قايغولوق سلسلر

شنجاڭ خەلق نەشرىياتى

قايغۇلۇق ئەسلىمىلەر

تۈزگۈچىلەر: تۇرسۇن نىياز
ماخمۇت مۇھەممەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

ئۇنتۇلماس خاتىرە

مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن .....
..... ئېزىز نىيازى 5
ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن .....
..... ئابدۇساتتارھاجى ئابدۇراخمان 9
ئۇنتۇلماس خاتىرە ..... ئابدۇگۈلى ئابدۇللا 15

قايغۇ ئىچىدىكى ئەسلىمىلەر

ئېزگۈ پەزىلەتنىڭ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى ئىپتىخارى ...
..... ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن 25
مەن بىلىدىغان ئەھمەت زىيائى ..... ماخمۇتجان ئىسلام 33
قايغۇ ئىچىدىكى ئەسلىمىلەر ..... ھاجى ئەخمەت 41
ئەھمەد زىيائى مۇشۇ گازارمىدا قونغان .....
..... ئابلىمىت ئىمىن 57

مەرىپەت مەشئەلى قانداق ئۆچتى

مەرىپەت مەشئەلى قانداق ئۆچتى ..... سىدىق نۇر 69
شائىر نىمشېھىتنى ئەسلەيمەن ..... كېرەم مىجىت 81

ئۇ مەڭگۈ قەلبىمىزدە

زۇنۇن قادىرىنى ئەسلەيمىز ..... ياسىن خۇدابەردى 95
ئۇ ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن بىللە ياشايدۇ ..... دىلئا زىرىن 102
زۇنۇن قادىرىنى ئەسلەيمىز ..... ئابدۇراخمان قاھار 109
ئاتاقلىق ئەدىب، مېھرىبان ئۇستاز ..... مەمتىمىن ھوشۇر 127
ئۇ مەڭگۈ قەلبىمىزدە ..... مەھەممەتجان راشىدىن 143
مەن ئۇنى ئارانلا ئىككى قېتىم كۆرەلىگەن .....

ئەختەم ئۆمەر 160
خەلق ئۆز يازغۇچىسىنى قەدىرلەيدۇ ... ئالىمجان ئىلىخان 169

ئۇ مەڭگۈ بىزنىڭ پەخرىمىز

سەنئەتكار دوستىمىزنى ئەسلىگەندە .....زۇنۇن قادىرى 183
زىكرى ئەلپەتتا توغرىسىدا ئەسلىمە ..... ئەلقەم ئەختەم 189
سېنىڭ نامىڭ ئەلنىڭ قەلبىدە .... ئابدۇۋەلى جارۇللايوۋ 212
مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتانى ئەسلەيمەن ..... ۋەن تۇڭشۇ 217
ئۇ مەڭگۈ بىزنىڭ پەخرىمىز ..... تېيىپجان ھادى 221

تىلدا داستان شائىر نامىڭىز

تىلدا داستان شائىر نامىڭىز ..... نىياز مەخمۇت 245

ئۇنتۇلماس ئۇچرىشىش

ئۇنتۇلماس ئۇچرىشىش ..... ئەخمەت پولات 275

سەن قويغان قەلەمنى مىڭلار قولىغا ئالىدۇ

شائىر تېيىپجاننى ئەسلەيمەن ..... زۇنۇن قادىرى 299
تېيىپجانغا يىغلايمەن ..... ۋاڭ مىڭ 304
شائىر كۆز ئالدىمدا ..... ئابدۇۋەلى جارۇللايوۋ 311
شائىر تېيىپجان ئىلىيۇنىڭ يېزىقچىلىق ئىشەنچىلىرى ۋە
ئىستىلى ..... مۇھەممەت رەھىم 317
سەن قويغان قەلەمنى مىڭلار قولىغا ئالىدۇ .....
..... ئەخەت تۇردى 347
كەمتەر شائىر ..... ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر 372
شائىر بىلەن بولغان سۆھبەت ..... نۇرمۇھەممەت زامان 376
ئۇ خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ھايات ..... تۇرسۇن ئىلى 395

يوقالماس كۆلكە، ئۇنتۇلماس تەبەسسۇم

ئۆزۈم توغرىسىدا ..... ئابدۇكېرىم خوجا 413
قايغۇلۇق كۈنلەردىكى ئەسلىمىلەر ..... تېيىپجان ئىلىيېۋ 414
چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرىدىغان ئابدۇكېرىم خوجا...
..... ۋاڭ مىڭ 423

يوقالماس كۈلكه، ئۇنتۇلماس تەبەسسۇم ..... زوردۇن سابىر 428

چىن سەنئەتكار

تالانتلىق خەلق سەنئەتچىسى ئەمەت ئۆمەر .....

..... ياسىن خۇدابەردى 455

چىن سەنئەتكار! ــ ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلىگىنىمىدە .....

..... ئىمىن تۇرسۇن 459

داڭلىق كومپىدىمك ئارتىس ئەمەت ئۆمەرنىڭ ۋاپاتىغا

چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىمەن ..... سىراجىدىن زۇپەر 464

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ سەنئەت ھاياتى توغرىسىدا

ئەسلىمە ..... مۇھەممەتئىمىن نورۇز 466

كەسپىدىشىم ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن .....

..... ھاجىقىز مەخمۇدئۇا 474

مەرھۇم دادام ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن.....

....غۇنچەم ئەمەت 478

ئۇنتۇلماس ئادەم

ئۇنتۇلماس ئادەم ..... تۇرسۇن زىردىن 489

ئۆچمەيدۇ ئەجرىڭىز ئەلنىڭ قەلبىدىن .....

..... غوجائەخمەت يۇنۇس 505

ئەڭ ئاخىرقى سۆھبەت

ئەڭ ئاخىرقى سۆھبەت ..... مەمتىمىن ھوشۇر 517

يادىمدىن ئەسلا چىقمايدۇ ..... ماخمۇت مۇھەممەت 530

مەڭگۈ ھايات سىز كەشىلەر قەلبىدە ..... رۇقىيە سابىر 534

دادا، سېنى سېغىندىم ..... بۇئايشەم داۋۇت 542

نوتولماس خاتره

مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن

ئېزىز نىيازى

1932 ـ يىل 7 ـ ئايلار ئىدى، قۇمۇلدىن تىجارەت بىلەن تۇرپانغا كەلدىم. ئۇزۇن ۋاقىت كۆرۈشمەككە مۇشتاق بولغان زامانىمىزنىڭ ئىنقىلابىي مەشھۇر شائىرى ــ ئىپتىخارىمىز ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئىزدەپ بېرىپ زىيارەتكە نائىل بولدۇم.

مېنى خەلقپەرۋەر ياش زىيالىي دوستۇم ئابدۇراخمان ئەپەندى① باشلاپ بارغانىدى.

ئىشىكنى قاققىنىمىزدىن كېيىن ئۆي ئىچىدىن قىياپىتى گۈزەل بىر يىگىت چىقتى ـ دە، گويا تونۇش دوستىنى كۆرگەندەك تەبەسسۇم قىلغان ھالدا ئالدىمىزغا كېلىپ بىزدىن ئاۋۋال سالام قىلىپ، قىزغىن قول سىقىپ كۆرۈشتى، «خوش، قېنى مەرھابا، مەرھەمەت» دەپ ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئەدەب بىلەن ئۆيگە كىردۇق. ئامانلاشقىنىمىزدىن كېيىن ئابدۇراخمان مېنى تونۇشتۇردى ۋە كۆرۈشكە ئارزۇمەن ئىكەنلىكىمنى تەرىپلىدى. بۇنى ئاڭلىغان شائىر ئورنىدىن تۇرۇپ: «رەھمەت سىزگە، مەنمۇ سىزدەك ئاشىققا مەشۇقمەن، ئەمما مەشۇقلۇق ھۆددىسىدىن چىقىش لايىقىنىم يېتەرسىزرەك، شۇنداقتىمۇ مەن سىزگە ئوخشاش دوستلارنى چىن قەلبىمدىن قارشى ئالىمەن» دېدى.

سۆھبىتىمىز شېئىرىيەت ئۈستىدە بولدى. شېئىر يېزىشقا ھەۋەس قىلىدىغانلىقىمنى ۋە ئاددىي، ئۇزۇن ـ قىسقا بىر نەرسىلەرنى يېزىپ تۇرىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم، شائىر سۆزۈمنى

① ئابدۇراخمان ئەپەندى ــ شۇ يىللاردا ياشىغان شائىر ئىدى.

ئاڭلاپ: «يازغان بىرەر شېئىرىڭىز بولسا ئاڭلاپ باقساق» دېدى. مەن قۇمۇل ۋاڭىنىڭ زۇلمى، بەگلەر، تەييارتاپلار ۋە ياشلار توغرىسىدا 1930 - يىلى يازغان بىر ھەجۋىي شېئىرىمنى كۆرسەتتىم. شائىر شېئىرىمنى ئوقۇپ كۆرۈپ شۇنداق دېدى: «بولىدۇ، كەلگۈسىدە ياخشى شائىر بولغۇدەكسىز، ھېچكىم تۇغما شائىر بولغان ئەمەس، چەت تىللاردىن ئاز - تولا سەۋىيە بولغاندا، شېئىرىيەت زىننىتى تېخىمۇ چىرايلىقلىشىدۇ. مەسىلەن، نەۋائىي، فۇزۇلى قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرىنى كۆرسەك، بۇنى ئوچۇق ھېس قىلىمىز. ئۇلاردىن باشقا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاھانغا مەلۇم يۇقىرى دەرىجىلىك شائىر ۋە پەيلاسوپلىرى ئانا تىلىدىن باشقىمۇ چەت تىللارنى بىلگەن بولۇپ، ئۇلار دۇنيا مىقياسىدا زور ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن، مانا مۇشۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنى ئىزدەپ ئوقۇش كېرەك.

ئىجادىيەت يارىتىشتا مەقسەت بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ، شۇنىڭدەك ئەدەبىياتتا تىل سەنئىتى — ھەر بىر مىللەتنىڭ ئەينىكى، بۇ ھەقتە ناموق كامالنىڭ مۇنداق بىر سۆزى بار:

دوك① قەلبىنىڭ ئىلھامى جىگەر ئىلھامىيات.

ئايىنەسىدۇر ھەر مىللەتتىن دىل② ئەدەبىيات.

دېمەك، ياخشى ئەسەر سىزدەك ھەۋەسكارلارغا ئىلھامبەخش ئېتىدۇ، شېئىر بولسۇن، نەسرىي بولسۇن، جانلىق، ئەمەلىي بولسا ئوقۇغانلار قىزمقىپ ئوقۇيدۇ، پايدىلىنالايدۇ. ئەرەبلەر شېئىرغا بەك يۇقىرى باھا بېرىدۇ. شېئىر ھەققىدە مۇنداق بىر سۆز بار: «شېئىرىيەت ھېكمەتنى بايان قىلىپ بېرىشى كېرەك، شۇنداقلا ئۇ باشقىلارنى ئۆزىگە مەھىرگەرلىك بىلەن جەلپ قىلىشىمۇ كېرەك»، شۇنىڭدەك، بىر ئەزەربەيجان شائىرى شۇنداق دېگەن: «مىسالى، شېئىرىي پىكىر شۇ قەدەر

---

① دوك — توك.

② دىل — تىل.

جەزبىلىك ۋە قۇدرەتلىكتۇركى، ئۇنىڭ يېنىدا باشقىلار سۇنۇق ۋە روھسىز كۆرۈنىدۇ.» ھەقىقەتەنمۇ مىللىي ئەدەبىيات تەشۋىقاتنىڭ جانلىق قورالى. بۇ ھەقتە گەپ جىق. بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ تىرىشچانلىق روھىغا باغلىق.» مەرھۇم ئۇستازنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ تەۋرۈك سۆزلىرىنى يېزىپ ئولتۇردۇم.

كېيىن سۆھبىتىمىز زامان ئۇستىدە بولدى. ئۇ شۇنداق دېدى: «قۇمۇل ۋاكىمنىڭ زالىملىقى ۋە ياشلارنىڭ غالىبلىقى توغرىسىدا يازغان تەنقىدىي شېئىرىڭىز ئوبدان بوپتۇ. مۇشۇنداقلارنى تازا يېزىش كېرەك. بىزدىكى غەپلەت بالاسىدىن يېتىۋاتقان ئېزىلىش، مەھكۇملۇق نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق-ھە! بىچارە مىللەتنى باش كۆتۈرتمەي بولۇۋاتقان ئۇۋۇالچىلىقلارنىڭ ئاساسىي نامىلى بۇقىرىدا فېئودال مىلىتارىستلار بولۇپ، يۇرتىمىزدىكىلىرى جاكىجۇك، دوتەي، شەتەي، لويى، دارىن، ئۆزىمىزدىن چىققان زالىملاردىن ۋاك - بەگ، جىسا، شاكىيۇلارغا ئوخشاش خائىن،قانخورلار. ئەمما، بىزدە بۇنداقلارغا قارشى ھەرىكەت قىلىشقا ئىقتىدارلىق باتۇر يۇرەك قەھرىمانلار بار بولسىمۇ، باش كۆتۈرتىگەنلەر يەنىلا يۇقىرىدىكى سېتىلمىلار. يۇقىرىقىلارنى تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىپ، ھۇرلۇك - مۇساۋات كۈنلىرىگە يېتىشىدىغان نۇرلۇق كۈنلەر ئالدىمىزدا. بۇ ھەقتە كەلگۈسى ئەۋلاد ئۇلۇغ ئۈمىد تۇغىنى تىكلەشكە ھازىر تۇرۇپتۇ.

ئەمدى مەدەنىيەتتىن بىخەۋەر شەخسىي مەنپەئەت زىللىتىگە بويالغان بېخىل بايلارغا كەلسەك، ئۇلارغا لەنەت! نەپرەت! بۇ خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن قويۇشتەك خوتۇن قەھرىمانلىقى بىلەن پەخىرلىنىدۇ، يىگىرمە، ئوتتۇزلاپ نىكاھ ئىگىسى بولغانلىقتىن خۇش بولۇپ سۆزلەيدۇ. بۇلار مەدەنىيەت - مائارىپ، دارىلئېتىام دېگەندىن تامامەن بىخەۋەر، دۇنيادىن بىخەۋەر، مۇشۇنداقلارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر.

دىنىي ئالىملىرىمىزدىن تېخى ئۈمىد يوق، مۇنەۋۋەر ئەمەس، ئۇلار ئىلىم ئوقۇشتىكى كۆز قاراشلىرىدا، پەقەت دىنىي ئىلىمنى ئاساسىي ئىلىم دەپ، پەن ئىلىمگە تۆۋەن نەزەردە قارايدۇ، ئۇلارنىڭ بۇنداق زىيانلىق قاراشلىرى نەتىجىسىدە ياش ئەۋلادلىرىمىز ئىلىم - پەندىن مەھرۇم قېلىپ، يامان ئاقىۋەتلەرگە ئۇچراۋاتىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق، ئىسلام دىنىغا پەننىڭ زىت كېلىدىغان، پەنگە ئىسلام دىنىنىڭ زىت كېلىدىغان ھېچقانداق يېرى يوق، بەلكى ئىسلام پەننى قارشى ئالىدۇ.»

شائىر ئاخىرىدا، قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن «يېڭىلىقلار بولسا يېزىپ تۇرۇڭ» دەپ مەرھەمەت قىلدى. مەنمۇ قەلبىمدىن قوبۇل قىلىدىغانلىقىمنى ۋە كۆپ مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈردۇم. بىز تائامدىن كېيىن قايتتۇق.

ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن

ئابدۇساتتارھاجى ئابدۇراخمان

1932 - يىل 12 - ئاينىڭ باشلىرى، قاتتىق سوغۇق بولۇۋاتقان قىش كۈنلىرى ئىدى. ئۇ چاغلار ئون ياشلارغا كىرىپ ئەقلىمنى تېپىپ قالغان چېغىم بولغاچقا، ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قىلىۋاتقان ئىشلارنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ تۇراتتىم.

بىر كۈنى تۇرپان يېڭىشەھەرگە «پىچانغا قۇمۇلدىن خوجانىيازھاجى چىقىپتۇدەك» دېگەن گەپ تارالدى. ئارىدىن ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتۈپ ئابدۇخالىق ئاكام ئاستانىدىكى مەخسۇت مۇھىتلارنىڭكىگە كەتتى.

ئۇ يەردىن ئەتىسىلا قايتىپ كېلىپ، ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئۆيدىن ئەتىگىنى چىقىپ كەتسە، ئاخشىمى كەچتە كېلەتتى، بەزىدە ئاپامىلارنى ئەسىرتىپ ئۆيگە كەلمەيتتى. بەزى كۈنلىرى بىرنەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن كېلىپ، ئىككىنچى قەۋەتتىكى يېزىقچىلىق قىلىدىغان ئۆيىدە ئولتۇرۇپ مەخپى پاراڭلىشاتتى. بۇنداق چاغلاردا بىز ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىپ تارتىپ قالساق، «مېڭىڭلار، پەسكە چۈشۈپ ئويناڭلار» دەپ بىزنى چۈشۈرۈۋېتەتتى. ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتۈپ، «ھېسامىدىنباي يامۇلدىن 70 تال قورال ئەپچىقىپتۇدەك» دېگەن گەپ بولدى. شۇنىڭ بىلەنلا پۈتۈن تۇرپان تەۋرەپ كەتكەندەك بولۇپ، شەھەر ئىچىدىكى ھۈنەرۋەن - كاسىپ، ئوقەتچىلەر ۋە شەھەر ئاھالىسىدىن تارتىپ باغرى، بۇيلۇق، يار، چاتقال، تۇرپانقىر، يەمشى، قوشدۆڭ تەرەپلەردىن كەلگەن دېھقانلار

ئورغاقلىرىنى تۆزلەپ قىلىچ ياساپ، تاياق - توقماقلار بىلەن قوراللىنىپ، يوپۇرۇلۇپ كېلىپ تۇرپان يېڭىشەھەرنى ئىگىلىدى. ئەتىسى ئابدۇخالىق ئاكامنى «مەخسۇتباي چاقىرىۋاتىدۇ» دەپ ئادەم كېلىپ ئېلىپ كەتتى. ئاكام كەچقۇرۇن قايتىپ كەلدى.

ئىككىنچى كۈنى چاي ۋاقتى ئىدى، ئابدۇخالىق ئاكام ئىغىلدىكى ئاتنى توقۇتۇپ، كىچىك ئاكام ئابدۇقەييۇمنى چاقىرتتى.

— مانا قورال، ئالغىن، — دەپ ئابدۇخالىق ئاكام كىچىك ئاكامغا يانچۇقلىدىن بىر تاپانچىنى چىقىرىپ سۇندى.

ئابدۇقەييۇم ئاكام ئابدۇخالىق ئاكامنىڭ قولىدىن تاپانچىنى ئالدى. ئابدۇخالىق ئاكام ئۇنىڭ دولىسىدىن تۇتۇپ پىشانىسىگە بىرنى سۆيۈپ قويۇپ:

— ئاتقا مىن، جەڭگە ئاتلان! مېنىڭ ئۇكام بولساڭ، ھەرگىز ئارقاڭغا يانما! دۇشمەننى تولۇق يوقىتىپ غەلىبە بىلەن قايتقىن! — دېدى.

بۇ تورۇق ئات مۇجتەھاجى دادامدىن قالغان ئارغىماق نەسىللىك ئات ئىدى. بۇ ئاتنى ئائىلىمىزدە ئابدۇخالىق ئاكامدىن باشقا ھېچكىم مىنمەيتتى. ئابدۇقەييۇم ئاكام چاپچىپ، ئۆرەنلەپ تۇرغان ئاتقا ئەپچىللىك بىلەن مىندى - دە، ئاتنى چاپتۇرغان پېتى جەڭگە چىقىپ كەتتى. كۈنپېتىشتىكى قوڭۇق تەرەپتىن پاڭىلداپ مىلتىق ئېتىلىپ، بەزىدە ئۆگزىدىن ۋىژىلداپ ئوقلار ئۇچۇپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئاكام تاقەتسىزلىنىپ، ھويلىنىڭ ئىچىدە قولىنى كەينىگە قىلىپ ئۇياقتىن - بۇياققا تىنماي مېڭىپ يۈرەتتى. ئارىدىن ئىككى سائەتتەك ۋاقىت ئۆتۈپ ئابدۇقەييۇم ئاكام قايتىپ كەلدى.

— نېمىشقا قايتىپ كەلدىڭ؟ — دەپ سوردى ئابدۇخالىق ئاكام ئاچچىقى بىلەن.

ئابدۇقەييۇم ئاكام قولىنى كۆرسەتتى، ئۇنىڭ سول قولى

قان ئىدى. ئابدۇخالىق ئاكام يانچۇقىدىن قول ياغلىقىنى چىقىرىپ يىرتىپ، ئابدۇقەييۇم ئاكامنىڭ قان ئېقىپ تۇرغان قولىنى تېڭىپ قويدى، ئابدۇقەييۇم ئاكام ئاتقا مىنىپ ئۇچقان-دەك چىقىپ كەتتى.

كەچقۇرۇنغا يېقىن ئوق ئاۋازى شالاڭلاپ، ئاندا-ساندا يىراقلاردا ئاڭلىنىپ، نامازدىگەردە پۈتۈنلەي توختىدى. كۈن بىلەن تەڭ ئابدۇقەييۇم ئاكام ئۇستىبېشى توپا-چاڭ باسقان ھالدا قايتىپ كەلدى. ئاكام دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سورىدى:

— قانداق بولدى؟

— چېرىكلەرنى ئۇرتوقماق، سۈرتوقماق قىلىپ قوغلاپ يۇرۇپ، قاچقانلىنى مىلتىق بىلەن ئېتىپ قىرىپ تۈگىتىپ كەلدىم، — دېدى ئابدۇقەييۇم ئاكام.

ئابدۇخالىق ئاكام بۇنى ئاڭلاپ بەك خۇش بولۇپ كەتتى.

شۇ چاغدا ئابلاخۇن كېلىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باش شتابى جايلاشقان مەدرىسە ھەمدۇللا ئەلەمئاخۇنۇم بىلەن مەخسۇت مۇھتى، مەخمۇت مۇھتى، ما شىمىڭلار ئابدۇخالىق ئاكامنى كۈتۈپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى بىرگە ئېلىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئاكام شۇ كۈنى كەچتە ئۈيگە كەلمىدى. ئاتام، ئاپامىلار ئەنسىرەپ، بىزنىڭ ھارۋىمىكىشىمىز ئايۇپ ئاكىنى مەدرىسكە ئەۋەتتى. ئايۇپ: «ئابدۇخالىق شويىنى قوزغىلاڭچىلار-غا سەنمۇجاڭ قىپتۇ، ئۇشى بەك ئالدىراش ئىكەن، ‹ئۈيگە بارالمايمەن› دېدى» دەپ قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇخالىق ئاكام ئۈيگە كەم كېلىدىغان بولدى. كەلگەن چاغ-لىرىمۇ ئازراقلا ئولتۇرۇپ، يەنە چىقىپ كېتەتتى. ئاردىدىن بىر-نەچچە كۈن ئۆتۈپ قوزغىلاڭچىلار تۇرپان كونىشەھەرنىمۇ ئالدى.

1933 - يىل 2 - ئاينىڭ بېشىدا شېڭ شىسەي قۇمۇل تەرەپتىن تۇرپانغا باستۇرۇپ كىرىدى. ئادەم توش باشلىنىپ

كەتتى. ئاپام، ئانام ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار جەم بولۇپ، ئاتنى تەييارلاپ ئابدۇخالىق ئاكامغا «شەھەردىن چەتكە چىقىپ كېتىڭ، بولمىسا ھاياتىڭىزغا خەۋپ يېتىدۇ» دەپ كۆپ نەسىھەت قىلدى. ئابدۇخالىق ئاكام ئۇنداق سۆزلەرگە بىرەر ئىپادە بىلدۈرمەي قاپىقىنى تۇرگەن پېتى گەپ قىلمىدى.

ئانام يىغلاپ تۇرۇپ: «دەرھاللا ئاتقا مىنىپ چىقىپ كېتىڭ!» دېگەندە، ئابدۇخالىق ئاكام:

ــ مەن ئوغۇل بالا. ئوغۇل بالا ئەل ـ يۇرتنى تاشلاپ قاچمايدۇ. مەن قېچىپ كەتسەم، ئەل ـ يۇرت، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمنى دۈشمەن قىيناپ ئازابلايدۇ. مەن نېمە بولسام ئەل ـ يۇرت، خەلق بىلەن بولىمەن. خەلقتىن ئايرىلمايمەن، ــ دەپ ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان ئابدۇراخمانقارى، ئابدۇمېيىنھاجى، لاۋسۇڭلارنى يولغا سېلىپ قويۇپ، ئۆزى كەتمەي قېپقالدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي روزىمۇللا قاتارلىقلارنىڭ مەلۇمات بېرىشى بىلەن شېڭ شىسەي ئابدۇخالىق ئاكام بىلەن بىرگە 400 دىن ئوشۇق بىگۇناھ ئادەمنى قاماققا ئالدى.

ئابدۇخالىق ئاكامنى تۇرپان كونىشەھەرلىكى زىندانغا قامىدى. مەن ئانام ئەرەمىسماھاجى بىلەن كۈندە ئاكامغا تاماق ئاپىرىپ بېرەتتىم.

1933 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ھاۋا تۇتۇق، ئاسمان ئۇدۇم توپا يېغىپ تۇراتتى. مەن ئانام بىلەن ئېشەكلىك ئەتىگەندىلا كونىشەھەرگە قاراپ يولغا چىقتىم، ئابدۇخالىق ئاكامغا تاماق ئېلىپ باردۇق. بىزنى كونىشەھەرنىڭ دەرۋازىسىدىن چېرىكلەر توسۇپ كىرگۈزمىدى. كوچىدا مىلتىق كۆتۈرگەن، قىلىچ ئاسقان چېرىكلەر ئالدىنقى كۈنلەردىكىدىن جىق ئىدى. بىز ئېلىپ كەلگەن تاماقنى ئامبالنىڭ كاتىپى ئابدۇل جەگەن دېگەن ئادەمگە بېرىپ قويۇپ، كەينىمىزگە ياندۇق. بىردەمدىن كېيىنلا كوچىغا ئەسكەرلەر توشۇپ كەلدى. گىرىبالا دېگەن خەنـ

زۇنىڭ ئىشىكىگە كەلگەندە ئۇ ئانامنى هويلىسىغا چاقىرىۋالدى. ئانام گوباڭ بىلەن پاراڭلىشىپ كاربۇاتتا ئولتۇردى. مەن يوچۇقتىن قارىسام، كوچىدا مىلتىق، قىلىچ ئاسقان ئەسكەرلەر- دىن باشقا ئادەم يوق، ناھايىتى سۇرلۇك ئىدى.

بىردەمدە كوچىدىن يېگىشەھەر تەرەپكە كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر ئوتلۇپ بولدى. بىز چۇشكە يېقىن ئانام بىلەن ئۆيگە قايىتتۇق. يېگىشەھەرگە بارساق كۇنچىقىش دەرۋازىسىدا ئورۇس ئەسكەرلەر تۇرۇپتۇ، بىزنى كىرگۇزمىدى، بىز شەھەرنىڭ جەنۇبى بىلەن ئايلىنىپ، كىچىقۇرۇن ھېرىپ - ئېچىپ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىشىمىزگە «ياڭ زىخۇي 17 ئادەمنى چېپىپ ئولتۇرۇپتۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلىدىم.

ئانام هويلىغا كىرىپ كەتتى.

مەن «ئابدۇخالىق ئاكام قانداق بولۇپ كەتكەندۇ» دەپ يۇگۇرۇپ شەھەر ئىچىگە — بۇتنىڭ ئالدىغا كەلدىم. كوچىنىڭ بېشىدا تۆت ئورۇس ئەسكەر مىلتىق تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. بۇتنىڭ ئالدىدىكى كىچىك مەيدان قانغا بويىلىپ كېتىپتۇ. ئىككى - ئۈچ چامدامدا بىر ئولۇك قانغا بويالغان هالدا يېتىپتۇ. هەر بىر ئولۇكنىڭ يېنىدا بىر ئەسكەر قوراللىق تۇراتتى. مەن قانغا بويىلىپ ياتقان جەسەتلەرگە سەپسېلىپ، جانجىگەر ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ گەۋدىسى ۋە يوغان بېشىدىن ئۇنى تونۇۋېلىپ ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتىم.

ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىي جاللاتلار ئاكامنى قىلىچ بىلەن چېپىپ تونۇغۇسىز قىلىۋېتىپتۇ! ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان تۆمۇرھاجىنىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ يۈرىكىنى يۇلۇۋېلىپتۇ! نەمتۇلھاجىنىڭ كۆزىنى ئويۇۋېتىپتۇ! مەن ئۇن سېلىپ يىغ- لاپ ئۆيگە كېلىپ، مۇسىبەت خەۋىرىنى ئاناملارغا يەتكۇزدۇم. هويـ لىنىڭ ئىچى يىغا - زارغا چۆمدى...

بىردەمدىن كېيىن ئايۇپ شاگىرتى، هوشۇرھاجىلار ئادەم

باشلاپ كېلىپ، ئامبىرىمىزدىكى بۇغداي، قوناق ئۇنلىرىنى يۈز تۆگىگە ئارتىپ ئېلىپ كەتتى. بىزگە ئاران بىر تاغار قوناق ئۇنى قاپتۇ. ئۇنىمۇ ئايۇپ هارۋىكەش ئېلىۋاپتۇ. جاللات ئەسكەرلەر كېلىپ ئىشىكلەرگە پېچەت چاپلاپ، تاختاي بىلەن مىخلاۋەتتى. ئۇلار ئابدۇخالىق ئاكامنىڭ يېزىقچىلىق ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇ ئۆمۈربويى يىغقان كىتاب ـ ماتېرىياللارنى ئالىدىغانلىرىنى ئېلىپ، يىرتىدىغانلىرىنى يىرتىپ، كۆيدۈرىدىغانلىرىنى كۆيدۈرۈپ، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى.

بۇ ئىشلارنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە بۇ يىل 54 يىل بولغان بولسىمۇ، ئېنىق ئېسىمدە ساقلىنىپ تۇرماقتا.

جانجىگەر ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇنىڭدىن 54 يىل بۇرۇن ۋەتەن، خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، قەھرىمانلارچە جەڭ قىلىپ، دۈشمەننىڭ قانلىق قىلىچى ئاستىدا مەردلەرچە قۇربان بولغانىدى.

بۇگۈنكى كۈندە ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا، ئاكامنىڭ نامى ئەسلىگە كېلىپ، ئۇ يازغان ئەسەرلەر يورۇقلۇققا چىقىپ، ئامما بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئاكامنىڭ شېئىرلار توپلىمى نەشىر قىلىندى، قەبرىسى يېڭىدىن ياسالدى.

بۇگۈنكى كۈندە مانا مەخسۇس ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلمەكتە. مەن ۋە مەرھۇم ئاكامنىڭ بارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بۇنىڭدىن ئىنتايىن تەسىرلىنىپ، كۆز ياشلىرىمىزنى توختىتالمىدۇق. پارتىيە ۋە هۆكۈمىتىمىزگە مىڭ رەھمەت!

ئۇنتۇلماس خاتىرە

ئابدۇكۆلى ئابدۇللا

بۇ يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ۋەتەنپەرۋەر ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ۋاپاتىغا 54 يىل بولدى. يېرىم ئەسىر مابەينىدە شائىرنى چوڭقۇر قايغۇ ۋە كۈچلۈك سېغىنىش ئىچىدە دائىم ئەسلەپ كەلدىم.

بۇ يىل 76 ياشتىن هالقىدىم. بەختكە قارشى كۆزۈم ئاجىزلىشىپ قالغىنىغا 30 يىلدىن ئاشتى. بىزنىڭ مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئائىلىسى بىلەن ئاتا جەمەتىمىزنىڭ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بولغانلىقى ئۈچۈن ئىككى ئائىلە ئوتتۇرىسىدا بېرىش - كېلىش خېلى قويۇق ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇپ قايتىپ كەلگەن چاغدا 18 - 19 ياشلاردا ئىدىم. ئۇ چاغدا تۇرپان يېڭىشەھەر ئاق ساراي يېنىدىكى هەمدۇللا دامۇللامنىڭ مەدرىسىدە ئوقۇيتتۇم. بۇ چاغلاردا مەنمۇ شېئىرىي كىتابلارنى ناهايىتى قىزغىن هەۋەس بىلەن ئوقۇيتتۇم، ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ شېئىرلىرىنى ئىزلەپ يۈرۈپ تېپىپ ئوقۇپ كېتەتتىم. شۇ چاغلاردا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆز شېئىرلىرىدا خەلقنى كونا جاهالەتلىك تۇزۇمگە قارشى كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلاتتى. ئۇنىڭ ئىركىنلىك، خەلقچىللىق، مەرىپەت ساداسى جاراڭلاپ تۇرغان ئۆتكۈر شېئىرلىرى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ شېئىرلىرى باشقىلار قاتارىدا مېنى ئۆزىگە قاتتىق جەلب قىلىپ قىزىقتۇراتتى.

1031 - يىللىرى، شائىر ۋاپات بولۇشتىن ئىككى يىل بۇرۇن شائىر ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىرلىك ئۆيگە چىقىشاندى. شائىرنىڭ ئاشۇ ۋاقىتتىكى قىيابىتى ۋە جەسۇر ئوبرازى ھېلىھەم ئېسىمدىن چىقمايدۇ: بېشىدا شىلەپە، بوينىدا گالستۇك، ئۇچىسىدا كاستۇم - بۇرۇلكا، پۇتىغا شىبلىت كىيگەن، بېشىغا چاچ قويۇۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ قۇندۇزدەك قاپقارا چاچلىرى پارقىراپ تۇراتتى.

— قالتىس باشقىچىلا كىيىملەرنى كىيىپ، بېشىڭغا ئورۇس تەك چاچ قويۇۋاپسەنغۇ؟ — دېدىم.

— ئابدۇكۇل، — دېدى ئۇ، — بۇنىڭدىن كېيىنكى ياشلارنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشى، كىيىنىشى مۇشۇنداق بولىدۇ.

شۇ كۈنى شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر داستىخىنىدىن يېنىپ ھويلىمىزغا چىقىپ، خىيال سۈرۈپ، ئۇيان - بۇيان مېڭىپ يۈرەتتى. كەينىدىن چىقىپ شائىرنىڭ يېنىغا بېرىشىمغا مېنى چاقىرىپ يانچۇقىدىن بىر نەچچە ۋاراق شېئىر يېزىلغان قەغەزنى ئېلىپ سۇندى. ئۇنى قىزىقىپ ئوقۇدۇم. بۇلار جاماەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشمىگىنىگە 60 يىلچە بولغان، بۈگۈنكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا سوۋغات قىلىۋاتقان «مەقسىتىم»، «زۇلۇم تارىخى» ۋە پاراخور روزىمۇللا ھەققىدە يېزىلغان شېئىرلار ئىدى.

مەرھۇم شائىرنى جاللاتلارغا تۇتۇپ بەرگەن روزىمۇللا بىلەن شائىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا تارىخىي زىددىيەت بار ئىدى. روزىمۇللا ئەسلى بىر ساڭنىڭ تاشلىق تاپشۇرۇۋالغۇچىسى بولۇپ، شۇ ئىشنىڭ ئالدىدىكى يىلى ھۆكۈمەت تۇرپان خەلقىگە 750 دانە ئاشلىق سېلىق تاپشۇرۇشقا روزىمۇللىغا يارلىق چۈشۈرسە، نائىنساپ روزىمۇللا ئۇنىڭغا يەنە بىر ھەسسە چاپلاپ قوشۇپ، تالىپ شاڭيۇ، مەسئۇم شاڭيۇ، ئابلىز شاڭيۇ قاتارلىق شاڭيۇلارغا 1400 دانە ئاشلىقنى دېگەن مۇددەت

ئىچىده تاپشۇرۇشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. 700 دادەن ئاشلىقنى ھۆكۈمەت سېڭىغا، قالغىنىنى روزىمۇللا ئۆزىنىڭ مەخسۇس سالدۇرغان سېڭىغا قۇيدۇرۇپ، يىل ئاخىرىدا بۇ ئاشلىقنى دارىن بىلەن ئىككىسى بۆلۈشۈۋالىدۇ. خەلقنىڭ ھالال ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىنى چىرىك مۇستەبىت ھۆكۈمەت تارتىۋالغاندىن تاشقىرى، روزىمۇللا ئۆز قولىدىكى ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ خەلقنىڭ قېيىنى شوراپ كەلگىنىگە چىدىيالماي شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ شېئىرنى يازغان:

«روزىمۇللا سەنمۇ ئادەم، توۋا قىل، ئەسلىگە يان،
چۈنكى بولدى سەن يۆلەنگەن تاش داۋانلىق قۇم داۋان.
ئەسكە كەلتۈر، خەلقىمىزگە نى زۇلۇملار ئەيلىدىڭ،
قىلما ئۇمىد، تۈتما ماتەم، ئەمدى كەتتى شۇل زامان.
سەن زالىم بولۇپ، خەلقە زۇلۇم ئەيلەپ تېنىمىدىڭ،
زار قاقشىتىپ خەلقنى، قىلچە رەھىم قىلمىدىڭ.
ھەر كۈنۈڭنى كەچ قىلالماي لالما ئىنتەك قاتىراپ،
ئاخىرەتكە بارغىنىڭدا كۆرەرىڭنى بىلمىدىڭ.
جېن شۇرىنىدىن كەلسە بۇيرۇق بىرەر خىراجەت توغرۇلۇق،
سەن بىرىنى يۇز قىلىپ، ھەر كىمگە مىڭ سەر چاپلىغان.
كىم ئۈنى چاپسان تۈگەتسە چىقار دوزاخ ئاستىدىن،
بولمىسا سەن شەپقەت قىلماي پۈت - قولىنى باغلىدىڭ.»

بۇ ئۆتكۈر مىسرالار نائىنساپ روزىمۇللىنىڭ ئەندىشىسىنى كۈچەيتكەن. شۇنىڭدىن بېرى روزىمۇللا ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن چۆچۈپ، ماڭا بالايىئاپەت كەلتۈرگۈدەك دەپ ئۈنىڭ پېيىگە چۈشكەن. قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشقا بارغان شېڭ شىسەي تۈرپانغا كەلگەندە، روزىمۇللا قاتارلىق ھۆكۈمەت يالاقچىلىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى «مۇشۇ

قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەشۋىقاتچى رەھبىرى» دەپ چىقىشتۇرۇپ تۇرمىگە سولىتىۋەتتى.

شائىر دۇشمەن تۇرمىسىدە يۈرمشاق ـ قاتتىق ۋاستىلەرگە قىلچىمۇ پىسخەنت قىلماي كۈرەشنى داۋاملاشتۇرغان، سۈيىقەستى ئىشقا ئاشمىغان زالىم شېڭ شىسەي 1933 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى شائىرنى سەپداشلىرى بىلەن سازايى قىلىپ جازا مەيدانىغا ئېلىپ چىققان. شۇ يەردە ئەينى ئەھۋالنى كۆرگەن دۈمىڭلىق ئابدۇل مىسكەرچىنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە، شائىر جازا مەيدانىدا بوينىغا قىلىچ تىرىلىپ تۇرسىمۇ، دۇشمەنگە باش ئەگمەي، ئۆلۈم ئالدىدا يالقۇنلۇق نۇتۇق سۆزلىگەن ۋە تۆۋەندىكى شېئىرنى ياڭراق ئاۋاز بىلەن ئوقۇغان:

«ئەسىر بولۇپ قالدىممەن دۇشمەن قولىدا،
پۇت ـ قولۇم باغلاندى ئۆلۈم ئالدىدا.
چېپىلسا قىلىچىنا بۇ ئەزىز تېنىم،
تۆكۈلگەي زېمىنغا پاك قىزىل قېنىم.
بىزگە بار ھەر قاچان ئۆلۈم يا كۆرۈم.
ئۆلۈمدىن قورقىنىلىق ئۆزى بىر لۆم ـ لۆم.
كۆتۈرگىن بېشىڭنى، تىك تۇت قەددىڭنى،
جەڭ قىلىپ ئۆلسەممەن ئېچىلغاي گۈلۈم.»

شائىر بوينىغا قىلىچ تېگىپ شارىلداپ قان ئېقىپ تۇرغان ھالدا، «ياشىسۇن ئازادلىق! يوقالسۇن زۇلۇم» دەپ توۋلىغىنىچە يىقىلغان. شائىرنىڭ پاجىئەلىك ھالدا قۇربان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ بىرقانچە كۈنگىچە كۆزۈمدىن ئىسسىق يېشىم قۇرۇمىدى. بىللە ئوقۇۋاتقان ساۋاقداشلىرىم ماڭا قاراپ ئىچ ئاغرىتىپ تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ، ئىختىيارسىز كۆزۈمدىن ياش تۆكۈلۈپلا تۇردى. مانا شۇنىڭدىن بېرى شائىرنىڭ

شېئىرلىرىنى قارىيلاردەك يادلىۋېلىش ئىشتىياقى پەيدا بولۇپ، يادلاشقا كىرىشىپ كەتتىم. شائىرنىڭ جەڭگىۋار شېئىرلىرى قەلبىمنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا ئالتۇن ئۇزۈككە ياقۇت كۆز ئورناتقاندەك ئورۇنلىشىپ قالدى ـ قېنىمغا سىڭىپ كەتتى. شائىرنىڭ جەڭگىۋار شېئىرلىرى بىلەن ئۆزۈمنىڭ ئازادلىقتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن يازغان بىر قىسىم شېئىر ـ قوشاقلىرىم تۆت كىشىلىك گۇرۇھنىڭ زىيانكەشلىكىدىن خالىي بولالمىغاچقا ئويدۇرۇۋېتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن قەلبىمدە ساقلىنىپ كەلدى.

مەن شائىرغا بولغان قىزغىن مۇھەببىتىمنى ئىزهار قىلىش ئۈچۈن يەنىمۇ چوڭقۇر ئەسلەپ، بۇ ئىشىمدىن باشقا شېئىرلىرىنى جامائەتچىلىككە تەقدىم قىلىشقا تىرىشىمەن.

قایغو سچیدکی ثه سلسله

ئېزگۈ پەزىلەتنىڭ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى گىپتىخارى

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

ئەدىلەتنى خازانلىق رۇخسارىنى تۇزەپ، ئۆزىنىڭ كۆركەم يېڭى باھار ئەييامىنى تەنتەنە قىلىۋاتقان ئۇيغۇر يېڭى زامان ئەدەبىياتى نادىر پېشۋالىرىدىن ئابدۇكېرىم خوجا، تېيىپجان ئېلىيېۋ، زۇنۇن قادىرىدىن ۋىدالاشقانىدىن كېيىن، يەنە ئەھمەد زىيائىدىن ئايرىلىپ قالدى!

نەپەستىن قالدى پىر ئۇستاز، ئەقلىنىڭ مەشئىلى ئۆچتى،
بۇرۇچتىن سىرقىدى يۇلتۇز، قەۋستىن يەرگە ياش توشتى،
«بىلىك» داستانىغا دەۋران تىلىدىن نەزىم نەقشەيلەپ،
يۇسۇپنىڭ قەبرە ـ قەسرىگە زىيائى يار بولۇپ كۆچتى.

ئۇلار ھەقىقەتەن كۆپ ئەسىرلىك ئۇيغۇر كلاسسىك مەدەنىيىتىنىڭ ئەسىرىمىزگە يېتىمشتۇرۇپ بەرگەن ئەزىمەتلىرى، سوتسىيالىستىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى سەركەردىلىرى ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىگە خاس ئىلھام بۇلاقلىرى ۋە بەدىئىي ئىجادىيەت گۈلدەستىلىرى بىلەن نەچچە ئەۋلاد ئۇيغۇر ياشلىرىغا روھىيەت بېغىشلىغان. مەيلى قانچە ئۇن ئەسىر ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ئۆز زامانىسىگە يارىشا مەرىپەت تاپقان ئۇيغۇر ئەۋلادى ئۇلارنىڭ مۇنەۋۋەر تۆھپىلىرى ۋە پەخىرلىك ئوبرازىسىز سوتسىيالىستىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ قاينامچان تۇنجى سەھىپىلىرى بىلەن تونۇشۇپ كېتەلمەيدۇ، ئەلۋەتتە.

1

ئەھمەد زىيائى (1913 — 1989) بۇنىڭدىن 76 يىل مۇقەددەم قەشقەر خانىشېرىق يېزىسىدا تەرەقىيپەرۋەر دىنىي زىيالىي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى، مەرىپەتپەرۋەر دادىسى موللائاخۇن ھاجىم ئۇنىڭ تۇنجى مېھرىبان ئۇستازى ئىدى. ئۇ ئۆز دادىسى تەربىيىسىدە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئۆگەندى.

ئۇ 22 ياشقا كىرگەن يىلى — 1935 - يىلدىن باشلاپ مەشھۇر ئۇيغۇر مەرىپەتچى ۋە يېڭى زامان ژۇرنالىستى قۇتلۇق ھەۋقى رىياسەتچىلىكىدە قەشقەردە نەشر قىلىنىۋاتقان «يېڭى ھايات» گېزىتخانىسىدا تەھرىر بولۇپ ئىشلەشكە باشلىدى. بۇ يىللار ئۆكتەبر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن ئالەمشۇمۇل ئۇيغىنىش ۋە يېڭىلىققا ئىنتىلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەن، ئوتتۇرا ئاسىيادا سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر شەكىللەنگەن، ئىلىمىزدە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى قانات يېيىۋاتقان يىللار ئىدى. قەشقەرنىڭ ئۆزىدىلا ئابدۇقادىر داموللام، قۇتلۇق شەۋقى، مەمتىلى تەۋپىق قاتارلىق مەرىپەتچىلەرنىڭ تەسىرى بارغانسېرى كۈچەيگەن، موللانازىم موللانىيازى، نەۋرۇز يۈسۈپى، مۇسا خوتەنى قاتارلىق مۇئەللىملەر ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا كەلگەنىدى. شىنجاڭدا «ئاپرىل ئۆزگىرىشى» نامىدا دېموكراتىك سىياسىي ئىسلاھات مەيدانغا چىققانلىقى ئەينى زامان ئىچكى-تاشقى ۋەزىيەتنى گەۋدىلەندۈرگەنىدى.

ئەھمەد زىيائى 1935 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە توققۇز يىل گېزىت ساھەسىدە ئىشلىدى. ئۇ 1943 - يىلغىچە «يېڭى ھايات» (كېيىنچە «شىنجاڭ - قەشقەر گېزىتى») گېزىتخانىسىدا، 1943 -، 1944 - يىللىرى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى ئەدەبىيات

بېتىده ئىشلىدى. بۇ جەريانىدا ئەھمەد زىيائى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ بىرىنچى مەزگىلىنى بېسىپ ئۆتتى.

ئەھمەد زىيائى 1944 - يىلى مارتتىن 1946 - يىلى ئىيۇنغىچە ئىككى يىلدىن ئارتۇقراق گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۇرمىسىده ياتتى. ئۇ تۇرمىدىن بوشىنىپ چىقىپ، ئوتتۇرا - يېقىن شەرقنى ئايلىنىپ قەشقەرگە قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ئىجادىيەت مەزگىلى 1947 - 1952- يىللىرى «قەشقەر گېزىتى» گە مەسئۇل بولغان يىللىرى بولدى.

ئەھمەد زىيائى گەرچە 1957 - 1960 - يىللىرى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە يۆتكىلىپ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان بولسىمۇ، سولچىل ئېقىم بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان بۇ يىللار ئۇنىڭغىمۇ ئەمىلىك بەرمىدى. ئۇ تاكى 80 - يىللارغىچە ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئىجادىيەت پۇرسىتىدىن تامامەن مەھرۇم قىلىنىپ لەنەتلىك يىللارنىڭ تۇتقۇنىغا ئايلاندى.

ئەھمەد زىيائىنىڭ ئۇچىنچى قېتىملىق ئىجادىيەت مەزگىلى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن باشلاندى، گەرچە ئۇ 80 - يىللاردا 60 ياشتىن 70 ياشقا ئۆتۈۋاتقان، خېلىلا ياشىنىپ قالغان، ئىقتىسادىي تۇرمۇشى ۋەيرانلىقتىن ئەمدىلەتىن قۇتۇلۇۋاتقان بولسىمۇ، ئۇ بۇ قىسقا بىرقانچە يىل ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ھەممە ئىجادىيەت ئەتىجىلىرىدىن مىقدار ۋە سۈپەت جەھەتتە كۆرۈنەرلىك ئارتۇق تۆھپىلەر ياراتتى. ئۇنىڭ ئوبرازى ھەممىز ئۇچۇن پىر - ئۇستازلىق ھۆرمىتى بىلەن خاراكتېرلەنگەنىدى.

ئەھمەد زىيائى كۆپلىگەن ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئەسەرلەر قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئون ئۇچ يېشىدىلا داداسىنىڭ تەسىرىدە پارس تىلىدا «گۈل ۋە بۇلبۇل» ناملىق داستان يازغان. ئۇ 1939 - يىلى يېزىشقا باشلىغان «رابىيە - سەئىدىن» رومانى گومىنداڭ تۈرمىسىدە يوقالغان. ئۇ 1947 - يىلىدىن باشلاپ «توزۇماس چېچەكلەر» ناملىق غەزەللەر دىۋانى، «لاداخ يولىدا كارۋان» ناملىق سايياھەتنامە، «ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» ناملىق تەپەككۇر ئەدەبىياتى ئەسىرى ۋە «رابىيە - سەئىدىن» دراممىسىنى ئېلان قىلدى. 80 - يىللاردىن كېيىن ئۇ «ئەھمەد زىيائى تاللانغان ئەسەرلىرى»، «رابىيە - سەئىدىن» شېئىرىي رومانى، «يۈسۈپ ۋە مەھمۇد» ناملىق تارىخىي داستانىنى ئېلان قىلىشقا مۇۋەپپەق بولدى، ئەھمەد زىيائى يۈسۈپ خاس هاجىپنىڭ ئون ئۇچ مىڭ مىسرادىن ئىبارەتتۇق ھېكمەت قامۇسى «قۇتادغۇبىلىك» نى هازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىي تىلىدا قايتا ئىشلەپچىقىشتىن ئىبارەت تارىخىي خاراكتېرلىك شەرەپلىك ئەمگەككە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ قوشتى. «قۇتادغۇبىلىك» نى چۆرىدىگەن هالدا بىر قاتار ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىپ، كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىگە نائىل بولدى. بۇ «قۇتادغۇبىلىك» تىن ئىبارەت ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ نوپۇزلۇق پىرامىدىسىنى بىر مىليارد نوپۇزلۇق خەنزۇ تىلىدا نەشىر قىلىشقا ئاساس يارىتىپ بەردى.

ئەھمەد زىيائى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ ھەر بىر دەۋرىدىلا زىلزىلە پەيدا قىلىپ تۇردى. ئۇنىڭ بىرىنچى ئىجادىيەت مەزگىلىدىكى شېئىرلىرى بىلەن «رابىيە - سەئىدىن» دراممىسى ئەينى زامانداشلىرىنىڭ فېئودالىزمغا قارشى دېموكراتىك ۋە مەرىپەت-

چىلىك پىكىر ئېقىمى مۇخلىسلىرىنىڭ ئاجايىپ ئۇتۇقى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئىجادىيەت مەزگىلىدىكى «توزۇماس چىچەكلەر»، «لاداخ يولىدا كارۋان»، «ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» قاتارلىق ئۇچ كىتابى نۇرمۇھەممەت ئېركى قاتارلىق دېموكرا-تىك زىيالىيلار قەلبىگە ئۆچمەس يالقۇن قوشقانىدى. ئۇنىڭ ئۇچىنچى ئىجادىيەت مەزگىلىدىكى نەتىجىلىرى ئۇنىڭ ئىلىم - مەدەنىيەت مۇنبىرىدىكى پېشۋالىق ئورنىنى تېخىمۇ جۇلالان-دۇرۇۋەتتى.

مەن ئەھمەد زىيائى بىلەن 1985 - يىلى كۈز پەسلىدە جىلىن ئۇلكىسى يەنبيەن چاۋشيەن ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مەركىزىي يەنجى شەھىرىدە ئېچىلغان «شىمالىي جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر پەلسەپە، ئىجتىمائىي ئىدىيە تارىخى ئىلمىي جەمئىيىتى» نىڭ يىللىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا تونۇشتۇم. يىغىن جەريانىدا ئۇ ئەڭ ياخشى ئۇستازىم ۋە ئەڭ يېقىن ئادىمىم بولدى. ئۇ ماڭا دادام بىلەن يېقىن ئۇچىكەنلىكىنى، ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدە قەشقەر گېزىتىگە ئەۋەتكەن شېئىر-لىرىنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ «لاداخ يولىدا كارۋان»، «توزۇماس چىچەكلەر» ناملىق خوتەن قەغىزىگە بېسىلغان ئىككى كىتابىنى ئوقۇغانلىقىمنى ئېيتتىم، ئۇنىڭ خىزمەت ۋە ئىجادىيەت شارائىتىدىكى ئەپسىزلىكلەرگە ئېچىندىم. ئۇنىڭ مەسىلىلىرى تولىمۇ كېچىكىپ ھەل قىلىنغانىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇ ماڭا «رابىيە - سەئىدىن» ناملىق شېئىرىي رومان يازغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى تونۇش-تۇرۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن بىز كۆپلىگەن ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا بىللە قاتناشتۇق.

بۇ يىل يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قەبرىگاھى قايتا پۈتۈش مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەردە ئۆتكۈزۈلگەن «مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق ‹قۇتادغۇبىلىك› ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» غا ئۇ

ئېغىر كېسەل بولۇشىغا قارىماي، دوختۇرنىڭ مۇھاپىزىتىدە ياتاتتى. يىغىندىن قايتىپ كېلىپ ئۆزاق ئۆتمەي بۇ كۆرۈنۈشكە گەۋدىلىنىشكە باشلىدى. 1987 - يىلى دوختۇرخانىدا ياتقىنىمدا، ئۇنىڭ نەپەس كېسەللىكلىرى بۆلۈمىدە يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىدىم. ئالدىغا كىرىشىم بىلەن ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ: «قارىماملا، باللىق چېغىمدا ئۆپكە يالليۇغى بولماپتىكەنمەن، قېرىغاندا فى يەن بولۇپ قاپتىمەن» دېدى. كىم بىلسۇن! بۇ رەھىمسىز ئۆلۈم تېخى ئۇمىد كۈلكىسى لېۋىدە ئويناپ تۇرغان بۇ پېشۋانى ئارىمىزدىن يۇلۇپ كەتتى.

1988 - يىلى ئۇنىڭ بىلەن پوچتىخانىدا ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۇ «رابىيە - سەئىدەن» رومانى ھەققىدە ئېغىز ئېچىپ: «قارىماملا، شۇنچە ئېجىر - ئەمگەك قىلدىم، بىرەر كىشىمۇ بۇ ھەقتە مەتبۇئاتتا ئاچمىدى! مەيلى ماختىمىسۇن، تىللاپ بولسىمۇ بىر نەرسە دېيىشمىدى. ئادەملەر سايىلەردەك يۇرىدۇ، نىيەت بۇزۇلۇپ كەتتى. شۇڭا، تىرىكلەر ناھايىتى ئازدەك كۆرۈنىدۇ!» دېدى. ناھايىتى خىجىل بولدۇم. بىراق مېنىڭ خىجىللىقىم بىر كىشىنىڭلا خىجىللىقى ئىدى.

بۇ يىل يازدا ئۇنى ئۆيىگە بېرىپ يوقلىدىم. ئۇ ماڭا قەشقەردىن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كەلگەن يېقىنلىرىنىڭ «ۋاقىت قىس بولۇپ

قالدی، كۆرۈشەلمىدۇق، كەچۈرگەيلا» دېگەن مەزمۇندىكى باغاق چىسىنى كۆرسىتىپ: «ئىسىتەي، مېنىڭ سانا قلىق كۈنلىرىم كۆپ بولسا ئىدى، مەن ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ كەلسەم بولاتتى!» دېدى.

مەن بۇ يىل 10 - ئايدا ئۇنىڭ قەشقەر يېڭى مېھمانخانىسىدىكى ياتقىدا ئۇزاقتىچە ئولتۇرۇپ، كېسەل ئازابىدا قىينىلىۋاتقان بۇ تەۋەررۈك زاتنى ئۇنىڭ ياشلىق دەۋرىدە، ئۇنىڭ ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرىدە پۈتكۈل جەمئىيىتىمىزنىڭ قوغداپ، ئاسراپ قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. دەرھەقىقەت، نوپۇزلۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل جەمئىيىتىمىز ئەھمەد زىيائىنى، ئۇنىڭغا ئوخشىغان بىرمۇنچە تارىخىي جاۋاھىراتلىرىمىزنى قوغداپ، ئاسراپ قالالمىدۇق. بۇ مۇھىتنىڭ ئوڭۇشسىزلىقىدىن تاشقىرى بىزنىڭ روھىيىتىمىزنىڭ كورلۇقى، نادانلىقى، جاسارەتسىزلىكىدىن بولدى. قوغداپ قېلىش، ئاسراپ قېلىش تۇغما، قوغداپ قېلىش، ئاسراپ قېلىش دېگەن ئاڭمۇ قەلبىمىزدە ھاسىل بولمىدى. ئەكسىچە، جاۋاھىراتلارنى ئۇرۇپ - چېقىش، مەدەنىيەت نامايەندىلىرىنى ھاقارەتلەش تېياتىرغا ھېرىسمەنلىك قىلدۇق. مەن ئەھمەد زىيائى بىلەن ۋىدالىشىش ۋېقىتىپ، بۇ تارىخىي كورلۇق، روھىيەت نادانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلماي تۇرالمىدىم.

ئەھمەد زىيائى ھالال ياشىدى! ئۇ ئابروي - ئاتاق، نوپۇز - شۆھرەت ماجىرالىرى ھەم ھېيىللىرى بىلەن شۇغۇللانمىدى. ئۇنىڭ ئېرىشكەن نەتىجىلىرى ئۇ ئېرىشەلەيدىغان نەتىجىلىرىدىن ئاز بولدى، بۇ ئۇنىڭ ئارمىنى ئىدى! بۇمۇ ھەممىمىزنىڭ ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئورتاق ئارمىنىمىز! ئۇ ئۆچ قەرنە ھايات كۆردى، ئەمما ئۇ پەقەت بىرلا قەرنە ئىجادىيەت ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولالىدى!

ئەھمەد زىيائى مەدەنىيىتىمىز ئۇچۇن كاتتا بىر ئۆلگە.

ئۇنىڭ ئېرىشكەن ئۇتۇقلىرىمۇ، ئۇنىڭ يوقاتقان ئارزۇلىرىمۇ
بىز ئۈچۈن چوڭقۇر تەپەككۇر ئۇلگىسى...
خەير، ئەزىز ئۇستاز، روھىڭىز جەننەتتە بولسۇن!

1989 - يىل 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ئۈرۈمچى.

مەن بىلىدىغان ئەھمەد زىيائى

ماخمۇتجان ئىسلام

1

ئەھمەد زىيائى ئالەمدىن ئۆتكىنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈزۈنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى ۋە ئەدەبىيات تەنقىدىچىلىقى جەھەتتىكى تەرەققىياتىغا 60 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ھارماي ـ تالماي ئەجىر سىڭدۈرۈپ كەلگەن بىر تۆھپىكارمدىن ئايرىلىپ قالدى. ئەھمەد زىيائىنىڭ ۋاپاتى دېموكراتىك ۋە سوتسىيالىستىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك ۋەكىللىرىدىن بولغان زۇنۇن قادىرى، تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجا قاتارلىقلارنىڭ ۋاپاتىغا ئوخشاشلا، شىنجاڭنىڭ كۆپ مىللەتلىك سوتسىيالىستىك ئەدەبىياتى ئۈچۈن چوڭ يوقتىش بولدى.

ئۈزۈنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىجادىي ئەمگىكى بىلەن خەلقىمىز قەلبىدىكى تۆردىن ئورۇن ئېلىپ كەلگەن ئەھمەد زىيائىنىڭ نامى ماڭا خېلى بۇرۇندىن تونۇشلۇق بولسىمۇ، ئۇنىڭ «توزۇماس چېچەكلەر»، «لاداخ يولىدا كارۋان»، «ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» دېگەندەك كىتابلىرىنىڭ 1947 ـ يىللىلا نەشىر قىلىنغانلىقىنى، «لاداخ يولىدا كارۋان» دېگەن خاتىرە شەكلىدىكى پوۋېستىنىڭ ئەينى يىللاردا خەنزۇ، رۇس، ئىنگلىز، ئوردۇ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بەدىئىي سەۋىيىسىنى نامايان قىلغانلىقى، «توزۇماس چېچەكلەر» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنىڭ 1963 ـ يىلى مەسىردا ئەينەن نەشىر قىلىنىپ، ئوتتۇرا شەرقتە خېلى زور داغدۇغا پەيدا قىلغانلىقىنى

ئاڭلىغان بولساممۇ، ئەمما بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇش، ئەھمەد زىيائى بىلەن كۆرۈشۈش، مۇڭدىشىش پۈرسىتىگە مۇيەسسەر بولالمىغانىدىم. تەلىيىمگە ياردىشا، 1987 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى «ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى» نى مەسئۇل مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىشىمگە تاپشۇردى. بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇم ۋە ئەندىشىمۇ قىلدىم. خۇشال بولۇشۇمدىكى سەۋەب شۇ ئىدىكى، بۇ كىتابنى ئىشلەش داۋامىدا ئەھمەد زىيائى بىلەن كۆرۈشۈپ، سۆزلىشىپ بۇ پېشقەدەم ئەدىبنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى بىر قىسىم تەجرىبىلىرى، ئەسەرلىرى بىلەن بىرقەدەر كەڭ، ئەتراپلىقراق تونۇشالايتتىم. ئەندىشەم بولسا، شۆھرەتلىك بىر يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىنى قانداق تەھرىرلەرمەن؟ بەزى مەسىلىدە پىكىرده بىرلىككە كېلەلمەي قالساق قانداق قىلارمەن؟ دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. لېكىن، ئەھمەد زىيائى بىلەن تۇنجى كۆرۈشۈشتىلا ئەندىشىلىرىم يوقالدى. بۇ كەمتەر، ئوچۇق كۆڭۈل ئادەم بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ قالدىم. كېيىنكى سۆھبەتلەردە ئەسەرلەرنىڭ تەھرىرلىكى ۋە ئىجادىيەتكە دائىر مەسىلىلەر ئۈستىدە كەڭتاشا، ئوچۇق - يورۇق سۆزلەشتۇق. مۇشۇ جەريانىدا ئەھمەد زىيائىنىڭ سەمىمىي، بارلىقىنى ئىجادىيەتكە ئاتىغان، ۋەتەن، خەلقنى، ياخشىلىقنى كۈيلەشنى ۋىجدانىي بۇرچى ھېسابلايدىغان، ياشلارغا، ئەدەبىياتىمىزنىڭ ساغلام تەرەققىي قىلىشىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدىغان، ھاكاۋۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، خۇشامەتكۆيلۈقتىن خالىي ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. مانا ئەمدى مۇشۇ ئادەم بىزنىڭ ئارىمىزدىن كەتتى.

2

ئەھمەد زىيائى ياشلارغا، ياش ئەدەبلەرنى تەربىيىلەش، يۆلەشكە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدىغان ئەدەب ئىدى. ئۇ ئازادىلىقتىن ئىلگىرى گېزىتلەردە «ياش يازغۇچىلارغا ياردەم» دېگەن

نام ئاستىدا يىگىرمە نەچچە پارچە ماقالە يېزىپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ مەقسىتى، تەلىپى، يازغۇچىنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتى، بۇرچى، شېئىرىي ھېسسىيات، ئوبراز، بەدىئىي ماھارەت، بەدىئىي تىل قاتارلىق مەسىلىلەرنى ئىخچام، چۈشىنىشلىك قىلىپ شەرھلەپ، ياش يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىيە ھەم بەدىئىي ماھارەت جەھەتتە تەربىيىلىنىشىگە يېقىندىن ياردەم بەرگەنىدى.

مەن بىر قېتىملىق سۆھبەتتە:

— ئەھمەد ئاكا، سىلى ھازىرقى ياشلار يېزىۋاتقان يېڭىچە، «گۇڭگا» دەپ ئاتالغان شېئىرلارغا قانداق قارايلا؟— دەپ سورىدىم.

— ئۇ شېئىرلارنىڭ ياخشى - يامانلىقىنى كەڭ جامائەت باھالىشى، ئەدەبىيات ئىسپاتلىشى كېرەك، — دېدى ئەھمەد زىيائى دەرھاللا، — لېكىن ياشلارنىڭ يېڭىلىق يارىتىش روھىغا ئىلھام بېرىش زۆرۈر. ياش دېگەن سۆزنىڭ ئۆزىدىن مەلۇمكى، ئۇ جۇشقۇنلۇق، ئالغا ئىنتىلىش، يۇقىرى ئۆرلەش دېمەكتۇر. ياشلار ھامان ئالغا ئىنتىلىپ، يېڭىلىق يارىتىش يولىدا ئىز-دىنىپ تۇرۇشى كېرەك. ياشلار ئالغا ماڭماي، تىرەجەپ تۇرۇۋالسا، قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋالسا، ياشانغانلار ئۇلارنى ھەدەپ يۆلەپ-تارتىپ يۈرسە بولمايدۇ. ئەھۋال شۇنداقلا بولۇپ قالسا، جەمئىيەتمۇ، ئەدەبىياتمۇ تەرەققىي قىلمايدۇ. بولۇپمۇ ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى جۇشقۇن بولۇشى كېرەك. ئۇلار جۇشقۇنلۇق بىلەن ئىزدىنىش داۋامىدا داغدام يول تاپىدۇ، ئەدەبىياتقا جۇشقۇنلۇق، يۇكسىلىش ئېلىپ كېلىدۇ. ياشلارنى يا مۇنداق، يا ئۇنداق نۇقسانلىرى تۇپەيلى ئەيىبلەۋېرىش زىيانلىقكى، ھەرگىزمۇ پايدىلىق ئەمەس.

ئەھمەد زىيائى كەمتەر ئىدى. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە ھارماي-تالماي ئۆگىنىش، ئىجاد قىلىش ئارقىلىق 500 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، «رابىيە - سەئىدىن»، «يۈسۈپ ۋە مەھمۇد» تەك چوڭ

هەجەملىك داستانلارنى، «ۋاك جىڭۈى»، «رابىيە ـ سەئىدىن»، «قارا كۈنلەر، نۇرلۇق هايات» دېگەن دراما ـ ئوپېرالارنى، نۇرغۇن ئىلمىي ماقالىلەرنى يازغان، تىلشۇناسلىق، ئەدەبىياتشۇناسلىق بويىچە مول بىلىم ئىگىلەپ ۋايىغا يەتكەن ئالىم ئىدى. بىراق، ئۇ ئۆزىنى باشقىلاردىن هەرگىزمۇ ئۈستۈن تۇتمايتتى، ئۆزىگە تەمەننا قويمايتتى، شان ـ شۆهرىتىم بار دەپ غادىيىۋالمايتتى، هامان ئاددىي ـ سادا كىيىنىپ، چوڭلار، ياشلار بىلەن ئوخشاشلا سەمىمىي ئەهۋاللىشىپ، هال ـ مۇڭ ئېيتىشىپ يۈرەتتى. باشقىلار ماختىسا ۋىللىدە قىزىرىپ، گەپنى دەرهاللا باشقا ياققا بۇرايتتى. كەمتەرلىك هەققىدە مەسلىھەتلەر بېرەتتى.

مۇنداق ئىككى ئىش ئېسىمدىن زادىلا چىقمايدۇ. بىر كۈنى «ئەهمەد زىيائى ئەسەرلىرى» نى تەھرىرلەشتە يولۇققان بىر قىسىم ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەرنى كۆتۈرۈپ ئەهمەد زىيا ئىنىڭ ئۆيىگە باردىم. بۇ سۆزلەرگە ئىزاهات بېرىش كېرەك ئىدى. ئەهمەد زىيائىغا چاقچاق ئارىلاش:

ــ ئەهمەد ئاكا، سىلى «كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ قەدىمىيلىكى ۋە ئۇنىڭ چەت تىل تەسىرىگە ئۇچراش جەريانى» دېگەن ماقالىلىرىدە ئەدەبىياتتا تىلنىڭ پاكلىقىنى ساقلاش زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەپ، ئانا تىلنىڭ ساپلىقىنى بۇزغانلارنى ئەيىبلىگەن، ئانا تىلنىڭ ساپلىقىنى قوغدىغانلارنى ماختىغان ئىدىلە. ئەجەبا، ئۆز ئەمەلىيەتلىرىدە ئۆز سۆزلىرىگە ئەمەل قىلماپلىغۇ؟ ــ دېدىم.

ــ بۇ ئىشتا ناهايىتى خىجىلمەن، ئۇكام، ــ دېدى ئەهمەد زىيائى خۇرسىنىش بىلەن، ــ ئەسەرلىرىمدە پارسچە، ئەرەبچە سۆزلەر خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇ سۆزلەرنى پۇقرانىڭ تولۇق چۈشىنىپ كېتىشى ناتايىن. ئەسەر يازغاندا ساپ ئانا تىل بىلەن يازاي دەيمەنۇ، قولغا قەلەمنى ئالغاندا غەيرىي سۆزلەر ئارىلىشىپ قالىدۇ. هازىر بىزنىڭ بەزى ئوتتۇرا ياش

ياش شائىرلىرىمىز، ھەۋەسكارلىرىمىزمۇ ئەسەرلىرىگە ئىنەرەبچە، پارسچە سۆزلەرنى قوشۇۋېلىۋاتىدۇ. بىزغۇ كونا ئادەملەر، بۇرۇن شۇ تىللارنى ئۆگەنگەن، شۇڭا بىلمەي ئارىلاشتۇرۇپ قويىمىز. ئۇلار نېمىشقا ئارىلاشتۇرۇۋالىدۇ؟ بەلكىم، ئۇ بىزدىن يۇقىرى كىشىلەر بولسا كېرەك. شۇڭا، مەن خىجىل، ئاخىرقى ئۆمرۈمدە بولسىمۇ، بۇ كىشىلىنى ساقايتىش ئۈچۈن ئاز ـ تولا ھەسسە قوشمىسام بولمايدۇ. ئەسەرلىرىمدىكى ھەيرىي تىللارنىڭ ئورنىغا مۇمكىنقەدەر ئۆز تىلىمىزدىكى سۆزلەرنى ئالماشتۇراي.

يەنە بىر نۆۋەت «ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى» نىڭ تەھرىرلەنگەن نۇسخىسىنى ئېلىپ ئەھمەد زىيائىنىڭ قېشىغا باردىم ۋە:

— ئەھمەد ئاكا، سىلىنىڭ ئەسەرلىرىگە قەلەم تەككۈزۈشكە ئۇرۇنغىنىم يەتمەيتتى. ئەمما، تەھرىرلىگەن ئەشرىياتچىلىقنىڭ پرىنسىپى، تەلەپلىرىگە ئاساسەن بەزى سۆز، جۈملىلەرنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كەلدى، ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا، خاتا جايلىرى كۆرۈلسە تۈزىتىش بەرگىلا، — دېدىم.

— ھەممە ئىشنىڭ ئۆز مىزانى، پرىنسىپى بولىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن مەنمۇ ئادەم، ئەۋلىيا ئەمەس، شۇڭا نۇقسانسىز ئەمەسمەن، ئەسەرلەرمۇ شۇنداق، — دېدى ئەھمەد زىيائى سەمىمىيلىك بىلەن، — ئەسەرلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ يېزىلغىنىغا 40 — 50 يىل بولدى، بۇ يىللاردا دەۋرىمۇ، تۇنۇش، ئاڭدىمۇ نۇرغۇن ئۆزگىرىش بولدى. شۇڭا، ئەسەرلەردىكى بەزى قاراشلارنىڭ ھازىر ئانچە ئەھمىيىتى قالمىدى، بەزى قاراشلارنى، سۆز، جۈملىلەرنى ئۆزگەرتىش زۆرۈر. شۇڭا، بۇ جەھەتتە سىلەرنىڭ پىكرىڭلار، ئەمگىكىڭلارغا ھۆرمەت قىلمەن.

ئەھمەد زىيائىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئۇنىڭ كەمتەرلىكى، سەمىمىيلىكىنىڭ جانلىق ئىسپاتى بولغانىدى.

ئەھمەد زىيائى ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە

بېغىشلىدى، ئەڭ ئاخىرقى تەنقىدلەرنىڭ قەدەر ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۆزىنىڭ قېرىپ ـ ياشىنىپ، كېسەلمەن بولۇپ قالغانلىقىغا قارىماي «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ نەزمى تەرجىمىسىنى ئىشلەپ بولۇپلا «رابىيە ـ سەئىدىن» داستانىنى، «تارىخىي مىراس ‹قۇتادغۇبىلىك› توغرىسىدا» دېگەن چوڭ ھەجىملىك ئىلمىي ماقالىسىنى يازدى. كېسەل كارىۋىتىدا يېتىپ، داۋالىنىپ تۇرۇپ يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرىلەرنىڭ ھاياتىغا بېغىشلانغان يىرىك داستانىنى يېزىپ تۈگەتتى. ھەتتا ۋاپات بولۇش ھارپىسىدىلا ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە بېرىپ، قۇتادغۇبىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتى. مۇنداق قەيسەرانە روھ ھەربىر ئەدەبىنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىيدۇ.

ئەھمەد زىيائى كلاسسىك ئەدەبىياتنى تەتقىق قىلىش ۋە خەلقىمىز تونۇشتۇرۇش جەھەتتىلا غايەت زور ئەمگەك قىلىپلا قالماستىن، ئۇنىڭغا قانداق ۋارىسلىق قىلىش، ئۇنىڭدىن نېمىلەرنى ئۆگىنىشنىمۇ ئېنىق شەرھىلىدى. كلاسسىك ئەدەبىيات توغرىسىدىكى «كونا ئەدەبىيات بىزگە كېرەك ئەمەس، ئۇ بىزنى كونىلىققا تارتىدۇ»، «كونا ئەدەبىيات ئوبدان، يېڭى ئەدەبىيات ۋە ئۇنىڭ ئىجابىي يوللىرى كېرەك ئەمەس» دېگەندەك ناتوغرا قاراشلارنى تەنقىدلىدى. «بىز كلاسسىك ئەدەبىياتقا تەلتۆكۈس ئىجادىي ياكى سەلبىي قاراشتا بولۇشتىن ساقلىنىمىز ۋە ئۇنىڭدىن تەنقىدىي ئاساستا پايدىلىنىمىز. بىز كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ جەمئىيىتىمىزگە يات بولغان تەرەپلىرىنى رەت قىلىمىز ۋە ئۇنىڭ ئىجابىي يېقىنى تەنقىدىي ئاساستا قوبۇل قىلىۋېلىپ، قايتىدىن ئىشلەپ چىقىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيىتىمىزگە قوشىمىز» دەپ كۆرسەتتى.

ئەھمەد زىيائى رېئالىزمچى ئەدىب ئىدى. ئۇ ئەدەبىياتتا رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇ ناھايىتى بۇرۇنلا، «رابىيە ـ سەئىدىن» ئوپېراسىنى يازغان چېغىدىلا،

ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتىدىن ئېلىنغان ۋەقەلەر ئاساسىدا «پەرھاد ـ شىرىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن» دەك ئەسەرلەرنى يېزىش مەقسىتىدە ئىزدەنگەنلىكى توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ، پەخرىلىنىش بىلەن مۇنداق دېگەنىدى: «بەختكە يارىشا، ماڭا بۇ مەقسەتكە ئېرىشىش مۇيەسسەر بولدى. مەن بۇنى تاپتىم. ئۇنى ئەرەبىستان چۆللىرىدىن، باغداد ۋادىلىرىدىن، ئەرەمنىستان تاغلىرىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ قايناملى بولغان قەشقەرنىڭ بايتوقاي يېزىسىنىڭ جىگدە - سۆگەتلىكلىرى ئارىسىدىن، يامانيار ئۆستىڭىنىڭ بويىدىن تېپىۋالدىم.»، بۇ ئوپېرانىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، «ئوپېرا قەھرىمانلىرى ئۇيغۇر، ئوپېرا ۋەقەلىكى خىيالىي ئەمەس، بەلكى چىنىدۇر.» ئەھمەد زىيائى رېئاللىقنى يۇزلىنىش، رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى ئەنە شۇنداق زور خۇشاللىق دەپ بىلگەن، ئۆمۈر بويى رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە تىرىشقانىدى. ئۇنىڭ ھەممە ئەسەرلىرى رېئاللىقنىڭ مەھسۇلى ئىدى. ھەربىر ئەسەر ئۆز ۋەزىنىڭ رېئاللىقنى، ئۆز ۋەزىنىڭ روھىنى ئەكس ئەتتۈرۈشتە تېگىشلىك ئاكتىپ رول ئويناغانىدى.

ئەھمەد زىيائى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىملىق ئۇچرىشىشىم دوختۇرخانىدا بولدى. ئۇ شۇ قېتىمدا ماڭا: «يازغانلىرىم كۆپ ۋە تازا ساز بولۇپ كەتمىدى. جىسمانىي جەھەتتىن بەردەم چاغلىرىم سولچىل لۇشيەننىڭ زىيانكەشلىكىدە بىھۇدە ئۆتۈپ كەتتى، خەلقە كۆپرەك ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم، كۆپرەك ئىش قىلاي دېگەن چېغىمدا بولسا قېرىپ قالدىم، ئارمان بولسىمۇ دەرمان يوق. ھازىر زامان تۈزەلدى، ئىمكانىيەت كەڭ. سىلەر ياشلار كۆپرەك ئۆگىنىڭلار، كۆپرەك يېزىڭلار. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىستىقبالىلىق ئەدەبىيات. ناھايىتى زور يوشۇرۇن كۈچ بار. ھەممەيلەن بىردەك ئىنتىپاقلىشىپ، ئورتاق تىرىشىدىغانلا بولسا، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى پات ئارىدا جاھانغا

قونۇلمدۇ...» دېگەنىدى. ئىشىنمەنكى، ئەھمەد زىيائى ھەمدە ئەدەبىياتسىزنىڭ بىر تۈركۈم كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىللىرى ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، بىز تىرىكلەر ئىنتىپاقلىشىپ تىرىشىدىغان، پىشقەدەملەرنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ھارماي ئىزدىنىدىغان، ئىجاد قىلىدىغانلا بولساق، پىشقەدەملەرنىڭ ئارمانلىرىنى ئىشقا ئاشۇرالايمىز، ئەدەبىياتسىزنى تېز سۈرئەتتە گۈللەندۈرەلەيمىز.

قايغۇ ئىچىدىكى ئەسلىمىلەر

يۇرت ـ ئەل ئۈچۈن تارتقان ئازابنى شاھلىق تەختىگە قىياس ئەتكۈلۈك،
ھەلق يولىدىكى بىر مىنۇت قايغۇ مىك يىللىق راھەت ئۈچۈن يەتكۈلۈك.

ـــ ئەھمەد زىيائى

ھاجى ئەخمەت

1

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىك باشلامچىلىرىدىن بىرى، تالانتلىق شائىر، ئەدەبىياتشۇناس، ئالىم ئەھمەد زىيائىنىك ۋاپاتى ھەققىدىكى مۇسىبەت خەۋىرىنى ئاڭلاپ يۇرەك ـ باغرىم ئېزىلدى.

ئۆزۈنىنىك يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ئۆمرىنى ئەل ـ يۇرت قايغۇسى ۋە ئىجاد ئىشقىدا كۆيۈپ ئۆتكۈزگەن ۋە بۇ ئاشىقلىق گۇناھى ئۈچۈن ئەڭ ئېغىر بەدەل تۆلىگەن بۇ قەلەم ئىگىسى ئالدى بىلەن پاك ۋىجدانلىق، غۇرۇرلۇق ھەقىقىي ئىنسان ئىدى. ئۇلۇغ گۇمانىست شائىر نەۋائىنىڭ: «ھەقىقىي ئىنسان بولغىنىم مەن ئۈچۈن ھەممىدىن ئەۋزەل» دېگىنىدەك، ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى ئۆزۈنىنىڭ چىن ئىنسانلىقىدىن پەخىرلىنىپ ياشىدى ۋە ئۆزۈنىنىڭ ساپ ئىنسانىي پەزىلىتى بىلەن زامانداشلىرى ھەمدە شاگىرتلىرىنىڭ قەلبىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئالدى.

«توزۇماس چېچەكلەر» ناملىق توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن

تۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن كىتابخانىلار ئارىسىدا يۇقىرى ئىناۋەتكە ئېرىشكەن بۇ مۆتىۋەر شائىرنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن چېغىمدىكى ئاجايىپ مەنزىرە هېلىمۇ ئېسىمدە. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دەپ ئاتالغان جاهالەتپەرەسلەر هەربىكىتى ئىككىنچى يىلغا قەدەم قويغان ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. هەر خىل جىنايى بەتنامىلار بىلەن «جىن - شەيتان» دەپ تارتىپ چىقىرىلغان بىر مۇنچە ئوقۇتقۇچىلار شامالباغ يېزىسىنى قاپ ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ يول بويىدىكى ئۆستەڭدىن مەكتەپنىڭ كۆكتاتلىقىغا قۇم توشۇۋاتاتتۇق، مەن بىلەن زەمبىل كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان بىر پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى توساتتىن:

— قارىسىلا، زىيائى ئەپەندى كېلىۋاتىدۇ! — دېدى.

ئىنتىك ئارقامغا بۇرۇلۇپ، تاغار ئارتىلغان بىر نەچچە ئېشەكنى هەيدەپ كېلىۋاتقان ئورۇققىنا بىر ئاقساقال كىشىنى كۆردۇم، ئۇ بېشىغا سەرپۇش تۇماق، ئۇچىسىغا كونىراپ كەتكەن ئۇزۇن كەمزۇل چاپان كىيىۋالغان بولۇپ، ئىزغىرىن شامالنىڭ سوغۇقىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن بولسا كېرەك، بېلىنى شوينىدا باغلىۋالغانىدى. كۆزلىرىمگە ئىشەنمەي قالدىم. دېمەك، ئۇمۇ «بەش خىل ئۇنسۇر» لار قاتارىدا ئاللىقاچان تارتىپ چىقىرىلىپ، مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىنىۋاتقان ئىكەن - دە، نەزەرىمدە يۇلتۇزدەك يۇكسەكلىكتە تۇرىدىغان شائىر بىلەن مېنى قىسمەت ئەنە شۇ تەقدىتە ئۇچراشتۇردى! ...

بالايىئاپەتلىك يىللارغا خاتىمە بېرىلىپ، ئىلىم ئەهلى ئەمدىلا كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈۋاتقان 1981 - يىلىنىڭ ياز پەسلىدە شائىر بىلەن بىر سورۇندا ئولتۇرۇپ، ددارلىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. ئەھمەد زىيائى قەشقەر سەھنىسىدە ئويناپ ۋاتقان «رابىيە - سەئىدىن» دراممىسى مۇهاكىمىسىگە قويۇلغان بۇ يىغىنغا تەكلىپ بىلەن قاتناشقانىدى. ئۇنىڭ ئاقارغان چاچ-

ساقلى پاكىز ياسىتىلغانىدى، قان يۇگۈرۈپ ئوبدانلا تۇزۈلۈپ قالغان چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى، شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ ئازراق ئولتۇرۇشۇپ قالغان كۆزلىرىدىن مەشئۇم يىللارنىڭ ئازاب - زەخمەتلىرىدىن قالغان مۇڭ - قايغۇ ئىزناسىنى كۆرگەندەك بولدۇم.

شۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى - ئۈچ يىل ئىچىدە بۇ مۆتىۋەر ئالىم بىلەن بىر نەچچە قېتىم ئۇچرىشىپ ۋە ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، چوڭقۇر تونۇشلۇق ئورناتتىم. ئۇ بىلىمىنىڭ كەڭلىكى، تەپەككۇرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تەسەۋۋۇرىنىڭ بايلىقى بىلەن مېنى ھەيران قالدۇردى. ئارىمىزدا بولۇپ ئۆتكەن ھەر قېتىملىق سۆھبەتتىن كېيىن نەزەر دائىرەم كېڭىيىپ، كۆز ئالدىمدا يېڭى بىر دۇنيا ئېچىلغاندەك بولاتتى. بۇ ھال مەن ئۈچۈن ئەدەبىي ئىجادىيەتتە زور تۈرتكىلىك رول ئويناندى. ئەھمەد زىيائى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە يېزىلغان «تۇزۇماس چېچەكلەر»، مۇھەممەت فەيزى ھەققىدە يېزىلغان «مەرىپەت ئاسمىنىدىن ئېقىپ كەتكەن يۇلتۇز» قاتارلىق ئەدەبىي ماقالىلىرىم بىلەن «قىزىل يۇلغۇن» ناملىق ئوچېركىم ۋە يەنە بىر مۇنچە ئەسەرلىرىم ئەنە شۇنداق ئۇنتۇلغۇسىز مىنۇتلارنىڭ ماڭا بەخش ئەتكەن ئىلھامىدىن تۇغۇلغان.

2

ئىلىم ساھەسىدىكى بىر قىسىم نوپۇزلۇق كىشىلەر ئۆزىنىڭ باشقىلاردىن ئۈستۈنلۈكىنى كۆرسىتىشكە، ھەر خىل سوروۇنلاردا داغدۇغىلىق كەيپىيات ھاسىل قىلىشقا ئامراق. ئەھمەد زىيائى دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، ئۆزئارا مۇناسىۋەتتە سەمىمىي ئىدى، ھەششەتچىلىك بىلەن چىقىشالمايتتى، ئاددىي - سادا تۇرمۇش كەچۈرەتتى.

1984 - يىل 10 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئەھمەد زىيائى ئايروپىلان ئىستانسىسىدىن كىچىك ماشىنا بىلەن شەھەر-گە كىرىۋېتىپ، ئۇ بۇ قېتىم قەشقەرگە كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى ئۆزىدىكىچە بايان قىلدى:

— مەن مۇنداق ئىككى ئىش بىلەن كەلدىم. بۇنىڭ بىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىگە دائىر ئىجتىمائىي پەننىي ئاكادېمىيىسى ئوتتۇرىغا قويغان ئىككى لايىھە توغرىسىدا مەمۇرىي مەھكىمە مەسئۇللىرىنىڭ پىكرىنى ئېلىش؛ ئىككىنچىسى، «رابىيە - سەئىدىن» داستانىدىكى قىسمەن بوشلۇقلارنى تولدۇرۇش ئۈچۈن راھىبە - سەئىدىن قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ۋە شۇ يەردىكى ئەھۋالدىن خەۋەردار مۇيىسپىتلار بىلەن سۆزلىشىپ، بۇ ئىككى بەختسىز ئاشىق - مەشۇقنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىگە دائىر ئۆزۈمگە قارا ئاغۇ بولۇپ تۇرغان قىسمەن ئەھۋاللارنى ئېنىقلىۋېلىش. مۇشۇ ئىشلارنى تۈگەتكەندىن كېيىن دەرھال ئۈرۈمچىگە قايتىپ، يىل ئاخىرىغىچە داستانىمنى ئاخىرقى قېتىم ئىشلەپ قولدىن چىقىرىشنى نىيەت قىلىۋاتىمەن...

قىزغىن سۆھبەتكە بېرىلىپ، شەھەرگە يېقىنلاپ قالغىنىمىزنى سەزمەي قاپتۇق. مەن بۇ ئەزىز مېھمانىنى قەيەرگە ئورۇنلاشتۇرساق ياخشى بولار، دېگەن مەسىلە ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ، ئۆزۈنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدۇم.

— ياخشىسى، ئۆز ئۆيۈمگە چۈشەي، — دېدى شائىر قەتئىي تەلەپپۇزدا، — «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۇت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك، كونا بولسىمۇ، ھەر كىمگە ئۆزىنىڭ ئۆيى ياخشى. مۇشۇنداق قىلسام، بىرىنچىدىن، ھەر خىل رەسمىيەتلەرنى ئۆتەش مەجبۇرىيىتىدىن ئازاد بولىدىكەنمەن، ئىككىنچىدىن، كۆڭلۈم تىنچ، خاتىرجەم بولىدىكەنمەن...

بۇ ئالەمنىڭ پۈتۈن ئېغىرچىلىقىنى ئۆز يەلكىسىگە ئېلىشتىن قاچمايدىغان پىداكار يۈرەكنىڭ جاۋابى ئىدى. ئۆز ئېغىرىنىمۇ باشقىلارغا يۈكلەپ، ئانا يەرگە يۈك بولۇپ ياشايدىغان بەزىـ بىر كىشىلەر بىلەن ئوتتۇرىدىكى پەرق قانچىلىك زور - ھە!؟...

3

ئۇرمۇش چىنلىقىغا ــ ھەقىقەتكە سادىق بولۇش ئەھمىـەد زىيائىنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ مىزانى ئىدى. ئۇ ئۆز ئەسـەرلىرىـدە كىچىككىنە ئېنىقسىزلىقنىڭ بولۇشىغا ھەرگىزمۇ يول قويمايتتـى. بۇ شائىرنىڭ ئۆز ئەسەرلىرى ئارقىلىق خەلق ئاممىسى بىلەن بىر تەن - بىر جان بولۇپ يۇغۇرۇلـۇپ كېتىشىنىڭ مۇھىـم سەۋەبلىرىدىن بىرى بولسا كېرەك.

ئۇ قەشقەرگە كېلىپ، تەشكىل ئورۇنلاشتۇرغان خىزمەتلىـرىنى بىر تەرەپ قىلىۋالغاندىن كېيىن ماڭا رابىيە - سەئىدىن قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. شەھەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلۇق كوچىلىرىنى ئارقىمىزدا قالدۇرۇپ، قىزىل دەريا سىنىڭ كۆۋرۈكىنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن سۆھبىتىمىز باشلاندى.

زىيائى ئەپەندىم ئىلمىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىـش پۇرسىتىگە قايتىدىن ئېرىشىپ، ئىلمىي تەتقىقات ئورنىدا ئىشـلەشكە باشلىغان ئۈچ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بېرى باشقىلار بىلەن بىرلىكتە جاپا چېكىپ، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ شاھ

ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ نەزمە يەشمەسىنى نەشىرگە تەييارلاش خىزمىتىنى غەلىبىلىك ئاياغلاشتۇردى. ئۇ ئۆزىگە بېرىلگەن بىر مەزگىللىك ئارام ئېلىش پۇرسىتىدىن كېچىپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا «رابىيە - سەئىدىن» ناملىق داستاننىي يېزىشقا كىرىشكەنىدى.

— بىر بۇرادىرىمىزنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمىدىن كېيىن چۆچۈپ قالدىم. يېشىم يەتمىشتىن هالقىدى. ئاخىرقى ئۆمرۈمدە مىللىتىم ئۈچۈن تۈزۈكرەك بىر نەرسە قالدۇرۇپ كېتەي دېگەن ئارزۇدا قولۇمغا قەلەم ئېلىپ كېچىسى كۈندۈزگە ئۇلاپ يېزىشنى داۋاملاشتۇردۇم. هەر كۈنلۈكى ئاز دېگەندىمۇ 60 بەيىتتىن يېزىشنى ئۆزۈمگە ۋەزىپە قىلدىم. نەتىجىدە ئالتە ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئون مىڭ مىسرادىن ئارتۇق بۇ تارىخىي ئەسەرنى يېزىپ تاماملىدىم...

شائىرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ قېتىمقىسى «رابىيە - سەئىدىن» نىڭ ئۈچىنچى مەرتىۋە يېزىلىشى ئىكەن. بىرىنچى قېتىمقىسى 1939 - يىلى، ئىككىنچى قېتىمقىسى 1957 - يىلى يېزىلغان بولۇپ، هەر ئىككىسى مۇسادىرە قىلىنغان.

— بۇ قېتىمقىسى، ئىنشائاللا، خەلق بىلەن تىنچ ئامان يۈز كۆرۈشەر، — دېدى شائىر ئىستىهزا بىلەن.

30 كىلومېتىرغا يېقىن يول يۈرۈپ، يېڭىشەهەر ناهىيىسى ياندۇرما رايونىنىڭ كۆكچى يېزىسىغا قاراشلىق سۇبهانىاللا كەنتىگە يېتىپ كەلدۇق. چوڭ يول بويىدىكى مەسچىتنىڭ يان تەرىپىدىكى ئاپئاق شور ئۆرلەپ تۇرغان تۇپراقتا ئاندا - ساندا قاتۇرۇلغان قەبرىلەر خارابىسى كۆزگە چېلىقاتتى.

— سەئىدىن بىلەن رابىيەنىڭ قەبرىسى مانا مۇشۇ، — دېدى بىزنى قەبرىستانلىققا باشلاپ كەلگەن بوۋاي يارنىڭ لېۋىگە جايلاشقان بىر قەبرىنى كۆرسىتىپ.

بۇنى قەبرە دېگەندىن كۆرە، قەدىمىي قەبرىنىڭ خارا-

بىسىدىن قالغان بىرنەچچە قاپ توپا دۆۋىسى دېيىش مۇۋاپىقراق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئۆسۈپ چىققان بىر تۈپ يۇلغۇن باراقسانلاپ، ئايلانمىسى 20 مېتر كەلگۈدەك يەرنى قاپلاپ تۇراتتى. رابىيە ـ سەئىدىن قەبرىسىدىن ئۆسۈپ چىققان يۇلغۇن ئەتراپتىكى باشقا يۇلغۇنلاردىن ئۆزىنىڭ چوڭلۇقى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى رەڭگى بىلەنمۇ ئالاھىدە پەرقلىنەتتى، ئۇنىڭ غولىمۇ قىپقىزىل، چېچىكىمۇ قان رەڭگىدە تاۋلىنىپ تۇراتتى. بۇ كۆرۈنۈش بىزنى تولىمۇ ھەيران قالدۇردى.

— ھەي، بۇ يەرگە 7 ـ، 8 ـ ئايلاردا كەلگەن بولساق بەكمۇ ياخشى بولىدىكەن، — دېدى زىيائى ئەپسۇسلانغان ھالدا يەرگە يېتىۋالغان يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ قۇرۇشقا باشلىغان چېچىكىنى ئۈۋۈلاپ تۇرۇپ، — يۇلغۇننىڭ تازىمۇ ۋايىغا يەتكەن چېچەك پەسلىنى كۆرەر ئىكەنمىز.

— شۇنداق، — دەپ سۆز قىستۇردى بوۋاي، — 7 ـ ئايلاردا بۇ يۇلغۇنلار بەكمۇ گۈزەللىشىپ كېتىدۇ.

بوۋاينىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، سەئىدىن بىلەن رابىيەنىڭ قەبرىسىدىن ئىككى تۈپ يۇلغۇن ئۆسۈپ چىققان بولۇپ، بىرى قىزىل، ئىككىنچىسى ئاق رەڭدە چېچەكلەيدىكەن، بۇ ئىككى تۈپ يۇلغۇن تېخى يېقىنقى ۋاقىتلارغىچە ياشىرىپ تۇرغانكەن. لېكىن، بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل بۇرۇنقى «تۆت كونىنى بۇزۇش» ھەرىكىتىدە بۇ يەردىكى قەبرىلەر چېقىپ تۈزلىنىپ، يۇلغۇنلار تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇۋېتىلگەن، كېيىنكى يىللاردا بۇ قەبىرە يۇلغۇنلار قايتىدىن ئۆسۈپ چىققان بولسىمۇ، لېكىن رابىيە ـ سەئىدىن قەبرىسىدىكى ئاق يۇلغۇننىڭ ئىز ـ نىشانى قالمىغان.

مۇشۇ يەرلىك مويىسپىتلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، بۇ قەبرىگە دەسلەپ سەئىدننىڭ جەسىتى قويۇلغانكەن، ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا كىشىلەر قىشچە قار ـ مۇزلار ئاستىدا ياتقان

رابىيەنىڭ جەسىتىنى تېپىۋالغان. كىشىنى بەكمۇ ھەيران قالـ
دۇرىدىغىنى شۇكى، تەلۈپچۈك دەريا سىنىڭ دولقۇنلۇق ئېقىنى
رابىيەنىڭ جەسىتىنى داۋاملىق تـۆۋەنگـە ئېقىتـىپ كېتـىشكـە
ئامالسىز قالغان. بۇ پىداكار قەلب ئـىگـىسىنـىڭ روھـى ئـۆز
يارىغا تارتـىشىپ، سـەئـدىن قەبرىسىنىڭ دەل ئۈدۈلـىغا كـەلـ
گەندە، شاخ ـ شۇمبۇلارغا ئىلىنىپ توختاپ قالغان. كىشـىلەر
بۇ ئارمانلىقنى ئۆلچەپ كۆرگەندىن كېيىن ياقىسىنى چـىشلـەپ
«بۇ خۇدانىڭ قۇدرىتىدىن بولغان ئىش ئىكـەن» دېـيىشـكەن.
ئۇلار ئاريىسىدىكى رابىيەنىڭ ئاتىسى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمۇ
«بىكاردىنلا ئىككى ياشنىڭ ھاياتىغا زامىن بولۇپتۇق» دېيىشىپ،
كۆز يېشى قىلىشقانىكەن.

زىيائى مويىسىپىتلارنىڭ بۇ تەسىرلىك ھېكايىسىنى جىمـ
جىت ئولتۇرۇپ تىڭشىدى. ئاريغا بىر پەس جىملىق چۈشتـى.
خىيالچان نەزەر بىلەن يىراقتا تىكىلدىم. زېمـىنىنىڭ ئـۇپۇق
بىلەن تۇتاشقان سىزىقى بىردىنلا لۆمشۇپ ئېقىـۋاتقـان چـوڭ
ئېقىنغا ئايلاندى ـ دە، سۇ يۈزىدە خۇددى كىنـو ئېكـرانـىغا
ئوخشاش ھەر خىل كۆرۈنۈشلەر ئەكس ئېتىشكە باشلىدى.

... ئەنە، باھار مەزگىلى ئېتىز قىرىدا ئېچىلغان چىرايـ
لىق گۈلدەك قىزلىق ھۆسنىگە تولغـان پـەرىزاتتـەك گـۈزەل
رابىيە. ئۇنىڭ ئىشقىدا مەجنۇندەك كۆيۈپ، سارغايغان سەئـ
دىـن كۆيۈك ئازابىدا ئاھ ئـۇرۇپ، رابـىيەگـە تـەلپۈنمەكتـە،
ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بـوشلـۇقتا بـىردىنـلا
جابىرنىڭ قاراڭغۇ كۆلەڭگىسى پەيدا بولدى. ئـۇ دەۋىدەك
بىھەيۋەت كۆرۈنۈشتە نەجىس قولىنى سوزۇپ، خۇددى ئېچىلىپ
تۇرغان بىر تال گۈلنى ئۈزگەندەك، رابىيەنى چاڭگاللىغىنىچە
كۆزدىن غايىب بولدى. بىچارە سـەئـدىن بىر ئۇھ چەكتى ـ دە،
ھالسىزلىنىپ يىقىلىپ، ئاخىرقى نەپىسى ئۈزۈلدى...

ئەنە، چوڭ ئېقىنىڭ دولقۇنلۇق قاينىمىدا ئېقىپ كېتىپ

بارغان رابىيە ئۇنىڭ سۇمبۇل چاچلىرى سۇ يۇزىگە تال - تال يېيىلىپ، كۆزىدىن تۆكۈلگەن ياشلىرى بۇزغۇنلارنى ھاسىل قىلماقتا. ۋاپادار مەشۇقە ئۆز يارىنىڭ ۋەسلىگە يېتىش ئۈچۈن ئالدىراپ كېتىۋاتىدۇ...

قۇلىقىم تۇۋىدە شائىرنىڭ يېڭى ئەسىرىگە كىرگۈزۈلگەن رابىيە ھەققىدىكى غەزىلىنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى مۇڭلۇق ئەكس سادا بېرىشكە باشلىدى:

گۈزەل قىز كۆڭلىنى باستى ئۆزى بىلمەيدىغان بىر غەم،
ۋۇجۇدى گۈلشىنىنى چەيلىدى، قىلدى تامام بەرھەم.
ئېلىپ بىر زەئىفرانە تۇس، سولاشتى ئەرغىۋانى يۈز،
مۇھەببەت يۈكىنىڭ ئاستىدا بولدى سەۋرى قەددى خەم.
ئېقىپ نەرگەس كۆزىدىن گۈل يۈزىگە قەترە - قەترە ياش،
قىزىل گۈل بەرگىگە ئانداغكى چۈشتى دانەئى شەبنەم.
دىلىدا ئوت، كۆزىدە ياش ۋە لېكىن شۇ ئاجايىپكىم،
بۇ ئوتنىڭ يالقۇنى ئارتتى قۇيۇلغانسىرى كۆزىدىن نەم.
گىچەك زۇلپىغە ئوخشاش كۆڭلىگە مىڭ - مىڭ تۈگۈن چۈشتى،
قەيەردە بىر تىببىكم ئەيلىسە دىل دەردىگە مەرھەم...

ئارىغا چۈشكەن ئېغىر سۈكۈناتنى بىرىنچى بولۇپ زىيائى بۇزدى:

— ئۆزلىرىدىن مەن ئۈچۈن ئەڭ ئەھمىيەتلىك بولۇپ تۇرغان بىر ئىشنى سورىماقچىمەن، — دېدى ئۇ مويسىپىتلاردىن بىرىگە مۇراجىئەت قىلىپ، — رابىيەنىڭ جەسىتىنى كىشىلەر قانداق بايقاپ قالغان؟

— كۈنلەرنىڭ بىرىدە كىشىلەر قارىغۇدەك بولسا، بىر توپ قاغا - قۇزغۇن شۇ ئەتراپتا ئېگىز - پەس ئۇچۇپ يۈرۈپتىكەن، — دېدى بوۋاي قولى بىلەن بىز تۇرغان قەبرىستانلىقنىڭ تۆۋىنىدىكى ساسلىقنى كۆرسىتىپ، — بۇ ئەھۋال

ئۇلارنىڭ ئېتىبارىنى ئۆزىگە تارتىپ، شۇ ئارقىلىق رابىيە قىزنىڭ جەستىنى تېپىۋېلىشقانىكەن.

ئەھمەد زىيائى ئەپەندىمنىڭ چىرايىدا خۇشال تەبەسسۇم جىلۋىلىدى.

— مانا بۇ گەپ مېنى گۆھەردىنمۇ قىممەترەك ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئەتتىڭ، — دېدى ئۇ هاياجانلانغان هالدا ماڭا قاراپ، — داستانىمدا رابىيەنىڭ جەستىنى قانداق تېپىلغانلىقى توغرىسىدىكى ئەھۋالنى بىلەلمەي، بۇ ئورۇننى بوش قالدۇرغانىدىم، يۇقىرىقى پاكىت ۋەقەنى ئەڭ ئىشەنچلىك دەرىجىدە بېيىتىدىغان بولدى...

شۇ سۆزلەردىن كېيىن ئۇ ئۆزىگە ئەھۋال تونۇشتۇرغان مويىسپىتلارغا رەھمەت ئېيتىپ، خاتىرە ئۇچۇن ئۇلار بىلەن سۇرەتكە چۈشتى.

قەبرىستانلىقنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ساسلىقتا چۈشتۇق، بۇ جاي ئەسلىدىن تاريختا نامى بار قەدىمىي دەريا — تەلۋە چۈكنىڭ ئەسلىدىكى ئېقىن ئىزى ئىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بەكباش دەريا ئۆز ئېقىنىنى ئۆزگەرتىپ، قەبرىستانلىقنىڭ جەنۇب تەرىپىگە، ئەسلى ئورنىدىن ئارانلا كۆز يەتكۈدەك يىراقلىقتىكى جايغا كۆچۈپ كېتىپتۇ.

ئېغىر خىياللار ئىچىدە قەبرىستانلىقتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ماشىنىمىز توختىغان يەرگە قايتىپ كەلدۇق. خوشلىشىش ئالدىدا زىيائى مويىسپىتلارنى ئەتراپىغا يىغىپ:

— رابىيە - سەئىدىن قەبرىسىدىن ئىبارەت بۇ ئۆتمۈش تارىخىي يادىكارلىقنىڭ ئىز - نىشانىسى يوقىلىپ كېتىش هالىتىگە كېلىپ قاپتۇ، بۇ تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش، بىقىن كەلگۈسىدە بۇ جاي مەملىكەت ئىچى ۋە هەتتا خەلقئارادىن كەلگەن سایاهەتچىلەرنىڭ زىيارەتگاهىغا ئايلانغۇسى، شۇڭا هەر بىرلىرى باش بولۇپ، رابىيە - سەئىدىن قەبرىسىنى هازىرچە

ئاددىيراق بولسىمۇ قايتىدىن ياساپ قويۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىز تولىمۇ خاسىيەتلىك ئىش بولار ئىدى!...

— بەختسىز ئاشىقلارنىڭ روھى خۇش بولاتتى، — دېدىم سۆز قىستۇرۇپ.

سۆھبەت ئارىسىدا مەكتەپتىن قايتقان بىر توپ بالىلار بىزنى ئورىۋالغان بولۇپ، قارا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلەتكەن ھالدا ھەيرانلىق بىلەن گەپ - سۆزلەرگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇشاتتى. بىز بۇ يەرنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزىمىز قىيمىغان ھالدا رابىيە - سەئىدىنىڭ يۇرتداشلىرى بىلەن خوشلاشتۇق.

4

ئىنسانىي غۇرۇرىنى قەدىرلەش كىشىلىك پەزىلىتىنىڭ مۇقەددەسى. ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى بارلىق ياخشى خىسلەتلەر ئەنە شۇ مۇقەددەسە ئاساسىدا راۋاجلىنىدۇ. ئەھمەد زىيائى ئۆزىنىڭ بىر غەزىلىدە:

تەكەببۇرلۇق زىلالەتتىن ئىبارەت بولمىسا ئەردى،
بويۇن ئەگمەس ئىدىم بولغاندىمۇ شاھى جاھان، يارەب. دەپ

يازغىنىدەك، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا روھىي قۇللۇق، خۇشامەتگۈيلۈقتىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى. جاھالەت ۋە زوراۋانلىق ئالدىدا مەغرۇرانە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان بۇ غۇرۇر ئىنگىسى ئەنە شۇنداق قەيسەر مىجەزى بىلەن ئۆزىگە ھەددى - ھېسابسىز ئاۋارىچىلىكلەرنى تېپىۋالدى.

سەھنىدە ئويىنىلىۋاتقان كومېدىيىدەك كۈلكىلىك تۈس ئالغان مۇنداق بىر كۆرۈنۈش ھېلىمۇ ئېسىمدە. ئەھمەد زىيائى بىلەن بىرلىكتە مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىنى زىيارەت قىلىپ قايتقان × ئىدارىسىدىكى ئەدەبىيات مۇخلىسلىرى شائىرنى

«بىر دەم ئولتۇرۇپ، ھاردۇقلىرىنى چىقىرىۋالسىلا» دەپ ئىشخانىغا تەكلىپ قىلدى. ماشىنىدىن ئەمدىلا چۈشۈپ تۇرۇشىمىز-غا ئىمكان باشلىقى كېلىپ قالدى. قول ئاستىدىكىلەرنىڭ خۇشامەتكە كۆنۈكۈپ قالغان بۇ ئادەم بىزدىن ئون مېتىرچە يىراقلىقتا قولىنى ئارقىسىغا تۇتقان پېتى غادىيىپ تۇراتتى. باشقىلار ئارقا - ئارقىدىن ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالاملاشتى، لېكىن زىيائى ئۆز ئورنىدا گىگانت ھەيكەلدەك جىملا تۇرىۋەردى، باشلىق بىر پەس كۈتۈپ تۇرغاندىن كېيىن ئوڭايسىزلىنىپ قالدى ئەتىمالىم، بىر بېسىپ - ئىككى بېسىپ شائىر تەرەپكە يېقىنلاپ كېلىشكە باشلىدى...

5

مەن تونۇشقان پېشقەدەم يازغۇچى، شائىرلار ئارىسىدا زىيائى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بولغان چەكسىز قىزغىن مۇھەببىتى بىلەن ئاجرىلىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ بىلەن قىلىشقان ھەر قانداق سۆھبىتىمىز پەقەت ئەدەبىي ئىجادىيەت توغرۇلۇقلا بولاتتى ۋە قەلبىمگە چەكسىز ھۈزۈر بېغىشلايتتى. كۆرۈنۈشى بىر ئاز سۈرۈك، ئەمما مېھرى ئىللىق بۇ تەلەپچان ئۇستاز ئۆزىدىن باشقىلارنىڭ ئەسىرىنى ئوقۇمايدىغان بىر قىسىم ئەدىبلىرىمىزنىڭ ئەكسىچە ئۈمىدلىك ياش قەلەم ئىگىلىرىنىڭ يېڭى ئەسەرلىرىنى ئۈزۈلدۈرمەي ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتى يولىنى كۆزىتىپ باراتتى.

— «ياخشىلىق» دېگەن ھېكايىلىرىنى ئوقۇپ چىقتىم، — دېدى ئۇ مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىۋېتىپ، — ماڭا يارىدى. ئەسەردىكى پىرۇمىتنىڭ قىسمىتى ئىنسانلار ئۈچۈن ياخشىلىق ئىزدەيدىغان بارلىق كىشىلەر دۇچ كېلىدىغان ئېچىنىشلىق قىسمەت. خېلىدىن بېرى نەسرىي ئەسەرلەرنى ئوقۇپ، بۇ ھېكا-

يىنى ئوقۇغاندەك ھۇزۇرلانمىغانىدىم...

خىجىللىق ئىچىدە ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ «ئەزگۈ نىيەتلىرى ئۈچۈن ھەر بىر قەدىمىدە ئىغىر ئازابلارغا دۇچ كەلگەن بۇ سەزگۈر ئادەم پىرۇمىتى ئوبرازىدىن ئۆز تەقدىرىنى كۆرگەن بولسا كىرەك» دېگەن پىكىر خىيالىمدىن كەچتى.

ئۇزۇن يىللىق كىتاب ئوقۇش خاتىرىلىرىمدىن پايدىلىنىپ تۈزگەن «سىرلىق ھايات» (ئەدەبىيات تارىخى سەھىپىسىدىن تەرجىمىلەر) نامىلىق كىتابىمدىن بىر قىسىم ماۋزۇلارنى تاللاپ «قەشقەر ئەدەبىياتى» دا ئېلان قىلدۇرغانىدىم. بىر قېتىملىق كۆرۈشۈشتە زىيائى مۇشۇ توغرۇلۇق سۆز ئېچىپ قالدى:

— «ئەدەبىيات تارىخى سەھىپىسىدىن تەرجىمىلەر نى» كۆر-دۇم، ئۇنىڭدا ئاتاقلىق يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ھايات پائىلىيىتىگە دائىر نۇرغۇن قىزىقارلىق ۋەقەلەر ھەم ئەدەبىيات ھېرىسى مەنلىرى بىلەن تەڭىشىگە مول مەزمۇنلار بار ئىكەن. «ئاكا - ئۇكا يازغۇچىلار» دېگەن سەھىپىدە ئۆز ئىسمىمنى كۆرۈپ ھەم خۇشاللاندىم، ھەم خىجىل بولدۇم. ئاشۇنداق دۇنياۋى ئەدەبىلەر قاتارىدا ئۆزىنى كۆرۈش راستتىنلا ئادەمنى خىجىل قىلدىكەن، مۇنداق كاتتا سورۇنغا ئىشتىراك قىلغىنىمنى مەن ئۈچۈن ھەيدەكچىلىك ۋە ئىلھاملاندۇرۇش دەپ چۈشەندىم.

ئۇنىڭ سەمىمىي كۈلۈمسىرەش بىلەن نۇرلىنىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ «ئاخىرقى ئۆمرىڭنىڭ ھەر بىر مىنۇتلىرىنىمۇ بوش ئۆتكۈزمەي، كېچەيۇ كۈندۈر ئىلمىي پائالىيەت ۋە ئىجادىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان بۇ قەيسەر ئادەم يېڭىلا نەشىردىن چىققان بۇ ژۇرنالدىكى ماقالىلەرنى قاچانمۇ كۆرۈپ ئۈلگۈرگەندۇر؟» دەپ ھەيران بولدۇم. دېمىسىمۇ بۇ

كۆنلەردە ئۇ ياشىنىپ، تېنى ئاجىزلاپ قالغىنىغا قارىماي، ئاجايىپ قىزغىن شىجائەت بىلەن ئىشلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ قىسقىغىنا بىر نەچچە يىل ئىچىدە ئۇنىڭ تەۋەررۈك قامۇس «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ نەزمى يەشمىسىنى نەشىرگە تەييارلىشى، «تارىخىي مىراس ‹قۇتادغۇبىلىك› ھەققىدە مۇھاكىمە ۋە بايان» قاتارلىق يىرىك ئىلمىي ئەسەرلەرنى، «رابىيە ـ سەئىدىن»، «يۇسۇپ ۋە مەھمۇد» قاتارلىق زور ھەجىمدىكى داستانلارنى ئىجاد قىلىشى، ئۆزىنىڭ ئەسەرلەر توپلىمىنى («ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى») تەييارلاپ چىقىشى ھەمدە «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتىغا دائىر ئونلىغان ئىلمىي ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىشىنى راستىنلا بىر مۆجىزە دېيىشكە بولاتتى!

كېسەللىك ئۇنىڭ دەرمانىنى قۇروتۇپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان كۈنلەردىمۇ ئۇ ئىزدىنىش، پىكىر قىلىشتىن توختىمىدى. «دېڭىز ئۇنچىلىرى» نىڭ تولۇقلىنىپ قايتىدىن نەشىر قىلىنماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ:

— بەك ياخشى بوپتۇ! بۇ كىتابتىن ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىدا مەن كۆپ پايدىلاندىم، باشقىلارمۇ ئۇنىڭدىن جىق نەپ ئالالايدۇ، — دېدى ۋە «قامۇسىمىزنىڭ باشلانغۇچ تومى» دېگەن ماۋزۇدا بۇ كىتابنىڭ قايتا نەشرىگە سۆز بېشى يېزىپ بەردى.

ئۆز ئەقىدىسىگە سادىق چىن ئىنتىلىشلار ئىگىسىلا ئۆلۈمنىڭ ۋەھىمىسىدىن قورقمايدۇ. ئۆمۈر بويى ئۆز ئېتىقاتىدىن ئېغىشماي ئۆتكەن بۇ ھەقىقىي ئىنسان ئۆلۈم ئەلچىسىنى خاتىرجەم كۈتۈۋالدى.

كېسىلى ئېغىرلىشىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان كۈن

لەردە دوست - بۇرادەرلەر پات - پات بەرمپ ئۇنى يوقلاپ تۇراتتۇق. ئاغرىق ئازابىدىن جۇدەپ بىر تەرە - بىر سۆزكەك بولۇپ قالغان شائىر كېيىنكى قېتىم يوقلاپ بارغىنىمىزدا زادىلا ئورنىدىن تۇرالمىدى. شۇنداقتىمۇ ئورۇقلاپ قورايدەك بولۇپ كەتكەن قوللىرىغا تايىنىپ ئۆرە بولۇشقا ئۇرۇناتتى. بىز ئۇنى بەئارام قىلماسلىق ئۈچۈن تىترەپ تۇرغان مۇرىسىدىن ئاۋايلاپ بېسىپ ياتقۇزۇپ قويماقچى بولۇۋىدۇق، لېكىن زادىلا ئۇنىماي «مېنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇڭلار» دېدى. هال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن شائىر بىر پەس جىم بولۇپ قالدى، ئاندىن كېيىن ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك تۆۋەن ئاۋازدا:

— مەن تىببىي ئىلىم تۇغرىسىدىكى بىر نوپۇزلۇق كىتابنى كۆرۈپ چىقتىم ۋە مېنىڭ كېسىلىمگە هېچقانداق داۋا يوقلۇقىنى بىلدىم.

جاهان لەرزىگەر، كىشىلەر كەلدى - كەتتى، كەلمىدى هەرگىز، ئۇ كەتكەنلەر نەكوي‌دا، هېچكىمەرسە بىلمىدى هەرگىز ...

مېنىڭچە بۇ لەرزىگەردىن كېيىن ۋاقتىم يېقىنلاپ قالدى، بەلكى بۇ ئاخىرقى كۆرۈشۈشىمىز بولۇپ قالار، — دېدى.

يۈرىكىم جىغىدە قىلىپ، تۇكۇرۈكۈمنى كۇچىنىپ يۇتتۇم - دە، ئۆزۈمچە بۇ سۆيۈملۈك ئادىمىمگە تەسەللى بەرمەكچى بولدۇم:

— بۇنداق دېمەسلە زىياكا، خۇدا ئۆزى شىپالىق بېرەر، ياخشىلىنىپ كېتەرلا...

زىيائى بۇ گەپلىرىمدىن هەيران بولغاندەك بىر پەس ماڭا قاراپ قالدى، ئارقىدىن ئەيىبلەش تەلەپپۇزىدا:

— هەي ... سىلىدىن مۇنداق گەپنى كۈتمىگەنىدىم، سىلى بىزگە — قۇرۇق تەسەللىنىك نېمە كېرەكى، بۇ — ئىشىنىك

هەقىقەتەنمۇ كۆرۈپ تۇرۇپمۇ يالغان گەپ بىلەن ئۆزىمىزنى ئالدىغانلىق ئەھمەسمۇ! — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ دېمىم ئىچىمگە چۈشۈپ كەتتى. تەپەككۇرى دۇنيانى كېزىپ ئەقىل كۆزى بىلەن ھايات سىرلىرىنى كۆرۈپ ئۆگەنگەن بۇ دانىشمەن ئادەم بەئەينى لوقمان ھېكىمگە ئوخشاش ئۆزىنىڭ قازا پەيتىنىمۇ بىلىپ يەتكەنمىكەن - دە...

راستتىنلا مېنىڭ زېمىنى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى يۈز كۆرۈشۈشۈم بولۇپ قالغانىدى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا شائىر بۇ ئالەم بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. لېكىن، ئىسمى - جىسمىغا مۇناسىپ ھالدا ئۇنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ئەدەبىي، ئىلمىي مىراسلىرى مەدەنىيەت تارىخىمىز ئاسمىنىدا پارلاق نۇر چېچىپ تۇرماقتا.

ئەھمەد زىيائى مۇشۇ گازارمدا قونغان

(ئەسلىمە)

تاباھەت ئىمىن

1986 - يىل 7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى كەچ سائەت ئالتە بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتىنىڭ بىر ئاپتو-بۇسى ئاقتۇ بۇلۇڭكۆل گەز چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتىغا كېلىپ توختىدى. ئاپتوبۇستىكىلەر ھەجگە ماڭغان كىشىلەر ئىدى. ھاۋا سوغۇق، يامغۇر تاراسلاپ يېغىۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەچ كىرىۋاتاتتى. جەڭچىلەر، ئوفىتسېرلار بىردەك ھەربىكەتكە كېلىپ يولۇچىلارنىڭ رەسمىيەتلىرىنى بىر دەمدىلا تەكشۈرۈپ بولۇپ، شوپۇرغا مېڭىشقا ئىجازەت بەردۇق. شوپۇر بىر ھازا جىم ئولتۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن:

— يول بەك ئوسال ئىكەن، ھەممە يەردە يول ياسىغۇ-چىلار تاغلارنى پارتلىتىپ يولنى توسۇپ قويۇپتۇ، سائىتىگە يىگىرمە كىلومېتردىن ئارتۇق ماڭغىلى بولمايدۇ. قەشقەردىن چىقىپ مۇشۇ يەرگە يەتتە سائەتتە يېتىپ كەلدىم (گەز چېگرا مۇداپىئە پونكىتى جۇڭگو - پاكىستان يولى ئۈستىدە بولۇپ، قەشقەر شەھىرى بىلەن ئارىلىقى بىر يۈز يىگىرمە بەش كىلو-مېتر كېلىدۇ)، ئەمدى كەچ كىرىپ كەتتى، مۇشۇ يەردىلا قونۇ-سام قانداق؟ — دېدى.

بۇ چاغ جۇڭگو - پاكىستان تاشيولى قاتناشنى توختىتىپ قويىلىق ئاساسىدا ياسىلىۋاتقان چاغلار بولۇپ، يول

بويلىرىدا ئادەملەرنىڭ قونۇپ قېلىش ئەھۋاللىرى ئانچە - مۇنچە بولۇپ تۇرسىمۇ، پونكىتىمىز ئالدىغا مۇنداق بىر ماشىنا ئادەم كېلىپ توختىغان ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە گازارمىدا ئادەم قوندۇرۇش مەنئى قىلىنغانلىقى ئۈچۈن بىز مېھمان قوبۇل قىلالمايتتۇق.

— ئۆزىڭىزگە مەلۇم، — دېدىم، — بۇ دېگەن ھەربىي ئورۇن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەملىرىڭىز كۆپكەن.

— ماڭا بىر كىشىلىك ئورۇن بولسا بولدى، — دېدى شوپۇر يېلىنىش ئاھاڭى بىلەن.

— قالغانلارچۇ؟

— سىزگىنۇ شۇنداق قىلارمىز، يولۇچىلارنىچۇ؟

— ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھەجگە ماڭغانلار، — دېدى شوپۇر تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ، تۈتۈنىنى زەرب بىلەن ھاۋاغا پۈركۈۋەتكەندىن كېيىن، — ھەج قىلىش ئۈچۈن ئانچە - مۇنچە جاپا چەكسە ساۋاب بولىدۇ. ئازادلىقتىن بۇرۇن ھەجگە بارىدىغانلار مۇشۇ يوللاردا پىيادە ماڭغانىكەن (ھازىرقى يول پامىر ئېگىزلىكىدىكى قەدىمكى يىپەك يولىنى بويلىتىپ ياسالغان)، ھازىر بۇلار ماشىنىدا ئولتۇرۇپ مېڭىۋاتىدۇ. بىر كېچە جاپا تارتسا ھېچ گەپ يوق. ئۇلار ئاپتوبۇستا ياتسۇن، ياتمىسا كېچىچە ئىبادەت قىلىپ ئۆره تۇرسۇن.

گەزدە يامغۇر ياغقان، ھاۋا تۇتۇلغان كۈنلىرى 7 - ئاي دىمۇ 12 - ئاينىڭ سوغۇقى بولىدۇ. يولۇچىلارنىڭ ئېغىر يۈك - تاقلىرى ۋە يېپىنچىلىرى يۈك ماشىنىسى بىلەن ئالدىدا كەتكەن بولۇپ، مۇنداق سوغۇق ھاۋادا بىر كېچە قونۇپ قالسا ھالى يامان بولاتتى. بىر دەمدىن كېيىن بىر قىسىم يولۇچىلار جەينەمازلىرىنى ئۈستىگە ئارتىپ ماشىنىدىن چۈشتى. بىر نەچچىسى چۈشكۈرۈشكە باشلىدى، ئۇلار گازارما ئىچىگە قاراشتىيۇ، ئەيمىنىپ دەرۋازىدىن كىرىشكە پېتىنالمىدى.

سانـاپ بـاقسام قىرىق ئادەم ئىكەن. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئـازادلـىقتىن كېيىن ئېچىلمىغان هـەجنىك يولى 3 - ئومۇمىي يىغىندىـن كېيىن ئېچىلدى. جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىسلام دىنىـ دىكى بەش پەرھىزنىك بىرى بولغان هەج پەرزىنى ئادا قىلىش ئـۈچـۈن پـارتىيىمىزگـە رەھمەت ئېيتىپ، بۇ ئۇزاق سەپەرگە چىقتى. تېخى دۆلەت چېگرىسىدىن چىقماي تۇرۇپلا، بىز تۇرۇپ مـۇشۇنداق جـاپـاغـا قـالامدۇ؟ ئۇنىك ئۈستىگە بىز خـەلقنىك ئەسكىرىغۇ؟ ...

بىزنىك پـەقەت يۇقىرىدىن باشلىقلار ياكى ئەسكەرلەرنىك ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى كـەلسە ياتىدىغان ئىككى ئېغىزلىق ياتىقىمىز بولۇپ، ئون بەش ئادەمنى سىغدۇرالايتتۇق. بىز بىر نـەچچىمىز مـەسلىھەتلىشىپ، بىر كـارىۋاتتا ئىككىدىن ئادەم ياتسا ئوتتۇز ئادەم ئۈچۈن ئورۇن بولدى دېگەن گەپ. يەنە ئون ئادەمنى بىر ئامال قىلالايمىز دېدۇق، شۇنىك بىلەن ئۇـ لارنىك قونۇشىغا رۇخسەت قىلدۇق.

يولۇچىلار ئاپتوبۇستىن چـۈشۈپ، ئىشخانا بىناسى ئالدىـ دىكى لەمپە ئـاستىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ يامغۇردىن پاناھلىنىاچ، سو- غۇق سۇ بىلەن نان يېيىشكە باشلىدى. يـاتاق يەتكەنلەر ياتاقلىرىغا كىرىپ كەتتى. ياتاق يەتمىگەنلەر تېخى لـەمپە ئاستىدا ئىدى.

شۇ ئەسنادا يـولۇچىلاردىن بىرەيلەن ماڭا:

— ئۇكام، بىزغۇ ياتاققا كىردۇق، ئـارىمىزدا بىر پېشقەـ دەم ئـەدەب بـار ئىدى. ئۇ ئـادەمگە ياتاق يەتمەپتۇ. يـاشلار ماشىنىدا ياتسۇن، هېلىقى ئەدەبنى ئۆزىمىز ياتاققا ئـورۇنلاشـ تۇرۇپ قويىمىز بوپتىكەن، قېرى ئادەم سوغۇقتا قالمىسۇن،— دېدى.

— ئۇ كىم؟

— ئىسمىنى بىلمەيمەن، — دېدى هېلىقى يـولۇچى، — ئـۇرۇمچىدىن يـولغا چىقىش بىلەن تـەڭ، هـەممىمىز هەيرەمگە

بارماي تۇرۇپلا بىر - بىرىمىزنى «ھاجىم» دەپ ئاتاشقا ئادەتلەندۇق، ئىسمىنى سورىماپتىمەن. قايسى بىرى ئۇنى 30 - يىللاردىلا ئاتالغان شائىر دېگەندەك قىلىۋىدى.

شۇئان مەن جىددىيلەشتىم، «زۇنۇن قادىرمۇ ياكى شۇكۇر يالقۇنمۇ، كىمدۇ ئۇ؟» مەن شۇلارنى ئويلاپ يولۇچىغا قارىدىم. ھېلىقى يولۇچى «بولدىلا، مەن ئىسمىنى سوراپ كىرەي» دەپ سىرتقا چىقىپ كېتىپ، بىر دەمدىلا ئىشخانىغا كىرىپ دېدى:

— ئىسمى ئەھمەد زىيائى ئىكەن.

— ئەھمەد زىيائى؟! — بۇ ماڭا باللىقىدىن تونۇش ئىسىم ئىدى. بىر ئۆمۈر كۆرمىگەن ۋە كۆرمەي تۇرۇپ ئىخلاس قىلغان بىر ئادىمىڭ بوسۇغاڭغا كېلىپ قالغاندا تونۇمىساڭ ... شۇنداق، ئەھمەد زىيائى ئەپەندىنى ئۆزىنىڭ ناتونۇش ئىخلاسمەنلىرىدىن بىرىنىڭ مۇنداق بىر گازارمىدا بولۇشىنى نەدىن بىلسۇن؟ مەن خىجىللىق ۋە خۇشاللىق ئىچىدە ئىشخانامدىن چىقتىم.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — بوسۇغام تۆۋىدە نېپىز ئەدىيال ئۇستىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ سوغۇق سۇ بىلەن قاتتىق نان يەۋاتقان، بېشىغا نىمكەش چىمەن تاشكەنت دوپپا كىيگەن، كۆزىگە كۆزەينەك تاقىغان، يۈزلىرى ئۇزۇنچاق، چاسا ساقال بۇ پېشقەدەم ئەدىبنىڭ قولىنى ھۆرمەت بىلەن سىقتىم، ئەھمەد زىيائى خىجىلا توكۇپ كەتكەنىدى. ھۆرمەتلىك شائىرنى بىرگە ھەجگە چىققان تۇغقانلىرى ۋە بىر نەچچە سەپەرداشلىرى بىلەن بىرگە ياتاقتا باشلاپ كىردىم. مەشكە ئوت يېقىپ ئۆينى ئىسسىتتىم. ئەدىبنىڭ ئالدىغا قىزىق دەملەنگەن چاي قۇيدۇق. جەڭچىلەر ئاشخانىدىن چايدان - چايداندا چاي ئېلىپ چىقىپ، باشقا بولۇچىلار ئۇچۇنمۇ مۇلازىمەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئاشپەزلەر ھورى چىقىپ

تۇرغان مەززىلىك سۈيۈقماشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئەھمەد زىيائى ۋە ئۇنىڭ سەپدىشلىرىنىڭ ئالدىغا قويىدى. تاماقتىن كېيىن ئەھمەد زىيائى كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى:

— يەتمىش نەچچە ياشلىق ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم يەنى بۈگۈن ھەربىلەرنىڭ تامىقىنى يەپتىمەن. بۇ مەن ئۈچۈن ھەم يېڭىلىق، ھەم خۇشاللىق بىر ئىش بولدى. ياتاقلىرىڭلار ياخشى ئىكەن. جەڭچىلەرمۇ شۇنداق مېھرىبان، ئەدەبلىك ئىكەن، — ئۇ كىتاب جاۋەنلىرىگە نەزەر تاشلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مانا، كىتابمۇ كۆرەلەيدىكەنسىلەر، بۇ كىتابلار ياتاقتا بەدىئىي تۈس بېرىپتۇ. كىتاب ئوقۇشقا ۋاقىت چىقامدۇ؟

— چىقىدۇ، — دېدىم.

— سىزغۇ كۇمانداندىر ئىكەنسىز، جەڭچىلەرمۇ كىتاب كۆرەلەمدۇ؟

— كۆرەلەيدۇ.

— ياخشى ئىكەن، كىتاب كۆرۈش كېرەك، ئەلەم بىلەن تەلەپنى بىرلەشتۈرۈش كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا ياخشى ھەربىي بولۇپ چىققىلى بولىدۇ. مەن شائىر بولغىنىم بىلەن ھەربىي تۇرمۇشنى چۈشەنمەيمەن. شۇڭلاشقا ھەربىيلەر توغرۇلۇق يازغان ئەسەرلىرىم يوق. بىزنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمۇ بۈگۈنكى كۈندە ئاجايىپ غەلىبىلەرگە ئېرىشتى، بىلمىشىمچە يىگىرمىدىن ئارتۇق رومان، بىرەر يۈزدىن ئارتۇق پوۋېست يېڭىنقى يىلاردىن بۇيان نەشىردىن چىققان بولسىمۇ، يەنىلا سىلەر توغرۇلۇق يېزىلغىنى يوق. يازغۇچىلار جەمئىيىتىمۇ يېڭا تەسىسدىكى ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى، سانائەت تەسىسدىكى ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى ئۆيۈشتۈرغان بولسىمۇ، ھەربىي تۇرمۇش ئىجادىيىتى يىغىنى چاقىرمىدى. ھازىرغىچە سىلەر توغرىسىدا پەقەت مۇخبىرلارلا خەۋەر يېزىۋاتىدۇ، كېيىنچە يازغۇچىلار جەمئىيىتىمۇ ھەربىي تېمىغىمۇ كۆڭۈل بۆلىدۇ، — دېدى.

بىزنىڭ گازارمىدىكى ھەر مىللەت جەڭچىلىرى ئۆمرىدە تېخى مۇنداق داڭدار شائىرنى كۆرۈپ باقمىغىنى ئۈچۈن، ھەممىسى بۇ پېشقەدەم ئەدىبنىڭ ئاغزىغا قارىشىپ تۇرۇشاتتى.

ئەككىنچى گەپنى «توزۇماس چېچەكلەر» دىن باشلاپ، «رابىيە ـ سەئىدىن» گە كېلىپ توختىدۇق. ئاندىن ئەھمەد زىيائى يەنە:

— ھازىر «يۇسۇپ ۋە مەھمۇد» نامىلىق تارىخىي ـ ئىلمىي داستان ئۈستىدە ئىشلەۋاتىمەن. ئاللائىگەم تېنىمنى سالامەت قىلسا، ھەجدىن قايتىپ كېلىپ «ئۈچ قېتىم يىقىلىپ قوپقان ئادەم» دېگەن تېمىدا بىر ئەسەر يازماقچىمەن. ۋەقەلىك ۋە ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسى كاللامدا ئاساسەن پىشتى، پەقەت قەغەزگە چۈشۈرسەملا كۇپايە، — دېدى.

— تارىخىي تېما ئىكەن ـ دە؟ — دېدىم قىزىقىپ.

— شۇنداق، تارىخىي تېما، بۇ ئۆزۈم توغرىسىدا يېزىلىدىغان تەزكىرە خاراكتېرلىك ئەسەر بولىدۇ، — دېدى.

ئاندىن سائىتىگە قاراپ خۇپتەن نامىزىنىڭ ۋاقتى بولغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆزىنىڭ سوراپ ئورنىدىن تۇردى. ئالاقىچى بىر چەينەك تەرەت سۇيى تەييارلاپ بەردى. ئەدىب نامازدىن يانغۇچە بىز ئامباردىكى زاپاس ھەربىي يوتقان ـ كۆرپىلەرنى ئېلىپ چىقىپ دېجۇرنىخانىنىڭ ئۈستىدىكى بوش ئۆيگە ئەدىب ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۈچۈن ئورۇن راسلاپ بولدۇق. ئەھمەد زىيائى نامازدىن تۇرغاندىن كېيىن كىتاب جاۋۇنىگە نەزەر تاشلىدى. بۇ بەلكىم، ئەدىبلەرگە خاس ئادەتتۇر. مەن ئۇنىڭغا:

— كىتاب ئېلىۋېلىش خىياللىرى بارمىدى؟ — دېدىم.

ئەھمەد زىيائى جاۋەندىكى رەتلىك تىزىلغان كىتابلارغا چىراغ يورۇقىدا نەزەر تاشلاۋېتىپ دېدى:

— بۇ يەردە سىز بىلەن كۆرۈشۈپ قالغىنىمغا خۇرسەنمەن. مېڭىشىمدىمۇ ئالدىراش مېڭىپ قالدىم، چەت ئەلدە دوستـ

لىرىم قولۇمغا قارايدىغان گەپ، — دېدى.
— ئۇنداق بولسا كۆڭۈللىرىڭگە ياققان كىتابلارنى تالـ لىۋالسىلا، — دېدىم.
ئەھمەت زىيائى خۇرسەن بولغان هالدا جاۋەندىن هاجى ئەھمەد بىلەن مىرزاهىت كېرىمنىڭ «ئالتۇن ئاچقۇچ»، مۇهەممەت ئىمىننىڭ «رەيهان بەرگىدە شەبنەم»، ئۇچقۇنجان ئۆمەر رەتلىگەن «سەلەي چاققان لەتىپىلىرى»، قۇربان ئىمىنـ نىڭ «قەشقەر ئاۋازى»، قەييۇم تۇردىنىڭ «كۇرەشچان يىللار» رومانىنىڭ 1- ، 2 - قىسمى، ئابدۇللا تالىپنىڭ «قاينام ئۆر- كىشى» قاتارلىق ئون نەچچە كىتابنى تاللىدى. مەن ئۇنى چە- رايلىق تېڭىپ، پېشقەدەم ئەدىبكە سوۋغات قىلدىم. ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالغان، يەنە گەپكە تۇتۇلۇپ قىشكە بولمايتتى. ئەتىگەندىن بېرى ئاپتوبۇسنىڭ يېڭى ياسىلىۋاتقان كاتاڭ يول- دا سىلكىنىشى بىلەن چارچىغان ئادەم سەھەردە يەنە يولغا چىقاتتى. مەن ئەھمەد زىيائىنى ياتاقتا ئېلىپ چىقىپ قويدۇم.
ماشىنا سەھەر قوزغالدى. ئەھمەد زىيائى خوشلىشىش ئالدىدا:
— بالام، ۋاقتىمىز قىس بولدى. سەپەر ئۇستى ئۇزۇنراق ھۇىدىشالمىدۇق. لېكىن، سىلەرنىڭ جەڭچىلەر قەلبىمىدە بىر خىل ھۇرمەت تۇيغۇسىنى قوزغىدى، كەلگۈسى يەنە كۆرۈشىمىز. شۇنىڭغىچە خەير - خوش! — دېدى.
ئەھمەد زىيائى ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن جەڭچىلەر بىر- دەك: «هەي ئىسىت، بۇ ئۇلۇغ ئەدىب بىلەن بىر سۇرەتكە چۈشۈۋالغان بولساق نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى - هە!» دېيىشىپ هەسرەت چېكىشتى. راست، سۇرەتكە چۈشەلمىدۇق. چۈنكى، ئەھمەد زىيائى بىلەن بىز تونۇشقان چاغدا قاراڭغۇ چۈشكەنىدى. ئۇزاتقان چاغدا تېخى تاڭ ئاتمىغانىدى. بىزدە

يورۇتۇش چىرىغى بار ئاپپاراتلا بولمىغانلىقتىن خاتىرە ئۇچۇن سۈرەتكە چۈشۈش مۇمكىن بولمىغانىدى.

كېيىن مەن «يۇسۇپ ۋە مەھمۇد» داستانىنىڭ دەسلەپكى بابلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. ئەمما، ئەدىب ئەھمەد زىيائى «ئۇچ قېتىم يىقىلىپ قوپقان ئادەم» دېگەن ئەسەرنى يازغانمۇ ياكى ۋاقىت يار بەرمىگەنمۇ، بىلمەيمەن. بەلكىم، ئەدىب ئۇ ئەسەرنى يازغاندۇ. يازمىغان بولسا ئەھمەد زىيائىنىڭ تولۇق چۈشىنىدىغان بىر قەلەم ئىگىسىنىڭ ئاخىر ئاشۇنداق بىر ئەسەر يېزىشىغا ئىشىنىمەن.

ئەھمەد زىيائى ئالەمدىن ئۆتتى. گەز چېكرا مۇداپىئە پونكىتىدىكى جەڭچىلەر ئۇ قونۇپ ئۆتكەن ئاشۇ ئۆينى «شائىر قونغان ئۆي» دەپ ئاتىشىدىغان بولۇشتى.

ئەھمەد زىيائى قەلبىمىزدە مەڭگۈ ھايات!

مەرپەست مەشئەلی قانداق ئۇيغىتى

مەرىپەت مەشئەلى قانداق تۇغۇلغان

(شائىر نىمشېھىتنى ئەسلەيمەن)

سىدىق نۇر

1979 - يىلى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، ئاجايىپ سۆز سەنئەتكارى، ئۇلۇغ شائىر نىمشېھىت مەرھۇمنىڭ تۇپراق بېشىغا بارىدىم. چوڭقۇر خىياللارغا چۆمۈلگەن ھالدا كۆجۇم باغنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، جىمجىتلىققا چۆمگەن قەبرىستانلىق ئالدىدا بىر پەس تېڭىرقاپ، قايغۇلۇق سۈكۈتتە تۇردۇم ... تۇيۇقسىز باھار ئەلچىسىنىڭ «كاككۇك! كاككۇك» دېگەن مۇڭلۇق ناۋاسى ئاڭلاندى. بۇ ئالەمدىكى پۈتۈن ئازابئوقۇبەت، تۇزاق - كىشەنلەردىن بىر يولىلا ئازاد بولۇپ، ۋەتەن قۇچىقىدا ئەبەدىي خاتىرجەم ئۇيقۇغا كەتكىنىگە ئازغىنا كەم سەككىز يىل بولغان شائىرنىڭ ئاددىي قەبرىسىنى پۈركەپ، چىرايلىق گۈل - چېچەكلەرنىڭ ئۆسۈۋاتقانلىغىنى كۆردۇم.

يىراقلاردىن ئاڭلىنىۋاتقان كاككۇكنىڭ ئاۋازىدىن «مەرىپەت مەشئەلى قانداق ئۆچتى؟» دېگەن دەردلىك سادا ئاڭلانغاندەك قىلاتتى. كۆڭلۈم دەپتىرىدە «ئىخ! مەرىپەت مەشئەلى، سەن ئۆچتۇڭ! بىراق، شۇ مەشئەل تاراتقان ئۇچقۇننىڭ شولىسى يۈلتۈزلارغا ئايلىنىپ، كۆكتە مەڭگۈ نۇر چاچىدۇ!» دېگەن خەتلەر كۆرۈنگەندەك بولدى. غېرىب توپا دۆۋىسى ئالدىدا توختاپ غايىبانە كۆزلىرىم بىلەن يەر ئاستىغا تىكىلدىم؛ ئەنە! ئۇنىڭ مەڕۋايىتىنەك نۇرلۇق چېھرى، مەرىپەت نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان مۇلايىم كۆزلىرى ...

كۆزلىرىمدىن تۆكۈلگەن ئىسسىق ياش قۇياش نۇرىدا تاۋلىنىپ تۇرغان تۇپراق ئۈستىگە تامچىلايتتى ... بىردىنلا خىيال كەپتىرىم قاناتلىنىپ، بۇ غېرىبانە قەبرىستانلىقنىڭ بىر-دىنبىر ھەمراھى بولغان كاككۇكنى ئەگىشىپ يىراقلارغا پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى ...

قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يانغان مەشئەل

1904 - يىلى كۈزدە، قەدىمىي سايرامدا، باي ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى توقسۇن گۈڭشېسىغا قاراشلىق «تىزەكقاغا» كەنتى-دىكى كەمبەغەل دېھقان ئىلاخۇن ئائىلىسىدە بىر پەرزەنت دۇنياغا كەلدى. ئۇ — ئۇلۇغ شائىر، مۇتەپەككۇر نىمشېھىت — ئارمىيە ئىلى (ئارمىيە دامواللاھاجى) ئىدى.

جامائەتچىلىككە مەلۇم بولغىنىدەك، ئۇنىڭ ئازادلىققا قەدەر ئۆتكەن پۈتكۈل ھاياتى — ئەركىنلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى كۈيلە-گەن ھايات ئىدى. ئۇ گويا قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يانغان مەشئەل ئىدى. دۆلىتىمىزنىڭ ئازادلىقى بۇ مەشئەلنىڭ تېخىمۇ لاۋۇلداپ يېنىشىغا، مەرىپەت ئاسمىنىدا ئالتۇن شولا چېچىپ پارلى-شىغا ئىمكانىيەت بەردى. ئەپسۇسكى، 60 - يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمى ئىچىدە كۈيمقاپتىن كۆتۈرۈلگەن تەتۇر قۇيۇن بۇ نۇرلۇق مەشئەلنى ئۆچۈرۈپ تاشلىدى!

نىمشېھىتنى — مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا شۆھرەت قازانغان بۇ شائىرنى تۇنجى قېتىم 1960 - يىلى كۆرگە-نىدىم، بىر كۈنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ساۋاقدىشىم بولغان ئابدۇرېھىم ئىلى (شائىرنىڭ چوڭ ئوغلى) بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئىشىكتىن كىرمىمىزگە ئاددىي ئىش ئۈستىلىگە يۆلەنگىنىچە كىتاب كۆرۈۋاتقان ئاق يۈزلۈك، كۆز، قۇلاقلىرى چوڭ كەلگەن، ئاق كىرگەن شالاڭ ساقاللىق، ئىنتىكىنىڭ سول

تەرىپىدە تىرناقتەك تاتۇقى بولغان، ۋىجدىككىنە مويىسىپىت كىشى بېشىنى كۆتۈرۈپ بىزنى ئىللىق چىرايى بىلەن قارشى ئالدى ۋە بىز بىلەن بىللە چاي ئىچكەچ ئۆگىنىش ئەھۋالىمىزنى سورىدى، ئارقىدىن پەننى سۆيۈپ، تىرىشىپ ئۆگىنىشىمىزنى ئۈمىد قىلدى.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي مەكتىپىمىز ئۇيۇشتۇرغان ئەدەبىيات كېچىلىكىدە شائىرنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈشكە، ئۇنىڭ ئىلھامبەخش سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولدۇم. شائىرنىڭ ئۇلۇغ، ئەمما ئاددىي، ھەيۋەتلىك، يارقىن، مۇلايىم، خۇش خۇي، كىچىك پېئىل ئوبرازى قەلبىمگە ئۆچمەس تامغا بولۇپ بېسىلغانىدى.

تۇھمەت

تۇرمۇشتا ئامانەتكە پالاكەت، خۇشاللىققا قايغۇ يانداشىپ كېلىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. بەخت گۈلزارى كېپىنەك، ھەسەل ھەرىلىرىگە ئارىلىشىۋالغان چاققاق سېرىق ھەرىلەردىن خالىي بولالمايدۇ. شائىر نەمىشھېكمەتنىڭ 1956 - يىلدىكى جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى ۋەكىللەر ئۆمىكى تەركىبىدە چەتكە چىقىپ ئىسلام مەملىكەتلىرىگە قىلغان قۇتلۇق سەپىرى لىن بياۋ ۋە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ شائىرغا «دىنىي نىقاب ئاستىدا چەتئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر»، «پانتۇركىست»، «پارتىيىگە، سوتسىيالىزمغا قارشى گېزەندە» دېگەندەك قالپاقلارنى كىيدۈرۈشىگە سەۋەب بولدى.

لىن بياۋ، جياڭ چىڭ سۇيىقەستچىلەر گۇرۇھىنىڭ ئاپ شاركىلىرى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئاسمىنىدا يانغان چولپان يۇلتۇز — شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى قارغاشقا باشلىغاندا، بۇ كۆرەلمەسلەر نەمشېھىتكەمۇ «گومىنداڭنىڭ داشقىلى» دېگەن تۆھمەتنى چاپلاشتى.

كۈن تۈتۈلۈپ، زېمىننى زىمىستان قاپلىغان 1967 - يىلنىڭ بىر كۈنى، كىشىلەر كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىۋاتقان كىشىلەر توپى ئىچىدە «ئاقسۇ ۋە بايدىكى پارتىيىگە قارشى گۇرۇھنىڭ غوللۇق ئۇنسۇرى» دەپ قارىلانغان، بويىنىغا يوغان تاختاي ئېسىلغان بۇ ئوت يۈرەك شائىرنى كۆرگەندە ئۆز كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى.

تارىخنىڭ ھەقىقىي باھالىغۇچىسى بولغان ئاق كۆڭۈل خەلق نەمىشىھىتتىنى ھۈرمەتلەيتتى، چوڭقۇر سۆيەتتى. ئۇلار شائىرغا چاپلانغان تۆھمەتلەرنىڭ ئويدۇرما ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، بىراق، ئاغزىدىن چىقىرالمايتتى. ئاڭلاڭ:

ئۆلسەم تېنىم قۇچىقىڭدىن جاي ئالسۇن،
پاك ۋەتىنىم روھىم سەندە شادلانسۇن.
شۇنىڭ ئۈچۈن تېزرەك ساڭا يەتسە دەپ،
تۆت كۆز بىلەن كېچە - كۈندۈز سېغىندىم.

... ...

ۋەتەن ھېسسى ھەممە ئادەم دىلىدا،
ئەمدى مەككە، مەدىنىگە ئەلۋىدا.
ۋىدالىشىپ بىز ئۇ يەردىن قايتقاندا،
ئەزىز ۋەتەن جانانىمنى سېغىندىم.

... ...

بۇ ئوتلۇق مىسرالار شائىرنىڭ پۈتۈن قەلبىنىڭ نامايەندىسى، ۋەتەننى چەكسىز قەدىرلەش ھېسسىياتىنىڭ جەۋھىرى

ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئۆچۈن قالدۇرغان مول ۋەتەن سۆيۈش دەرسلىكى ئەمەسمۇ!؟ بۇنى ئىلىپنىڭ سۇنۇقىنىمۇ بىلمەيدىغان مەرىپەت قارىغۇلىرى چۈشەنسۇنمۇ!؟

شائىر نىمشېھىت بىر نەچچە يىللىق كۈرەش قىلىنىش، ئېغىر جىسمانىي ئەمگەككە سېلىنىشتىن كېيىن 1969 - يىل 9 - ئايدا يەرلىك تۇرمىگە تاشلاندى. ئۇ ئۆزى بىلەن بىرگە سولانغانلار قاتارىدا «ئوتقا قاقلاش»، «قۇلاقنى ئامبۇر بىلەن قىسىش»، «بەدەنگە مىخ قېقىش»، «گاڭگزىغا بېسىش»تەك فاشىستىك قىيىن - قىستاقلار ئالدىدىمۇ قىلچە تىز پۈكمىدى. 1970 - يىل 2 - ئايدا شائىر يەنە بىر قاراڭغۇ كامېرغا قامىلىپ، ئۇزۇنغىچە كۈن نۇرى كۆرمىگەنلىكتىن، مەرىپەت نۇرى چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى خىرەلەشتى. شائىر شۇ يىلى 7 - ئايدىن تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر مۇزات دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا سۈرگۈن قىلىنىپ، ئېغىر ئەمگەكلەرگە سېلىنىدى. نومۇسسىز تۆھمەت قەلبى سەدەپتەك ئاق، سىمابتەك پاك بولغان گۈناھسىز شائىرنىڭ كېيىنكى ھاياتىنى ئەنە شۇنداق ئازاب - ئوقۇبەت، خار - زارلىق دېگىزىغا ئىتتىرىدى.

سەرسانلىق

شائىرنىڭ بېشىغا چۈشكەن قىسمەت بۇ بەختلىك ئائىلىنىڭ پۈتۈن كىشىلىرىنى ۋەيران قىلىۋەتتى. ئالۋاستىلار شائىرنىڭ ئائىلىسىنى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۈچ قېتىم ئاختۇرۇپ قولىغا چىققانلا نەرسىنى ۋە شائىرنىڭ پۈتۈن قان - تەرى سىڭگەن قول يازمىلارنى بۇلاپ كەتتى.

دەسلەپتە شائىرنىڭ ئىش ھەققى، كېيىن ئازغىنا تۇرمۇش پۇلىمۇ توختىتىلغانلىقتىن، خېلى بۇرۇنلا ئوقۇشتىن چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان شائىرنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇرېھىم قىيىن ئەھ-

ۋالدا قالغان ئائىلىسىنى قامداش ئۈچۈن سەرچىلىق، ئەينەك چىلىك ئەسۋابلىرىنى كۆتۈرۈپ كىشىلەر ئىشىكىدە تەمتىرەشكە باشلىدى. 1968 - يىلى قىشتا ئۇمۇ «نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» دېگەن بەتنام بىلەن 15 يىللىق قاماققا ئېلىنىدى.

1970 - يىلنىڭ شۇنداق ھۇۋلاپ تۇرغان قىش كۈنلىرى نىڭ بىرىدە، ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا يېرتىلغان كىيىملىرىدىن بەدىنى كۆرۈنۈپ قالغان، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ پىلدىرلاپ قالغان بىر بالا لابوراتورىيە ئىشىكى ئالدىدا تەلمۈرۈپ سوغۇق تىن كۆكسىرىپ كەتكەن لەۋلىرىنى مىدىرلىتاتتى. بۇ شائىر نىمىشبەھتىنىڭ ئوغلى ئابدۇرۇپ ئىدى. ئۇ ئۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟ ئاڭلاڭ! «قان ساتىمەن ... قان ساتىمەن!» ئاھ! ئۇ قان ساتىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ھايات مەنبەسىنى ئازغىنا پۇلغا تېگىشىدۇ، ئۇنىڭغا نان، دورا سېتىۋېلىپ سولاقتا ئازاب چېكىپ ياتقان ئاغرىقچان قېرى دادىسىنى قۇتقۇزىدۇ!

كىشىلەر ھەمىشە شائىرنىڭ كىچىك قىزى بۇۋى ھەجەرنىڭ سولاقخانا ئالدىدا بوينىنى قىسىپ مەيۈس ھالەتتە قارا دەرۋازىغا تەلمۈرۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرەتتى. ئۇ ئاكىسىنىڭ ئىسسىق قېنى بەدىلىگە كەلگەن نان، تۇخۇم، گۆش ۋە دورىنى ئېلىپ كەلگەن. بىراق، كۆزلىرىدە ئۇمىدىنىڭ كىچىككىنە شولىسى ئەكس ئەتكەن ساددا قىز ئەكەلگەنلىرىنىڭ گۇندىپايلارنىڭ قارىغا كىرىپ كېتىشىنى نەدىن بىلسۇن!

1970 - يىل 7 - ئايدا شائىرنىڭ ئايالى ئىمىرنىساخان ئاچا ئۇچ ئوغۇل، بىر قىزىنى ئارقىسىغا ئەگەشتۈرۈپ ئازغىنا ئۆي - ۋاقتىنى ھارۋىغا بېسىپ سۇرگۈن قىلىنغان ئومباش گۇڭشېسىنىڭ ۋ - دادۇيىگە كېلىپ ئورۇنلاشتى.

ئۇلارنىڭ يېڭى ئۆيى بىزنىڭ ئائىلىمىز بىلەن قوشنا بولغانلىقتىن، ئۇزۇن قالمايلا ئورۇق - تۇغقانلاردەك چىقىشىپ كەتتۇق. ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي «ئازاد» قىلىنغان شائىر

نەمشېھەت قايتىپ كەلدى. دادام بىلەن شائىر نەمشېھەت كۆندۈزلىرى بىللە ئەمگەك قىلسا، ئاخشاملىرى ئۇزۇنغىچە مۇڭدىشاتتى...نەمشېھەت تۇتقۇنلىغا ئېلىنغاندىن كېيىن تۇغۇلغان شائىرنىڭ كەنجى ئوغلى رەجەپنىڭ كېسەللىك ۋە ئاچلىق ئازاۋىدىن كېچە - كېچىلەپ ئاغلىنىدىغان يىغا - ئاۋازى زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ!

يامغۇرلۇق كېچە

شائىر نەمشېھەت دادۇينىڭ «ئېتىبار» قىلىشى بىلەن كوللېكتىپنىڭ قوي - ئۆچكىلىرىنى بېقىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، گۈڭشېنىڭ شۇ ۋاقتتىكى بىر چاپارمىنى شائىرنىڭ 13 - دادۇيگە يۆتكىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى، كۈن غەربكە قايرىلغاندا، بىز شائىر ۋە ئۇنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرىنى كۆزدىن كەچۈرگە ياش ئالغان ھالدا ئۇزىتىپ قالدۇق. ئۇلار دەسلەپىدە دادۇيدىكى مەكتەپنىڭ بوش ئۆيلىرىدىن بىرىگە ئورۇنلاشقان بولسىمۇ، كۆپ ئۆتمەي دادۇينىڭ كالا قوتىنىغا يانداپ سېلىنغان بىر ۋەيرانە كەپىگە قوغلىنىپتۇ.

1970 - يىلى كەچكۈزنىڭ بىر يامغۇرلۇق ئاخشىمى ئۆيىمىزنىڭ ئالدىغا بىر ھارۋا تاراقلاپ كېلىپ توختىدى. بىز ئىشكنى ئېچىپلا يالت قىلىپ ئۆتكەن چاقماق يورۇقىدا سۆيۈملۈك شائىر نەمشېھىتنى كۆردۇق. شائىر ئۇستىبېشى چىلىق - چىلىق ھۆللەنگەن ھالدا تۇراتتى. قېپقالغان ئازغىنا بىساتلىرىنى ئېلىپ كەتكىلى كەلگەنلىكەن، جىسمانىي جەھەتتىن زەئىپلەشكەن نەمشېھەت پۇتلىرىنى يۆتكىيەلمەيتتى. ئۇنى دادام بىلەن ئىككىمىز ئۆيگە يۆلەپ ئېلىپ كىردۇق. دادام ھەش - پەش دېگۈچە بىر ئوغلاقنى سويدى - دە، شورپا قىلىپ شائىرنىڭ ئالدىغا قويدى، تاماقتىن كېيىن شائىر دادام بىلەن مۇڭ-

دەشمشقا باشلىدى. سۆزلەر باشقا كەلگەن كىۋلپەتلەر ئۇستىدە بولدى.

— ئىككىمىز ھاياتلا بىرلىساق، — دېدى شائىر سۆھبەتنىڭ ئاخىرىدا، — ھەقىقەتنىڭ پارلاپ نۇر چاچقانلىقىنى ئۆزكۆزىمىز بىلەن كۆرۈشكە نېسىپ بولار.

ئۇ چوڭقۇر ئۇھ تارتتى. مەن خىرە چىراغ يورۇقىدا شائىرنىڭ چىرايىغا سەپسالدىم. دەرد ـ ئەلەم ئۇنىڭ چاچ-ساقاللىرىنى ئاقارتقان، خىرەلەشكەن كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىغا سانسىز قورۇقلار سالغان، سەلتەنەتلىك گەۋدىسى كىچىكلەپ كەتكەندەك ئىدى.

«ئىخ! چاقماق، نۇر خەنجىرىڭ بىلەن تۆھمەت، بالايىئاپەت كۆكسىنى يېرىپ ئۆتسەكچۇ» دەيتتىم ئىچىدە پىچىرلاپ.

شىددەتلىك يامغۇر شائىرنىڭ ۋە دادامنىڭ ساقاللىرىنى نەمدەپ، ئېقىۋاتقان ئىسسىق ياشلىرىدەك تاك ئاتقۇچە شارقىراپ ياغدى.

بىز ئىككىنچى كۈنى شائىر نەشىپىتىنى قايغۇ ئىچىدە ئۇزىتىپ قويدۇق. ئۇنىڭدىن بىزگە ئانارگۈللۈك بىر دانە شىرە بىرگە ئۆتكەن قىسقىغىنا ھاياتنىڭ يالدامىسى سۈپىتىدە نەمۇنە قالدى.

مۇزات غەزىپى

شاۋقۇنلۇق مۇزات دەرياسى مۇڭلىنىپ ئاقاتتى. شائىر دەريا بويىدا خىياللارغا چۆمەتتى. يېزىپ تۇگىتىشكە ئامال قىلالمىغان «گور ئاغزىدىن يانغاندا» رومانى ۋە يېزىشنى كۆڭلىگە پۈككەن مۇھىم تارىخىي ئەسەرلىرى ئۈستىدە مۇتالىئە قىلاتتى، باش قاتۇراتتى، يۇرىكى ئىجادىيەت ئىستىكى بىلەن يانغان شائىر قولىغا قەلەم ئالغۇسى كېلەتتى. بىراق، ئالۋاستى

لار ئۇنىڭ قەلبىنى، ئۆتكۈر زېھنىي كۈچىنى، يېزىش هوقۇقىنى تارتىۋالغان تۇرسا، يەنە بەت ئۇستىگە سۆز دۇردانىسىنى چاچالىشى مۇمكىنمۇ!؟ ...

ئۇنىڭ ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن قىلغان هەر بىر ئىشى بويىنىدىكى زەنجىرگە «گۇناه هالقىسى» بولۇپ قوشۇلۇپ تۇرسىمۇ، يەنە خەلق ئۈچۈن تەۋرەنمەي ئىشلىدى.

ئۇ بۇ چەت كەنتكە ماكانلاشقاندىن كېيىن «مۇزات دەرياسى بويىدا چىرايلىق باغ بىنا قىلىش كېرەك»، دەپ ئويلىدى. شۇ يولدا ئىشلىدى، تەر تۆكتى، چارۋىلار غاجاپ نابۇت قىلىۋەتكەن تاشلاندۇق باغنى سۇ قويۇپ كۆكەرتتى، مېۋىلىرىنى ئۇلىدى، مېۋىلىك كۆچەتلەرنى سالدى، سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا قۇرۇلۇشى ۋە ئېتىز - ئېرىق قۇرۇلۇشىنىڭ گۈيىخۇا خەرىتىسىنى سىزىپ چىقىپ، ئاممىغا تەقدىم قىلدى، ئەپسۇسكى، بۇ مېهنەتلىرى ئۈچۈن «سەن ئورمانلارنى كېسىپ ۋەيران قىلدىڭ»، «خەرىتە سىزىپ چەت ئەلگە ئەۋەتىشكە ئورۇنمىدۇ» دېگەن تۆهمەتنى ئىشتىمىدىمۇ!؟ شۇنداقلا بۇ ئىشلىرى «نازارەت» تاسمىسىنىڭ تېخىمۇ چىڭىتىلىشىغا سەۋەب بولمىدىمۇ!

شائىر تىنىمسىز ئېقىندىن كۆزىنى يۆتكەپ، ئورنىدىن تۇراتتى-دە، هاسىسىنى تايانغان هالدا، ئاجىز گەۋدىسىنى تەسلىكتە يۆتكەپ قايتىپ كېلەتتى. ئەزىم دەريا ئۇنىڭ غېمىنى يەڭگىللىتەلمەيتتى.

نەمىهەت ئائىلىسىدىكى «نوپۇسسىز» لارغا دادۇيدىن قەرز ئاشلىقى هېسابىدا دان بېرىلەتتى، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ يۇمشىتاتتى، ئىمىرنىساخان ئاچا چىشلىرى چېقىپ تاشلانغان نەمىهەتنىڭ سۇغا چىلانغان قاتتىق زاغرىنى يېيىلمەي قېينىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە، قانچە قېتىم يوشۇرۇن يىغلىۋالدىكىن!؟

1971 - يىل 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى سەھەردە ئاسماندە كى يۇلتۇزلارنىڭ ئۆچۈشى بىلەن تەڭ ئۇلۇغ شائىر، مۇتەپەككۇر نەمۇنىسىنىڭ مەرىپەت مەشئىلى يېنىپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزى ئاستا يۇمۇلدى. ئادەمخور ئالۋاستىلارنىڭ ئەجەل كالتىكى ئاستىدا يانجىلغان يۈرەك سوقۇشتىن توختىدى!

مۇزات دەريا سى شاۋقۇنلۇق ئەركىلەيتتى، قىرغاقلارغا غەزەپلىك ئۇرۇلاتتى ...

«ئۆلۈكنى زەھەرلەيدۇ»

شائىر ۋاپات بولۇش ئالدىدا ئايالى ۋە بالىلىرىغا ئۆزىنى ئانا يۇرتى — «تىزەك قاغا» دا دەپنە قىلدىشنى ۋەسىيەت قىلغان بولسىمۇ، بىچارە ئايال بۇ ۋەسىيەتنى ئورۇندىشقا چارىسىز ئىدى. قايغۇسى ھالىدىن كەتكۈزگەن مەسۇمە ئايال زار - زار يىغلىغان ھالدا دۇي باشلىقلىرىغا: تاۋۇت بېرىشنى (مەسچىتلەر چېقىپ تاشلانغاچقا، تاۋۇت دۇي ئىسكىلاتىدا تۇراتتى)، نەمۇنىۋى شەھىتنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ قەبرىستانلىققا ئاپىرىپ، يەرلىكتە قويۇشقا يارەملىشىش ئۈچۈن ئادەم ئاجرىتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. لېكىن، دىلى قازانىنىڭ قارىسىدەك بىر نادان: «تاۋۇتنى بېرىشكە بولمايدۇ، چۈنكى تاۋۇت زەھەرلىنىپ قالىدۇ، ئۇنىڭ جەسىتىنى قەبرىستانلىققا قويۇشقا بولمايدۇ، چۈنكى ئۆلۈكلەرنى زەھەرلەيدۇ» دېدى.

نەمۇنىۋى ئائىلىسىنىڭ بىردىنبىر مۇلكى بولغان كارىۋاتنىڭ تۆت پۇتى ئېلىپ تاشلىنىپ تاۋۇت قىلىنىدى، «زەھەرلەنسىمۇ مەيلى» دەپ قارالغان ئۇچ — تۆت «ئۇنسۇر» تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ، مەھەللە ۋە قەبرىستانلىققا يىراق بولغان چۆلتاغ باغرىدىكى يۇلغۇن تۈۋىگە ئېلىپ باردى.

ئىسرىنساخان يۆلەنچىكىدىن ئايرىلغان بالىلىرىنى ئەگەشتۈ

تۇرۇپ، قاراڭغۇ، زەي، سۇرلۇك كەپسىگە قايتىپ كەلدى.

لېكسن، يورۇق كۈن ئۇنىڭغىمۇ نېسىپ بولمىدى. 1975 - يىل 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى مۇسىبەت دەردىدە مۇكچەيگەن مەرھۇمنىڭ رەپىقىسى ئۇ دۇنياغا ئۇزاپ مەرھۇمنىڭ روھى بىلەن ئۇچراشتى! ئەپسۇسكى، مەرھۇم كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان ھەقىقەت نۇرىنى ئۇمۇ كۆرەلمىدى!

مەرىپەت يۇلتۇزى قايتا پەيدا بولدى

1979 - يىلى باھاردا شائىرنىڭ جەڭگىۋار شېئىرلىرى رادىئو دولقۇنلىرىدا پەيدا بولدى. خەلق ئۆز شائىرلىرىنىڭ ئاقلانغانلىقىدىن شادلىق يېشىنى تۆكتى، مۇزات دەريا‌سى چاۋاك چالدى. باي خەلقى چوڭقۇر سېغىنىش، تولۇپ تاشقان ھۆرمەت ھېسسىياتى ئىچىدە شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى شائىرنىڭ جەسىتىنى ئومباش گۇڭشېسىنىڭ «ئوي قومۇش» دېگەن يېرىدىكى يۇلغۇن تۇۋىدىن «ئىتتىپاق» گۇڭشېسىنىڭ «يۇقىرىقى بۇلۇك» دېگەن يېرىدىكى تاش ئۆستەڭ بويىغا يۆتكەپ قايتا دەپنە قىلدى، گۈلچەمبىرەكلەر ياساپ شائىر ۋاپاتىنىڭ سەككىز يىللىقىنى خاتىرىلىدى...

قەبرە ئەتراپىغا گۈل تېرىدى.

— يېڭى دەۋرنىڭ سۆزۈك ئاسمىنىدا مەرىپەت يۇلتۇزى قايتا پەيدا بولدى.

* * *

مەن سۆكۈتتىن ئېغىر لاشقان بېشىمنى كۆتۈرۈپ، ئەينەكتەك يالتىراپ تۇرغان سۆزۈك ئاسمانغا قاردىم. ئىپار چېچەپ تۇرغان باغدىن ئۇچۇپ چىققان بىر توپ قۇشقاچلار زاراتگاھلىق ئۈس

تىدىن قانات قېقىپ ئۆتتى.

زاراتكاھلىقتىن چىقىپ سومكامغا قول سالدىم، قولۇمدا نىمشېھىتتىنىك «يۇرەك سۆزى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى نۇر چېچىپ تۇراتتى... ئارقامغا بۇرۇلۇپ ھېلىقى تۇپراققا يەنە بىر نەزەر سالدىم ـ دە، شائىر بىلەن خەيرلەشتىم.

شائىر نەمشىبھەتنى ئەسلەيمەن

(ئەسلىمە)

كىرىش مەجمۇئە

بۇگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق ۋە تالانتلىق شائىرى، ھۈرمەتكە سازاۋەر مەشھۇر زات — نەمشىبھەت ئارمىيە ئېلى دامولللا ھاجى سايرامنىڭ ئارىسىدا يوق بولۇشى ھەر مىللەت خەلقى ۋە يازغۇچىلىرىنى چوڭقۇر، ئېچىنىشلىق مۇسىبەت، ئەلەملىك قايغۇغا سالدى. بىز مەرھۇمنى ئەسلەيمىز، سېغىنىمىز، ئۇنىڭ روھى ھامان بىز بىلەن بىللە بولۇپ، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز-نىڭ تاغۇ دەريالىرىنى كەزمەكتە، كۆيلىمەكتە. بۇ جاراڭلىق سادالار قايغۇمىزنى بېھىساپ كۈچكە ئايلاندۇرماقتا.

1

مەن مەرھۇم بىلەن بۇرۇن ئەسرا بولمىغان، ئەمما يازغان ئەسەرلىرىنى ئىنتايىن ئەتىۋارلاپ سۆيۈپ ئوقۇغان ۋە بەزى شېئىرلىرىنى يادلىۋالغانىدىم. بىر كۆرۈشنى تولىمۇ تەشنالىق بىلەن ئارزۇ قىلاتتىم. بەختىمگە يارىشا 1959 -، 1960 -، 1962 - يىللىرى ئۈچ قېتىم ئۇرۇمچى، بېيجىڭلاردا تۇ-نۇشۇپ قالدۇق. بىر ياتاقتا يېتىپ ھال - مۇڭ بولۇشۇش جەريانىدا ئارىمىزدا ئۇزۇلمەس چوڭقۇر دوستلۇق، مېھىر - مۇ-ھەببەت ئورنالغانىدى.

بېيجىڭنىڭ 7 - ئاي مەزگىللىرى ناھايىتى ئىسسىق بولدۇ، ھاۋا بەكمۇ دىمىق، مەلۇم بىر كۈنى كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇپ، مېھمانخانىنىڭ باغچىسىنى بىرەم ئايلىنىپ، سەل گىدەپ ياتاقتا قايتىپ كىرسەم، مەرھۇم جەڭگە ھازىرلانغان پالۋانلارەك تاشقى لىباسلىرىنى سېلىۋېتىپ، ئىش ئۈستىدە تەپەككۇر دەريا سىدا كاراپتەك ئۈزمەكتە ئىكەن. مەرھۇمنىڭ كارامەت كۆرسىتىپ كەلگەن ۋەجىدىكىنە بارماقلىرى «يۇڭشىڭ» ماركىلىق قەلەمنى چىڭ قامىۋالغان ھالدا بىر نەرسە يېزىۋاتاتتى، پېشانىسىدە ئىجادىي مېھنىتىدىن پەيدا بولغان كۈمۈش رەڭلىك ئۇنچىدەك تەر تامچىلىرى يالتىرايتتى، قولى قەغەز ئۈستىدە شېئىر مەزمۇنلىرىنى سالمىقىنىڭ ئېغىرلىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر يېقىملىق بىر خىل رىتىم بىلەن شىرت - شىرت قىلغان ئاۋازغا تەڭكەش ھالدا ئاستا يۆتكەلمەكتە ئىدى.

«شائىرنىڭ ئىشىغا دەخلى يەتكۈزۈپ، تەپەككۇر دەريا سىنى شاخاپ - ئېرىقچىلارغا بۆلۈۋەتمەي، يۈرەك قان تومۇرلىرىدا شاۋقۇن سېلىپ ئۆركەشلەۋاتقان بېھىساب ھېسسىياتلىرىنى چېچىپ قويماي» دېگەن ئوي بىلەن پۈتۈنىنىڭ ئۇچىدا يەڭگىل ئاياغ بېسىپ، ئاستاغىنا كارىۋىتىمغا بېرىپ ئولتۇردۇم - دە، بىر تال تاماكا يۆگەپ تۈتاشتۇرۇپ، مەززە قىلىپ شوراۋېتىپ كۆز قىرىمنى شائىرغا تىكتىم. ئۇ بىر پارچە شېئىرنى تۈزىتىۋاتقا - نىكەن. پېشانىسىدىكى سەدەپتەك تەر تامچىلىرى بىرەمدە چو- گىيىپ، شېئىر ئۈستىگە چۈشتى. مەرھۇم بىر تەرەپتىن شېئىر يېزىلغان قەغەزگە قارىسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىر نەرسە ئاخ- تۇرغاندەك قىلدى. مەن دەرھال پەملەپ يۈز ئېرىتمىدىغان لۆڭ- گىنى ئېلىپ بەردىم. باش - كۆزىنى سۈرتۈپ يەنە ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. قېرىشقاندەك كاساپەت تەر يەنە پەيدا بولۇشقا باشلاپ، شا- ئىرنىڭ ئىشىغا دەخلى قىلىشقا باشلىدى، مەرھۇم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ بەللىرىنى تۈتۈپ، بارماقلىرىنى ئۇۋۇلاپ، قوللىرىنى

مىلكىۋالغاندىن كېيىن، يەنە يۈز - كۆزىنى سۈرتۈپ كۆزەيـ نىكىنى تۈزەشتۈردى. ئاندىن شېئىرىنى بىر قۇر ئوقۇپ چىقـ تى- دە، يەنە قەلەم تەۋرىتىشكە باشلىدى، ئۇ ئۈزلۈكسىز تەكـ رار - تەكرار تۈزەتمەكتە ئىدى، ئىچىتىمال بىر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتكەندۇ، مەن ئاستا بېرىپ شامالدۇرغۇچنى ھەيدەتلەندۈرۈپ قويىدۇم، شائىر بۇنىڭدىن ھاسىل بولغان سالقىن شامال يـۈز كۆزلىرىنى سىيپاپ ئۆتكەندە ئەندىككەندەك بېشىنى كـۆتـۈرۈپ، مەن تەرەپكە بىر قارىۋالدى - دە، يەنە بارلىق دىققەت - ئېتىـ بارىنى يىغىپ، تۈزىتىلگەن شېئىرىنى ئاخىرقى قېتىم ئـوقـۇپ چىقتى. قەلەمنى ئىش ئۈستىلىگە قويدى.

— ھاجىكا، خېلى مۇكەممەل يېزىلغان شېئىـر تـۇرۇپ، قـاتتىق جېدەللەپ تـۈزەپ كـەتتىلىغۇ؟ — دەپ سورىدىم كۈـ لۈپ تۇرۇپ.

— ئۇكام، بىرەر ئىش قىلغاندا تەنتەكلىك بىلەن ئالدىـ راپ ئۇنى ۋايىغا يەتتى دەپ قارىغىلى بولمايدۇ، ھەر قانداق بىر نەرسىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن قايتا - قايتا ئـوقـۇپ، تەكرار - تەكرار تۈزەتكەندە، ئۇنىڭ ئىدىيىۋىلىكى ۋە بەدىئىيـ لىكى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، كىتابخانلار سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ئەـ سەر بولۇپ چىقالايدۇ، — دېدى.

مەرھۇمنىڭ بېشى چوڭ، غەلىتە كۆرۈنگەندەك قىلسـمـۇ، ئەمما ئۇنىڭدىكى ئەقىل - پاراسەت، تالانتنىڭ كۆپلۈكىدىن شۇنداق زورايغاندەك سېزىلەتتى. گۆھەردەك كۆزلىرى قـويـۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدىن گاھى كۆڭ ئاسماندىكى پـلانـېتـلارنـى سەيلە - تاماشا قىلىۋاتقاندەك يۇقىرى تاشلانسا، گاھى ئـىـش ئۈستىلىدىكى تۈزىتىۋاتقان شېئىرغا گويا كى جاھىل قـورغانـغـا ھۇجۇم قىلىۋاتقان باتۇرنىڭ قىلىچىدەك قادىلاتتى، ئىنچـىـكـە ئۇزۇن بىلەك ۋە بارماقلىرىنىڭ قان تومۇرلىرى كۆپـۈشـكـەن، شېئىرىيەت ئىلھامى ئۆركەشلەۋاتقاندەك لىپ-لىپ قىلىپ ئىتتىك-

ئىتتىك سېلىنىشلىرىمۇ ناھايىتى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى. شاڭ ئىرنىڭ كەمتەر، ئاجايىپ يېقىملىق قىياپىتى قەلبىمدە ئۇنىڭغا بولغان مېھىر - مۇھەببىتىمنى كۈچەيتىپ، ئەقىدەمنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى. مەن يەنە بىر تال تاماكا يۆگىگەندىن كېيىن ئۇخلاشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلىپ، كارىۋاتتىكى نەرسە-كېرەكلەرنى تۈزەشتۈرگىلى باشلىدىم.

— ئۇكام، رەنجىپ قالمىسىلا، بىر - ئىككى سائەتتىن بېرى مەن ئىش ئۈستىلىدىن باش كۆتۈرەلمىدىم، سىلىگە قارىيالمىدىم. بىر نەچچە كۈندىن بېرى شىنخۇا ئاخبارات ئاگېنتلىقى، «خەلق گېزىتى»، «خەلق ئەدەبىياتى» قاتارلىق ئورۇنلار-دىن يارى - بۇرادەرلەر مېنى زىيارەت قىلىپ كېلىپ، تەييارلاپ ئالغاچ كەلگەن ئەسەرلىرىمدىن بىر نەچچىنى بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ماقۇل دەپ قويۇپتىمەن، ۋەدىگە ۋاپا قىلماسلىق — دوستلارغا قىلىنغان ۋىجدانسىزلىق بولىدۇ. ياخشى پىشۇرۇلمىغان خىشتىن قوپۇرۇلغان ئىمارەتنىڭ ئۆمرى كۆنە بولغىنىدەك، ئانچە مۇكەممەل بولمىغان ئەسەرلەرنى مەملىكەت خاراكتېرلىك مۇنداق چوڭ گېزىت - ژۇرناللاردا ئالدىراپ - تېنەپ ئېلان قىلغاندا، ئۆزىگىمۇ، باشقىلارغىمۇ زىيان يەتكۈزىدۇ ھەم كۆلكىگە قالىدۇ، شۇڭا مەن مۇشۇنداق جىددىيلىشىپ كەتتىم، — دېدى ئۇ كەچۈرۈم سورىغاندەك.

مەرھۇم شائىرنىڭ ماڭا ئۆزرە ئېيتىپ تۇرۇپ، ھەر بىر سۆزىنى شۇنچە نەپىس، شۇنچە ئىخچام، مەزمۇنلۇق، ئەپچىللىك بىلەن دەل جايىغا تەگكۈزۈپ دەيدىغان مۇنداق ماھارىتى، كۆڭلۈم بېغىنى يايرىتىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن شۇنداق تەسىرلەندىمكى، شۇتاپتا ئۇ ماڭا ۋىجدانى شۇنچە پاك، مەجەزى ياخشى، ئىنسانىي تەبىئىتى شۇنچە گۈزەل بىر گىگانىتتەك سېزىلدى.

— ھاجىكا، باللىرىدىن سىلىنىڭ ئىشلىرىغا ۋاراسلىق

قىلالىغۇدەكلىرىدىن بارمۇ؟ — دېدىم. مەرھۇم بىر ئۇلۇغ-كىچىك تەنىۋىلىپ:

— بالىلار ئۇششاق، ھازىرچە كېرەككە كەلگىنى يوق. ياشلىق ئويناق ئاتقا ئوخشاش كۆڭلى خالىغان يەردە چاپچىپ يۈرگەندەك، پېقىرمۇ ئۇ جاي - بۇ جايدا يۈرۈپ، بۇ تەرەپكە دىققەت قىلمىغانكەنسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەنمۇ ھازىر ياشىنىپ قالدىم، كۆڭلۈمدە ئويۇم جىق. بىر نەرسە يازسام ئانچە-مۇنچە ياردى ھەمدەم بولغۇدەك كىشى ھازىرچە يوق. بالىلىرىم چوڭ بولسا، ماڭا ۋارىس بولامدۇ، يوق؟ ھازىرچە بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ. مەن كۆپەرەك باغ قىلىپ كۆچەت تىكسەم، مېۋىسىنى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇشنى ئۈمىد قىلىمەن، — دېدى-دە، ئۇھ تارتتى. مېنىڭمۇ كۆڭلۈم غەش بولدى. مەن:

— ھاجىكا، مەنمۇ تىل - ئەدەبىيات ۋە تارىخقا بەكرەك قىزىقىمەن، سىلىنىڭ يازغانلىرىنى رەتلەشكە ياردەملىشىش ئارقىلىق تەلىملىرىنى ئالغان بولاتتىم، — دېدىم.

— «ئوتتى بار يەرنىڭ سۈيى يوق، سۈيى بار يەرنىڭ ئوتى يوق» دېگەن شۇ، — دېدى شائىر نېمىگىدۇ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئويچانلىق بىلەن ۋە ئۇشتۇمتۇت سوراپ قالدى، — ئۇكام، ئەرشىدىن تاتلىقنى تونۇملا؟

— تونۇيمەن. 1951 - يىلى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش-زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش مەزگىلىدە كۇچادا كۆرۈشكەن، شېئىرلىرىنى ئوقۇغان، ئەمما چوڭقۇر تونۇشلۇق ئەمەسمەن.

— ئەرشىدىن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى «قىزىلباياق» مەيدان موللا قوغۇنچىدىن، خېلى ئىقتىدارلىق ئادەم، ئوبدان يازىدۇ. بىز خېلىدىن بېرى ئۇلپەتچىلىك قىلىمىز. ئۇ ھازىر «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلى تەھرىر ھەيئىتىدە ئىشلەيدۇ. ئادەمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇنمۇ بولىدۇ، قىسقىمۇ بولىدۇ، ياخشى كۈنلەرمۇ بولىدۇ، يامان كۈنلەرمۇ

بولىدۇ. ئۇ پۈتۈن ئۆمرىدە، قەلبىم مۇستەقىل بولسا، ئۆمرۈمنى قەلبىمگە بېقىندۇرسام، دەپ ئويلايدىغان ھېسسىياتقا باي ۋىجدانلىق، ياخشى ئادەم ... ئادەم غۇرۇرلۇق، ۋىجدانلىق بولسا، دۈشمەنلىك بولۇپ قالىدۇ،— دېدى ۋە چوڭقۇر تىنىپ قويدى.

مەن بۇنىڭدىن پېشقەدەم شائىرنىڭ يولداش ئەرشىدىن تاتلىق بىلەن كۆز قاراش ۋە ھېسسىياتتا بىردەكلىكنى ۋە بىر - بىرىنى ھۈرمەتلەشتەك ئالىيجانابلىقنى ھېس قىلدىم، مانا بۇ- گۈنكى كۈندە يولداش ئەرشىدىن مەرھۇمنىڭ ئۇمىدىنى ئوۋ- لىماقتا...

مەن بىر پارچە شېئىرنى سىياھ قەلەم بىلەن ئىككى نۇسخا قىلىپ چىرايلىق كۆچۈرۈپ بەردىم، ئۇ تىنىش بەلگىلىر- نىگىچە بەكمۇ دىققەت قىلدى، كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن بىر قۇر ئوقۇپ چىقىپ، خاتىرىسىنىڭ ئىچىگە قاتلاپ سېلىپ قويدى.

— ھاجىكا، سىلى ھەممىدىن بەك نېمىگە ھەۋەس قىلا؟ — دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

شائىر ئۇنچىقماستىن قاراچاي، ناۋات ئىسسىقلىق دورا - دەرمەكلەرنى ئالدى - دە، ئىككى چاشكىغا بۆلۈپ سالدى، چاي- دانىدىن چاشكىلارغا چاي قۇيغاندىن كېيىن بىرىنى مېنىڭ ئالدىمغا قويۇپ، بىرىنى ئۆزى سۈمۈرگەچ سۆز باشلىدى:

— مېنىڭ ھەۋەس قىلىدىغىنىم كۆپ، ھەۋەس قىلىش بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ، ھەۋەس قىلىشنىلا ئويلىساق، بىزگە تۇرمۇشنى كىم يارىتىپ بېرىدۇ؟ مۇھىمى ئۆگىنىش، بىلىش، ئىشلەش كېرەك. مەن ھەممىدىن بەكرەك خەلق تىلىنى، خەلق تۇرمۇشنى، خەلقنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشنى ھەۋەس قىلىمەن.

2

شائىر شۇكەملەردە ياشانغان بولسىمۇ، كۆڭلى ياشلىقنى

ئەسلىتەتتى، قىزىقچىلىق قىلىپ تۇرمۇشقا ئائىت ھەر خىل قىزىق چاقچاقلارنىمۇ قىلىپ قويياتتى.

بىر كۈنى ئىككىمىز مېھمانخانىدىن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ چوڭ كوچىغا چىقىپ قالدۇق. بېيجىڭنىڭ كەچلىك مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ ئايلانماقچى بولدۇق. ئېلېكتر چىراغلار بېيجىڭ شەھرىنى ئايدەك يورۇتۇۋەتكەنىدى، ھاجىم كام كېتىۋېتىپ زورلانغان ھالدا، ھەر خىل قىزىق چاقچاق، پاراكلارنى قىلىپ ماكىدى، بەزىدە ئۆزى بۇرۇن ئوقۇغان شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى مۇتالىئە قىلاتتى ۋە ئارىلاپ شۇ ئەسەرلەردە ئۇچرايدىغان ناھايىتى قىزىقارلىق ۋەقە، ھادىسىلەرنى كۈلكىلىك لەتىپىلەر شەكلىدە ئايلاندۇرۇپ، شۇنداق جانلاندۇرۇۋېتەتتىكى، بۇ چاغدا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي قاقاقلاپ كۆلۈپ كېتەتتىم.

— ھاجىكا، ئۆزلىرى نېمىدېگەن شوخ، نېمىدېگەن تېتىك، ھېچ ياشانغان ئادەمگە ئوخشىمايلا، خۇددى ياش يىگىت تەك - ھە؟! - دېدىم بىردىنلا ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قاراپ. ھاجىم كام ئۆزىمۇ كۈلگەن ھالدا:

— ئۇكام، ئادەم ئۆزىنى ھەممە ۋاخ خۇشال تۇتۇشى كېرەك، ئادەم خۇشال يۈرسە روھىي ھالىتى كۆتۈرەڭگۈ، تېنىمى ساغلام بولىدۇ،— دېدى.

مەرھۇمنىڭ يەنە «ئۇكام، ياشلىق — ئەزىم دەريا، شاش تۇل چار، قىران بۇركۇتنى ئەسلىتىدۇ. ئادەم ياشلىقىنىڭ قەدرىنى ياشلىقتا ئانچە بىلمەي قالىدۇ. ياش 45 — 50 لەرگە يەتكەندە بىلىدۇ. ياشلىق مەنىلىك ئۆتۈشى كېرەك» دېگەن سۆزلىرى ھېلىمۇ ئېسىمدىن كەتمەيدۇ.

مەن يېزىشنى ھەۋەس قىلغان بولساممۇ، شېئىرىيەت ھەققىدە ساۋاتسىم چەكلىك، تۇرمۇشنى ئۆگىنىشىم يېتەرسىز، قەلەم

مەمۇ ئاجىز ئىدى. شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، «دوستلۇق كۆلى» قاتارلىق بىرنەچچە شېئىرىمنى كۆرۈپ بېرىشنى ئىلتىجا قىلدىم. مەرھۇم قولىغا ئېلىپ كەمتەر لېكىن جىددى، ئەستايىدىللىق بىلەن كۆرۈپ چىقتى - دە:

— ئۇكام، قەلەمنى يېڭىلا قولغا ئالغان ئوخشايلا، قەلەمىرىدە ئۇمىد بار، — دېدى.

— ھە، ئەمدىلەتىن ھەۋەس قىلىۋاتىمەن.

— قۇرۇق ھەۋەستىن شېئىر چىقمايدۇ. توغرا، ھەۋەس بولۇشى كېرەك، لېكىن مۇھىمى تۇرمۇشنى پىششىق ئۆگىنىش كېرەك، تەكرار - تەكرار مەشق قىلىش كېرەك، تىل - ئەدەبىيات ئاساسىي بىلىملىرىنى، ئەدەبىيات نەزەرىيىسىنى، پېشقەدەم يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى، بولۇپمۇ خەلق قوشاقلىرىنى كۆپ ئوقۇش، ياخشىلىرىنى يادلىۋېلىش، شۇنداقلا خەلق تىلىنى پىششىق بىلىۋېلىش لازىم. كەچكىچە بارماق سانىپ، بوغۇم بىلەن بوغۇلۇپ، قاپىيە بىلەن قاپىيىلىشىپ قالسا بولمايدۇ. ئىدىيىۋى مەزمۇنى چوڭقۇر، بەدىئىيلىكى يۇقىرى، تىلى راۋان نادىر ئەسەرلەرنى يارىتىشتا زور كۈچ سەرپ قىلىپ، تۇرمۇش ئۆگەنمەي بولمايدۇ. يازسىلا، يېزىپ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلدۇرماي، ياخشى يازالايدىغانلارغا كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى سەمىمىي - كەمتەرلىك بىلەن ئاڭلاپ، تۇزىتىپ تاكامۇللاشتۇرۇش لازىم. ھەرگىز بىر قىسىم ئوغرىلارنى دوراپ، باشقىلارنىڭكىنى كۆچۈرىدىغانلاردىن بولمىسىلا، بۇ بەكمۇ شەرمەندىلىك، تىرىشسىلا، كېيىنچە چوقۇم ياخشى يېزىپ كېتەلەيلا.

بۇ سۆزلەر ھازىرقىدەك ئېسىمدە ساقلانماقتا. مەن كىچىنچىرەك بايقا خىزمەتكە بېرىش مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنى ئىككى قېتىم ئالاھىدە يوقلاپ باردىم. مەرھۇم مېنى قەدىناسلارچە كۈتۈۋالغانىدى. يېڭىدىن بىنا قىلغان كىچىككىنە بېغىغا قويغان كۆچەتلەر مېۋىگە كىرگەن بولۇپ، باغنى سەيلە قىلىپ

مەۋملەرگە ئېغىز تەگدىم. تۇرمۇشى يامان ئەمەس، قەدىر ئەھۋال ئىكەن. ئەينەكچىلىكتىن ئىبارەت قوشۇمچە كەسىپ بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدىكەن، بۇ كەسىپتىمۇ ماھارەتلىك ئىكەن...

3

ئاسمان - زېمىننى قارا تۇتەك قاپلىغان، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان كۈنلەردە، تىلسىز تۇتۇلۇپ، پۇتسىز چۈشىلىپ، قولسىز باغلىنىپ، بېشىمىزغا ئېغىر دەشۋارچىلىق يېتىپ، خورلىنىپ ھالىمىزدىن كەتكەن چاغلار... بىرسىمىز تاغقا پالىنىپ پادا باقساق، بىرسىمىز قۇم چۆلىگە پالاندۇق. شۇنىڭ بىلەن ئالاقىمىز ئۈزۈلۈپ قالغاندى. ياۋۇز مەلئۇنلار بىزنى پەقەتلا جىسمانىي جەھەتتىن يىراقلاشتۇرالىدى، لېكىن مېھىر - مۇھەببەت رىشتىمىزنى ئۈزەلمىدى.

1972 - يىلى كەچكۈزدە، مەرھۇمنىڭ خورلۇق ئىچىدە ئېچىنىشلىق ھالدا ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىدىم. خۇددى يۈرەك باغرىمنى تېنىمدىن سۇغۇرۇۋالغاندەك ئازابلاندىم، ئېچىندىم، يىغلىدىم. مەرھۇم بۇگۈنكىدەك باھار غۇنچىلىرىمىز ئېچىلىپ، دىل بۇلبۇللىرىمىز خەندان ئۇرۇپ سايراۋاتقان پەيتتە، بىز بىلەن بىللە ئەدەبىيات - سەنئەت باغچىلىرىدا سەيلە قىلغان بولسا نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى - ھە؟...

ئېخ، ھاجىكا! بۇگۈن ئارىمىزدا يوقسىز، «ياغ بۇلاق»① ئەھۋالى ۋە پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئەھلى جامائەت سىزنى ئەسلىمەكتە، سىزنىڭ دوستلىرىڭىز، ۋارىسلىرىڭىز دەۋرىمىزنىڭ نەۋباھارىنى زوق - شوق بىلەن كۈيلىمەكتىمىز.

---

① «ياغ بۇلاق» — باي ناھىيىسىدە ياغلىق دان كۆپ تېرىلىپ، ياغ كۆپ چىقىدىغان بولغاچقا، بۇ يۇرتنى «ياغ بۇلاق» دەپمۇ ئاتايدۇ.

سىزنىڭ سىمايىڭىز ئەمدىلا قولۇمغا ئېلىشىم بىلەنلا تار-
تىۋېلىپ، داتلىشىپ قالغان قەلىمىمنى قايتىدىن تازىلاپ تەۋرە-
تمىشكە ئىلھامبەخش ئەتتى.

«قەلىمىڭىزدە ئۇمىد بار» دېگەن قىممەتلىك مەدەنىيەت
ئىزدىن كۈچ ئېلىپ، ئۇلۇغ ۋەتەننى، پارتىيىنى، سوتسىيالىزم-
نى، يېڭى ئۇزۇن سەپەرنىڭ پەرھاتلىرىنى كۈيلەپ ھارمايدىغان
بۇلبۇلىڭىز بولىمەن!...

گومشگو قه لبسنزه

زۇنۇن قادىرنى ئەسلەيمىز

ياسىن خۇدابەردى

مەشھۇر يازغۇچى زۇنۇن قادىرنىڭ ۋاپاتى ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن چوڭ يوقتىش بولۇپ، كۆڭۈللەرگە ئۆچمەس جۇدالىق ئوتىنى ياقتى. بۇ جۇدالىق تۇپەيلىدىن ئەدەبىياتىمىز ئاسمىنىدىكى بىر يۇلتۇز ساقىپ چۈشتى.

ئەدەبىياتىمىزنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىغا نەزەر سالساق يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ ئۇنىڭدىن 30 — 40 يىل ئىلگىرى كىمگە قارىغاندا زور دەرىجىدە كۆپەيگەنلىكىنى، ئەسەرلىرىمىزنىڭ سۈپىتى ئۆسكەنلىكىنى، شۇنىڭدەك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ھەر جەھەتتە تەرەققىي قىلىپ، يۈكسىلىپ، زور نەتىجىلەرگە ئېرىشىۋاتقانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن كۆرەلەيمىز. مانا مۇشۇنداق چاغلاردا ئاشۇ ھەيۋەتلىك ئەدەبىيات قەسىرىمىزنىڭ ئۇلىنى قۇرۇپ بەرگۈچىلەرنى، جۈملىدىن زۇنۇن قادىرنى ئوخشاش ئەڭ ئېغىر كۈنلەردىمۇ خەلق بىلەن بىر سەپتە تۇرالىغان، ساختا شان ـ شۆھرەتلەرگە ئەسىر بولمىغان؛ باشقىلارنىڭ ئازاب ـ ئوقۇبىتى بەدىلىگە ئارام، باشقىلارنىڭ ئامەتسىزلىكىدىن ئامەت، ئۆزگىلەرنىڭ كۆز يېشىدىن بەخت ئىزدىمەيدىغان، ھاياتىنىمۇ، تەقدىرىنىمۇ خەلقنىڭ ھاياتى ۋە تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلىغان ئېسىل پەزىلەتلىرى بىلەن يازغۇچى دېگەن ئۇلۇغ نامغا مۇناسىپ ئىش قىلغان نامايەندىلىرىمىزنى كامالىي ئېھتىرام بىلەن ئەسلىمەسلىكىمىز مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە.

زۇنۇن قادىرى بىلەن تونۇشقىنىمغا ئاز كەم يېرىم ئەسىر

بولۇپ قالدى. شۇ جەريانىدا زۇنۇن قادىرى بىلەن بىللە بولدۇم، بىللە ئىشلىدىم. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا نۇرغۇن ئېسىل پەزىلەتلەر-نىڭ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

ھەقىقىي يازغۇچى، بولۇپمۇ دراماتورگ سەنئەتكە ۋە سەنئەتچىلەرگە ناھايىتى يېقىن بولىدۇ. زۇنۇن قادىرنىڭ ھاياتى بۇ نۇقتىنى تولۇق ئىسپاتلىدى.

1944 - يىل 8 - ئايدا ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قارمىقىدىكى سانائىتەپسەنئەتنىڭ بىر گۇرۇپپا ئارتىسلىرى سۇيدۇڭ ناھىيىسىگە ئويۇن قويۇش ئۈچۈن كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سانائىتەپسەنئەتنىڭ بەدىئىي رەھبىرى زۇنۇن قادىرمۇ بار ئىدى. مەن ئۇ چاغدا سۇيدۇڭ ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا ئىشلەيتتىم. بىز غۇلجىدىن كەلگەن بۇ ئارتىسلار بىلەن بىللە چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ، توغراسۇ، كۆكسالا، سايرام قاتارلىق يايلاقلاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر ئوپېراسى «غېرىب - سەنەم» نى ئويناپ بەردۇق. ھېچقانداق دېكراتسىيە ئىشلەتمەي، تەبىئىي مەنزىرىدىن پايدىلىنىپ ئويناڭلىغان بۇ ئوپېرا ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقتى. بولۇپمۇ شاھى ئاب-باسنىڭ تاغقا شىكارغا چىقىشى، قاراقچىلارنىڭ غېرىبنى تاغ ئارىسىدا تۇتۇۋېلىپ چەمبەرچاس باغلاپ سوراققا تارتقانلىقى قاتارلىق كۆرۈنۈشلەر گۈل - چېچەكلەر بىلەن قاپلانغان تاغ ئېتىكىدە ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرۈۋاتقان تاماشىبىنلارنى چىنلىق تۇيغۇسىغا چۆمدۈرۈپ، ئاجايىپ ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. بۇ ئويۇننىڭ مۇۋەپپەقىيىتىدىن مەمنۇن بولغان زۇنۇن قادىرنىڭ خۇشاللىقىدا قىز - قىنىغا پاتماي گۈل - چېچەككە پۈركەنگەن يايلاقتا ئېغىناپ كەتكەنلىكى، گۈرۈپپىنىڭ كاتىپى مۇھەممەت باقى كامالنىڭ يانچۇقىدىكى بىر شىشە سۇۋېت كانىياكىنى ئېلىۋېلىپ، ئۆزى بىر ئوتلىغاندىن كېيىن ئارتىسلارنىڭ ھەممە-

سىگە بىر يۈتۈمدىن ئوتلاقلىقلىق، شۇ مۇناسىۋەتتە بىلەن ھەم مەيلەننىڭ غۇلجىنىڭ ئادىتى بويىچە قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتكەنلىكىمۇ ھازىرقىدەك كېسىمدە.

بىر ئۆمەكنىڭ بەدىئىي رەھبىرىنىڭ ئارتىسلار بىلەن بۇ قەدەر ئىجىل - ئىناقلىقى ماڭا قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ زۇنۇن قادىرنىڭ ئىلىدا ۋە ئۇرۇمچىدە سەنئەتچىلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولغانلىقىنى، ئۆزئارا ھەمكارلاشقانلىقىنى كۆپ قېتىم كۆرگەنىدىم.

ھەممىگە ئايانكى، ئەدەبىياتتا ھەر بىر يازغۇچىنىڭ ئۆزىگە لايىق ئورنى بولىدۇ. بۇ ئورۇن ھەممىدىن بۇرۇن شۇ يازغۇچىنىڭ ئىجادىيەت مىراسىنىڭ سالمىقى، ئەدەبىيات خەزىنىسىگە قوشقان تۆھپىسى ۋە ئىنسانىي پەزىلىتى بىلەن ئۆلچىنىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ئاز يازدى. لېكىن، ساز يازدى. ئۇ يازغان ھەر بىر ئەسەر خەلقىمىز ھەممە ۋاقىت سۆيۈپ ئوقۇيدىغان، ئەتە ۋارلاپ كۆرمىدىغان مەنىۋى بايلىققا ئايلاندى. ئۇ يازغان ئەسەرلەر ئۆلمىدى، بەلكى ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇلاردىكى ھاياتىي كۈچ تېخىمۇ روشەن ئىپادىلىنىۋاتىدۇ. كېيىنكى يىللاردا ئۇ ئۆزىنىڭ كۆپ يازالمىغانلىقى، ئىجاتكار ئۈچۈن ئەڭ قىممەت بولغان ۋاقتىنىڭ زايا بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدە پات - پات ئەپسۇسلىنىپ سۆزلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. دەرۋەقە، زۇنۇن قادىرنىڭ ئىجادىيەت مىراسى سان جەھەتتىن ئانچە كۆپ ئەمەس. ئۇ خېلى ئۇزۇن مەزگىل سوتچىللىقنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، ئىجاد قىلىش ئىمكانىيىتىدىن ئايرىلىپ قالدى. بۇ مەزگىل ئاجايىپ تىل ئۇستىسى بولغان تالانتلىق يازغۇچىنىڭ تازا قىرانغا يەتكەن ئالتۇن دەۋرلىرىگە توغرا كەلدى. شۇڭا، ئۇ ئازراق يازغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنداق ئازلىق ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ سالمىقىنى ئەسلا يەڭگىللىتەلمەيدۇ.

كەمتەرلىكى، ئاددىي ـ سادىدىلىقى، خۇشچاقچاقلىقى، ئاق كۆڭۈللۈكى، قانائەتچانلىقى، ھالاللىقى بىلەن جامائەتچىلىك ئارىسىدا يۈكسەك ئىززەت ـ ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان زۇنۇن قادىرى ھاراملىق، ساختىلىق، مەككارلىق، ھاكاۋۇرلۇق، خۇشامەتچىلىك، چېقىمچىلىق، يالغانچىلىققا ئوخشاش يامان ئىللەتلەر بىلەن زادىلا چىقىشالمايتتى. قەلەم ئىگىلىرى ئىچىدە ئاشۇنداق ئىللەتلەرنىڭ بىرەرىگە گىرىپتار بولغانلىقى كۆرسە، ئۇلارنى ئۆتكۈر سۆزلەر بىلەن ئايىماستىن قامچىلايتتى، تەنقىد قىلاتتى. ئۇنىڭدىكى بۇنداق ئىپتىل خۇسۇسىيەت ئۇنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئابرويىنى تېخىمۇ ئۆستۈرگەنىدى.

يازغۇچى ــ خەلقنىڭ ۋىجدانى. لېكىن، ھەقىقىي يوسۇندا خەلقنىڭ ۋىجدانى بولۇش ئىنتايىن مۇشەققەتلىك ئىش. ئۆز قەلبىمى بىلەن خەلقنىڭ ئوي-پىكرىنى، ئارزۇ-ئارمىنىنى، بەختسائادىتىنى، دەرد ـ ئەلەملىرىنى ھېچقانداق ساختا بويياقلارسىز ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش، ھەرقانداق جىسمانىي ۋە روھىي بېسىملار ئالدىدا ھەقىقەتنىن ۋاز كەچمەسلىك پەقەت ھەقىقىي يازغۇچى دېگەن مۇقەددەس نامغا سازاۋەر بولغان، ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان قەيسەر، جاسارەتلىك ئادەملەرنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ. زۇنۇن قادىرى مانا شۇنداق ئادەم ئىدى.

دىلى بىلەن تىلى، يازغىنى بىلەن ئۆزى ئوخشاش بولۇش تېخىمۇ مۇشكۈل. يازغىنى باشقا، ئۆزى باشقا كىشىلەرنى ئاز ئۇچراتمىدۇققۇ؟! ئەدەبىياتنى ئابروي تىكلەشنىڭ ئىنتايىن ئەرزان قورالىغا ئايلاندۇرۇماقچى بولغان كىشىلەر ئارىمىزدا ئاز ئەمەسقۇ؟!

زۇنۇن قادىرى بۇنداق قىلىقلارغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قارشى ئىدى. ئۇ ۋىجدانى نېمىنى بۇيرۇسا شۇنى يازدى، بىرەرىنىڭ ياخشى كۆرۈشى، بىرەرىنىڭ مەيلى ئېتىبارىنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن ھېچقانداق ئەسەر يازمىدى. زۇنۇن قادىرى

ھەقدقەتەن دۇنياغا پاك كىشلىپ، پاك كەتتى.

زۇنۇن قادىرى ئۇيغۇر پروزىسىنىڭ يول ئاچارى ۋە ئاساسچىسى بولدى. ئۇ تۇرمۇشقا باي، تىلغا ئۇستا، شەيئىلەرنى بايقاش تۇيغۇسى كۈچلۈك ۋە تالانتلىق يازغۇچى ئىدى.

ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر ئىجتىمائىي مەزمۇنى، ئىختچام شەكلى، چىرايلىق تىلى، زىچ قۇرۇلمىسى، قىينىق تۇرمۇش پۇرىقى بىلەن كىشىنى خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىگە سىڭىپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مەنىۋى بايلىق خەزىنىسىگە بىر ئۆلۈش مەڭگۈ ئۆچمەس تۆھپە بولۇپ قوشۇلدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە ئەدەبىيات، تىياتىرچىلىق ۋە ئاخباراتچىلىقتىن ئىبارەت بىر - بىرىگە مۇستەھكەم باغلانغان ئۇچ ساھەنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا يازغۇچى، دراماتورگ، بەدىئىي رەھبەر ۋە مۇھەررىر زۇنۇن قادىرنىڭ رولى ھەقىقەتەن خېلى چوڭ بولغانىدى. ئەينى زاماندا ئىلدا نەشر قىلىنغان «ئىتتىپاق»، «كۈرەش» قاتارلىق ژۇرناللار ۋە گېزىتلەر ئۇنىڭ مۇھەررىرلىكى ۋە باش مۇھەررىرلىكى بىلەن چىقىرىلغانىدى. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى مول تۆھپىلىرىنى ئەينى زاماندا ئۇچ ۋىلايەت ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى يۇقىرى باھالىغانىدى. خەلق رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى زۇنۇن قادىرنىڭ تالانتى بىلەن ئۇنىڭ ياخشى پەزىلەتلىرىنى بايقاپ ۋە ئۇنى ئادىل باھالاپ، ئۇنى باشقىلارغا ئۈلگە قىلىپ كۆرسەتكەنىدى. مۇنداق بىر ئىشنى نۇرغۇن كىشىلەر ھازىرغىچە ئەسلەيدۇ: 1948 - يىلى ئەخمەتجان قاسىمى غۇلجا شەھىرىدە بىر قىسىم ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنى چاقىرىپ، ئۇلار بىلەن سۆھبەتلەشكەن. ئاشۇ سۆھبەتتە ئۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىنكى ئۇچ ۋىلايەتتە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىدا خېلى يۇكسىلىشنىڭ بولغانلىقىنى ۋە بۇ ساھەدە ياش تالانت ئىگىلىرىنىڭ يېتىشىپ چىقىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ، بەزى

كەمچىللىك، يېتەرسىزلىكلەرنىڭمۇ مەۋجۇدلۇقىنى، بەزى شېئىرلارنى ئوقۇغاندا يۈرەكنىڭ تۇرىدىغانلىقىنى كۆرمەستىن ئۆتكەن ۋە زۇنۇن قادىرمەندىن: «سىز بۇ مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟» دەپ سورىغان. زۇنۇن قادىرى: «ھېسسىياتچە» بۇنىڭ ھەيران قالمىغان يېرى يوق. چۈنكى، ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئازاد بولغان بىلەن كۆپ سانلىق تەشكىل قىلمىغان يەتتە ۋىلايەت خەلقى تېخىچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تاپىنى ئاستىدا ئېزىلىۋاتىدۇ، ئازاب چېكىۋاتىدۇ، ئىگىراۋاتىدۇ. شۇڭا، شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدا يۈرەك تۇرىدىغانلىقىنى گەپ... » دەپ جاۋاب بەرگەن. ئۇنىڭ بۇ تېغرا جاۋابى ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق جىلى سۆھبەت ئەھلىنى قايىل قىلغاچقا، ئۇنىڭغا بولغان ھېيىر-مۇھەببەت، ئىززەت - ھۆرمەت تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن.

يازغۇچى بولۇشنىڭ شەرەپلىكلىكى ھەم قىيىنلىقى شۇ يەردىكى، ئۇنىڭ ھەممە ئىش - ھەرىكىتى، گەپ - سۆزى، ھەتتا ئۇيۇ - پىكرىمۇ خەلق قەلبىدە دەرھال ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. ئۇ ھېچ نەرسىنى خەلقتىن يوشۇرمايدۇ ۋە يوشۇرالمايدۇ. ئۇ ھەمىشەم خەلقنىڭ باھا تارازىسىدا، خەلقنىڭ دىققەت - ئېتىبارى مەركىزىدە ئۆز ۋىجدانى، ئۆز ئېتىقادىدىن تىنماي ھېساب بېرىپ تۇرىدىغان ئادەم. يازغۇچى خەلقتىن ئۆگىنىدۇ، خەلق يازغۇچىنىڭ ئەسىرىدىن ئۆزىنى كۆرەلىسە، ئۆز ئىۋي - پىكىرلىرىنىڭ ئىنكاسىنى ھېس قىلالىسا، ئۇنى بىزنىڭ يازغۇچىمىز، دەپ ھېسابلايدۇ. بۇنداق يازغۇچىلارنىڭ شان - شۆھرىتى چەكسىز يۇقىرى بولىدۇ. ئىنسانىيەت سەپىرىنىڭ مۇساپىسى ئۇزۇلۇق، مۇڭەكچە، جاپالىق بولغاچقا، يۇقىرىدىكى تەلەپكە باشتىن - ئاخىر ئىزچىل جاۋاب بېرەلەيدىغان يازغۇچىلارنىڭ ئونچە كۆپ بولماسلىقى تەبىئىي، زۇنۇن قادىرى بولسا بۇ تەلەپكە جاۋاب

بهره‌لىگەن يازغۇچى ئىدى. بۇ يەرده شۇنى ئالاهىده كۆرسەتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 40 يىلدىن بېرى بەزى يازغۇچىلار، بولۇپمۇ بەزى شائىرلار كۆپ يازدى. لېكىن، بۇ ئەسەرلەرنىڭ تۈلىسى مەدھىيەۋازلىق، قۇرۇق شوئارىدىن ئىبارەت بولۇپ، خەلقنىڭ كۆڭلىگە ئۇنچە ياقمىدى. زۇنۇن قادىرىدا مۇنداق مەدداهلارچە خۇشامەتچىلىك بىلەن ئېيتقاندىمۇ شاللاقلىق يوق ئىدى. شۇڭلاشقا، تارىخ ۋە خەلق ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزى يورۇق، ئىجادىيىتى ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزى يورۇق، ئىجادىيەت ئالدىدا يازغۇچىلىق ۋىجدانى پاك قالدى.

بىز ئۆزىمىزنىڭ سوۋېتملۇك يازغۇچىلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن قاتتىق قايغۇرىمىز ۋە ئۇنى چوڭقۇر يادىمىزدا تۇتىمىز.

ئۇنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرىنى، خەلق يازغۇچىسىغا خاس ياخشى خىسلەتلىرىنى ئۆگىنىپ، ئىجادىيىتىمىزنى تېخىمۇ يۇكسەلدۈرۈش ئۈچۈن تىرىشايلى!

ئۇ ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن بىللە ياشايدۇ

— بىر خەنزۇ كىتابخانىنىڭ قەلبىدىكى زۇنۇن قادىرى دىگەن ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمما، ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ھېكايىلىرى، دراممىلىرى ئۇ بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلغان ئۇيغۇر كىتابخانىلىرى (تاماشىبىنلىرى) قەلبىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيدىغان خەنزۇ كىتابخانىلىرى قەلبىدىمۇ ئۇزاققىچە ساقلىنىدۇ. مەن مانا شۇنداق بىر خەنزۇ كىتابخان.

مەن زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايىلىرى بىلەن 50 - يىللار-نىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تونۇشقانىدىم. ئۇ داشۆنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. كۆپ نەرسىلەرگە قىزىقىدىغان ۋە بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىغا قىزغىن ئىشتىياق باغلىغانلىقىم ئۈچۈن «يەنئەن دەرياسى»، «خەلق ئەدەبىياتى» قاتارلىق ژۇرناللاردىن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ تۇنجى رەت خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان ھېكايە ۋە دراممىلىرىنى ئوقۇشقا كىرىشتىم. بۇلارنىڭ ئىچىدە زۇنۇن قادىرنىڭ «چېنىقىش» ھېكايىسى بىلەن «غۇنچەم» دراممىسى بار ئىدى. ئارىدىن 30 نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، ئەمما دەسلەپ «چېنىقىش» نى ئوقۇغان چېغىمدا ھېكايىدىكى قويۇق يۇمۇرىستىك پۇراقنىڭ تەسىرىدە چىن دىلىمدىن كۈلۈمسىرىگىنىم، ھېكايىدىكى باش قەھرىمان مەتنىيازنىڭ «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ چېقىر ئۇجمە سايىسىدە

ئوڭدا ياتقانلىقى توغرىسىدىكى تەپسىلات ھېلىغىچە يادىمدا. مەتنىيازنىڭ خىلمۇ خىل قىلىقلىرى ئىختىيارسىزلا كىشىنىڭ ئېسىگە لۇشۇن ياراتقان ئۆلمەس تىپ «AQ» نى سالىدۇ. مەتنىيازنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بەزى «AQ چىلىق» ئۇيغۇرلارغىلا خاس ئالاھىدىلىك بولۇپ، ئۇ بىر يېڭى دېھقان بولغانلىقى ئۈچۈنلا تېخىمۇ سۆيۈملۈك تۇيۇلىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن 1958 - يىلى زۇنۇن قادىرنىڭ جۇڭگو يازغۇچىلار نەشرىياتى نەشىر قىلغان ھېكايىلەر توپلىمى «چىنىقىش» ۋە جۇڭگو تېياتىر نەشىر قىلغان كىتابچە «غۇنچەم» نى بىرگە تەتقىق قىلىپ ئوقۇدۇم. مانا شۇ قاينام - تاشقىنلىقتا چۆمگەن چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش يىللىرىدا ناتونۇش مىللەت ئەمگەكچىلىرىنىڭ كونا جەمئىيەتتە كۆرگەن ئازاب - ئوقۇبەتلىك تۇرمۇشىغا چۆكۈپ، كېيىنكى جەمئىيەتتىكى خەنزۇ ئەمگەكچىلىرىنىڭ ھاياتى تەسىرى لەنگەن ئەسەرلەرنى ئوقۇغان چاغدىكىگە ئوخشاشلا مۇڭغا پاتقانىدىم. باقى، غۇنچەم، نۇرۇم، روزى قاتارلىقلارنىڭ ئېچىنىشلىق كەچمىشى ۋە مەنىۋى ئازابلىرىغا يۇرىكىم سىقىلغاندى. ئۇلارنىڭ ھۆرلۈك ئۈچۈن قىلغان كۈرەشلىرىگە ئىزگۈ تىلەك بىلدۈرگەنىدىم. ھەتتا بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىنكى تەسىراتىمنى خەنزۇلار ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن «جاھاندىكى قاغىلارنىڭ ھەممىسى قارا» دېگەن بۇ تەمسىلگە

يىغىنچاقلىغانىدىم. ئەلۋەتتە، تەسىراتىم بۇلا ئەمەس ئىدى. مەن زۇنۇن قادىرنىڭ بۇ ھېكايە، دراماسىنى كۆرگەندىن ھەمدە ئەينى ۋاقىتتا نەشىر قىلىنغان «ل. مۇتەللىپ شېئىرلىرىدىن تاللانما» دىن بىر مىللەتنى، شۇنداقلا بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى ـ سەنئىتىنى تونۇشقا باشلىدىم.

ئالمي مەكتەپنى پۈتتۈرۈشنىڭ ئالدىدا يەنە ئەدەبىي تەقرىز» ژۇرنىلىدىن يوللىنىش چېن بەيجۇڭ بىلەن چېن جۇنژۇ بىرلىشىپ يازغان «زۇنۇن قادىرنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىنى ئوقۇدۇم. بۇ ئەينى ۋاقىتتا ئېلان قىلىنغان ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى تەتقىق قىلىنغان ۋە تونۇشتۇرۇلغان چوڭ ھەجمدىكى بىرنەچچە پارچە ماقالىنىڭ بىرى ئىدى. بۇ ماقالىدىن زۇنۇن قادىرنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتىگە بولغان تونۇشۇمنىڭ تېخى يېتەرلىك ئەمەسلىكىنى، ئۇنىڭ 1956 ـ يىلى مەملىكەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك دراما كۆرىكىدە ئۇچىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن «توي» دارمىسىدىن خەۋەرسىز قالغانلىقىمنى بىلدىم. ماقالىدە: «چېنىقىش» بىلەن «توي» زۇنۇن قادىرنىڭ يېڭى بىر ئىجادىيەت دەۋرىگە كىرگەنلىكىنىڭ بەلگىسى ھەمدە ئىنقىلابىي رېئالىزمنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بېغىدا نەق دەسلەپ بەرگەن مېۋىسى...» دېيىلگەنىدى. مەن «توي» نىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى ئىزدەپ تېپىپ ئوقۇغۇچە بىبىجىگدىن كۆچۈپ قالدىم.

مەن 1960 ـ يىلى داشۋەنى پۈتتۈرۈپ شىنجاڭغا كەلدىم.

ئەسلىدە ئۇرۇمچىگە كېلىپ خىزمەت قىلىشىم زۇنۇن قادىرنى چۇشىنىشىم ئۈچۈن بىرقەدەر پايدىلىق شارائىت بىلەن تەمىن ئېتىشى كېرەك ئىدى. ھالبۇكى، مەن «خەلق ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدىن زۇنۇن قادىرنىڭ «رودۇپاي» ناملىق ھېكايىسىنى ئوقۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي تارىخنىڭ بوران ـ چاپقۇنى ۋە ھاياتـ

نىڭ ئەگرى - تۇقايلىقلىرى تۇپەيلىدىن ئۇ شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات مۇنبىرىدىن «غايىب بولدى». يازغۇچى «رودۇپاي»نى 1947-يىلى يازغانىدى. بۇ سېھرىي تۇستىكى ھېكايىدىن زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىنىڭ يەنە بىر تەرىپىنى تونۇپ يەتكەنىدەك بولدۇم. يالماۋۇز رودۇپاينىڭ ھېكايىسى يازغۇچىنىڭ قەلبىدىكى ئاستا-ئۇيغۇر خەلق رىۋايىتىدىن بەدىئىي يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈلگەن. ھېكايىنىڭ سىۋۇلىستىك كۆچى ئۆتكۈر ۋە تېرەن، ئۇنىڭ بىمەنە ھەم سېھرىي تۇسى ئادەتتىكى بايانلارغا سىڭدۈرۈۋېتىلگەن. ھالبۇكى، «جاھاندا تۇنجى بولۇپ رودۇپاينى ئۆلتۈرگەن» ئەزىمەت سەنۇبەر ۋە يالماۋۇزنىڭ كۇشەندىسى — قىزىل لاچىن يازغۇچىنىڭ غايىسى ئىدى. ھەتتا مەن ئۇچ - تۆت مىڭ خەت كەلگۈدەك بۇ ھېكايىنى خۇشاللىق بىلەن ئەينى ۋاقىتتا تەشەببۇس قىلىنىۋاتقان «ئىنقىلابىي رېئالىزم بىلەن ئىنقىلابىي رومانتىزمنى بىرلەشتۈرۈش» نىڭ ئىسپاتى قىلغانىدىم. يېقىنقى يىللاردىن بېرى مەملىكىتىمىز ئەدەبىياتى يېڭى ئېقىمدا «سېھرىي رېئالىزم» لىق ھېكايىلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. ھەر قېتىم بۇ ئاتالغۇ ھەققىدە گەپ بولغىنىدا ئىختىيارسىزلا زۇنۇن قادىرنىڭ «رودۇپاي» ھېكايىسى ئېسىمگە كېلىدۇ. ھەتتا مەندە مۇنداق ئويمۇ بار: مۇبادا بىرەر كىم مەملىكىتىمىزنىڭ بۈگۈنگى دەۋر ئەدەبىياتىدىكى سېھرىي رېئالىزملىق پىروزىلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلماقچى بولسا، 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئېلان قىلىنغان «رودۇپاي» نى بىرىنچى ئەۋلاد ئەسەرلەر قاتارىغا كىرگۈزسە بولىدۇ.

بىراق، ئۇ چاغلاردا بىز زۇنۇن قادىرنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوچۇق - ئاشكارا مۇھاكىمە قىلالمايتتۇق. ئازراق ۋاقىت ئۆتۈپ ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىي تەقرىزچى بولغان مەن ئۆزۈم ھەققىدىمۇ گەپ قىلالىغان يەردە زۇنۇن قادىرى ھەقىقىدە گەپ ئېچىش قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟

شۇنداق، «تارىخنىڭ يولى ئۇزۇن كۆچمىسىنىڭ پىيادىلەر يولى ئەمەس»، چېرنىشىۋسكىنىڭ بۇ سۆزى قالتىس جايىدا ئېيتىلغان. بىز ھەممىمىز پارتىيەمىزنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىغا تەشەككۇر ئېيتىمىز. شۇنىڭدىن كېيىنلا بىز ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى قالايمىقانچىلىقنىڭ ئوڭشىلىشى ۋە سىياسەتنىڭ ئەمەلىيلىشىشى بىلەن زۇنۇن قادىرنى تىلغا ئالالايدىغان بولدۇق. 1980 - يىلى جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ كۇنمىڭدىكى يىللىق يىغىندا بىر قىسىم ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان جۇڭگو يېڭى دەۋر ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى دەرسىنىڭ ئوقۇتۇش تەلىپىگە ماسلىشىش ئۈچۈن «يېڭى دەۋر ئازسانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى ئەسەرلىرى ھەققىدە لېكسىيە» يېزىپ چىقىشنى قارار قىلدى. تەلىيىمگە بۇ كىتابنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلىرىنىڭ بىرىگە كۆرسىتىلدىم. پۈتۈن كىتابنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسى بويىچە شىنجاڭدىن ئون ئەترايىدا يازغۇچىنىڭ ئەسىرى بۇنىڭغا تاللاپ كىرگۈزۈلەتتى. مەن تەبئىي ھالدا ئالدى بىلەن زۇنۇن قادىرنىڭ «چېنىقمىش» ھېكايىسىنى ئويلىدىم ھەم بۇ ھېكايە ھەققىدىكى تەھلىلى ماقالىنى يېزىشقا يولداش چېن بەيجۇڭ بىلەن خۇجەننى تەكلىپ قىلدىم.

كېيىنچە مەن «جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى» ۋە «جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى» دىن ئىبارەت ئەدەبىيات تارىخى خاراكتېرىدىكى ئىككى پارچە مەخسۇس ئەسەرنى يېزىش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا مۇۋەپپەق بولدۇم. بىرىنچى كىتابنىڭ 6 - بابى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قىسمى ئىدى. «زۇنۇن قادىرنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى» دېگەن پاراگرافنى يېزىش مېنىڭ زىممەمگە چۈشتى. بۇنىڭ بىلەن مەن «غۇنچەم»، «ماغدۇر كەتـ

كەندە» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ھەم زۇنۇن قادىرى ھەققىدىكى خەنزۇچە ماتېرىياللارنى تېپىپ، قايتىدىن ئوقۇپ، ئۇنىڭ ئاشۇ مۇنەۋۋەر دراما ۋە ھېكايىلىرىنىڭ 30 - يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرى ۋە 40 - يىللاردىكى ئۇيغۇر ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنىڭ ئەينىكى ئىكەنلىكىنى، ئاشۇ تارىخىي مەزگىلدىكى خەلقنىڭ كۈرەشلىرىنىڭ بەزى تەرەپلىرىنى بەدىئىي يوسۇندا خاتىرىلەپ گەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. «4 - ماي» دىن كېيىن تەرەققىياتقا ئېرىشكەن ئۇيغۇر يېڭى ئەدەبىياتىدا زۇنۇن قادىرى ئاساس سالغۇچى ۋەكىللەرنىڭ بىرى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى تارىخىدا يول ئاچقۇچلۇق ئورۇندا تۇرىدۇ.

زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايە ۋە دراما ئىجادىيىتىنىڭ ئېلىمىزنىڭ يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى ئورنى توغرىسىدىكى باھا «زۇنۇن قادىرنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى توغرىسىدا» ناملىق ماقالە بىلەن باشلىنىپ خېلى كۆپ تەقرىزچىلەر ئۇ توغرۇلۇق ماقالىلەر يازدى. مەركىزدىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىكى يولداش ۋۇ جۇڭياڭ تۇزگەن «جۇڭگو يېڭى دەۋر مىللەتلەر ئەدەبىياتىغا ئومۇمىي نەزەر» ناملىق كىتابنىڭ «ھېكايە ئىجادىيىتى ھەققىدە قىسقىچە بايان» دېگەن قىسمىدا «چېنىقىش» مۇھاكىمە قىلىندى، «دراما ۋە كىنو ئەدەبىياتى ھەققىدە قىسقىچە بايان دېگەن قىسمىدا يەنە «تۇي» مۇھاكىمە قىلىندى. ھازىر ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدا ئۆتۈلۈۋاتقان «جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى» دەرسلىكىدە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى ئۈستىدە توختالغاندا ئۇنىڭ «چېنىقىش» ھېكايىسىنى تىلغا ئېلىندى. جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە تۈزۈلگەن جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىنى تۈرلەرگە ئايرىپ تەتقىق قىلىدىغان مەخسۇس ئەسەرلەرنىڭ

بىرى بولغان «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى» ناملىق كىتابنىڭ (مەنمۇ بۇ كىتابنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلىرىنىڭ بىرى) ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بابىدا زۇنۇن قادىرى ھەققىدە توختالغان مەخسۇس بىر پاراگراف بار. بۇ پاراگرافتا زۇنۇن قادىرنىڭ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانىدىن كېيىنكى ئىجادىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان «چېنىقىش»، «توي»، «خاتىرىلەر» قاتارلىق ئەسەرلىرى بىرقەدەر تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلدى ۋە ئۇلارغا باھا بېرىلدى.

كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلسام يېقىنقى يىللاردىن بېرى پۈتۈن مەملىكەت كىتابخانلىرىغا زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايە ـ دراممىلىرىنى تونۇشتۇرۇش ئىشىنى قىلىۋاتقىنىمدا 70 ياشتىن ھالقىغان بۇ يازغۇچىنىڭ يېڭى ئەسەرلىرىگە بەكمۇ تەشنا ئىدىم. شۇڭا، «مىللىي يازغۇچىلار» ژۇرنىلىدا ئۇلاپ بېسىلغان «خاتىرىلەر»نى ئوقۇپ بەكمۇ خۇش بولغانىدىم. زۇنۇن قادىرى بۇ ئەسىرىدە قەلىمىدىن گۈل ئۈندۈرۈپ، كىتابخانلارغا 20 ـ 30 ـ 20 يىللىرىدىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ يەرلىك پۇراقلىق باي كارتىنىلىرىنى ئەينەن سىزىپ بەرگەن. بىز بۇ كىتابنىڭ داۋامىنى كۆرۈشكە ئىنتىزار ئىدۇق. ئەمما، زۇنۇن قادىرى ئالەمدىن ئۆتتى. بۇنىڭغا ئەلەكمۇ‌للا دېمەي نېمە ئىلاج! ئەمما، ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە زور تۆھپە قوشقان بىر يازغۇچىنىڭ ھاياتى ئۇنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشى بىلەنلا ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ. چۈنكى، ئۇ ئالەمدىن ئۆتكىنى بىلەن ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئالەمدىن ئۆتمەيدۇ. شۇنداق، كېيىنكى ئەۋلاد كىتابخانلار، جۈملىدىن خەنزۇ كىتابخانلار زۇنۇن قادىرنى ئۇنتۇمايدۇ. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن بىللە ياشايدۇ...

كامىل تۇرسۇن تەرجىمىسى

زۇنۇن قادىرنى ئەسلەيمەن

ئابدۇراخمان قاھار

ئاتاقلىق يازغۇچى، دراماتورگ، بىزنىڭ ھۇرمەتلىك ئۇستاز زىمىز زۇنۇن قادىرى ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ ۋاپاتىغا، جىنازىسىنى كۆتۈرۈپ ماڭالمىغىنىمغا، قەبرىستىگە تۆت كىلومېتر توپا تاشلىيالمىغىنىمغا قاتتىق ئېچىنماقتىمەن. ئادەم تۇغۇلىدۇ، چوڭ بولىدۇ، قېرىپ دۇنيادىن ئۆتىدۇ. ئۇلۇمغۇ تەبىئەتنىڭ ئىنسان بېشىغا سالغان ئەڭ رەھىمسىز قانۇنىيىتى. بىراق، زۇنۇن قادىرى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى، قەلىمى پىشىپ كامالەتكە يەتكەن يازغۇچى، ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن، ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك ئەدىب ئىدى. ئۇنى ھەممىلا ئادەم «ياشىسىكەن» دەپ ئارمان قىلاتتى. ئەپسۇس تەبىئەتنىڭ ئۆز كۈچىنى بۇنچە تېز نامايان قىلىشىنى كىم ئويلىغان؟! نەزەرىمىزدىكى شۇنداق بۈيۈك ئادەمنىڭ ئارىمىزدىن كېتىشى ۋە ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ قايتا ئەسلىنىشى كىشىنى قىينىمامدۇ، ئازابلىمامدۇ؟! شۇ تاپتا مەنمۇ ئازابلىق ھېسسىيات ئىلكىدە، ئۇنىڭ ھاياتلىقىدىكى ئۇنتۇلماس ئىشلىرى ۋە ماڭا قىلغان تەسىرىدىن ئەسلىمە يېزىش ئۈچۈن قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

زۇنۇن قادىرى كىچىكىدىنلا بەدىئىي ئەدەبىياتقا تەشنا بولۇپ ئۆسكەن. قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىنى ھەم بىكار ۋاقىتلىرىنى ساتىراش - موزدۇزخانىلاردا خەلق ناخشا - قوشاقلىرىنى، چۆچەك - رىۋايەتلىرىنى ئاڭلاش، قاينىغان بازار - مەيدانلاردا

مەدداھلارنىڭ تۇرلۇك حەكنامە - قىسسىلىرىنى تەكشاش بىلەن ئۆتكۈزگەن ۋە ئۇنىڭغا قاتتىق بېرىلگەن. ئۇ دىنىي، پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ، ساۋاتىنى ئوبدان چىقىرىۋالغاندىن كېيىن يازما ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەن. ئۇنىڭ «ئالتۇننىڭ تەسىرىدە». «پەرمان»، «رودۇپاي» قاتارلىق ئەسەرلىرى خەلق ئىچىدە ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىگە قاتتىق تەسىر قىلغانلىقىدىن تۇغۇلغان.

1935 - يىلى ئۇ غۇلجىدا ئىچكىلغان ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۇرۇش كۇرسىنى پۈتتۈرۈپ ئوقۇتقۇچى بولغان. 1936 - يىلدىن باشلاپ ئەدەبىي ئىجادىيەتكە رەسمىي كىرىشكەن. ئۇ دەسلەپكى ئىجادىيىتىنى شېئىر يېزىشتىن باشلاپ نۇرغۇن شېئىر-داستانلارنى يازغان. ئارقىدىنلا دراما ئىجادىيىتىگە ئۆتكەن. 1937 - يىلى ئىلىم ئىزدەپ ئۇرۇمچىگە بارغاندا، غۇلجىدا يېزىلىپ بىر نەچچە قېتىم ئاددىي سەھنىلەردە ئوينالغان «جاھالەتنىڭ جاپاسى» ناملىق دراما-سىنى ئالغاچ بارغان ۋە ئىشتىن سىرتقى ھەۋەسكار ئارتىسلارنىڭ قىزغىنلىقى بىلەن قىسقا تەييارلىقتىن كېيىن سەھنىگە چىقارغان. زۇنۇن قادىرى ئۇنىڭغا ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلغان، رول ئالغان. «جاھالەتنىڭ جاپاسى» بىرىنچى مەيدانىدىلا زور قىزىقىش، تەسىر قوزغاپ، تاماشىبىنلارنىڭ تەلىپى بويىچە كۆپ قېتىم ئوينالغان. ئىلغار پىكىرلىك زۇنۇن قادىرى شۇ مەزگىللەردە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۇشمىسىغا قاتناشقان ھەم يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدە ئاكتىپ باشلامچىلاردىن بولغان. شۇ چاغلاردا يازغان شېئىر، داستانلىرى، دراملىرى، ئاكتىپ پائالىيەتلىرى بىلەن ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ، ئۇيغۇر دېموكراتىك ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى ۋەكىللىرىدىن بولۇپ قالغان.

يېڭى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچ

رىمىغان ئەدەب ئىنتايىن ئاز. ھېلىمۇ ئېسىمدە: 1949 - يىلى كەچكۈز مەزگىلى مېنىڭ ھەرەمباغ مەكتىپىدە تۆتىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چېغىم. دراماتورگ ماناپ قادىرى شۇ چاغدا بىزنىڭ تىل - ئەدەبىيات مۇئەللىمىمىز ئىدى. بىر كۈنى دەرسكە كىرىپلا:

— «ئىنتىپاق» ژۇرنىلىنىڭ 8 - سانى قايسىڭلارنىڭ ئۆيىدە بار؟ — دەپ سورىدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى مۆلدۈرلەپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. مەن ئۇنى قەيەردىدۇر كۆرگەندەكلا قىلاتتىم. بىر - ئىككى مىنۇتتەك ئويلانغاندىن كېيىن تېخى تۇنۇگۈنلا ئاكامنىڭ ئۆيىدە كۆرگەنلىكىمنى ئېسىمگە ئالدىم.

— بىزنىڭ ئۆيدە بار، — دېدىم ۋە مۇئەللىمنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئۆيگە چاپتىم.

ئاكامنىڭ ئۆيىگە كىرسەم راست دېگەندەك ئۇ ژۇرنال ئۈستەل ئۈستىدە تۇرۇپتۇ. ئۇنى ئالدىم-دە، مەكتەپكە قاراپ يۈگۈردۈم (ئۇ چاغلاردا ئوقۇتقۇچى ئىشقا بۇيرۇسا ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كېتەتتۇق). ژۇرنالنى كۆتۈرۈپ سىنىپقا كىرگىنىمدە ئوقۇتقۇچىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ژۇرنالنى قولۇمدىن ئېلىپ:

— ھازىر سىلەرگە ژۇنۇن قادىرنىڭ «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىسىنى ئوقۇپ بېرىمەن، ياخشى ئاڭلاڭلار، — دېدى-دە، ئوقۇشقا كىرىشتى.

مۇئەللىم ھېكايىنى ئازراقلا ئوقۇش بىلەن ھەممىمىز بېرىلىپ كەتتۇق. سىنىپ ئىچىدە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئېغىزىدىن چىقىۋاتقان ھەسرەتلىك جۈملىلەردىن باشقا، ھېچقانداق تىۋىش يوق ئىدى. ھېكايە ئوقۇلغانسېرى باقى ھەم ئۇنىڭ ئائىلىسى پاجىئەلىك تەقدىرگە دۇچ كېلىۋاتاتتى... ئەنە، باقى ئاغىلەمدىن ئۆتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرۈپ ماڭدى. بۇ كۆرۈنۈش مۇنداق تەسۋىرلەنگەنىدى: «... جىنازا ئالدىدا

باقىنىڭ يەتتە ياشلىق ئوغلى يىغلامسىراپ، بۇرنىنى تارتىپ، ئۆز گەۋدىسىنى جەڭقۇرالماي، مۆدۈرۈپ - مۆدۈرۈپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بەش ياشلىق سىڭلىسى پىلدىرلاپ، ئەگىشىپ باراتتى. بۇ كىچىككىنە قىزنىڭ يۈمشاق چاچلىرى ئايلاپ تارغاق كۆرمەي پاخماق بولۇپ قالغان. پۈتى يالاڭغىداق، ناھايىتى ئۇچىسىدا ھەر رەڭلىك لاتىلار بىلەن يامالغان كىر، يىرتىق كۆڭلىكىلا بار ئىدى. ئۇ كىچىككىنە كۆزلىرىنى كۈچ بىلەن ئېچىپ، بىر ئارقىسىغا، بىر ئالدىغا مۆلدۈرلەپ قارايدۇ. بىر يۇگۈرىدۇ، بىر توختاپ ئاكىسىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالىدۇ. ئۇنىڭ مونچاقتەك پارقىرىغان كۆزىدىن: «ئاپام قېنى، ئەمدى دادامنى نەگە ئېلىپ بارىسىلەر، بىز قانداق قىلىمىز؟» دېگەن مەنىلەر ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. خۇددى شۇ ۋاقىتتا باقىنىڭ تۇمانلىق ۋە قاراڭغۇ هاياتى ئېغىر كۈلەڭگە بىرلۇپ، جىنازا ئۈستىدىن ئۆتەتتى. مەن تەسىر دەريياسىغا چۆمگەن هالدا بەشىنى تۆۋەن سېلىپ كېتىپ باريمەن، مېنىڭمۇ بەش ياشلىق چاغدىكى تەجرىبىسىز يۈرىكىمدە مۇنداق كۈنلەرنىڭ ئاچچىق دېغى قالغانىدى...» هېكايىنىڭ ئاخىرىدىكى مۇشۇ قۇرلار ئوقۇل غاندا بىز ئۆزىمىزنى تۇتۇۋالالماي قالدۇق. كۆزلىرىمىزدىن ئىختىيارسىز هالدا تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى. ئوقۇتقۇچى ماناپ قادىرنىڭمۇ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ كەتتى ... سىنىپ ئىچىنى قان-داقتۇر بىر ئېغىر روهىي ئازاب چۈلغىۋالدى.

ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن ئاكامنىڭ ماتېرىياللىرىنى ئاخ-تۇرۇۋۇندىم، قولۇمغا «ئالىمانىاخ» دېگەن كىتاب چىقتى. ئۇ 1947-يىلى نەشىر قىلىنغانىكەن. كىتابقا زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنچەم» دراممىسىدىن بىر پەردە، «مۇئەللىمنىڭ خېتى» ناملىق هېكايىسى بېسىلغانىكەن. بۇ ئەسەرلەرنى پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن بېرىلىپ ئوقۇپ چىقتىم. ئوقۇغانسېرى قىزىقىپ، قايتا - قايتىلاپ ئوقۇدۇم. شۇنداق بولغاچقىمىكىن، بۇ ئەسەرلەر ماڭا يادا بولۇپ كەتتى.

ئادەم هاياتىدا هەر كۈنى دېگۈدەك چۈش كۆرىدۇ، ئەمما نۇر-غۇنلىرى ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ. بىز يەنە ئەدەبىي ئەسەرلەنمۇ ئۇزۇلدۇرمەي ئوقۇپ تۇرىمىز. ئۇنىڭمۇ نۇرغۇنلىرى خۇددى ئۇنتۇلۇپ كەتكەن چۈشتەك پاتلا يادىمىزدىن چىقىپ كېتىدۇ. ئەمما، زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايىلىرى، دراملىرى، 40 - يىللاردىن تارتىپ هازىرغىچە — مەرھۇم تېيىپجان ئېلىيوپ توغرۇلۇق يازغان ئەسلىمىگىچە، ئېسىمدىن چىقمىنى، ئۇنتۇلۇپ كەتكىنى يوق. ئەكسىچە، مېنى داۋاملىق چوڭقۇر ئويلارغا سېلىپ كەلمەكتە.

شۇنداق قىلىپ، زۇنۇن قادىرنىڭ بالىلىق چېغىمدىلا ئۇ-قۇغان، يادلىغان ئەسەرلىرى ئەدەبىياتقا بولغان هەۋىسىم، ئىشتىياقىمنى قوزغىغان بولۇپ، ئۇلار دەسلەپكى ئۇستازىم بولۇپ قالغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا زۇنۇن قادىرى دېگەن ئىسىم قەلبىمدە سۆيۈملۈك بولۇپ قالدى. ئۇنى بىر كۆرۈشنى هەر ۋاقىت ئارزۇ قىلىپ يۈردۈم. 1957 - يىلى ماي ئېيىدا بىرىنچى قېتىم-لىق يازغۇچىلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. مەن ئارزۇلىغان ئادەمنى كۆرۈش، پەقەت مۇشۇ قۇرۇلتايدىلا نېسىپ بولدى.

1960 - يىلىمۇ ياكى 1961 - يىلىمىكىن، يازدا غۇلجىغا كەلدىم. بىر كۈنى ئابدۇرېشىت ئىككىمىز ئۇنى يوقلاپ كېلەيلى، دەپ ئۆيىگە باردۇق (ئۇ چاغدا زۇنۇن قادىرى ئالتە شوئار مەھەللىسىدە ئولتۇراتتى). ئۆيىگە كىرگىنىمىزدە ئۇ خۇشال بولۇپ كەتتى:

— ياخشى كەلدىڭلار، — دېدى ئۇ خۇش‌خۇيلۇق بىلەن، — راسا ئۈلپەت سېغىنىپ ئولتۇراتتىم.

ئۇ بىزنى ئۆيگە باشلاپ قويۇپ، بىر هازاغىچە يۇقاپ كەتتى، كېيىن بىر تەخسىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئۈستەل ئۈستىگە قويدى. قارىساق گۆشسىز چەيزە سەي ئىكەن. ئاندىن تومپۇچ-كىدىن بىر بوتۇلكا پارچە هاراق ئالدى ۋە جوزىدىكى قېتىپ كەتكەن يۇغان ئىككى ئۆي نېنىنى قاراسلىتىپ سۇندۇردى.

— كىشىلەر ياراتمايدۇ، چەيزىنى گاڭ سىركە بىلەن قورۇسا قالتىس مەززىلىك سەي بولمدۇ. قاتتىق نان ھەرقانداق يۇمشاق نان‌دىن تاتلىق بولمدۇ. نېمىشقا دېسەڭ، ئۇنى غاجىلاپ، تامشىپ يەيسەن ئەمەسمۇ، ... ئۇ شۇنداق دېدى - دە، راھەتلىنىپ كۈلدى.

ئاز - ئازدىن ئىچىشىپ پاراڭغا چۈشتۇق.

— زۇنۇنكا، نېمە يېزىۋاتىسىز؟ — دېدىم قىزىقىشىنى ئىپادىلەپ.

«غېرىب - سەنەم» نى سىناريىلەشتۈرۈپ چىقتىم، — ئۇ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئىشقىنى ئىزھار قىلىپ ناخشا ئېيتىپلا يۈرمەي، دۇشمەنلىرىڭ بىلەن ئېلىش، دەپ غېرىبنىڭ قولىغا قىلىچ تۇتقۇزۇپ قويدۇم. ۋەقەلىكنى ئەسلىدىكىدىن مۇرەككەپلەشتۈرۈپ، قارىمۇ قارشىلىقىنى ئۆتكۈرلەشتۈردۇم، — ئۇ بىر ئاز توختىۋېلىپ يەنە مۇنداق دېدى، — خەلق داستان - قىسسىلىرىنى رەتلىگەندە، ئۆز پېتىچە كۆچۈرۈپ قويماسلىق كېرەك. رېئاللىققا ھۈرمەت قىلغان ئاساستا قانات - قۇيرۇقىنى بىر ئاز قىرقىپ ۋە ئۇنىڭغا زۆرۈر ئىپىزوتلانى قوشۇپ، يۇقىرى سەنئەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش كېرەك. بەدئىيلىكى يۇقىرىراق بولسا، كىشىلەرگە چوڭقۇرراق تەسىر قىلىدۇ. سەنئەتكارنىڭ ۋەزىپىسى خەلقنى تەربىيىلەش، بەدئىي زوق بېرىش ئەمەسمۇ! — ئارقىدىن ئۇ سەدىردىن ئەينىنىڭ «خاتىرىلەر» ناملىق كىتابىنى ماختاپ سۆزلەپ كەتتى، — «ئاكام تۇغمەنگە كىرىپ كەتتى، مەن ھالۋا يېيدىم.» ئۇ نېمىشقا شۇنداق دەپ يازدى؟ بۇ يەردە ئۇ ئاددىي ھالدا ئاكىسىنىڭ تۇغمەنگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ ھالۋا يېگەنلىكىنى دەۋاتقىنى يوق. ئۇنىڭدا سەۋەب بار، مەقسەت بار، — دېدى ئۇ، ئەمما قانداق سەۋەب، نېمە مەقسەتنىڭ بارلىقىنى دېمىدى.

— سەدىردىن ئەينى، — دېدى ئۇ سەلدىن كېيىن، —

ئىجادىي ئۆمرىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئۆتمۈشنى يېزىشقا سەرپ قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۆتمۈشنى يېزىش كېرەك. ياشلارغا ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ ئۆتمۈشى قانداق ئۆتكەنلىكىدىن بەدىئىي خاتىرە-لەر قالدۇرۇش كېرەك. سىلەر ياش، ئۆتمۈشنى كۆرمىگەن. كۆر-گەن بولسائىلارمۇ ئۇنىڭ ئاچچىق ئۇچىينى بىلمەيسىلەر. بىز كۆرگەن، خېلى چوڭقۇر بىلىمىز...

ئۇ ئۆزىنىڭ بالىلىقىدىن تارتىپ، ئۇرۇمچىگە ئىلىم ئىزدەپ بارغۇچە بولغان جەريانىدىكى يەنى 1920 - يىلىدىن تارتىپ 1937 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ئەھۋاللارنى بايان قىلمىدىغان سەرگۈزەشتە خاراكتېرلىك بىر ئەسەر يېزىۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى ۋە ئۇستەل تارتمىسى-دىن بىر تۇرتەك قول يازمىلارنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن ئالدى بىلەن «مېنىڭ جا بېلەت سېتىپ تۇتۇلۇپ قېلىشىم» دېگەن بىر بابنى ئوقۇدى. ئۇنىڭدا غۇلجىغا تۇنجى قېتىم ئاۋازسىز كىنو كەلگەنلىكى، ئۇنى لەڭزە بېشىدا بۇرا بىلەن تۇسۇپ ياسىغان كۇلۇبتا قويغانلىقى، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئاجايىپ قىزىققانلىقى يېزىلغانىدى. ئەمما، ئۇنى يېرىمىغىچە ئوقۇپ تۇختىتىپ قويدى. ئاندىن هېلىقى قول يازمىلار ئىچىدىن «ياغاچ ئاستىدىكى يىگىت» دېگەن يەنە بىر بابنى ئېلىپ ئاز-راقلا ئوقۇپ ئۇنىمۇ توختىتىپ قويدى. بىز ئاخىرغىچە ئوقۇپ بېرىشنى شۇنچە تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالساقمۇ ئۇ قوشۇلمىدى. پەقەت «بېسىلغاندا كۆرۈكلار» دەپ تۇرۇۋالدى.

— بۇنى 1945 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە يازغانىدىم. گېزىتكە بەرسەم باشلىقلار كىملەردىندۇر ئېھتىيات قىلىپ باسمىغان، — دېدى ئۇ.

سۆھبىتىمىز قىزىدى. مەن ئۇنىڭدىن بەدىئىي ئەدەبىيات هەققىدە ئىككىنچى قېتىم بىۋاستە دەرس ئالدىم. بىز كەچ كىر-گىچ قاراڭغۇ چۈشكەندە قايتىپ كەلدۇق.

1960 - يىل 10 - ئاينىڭ ئاخىرى، خىزمەت بىلەن ئالە تايغا بېرىپ قايتىشىمدا شۇخۇدا بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ قالدىم. بىر كۈنى قاتناش بېكىتىنىڭ ئالدىدا تۇرسام، ئۇرۇمچى تەرەپتىن كەلگەن بىر قارا ماشىنا بېكەت ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ماشىنىنىڭ كەينىدە ئولتۇرغان زۇنۇن قادىرنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭ بۇ يەردە ئۇچراپ قالغىنىغا خۇشال بولۇپ، يۈگۈرۈپ ئالدىغا باردىم. ئۇ ماشىنىدىن چۈشتى، كۆرۈشتۇق. ماشىنىدىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى، بولۇپمۇ ئەڭ كەينىدە ئولتۇرغان زۇنۇن قادىرى توپا-چاڭغا كۆمۈلۈپ قاپتۇ. شوپۇر ماشىنىدىن چاتاق چىققانلىقىنى، ئۇنى ئوڭلىغۇچە تۆت سائەت ۋاقىت كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى:

— نەگە ماڭدىڭىز زۇنۇنكا؟ — دېدىم مەن.

— نەگە بولاتتى، ئۆيىنى كۆچۈرۈپ كەلگىلى غۇلجىغا كېتىپ بارىمەن، — دېدى ئۇ كىيىملىرىنى قېقىشتۇرۇپ.

ئۇ چاغدا ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىدى.

— قاراڭا بولۇپ كەتكىنىڭىزنى، كىچىك ماشىنىدا ماڭسىڭىز بولمامدۇ؟

ئۇ كۈلۈمسىرەپ مۇرەمگە قولىنى قويدى.

— سەن بىلمەيسەن، — دېدى ئۇ، — 1937 - يىلى ئوقۇيمەن دەپ ئۈرۈمچىگە ماڭغاندا بۇ يولنى بىر ئايدا باسقان. ھازىر ئۈچ كۈندە بارغىلى بولمدۇ، نېمىدېگەن راھەت دېگىنە.

مەن: مۇنداقمۇ باشلىقلار بولىدىكەن - ھە، دەپ ھەيران قالدىم.

ئۇ بىزدىن نېرىراقتا تۇرغان ئاق سېرىق يۈزلۈك، كۆزى كۆك ياش چوكانىنى ئىگىكى بىلەن ئىما قىلىپ:

— ئاۋۇ چوكانىنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ قارىغىنا، — دېدى.

مەن ئۇلار بىلەن بىر ماشىنىدا كەلگەن چوكانغا قاراپدىم-
دە، ئانچە ئويلانمايلا:
— كۆلگۈنچەك ئايالدەك قىلىدۇ، — دېدىم.
— ئۆزى كۆلۈپ تۇرغان بىلەن، — دېدى ئۇ بېشىنى
لىڭشىتىپ، — ھېسسىياتىنغىچە تازا ددىقەت قىلىپ قارىساڭ،
چىرايىدا بىر ئېغىر ھەسرەتنىڭ ئەكس ئېتىپ تۇرغانلىقىنى
بايقىيالايسەن، قارا، زەن سال...
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ نېمىشقا شۇنداق دېگەنلىكىنى
يېشىپ بەردى:
— ئۇ ئايال ئېرىدىن ئاجرىشىپ كەلدى، ئەر - ئايال
ئىككىسى ئاجايىپ ئىناق ئۆتۈشكەنكەن، بىر بالىسىمۇ بار
ئىكەن. لېكىن، ئېرى ناھايىتى يامان يۇقۇملۇق بىر ئاغرىققا
دۇچار بوپتۇ. دوختۇر، ئىككىسىنىڭ ئاجراشمىسا بولمايدىغانلى-
قىنى ئېيتىپتۇ. نېمە ئىلاج، ئىككىسى ئاجرىشىپتۇ... بىز ماشى-
نىغا چۈشۈپ ماڭىدىغان چاغدا، چىرايى تېگى - تېگىدىن
سېرىق، رەزگى، قورايدەك قۇرۇپ قالغان ئېرى ئۇنى ئۇزىتىپ
كەلدى ۋە مەيۈس ئاۋازدا: «يولدا يۈزىڭىزنى ئېرىتارسىز» دەپ
بىر لۆكۈگىنى سۇندى. ئايال تاراملاپ تۆكۈلۈپ كەتتى، مەنمۇ
ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم... ھەي، ھەي، چىخوپ بولغان بولسا
يەنە بىر «ھەسرەت» ①نى يازغان بولاتتى.

ئىككىسىز خۇددى ماتەمدار كىشىلەردەك بېشىمىزنى تۆۋەن
سېلىپ ئاشخانىغا كىردۇق، تاكى تاماق يەپ كوچىغا چىققۇچە
بۇ ئېغىر جۇدالىقنىڭ بېسىمى بىلەن بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلىش-
مىدۇق. كېيىن شىخۇنىڭ تازا ئاۋات بازىرىغا كەلدۇق. با-
زاردا ئادەملەر كۆپ ئىدى، ئات، ئېشەك ھارۋىلار، پىيادىلەر

---

① روسىيە يازغۇچىسى ئا. پ. چىخوپنىڭ «ھەسرەت» ناملىق ھېكا-
يىسى بار.

ئۇياقتىن - بۇياقتا ئۆتمەتتى. چاك - تۇزانلار ئۇزلۇكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. تۇرلۇك ئۇقەتچىلەرنىڭ ئۆز مااللىرىنى داكلاپ ۋارقىراشلىرى قۇلاقنى يارااتتى... بىز يولنىڭ چېتىدە قاياق بازارغا قاراپ تۇردۇق.

— ئاۋۇ ئىككى ئادەمنى كۆردۈڭمۇ؟ — دېدى زۇنۇن قادىرى تۇيۇقسىز.

مەن ئۇ كۆرسەتكەن، بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئۇياقتا بىر بۇياقتا قارىشىپ تۇرغان بىرى قېرىراق، بىرى ياش راق ئىككى ئادەمنى كۆردۇم.

— ئاۋۇ قېرىراقى قەشقەردىن، — دېدى ئۇ ئىشەنچلىك هالدا، ياشراقى كۇچادىن.

مەن بۇ ئىككىسىنى زۇنۇن قادىرى تونۇسا كېرەك، دەپ ئويلاپ:

— ئۇلار بىلەن كونا تونۇش ئوخشىمامسىز؟ — دېدىم.

— ياق، تونۇمايمەن، چىرايىغا قارىمامسەن، مانا مەن دەپ تۇرمامدۇ، — دېدى ئۇ، — يۈر، سوراپ باقايلىمۇ؟

ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدۇق، ئىككىسى سالام قىلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. قەشقەردىن قاچان چىققان؟ — دېدى زۇنۇن قادىرى قېرىراقىغا قاراپ.

— بۇلتۇر چىققان.

— ئەمدى قايتىشمۇ؟

— هەئە.

— خوتۇن - بالىلىرىڭغا نېمە ئالدىڭ؟

— كۆڭلەكلىك، ئانچە - مۇنچە نەرسىلەر.

— هە، سەن كۇچادىن قاچان چىققان، ياش خوتۇننى تاشلاپ؟ — دېدى زۇنۇن قادىرى ياشراقىغا قاراپ.

— مەنمۇ بۇلتۇر چىققان.

— خوش، خوتۇنۇڭغا نېمە ئالدىڭ؟

— ئىشلەپ ئازراق پۇل تاپقان، پۇلۇمغا تۇشاۋۇق كىيىم-كېچەك ئالدىم.

— ياش خوتۇننى تاشلاپ چىقمىغۇلۇق، بۇ ياقتىكى ئېتىكى كەك، بۇدو چىقساك خوتۇنۇڭنى ئالغاچ چىق، سىگىپ كېتىسەن.

مەن بۇ پېشقەدەم يازغۇچىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى، ئادەملەرنى كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ھەيران قالدىم. تۇرمۇشنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتكەندىلا، ھايات تەجرىبىسىگە باي بولغاندىلا «ماغدۇر كەتكەندە»، «چېنىقىش»، «غۇنچەم»گە ئوخشاش ئۆلمەس ئەسەرلەرنى يارىتقىلى بولىدۇ. زۇنۇن قادىرى تۇرمۇش ئۆگىنىشنى، تۇرمۇشقا چوڭقۇرچوڭكۇشنى بىلمىدىغان ۋە ئۇنىڭ-دىن پارلاق مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن ھەقىقىي يازغۇچى ئىدى.

شۇ قېتىملىق دىدارلىشىشتىن كېيىن ئۇنى ئۇزاق مەزگىل-گىچە كۆرەلمىدىم. ئاقسۇغا چۈشۈرۈلۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىنلا كۆردۇم.

بىر كۈنى قېيۇم تۇردى ئىككىمىز تېيىپجان ئېلىيېۋنى يوقلاپ ئۆيىگە كىرگەنىدۇق، بىر ئازدىن كېيىن زۇنۇن قادىرىمۇ كىرىپ كەلدى. مەن ئۇنىڭ رەڭگىرويىغا قاراپلا قاپتىمەن، مەن كۆرگەن چاغلاردىكى يۇپيۇمىلاق، تولۇق ئاق يۈزلۈك، گەۋدىلىك، جۇشقۇن زۇنۇن قادىرى چاچلىرى پۈتۈنلەي ئاقىرىپ كەتكەن، ئادەمنىڭ ئىچى سىيرىلغۇدەك جۇدىگەن، يۈزىگە نۇرغۇن قورۇق-لار چۈشكەن، ۋىجىك ئادەمگە ئايلىنىپ قاپتۇ. بېشىغا پۈرلىشىپ كەتكەن سېرىق شاپاق شەپكە كىيىۋاپتۇ.

— ئابدۇراخمانىنى تونۇدۇڭمۇ؟ غۇلجىدىن كەلدى، — دېدى تېيىپجان ئېلىيېۋ مېنى تونۇشتۇرۇپ.

— نېمىشقا تونۇمايمەن، تۇرسۇننىڭ ئىنىسى تۇرسا بۇ، بىز كىچىك تونۇش، — دېدى ئۇ، ئاندىن ئۈستەل ئۈستىدىكى رومكىلارغا قاراپ، — ماڭا ھاراق تۇيۇلۇپ دېمەيسەنغۇ، — دېدى.

— نەچچە رومكا ئىچسەن؟
— ئىككىنى ئىچسەم بولدى.
— ئۆيدە سۇيۇقئاش ئىتىۋاتامدۇ، — دېدى تېيىپجان ئېلىيېۋ كۈلۈمسىرەپ، — بىر ئاپقۇرنى تۇغۇتنىپ ئىچىۋەتسەڭ ئىككىنى ئەمەس، ئۈچ رومكا قۇيۇپ بېرەي.
— بولدى، قۇيە، سۇيۇقئىشىكىدىن ئىككى ئاپقۇر ئىچىۋېتتىمەن.

زۇنۇن قادىرى ئۈچ رومكا هاراق ئىچكەندىن كېيىن:
— بۇدۇ بىرنى قۇيمىساڭ، ئىشىكنى ئىچمەيمەن، — دەپ تۇرۇۋالدى. تېيىپجان ئېلىيېۋ:
— مۇنداق ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان تۇڭ - دە بۇ، — دېدى - دە، تۆتىنچى رومكىنى قۇيۇپ بەردى. ئۇ سۇيۇقئاشتىن بىر ئاپقۇر ئىچىۋەتكەندىن كېيىن قېيۇمنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى.
— سەن قارلىغاچ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بىرىنچى بولۇپ رومانچىلىقنى ئېلىپ كىرگەن قارلىغاچسەن.
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ سوۋېت ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا رومانچىلىقنىڭ خېلى بۇرۇنلا باشلانغانلىقىنى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەمدىلا باشلىنىۋاتقانلىقىنى زوق بىلەن سۆزلىدى.
يەنە بىر قېتىم ئورۇمچىگە بارغاندا، ئۇنى يەنىلا ئۆيىگە بارغانىدىم. ئورۇندۇقتا ئەمدىلا ئولتۇرۇشۇمغا:
— تېيىپنىڭ ئۇستىدىن يېزىلغان هېلىقى دازىباۋنى ئوقۇدۇڭمۇ؟ — دېدى.
ئۇنىڭ چىرايىدىن بىر خىل ئېچىنىش ۋە غەزەپ ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. مەن دەرهال «كىتابلارغا باهاسى» ژۇرنىلىغا يېزىلغان «شېئىرىيەتتىكى هەييارلىق» ناملىق ماقالىنى دەۋاتقاندا كېرەك، دەپ ئويلىدىم - دە:
— هەئە، ئوقۇدۇم، — دېدىم.

— تېيىپنىڭمۇ بەزى سەۋەنلىكلىرى بار، ئەمما ئۇ ماقالە ئەمەس. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا چىققان دازىباۋلاردىنمۇ يامان- راق دازىباۋ. تېيىپنى ھىمايە قىلىڭلار. ئۇ مۇشتەك بالا چېغىدىن تارتىپ شېئىرىيەتكە بېرىلگەن، بېشىغا ھەرقانداق بالا - قازا كەلسىمۇ، شېئىر يازغىنىغا شۇنچە تاياق يېسىمۇ، ئۇنىڭدىن ۋاز كەچمىگەن. ھەقىقىي شائىرلا مۇشۇنداق بولىدۇ، تېيىپ ھەقىقىي تالانتلىق شائىر، ئەدەب، تىل ئۇستىسى، ئۇنى ھىمايە قىلىڭلار... تېخى ئۇنىڭ شائىرلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىل- ماپتۇ، — دېدى.

زۇنۇن قادىرى يەنە بىر قېتىم قەيەردىدۇر بىر يەردە ئۇچراپ قېلىپ:

— زوردۇننىڭ «قۇشنىلار» ھېكايىسىنى ئوقۇدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى مەندىن.

— ھەئە، ئوقۇدۇم.

— ھە، ئۇ يازغۇچى بوپ بۇپتۇ.

مەن ئۇنىڭ سالامەتلىكىنىڭ ناچارلىقىغا، بىر كۆزىنىڭ كۆرمەس، ئىككىنچى كۆزىنىڭ خىرەلىشىپ قالغىنىغا قارىماي، يەنە شۇنچە كۆپ ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا ئۇلگۈرگەنلىكى ۋە ئۇلارغا ئۆز باھاسىنى بېرىپ كېلىۋاتقانلىقىغا ھەيران قالدىم. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ھەقىقىي يازغۇچى ئىدى. ھەقىقىي يازغۇچىلاردىلا مۇشۇنداق روھ بولىدۇ. ئۇ ئىجادىيەت سۆھبەت يىغىنلىرىدا رېئاللىققا سادىق بولۇش، رېئاللىقنى ھۆرمەت قىلىشنى تەكىتلەپ كۆپ سۆزلەيتتى.

1985 - يىلى زۇنۇن قادىرى بىلەن خوتەندە ئېچىلغان ئەدەبىي ئىجادىيەت سۆھبەت يىغىنىدا بىللە بولۇپ قالدىم. خەلق سۆيگەن، خەلققە ياققان يازغۇچىنى خەلقنىڭ قانچىلىك قەدىرلەيدىغانلىقىنى، ھۆرمەتلەپ، بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدىغانلى- قىنى شۇ يەردە تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدىم. بىز سۆھبەت يىغىنىغا قاتنىشىۋاتقانلار ئارىسىدا زۇنۇن قادىرنىڭ بولغانلىقى

بىلەن ئىپتىخارلانساق، يەرلىك ئاممىا زۇنۇن قادىرىنىڭ خوتەنـ
گە كەلگەنلىكى بىلەن پەخىرلەندى. بۇ ھالەت ئىلچىدا، لوپتا،
قاراقاشتا، چىرا، كىرىيىلەردە ئالاھىدە ئىپادىلەندى. كەڭ ئاممىا،
ئىشچىلار، دېھقانلار، ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرى،
ئارتىسلاردىن تارتىپ، خوتەنلىكنىڭ شۇ چاغدىكى ۋالىيسى
نۇرمەھەممەت خۇدابەردى ۋە ھەربىر ناھىيىنىڭ ھاكىملىرىنىچە
ئۇنى ئالاھىدە ھۆرمەت قىلدى. ئۇ ماشىنىغا چىقسا ـ چۈشسە
قولتۇقىدىن يۆلەيتتى، تەبىئىي ھالدا كۆيۈمچانلىقىنى ئىپادىلەيتـ
تى. قەيەرگە بارمايلى، بىزنى قارشى ئالغان كىشىلەرنىڭ كۆزـ
لىرىنىڭ زۇنۇن قادىرغا ھۆرمەت ۋە مېھرىبانلىق بىلەن تىكىلـ
گەنلىكىنى بايقىغانىدىم.

قاراقاشقا بارغىنىمىزدا بىزنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن
كەچكى كۆكۈل ئېچىش، شېئىر ئوقۇش، ئويۇن كۆرسىتىش پائاـ
لىيىتى ئۆتكۈزۈلدى. ھازىرقىدەك ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. قاراقاش
ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ياش ئارتىسى:

ـــ مەن ھازىر ئاتاقلىق دراماتورگىمىز زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنـ
چەم» دراممىسىدىن، غۇنچەمنىڭ «ئالمىلار پىشاي دەپتۇ» دېگەن
ناخشىسىنى ئېيتىپ بېرىمەن، ـــ دېدى ـ دە، ناخشىنى
باشلىدى:

ئالمىلار پىشاي دەپتۇ،
شاخ ـ شاخىدا مەي بولۇپ.
.....

ئۇ ناخشا ئېيتقاچ ئۈستەل ئۈستىدىكى ئالمىدىن بىرنى
ئېلىپ زۇنۇن قادىرغا تۇتتى. زۇنۇن قادىرى ئورنىدىن تۇرۇپ
«ھەشقاللا» دەپ ئىككى قوللاپ ئالدى ـ دە، ھاياجىنىنى
باسالماي يىغلىۋەتتى. بىز بۇ ھۆرمەتنى گۈلدۈراس چاۋاكلار

بىلەن ئالقىشلىدۇق ۋە كۆز ياشلىرىمىزنى تۇختىتىۋالالماي قالدۇق ...

ئارتىس ناخشىسىنى پۈتۈنلەي ئىلىى شېئىرىسىدە ئىنتايىن يېقىملىق ئېيتتى. ئويۇنىدىن كېيىن مەھەمەتجان راشىدىن ئىككىمىز ئۇ قىزغا تەسىراتىمىزنى ئىزھار قىلدۇق:

— ناھايىتى ياخشى ئېيتتىڭىز، ئاپتور نېمۇ، بىز نېمۇ تەسىرلەندۇرۇۋەتتىڭىز، رەھمەت سىزگە.

— بىز بۇ يەردە «غۇنچەم» دراممىسىنى كۆپ قېتىم ئويناغان، مەن غۇنچەنىڭ رولىنى ئالغان. زۇنۇن قادىرى ئاكىنى بىر كۆرۈشنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلاتتىم. بۈگۈن ئارزۇلىغان ئادەمنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئېيتقانلىقىم ئۈچۈن ئۆزۈمنۇ ھېسسىياتىمىنى باسالماي قالدىم. ناخشا ئېيتىپ تۇرۇپ ئاپتورغا ئالما سۇنۇش، بۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىش ئەمەس،— دېدى ئۇ.

خەلق سۆيگەن يازغۇچى ئۈچۈن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق مۇكاپات بارمۇ!؟

«غۇنچەم» دراممىسىنى ئويىنىمىغان بىسپايان تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ بىر چېتىدىكى قاراقاش ناھىيىسىنمۇ قالمىغانىكەن. ئۆز ۋاقىتلىرىدا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى قۇرۇلمىغان مەزگىللەردە «غۇنچەم» يېزىلاردا، مەھەللىلەردە، مەكتەپلەردىكى سەنئەت كۈرۈژۈكلىرىدا ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ھەۋەسكارلىرى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلمەي ئويىنلىپ كەلگەنىدى. بىر-ئىككى قېتىم ئويىنلىپ قايتا سەھنىگە چىقالمايدىغان دراملار-مۇ بارغۇ. «غۇنچەم» دراممىسى 1942 - يىلى يېزىلغان. ھازىرغىچە سەھنىدىن چۈشكىنى يوق. شۇنىڭدا ئۇنى ئويىنىمىغان جايلار ئىنتايىن ئاز دېسەك ھەرگىزمۇ ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز، ھەتتا ئۇ چەت ئەللەردىمۇ كۆپ قېتىم ئوينالغان. بىر سۇرۇندا مەرھۇم شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ: «زۇنۇنكام بىر دراممىسى،

ئەككى ھېكايىسى بىلەن كىشلىگۈسى ئەۋلادلىرىمىز تەرىپىدىن ئۇلۇغ سەنئەتكار، كلاسسىك سەنئەتكار، دەپ ئاتىلىشى مۇمكىن. بىز ھازىر يېتەرلىك باھا بېرەلمەيۋاتىمىز» دېگىنى ھەرگىز تاسادىپىي ئېيتىلغان ئەمەس.

خوتەنلىك لاسكۇي دېگەن يېرىدە تۇرۇۋاتقان چېغىمىز ئىدى. بىر كۈنى ئۇ مەندىن:

— ئەمدى نېمە يازاي دەۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى.

— تارىخىي تېمىدا رومان يېزىشنى ئويلىشىۋاتىمەن، يىغقان ماتېرىياللىرىمۇ خېلى بار، — دېدىم ۋە نېمىنى، قايسى دەۋرنى يازماقچى بولغانلىقىمنى سۆزلەپ بەردىم.

— ياخشى تېمىنى تۇتۇپسەن. بۇ تۇغرۇلۇق ئۆز ۋاقتىدا ھېنىڭمۇ يىغقان ماتېرىياللىرىم بار ئىدى. يوقىتىپ قويدۇم. ئېسىمدە قالغانلىرى بار، ساڭا بېرەي، — دېدى ئۇ، — ئالدىرماي يېزىپ، ماتېرىيالنى كۆپ يىغ، تارىخىي تېما كۆپ ماتېرىيال بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ، ماتېرىيالغا قانچە باي بولساڭ، شۇنچە ئەركىن، بەھۇزۇر يازالايسەن. بەزىلەر ئازراقلا ماتېرىيال ئۇچراپ قالسا رومان يېزىشنى ئويلايدۇ. بۇ ئىسال ئادەت، ئۇنداق ئادەمدىن ياخشى يازغۇچى چىقمايدۇ. مۇختەر ئەۋزۇپ ئاباينى يازماقچى بولۇپ، ئۇن تومغا سىغقۇدەك ماتېرىيال يىغقان، ئۇلۇغ سەنئەتكار ئۇنىڭدىن پەقەت تۆت تومۇق كىتاب يازغان.

زۇنۇن قادىرى ئىلىم - پەن ئەھلىلىرىنى، ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى ھۆرمەت قىلاتتى، ھىمايە قىلاتتى. ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرىدىن مەنۇن بولاتتى ھەم تۇغرا باھا بېرەتتى.

1986 - يىلى غۇلجىدا شىنجاڭ بويىچە ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يىغىندا زۇنۇن قادىرى بىلەن يەنە بىللە بولۇپ قالدىم. بىر كۈنى ئوبزورچى ئابدۇۋەلى كېرىم زۇنۇنكام باشلىق بىر نەچچىمىزنى ئۆيىگە چاقىردى. ئارىلىقتا تەنەپپۇس قىلىپ ھويلىغا چىققانىدۇق،

ئۇ ھۇئاۋىن تەنقىداتچى ئابدۇشۇكۇر تۇردىنىڭ بىلمىكىدىن تۇتۇپ، مەنۇنلۇق بىلەن:

— خېلى چوڭ ئىشلارنى قىلمۇاتىسەن جۇمۇ سەن، يارايسەن... سەن بىر مېۋىلىك دەرەخ. ئەمما، مېۋىلىك دەرەخكە تاش ئاتىدىغانلار كۆپ بولىدۇ، قورقما، ئۇنى تىرەك قويۇپ يۆلىۋالىدىغانلارمۇ كۆپ بولىدۇ، — دېدى. ئۇنىڭ قويۇق قورۇق كىرپىك كەتكەن چىرايىدىن مەمنۇنلۇق، مېھرىبانلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

زۇنۇن قادىرنىڭ «خاتىرىلەر» ناملىق ئەسلىمىسى نەشىر قىلىنغاندا، يېنىپ - يېنىپ ئوقۇدۇم. ئۇ ئادەتتىكى تۇرمۇش ئەسلەنگەن ئەسلىمە بولسىمۇ،ئۇنىڭدا يازغۇچىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر خىل ئۇسلۇبى — تۇرمۇشتىكى ئۇششاق - چۈششەك ۋەقەلەر ئارقىلىق زور ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى يورۇتۇپ بېرىش ئالاھىدىلىكى ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. «ئەگەر ئاپتورنىڭ بۇرۇنقى ساغلام، جۇشقۇن ھالىتى ھازىر بولغان بولسا، — دەپ ئويلىدىم ئىچىمنىش بىلەن،—مۇشۇ ئەسلىمىلەرنىڭ ھەر بىرىنى بىر-دىن ناھايىتى گۈزەل پوۋېست، ھېكايە قىلىپ يازغان بولار ئىدى.» ئۇنىڭ ئىچىدىكى «ياغاچ ئاستىدىكى يىگىت» ئەسلىمىسى ماڭا قاتتىق تەسىر قىلدى. ھاياجانلاندىم، چوڭقۇر ئويلارغا چۆكتۈم. خىيالىم 20 - يىللارغا ۋە ئاشۇ يىللاردا مۇراد - مەقسىتىگە يېتەلمىگەن ساپ مۇھەببەت ئىگىلىرى — چوغلۇق ھەم ئىبدىمىنلارغا كەتتى. ئۇلارغا قاتتىق ئىچىندىم - دە، شۇ ئەسلىمىنى ئاساس قىلىپ بىر پوۋېست يازغۇم كەلدى. ۋەقە يۈز بەرگەن جاي سۇلتانئۇۋۇەيىس مازار يېزىسىغا چىقتىم. ئەينى ۋەقەگە مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللارنى سۈرۈشتۈردۈم، چوغلۇق بىلەن ئىبدىمىن ياشىغان يەرلەرنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. شۇنىڭ بىلەن زۇنۇن قادىرنىڭ ئاشۇ ئەسلىمىسى «ياغاچ ئاستىدىكى يىگىت» ئاتا قىلغان ئىلھامدىن «چوغلۇق - تۇغلۇق» پوۋېستىم دۇنياغا كەلدى.

1989 - يىل 5 - ئايدا ئۇرۇمچىگە بارغانىدىم. ئۇنىڭ ئاغرىپ يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ دوختۇرخانىغا باردىم. مەن ئۇنىڭغا «چوغلۇق - توغلۇق» پوۋېستىنى ئېقىپ بەرمەكچى، پىكىر ئالماقچىدىم. ئەپسۇسكى ئاغرىقى ئېغىر بولۇپ، سۆزلىيەلمەس، كىشىنى بىردە تونۇپ، بىردە تونۇيالماس بولۇپ قالغانىكەن. ئۇنىڭغا قاراۋاتقان ئېغىل ئۇرمىد مېنىڭ يېقىلاپ كەلگىنىمنى ئۇنۇتۇپكىرەك ئاۋازدا ئېيتقۇدى، ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرى ياشقا تولدى ۋە تارىلاپ، مەڭزىنى بويلاپ ئاقتى. مەنمۇ ئۆزۈمنى توتۇۋالالمىدىم... شۇنداق قىلىپ، پوۋېستىمنى ئوقۇپ بېرەلمىدىم، ئەگەر ئاڭلىغان بولسا خۇشال بولار ئىدى، دېگەن ئوي بىلەن مەيۈسلىنىپ ياندىم.

كىمدۇر بىرى: «بۇ دۇنيا ئارمانلىق دۇنيا» دېگەنىكەن. ھەقىقەتەن راست گەپ ئىكەن. ئۇنىڭ ئەسلىمىسىنىڭ ئىلھامى بىلەن يېزىلغان پوۋېستىمغا ۋە يېزىۋاتقان رومانىمغا (ئۇ كەڭ قورساقلىق بىلەن ماڭا خېلى كۆپ ماتېرىياللارنى بەرگەنىدى) پىكىر - مەسلىھەت ئالماقچىدىم. نېمە ئىلاج. بۇ ئىش يۈرىكىمدە بىر ئارمان بولۇپ قالدى. ئۇ بىزدىن ئايرىلدى. ئەمما، تۈپلىنىپ كىتاب بولۇپ نەشىر قىلىنغان ئەسەرلىرى، دەرسلىك لەرگە كىرگۈزۈلگەن ھېكايە - مەسەللىرى، سەھنىلەشتۈرۈلگەن تېخى ئۇزۇلمەي ئۆيىنىلىدىغان دراملىرى بىلەن ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە، مەڭگۈ - مەڭگۈگە ياشايدۇ.

ئاتاقلىق ئەدەب، مېھرىبان ئۇستاز

(زۇنۇن قادىرى خاتىرىسىگە)

مەمتىمىن ھوشۇر

ئويلىسام، 1989 - يىل ئەدەبىيات سېپىمىز ئۈچۈن ئانچە كۆڭۈللۈك يىل بولماپتۇ. يىل بېشىدىلا ئاتاقلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيېۋ ئارىمىزدىن كەتتى، تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۇچۇن باغلىغان ئاقلىرىمىز تېخى يېشىلمەي تۇرۇپلا يەنە بىر تېيىپجان — تالانتلىق يازغۇچى، ھارماس تارىخچىمىز تېيىپجان ھادى ئالەمدىن ئۆتتى؛ بۇ جۇدالىقلار تېخى ئۇنتۇلماي تۇرۇپ، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ پېشىۋاسى زۇنۇن قادىرنىڭ ماتەم خەۋىرى يېتىپ كەلدى. ئادەملەر بۇ شۇم خەۋەرنى ئېغىزىدىن چىقارغۇسى يوقتەك بىر - بىرىگە ئاستا پىچىرلىشاتتى. شۇ مىنۇتتا تومۇرلىرىدىكى ئىسسىق قان ئېقىشتىن توختاپ قالغاندەك بولدى. كۆز ئالدىمدا كەچكۈزنىڭ سىم - سىم يامغۇرى سارغايغان ياپراقلار ئۈستىدە تۆكۈلمەكتە ئىدى. قوغۇشۇندەك ئېغىر بۇلۇتلار ھاۋانى ئەمەس، كىشىلەرنىڭ يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغاندەك قىلاتتى. نېمىدېگەن زور يوقتىش! بىر يىل ئىچىدىلا بۇ ئۈچ چوڭ دەرەخ يىقىلىۋىدى، ئەدەبىيات باغچىسىز چۆلدەرەپ قالغاندەكلا بىئاۋۇپ قالدى.

1981 - يىلى 30 يىللىق مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەرلەرنى مۇكاپاتلاش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بارغىنىم ئېسىمدىن چىقمايدۇ. بىر توپ قەلەمكەشلەر يىغىنغا تىزىملىنىش

ئۇچۇن بىرىپ «تاردىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىگە يىغىلىپ قالغانىدۇق. بىر چاغدا «زۇنۇنكام كەلدى!» دەپ ھەممە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى، قارىسام، بېشىغا ئاددىي سىرىق شەپكە، ئۇستىگە تۆت يانچۇقلۇق كۆك چاپان كىيگەن، كۆزەينەك تاقىغان بىر كىشى ئىشىكتىن كىرىۋېتىپتۇ. ھەممەيلەن ئالدىغا بىرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق. بۇ مېنىڭ زۇنۇنكامنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم ئىدى. بالىلىق ۋاقتىمىزدىن باشلاپ ئۇنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇغان، تالاي قېتىم ئەسەرلىرىنى ۋاراقلاپ، يېزىش ئۇچۇن ئۆزىمىزگە ئۈرنەكلەرنى ئاختۇرغان بولساقمۇ، بىز دېمەتلىكلەر قاتارغا قېتىلىپ، ئۇنى ئىزدىگۈدەك بولغان ۋاقتىمىز بۇ ئادەم يىراق تارىم بويىدىكى بىر يېزىغا «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» كە ھەيدەلگەنىدى. شۇ تاپتا ئالدىمدا غۇلجا كوچىلىرىدا بىزگە ھەر كۈنى ئۇچراپ تۇرىدىغان ئاددىي شەھەر پۇقرالىرىدىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيدىغان بىر مويسىپىت ئولتۇراتتى. ئۇ ئىلگىرى مەن خىيالىمدا تەسەۋۋۇر قىلغان زۇنۇن قادىرغا ھەم ئوخشايتتى، ھەم ئوخشىمايتتى. ئۇنىڭ گەپلىرى تولىمۇ ئاددىي، يۇمۇرلۇق ئىدى.

— مۇشۇ ھەممىگىلارلا يازىدىغانلارما؟ دېگەنىدىلەن خىلىلا جىق ئادەم بولۇپ قاپسىلەر جۇمۇ! — دەپ كۈلدى ئۇ.

راست، 30 - يىللاردا مۇشۇ زۇنۇن قادىرى قاتارلىق كىشىلەر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى باشلىغاندا، بۇ سەپتە بارماق بىلەن سانىغۇدەك بىر نەچچىلا ئادەم بار ئىدى. زۇنۇن قادىرى 24 ياشلىرىدىن باشلاپ قەلەمگە ئالغان. 40 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئۇ «رودۇپاي»، «ئالتۇنندىك تەسىرىدە»، «كۈچۈككە ھۇجۇم»، «ئىككى بارمىقىم بىلەن»، «پەرمان»، «ماغدۇر كەتكەندە»، «چېنىقىش» قاتارلىق 20 نەچچە ھېكايە، 30 غا يېقىن شېئىر، مەسەل، ئون پارچىدەك ئەدەبىي ماقالە ۋە دراملارنى يازدى. ئۆزبېك، تاتار يازغۇچىلىرىنىڭ ۋە شىنجاڭ

قازاق ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بولغان تاڭجارىقنىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇردى. نۇرغۇن ماقال ـ تەمسىل، چۆچەك، خەلق قوشاقلىرىنى توپلاپ ئېلان قىلدى. بۇ ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى شۇ يەردىكى: ئۇ بىرىنچى بولۇپ ئۇيغۇر هازىرقى زامان پروزىچىلىقى ئۈچۈن يول ئاچتى، هازىرقى زامان ئۇيغۇر هېكايىچىلىقىنىڭ مۇكەممەل ئۇلگىسىنى ياراتتى. ئۇلگە ياراتماق، ئۇلگىگە قاراپ يازماقتا قارىغاندا تەس، ئەلۋەتتە.

ئەپسۇسكى، 60 ـ يىللارنىڭ بېشىدىلا ئۇ خاتا سىياسەتنىڭ ئېغىر زەربىسىگە ئۇچرىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ سەپكە قايتىپ كەلگۈچە ئارىلىقتا توپتوغرا 20 يىل ئۆتتۈپ كەتتى. بىر ئادەمنىڭ ئۆمرىدە مۇشۇنداق 20 يىلدىن زادى قانچىسى بولىدۇ؟ بولۇپمۇ ئوتتۇرا ياشتا بېرىپ قالغان بىر يازغۇچى ئۈچۈن بۇ 20 يىل تولىمۇ قىممەتلىك ۋاقىت ئىدى. زۇنۇن قادىرنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن تۈزگەن پىلانلىرىنى مۇشۇ كۈلپەتلىك يىللار بەربات قىلمۇەتتى، رومان يېزىش ئۈچۈن يىغقان ماتېرىياللىرى چېچىلىپ تۈگىدى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئەلەملەر دەستىدىن ئەمدى ئۇ هارغان، ئېزىلگەن بىر بۇۋايغا ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئالجىشتىن، هاياتتىن بىزار بولۇشتىن يىراق ئىدى، يەنە ئۇنىڭ پۈتۈن سىياقىدىن ئۈمىد ۋارلىق، پەزىلەت ئىگىسىگە خاس سالاپەت، سالماقلىق ۋە كىشىلىكنىڭ چىقىپ تۇراتتى.

1985 ـ يىل 8 ـ ئايدا، «تارىم» ژۇرنىلى بىلەن «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈملىرى خوتەندە «ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇھاكىمە يىغىنى» چاقىردى. يىغىن ئەھلى ئىچىدە زۇنۇن قادىرى، ئەلقەم ئەختەم، ئىمىن تۇرسۇن، تۇرغۇن ئالماس، تۇردى سامساق قاتارلىق پېشقەدەملەر بولغاچقىمىكىن، بۇ يىغىنىڭ ئەينى ۋاقتىتكى داغ

دۇغدىسى خېلى زور بولدى. مەن مۇشۇ يەردە زۇنۇنكام بىلەن ئوبدانراق تونۇشۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم.

شۇ قېتىم بىز خوتەنلىك نىيە بىلەن گۇما ناھىيىسىدىن باشقا ھەممە ناھىيىلىرىنى ئارىلىدۇق، قەيەرگە بارمايلى بىزنى دېھقانلار، كاسىپلار، شۇ يەرلىك زىيالىيلار ئورۇالاتتى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئارىمىزدىكى داڭلىق يازغۇچىلارنىڭ ئەسىرىنى ئوقۇغان، نامىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۆزىنى كۆرمىگەنىدى. ئۇلار «زۇنۇن قادىرى دېگەن ئاشۇ كىشىكەن» دەپ بىر - بىرىنى نوقۇپ شەرەت قىلىشاتتى. خوتەن خەلقى نامرات بولسىمۇ، بىز ئۈچۈن مول داستىخان سالدى. ئۇلارنىڭ ھالال ئەمگىكى بىلەن ئۆز ئەتراپىدا ياراتقان گۈزەل مۇھىتى — سالا ئېتىزلار، چۆللۈك-لەرنى توسۇپ تۇرغان ئىھاتە ئورمانلار، كۆز يەتكۈسىز مېۋىلىك باغلار، بىر - بىرىگە تورىدەك تۇتۇشۇپ كەتكەن راۋان يوللار بىزدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى. ئېتەكلىرىدە شېغىل توشۇپ يول ياساۋاتقان دېھقانلارنى قەدەمدە بىر ئۇچرىتاتتۇق.

— بۇ خوتەنلىكلەر ئاجايىپ خەلق، — دەيتتى زۇنۇنكام، — تەرسا، ئىشچان، ئاق كۆڭۈل. قارا، ئاۋۇ ئەسكى كىيىملەر بىلەن ئىشلەۋاتقان ئاياللىرىنىڭ گۈزەللىكىنى...

يېڭىن قاتناشقۇچىلىرى خوتەنلىك لاسكوي يېزىسىدا ئون نەچچە كۈن تۇرۇپ مۇھاكىمە يېغىنىنى داۋاملاشتۇردۇق. بىز چۈشكەن يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئارقىسى چوڭ باغ ئىكەن. ساھىبخانلار مېھمانلارنى خالىغان چاغدا كىرىپ مېۋە يېيىشى دەپ باغنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويىدى. تەكلىماكاندىن ئۇرغان شامال قۇم چاڭلىرىنى ئۇچۇرتۇپ كېلىپ تۇرغاچقىمىكىن، بۇ يەرنىڭ دەل - دەرەخلىرىنىڭ يېپۇرماقلىرىنى دائىم بىر قەۋەت چاك بېسىپ تۇرىدىكەن. بىر نەچچە تال مېۋىنى ئۈزگۈچە ئاۋايلىمىسىڭىز تېپا - چاڭغا كۆمۈلۈپلا قالمىزكەن. زۇنۇنكام مېۋىگە ناھايىتىمۇ ئامراقكەن، ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ،

ئېرىنمەي باغقا كىرىپ مېۋە ئۈزۈپ چىقاتتى. بەزىدە ئۇمۇ چاڭغا كۆمۈلۈپ، تۇغمەندىن چىققان ئادەمگىلا ئوخشاپ قالاتتى. كېيىن يىغىن باشقۇرغۇچىلار نىڭ بىرى ئۇنى باغقا قارايدىغان دېھقانغا تونۇشتۇرۇپ قويدى. ھېلىقى دېھقان تاكى بىز قايتقۇچە، ھەر كۈنى ئەتىگەندە زۇنۇنكامغا بىر ياغلىق ئامۇت، شاپتۇل تېرىپ ئەكىرىپ بېرەتتى. زۇنۇنكام بۇ مېۋىلەرنى پاكىز سۈرتۈپ ئىشتىها بىلەن يەپ تۇگىتەتتى. قارىغان كىشىگە ئۇ قۇرۇق تەكەللۇپتىن، ساختا جازىلاردىن خالىي، چىن ئادەمنىڭ تەسىراتىنى بېرەتتى.

قاراقاش ناھىيىسىدىكى بىر ئىش ئەسلەپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇ. بىز قاراقاش ناھىيىسىگە يېتىپ كەلگەن كۈنى كەچلىكى ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى ئويۇن قويۇپ بەردى. بىر ناخشىچى قىز زۇنۇنكامنىڭ «غۇنچەم» دىرامىسىدىكى ناخشىلارنى ئورۇندىغاندا، ناخشا ئېيتىپ كېتىپ بېرىپ، ۋەكىللەرنىڭ ئالدىدىكى جوزىلارنىڭ بىرىدىن قىزارغان بىر تال ئالمىنى ئالدى - دە، ناخشا ئاخىرلاشقاندا زۇنۇنكامنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئېگىلىپ تۇرۇپ ئالمىنى سۇندى. پۇتۇن زالدىكىلەر گۈلدۈراس ئالقىش ياڭىراتتى. زۇنۇنكام ئالمىنى رەھمەت ئېيتىپ قولىغا ئالغاندا، كۆزلىرىدە ئىختىيارسىز ياش ئەگىدى.

كىنو، تېلېۋىزور دېگەندەك نەرسىلەر ئومۇملاشمىغان ئىلگىرىكى دەۋرلەردە تىياتىر سەھنىسى مەدەنىيەت تارقىتىدىغان بىردىنبىر مەركەز بولغاندى. ئەينى يىللاردىكى ئاۋام خەلق مەدەنىيەتكە بولغان تەشنالىقىنى سەھنە ئويۇنلىرىنى كۆرۈش قىزغىنلىقى بىلەن ئىپادىلەيتتى. 1940 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە قەلەم تەۋرىتىشكە باشلىغان ئىلغار زىيالىيلار بۇ نۇقتىنى تېزلا چۈشىنىپ يەتكەن. غۇلجىدا زۇنۇن قادىرى، جالالىدىن يەھيارى، قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىق كىشىلەر قىزغىنلىق بىلەن سەھنە ئەسەرلىرىنى يازغان ۋە ئۆزلىرى

روللارغا چىققان. زۇنۇن قادىرى ئۆز ئۆمرىدە «جاھالەتنىڭ جاپاسى»، «غۇنچەم»، «گۈلنىسا»، «تۇي» قاتارلىق ئونغايىقسىز سەھنە ئەسىرى يازدى. ئۇنىڭ «غۇنچەم» ئەسىرى قويۇق يەرلىك پۇراق، كەسكىن دراماتىك توقۇنۇش، قىزىقچىلىق ۋە تەسىرلىك مۇزىكىلاردىن ئىبارەت ئۇيغۇر درامىچىلىقىدا بولۇشقا تېگىشلىك ھەممە تەرەپلەرنى ئۆزىگە جەملىغان نادىر ئەسەر بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇگۈنگىچە سەھنىدە ئويناپ كەلمەكتە. خەلقنىڭ زوراۋان كۈچلەرگە قارشى كۈرىشىۋە ئەركىنلىككە ئىنتىلىش روھى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بۇ ئەسەر تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىلا ئەمەس، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىمۇ قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشكەن. ئېھتىمال زۇنۇنكام ئۆز ئۆمرىدە كۆپ مۇكاپاتلارغا ئېرىشكەن بولغىيدى. ئەمما، ھېلىقى ناخشىچى قىز سۇنغان بىر تال ئالما ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەممىدىن قىممەتلىك سوۋغات بولدى. چۈنكى، ئۇ خەلقنىڭ ئۆز يازغۇچىسىغا سۇنغان ئالمىي مۇكاپاتى ئىدى.

1986 - يىل 2 - ئايدا ئاقسۇدا ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە «پوۋېست ئىجادىيىتى يىغىنى» چاقىرىلدى. يولدا زۇنۇن قادىرى قاتارلىق ئون نەچچە ئادەم بىللە بولۇپ قالدۇق. توقسۇغا يېتىپ كەلگەندە تاماق يېيىشكە تۇغرا كەلدى. چوڭ يولنىڭ ئۇستىدىكى بىر ئاشخانىغا كىردۇق. ئاشخانا خوجايىنى يېشى توختىغان، سالاپەتلىك بىر ئايال ئىكەن. چىراي - شەكلىمىزگە قاراپ بىزنى بۇ يەرنىڭ ئادەملىرىگە ئوخشاتمىغان بولسا كېرەك.

— ھەر قايسىلىرى نەدىن كېلىشتىلە، نەگە كېتىپ بېرىشلا؟ — دەپ سوراپ قالدى.

بىز ئۇرۇمچىدىن چىققىنىمىزنى، ئاقسۇغا يىغىنغا كېتىپ بارغىنىمىزنى ئېيتتۇق.

— ھە، ھەرقايسىلىرى يازىدىغان ئادەملىكەنلىدە، ئارى-

لىرىدا زۇنۇن قادىرى دېگەن ئادەممۇ بارمۇ؟ — دەپ سوردى.
— مانا، زۇنۇن قادىرى دېگەن مۇشۇ ئادەم ئەمەسمۇ! — دەپ زۇنۇنكامنى كۆرسەتتۇق.
خوجايىن ئايال زۇنۇنكامغا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.
— سىلىنىڭ يازغانلىرىنى كۆپ ئوقۇغان، مانا بۇگۈن ئۆزلىرىنى كۆرۈشكە نېسىپ بوپتۇ. هاي چايچى باللا، قېنى سىلەر، مېهمانلارغا يېڭى چاي پۈلاڭلار! — دەپ بۇيرۇدى.
ئاشخانا خىزمەتچىلىرى پايپېتەك بولۇشۇپ كەتتى. ئالدىمىزدىكى سىركايىلار بىلەن چاي چۆگۈنلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ئۈستەللەرنى باشقىدىن سۈرتتى. چوڭ چىنىلەرگە چاي سېلىپ، ئۈستىگە قايناق سۇ قۇيۇپ، هەربىر چوڭ چىنىنىڭ ئۈستىگە بىردىن تەخسىنى يېپىپ ئالدىمىزغا قويدى (كۇچا، توقسۇ ئەتراپلىرىدا مۇنداق خام چاي دەملەپ بەرگەننى «چاي پولاش» دەپ ئاتايدىكەن). تاماقنىمۇ ناهايىتى ئوخشىتىپ ئېتىپ بەردى. قايتقان ۋاقتىدا هېلىقى ئايالغا تاماق هەققىنى تەڭلەۋىدۇق:
— هەرقايسىلىرىنى قوي سويۇپمۇ چاقىرىۋالغىلى بولمايدۇ. بۇگۈن يول ئۈستىدە ئاشخانامغا كېلىپ قېلىشىپلا، زۇنۇن قادىرلار ئاشخانامغا كېلىپ تاماق يەپ كەتكەن، دېسەممۇ ماڭا چوڭ ئابروي. پۇل تەڭلەشسىلە خاپا بولمەن، — دەپ زادىلا ئالغىلى ئۇنىمىدى.
بۇ ئاددىي خەلقنىڭ زۇنۇنكامغا بولغان هۆرمىتى ئىدى.
ماشىنىغا چىققاندا زۇنۇنكام چاقچاق قىلىپ:
— مېنىڭ بانايىمدا بىكارغا لەڭمەن يەۋالدىڭلار ـدە، — دەپ كۈلدى.
ئاقسۇغا بارغاندا زۇنۇنكام يىغىن ئارىلىقىدا ئالاهىدە ۋاقىت چىقىرىپ، ئىلگىرى ئۆزى «ئىددىيە ئۆزگەرتىش» تە تۇرغان يېزىغا بېرىپ، ئېغىر كۈنلەردە بىللە بولغان دېهقانلارنى يوقلاپ كەلدى. ئاكىلىساق، شۇ يىللاردا نۇرغۇن ياخشى ئادەملەر

ئۇنىڭغا ياردەم تولىنى ئۇنتۇمانكەن. ئېھتىمال، خەلقنىڭ شۇنداق قوللىشى بولمىغان بولسا ئۇ ئاللىبۇرۇنلا پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن ۋەيران بولغان بولاتتى.

«ئويلىساڭ كۈلكىلىك ئىشلار، — دەپ ھېكايە قىلاتتى زۇنۇنكام، — «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» باشلىنىشى بىلەنلا ئىسيانچىلار مېنى ئېلىپ چىقىپ سازايى قىلىشماقچى بولۇشتى. بېشىمدا «شيۇجېڭجۇيىچى» دېگەن قالپاق بار ئىدى. زىلەيخان ھەدەكلار (زىلەيخان زۇنۇن قادىرنىڭ ئايالى) «نامىڭنى شيۇجېڭجۇيىچى بولغاندىن كېيىن ساندۇقتىكى كىيىملىرىڭنى كىيىپ شيۇجېڭجۇيىچىغا ئوخشاپ چىقسىڭ» دەپ، ساندۇقتىكى نافتالىن پۇراپ تۇرغان كاستۇم - بۇرۇلكا، پەلتوينۇمنى ئېلىپ كىيگۈزۈپ، ياساپ قويدى. بىر توپ چوقانچىلار ئارىدا ئېلىپ «جىن - شەيتانلارنى يوقىتايلى!» دەپ قىقاس سېلىپ، مەھەللىمۇ مەھەللە سازايى قىلىپ ئېلىپ ماڭدى. ئۈي - ئۆيدىن يۇگۇرۇپ چىققان خوتۇنلار مېنى كۆرۈپ ياقىسىنى تۇتۇپ «توۋا! جىن - شەيتان دېگەن قانداق نېمىكىن دېسەك، بىر چىرايلىقلا ئادەملەرکەنغۇ...» دېيىشەتتى. كۆندۈزى كۆرەش قىلاتتى، كېچىلىرى كىملەر ئەكىلىپ قويياتقىكىن، ئىشكىمىزنىڭ ئالدىدا نان - توقاچ، گۆشلەر پەيدا بولۇپ قالاتتى...»

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەممە ئادەم ئۈچۈن بىر سىناق بولدى. قىسمەن ئەدىبلەر يېزىقچىلىقنى جان بېقىشنىڭ، مۇشكۇل ئەھۋالدىن قۇتۇلۇشنىڭ دەسمايىسى قىلىۋالدى. ئۇلار بۇگۈن سىياسىي سەھنىگە بىرى چىقسا، خۇددىنى بىلمەي ماختايتتى؛ ئەتىلا ئۇ غۇلاپ چۈشسە، قىزارماي تۇرۇپ تىللايتتى. ئۇلاردا مەيدان، مەۋقە دېگەن نېمە قالمىدى، زۇنۇن قادىرمۇ ئېھتىمال شۇنداق ئەسەرلەردىن بىر - ئىككىنى يېزىپ مەدھىيەۋازلىق قىلغان بولسا تارىم چۆللۈكىدىن بۇرۇنراق قايتىپ چىققان بولاتتى. لېكىن، ئۇ چاكىنىلىقنى، تالانت بىلەن باشقىلارنىڭ

ئايىغىغا يىقىلىشىنى، ئۆز كۆڭلىدىن چىقمىغان تەمسىز نەرسە لەرنى يېزىپ ئۆز ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرۈشنى خالىمىدى، قاتتىق ـ يىرىك كۈنلەرنى ئاددىي خەلق بىللەن بىللە تارتىپ، شۇ تۇرمۇشتىن ئۆزىگە تەسەللى ۋە خۇشاللىق تاپالىدى. چۈنكى، ئۇ خەلقنىڭ ئۆز يازغۇچىسى، ئۆز ئادىمى ئىدى.

ئاقسۇدا بىر كىشىنىڭ زۇنۇنكامنى ئالاھىدە ئىزدەپ كېلىپ، قوي سويۇپ مېھمانغا چاقىرغىنى ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. بۇ ئادەم ئىلگىرى زۇنۇنكام بىلەن بىر يېزىدا تۇرغان، ئىككىسىنىڭ ئائىلىسى ناھايىتىمۇ ياخشى ئۆتۈشكەنكەن. زۇنۇنكام:

— يۈرە، مېنىڭ بانايىمدا يەنە بىر مېھمان بولۇۋال! — دەپ مېنىمۇ باشلىۋالدى.

سورۇنغا زۇنۇنكامنىڭ ئاقسۇدا بىللە ئۆتكەن يېقىنلىرىدىن يەنە بىر قانچەيلەن يىغىلغانىكەن. قېيۇم تۇردى، تۇردى سامساق، ئابلىمىت سادىق قاتارلىق يازغۇچىلارمۇ بىللە بولدى. شۇ يەردە زۇنۇنكامنىڭ ئاقسۇدىكى كەچۈرمىشلىرى تۇغرىسىدا نۇرغۇن تەسىرلىك ھېكايىلەر سۆزلەندى. تۇردى سامساق ئاكىنىڭ ھاياجانلىنىپ:

— بۇ گەپلەرنى باشقىلار يېزىۋالماڭلار جۇمۇ، زۇنۇنكام تۇغرىسىدىكى خاتىرىلەرنى ئۆزۈم تۇپلاۋاتىمەن! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكىنى كۆز ئالدىدا تۇرۇپتۇ.

شۇڭا، ئۇ سورۇندا بولۇنغان ھېكايىلەرنى يېزىپ ئولتۇرمىدىم، ئېھتىمال تۇردى سامساق ئاكا زۇنۇن قادىرى تۇغرىسىدىكى خاتىرىلەرنى شۇ تاپتا جىددىي يېزىۋاتقاندۇ ياكى يېزىپ بولغاندۇ...

شۇ يىغىنىنىڭ ئاخىرىدا يەنە ئاقسۇنىڭ ئاۋات ناھىيىسىگە دولان مەشرىپىنى كۆرۈشكە باردۇق. ئاۋات ناھىيىسىنىڭ ئادەملىرى ئەسلىدە دولانلىقلارنىڭ ئەۋلادى بولۇپ، بۇ يەردە دولان مەشرىپى ئويناش ئەنئەنىسى ساقلانغانىكەن. مەشرەپ بىز يېتىپ

بارغان كۈنى كەچلىكى ئۆتكۈزۈلدى، ئەتىسى قايتىش ئالدىدا ناھىيە بازىرىنى ئارىلىدۇق. بازار ئىچىدە يېگىدىن سېلىنغان بىر ماگىزىن بار ئىكەن. ھەممە يېرى ئەينەكتىن قىلىنغان پوكەيلىرىنى ئارىلاپ مال كۆرۈپ كېتىپ بارساق، بىرى چاپىنىمنى تارتىدۇ، قارىسام، ئارقامدا زۇنۇنكام تۇرۇپتۇ.

ئاۋۇ ئەينەكتىن نېرىراق تۇر، — دېدى ئۇ.

— نېمە بولدى؟ — دەپ ھەيران بولدۇم.

— ئۇرۇمچىگە قايتىپ چىققىنىمدا، پۇتۇمدا يوغان ئاياغ. بىر ماگىزىنغا كىرىپ ئايىغىم پوكەينىك مۇشۇنداق بىر ئەينەكنىگە تېگىپ كېتىپ 20 يۇەن تۆلىگەنىدىم...

ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۈلۈۋەتتىم. شۇ تاپتا زۇنۇنكام سەھرادىن كىرگەن ساددا بىر بوۋايغىلا ئوخشاپ قالغانىدى. ئېھتىمال ئۇنىڭ كىشىگە يېقىملىق كۆرۈنىدىغىنىمۇ ئاددىي ئادەملەردىن پەرقلەنمەيدىغان ئاشۇنداق ممجەزىدىن بولسا كېرەك.

ئاقسۇدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ ھەققىدە كۆپ خاتىرىلەر ساقلانغانىكەن. بىز بۇ ۋەتەنپەرۋەر شائىرنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلدۇق. قايتىپ كېلىۋاتقىنىمىزدا مەن زۇنۇنكامدىن:

— زۇنۇنكا، سىز لۇتپۇللا مۇتەللىپنى كۆرگەنمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— كۆرگەن، غۇلجىدىكى چاغدا ئۇ دائىم تەھرىر بۆلۈمىگە ئەسەرلىرىنى ئېلىپ كېلەتتى، — دېدى ئۇ.

— قانداقراق كىشى ئىدى؟ — دېدىمەن.

— بىردەمدە قارىساڭ گىمناستورکىلارنى كىيىپ رۇسلاردەك ياسىنىۋالغاندەك، بىردەمدە قارىساڭ خۇرۇم چاپانلارنى كىيىپ لىيۇتچىكلاردەك بولۇۋالغان بالا ئىدى. دەسلەپتە كۆرگەندە «غەلىتە نېمىكىنا بۇ!» دەپ قالغانىدىم. بايا ئۇ يۈرىكىدە ئوت يالقۇنلاپ تۇرغان يىگىت ئىكەن، ئاڭلىدىڭمۇ ئۇنىڭ ئاقسۇدا كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقلىرىنى... — دەپ كۈلۈپ گېپىنى داۋام

قىلدى زۇنۇنكام، — بىر قېتىم ئۇ مېنىڭ گېزىتىكە چىققان بىر شېئىرىمنى ئوقۇپتىكەن، نېمىلەرنى يازغىنىمغۇ هازىر ئېسىمده يوق. لۇتپۇللا يېنىمغا كېلىپ «زۇنۇنكا، سەن شېئىرنى قويۇپ، ئۆزۈڭنىڭ ئاشۇ هېكايىلىرىڭنى يېزىۋەرسەڭ بولغۇدەك» دېۋىدى، ئويلاپ تۇرۇپ كېتىپ، شۇنىڭدىن باشلاپ شېئىر يازمىغانىنى قويغانىدىم.

زۇنۇن قادىرى ئاشۇنداق ئۆزىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ پەرداز-لاپ كۆرسەتمەيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان تۇنجى ئەۋلاد مۇخبىر، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە هەربىي مۇخبىر بولغان، «رىزۋانگۈل» قاتارلىق ئوچېرك ۋە قىممەتلىك خاتىرىلەرنى يازغان. بىر قېتىم مەن ئۇنىڭغا:

— زۇنۇنكا، سىز ئۇرۇش دەۋرىدە ئالدىنقى سەپتە مۇخبىر بوپتىكەنسىز، قەهرىمانكەنسىز جۇمۇ! — دېدىم.

— مېنى دەمسەن؟ — دېدى ئۇ، — تازا قورقۇنچاقتىم. جان دېگەن تاتلىق دېگىنە، تاراسلاپ ئوق چۈشكىلى تۇرغاندىلا غاچچىدە ئاكوپقا چۈشۈۋېلىپ، قولۇمغا قەغەز - قەلەمنى تۇتۇپ ئولتۇرۇۋالاتتىم. باشقىلار «نېمە قىلىۋاتىسەن؟» دېسە، «يېزىۋاتىمەن»لا دەيتتىم...

مۇنداق ئۆز - ئۆزىنى شاڭخو قىلىش پەقەت ئۆزىگە ئىشەنچىسى بولغان ئادەملەرنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ.

1986 - يىل 7 - ئايدا ئىلىدا «تارىم»، «شۇغىلا»، «ئىلى دەرياسى»، «ئىلى ئايدىنى» ژۇرناللىرىنىڭ تەهرىر بۆلۈملىرى بىرلىشىپ «ئىسلاهات تېمىسىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەر مۇهاكىمە يىغىنى» چاقىردى. يىغىنغا كەلگەنلەر ئىچىدە زۇنۇن قادىرى، تېيىپجان ئېلىيېۋ، رەخمىتۇللا ئەبباشە، ئابدۇشۈكۈر تۇردى، ئۆمەرغازى ئايىتان، تېيىپجان هادى، ئابدۇبەگ قاتارلىق نۇر-غۇن پېشقەدەملەر بار ئىدى. سەكسەندىن ئۇشۇق ئۇيغۇر، قازاق ئەدەبىياتچىلىرى قاتناشقان بۇ يىغىنىڭمۇ داغدۇغىسى

ناھايىتى زور بولدى. يىغىن جەريانىدا زۇنۇنكام قازاق، ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ ئىناقلىقىدىن ناھايىتى خۇشال بولۇپ، يىغىن نىڭ يېپىلىش مۇراسىمىدا «بۇ قېتىمقى يىغىن قازاق، ئۇيغۇر ھەر مىللەت يازغۇچىلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈردى» دېگەنىدى.

شۇ قېتىم غۇلجىغا كەلگەندە زۇنۇنكام ئۇستىگە قاراكۆك كاستۇم ـ بۇرۇلكا كىيىپ گالىستۇك تاقىغان، بېشىغا چىمەن دوپپا كىيگەن بولۇپ، بۇ كىيىملەر ئۇنىڭغا ئۆز-گىچە سالاپەت بەرگەنىدى. روھلۇق، تېتىك كۆرۈنەتتى. يىغىن جەريانىدا ۋە يىغىندىن كېيىن ئۇ غۇلجىدىكى ئاپتورلار، ياشلار بىلەن ئۇچرىشىپ نۇرغۇن خاتىرە رەسىملەرنى قالدۇردى. ئويلىسام ئاشۇغەنىيىمەن كۈنلەر بولغانىكەن.

يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن زۇنۇنكام غۇلجىدىكى ئوغلىنىڭ ئۆيىدە بىر مەزگىل تۇرۇپ دەم ئالدى. شۇ چاغدا ئىلى ئىجتىمائىي تېخنىكۇم ئەدەبىيات سىنىپىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلىرى مېنى ھېكايىچىلىك ھەققىدە ئانچە ـ مۇنچە بىر نەرسە دەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغانىدى. «غۇلجا شەھەرلىك قەلەمكەشلەر جەمئىيىتى» نىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن بۇ يىغىننا شەھەردىكى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىدىن قاتناشماقچى بولغانىدى، مەن «ھازىر شەھىرىمىزدە زۇنۇنكام تۇرۇپتۇ. ھېكايىچىلىك توغرىسىدىكى گەپنى يەنىلا زۇنۇنكامنىڭ قىلغىنى تۈزۈك» دەپ ئويلاپ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتتىم. زۇنۇنكام: ـ بىز دېگەن كونا زامانىنىڭ ئادەملىرى بولۇپ قالدۇق دېگىنە، قىلغان گەپلىرىمىز ھازىرقى زامانغا ماس كەلمەي قالىدۇ، مېنى ئاۋارە قىلماي ئۆزۈڭ سۆزلەۋەرگىن. قېرىقىدىغان بېرىڭ بولسا، مەن بېرىپ يېنىڭدا ئولتۇرۇپ، بىلالمىغان يېرىڭ-گە لوقما سېلىشىپ بېرەي، ـــ دەپ چاقچاقلا ئايلاندۇردى.

يىغىن باشلانغاندا ئۇ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ يېتىپ كەلدى.

يىغىننىڭ ئاخىرىدا تۇرمۇش ئۆگىنىشىنىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدا ناھايىتى قىسقىلا سۆز قىلدى. ئۇ تولىمۇ كەمتەر ئىدى. مەن تونۇشقاندىن بېرى ئۇنىڭ ئۆزىنى ياكى يازغانلىرىنى ماختاپ بىرەر ئېغىز سۆز قىلىپ باققىنىنى ئاڭلاپ باقمىدىم. ئەدەبىيات توغرىسىدا ئاغزى بېسىلماي ۋاتىلداپ كىشىلەرنىڭ ۋاقتىنى ئالىدىغانلار بىلەنمۇ خۇشى يوق ئىدى.

شۇ يىلى ئۇ ئۇرۇمچىگە قايتىش ئالدىدا، ئېرىنمەي ئۆيۈمگە كېلىپ بىر چىنە چېيىمغا داخىل بولدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ سۆزلەپ بەرگەن بىر ھېكايىسى ماڭا ناھايىتى قىزىق تۇيۇلغانىدى.

«سىلەرگە كونا زامانىدىكى بىر گەپنى قىلىپ بېرەيمۇ، — دەپ گېپىنى باشلىغانىدى داستىخان ئۈستىدە ئولتۇرغان بىر نەچچىمىزگە قاراپ زۇنۇنكام، — ياش ۋاقتىدا ئادەم دېگەن ساراڭدەكلا خىياللاردا بولىدىغان ئوخشايدۇ. بىر ئىچەرمەن ئاغىنەم بولىدىغان. ئىككىمىز ئىچىپ ئولتۇرۇپ گېزىتتىكى بىر پارچە خەۋەرنى ئوقۇپ قالدۇق. ياۋروپادا بىر دۆلەت بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ بىزنىڭ مۇشۇ «غېرىب - سەنەم» گە ئوخشاش ئاشىق-مەشۇقلار توغرىسىدىكى مەشھۇر بىر داستانى بولغانىكەن. بۇ داستاننىڭ ئەسلى قول يازمىسى چىڭگىزخان ياۋروپاغا يۈرۈش قىلغاندا يىتۈپ كەتكەنىكەن. ئۇلار: بۇ داستاننىڭ قول يازما نۇسخىسى چىڭگىزخاننىڭ ئادەملىرى شەرقتە ئېلىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، ئۇرۇش ئوتىدا كۆيۈپ كەتمىگەنلا بولسا، بۇ قول يازما ھازىرغىچە بىر يەردە ساقلىنىۋاتىدۇ، دەپ قارايدىكەن، ھېلىقى گېزىتتىكە: مۇشۇ داستاننىڭ قول يازمىسىنى كىم تېپىپ بەرسە ئۇنىڭغا مۇنچىلىك پۇل بېرىمىز، بىر قېتىم پۈتۈن دۇنيانى ئايلاندۇرۇپ ساياھەت قىلدۇرىمىز، دەپ يېزىپتۇ. بۇنى ئوقۇپ ھېلىقى ئاغىنەم ئىككىمىز بىر - بىرىمىزگە قاراپ ئولتۇرۇپلا قالدۇق، بېرىدىغان پۇلغۇ تۇرۇپ تۇرسۇن،

هېلىقى پۇتۇن دۇنيانى ئايلاندۇرىمىز دېگەن گېپىلا ئىچىمىزگە ئوت يېقىۋەتتى. ئىچىپ تازا قىيامىمىزغا يەتكەن ۋاقتىمىز بولسا كېرەك.

— قانداق، قول يازمىنى بىر ئىزدەپ باقمىسىزمۇ يا؟ — دېدىم.

— نېمە دەيدىغانسەن، نەدىن ئىزدەيمىز؟ — دېدى ئۇ.

— سۇلتان ئۇۋۇەيسنى چىگگىزخاننىڭ ئەۋلادى، دەپ ئاڭلىمىدىم، بىر بولسا مۇشۇ سۇلتان ئۇۋۇەيس مازىرىدىن چىقىپ قالامدىكىن دەيمىنا، — دېدىم.

شۇنداق قىلىپ، مەستچىلىكتە سۇلتان ئۇۋۇەيس مازىرىغا قاراپ مېڭىپتۇق. ئەتىسى مازارغا يېتىپ چىقىپ، شەيخنى ئىزدەپ تېپىپ، ئۆزىمىزنى تونۇشتۇردۇق. «سىزدە كونا كىتاب، قول يازمىلار بولسا كۆرۈپ باقساق» دېدۇق.

شەيخ بىر قاراڭغۇ ئۆيگە كىرىپ كېتىپ، ئاراش-لىرىنى قەغەز بىلەن چاپلىغان بىر كونا ساندۇقنى كۆتۈرۈپ چىقتى. «بىسمىللا!» دەپ بىر دۇم كۆمتۇرۇۋۈندى، ساندۇقنىڭ ئىچى-دىن بىر نەچچە كونا ھەپتىيەك، قۇرئاندىن باشقا ھېچنېمە چىقمىدى.

— يەنە بارمۇ؟ — دېسەك، بېشىنى چايقىدى.

شۇنىڭ بىلەن سالپىيىپ قايتىپ كەلگەنتۇق. شۇ ئاغىنەم ھازىرمۇ بار. مېنى كۆرسە «قانداق زۇنۇن، سۇلتان ئۇۋۇەيس-كە چىقامدۇق!» دەپ قويىدۇ...»

1988 - يىلى ئۇرۇمچىگە بارغاندا زۇنۇنكامنى يوقلاپ ئۆيىگە چىقتىم. گېپىمىز ئىلى سانايىنەپىسەنىڭ ئىشلىرى توغرىسىدا بولدى. ئۇ چاغدا مەن ئاتاقلىق ناخشىچىمىز ئابدۇ-ۋەلى جارۇللايوپنىڭ ھاياتىغا بېغىشلاپ يېزىۋاتقان كىتابىمنى پۈتتۈرۈپ قالغانىدىم. زۇنۇن قادىرى 40 - يىللاردىكى ئىلى تىياتىرىنىڭ ئاكتېر ئۇيۇشتۇرغۇچىلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ ئەينى يىللاردا سەھنە ئەسەرلىرى يېزىپلا قالماي يەنە ئارتىس،

رېژىسسور ۋە دىكراتور بولغان، ئۇنىڭدىن شۇنۇ يىللاردىكى ئەھۋاللارنى سورىسام ئۇ:

— ئۇ چاغلاردا ھازىرقىدەك شارائىت نەدە دەيسەن، قەغەزدىن گۈللەرنى كېسىپ، سەھنىگە قۇرۇق شاختىدىن بىرنى تىكلەپ، قەغەزدىن يوپۇرماقلارنى ياساپ، راست ئالمىلارنى ئۇيەر - بۇيېرىگە ئېسىپ قويۇپ باغلارنىڭ مەنزىرىسىنى ھاسىل قىلاتتۇق. ھەرە كېپىنكىنى بويىاپ سەھنىگە چېچىپ قويساق، چىمەنزارلىق-نىڭ ئۆزى بولاتتى... ھەممە نەرسە شۇنداق ئاددىيلا ئىدى، ئەمما تاماشىبىنلارغا بېرىدىغان تەسىرى يەنە قالتىس بولاتتى. شۇ چاغلاردا نۇرغۇن كۈلكىلىك ئىشلار بولغانىدى. ئۇلتۇرۇشلاردا بۇنى سۆزلەپ بېرىپ خېلى يىللارغىچە خەقلەرنى كۈلدۈرۈپ يۈرگەنىدىم. ئادەم قېرىغاندا غەلىتە بولۇپ قالىدىكەن، قارا، ھازىر بىرەمۇ ئېسىمدە يوق... — دېدى.

ھەقىقەتەنمۇ، كېيىنكى چاغدا ئۇنىڭغا قېرىلىق يېتىپ قالغانىدى. ھېلىقى كۈلپەتلىك يىللارنىڭ جاراھىتى ئەمدى ئۇنىڭغا تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغاندەك قىلاتتى.

— كۆزۈمدىن كېتەلمەن، كۆزۈمدىن!... — دېگەنىدى شۇ چاغدا ئۇ.

باشقىلاردىن ئاكىلىشىمغا قارىغاندا، ئىسىيانچىلار زۇنۇنكامنى كۈرەش قىلىۋېتىپ، چىرايىنى بەتبەشىرە-شتۇرۇپ جەن - شەيتانغا ئوخشاتماقچى بولۇپ، بېشىغا قارا سىرنى تۆككەندە، سىر ئېقىپ چۈشۈپ ئۇنىڭ بىر كۆزىگە كىرىپ كەتكەنىكەن.

ئۇنىمىغىنىمغا قويماي مېنى ئۇ ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

— مۇنۇ گۈلنىڭ ئىسمى نېمە، بىلەمسەن؟ — دېدى ئۇ بىنانىڭ ئالدىدىكى گۈللۈكتە ئېچىلىپ تۇرغان بىر گۈلنى كۆرسىتىپ.

— ھەشقىپەچەكقۇ! — دېدىمەن.

— ھەشقىپەچەك ئەمەس، ئىشقىپۇچەك. ئازراقلا ئېچە-

لىپ، ھېلىلا كۆزىنى يۇمۇۋالىدۇ. شۇڭا، كۈنلار بۇ گۈلگە «ئىشقىپۇچەك» دەپ نام بەرگەن. ياخشى ياز، ماۋۇنىڭغا ئوخشاش ئىشقىلىق پۇچەك بولۇپ قالمىسۇن - ھە! ــ دەپ چاقچاق قىلدى ئۇ.

كىمنىڭ خىيالىغا كەلسۇن، بۇ مېنىڭ زۇنۇن قادىرى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشۈشۈم بولۇپ قالدى. ھازىر ئويلىسام، ئۇنىڭ «ئىشقىپۇچەك» تۇغرىسىدىكى سۆزىمۇ چۈشكۈر مەنىگە ئىگە ئىكەن. ئۆز خەلقىگە قايناق ئىشقى بولغان يازغۇچىنىڭ قەلبىدىلا خەلق سۆيۈپ ئېتىۋېدىغان ئەسەر پۈتۈپ چىقالايدۇ. زۇنۇن قادىرنىڭ ئەنە شۇنداق مۇھەببەت بىلەن ياراتقان «كۆپ تەرەپلىمىلىك ئىجادىي ئەمگىكى ئۈنۈمى ئۆز خەلقى بىلەن مۇستەھكەم باغلىغان، ئۇنىڭ تۇرمۇشىمىز نىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىنى ئۆزىگە خاس بەدىئىي يۇكسەكلىكتە يورۇتۇپ بەرگەن بىر قاتار ئەسەرلىرى خەلقىمىز ھاياتىنىڭ ئەڭ ياخشى بەدىئىي خاتىرىسى، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ پارلاق سەھىپىسى... ئىدى. ئۇ ئۆز ئەمگىكى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىغا ئاساس سېلىپلا قالماي، يەنە ئۆزىنىڭ خۇشامەتتىن، ئەمەل تەمە قىلىشتىن خالىي، كەمتەر، كۆڭۈلچەك، راستچىل، ئۆز خەلقىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان پەزىلەتلىرى بىلەن كىشىنىڭ قەلەمكەشلەرگە ئۈزۈلمەس ئۇلگە تىكلەپ بەردى. مېنىڭ قەلبىمدە ئۇ مېھرىبان ئۇستاز، سەمىمىي سۆھبەتداش، كۆڭۈلى يۇمشاق بىر ئاتىنىڭ تەسىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى.

ئۇ مەڭگۈ قەلبىمىزدە

(ئەسلىمە)

مەھەممەتجان راشىدىن

تالانتلىق يازغۇچى، دراماتورگ زۇنۇن قادىرى ئاكىنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى ھەققىدىكى قايغۇلۇق خەۋەرنى مەن شەھەردە بىر دوستۇمدىن ئاڭلىدىم. بىز چوڭقۇر ئېچىنىش ئىچىدە ئۇنۇن - تىنىسىز ئۇزاقتىچە ئولتۇرۇپ كەتتۇق. بۇ سېنە تەبرىنىڭ ئاخىرلىرى بولۇپ، تەبىئەت يالىڭاچلىنىشقا باشلىغان، دەرەخلەردىن ھېلىدا غازاڭلار تۆكۈلۈپ تۇرغان مۇڭلۇق مەزگىل ئىدى. بايىقى خەۋەر بىلەن كۆڭلۈم تېخىمۇ غەشلىككە تولدى. كوچىلار چۆلدەرەپ قالغانىدەك سېزىلىپ ئۆزۈم يېتىمسىرىگەندەك بولۇپ قالدىم. شەھەردىن شۇ كۈنى تولىمۇ پەرىشان ھالدا قايتىپ چىقتىم.

مەن قايغۇرغانسېرى يازغۇچى بىلەن بولغان ئەھمىيەتلىك كۈنلەر كۆز ئالدىمدا يېڭىباشتىن بىر - بىرلەپ نامايان بولۇشقا باشلىدى. گاھ ئۆيگە كىرەتتىم، گاھ تالاغا چىقاتتىم. بەزىدە ئولتۇرۇپ ئەلبوم ۋاراقلاپ، مەرھۇم بىلەن چۇشكەن سۈرەتلەرگە ئۇزاقتىن - ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ قالاتتىم. بۇ مەڭگۈلۈك جۇدالىق ئىدى. بۇ ئاخشىمى پاتقان قۇياشنىڭ ئەتىسى چىقمىغا، بۇگۈن غايىب بولغان باھارنىڭ قىش ھالقىپ يەنە كېلىدىغانلىقىغا، كەنكەن قاقىرلارنىڭ يەنە قايتىپ كېلىشىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان بىر ئىش ئىدى. بۇ ئۇيغۇر

ئەدەبىيات ـ سەنئىتى ئۇچۇن تولىمۇ چوڭ يوقىتىش ئىدى. يازغۇچىنىڭ سورۇنلىرىمىزدا بوش قالغان ئورنىنى ئۇنىڭدەك ئىككىنچى بىر كىشى بىلەن تولدۇرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. رەھىمسىز ئۆلۈم ئەدەبىيات ـ سەنئىتى سەپىمىزنىڭ پىشقان بىر جەڭچىسىنىلا ئەمەس، بەلكى ھۇرمەتلىك بىر سەركەردىسىنى ئېلىپ كەتتى. مەرھۇم بىزنى بىر تەرەپتىن بەدئىي ئىجادىيەتنىڭ ئۆز قەلەمدىكى نادىر ئۇلگىلىرى ئارقىلىق تەربىيىلىگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلىتى ئارقىلىق تەربىيىلەپ كەلگەنىدى.

ۋاقىت ــ ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ! دەيدۇ. ئەمما، مەن ئۇنىڭ ئۇنتۇلۇپ كېتىشىگە ھەرگىز ئىشەنمەيمەن. چۈنكى، ئۇ ئۇلگىلىك ۋە ئەھمىيەتلىك ياشىغان ئادەم.

تۇنجى تەسىرات

بەدئىي ئەدەبىياتقا، خۇسۇسەن شېئىرىيەتكە بولغان مەندىكى زوق ـ ھەۋەس، راستىنى ئېيتقاندا، مەرھۇمنىڭ «قوشچى بىلەن چاشقان» دېگەن مەسەلىنىڭ كۈچى بىلەن قوزغالغانىدى. ئۇ مېنىڭ گۆدەك چاغلىرىم ئىدى. ئارقىدىنلا «شەپقەت ھەمشىرىسى» ۋە «غۇنچەم» قاتارلىقلارنى ئوقۇدۇم. شۇنىڭ بىلەن مەندە يازغۇچىنى بىر كۆرۈش ئارزۇسىمۇ تۇغۇلدى. لېكىن، مۇنداق پۇرسەت دەسلەپكى ھەۋەس پەيدا بولۇپ تۆپتۈغرا 30 يىلدىن كېيىن نېسىپ بولدى. بۇ ــ 1982 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئىدى. بىز تېخى ئالدىنقى كۈنىلا ئۈرۈمچىدە تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەنىدۇق. نېخىمەت رەھمىتۇللا ئىككىمىزنىڭ يىلنىڭ قىستاپ قالغىنىغا ۋە ئائىلە ـ تەۋەلىرىمىزنىڭ تەقەززا بولۇپ تۇرغىنىغا قارىماي، غۇلجىغا قايتماي تۇرۇپ، ئاۋۋال ئۈرۈمچىدە ئابدۇشۇكۇر يالقۇن، مۇھەممەت سالىھ، زۇنۇن قادىرى قاتارلىق چوڭ مۇتەۋەرلەرنى يوقلىدۇق. بىز زۇنۇن ئاكىنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، ئۇ بىزنى مېھ

ماندەك ئەھەس، بەلكى ئۆز تۇغقانلىرىدەك قارشى ئالدى. زىلەيخان ھەدەم ئىككىسى خۇشاللىق سۆزلىرىنى تۆكۈپ تۇرغانچە مېھمانخانىغا باشلىدى. زۇنۇنكام بىزنى ئۆيىنىڭ تۆر تەرىپىگە قويۇلغان ساپاغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ئۆزىمۇ يېنىمىزدا ئولتۇرۇپ، خۇددى كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن بولغان بالىلىرى، نەۋرىلىرى بىلەن كۆرۈشكەندەك، باش - كۆز لىرىمىزنى سىلاپ كەتتى:

— مانا، مانا! ئاخىر قۇتۇلۇپ چىقتىڭلار، «كەتكەنلەر كېلىدۇ، كەتمەنلەنگەنلەر كەلمەيدۇ!» دېگەن مانا شۇ. يەنە كېلىپ ئوبدان تۇرۇپسىلەر، ئۇمىدلىك كىشىلەرلا مانا شۇنداق ئۆزلىرىنى يوقتىپ قويمايدۇ، — دېدى خۇشال بولۇپ. كېيىن ماڭا قاراپ، — سېنىڭ غېمىڭنى كۆپ قىلدۇق. تېيىپمۇ (تېيىپجان ئېلىيوپنى دېمەكچى) ئۇ يەر - بۇ يەرگە قۇلاق ئۇرۇپ، سېنىڭ يولۇڭنى خېلى مېڭىپ، گېپىڭنى خېلى قىلىپ باقتى. شۇنداقتىمۇ ھەر ئىشنىڭ ئۆز ۋاقتى - سائىتى كەلمىسە بولمايدىكەن. مانا ئەمدى تازا ياخشى ۋاقتىدا چىقتىڭ، راسا يازغىن، سېنىڭ تېخى كۇچ - قۇۋۋىتىڭ بار.

— ھوي، سىز مېھمانلارغا ئېسىلىپلىۋالدىڭىزغۇ؟ ساھىب خان دېگەن تۆۋەندە ئولتۇرۇپ پاراڭلاشمامدۇ؟ قاراڭا، مېھمان دەڭ تۆرگە چىقىۋالغىنىڭىزنى! — دېدى سۆز نۆۋىتى تەگمەي تۇرغان زىلەيخان ھەدەم ئىشىك تەرەپتە تۇرۇپ. ئەمما، زۇنۇنكام بوي بەرمىدى:

— بۇلار دېگەن بىزنىڭ تەقدىرداشلار، قەدىناسلار. بىزنى ئاسان تېپىشتى دەمسەن؟! ئەمدى پەگادىمۇ بىللە ئولتۇرمىز، تۆردىمۇ بىللە ئولتۇرمىز، ماڭ، چېيىڭغا تۇتۇش قىل، — دېدى زۇنۇنكام جاۋابەن.

ھەممىمىز خۇرسەنچىلىكتە كۈلۈشۈپ كەتتۇق. بىز ئۇياقتىن، بۇياقتىن پاراڭلىشىپ خېلى ئولتۇردۇق. مەن بۇ يازغۇ-

چىنىك بىزگە شۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلگەنلىكىدىن تەسىرلەندىم.

كىشىدە بىر ياخشىنىك، بىر ياماننىك تەسىراتى تېز قالىدۇ، دەيدۇ. تۇنجى قېتىملىق بۇ ئۇچرىشىشتىلا ئۇ مەندە ياخشى تەسىرات قالدۇردى. ئۇنىڭ سۆز - ھەرىكىتى تولىمۇ تەبىئىي ئىدى. مېجەزىدە كىبىر دېگەننىڭ كۆلەڭگىسىمۇ يوق ئىدى. ئۇستىگە كىيىۋالغانلىرىمۇ ئاددىي، پاكىز ئىدى. قەلبىنى ئوچۇق تۇتاتتى. كىشىگە زادىلا سىرلىق تۇيۇلمايتتى. مۇنداق ئادەملەرنىڭ يېنىدا (ھۇزۇرىدا) مېھمانمۇ ئاسانلا ئازادىلىشىپ كېتىدىكەن. شۇڭا، مېنىڭ بۇ يازغۇچىنىڭ يېنىغا كىرگەندە ئۆزۈمنى ئانداق تۇتۇشۇمنىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدە دەسلەپتە باش قاتۇرغانلىرىم پۈتۈنلەي بىھۇدە بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ تىلىمۇ، تۇرمۇشىمۇ، ئۆزىمۇ ئاددىي ئىكەن. بۇ قېتىمقى ئۇچرىشىشتىن ئالغان تۇنجى تەسىراتىم: «يازغۇچى دېگەن ئەسلىدە مۇنداق بولىدىكەن .. دە!» دېگەندىن ئىبارەت بولدى. نېمە تەقۇتۇغقان بولغاچقا 17 — 18 يىل ئىلگىرى بۇ ئادەم يىلەن ئۇچرىشىپ تۇرغانىكەن. ئەمما، ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا، مەشھۇر ئادەملەرنىڭ ئالىيجانابلىرى پەزىلەتلىرى ھەققىدە كىتابلاردىن ئوقۇغانلىرىمدىن باشقا، بىرىنچى قېتىملىق ئەمەلىي تەربىيە مۇشۇ يەردىن باشلانغانىدى.

ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدا

يازغۇچى زۇنۇن قادىرى مەنىۋى مەھسۇلات يارىتىۋاتقان ئىنچىدىكى مەنىۋى گۈزەللىككە ئېگە بالىي كىشى ئىدى. زۇنۇن كام بىلەن قويۇقراق ئارىلاشقان چاغلىرىم 1985 - يىلدىن باشلانىدى. ئۇنىڭ پەۋقۇلئاددە پەزىلەتلىك يازغۇچى ئىكەنلىكىنى شۇ چاغدىن باشلاپ تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىشكە باشلىدىم. شۇ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەم-

ئىبنىتى «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە، خوتەندە «ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇھاكىمە يىغىنى» ئاچقاندى. غۇلجىدىن: ئابدۇراخمان قاھار، مەمتىمىن ھوشۇر، ماخمۇت مۇھەممەت، ئابدۇكېرىم ھاشىم، مەن ــ بەشەيلەن تەكلىپ قىلىنىدۇق. ھەرقايسىمىز ئىلگىرى ـ كېيىن يولغا چىققانلىقىمىز ئۈچۈن ماڭا يالغۇز سەپەردە بولۇشقا توغرا كەلدى. بۇ 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. زېرىكەرلىك سەپەرنىڭ 4 ـ كۈنى گۇما ناھىيىسىدىكى بىر تۇغقىنىمنىڭكىدە قونۇپ، ئەتىسى بېكەتتە قەشقەردىن كېلىدىغان ئاپتوبۇسنىڭ بېلىتىنى ئېلىپ قويۇپ ئولتۇرسام، ئۇرۇمچىنىڭ ئاپتوبۇسى كىرىپ كەلدى. كۈتمىگەندە ئۇنىڭدىن زۇنۇنكام، تۇردى ساماساق، تۇرغۇن ئالماس قاتارلىق پېشقەدەملەر بىلەن يەنە بىر توپ ياش قەلەم ئىگىلىرى چۈشتى. ئۇلار ماڭا گويا بىر يەردىن تۇيۇلۇپ كەتتى. بىز قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق. تونۇشمىغانلار تونۇشتۇق. ئۇلار بۇ يەردە بىرەدەم دەم ئالدى، غىزالاندى. مەن ئۇلارغا دىققەت قىلدىم. ياشلارنىڭ ھەممىسىلا چوڭلاردىن ئايرىلماي يۈرەتتى. خۇسۇسەن، زۇنۇنكام ھەر دائىم تۆت ـ بەشەيلەننىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئۇلار زۇنۇنكامدىن: «نېمە يەيسىز؟ نېمە ئىچىسىز؟» دەپ سوراپ ئاشخانا، چايخانىلارغا باشلايتتى، ماشىنىغا يۆلەپ چىقىراتتى، ماشىنىدىن يۆلەپ چۈشۈرەتتى. قارىغاندا زۇنۇن ئاكا بۇ سەپەردە ئۇلار ئۈچۈن بىردىنبىر ھۇزۇر بەخش ئەتكەن كىشى ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ سەپىرىگە زوقۇم كەلدى. مۇبادا مەن ئۇرۇمچىدە زۇنۇنكامدەك بۇنداق خاسىيەتلىك ئادەملەرنىڭمۇ ئادەتتىكى كىرا ئاپتوبۇسى بىلەن يولغا چىقىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، ئۇلارنى ئىزدەپ تېپىپ، بىللە ماڭغان بولاتتىم. سەپەردىن ئۆزۈم ئالىدىغان ھۇزۇردىن ئېلىپ ئېيتقاندەك مۇشۇنداق ئويلاش توغرا. ئەمما، مەن مۇشۇنداق

داڭلىق، مۆتىۋەر ۋە ياشانغان بىر يازغۇچىنىڭمۇ بىرەر ئايرو-
پىلان بىلىتى تاكى بىرەر كىچىك ماشىنىنىڭ بىر كىشىلىك
ئورۇندۇقىغا مۇيەسسەر بولالماي، بەش كۈنلۈك يولنى مۇشۇ
كىرا ماشىنىسىدا سىلكىنىپ ـ چايقىلىپ بېسىپ كېلىۋاتقىنىغا
ـ ھەيران قالدىم. بۇنىڭ سەۋەبىنى كوچىلىغىم كەلدى. بۇ يازـ
غۇچىنىڭ ئارامىغا تەئەللۇق مۇھاكىمە ئىدى. بۇنىڭ ئېنىق
ـ جاۋابىنى مەن ئاخىر يولداشلاردىن ئۇققان بولساممۇ، لېكىن زۇنۇـ
ـ كامنىڭ ئۆزىدىنمۇ سورىماي تىنچ تاپمىدىم.
ـ ئايروپىلانغا چۈشكەن بولسامغۇ سىلەردىن بەش كۈن
ـ بۇرۇن خوتەندە يۈرەتتىم. كىچىك ماشىنىمۇ سىلىق ئىدى، ـ
ـ دېدى ئۇ ھېچ پەرۋا قىلماي، ـ مانا مۇشۇ ئاپتوبۇس تېخىمۇ
ياخشىكەنغۇ! سىلەر بىلەن گۈگۈر ـ مۇگۈر قىلىشىپ كېتىپ
بارىمىز. بۇنداق كۆگۈللۈك سەپەرنىڭ ئالدىدا ئايروپىلان،
پىكاپ دېگەنلەرنىڭ گېپىنى قىلىپ نېمە قىلاتتۇق؟!
جىم بولۇپ قالدىم. بۇنداق جاۋابقا تەكرار سوئال ھاجەتـ
سىز ئىدى. مەن ئۆز خىيالىمغا زورلىمدىم. مۇبادا بىزنى بىراۋ
ئاشۇنداق تاتىلاپ قويىدىغان بولسا، دەرد تۆكۈپ يېرىلىپ
كېتەر ئىدۇق. رىۋايەتچىلىنىشچە، چۈمۇلىنىڭ ئالىيجاناب خىسـ
لەتلىرىگە ھەيران قالغان بىر زات ئۇنىڭغا بەرگەن ئۇچ
سوئالنىڭ ئاخىرقى بىرىدە: «نېمىشقا سىزنىڭ كەيىنى تەرىپـ
ىز شۇنچىۋالا چوڭ؟» دەپ سوراپتۇ. «بۇنىڭ سەۋەبى، ـ
دەپتۇ چۈمۇلە، ـ بۇ دۇنيانىڭ بارلىق دەرد ـ ئەلەم، كۆگۈلـ
سىزلىكلىرىنى كەينىمگە تاشلىۋەتكەنمەن!» دەرۋەقە، زۇنۇنكاممۇ
ھەر قانداق كۆگۈلسىزلىكنى كەينىگە تاشلىۋېتىدىغان، ئۇنى
تەكرار تىلغا ئالمايدىغان كىشى ئىكەن. مەن ئۇنىڭ ھەممىنى
ئىچىگە يۇتۇپ كېتەلەيدىغان سىگىرىشلىك مەنىۋى ئىشتىھاسىغا
ھەيران قالدىم. ئۇنىڭدا قىلچىمۇ «ئېتىبار» ئىلتىجا قىلىدى
غان ئالامەت، سالاھىيىتىگە خاس سورۇن كۆزلەيدىغان ئوي يوق

ئىدى. ئەپسۇسكى، بەزىلەر زۇنۇن ئاكىسىنىڭ جەمئىيەتتە كىمى يۇكسەك ئابرويىنى، چەكسىز ھۆرمىتىنى جايىدا مۆلچەر قىلالمايتتى ياكى مۇتلەق چۈشەنمەيتتى... ئۇنىڭ يارانقان ئۆز ئەسەرلىرى بەدىلىگە قازانغان شان ـ شەرىپى، ئىپتىخارىدىن ھۆرمىتى ئىنتايىن زور ئىدى. مەن بۇ قېتىم خوتەندە بۇنىڭ ئەمەلىيىتىنى كۆردۈم:

بىز شۇ كۈنى خوتەنگە يېتىپ بېرىپ، ئەتىسىدىن ئېتىبارەن (20 ـ ئاۋغۇستقا قەدەر داۋاملاشىدىغان) پائالىيەتلىرىنى باشلاپ تاشلىدۇق. بىز ۋىلايەتلىك بىرىنچى مېھمانخانىغا چۈشكەنىدۇق، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن بازارغا چىقتىم. مېھمانخانا دەرۋازىسىنىڭ بىقىنىدا بىر توپ بىكارچىلار ھەدەپ قارتا ئويناۋاتاتتى. توساتتىن بىرەيلەننىڭ سۆزى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى:

ـ ھەي ئاغىنىلەرەي، مۇشۇ بىزنىڭ خوتەنگە شىنجاڭدىكى جىمى گەپدانلار يىغىلىپتۇ، دەيدۇ. ئۇقتۇڭلارمۇيای؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ مانا مۇشۇ مېھمانخانىنىڭ ئۆزىدىكەن يا! ـ دېدى يەنە بىرى جاۋابەن، ـ تۇنۈگۈن بىر نەچچىسىنى بازاردا كۆردۈق.

ـ زۇنۇن قادىرى دېگەن يازغۇچىنىمۇ كەپتۇ، دەيدۇ. راستمىكەن؟ ـ دېدى 30 ياشلار چامىسىدىكى يەنە بىر ئەزىمەت، ـ باشقىسىنى كۆرەلمىسەممۇ شۇ كىشىنى بىر كۆرۈۋالسام بولاتتى. «غۇنچەم»نى بىلەن يېزىۋەتكەن ـ دە!

ـ بار ئوخشايدۇ، ـ دېدى يەنە بىرى تەھقىلەپ، ـ بىر قېرى مويىسىپىتنىڭ ئەترايىدا بىر توپ ئادەم سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدۇ، زۇنۇن قادىرى دېگەن كىشى كەلگەن بولسا، پەمىمچە شۇ بولدى ئەتىمالىم...

ـ ھەر كۈنى مەشھۇر كەتمىسەك، ھەممىز كۆرە-

ـ ھەز! ـــ دېدى يەنە بىرى.
ئۇلار تاپقان ئامالىغا خۇش بولغاندەك كۈلۈشۈپ كەتتى.
مەن بۇ دىئالوگلاردىن خوتەنلىك قېرىندىاشلارنىڭ قەلبىدە
ئەڭ ئاۋۋال زۇنۇن قادىرىغا بولغان ھۆرمەتنىڭ تولۇپ ياتقانـ
لىقىنى چۈشەندىم. ئەمەلىيەتتىمۇ، كېيىن لوپ، كىرىيە، چىرىيە،
قاراقاش قاتارلىق ناھىيىلەرگە قىلغان زىيارەت، ئېكسكۇرسىيـ
لىرىمىزدە باغلارغا، يېغىن زاللىرىغا تۇزۇلگەن سورۇنلاردا ھە
دېگەندىلا بىزنى تونۇشتۇرۇش باشلىنىپ كېتەتتى، بولۇپمۇ
زۇنۇن ئاكا تونۇشتۇرۇلغاندا، گۈلدۇراس ئالقىش ـ
چاۋاكلار ئۈزاققىچە بېسىلمايتتى. تەلمۇرۈپ تۇرغان كىشىلەرـ
نىڭ كۆزلىرى مۇرادىغا يېتىپ، يۈرەكلىرى قانغاندەك بولاتتى.
پۈتكۈل سورۇن باشقىچە جانلىنىپ كېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا
زۇنۇنكام دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، مىننەتدارلىق بىلدۈرەتـ
تى. بۇ يازغۇچىنى كۆرگەن كىشىلەرنىڭ بۇنى باشقىلارغا
نەچچە كۈن ـ نەچچە كۈن سۆزلەپ يۈرۈشىدە، بۇنىڭ بىلەن
ئۆزلىرىنىمۇ بەختلىك ھېسابلىشىدا شەك يوق ئىدى. بىز مۇنـ
داق سورۇنلاردا زۇنۇنكامنىڭ ھۆرمەتتىن تاپقان بەختىگە
زوقلىناتتۇق. ئۇنىڭ جەمئىيەتچىلىكى ئىناۋىتىنىڭ خەلق ئىچىدە
شۇنچە يىلتىز تارتىپ كەتكەنلىكىگە ئاپىرىن ئوقۇيىتتۇق. يازـ
غۇچىلار كوللېكتىپىمىزنىڭ پەقەت زۇنۇنكامدەك پېشقەدەملەر
بىلەنلا ھەيۋەتلىك ئىكەنلىكىنى چەزملەشتۈرەتتۇق.
يۇقىرىقىلار زۇنۇنكامنىڭ جەمئىيەتچىلىكى كۈچلۈك تەسىرى،
يۇقىرى ئىناۋىتىنى تولۇق مۆلچەرلىيەلمەيدىغانلار تۇغرىسىدا
توختالغىنىمدا قىلىنغان قوشۇمچىدىنلا ئىپادەت. تۆۋەندە يەنە
ئەسلى سۆزلىمەكچى قايتىمەن.
ئۇنىڭ كىشى قەلبىگە ئازادىلىك ۋە زوق ئاتا قىلغۇچىـ
خۇش تەبىئىتى بىزنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ تۇراتتى.
زۇنۇنكامدا بىزدەك ئەمەلسىز ئاددىي ئىادەملەرگە ئارىلىشىپ

يۇرۇشنى هار ئالمىدىغان ياكى ئادەتتىكى ماشىنىلاردا بىللە ئول تۇرۇشنى خالىمايدىغان ئىللەت زادىلا يوق ئىدى. شۇڭا، بىز- نىڭ زۇنۇكامدىن پەقەتلا نېرى بولغىمىز كەلمەيتتى. ھەر بىر جايدىن قوزغىلىدىغان ياكى ئېكسكۇرسىيىگە ماڭمىدىغان چاغدا خۇددى بالىلار دەرس باشلاش قوڭغۇرىقى چېلىنىش بىلەنلا ئۆز سىنىپىغا تېنىمەيلا ماڭغاندەك، زۇنۇكامۇ ئاپتوبۇسقا قاراپ ماڭاتتى. سەپنىڭ ئالدىدا تىزىلىپ تۇرغان پىكاپلارغا قاراپمۇ قويمايتتى. بۇنداق چاغلاردا ماخمۇت مۇھەممەتكە ئوخ- شاش ياشلار ئىككى قولتۇقىدىن ئالاتتى - دە، «غاز - غاز» قىلغانچە ئاپتوبۇسقا ئېلىپ چىقىپ كېتەتتى. تاماق ۋاقتىدا كۆپ هاللاردا بىز بىر جوزا بولۇۋالاتتۇق، ئۇنىڭ تەبىئىتىدە جوزا تاللايدىغان، تاماق خىللايدىغان ئىشلار ئەسلا مەۋجۇت ئەمەس ئىدى.

خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن ۋالىي مەھكىمە بىز- نىڭ كېيىنكى ئىككى ھەپتىلىك پائالىيىتىمىزنى ئەڭ ياخشى جاي — لاسكۇي يېزىسىغا ئورۇنلاشتۇردى. بىز يېزىلىق پارتكوم ۋە يېزىلىق ھۆكۈمەت بىناسىغا چۈشتۇق (خوتەن يىپەك توقۇمىچىلىق فابرىكىسىمۇ دەل مۇشۇ يەردە ئىكەن). يېزا رەھبەرلىكى ياتاق، ئاشخانىلىرىمىزنى ئالاھىدە ئورۇنلاش- تۇرغانلىقى سەرتىدا بىنانىڭ ئارقىسىدىكى بىراۋغا ئاللىقاچان كۆتۈرە بېرىۋېتىلگەن چوڭ باغنى شۇ شەخس بىلەن كېلىشىپ بىزگە ئېچىۋەتتى. بىز ھەر كۈنى باغنى خالىغانچە ئايلىنىپ، ئۇنىڭدىن خالىغانىنى يەپ ھۇزۇر قىلاتتۇق. ھەپتە بولمايلا كۆپچىلىكىمىزدە سەھەر تۇرۇپ، باغقا چىقىپ شاپتۇل يەيدىغان ئادەت شەكىللەندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەر ئەتىگەن- لىكى شاپتۇلنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىنى تاللاپ ئۈزۈپ زۇنۇكامغا ئېلىپ كىرىشكىمۇ ئادەتتىلەندۇق. ئۇ بۇنىڭدىنمۇ خۇشال بولۇپ كېتەتتى (بەزىدە ئۆزىمۇ بىزدىن ئەتىگەن تۇرۇپ باغقا چىقىپ

بىزگەمۇ ئېلىپ كىرەتتى). ھەممىمىزلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ غەمخورلۇق قىلىشقا تىرىشاتتۇق. تاتاملارنىڭ ئالدىنى زۇنۇن كامغا سۇناتتۇق. قوغۇن ـ تاۋۇزنىڭ تاتلىقىنى زۇنۇنكامغا تۇتاتتۇق.

ئۇ تولىمۇ ئاق كۆڭۈل، ئوچۇق ـ يورۇق ئىدى. ئۆزىنى زادىلا سىرلىق تۇتمايتتى. ئەترapتكىلەر بىلەن چاقچاقلىشىپ يۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى، لاسكۇيىدىكى ھاياتىمىزمۇ خوتەن شەھىرىدىكىگە ئوخشاشلا كۈلكە ـ چاقچاق بىلەن باشلاندى. ئۇ يەردە: زوردۇن سابىر، ئابدۇراخمان قاھار، مەمتىمىن ھوشۇر، مەن ــ تۆتىمىز زۇنۇنكاملارنىڭ ياتىقىنىڭ قارشىسىدىكى ياتاقتا جايلاشقانىدۇق. ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئۆتۈپ، بىر ئەتىگىنى ئۇ بىزنىڭ ياتاقتا شەپىرلاپ كىرىپ كەلدى ـ دە:

ــ ھە، سەن تۆتىنىڭ قانداقراق يېتىشىۋاتىسەن؟ ... مونۇ زوردۇننىڭ خورەكلىرىگە چىداۋاتامسىلەر؟ ــ دەپ چاقچاق قىلدى.

ــ ۋاي، سىز تېخى ئۇقمايسىز، ــ دېدى ئابدۇراخمان، ــ مۇھەممەتجان زوردۇننى بىر چوقۇۋالىدىكەن.

ــ ۋاھ، ئەمىسە ئىككىنىڭ قانداق قىلاي دەۋاتىسەن؟ ــ دېدى زۇنۇنكام كۈلكىدىن ئاران ئۆزىنى توختىتىپ.

تېخىچىلا كۈلۈۋاتقان مەمتىمىن كۈلگىنىچە ئېيتتى:

ــ مۇشۇنداقلا بولىدىغان بولسا، ئاز كۈندىن كېيىن بىزمۇ قوشۇلۇپ كېتىدىغاندەك تۇرىدىمىز! ...

ــ ئۇتىنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە، ئىچىدىلا كۆيەيلى، دېگەن يەرگە كەپسىلەر ـ دە! ــ دېدى زۇنۇنكام.

بىز تېخىمۇ كۈلۈشۈپ كەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يۇمۇرلۇق چاقچاق، قىزىق پاراڭلار باشلىنىپ كەتتى، بىزنىڭ ياتاق بازارەك قاينىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەمىشەم دېگۈدەك زۇنۇنكامنى ئەكىرىۋېلىپ كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى سۆزلىتەتتۇق.

بىر كۈنى كەچتە يەرلىك ھۆكۈمەت كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئارتىسلار ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىشتى. ئارقىدىن تانسا قىلىپ بەردى. ئارىلاپ شائىرلار شېئىر ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىندى. مەن تۇرمىدە يازغان «چەك» دېگەن غەزىلىمنى ئوقۇپ بەردىم. زۇنۇنكامغا بۇ شېئىرىم ناھايىتى ياراپ كەتتى. مېنى قىزغىن تەبرىكلىدى. باشقا شېئىرلىرىمنىڭمۇ شۇنداق چىقىشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈردى. كەچتە ياتاققا قايتىپ كىرگەندىن كېيىن باشقىلارمۇ بۇ شېئىرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى تىلغا ئالدى. ئەتىسى ئەتىگەنلىكى زۇنۇنكام بىزنىڭ ياتاققا كىرىپ، زوردۇن، ئابدۇراخمانلارغا مېنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بۇ مۇھەممەتجاننى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ئېتىۋەتمىگىنى تولا ياخشى بوپتىكەن. بولمىسا، ئاخشامقى شېئىر ئۆزى بىلەن كېتەتتى. ئەمەسمۇ؟! — دېدى چاقچاق قىلىپ.

گەپنىڭ مۇنداق تەلەپپۇزدا قويۇلۇشى بىلەن ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. ئەسلىدە زۇنۇنكام مېنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا قولغا ئېلىنىپ، ئىككى يىل كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىنىدىغان ئۆلۈمگە بۇيرۇلغانلىقىمنى نەزەردە تۇتۇپ قىزىقچىلىق قىلغانىدى.

زۇنۇنكامدىكى خۇش تەبىئەت ھەممىمزگە مەنىۋى نۇر چېچىپ، كۆڭلىمىزگە ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. مۇشۇ مەندىن ئېيتقاندا، تالانتلىق يازغۇچىمىز بىلەن خوتەنده ئۆتكەن كۈنلىرىمىز مەڭگۈ ئەسلەشكە ئەرزىيدۇ. ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا، زۇنۇنكام بىلەن بىللە بولغان كېيىنكى يىللاردىكى كوللېكتىپ پائالىيەتلەرمۇ ئۇنىڭدىن مەنىۋى گۈزەللىك دەرسلىرىنى قوبۇل قىلىشتا تېخىمۇ چوڭ دەرسخانا بولدى. مەن بۇنداق ياخشى تەبىئەتلىك ئادەملەرنىڭ دۇنيادا كۆپ بولمايدىغانلىقىنى كېيىنچە ئېيتالايمەن. ئاشۇ سورۇنلار (پائالىيەتلەر) ئارقىلىق، بىر كىشى

ئۇچۇن ياخشى ئادەملەر بىلەن كۆپرەك ئۇچرىشىشنىڭ پەۋقۇلـ ئادده غەنىيمەت ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم. بۇنى باشقىسى ئەمەس، دەل زۇنۇنكامنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتى چۈشەندۈردى.

مەرھۇم بىزگە كىبىرددىن ساقلىنىپ، كەمتەرلىككە ئادەتلىـ نىشنى؛ ھەسەتخورلۇقتىن خالىي بولۇپ، كەڭ قورساق، سەممىي بولۇشنى؛ نام - مەنپەئەت، ئەمەل - مەنسەپ كۆيىدا بولماي، شەرەپلىك پۇقرا بولۇش ئىستىلىدا ياشاشنى ئۆگەتتى. بەزى كىشىلەر تەبىئىتىدىكى مەنمەنلىك، پوچىلىق، چوڭچىلىق، بىلەرـ مەنلىك، ماختىنىش ... قاتارلىق ئىللەتلەر ئۇنىڭدا زادىلا چىلىقمايتتى. مەرھۇمنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدا بىز قەلەم بىلەن سۈرىتىنى سىزىپ، تىل بىلەن تەسۋىرلەپ بېرەلمەيدىغان نۇرغۇن گۈزەل نەرسىلەر بار ئىدى. ئەگەر بارلىق قەلەمكەشـ لەر بۇ گۈزەللىكلەرنى ئۆز ۋۇجۇدىغا كۆچۈرۈۋالالايدىغان ئىدىكانىيەت بولسا ئىدى، ئۇ چاغدا بەزى كىشىلەرنىڭ بىزدىن ئاغرىنىپ: «يازغۇچى، شائىر دېگەنلەرنىڭ ئەسىرىنىلا ئوقۇپ، ئۆزلىرىنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلمىسمۇ بولىدىكەن!» دېيىشلىرىگە ئورۇن قالمايتتى.

شان - شەرەپ قۇچىقىدا

بىر يازغۇچى ئۇچۇن ئىپتىقاندا، ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ گۈلدۇراس ئالقىش - چاۋاكلىرىدىن، ئۆزى ئۇچۇن قەلىمىغان تەبىئىي تەنتەنىلەردىن ئالغان مەنىۋى ھۇزۇر ھەر قانداق مادداي پاراۋانلىقلاردىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدۇ، ئەلۋەتتە. مەن: يازغۇچى ئۇچۇن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق شان - شەرەپ بولمايدۇ دەيمەن. يازغۇچى زۇنۇن قادىرى ئەنە شۇنداق شان - شەرەپـ تىن دائىمىي بەھرىمەن كىشى ئىدى. بىز ئۇچۇن ئۇيۇشتۇـ رۇلغان سوروئلاردا يازغۇچىغا زوق بىلەن تەلمۇرۇپ تۇرغان

يۇزلىگەن ـ مىڭلىغان كۆزلەر ئۇنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىدا قالدۇرغان قەلەم تۆھپىسىگە ئاپىرىن ئوقۇغۇچىلار يۈرەكلىرىنىڭ تەبىئىي بۇيرۇقىدا ئىدى. ئۇلار يىراقلاردىن كېلىشەتتى. ئۇلارنى بۇ يەرگە ھېچكىم مەجبۇرىي يىغقان ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ يازغۇچى شەنىگە چالغان چاۋاكلىرى ماھىيەتتە يازغۇچى ئۈچۈن ھەر قانداق قىممەتلىك بۇيۇم بىلەن تەڭ لەشتۈرۈپ بولمايدىغان ئالىي مۇكاپات ئىدى. ئۇنىڭدا قىلچىمۇ قۇلچىلىق، خۇشامەت، زەررىچىمۇ سۇنئىيلىك، ياسالمىلىق مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. بىز خوتەنده بولغان كۈنلەردىكى مۇنداق ھاياجانلىق سورۇنلارنىڭ ئەڭ كاتتىسى قارىقاش ناھىيىسىدە بولدى.

بىز بۇ ناھىيىگە يېتىپ بارغىنىمىزدا، ناھىيە رەھبەرلىرى ئالاھىدە كۈتۈۋالغانلىك تاشاينىدا، ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىمۇ بىزنىڭ شەرىپىمىزگە كۆڭۈللۈك كېچە ئۇيۇشتۇردى. پائالىيەت باشلانمايلا زال ئەترابى مىغىلداپ تۇرغان ئادەملەر بىلەن تولغانىدى. زال ئىچى چىرايلىق بېزەلگەنىدى: زال ئەترابىغا ئۇستەل، سالقا ـ ئورۇندىقلار قويۇلغان بولۇپ، ئۇستەل ئۇستىگە خىلمۇ خىل نازۇ نېمەتلەر، ئالما، شاپتۇل قاتارلىق مېۋە ـ چېۋىلەر تىزىلغانىدى. زال ئىچى يوپيورۇق يورۇتۇلغان. ئارتىسلار ئۈچۈن لازىمەتلىك مۇزىكا ئەسۋابلىرى تەڭ قىلىنغانىدى.

بىز كىرىپ بارغاندا، ئالدىن كېلىپ بولغان رەھبەرلەر، ئامما ۋەكىللىرى ۋە سەنئەتچىلەر ئورۇنلىرىدىن «دۇررىدە» تۇرۇشۇپ، بىزنى ھۆرمەت چاۋاكلىرى بىلەن قارشى ئالدى. زال ئىچى قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمۈلگەنىدى. زۇنۇن قادىرى، تۇرغۇن ئالماس، تۇردى سامساق قاتارلىق پېشقەدەم يازغۇچىلار تۆردىن ئورۇن ئالدى.

پائالىيەت باشلاندى. ئاۋۋال قارشى ئېلىش نۇتۇقلىرى

سۆزلەندی. ئاندىن يازغۇچى ـ شائىرلار تونۇشتۇرۇلدى. بۇ پۇرسەتتە، يۇقىرىقى پىشقەدەملەردىن باشقا ياش يازغۇچىلاردىن: زوردۇن سابىر، ئابدۇراخمان قاھار، ئايشەم ئەخمەت ... قاتارلىقلار شەرىپىگىمۇ ھەيۋەتلىك ئالقىش ـ چاۋاكلار ياڭرىدى. پائالىيەتنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى كۈن تەرتىپى شائىرلارنىڭ شېئىر ئوقۇشلىرى بىلەن سەنئەتچىلەرنىڭ كونسېرت نومۇرلىرى ئارىلىشىپ داۋام قىلغاچقا، سورۇن تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى. ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ «ئوسمان نازۇك» قىزىقچىلىقلىرى بىلەن كۆتۈرۈلگەن كۈلكە ـ قىقاسلار زالنى بىر ئالدى. بولۇپمۇ قىزلار ئىچىدىكى تالانتلىق ناخشىچىلار خەلق ناخشىلىرىنى شۇنچىلىك ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتتىكى، شېرىن تۇيغۇلار ئىچىدە مەست بولمىغان بىرسىمۇ قالمىدۇق. بىز بۇنداق ناخشىلارنىڭ كېچىچە ئېيتىلىشىنى، بۇ كېچىنىڭ ئۇزاق بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتۇق. بىزنىڭ ئارزۇيىمىزنى چۈشەنگەندەك ئەكى ياخشى نومۇرلارنى تاللاپ ئورۇنداينتتى. بەزى نومۇرلار ئالاھىدە ماھارەت، ئۆزگىچە شەكىل بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. بۇنىڭ سەنئەت پۇرىقى تېخىمۇ قويۇق، سەنئەت تۈسى تېخىمۇ يۇكسەك ئىدى.

— «غۇنچەم» دراممىسىدىن ئارىيە! — دەپ ئېلان قىلىنىدى تۇيۇقسىز.

زال ئىچى خۇشاللىق تەنتەنىسى ئىچىدە چايقالغانىدەك بولدى. ماڭا بىزنىڭ ھۈزۈر قىلىدىغان مىنۇتلىرىمىز ئەمدىلا باشلانغانىدەك تۇيۇلدى. يەنە چاۋاكلار ياڭرىدى. ئېيتىلماي تۇرۇپ، داغدۇغا كۆتۈرۈلۈۋاتقان بۇ ناخشىنىڭ مۇنچىلىك ئالقىشلىنىشىنىڭ بىر سەۋەبى، ئەسلى بۇ ناخشىنىڭ مۇڭلۇق، يېقىملىق ئىكەنلىكىدە بولسا، يەنە بىرى دراما يازغۇچىسى زۇنۇن قادىرنىڭ مەزكۇر سۆزىدا ئولتۇرغانلىقىدىن ئىدى. ئۇيغۇر سەھرا قىزلىرى پورمىسىدا ياسانغان زىلۋا كەلگەن

چىرايلىق بىر قىز ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ سازچىلارنىڭ ھەيۋىتى بىلەن چالغان پائوزىسىدىن كېيىن «ئوما ئورىسەن كۈندە» دەپ باشلىنىدىغان بىرىنچى ناخشىنى باشلىدى. قىز ناخشىنى باشلاش بىلەن تەڭلا ئاستا قەدەم‌بىلەن زۇنۇن قادىرى تەرەپكەقاراپ ئىلگىرىلىدى. ئۇنىڭ كۆزى تامامەن يازغۇچىغا تىكىلگەنىدى. ئۇنىڭ ناخشىسى زالدا ئاجايىپ بىر گۈزەل ۋە يېقىملىق كەيپىيات پەيدا قىلغانىدى. بىرىنچى ناخشىنىڭ ئاياغلىشىشى بىلەن مۇزىكا پائوزى ئىككىنچى ناخشىغا يۆتكەلگەنده، ئۇ زالنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ بولغانىدى. ناخشىچى قىز پائوزا بېرىلىۋاتقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ياندىكى بىر ئۈستەلگە يېقىنلاشتى ھەمده «ئالىسلار پىشىپ قاپتۇ» دەپ ئىككىنچى ناخشىنى باشلىدى ـ ده، ئۈستەل ئۈستىدىن راسا ۋايىغا يېتىپ پىشقان بىر تال ئالمىنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ «ناخشىلىق سەپىرى» مۇ ئەمدى تېخىمۇ مەزمۇن ئېلىشقا باشلىدى. ناخشىچى قىز يەنىلا زۇنۇن قادىرى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. مۇشۇ تاپتا ھاياجانغا چۆمۈلگەن تاماشىبىنلار قەلبىنىڭ قايسى دەرىجىده لەرزىگە كەلگەنلىكىنى مۆلچەرلەش قىيىن ئىدى. ناخشىدىن كېيىنكى ئۇچىنچى ناخشىنىڭ ھەر بىر ئاكلىغۇچىغا خۇددى دەممۇ دەم قىرغاقلارغا ئۇرۇلۇپ تۇرغان دەريا دولقۇنلىرىنى ئەسلىتەتتى. بىز ئاللىقاچان «غۇنچەم» دراما‌سىدىكى غۇنچەم بىلەن نۇرۇمدىن ئىبارەت ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ پاك مۇھەببىتىنى، ئىنتىزارلىق ئىچىدىكى سېغىنىشلىرىنى ئەكس ئەتتۇرگەن مۇكلۇق، گۈزەل كۆرۈنۈشلەر ئىچىگە غەرق بولغانىدۇق. لېكىن، بىزنى بۇ ھېسسىياتلارغا غەرق قىلغان ياش ناخشىچى ئۆزى پەيدا قىلغان بۇ كۆرۈنۈشنىڭ تېخىمۇ تەنتەنىلىك مەنزىرىسىگە باشلاپ ماڭدى. ئۇ ناخشىنىڭ ئىككىنچى كۈپلېتىنى ئېيتقانچە يازغۇچىنىڭ ئالدىغا يېتىپ بارغاندا، ھەممىمىزنىڭ نەزەرىده ئۆز قولىدىكى ئالمىنى ئۇنىڭغا تۇتقىنىغانلىقى

قارارلىشىپ بولغانىدى. بىز ئۆزىمىزنى باسالماي قالدۇق. ئەنە ياش ناخشىچى ئاخىر ناخشىنىڭ ئاخىرىنىمۇ غەلىبىلىك ئاياغلاشتۇردى ـ دە، يېرىم ئېگىلىپ تۆرۈپ، هېلىقى ئالمىنى يازغۇچىغا ئىككى قوللاپ تۇتتى. بۇ چاغدا، يازغۇچى زۇنۇن قادىرى ئاكىلا ئەمەس، هەممىمىز ئورۇنلىرىمىزدىن تۇرۇشۇپ كەتتۇق. ماڭا يىغا يامىشىپ، كۆزلىرىمنى ياش پەردىلىرى توسۇپ كەتتى. پۈتۈن سورۇن زىلزىلىگە چۆمدى. زۇنۇن قادىرىمۇ تەسىرلەنگەنلىكىدىن قوللىرى تىترەپ: «رەھمەت! رەھمەت!» دېگەنىدىن ئارتۇق سۆز قىلالمىدى. ئۇنىڭ شۇ مىنۇتلاردىكى ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى پەقەت ئۆزىلا بىلەتتى. بىر تال ئالمىنىڭ ناخشىچى قىز تەرىپىدىن ئۇنىڭ ئۆزىگە تەقدىم قىلىنىشى مىليونلىغان مىننەتدار كۆڭۈللەرنىڭ ئالما ئارقىلىق ئىپادىلىنىشى ئىدى. بىز قارىقاش ناهىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا، ناخشىچى قىزنىڭ مۇڭدىشىپ قېيتىمگە ئاپىرىن ئوقۇدۇق، مەن شۇ چاغدا كاللامدىن: «ئىگەر بىر يازغۇچى ئۆز ئۆمرىدە يازغان بىرەر ئەسىرى ئۈچۈن مۇبادا بىرەر قېتىم مۇشۇنداق شان ـ شەرەپ قازىنىدىغان بولسا، ئۇنىڭ يەنە نېمىنى ئارمان قىلىشى مۇمكىن؟ ئۇ هەر قانداق مۇنبەرلەردە ئالغان مۇكاپاتلاردىنمۇ ئۈستۈن ئەمەسمۇ؟!» دېگەن ئويلارنى كەچۈردۇم.

× × ×

يازغۇچى زۇنۇن قادىرى هەققىدىكى ئەھمىيەتلىك ئەسلىمىلەر يۇقىرىقى بىلەنلا تۈگىمەيدۇ. مەرھۇم بىلەن يەنە مەن 1986 ـ يىلى ئىلىدا ئۆتكۈزۈلگەن «ئىسلاهات تېمىسىدىكى ئەسەرلەر مۇهاكىمە يىغىنى» مۇناسىۋىتى بىلەن غۇلجا شەهىرىدە، ئىلقىدا، قاش بويى ئىپرەنلىكتە، قورغاستا بىللە بولدۇم.

1987 - يىلى قاراماىدا ئېچىلغان ئىجادىيەت يىغىنىدا بىلله بولدۇم. ئەمدى ئۇ بەختلىك كۈنلەر شېرىن ئەسلىمىلەرگە ئايلىنىپ قالدى. هازىر ئېرەنلىكتىكى كۆكۈللۈك ئۇلتۇرۇشلارنى ئەسلىسەم، شۇ سورۇننىڭ بىر خاتىرىسى سۈپىتىدە قولۇمدا ساقلىنىۋاتقان هۈسەنجان جامى، نۇرمەممەت تۇرسۇن، سەيدۇللا توختىلارنىڭ نەغمىسىگە قوشۇلۇپ لەرزان ناخشا ئېيتىۋاتقان زۇنۇن قادىرى،تېيىپجان ئېلىيوپ، ئابدۇرېھىم ئىمىن، مۆمىن سەپىرى قاتارلىقلارنىڭ لىرىك سۈرىتىگە ئۇزاق - ئۇزاق قاراپ قالىمەن. قاراماىدىكى كۈنلەرنى ئەسلىسەم، مەيلى نېغمت قۇدۇقلىرى بېشىدا بولسۇن، مەيلى يىغىن زالىدىكى ياكى تاماقخانىدا ماگىغاندا بولسۇن، يازغۇچى دىلبەر قېيۇم، قاراماىلىق ناخشىچى گۈلگىنەلەر دائىم زۇنۇن ئاكىنى خۇددى ئۆز دادىسىدەك قولتۇقلاپ يۈرگەن قىممەتلىك كۆرۈنۈشلەر كۆز ئالدىمدىن ئۆتىدىغان بولدى.

مۇبادا رەۋايەتلەردە ئېيتىلغانلار راست بولۇپ، مەرھۇم بۇ دۇنيادىن كۆز يۇمغاندىن كېيىن، يەنە بىر غايىبانە دۇنيانىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، ئېھتىمال، ئەگ ئاۋۋال ئۇنىڭ ئالدىغا بۇ ئالەمنىڭ راهىتىنى كۆرمەي ئۆلۈپ كەتكەن باقى بىلەن باھارخانلار ① چىققاندۇ! بەلكىم، غۇنچەم بىلەن نۇرۇم ② يازغۇچىنىڭ ئىككى يېنىغا ئۆتۈپ، قولتۇقلىغانچە جەننەتنىڭ دەرگاهىغا ئېلىپ كىرىپ كەتكەندۇ، دەيمەن.

يازغۇچى زۇنۇن قادىرى‌بىز بىلەن بىلله مەگگۇ خوشلاشتى. ئۇنىڭ قەبرىسىنى چەت ئەلدە قالدى دەيدۇ. ياق، ئۇنىڭ قەبرىسى بىزنىڭ قەلبىمىزدە، ئۇنى ئۇنتۇش مۇمكىن ئەمەس.

① ② باقى بىلەن باھارخان «ماغدۇر كەتكەندە» هېكايىسىنىڭ، غۇنچەم بىلەن نۇرۇم «غۇنچەم» دراممىسىنىڭ پېرسوناژلىرى.

مەن ئۇنى ئارانلا ئىككى قېتىم كۆرەلمىگەن

(ئەسلىمە)

ئەختەم ئۆمەر

راست، مەن ئۇنى ئاران ئىككى قېتىم كۆرەلىدىم، ئۇنىڭ بىلەن تونۇشمىغان تەلۈە كىتاب مەستانىسى چاغلىرىمدا ھەر بىر ئەسىرنى بېشىمچىلاپ كىرىپ كەتكىنىمچە تەكرار ئوقۇپ، تاكىغا يېقىن كىتاب بەتلىرىنى مىجىقلىغانچە چۈشەكەپ ئويغانغان چاغلىرىمدا، بۇ سۆيۈملۈك كىتابنى پۈرلىۋەتكىنىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى ئەيىبلەپ كەتكىنىم ۋە «بۇ ھۇرمەتلىك زات قانچىلىك ئادەمدۇ، بەستى يوغان، تازا كېلىشكەن، چىرايلىق ئادەم بولسا كېرەك، ئۆمرۈمدە ئۇنى بىرەر قېتىم كۆرەلەرمەنمۇ؟ ...» دەپ ئويلىغانلىرىم ... بۇ بالىلىقتىكى سەبى، پاك ھېسسىياتلىرىم ئىدى. بۇ ئۇنىڭ مەن تويماي ئوقۇيدىغان ئەسەرلىرى سىڭدۈرگەن ھۇرمەت ھېسسىياتى ئىدى.

كۈتۈلمىگەن، تاسادىپىي چاغدا ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆردۈم. ئۆزىنى كۆرمەي تۇرۇپ، ئەسەرلىرىدىن سىڭگەن يازغۇچىغا — پىر ئۇستازغا بولغان ھۇرمەت، ئۆزىنى كۆرگەندىن كېيىن تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ، ئۇنىڭ يازغۇچىلىق كامالىتىدىن ئادەملىك كامالەتنىڭ كۆپ ئۈستۈنلۈكى، بەلكى يازغۇچىلىق ئۇرنىدىن كۆپ يىراقلاپ — ئارتىپ كەتكەنلىكى مەندە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇردى.

1986 - يىلى ئاۋغۇست، سانائەتسىز ئۇنتۇلماس خاتىرىلىرىم

ئىچىدىكى ئەڭ سەرخىل خاتىرە «تارىم» ژۇرنىلى غۇلجىدا چاقىرغان ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئىجادىيەت يىغىنىغا قاتنىشىش شەرىپى مېنى خۇشاللىقتىن گاڭگىرتىپ قاتۇرۇپلا قويغانىدى. مەن كۆرىدىغان «تۇنجى» لار بۇ پۇرسەتتە ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئاۋۋال كىچىكىمدىنلا تولا ئاڭلاپ نامى ياد بولۇپ كەتكەن سادىر پالۋان يۇرتى — «ئىلىخو» نى كۆرىمەن، ئانىدىن كېيىن مەن ئەسەرلىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيدىغان يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنى كۆرىمەن، ئۇمرۇمدە تۇنجى قېتىم ئاشۇلارنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىمەن، ئۇلار قانداق ئادەملەر، ماڭا ئوخشايدىغان ئادەملەرمۇ ياكى باشقىچە تەقلىدتىكى ئادەملەرمۇ، بىر كۆرەي. مەن تېخىچە ئۆزۈمگە ئىشەنمەيتتىم.

تېڭىرقاپ يۇرۇپ، يىغىن ئورنىنى تەستە تاپتىم. غۇلجا شەھىرى شۇنداق چىرايلىق، ئازادە، باغچىغا ئوخشىسىمۇ، مەن ئۇچۇن شەھەر كۆرمىگەن سەھرا بالىسى ئۇچۇن ئوي - چوقۇرى تولا بولۇپ كەتكەنىدى. مەن تىزىمغا ئالدۇرۇپ ياتاق بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ بولغۇچە «ئۇھ» دېگۈدەك هالسىم قالمىدى. بىر مۇنچە ئادەملەرنى كۆردۈم. ئۇلار شۇنچە شوخ، پاراڭچى بولۇپ، خۇددى قەدىناسلاردەك ئەركىن پاراڭلىشاتتى. تەبىئىي سەزگۈم هەم مەن كۆرگەن رەسىملەر ئۇلارنىڭ يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئىكەنلىكىنى بىلدۇردى. «ۋۇي، ئۇلارمۇ بىزگە ئوخشايدىكەنغۇ، مېنىڭ دادام مۇئەللىم. مەن كۆرگەن باشقا كىشىلەرگە، هەتتا بەزىسىنىڭ تۇرقى، گەپ - سۆزى كوچىدىكى ئالمىقاپلارنىڭ دەل ئۆزىگىلا ئوخشايدىكەنغۇ؟!» دەپ ئويلىدىم، بىرقىسمىلا بولۇپ قالدىم، دېمەك، ئوخشايدىكەنمىز. تەسەۋۋۇرۇمدا ئۇلار ئادەتتىكى ئادەملەردىن پۈتۈنلەي ئۆزگىچە، بىزگە ئوخشمايدىغان، گەپلىرى بىزگە چۈشىنىكسىز، ناھايىتى سۈرلۈك، قەيسەر ئادەملەر ئىدى. هەممىسى ماڭا ياتسىراپ قاراۋاتقاندەك «بۇ بالا بىرەرسىنىڭ غۇلجىنى كۆرسەتكىلى ئالغاچ كەلگەن بالىسىمۇ

دۇر ياكى بىزنى كۆرگىلى،ئويىنغىلى كەلگەن بالىمىدۇر؟» دەۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇلار ئۆز يولىغا كېتىۋاتسىمۇ، ئۆزگىچىنى قىلىۋاتسىمۇ، ئۆزخىيالى بىلەن بولسىمۇ، ماڭاشۇنداق تۇيۇلدى. شۇڭا، تەرلەپ، بېشىمنى ئۇستۇن قىلالماي، ياتاقتا ئۇلاشقۇچە روھىي جىددىيلىكتىن ھېرىپ كەتتىم. ھېلىمۇ ياخشى ياتاقتا كىرىپلا ئابلىمىت ھاجى ئاكا بىلەن سېغىنىش ئىچىدە كۆرۈشتۇق. ئابلىز ئۆمەر ئاكىمۇ كىردى، ئۇلارمۇ مېنى تونۇيدۇ، مەنمۇ ئۇلارنى تونۇيمەن. «ھېرىپ ئۆلەي دېدىم!» دەپ، ھالىمنى دەپ بەرگەنىدىم، ئۇلار كۈلۈشۈپ كېتىشتى، يەڭگىللەپ قالدىم.

— ھەممىگىلار كاردىن ئورغا چىقمىگىلار!...

سىرتتىن قوپال تۇۋلانغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەپتىدىن سەپەر ھاردۇقى چىقىپ تۇرغان ئادەملەر ياتاقلاردىن چىقىپ، كۈلۈشۈپ تۇرغاندى، ئېگىز بويلۇق، قارا قاش، ئورا كۆز بىر ئادەم:

— ھازىر شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن يازغۇچى، شائىرلار، ئۆزۈڭلارنى رۇسلاپ، رەتلىك تۇرۇڭلار! مەشھۇر شائىر روزى سايىت سىلەرنى قوبۇل قىلىدۇ، — دېدى.

ئۇنىڭ قويۇق خوتەن شېۋىسىگە تولغان قىزىق چاقچىقى ھەممىمىزنى تېلىقتۇرۇپ كۈلدۈرۈپ، ئارىدىكى ياتسىراش، سىپايىلىكنى تۈگىتىپ، ھاردۇقىمىزنى چىقىرىۋەتتى.

— ئالدىمغا قالايمىقان كېلىۋەرمەي، رەتلىك تىزىلىپ مېنىڭ قوبۇل قىلىشىمنى كۈتۈپ تۇرۇڭلار، مەن ئاۋۋال زۇنۇن قادىرنى قوبۇل قىلىشتىن باشلايمەن.

ھەممەيلەن پاراقلاپ كۈلۈشتى. يۈرىكىم سېلىپ، كۆزلىرىم چوڭ ئېچىلىغانچە، ئادەملەر قارىغان تەرەپكە نەزەر ئاغدۇردۇم، ئەخەت تۇردى ئاكا بىلەن ئابدۇساتتار ناسىرى كۆزەينەكلىك، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرغان، خۇشپېچىم بىر بوۋاينى قولتۇقلاپ كېلىدى. ھەممە ئادەم بۇ ھۆرمەت ئېگىسىنىڭ قولىنى چەكسىز ئېتىبار بىلەن تۇتاتتى. روزى سايىت ئۇنىڭ ئالدىغا

يۇگۈرۈپ بېرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى:

— ئاكا، ئەمدى ئەدەبسىزلىكىمنى كەچۈرۈڭ، سىزنىمۇ سېغىنىدىم، ھەممىنى سېغىنىدىم، ياتقىنىڭىزغا كىرىپ كۆرۈشەي دېسەم خوتەندىن كەلگۈچە ھارغاندىنىمۇ بەك ھېرىپ كەتكۈدەكمەن، شۇڭاسىزدىن باشلاپ ھەممەيلەن بىلەن بىرلا ۋاقىتتا كۆرۈشەي، قوبۇل قىلاي دېدىم ...

ھەممىمىز يەنە كۈلۈشتۇق.

— مېنى راستىنلا قوبۇل قىلدىڭمۇ گادای! — دېدى ژۇنۇن قادىرى كۈلۈپ تۇرۇپ.

— سىز ئادەتتىكى يازغۇچى بولسىڭىزمۇ، قوبۇل قىلماي بولمىدى، چۈنكى مەن مەشھۇر بولساممۇ كەمتەر ئادەمەن ...

تولا كۈلۈپ، ژۇنۇن ئاكىنىڭمۇ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. مەن ئۇ كىشىنىڭ بوۋايلارغا خاس يۇمشاق قوللىرىنى تۇتقىنىمدا پۈتۈن سەزگۈم يوقالغاندەك بولدى. دېمەك، مۇشۇ مىنۇتتا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بىر تۇۋرۈكىنىڭ قولىنى تۇتقانىدىم!

يىغىن جەريانى مەن ئۈچۈن ھاياتىمدىكى ئەڭ قىيىن مىنۇتلار بولدى. مەن ئوتتۇرىغا قويغان «زېمىن، قارا ئادەملىرىگە» پوۋېستى مېنى بەس - مۇنازىرە تاش بورىنى ئاستىدا قويدى. مەيداندا يالغۇزلۇق ھېس قىلدىم. ھەممە ئادەم بېشىمغا تاش ئېتىۋاتقاندەك تەرلەپ، بېشىمنى كۆتۈرەلمەي، يىغلىغۇم كېلىپ كەتتى. خېلى كۆپ يىغىنغا قاتناشقان، لېكىن بۇنداق يىغىنغا قاتنىشىپ باقمىغانىدىم، بۇ يىغىنغا كەلگىنىمگە، پوۋېستىمنى «ئەسەر» دەپ ئوتتۇرىغا قويغىنىمغا مەڭ پۇشايمان قىلدىم.

— شامالدۇرغۇچنى ئەختەمگە توغرىلاڭلار، بولالمىدى.

ئارىدىن بىرى چاقچاق قىلدى.

كۈلكىكچى بولۇۋېدىم، ئاغزىم تارتىشىپ قېلىپ كۈلەلمىدىم،

شۇنچه قورقۇنچلۇق گەپلەر ئىچىدىن بىرىنچى بولۇپ مۇھەممەت جان راشىدىن ئاكا بومبا پارتلىغاندەك ۋارقىرىدى:

— نەدە بۇنداق ئىش يوقكەن؟ بار، بىزدە، بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزدە بار!

ئاندىن ئەخەت تۇردى ئاكا ۋە سىددىق ھاجى روزىلار جانسىزلىنىپ كەتكەن روھىنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ - تارتىپ مېنى ئۆرە قىلدى، يۇرىكىمگە سۇ پۈركۈپ، ئىسسىمگە كەلتۇردى، ئۇلار ئايىماستىن سۆزلەيتتى، ۋەزىيەت تىركىشىش هالىتىدە ئىدى، دەم ئېلىش بولدى، شائىر نەسرۇللا ئابلەت ياتقىمغا كىرىپ:

— سىزنى زۇنۇن ئاكام چاقىرىدۇ، — دېدى.

«نېمە دەر؟» پۇت - قولۇمدا جان قالماي، ئورنۇمدىن تۇردۇم، قانداق مېڭىۋاتىمەن، قەيەردە ئۇچرىدى، نامەلۇم. زۇلپىقار ئۇچراپ:

— سىز ئۇچۇن دەشنام يەپ، ئىچىم ئۆرتىلىپ كېتىۋاتىدۇ. راستىنى دېسەم، ئاچچىقىمدا كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى، ئەمما تۇتىشىپ كەتمەك! ئۇلار دەيدۇ، ئاغزى كۆنۈپ كەتكەن، بۇمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، — دېدى.

بۇلاق سۇيى شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان ھاۋالىق بىر چۆپلۈكتە زۇنۇن قادىرى، تېيىپجان ئېلىيوپ ئاكا، تېيىپجان هادى ئاكا، مەمتىمىن هوشۇرلار ئولتۇرغانكەن، بۆككىدە دەرەخ سايىسى سالقىن بولۇپ، ئادەمنى راهەتلەندۈرەتتى.

— كېلە، دولانلىق شاكىچىك، — دېدى تېيىپجان ئاكا چاقچاق قىلىپ.

— يېنىمغا يېقىن ئولتۇر، — دېدى زۇنۇن ئاكا مېنىڭ قورۇنۇپ تۇرغىنىمنى كۆرۈپ.

مەن ئولتۇردۇم، ئۇنىڭ كۆزەينەك ئاستىدىكى ئولتۇرۇشۇپ، قىزارغان كۆزلىرىدىن سۇنماس بىر كۈچنى كۆردۇم هەم

تېخىمۇ قورۇندۇم، ئۇ ماڭا خېلى ئۇزاق تىكىلىپ قاريدى، نەپەس ئېلىشلىرى تېز - تېز ھەم كۆچلۈك ئىدى، قولۇمدىن كاپپىدە تۇتتى، قورقۇپ كەتتىم.

يائاللا، قېرى ئادەمنىڭ قولىدۇ شۇنداق قاتتىق بولامدۇ؟ ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇئەللىم كەپسىزلىكىم ئۈچۈن قۇلىقىمنى يېرىم غېرىچ سوزۇۋەتكەندىمۇ بۇنداق ئاغرىمىغانىدى.

— مەن سېنى ماڭا يېقىن ئولتۇر دېدىم، — دەپ تارتتى مېنى زۇنۇنكام، بويۇم سوزۇلۇپ، يېقىن سۈرۈلدۈم. كۆلۈشكە تىرىشتىم، لېكىن ئۈنۈم چىقمىدى. باشقىلار بولسا پاراقلاپ كۈلۈشۈۋاتاتتى. ئۇ قۇلىقىمنى قويۇۋەتمەستىن:

— ئاڭلا دولانلىق، مەن ھەممىنى ئاڭلىدىم، ئەسىرىكىنى تېپىپچان، روزى گادايلار ئوقۇپ بەردى. سەن يازغۇچى بولۇشتىن ئاۋۋال خەت ساۋاتىڭنى چىقار.

— خېتىڭنى ھېچكىم ئوقۇيالمىدى، روزى گادايمۇ «مەن تەھرىر ھەر قانداق خەت بولسا شاما قىلىۋېتىمەن» دەپ ئوقۇيالماي چۆرۈۋەتتى. دولانلىق، دولان قويىنىڭ مۈڭگۈزىدەك خەت يازىدىكەنسەن، — دېدى تېپىپچان ئاكا سۆز قىستۇرۇپ.

خىجىل بولغىنىمدىن يەرگە كىرگۈدەك بواۋپ كەتتىم.

— كونا يېزىقنى ئۆزىڭىز ئۆگەنگەنمۇ؟ — سورىدى مەرھۇم ئۇستاز تېپىپچان ھادى ئاكا.

— ھەئە.

— قانچە ۋاقىت بولدى؟

— يېزىشنى ئۆگەنگىلى بىر يىل بولدى.

زۇنۇنكامنىڭ قولى يەنىلا قۇلىقىمدا ئىدى.

— ماڭا قارا، سەن قورقۇپ كەتتىڭمۇ؟

— .....

يەرگە قارىۋالدىم، كۆزۈمگە ياش كەلدى، كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىپ، بېشىمنى ئۇستۈن قىلمىدىم.

— ھۇ، نانقېپى، تېخى يازغۇچى بولارئەمەس! سەن ئەرمۇ، ئايال؟

بېشىمنى شاپپىدە كۆتۈردۈم، تىترەپ كەتتىم، ھەممىسى كۈلدى، زۇنۇنكام كۈلدى:

— ساڭا دەي، قورقما، ئېسىڭدە چىڭ تۇت، ئىت يېرىم يىلدا يەتتە - سەككىزنى كۈچۈكلەيدۇ، ئىت بولىدۇ. يولۋاس ئون يىلدا بىر تۇغىدۇ، يولۋاس بولىدۇ. ئوبدان يېزىپسەن، بۇزۇلۇپ كەتمەي ياز، تىرىش، كۆپ كۆر، بىز تۇغىدۇق، ھەممە ئىش ئەمدى سىلەر ياشلارغا قالدى ...

ئەكبەر غۇلام كېلىپ ھەممىمزنى رەسىمگە تارتتى. ھەممەيلەن قوزغىلىپ ماڭدى، تېيىپجان ئېلىيېۋ بىلەن يەنە بىرى زۇنۇنكامنى قولتۇقلاپ كىچىك ماشىنىغا چىقاردى. بۇۋاينىڭ كەينىدىن تىكىلىپ قالدىم، ھازىر ئۆزۈمنى باشقىچە روھلۇق ھېس قىلماقتا ئىدىم.

— ھاي تېيىپجان ئاكا، بۇ ماشىنىنى مەركەزدىن مەخسۇس سىزگە بەردىمۇ؟

— ھە، نېمە دەيسەن، گادای؟

روزی سایمت بىلەن تېيىپجان ئېلىيېۋ ئاكا ئوتتۇرىسىدا چاقچاق باشلاندى.

— سىزدەك ئادەتتىكى شائىرغا پوبىدا بەرگەن بولسا، مەن روزی سایمتتەك مەشھۇر شائىرغا ھۆكۈمەت مەخسۇس ئايرو-پىلان ياساۋاتقان ئوخشىمامدۇ؟

ھەممىز پاراقلاپ كۈلۈشۈپ تېلىقىپ، كۆزىمىزدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— گەپ قىلە، گادای! — دېدى زۇنۇنكام سالماق ئولتۇرۇپ، — سەن بولمىساڭ سورۇن قىزىمايدۇ، جۇمۇ!

— بۇ ماشىنىغا مەنمۇ چىقىدىكەنمەن - دە، بوپتۇ، مەن مەشھۇر، سىلەر ئادەتتىكىچە بولساڭلارمۇ كەلگۈسىدە بىز روزی

سايىت بىلەن بىر ماشىنىدا بىرگە ئولتۇرۇۋالغان، دەپ ئاغزىڭ-لارنى تاتلىق ئېتەرسىلەر.

— چىقە گاداي، كەلگۈسىدە ئايروپىلانىڭغا بىزنىمۇ ئولتۇر-غۇزارسەن، — تېيىپجان ئىلىيېۋ ئاكا روزىنىڭ قولىدىن تارتىپ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى ۋە كۈلۈشلەر ئىچىدە ماشىنا يۈرۈپ كەتتى.

نىلقا يايلىقىدا تۇرۇپلا:

— مەن دولانلىق، دولان ئۇسۇلى ئويناپ بەر، — دېدى زۇنۇنكام.

— راست بىر كۆرەيلى، — دېدى تېيىپجان ئاكىمۇ خۇ-شال بولۇپ.

— يالغۇز ئادەم ئويىنغىلى بولمايدۇ، — دېدىم مەن.

— قورقماي ئوينا، مەن قېرى بار، ئىزىپ كەتسەك، تېيىلىپ كەتسەك بىز يۆلىۋالمىز، يالغۇز ئەمەسسەن ...

مەن ئۇلارغا ھاياجان بىلەن قارىدىم. ئۇلار چاقچاق قىلىغان-دى ھەم چاقچاق قىلمىغانىدى. مەن ئۇلارنى دائىم ئەسلەپ تۇردۇم، ھەربىر گېپىنى ئېسىمدىن قايتا - قايتا ئۆتكۈزدۇم.

ئىككىنچى قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىدا ئۇنى كۆرگىنىمدە، مەرھۇم ئۇستاز تېيىپجان ئاكا بىزنى تاشلاپ كەتكىنىگە بىر قانچە كۈن بولغانىدى. مەن قايغۇ ھەم سېغىنىش ئىچىدە زۇنۇن ئاكىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتتۇم. ئەپسۇس، ئۇنى تېيىپجان ئاكا ئەمەس، باشقا سەپداشلار قولتۇقلىغانىدى. بوۋاي ئۆزىنىڭ كۆنگەن ئول - پۇتىدىن، يۈرىكىدىن ئايرىلغاندەك بەكمۇ شۇكلەپ، جۇدەپ - ئاجىزلاپ كەتكەنىدى.

— ئاكا، مېنى تونۇدىڭىزمۇ؟ مەن — ئەختەم.

— ھە، تونۇدۇم، — مېنىڭ كۆڭلۈم ئۇچۇن شۇنداق دېدى.

بىر قانچە كۈندىن كېيىن بىرى ماڭا:

— ئەختەم، زۇنۇنكام ئىسمىڭنى ئاتاپ ئىزدەۋاتىدۇ، —

دېدى. مەن يۇگۈرۈپ زۇنۇنكامنىڭ يانىغا چىقىپ قولىنى تۇتتۇم.

— زۇنۇنكا، مېنى ئىزدىدىڭىزمۇ؟

— ياق، — دېدى ئۇ، كۆڭلۈم يېرىم بولدى، كۆڭلۈم بۇزۇلدى.

— بايا سوردىغانىدى، — دېدى يېنىدىكىلەر.

زىيا‌پەتتە تۆۋەن گرادۇسلۇق بىر رۇمكا ئۇزۇم ھارىقىنى زۇنۇنكامغا تۇتتۇم:

— ئاكا، ئادەتتە مەن پەقەت ئىچمەيمەن، مۇشۇ بىر رۇمكا ھاراقنى سىز بىلەن ئىچىشنى ئارزۇ قىلىمەن.

بوۋاي ئورنىدىن تۇرماق بولدى، ئوغلى بەختىيار بىلەن يەنە بىرى يۆلەپ تۇرغۇزدى.

— دادام ئىچمەيدۇ ...

زۇنۇنكام مەن ئۇزاتقان رۇمكىنى قولىغا ئېلىپ لېۋىگە تەگكۈزۈپ:

— ھازىر مېنىڭ ئاغزىم سەندە، سەن ئىچكىن، — دېدى. مەن كۆتۈرۈۋۆتتىم. بۇ ھاراق پۈتۈن تومۇرلىرىمغا قان بولۇپ سىڭىپ كەتكەندەك تۇيۇلدى.

1990 - يىل 13 - ماي، لەنجۇ.

خەلق ئۆز يازغۇچىسىنى قەدىرلەيدۇ

(زۇنۇن قادىرى خاتىرىسىدىن)

ئالىمجان ئىلىخان

ئاتاقلىق يازغۇچى، دراماتورگ، خەلقسىز قەلەمدە ئۆلمەس شۆھرەتكە ئىگە جامائەت ئەربابى زۇنۇن قادىرى بىلەن كۆرۈشۈش، بىر نەچچە كۈن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ بىللە يۈرۈش بەختى ماڭسۇ نېسىپ بولدى. بۇ 1986 - يىلى ياز ئايلىرى ئىدى. مەن بۇ قىسقىغىنا ئۇچرىشىشنىڭ ھۇرمەتلىك ئۇستاز بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق يۈز كۆرۈشۈش بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىكەنمەن. تۇرمۇش قىسمەتلىرى ئەنە شۇنداق رەھىمسىز بولىدىكەن. ۋاقتى قىسقا، ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كەتكەن بۇ ئۇچرىشىش مەندە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر پروزىچىلىقىغا ئاساس سالغۇچى، تۇنجى ئەۋلاد مۇخبىر زۇنۇنكام توغرىسىدا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتلار قالدۇردى. مەن بۇ جەريانداۋزۇنۇنكامنىڭ جامائەتچىلىكىنىڭ نەقەدەر كەڭ، چوڭقۇرلۇقىنى، خەلق ئىچىدە يۈكسەك ئابرويغا ئىگە ئىكەنلىكىنى، خەلقنىڭ ئۇنى خۇددى ئەڭ يېقىن قېرىندىشىدەك ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

1986 - يىل 7 - ئايدا ئىلىدا «ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزۈلدى. زۇنۇنكام بۇ يىغىنىڭ تەبىئىي ئىشتىراكچىسى ئىدى. ئۇ يىغىن ئېچىلمىشتىن خېلى ئىلگىرىلا غۇلجىغا كېلىپ، ئوغلىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. بۇ

چاغلار ئىلى ۋادىسىنىڭ يېشىللىقىغا،گۈل ـ گىياھقا پۈركەنگەن گۈزەل پەسلى ئىدى. باغلار ـــ ياپيېشىل بۇ ۋادىنىڭ كۆزى، زىننىتى، ئەلۋەتتە. تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەل پەسلىدە پۈتۈن ئىلمىق ئۆيلىرىنى تاشلاپ باغلارغا كۆچۈپ چىققاندەك، ھەممىلا پائالىيەت، ھەممىلا ئادەم باغدا قاينايدۇ.

زۇنۇنكام ياشلىقىدا ئىزى قالغان ئاشۇ باغلارنى، باغدىكى سۆھبەت، باغدىكى مەشرەپلەرنى سېغىنغان. ئۇنىڭ بۇ قېتىم غۇلجىغا بالدۇر كېلىشىمۇ ئەنە شۇ باغلارنى كۆرۈش، ئايلىنىش ئۈچۈن ئىدى. لېكىن، ياشىنىپ قالغانلىقنىڭ ئۇستىگە، سول لۇشيەن ھۆكۈم سۈرگەن يىللاردا جىسمانىي جەھەتتىن زەئىپلەشكەن بۇ ۋاي بۇ كەڭ ۋادىنى نېمە بىلەن ئارىلايدۇ؟ ئۇنىڭ مەخسۇس ماشىنىسى يوق ئىدى. ھارۋا يا ئاپتوبۇسقا چۈشسۇنمۇ؟ ياكى پىيادە ماڭسۇنمۇ؟ ياق، ياق. زۇنۇنكامنىڭ گۈس ـ گۈس دەسسەپ ماڭىدىغان قىران چاغلىرى ئارقىدا قالغان.

زۇنۇنكام غۇلجىغا كېلىپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن غۇلجا شەھەر مەشرەپباي كوچىسىدىكى يەككە تىجارەتچى ئەخمەتجان «شاڭخەي» ماركىلىق قارا پىكاپىنى ھەيدەپ، زۇنۇنكامنىڭ ئالدىغا باردى ھەمدە سالام ـ سائەت ۋە تىنچ ـ ئامانلىق سورىشىلاردىن كېيىن ئۆزىنىڭ كېلىش مەقسىتىنى ئېيتىپ:

ـــ زۇنۇنكا، سىز غۇلجىدىن كەتكۈچە بۇ ماشىنا سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزدا، شوپۇرلۇقىڭىزنى ئۆزۈم قىلىمەن، ـــ دېدى.

ـــ رەھمەت ئۇكام، رەھمەت، ـــ دېدى زۇنۇنكام بۇمىھربان يىگىتنىڭ كۆڭۈل سورىپ كەلگەنلىكىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىپ تۇرغىنىچە.

قۇرۇق جازا پەيدا قىلىپ، ئورۇنسىز تۇزۇت قىلىش، ياسالما تەكەللۇپ دېگەندەك ئىشلارنى زۇنۇنكامنىڭ ۋۇجۇدىدىن تاپقىلى بولمايتتى. ئۇلار ئەنە شۇنداق قول سىقىشىش بىلەنلا خۇددى ئاتا ـ بالىلاردەك چىقىشىپ كەتتى. ئەخمەتجانمۇ لەۋزىگە

ئەمەل قىلىدىغان يىگىتلەردىن ئىكەن. ئۇھەرقېتىم دېگەن ۋاقتىدا زۇنۇنكامنىڭ ئالدىغا كېلەتتى - دە، دېگەن يەرلىرىگە ئاپىرىپ ئەكىلەتتى.

1986 - يىل 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ قاش يېزىسى مەشرەپ ئۆتكۈزدى. ئۇلار غۇلجا شەھىرىدىن زۇنۇن قادىرى قاتارلىق بىر نەچچە كىشىنى تەكلىپ قىلغانىكەن. زۇنۇنكام، «ئىلى گېزىتى» نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى مەھەمەت توقسۇنوپ، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ باشلىقى ھېبىبۇللام ۋە مەن تۆتسىز ئەخمەتجاننىڭ قارا پىكاپى بىلەن ئەتىگەندىلا قاشقا يۈرۈپ كەتتۇق. بىز سورۇنغا كىرگەندە، مەشرەپ تېخى باشلانمىغان، ئالدىن يېتىپ كەلگەنلەر مەخسۇس ئۆيلەرده ئارام ئېلىۋاتقانىكەن. ساھىبخانلار زۇنۇنكامنىمۇ مەخسۇس ئۆيگە باشلىماقچىدى، لېكىن خەلق ئۇنى ئورنىدىن قوزغىدى. شۇ ئەسنادا رەتلىك تىزىلغان بىر توپ ئوقۇغۇچى ئۆسمۈر توپ ئارىسىدىن يېرىپ كېلىپ:

— سالام ئۇستاز! سالام قەدىردان! — دەپ ھۆرمەت بىلەن دۇردى ۋە زۇنۇنكامنى گۈل بىلەن كۆمۈۋەتتى.

زۇنۇنكام ھاياجىنىنى زورىغا بېسىپ، ئۇلارنىڭ باشلىرىنى سىلاپ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى ۋە:

— بالىلىرىم، مەن سىلەردىن ئىنتايىن مىننەتدار بولدۇم، ئاتا - ئانىلارغا مەندىن سالام ئېيتىڭلار، ئۇلار بىر نان تاپسا يېرىمىنى سېيتىپ، يېرىمىنى سىلەرگە يېگۈزۈپ، ياخشى ئوقۇتسۇن، تەربىيىلىسۇن، — دېدى.

— رەھمەت ئۇستاز! رەھمەت ئاتىجان!

— ئۆسمۈرلەرنىڭ جاراڭلىق ساداسى زۇنۇنكامنىڭ قەلبىنى يەنە بىر قېتىم لەرزىگە سالدى. ئۇ كۆزلىرىنى ياغلىقى بىلەن سۈرتۈپ، ئۆسمۈرلەر ئارىسىدىن ئاران-ئاران سۇغۇرۇلۇپ چىقتى - دە، دەۋرەپ تۇرغان ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار بىلەن قولمۇ قول

كۆرۈشۈپ، ئاخىر سورۇنـنىڭ كۇنپېتىش تەرىپىدىن ئورۇن ئالغان، ئاپئاق ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشكەن، بـۇ يۇرتنىڭ تەۋەررۈك بوۋايلىرى ئارىسىغا بېرىپ ئولتۇردى.

زۇنۇنكام تا مەشرەپ ئاياغلاشقىچە ئەنە شۇ يەردىن قوزغالماي، ئۇلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولدى. فوتوچىلارنىڭ ئاپپاراتلىرى دەمۇ دەم بۇ ئۇلۇغ پېشىۋاغا توغرىلىنىپ، توختىماي سۈرەتكە ئالاتتى. مەشرەپ تۈگىدى. ئەمما، مەشرەپ ئەھلىنىڭ كۆزى يەنىلا زۇنۇنكامدا ئىدى. كوچىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەكلا زۇنۇنكامغا تەلپۈنۈپ قارايتتى. زۇنۇنكام كىشىلەر توپى ئارىسىدىن سۈغۇرۇلۇپ چىقالماي قالدى.

بىز ئېرەنلىكنى ئايلىنىپ، دۆڭمازارغا ئۇلاشقاندا، زۇنۇنكام چەكسىز كەتكەن باغلارغا قاراپ:

— ئەسلەپ باقسام، شېخىدىن ئۇزۇپ ئۆرۈك يېمىگىلى خېلى يىللار بوپتۇ. بىرەر باغقا كىرىپ، شېخىدىن ئۇزۇپ، بىر نەچچە تالدىن ئۆرۈك يېمەيمىزمۇ؟ — دەپ قالدى.

بىز بىر نەچچە باغقا سەپسالدۇق، لېكىن شېخىدا ئۆرۈك كۆرمىدۇق. دۆڭمازار قاتناش تۈگۈنى، قاينىاق بازار بولغاچقا، كىشىلەر ئۆرۈكنى كۆك پېتى ئۈزۈپ، بىدىگە ئوراپ پىشۇرۇپ، ئالـلىبۇرۇنلا سېتىپ تۈگەتكەنىكەن. لېكىـن، بـەش كىلومېتر نېرىدىكى سۇلتانئۇۋەيس مازار يېزىسىدا ئۆرۈك ئاسانلىقچە ئۆسىمەيتتى. شۇڭا، مەن ئۇلارنى سۇلتانئۇۋەيس مازارىدىكى دادامنىڭ ئۆيىمگە ئۆرۈك يېيىشكە تەكلىپ قىلدىم. بۇ تەكلىپىم زۇنۇنكامغا تولىمۇ ياقتى. ئۇ خۇشال بولۇپ:

— سىز سۇلتانئۇۋەيس مازارلىقمۇ؟ مەن ئۇ يەردىن بالا ۋاقتىمدا بىر قېتىم ئۆتكەن. كېيىن قول يازما ئىزدەپ بىر قېتىم چىققان. ئۇنىڭ ھېكايىسى تولىمۇ قىزىق ① ... مـانا

① بۇ ھېكايە مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىل 1 - سانىغا بېسىلغان «ئاتاقلىق ئەدىپ، مېھرىبان ئۇستاز» ناملىق ئەسىرىدە تۇنۇق بايان قىلىنغاچقا بۇ يەردە ئۇنى قايتا بايان قىلمىدىم. (ئاپتورىدىن)

ئەمدى ئاردىن تالاي يىل ئۆتكەنده يەنه بىر قېتىم چىقىش نېسىپ بوپتۇ. چىقايلى، چىقايلى، — دېدى.

هەممىز زۇنۇنكامنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرۇشنى ئويلايتتۇق. شۇڭا، ئەخمەتجان قارا پىكاپنى خۇشاللىق بىلەن نىلقا تاشيولىغا بۇرىدى.

دەرۋازىدىن كىرىشىمىزگىلا ئىسسىق ناننىڭ خۇش پۇراق هىدى دىماغىمىزغا ئۇرۇلدى. زۇنۇنكام هويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا سەل توختاپ ھېلىپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى ۋە:

— قاراڭلار ماۋۇ ناننىڭ خۇش پۇراق هىدىنى، ئىنسان تۇرمۇشى مانا مۇشۇنداق ئەمگەك، خۇش پۇراق بىلەن كۆڭۈللۈك. ناۋايىنىڭ نېنىنى يەپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان تالاي كىشىلەر مانا مۇنداق لەززەتتىن مەھرۇم، — دېدى مەنىلىك قىلىپ.

زۇنۇنكامنىڭ نان هەققىده قىلغان بۇ سۆزى تا هازغىچه كاللامدا پىرقىراپ، ئويلاشقا، پىكىر قىلىشقا ئۈندەپ، تۇرمۇشتىكى نۇرغۇن ئىشلارنىڭ ماهىيىتىنى چۈشىنىشىمگە، ياشاش يولىنى تاللىشىمغا ياردەم بېرىپ ئۇنسىز يېتەكلىمەكتە.

دادام، ئاپام، ئىنىنى - سىڭىللىرىم ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا تۇرغان بۇۋاينىڭ زۇنۇن قادىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەنده چەكسىز شادلىققا چۆمدى. دادام ئەڭ ئېسىل ئۆرۈكلەرنىڭ شاخلىرىنى ئېگىپ، زۇنۇنكامنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئۈزۈپ يېيىشىگە يارەملەشتى. ئاپام يۇزى چەلگىنىپ تۇرغان ئەتكەن چاي، ئىسسىق قاتلىما توقاچ بىلەن مېهمان قىلدى. چايدىن كېيىن دادام بېقىۋاتقان قۇيرۇقلۇق قارا قوزىنى كۆتۈرۈپ بېسىپ، پىچاق سۇرەي دېگەنده، زۇنۇنكام چىقىپ قولىنى تۇتۇۋالدى.

— توختاڭ ئىلىخان، قوينى سويۇشقا ئالدىرىماڭ. تۇرقۇمنى كۆرۈپ تۇرۇپسىز، مەن بىر ئاغرىقچان بوۋاي. ئىچىدىغان دورىلىرىمنىڭ هەممىسى ئۆيده قاپتۇ. ماڭا يول قويۇڭ! ...

— ياق، ئۇنداق دېسىڭىز بولمايدۇ. مېنىڭ ئۆيۈمگه سىز-

دمن ئارتۇق مېهمان كەلمەيدۇ. بۇ قوزىنى سىزگە ئاتىدىم. ئۆيىمىزنى لايىق كۆرمىسەڭلار تىرىك ئەكىتىڭلار ....، — دېدى دادام، شۇنداق قاتتىق تۇرمىغۇچە زۇنۇنكامنىڭ ئۇنىمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ.

— سىز گەپتە ئۇتتىڭىز، بوپتۇ، قوزا مېنىڭ بولسۇن. ئەمما، ئۇنى ھازىر ئەمەس، ئىككى ھەپتىدىن كېيىن چىقىپ مۇشۇ ئۆيىڭىزدە يەيلى، بولامدۇ؟

— رەھمەت سىزگە، ئەمىسە مەن يولۇڭلارغا قارايمەن ...

زۇنۇنكام باردىغان يېرى، كۆرۈشىدىغان ئادىمىنىڭ كۆپ لۈكىگە، ئىشلىرىنىڭ ئالدىراش، يېشىنىڭ چوڭ، سالامەتلىكىنىڭ ناچار بولۇشىغا قارىماي ۋەدىسىگە ئەمەل قىلدى. نەق بەلگىلەنگەن كۈنى دادامنىڭ ھۇزۇرىدا ھازىر بولدۇق. بىز ھويلىغا كىرىپلا ھەيران قالدۇق. ھويلا، باغ ئىچى ياش قۇرامى ئۇخشىمايدىغان ئادەملەر بىلەن تولۇشقانىكەن، قولۇم - قوشنىلار ئۆيلىرىدىن كىگىز - كۆرپىلەرنى ئەپچىقىپ باغقا سېلىپ سورۇننى كېڭەيتىپكەتە. كىشىلەر ئۇزۇلمەي كىرمەكتە. ئۇلارنى ھېچكىم بۇ سورۇنغا چىللىغان ئەمەس. زۇنۇنكامنىڭ سۇلتانئۇۋەيس مازارغا چىقىپ ھېچكىمگە كۆرۈنمەي كەتكەنلىكى، ئىككى ھەپتىدىن كېيىنكى بۇگۈنكى كۈندە يەنە چىقىدىغانغا ۋەدە بەرگەنلىكى قۇلاقتىن قۇلاققا يېتىپ ئۆزلۈكسىدىن يىغىلغان. دادام قوزىغا چوڭ بىر قوينى يانداپ سويۇپ قازانغا ساپتۇ. ئۇ شۇ تاپتا گويا ئۆمرىدە بىرلا قېتىم ئۇچرىتىشقا مۇۋەپپەق بولالمغان خىزىرغا داستىخان سېلىۋاتقاندەك خۇشال ئىدى. ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ بېشى ئەركىن رېھىم زۇنۇنكامنى قولتۇقلىۋالدى ھەمدە باغقا باشلاپ كىرىپ سورۇن ئەھلىگە تونۇشتۇردى.

— كۆپچىلىك، ئالەمگۇلاردىكى بۇ ئادەم ھېلىقى بىزنىڭ نۇرۇمغا غۇنچەمنى چېتىشقا كۆڭلى ئۇنىمىغان باغرى قاتتىق يازغۇچى زۇنۇن قادىرى بولىدۇ. قانداق؟ چاقچىقىمغا كۈلمەيسە

لەرغۇ؟ ماسلاشمىدى ـ ھە!؟ ئەسلى زۇنۇنكامنىڭ نۇرۇم بىلەن خۇنچەمنى چاتقۇسى، توي ئويىنىغۇسى بار ئىدى. لېكىن، جاھان يول قويمىغان. زۇنۇنكام كۆڭلى يۇمشاق ئادەم. بىز دېھقانلار- نى ياخشى كۆرىدۇ ... قاراڭلار، زۇنۇنكام ياش ۋاقتىدا ئوبدان چېنىققاچقا، ماغدۇرى كەتكەندىمۇ يول ئازابىنى بېيگىپ بىز بىلەن كۆرۈشكىلى چىقىپتۇ.

يىگىت بېشى چاقچاق بىلەن يازغۇچىنىڭ «چېنىقىش»، «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ئىككى ھېكايىسىنى ئەسلەتتى. باغ ئىچى كۈلكە شاۋقۇنىغا چۆمدى.

زۇنۇنكام بۇ خۇش چاقچاق، سادda دېھقان يىگىتنىڭ قىزىق- چىلىق ئارىلاش تونۇشتۇرۇشىدىن شۇنچىلىك لەززەتلەنىدىكى، سورۇن ئەھلى بىلەن تەڭ سەبىي بالىلاردەك ۋىلىقلاپ كۈلدى. ئۇلارنىڭ كۈلكىسى شۇ قەدەر يېقىملىق ئىدى. زۇنۇنكامنىڭ ھېكايىلىرى بۇ يەردىكى دېھقانلارنىڭ قەلبىگە ئاللىبۇرۇن سىڭىپ كەتكەنىكەن. بۇگۈن بۇ يەردە ئۇنىڭ شۇ قەدەر قىزغىن كۈتۈلۈ- شىمۇ ئەنە شۇ تەسىردىن ئىدى. ئۇلار زۇنۇنكامنى ئۆز ئادىمى. ئۆز يازغۇچىسى سانايدۇ. چاقچاق قىلىشىدۇ، كۈلۈشىدۇ، قانمايـ دۇ. بىر يازغۇچى ئۇچۇن ئۆز خەلقىنىڭ مۇشۇنداق ئىشەنچىـ سىگە ئېرىشىشتىن ئارتۇق يەنە قانداق شان ـ شەرەپ كېرەك؟!

باغدىكى سورۇن كۈن ئولتۇرۇشقا تارقىدى. يېزا باشلىقى خەيرۇللا زۇنۇنكامنى ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايغا تەكلىپ قىلدى.

ئەتىسى بىز ئورنىمىزدىن تۇرغاندا، ئاپام مېھمانلار ئۈچۇن چۆچۈرە تۇگۈۋاتقانىكەن. ئەمما، زۇنۇنكام مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ:

— بىز خەيرۇللامغا ئەتىگەنلىك چايغا ۋەدە قىلغان، شۇ يەرگە بارايلى. بۇئۆيدە چۆچۈرە ئېچىۋالساق، خەيرۇللامنىڭ ئۆيىدە تەكلا ئولتۇرساق بولىدۇ. ئۇنداق قىلساق تېخىمۇ ھۇر- مەتسىزلىك بولىمامدۇ؟ بىزگە ئەمدى يول قويۇڭلار، رەھمەت سىلەرگە، — دەپ ئۇزرىخاھلىق ئېيتتى.

دادام بۇ قېتىم يول قويدى. بىز زۇنۇنكامنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئىككى كىلومېتردەك ئارىلىقتىكى ئەگرى - بۈگرى يېزا يولىنى پىيادە بېسىپ خەيرۇللامنىڭ ئۆيىگە باردۇق. خەيرۇللامنىڭ ئۆيىمۇ خۇددى بىر چوڭ تويغا قويۇقاندەك ئەتىگەندىلا ئادەملەر بىلەن توشۇپتۇ. بىر نەچچە كىشى باغقا ئېسىلغان چوڭ قازاندا گۆش پىشۇرۇۋاتىپتۇ. قىزغىن سۆھبەت يەنە قۇرۇلدى. ئارىندىن كېيىن قورۇما گۆش، قازان كاۋاپ، بىر نەچچە بوتۇلكا ئۈزۈم ھاراقى، پىڭا كەلتۇرۇلدى. ئارىمىزدا يېشى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ھاراقنىڭ گېپى چىقسا نەچچە كىلومېتر يىراق قاچىدىغان مويىسىپىتلار بار ئىدى. لېكىن، بۈگۈن ھېچكىمنىڭ سورۇندىن قوزغالغۇسى يوق ئىدى. پىڭىلار سىركايىلەرگە توشقۇزۇلدى. ئۈزۈم ھاراقىمۇ ئاستا مىدىرلىدى. شۇ چاغدا بىر مويىسىپىت تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ:

— ئەكەل ساقىي، ئاۋۇ مۇسەللەسىدىن ماڭىمۇ تولدۇرۇپ بىر پىيالە قۇيغىنا! شاراب ئىچكەن ئادەم دوزاخقا كىرمىدۇ، دەيدىكەن. زۇنۇنكام بىلەن بىللە كىرىدىغان دوزاخ بولسا، بولدى مەنمۇ كىردىم، — دېدى.

سورۇندا قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى. خەيرۇللامنىڭ ئۆيىدىكى مېھماندارچىلىق ئەنە شۇنداق كۈلكە - چاقچاق ئىچىدە تولىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتتى. چۈشلەرگە يېقىن زۇنۇنكام رەھمەت ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى. ئەمما، ئويلىمىغان يەردىن بىر توپ كىشى قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بېرىپ ئالدىنى توستى:

— بىز مەھەللە جامائىتىگە ۋەكالىتەن سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا كىردۇق. زۇنۇنكامغا ئېغىر كەلمىسە، يېرىم كۈن ۋاقتىنى بىزنىڭ ئىختىيارىمىزغا بېرىشىڭلارنى سورايمىز، — دەپ قول قوشتۇرۇپ ئالدىغا چىقتى ئۇلار ئىچىدىكى بىرەيلەن.

زۇنۇنكام يەنە بىر قېتىم قاتتىق ھاياجانلاندى ۋە كۆپچىلىككە قاراپ شۇنداق دېدى:

— ماڭا كۆڭلۈڭلارنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن، ئۆيۈڭلارنىڭ تۆۋىدىن مۇشۇنداق كەڭ ئورۇن بەرگەنلىكىڭلارغا رەھمەت. مەنچە بولسىغۇ سىلەر بىلەن قانغۇچە مۇڭدىشىمىز، بىللە كۈلگۈم بار. لېكىن، مېنىڭ سالامەتلىكىم مۇنداق ئۇزۇن ئولتۇرۇپ كۆڭۈل ئېچىشنى، خۇشال بولۇشنى كۆتۈرەلمەيدۇ، جامائەتنىڭ مېنى ئەيىبكە بۇيرۇماسلىقىنى، كەچۈرۈشىنى سورايمەن، رەھمەت.

— سىزگە «رودۇپاي» دەك چاپلىشىۋالغان قانداق كېسەل ئۇ؟! ئەگىلمىگە قولىڭىزنى، مەن مۇنۇ «ئىككى بارمىقىم بىلەن» تومۇرىڭىزنى تۇتۇپ باقاي.

يىگىت بېشى ئەركىن يەنە چاقچاق قىلدى. زۇنۇنكامنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھاياجان كۈلكە بىلەن ئالماشتى. قاراڭ، مۇنۇ دېھقانلار يازغۇچىنىڭ «رودۇپاي»، «ئىككى بارمىقىم بىلەن» ئەسەرلىرىدىنمۇ خەۋەردار ئىكەن. ھەقىقىي خەلق يازغۇچىسىنىڭ ئەسەرلىرىلا ئۆز خەلقىنىڭ قەلبىدە ئەنە شۇنداق چوڭقۇر ئورۇن ئالالايدۇ.

شۇنداق قىلىپ يازغۇچى سۇلتانئۇۋەيس مازاردىن كۆڭۈللۈك قايتتى. ئادەملەر توپى ئۇنى تا قىزىل كۆتەلگىچەئۇزىتىپكەلدى.

كىشىلەر زۇنۇن قادىرنى نېمە ئۈچۈن شۇ قەدەر ھەيران قالدۇ؟ ئۇنىڭغا كۆيۈنىدۇ؟ قاش، سۇلتانئۇۋەيس مازار يېزىسىدىكى بوۋايلار، ئوتتۇرا ياش، ياشلار، ئوقۇغۇچىلار؛ مۇنۇ ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ ئۆز ئىشى ئۈچۈن ئالدىرايدىغان قارا پىكاپنىڭ ئىگىسى ئەخمەتجان بىلەن زۇنۇنكام ئوتتۇرىسىدىكى بىر - بىرىنى قىيالمايدىغان مۇناسىۋەتنىڭ سىرى زادى نېمە؟

زۇنۇنكام خەلقپەرۋەر يازغۇچى. ئۇ بىر ئۆمۈر خەلق بىلەن ھەمنەپەس ئۆتتى. قۇرۇق ئاتاق، بىرەدەملىك شۆھرەت، نام - مەنپەئەت ئۈچۈن ۋىجدانىغا قارشى ئىش قىلىدىغان ساختىپەزلەر يولىغا قەدەم باسمىدى. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە خەلققە سادىق بولۇپ ياشىدى. سىر ئەنە شۇ يەردە.

ئۇ مەشگۇ بىرنىڭ پەخرىمىز

سەنئەتكار دوستەمزنى ئەسلىگەندە

زۇنۇن قادىرى

خەلق كومپوزىتورى زىكرى ئەلپەتنا بەختكە قارشى ۋاپات بولدى. بۇ قايغۇلۇق ماتەم بىلەن سەنئەت گۈلزارىمىزنىڭ خۇش پۇراق بىر گۈلى خازان بولۇپ، سەنئەت بېغىمىزنى يورۇتۇپ تۇرغان چىراغلاردىن بىرى ئۆچتى.

«شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ بۇ تالانتلىق خەلق سەنئەتكارىنى خاتىرىلەش يۇزىسىدىن مەخسۇس بەت ئېچىپ، ئۇنىڭ سەنئەت ھاياتىنى تونۇشتۇرماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، زىكرى ئەلپەتنانىڭ قەدىناس دوستى بولۇش سۈپىتىم بىلەن تىياتىر سەپىدە بىللە ئىلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمىزنى ئەسلەپ ئۆتمەكچىمەن.

پېشقەدەم خەلق سەنئەتكارى زىكرى ئەلپەتنا بىرىنچىدىن كامالەتكە يەتكەن چالغۇچى ئىدى. ئۇ خەلقنىڭ مول ۋە يېقىملىق كۈيلىرىنى چوڭقۇر ھېسسىيات ۋە ئۆزىگە خاس يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندايتتى. ئۇنىڭ بارماقلىرى تار ئۇستىدە ئويناغاندا گويا دۇتار تىلغا كىرىپ، نازۇك ھېسسىيات ۋە يېقىملىق شېئىرىيەت تىلى بىلەن سۆزلەۋاتقاندەك ئاڭلىناتتى. ئۇنىڭچىدىن، ئۇ خەلق ئاھاڭلىرىغا ۋارىسلىق قىلغۇچى ھەم ئۇنى ئىجادىي بېيىتقۇچى خەلق كومپوزىتورى ئىدى. ئۇ ئۇيغۇر ئاھاڭلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن ئون ئىككى مۇقامنىڭ يوقالغان قىسىملىرىنى قېزىپ رەتلەشتە جاپالىق ئىزدىنىش ئېلىپ بارغانىدى. مەسىلەن، ئۇ داستانچى سازەندە

لەر ئارىسىغا، ھاپىزلار سېپىگە قوشۇلۇۋېلىپ، ئۇلارنىڭ ھۆك مەتلىرىنى تەڭشايتتى، ئۆگەنگەن ئاھاڭلىرىنى مۇقام قىسىملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرەتتى. ئۇلاردىن پايدىلىنىپ ئىجادىي يوسۇندا مۇقام نەغمىلىرىنىڭ كەم قىسمىنى تولۇقلاشقا تىرىشاتتى. زىكرى خانىقاغا كىرىپ سوپىلارنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغاندا ھاپىزلار ئۇنىڭغا غەيرىي كۆز بىلەن قاراپ «زىكرى بۇ يەرگە ئىبادەت ئۈچۈن ئەمەس، ھۆكمەت ئاھاڭىنى ئوغرىلاش ئۈچۈن كېلىدۇ» دەيىتتى.

زىكرى بىر كۈنى ماڭا مۇقام توغرىسىدا سۆزلەپ: «پېشقەدەم سازەندىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ئون ئىككى مۇقامنىڭ كىرىش قىسمى ئوقۇلغاندىن كېيىن 72 نەغمە ئوقۇلىدۇ. ئەسلىدە مۇقام 12 بۆلەك ۋاقىت يەنى 24 سائەتكە تەقسىملەنگەن. دېمەك ھەر بىر مۇقام ئىككى سائەت داۋام قىلىپ بىر سوتكىدا تامام بولىدۇ. ئەگەر شۇنداق بولسا بىر مۇقامنىڭ داستان نەغمىسى ئالتىدىن بولۇشى كېرەك ئىدى، لېكىن ھازىر بەزى مۇقاملارنىڭ بىر نەچچىدىن نەغمىسى يوق. مەن مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە ئىزدىنىپ يۈرىمەن. ھازىرچە ئۆزھال (نالەش) نىڭ تۆت نەغمىسى بار ئىدى. ئىككى نەغمىنى ئىجادىي تەييارلاپ ئالتە قىلىپ رەتلەپ باقتىم» دېگەنىدى. مەن ئۇنىڭغا: «ئۇنداق بولسا، سەن ئاڭلىغىنىڭ بويىچە ئون ئىككى مۇقامنىڭ كىرىش قىسمى ۋە ئۇلارنىڭ داستان، نەغمە، مەشرەپلىرىنىڭ ھازىر غۇلجىدا ئېيتىلىپ يۈرگەن قىسمىلىرىنىڭ تەقسىم قىلىنىش سانلىرىنىڭ بار - يوقىنى كۆرسىتىدىغان بىر جەدۋەل تەييارلىغىن. مەن كۆپچىلىكنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ پىكىر يۈرگۈزۈشى ئۈچۈن بىر پارچە ماقالە يېزىپ گېزىتكە بېرەي» دېدىم - دە، ۋەدەم بويىچە «ئۇيغۇر خەلق مۇزىكىسى توغرىسىدا بىر نەچچە ئېغىز سۆز» سەرلەۋھىلىك بىر پارچە ماقالە يېزىپ ئۇنىڭدا مەشھۇر ناخشىچى، سازچىلارنىڭ ماھارىتىنى ۋە مۇقام توغرا-

سىدىكى چۈشەنچىلىرىنى ئىزاھلاپ، زىكرى ئەلپەتنا تۇزۇپ چىققان جەدۋەل بىلەن تونۇپ گېزىتتە (تەخمىنەن 1945 - يىلى ئاكى 1946 - يىللاردا) ئېلان قىلدىم. بۇ ماقالە جامائەتچىلىك ئارىسىدا، بولۇپمۇ بىلىملىك زىيالىي ۋە ناخشىچى - مۇزىكانتلار ئىچىدە خېلى تەسىر قوزغىغانىدى. ئۇلار ئۇنى ئىككى مۇقام تونۇشىدا يېپىقلىق قاپقاق ئېچىلىپتۇ. بۇ تونۇلۇقلاش يۈرگۈزۈش كېرەك ئىكەن» دېيىشكەنىدى. لېكىن، ئۇنى ئىككى مۇقامنى تولۇقلاپ رەتلەش خىزمىتى ئۇ چاغدا تېخى تەشكىللىي جەھەتتىن ئىش باشلىمىغانىدى. ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىكىدە ئۇيغۇر خەلق ئاھاڭلىرىنىڭ ئانىسى، يەنى ئۇزاق تارىختىن بېرى نەسىلدىن نەسىلگە كۆچۈپ خەلق ئاغزىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان، ناخشا - مۇزىكا قامۇسى بولغان مۇقامنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ۋە تولۇقلاش، رەتلەش ئىشى باشلىنىپ كەتتى.

جۈملىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدا بۇ قامۇسقا ۋاردىلىق قىلىپ كېلىۋاتقان داڭلىق مۇقامچى تۇردى ئاخۇن بوۋاي ۋە مۇقامنىڭ ئىلى نۇسخىسىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان روزى تەمبۇرلەر ئۇرۇمچىگە تەكلىپ بىلەن ئەكەلدۈرۈلۈپ، ئون ئىككى مۇقام ئۇنى ئالغۇ ۋە پلاستىنكىغا ئېلىندى. كېيىن كومپوزىتور ۋەن تۇڭشۇ ئۇنىڭ نوتىسىنى يېزىپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن زىكرى ئەلپەتنانىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىپ، ئۇيغۇر مۇزىكىسىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن بۇ چوڭ نەتىجىدىن كۆڭلى بەكمۇ سۆيۈندى.

زىكرى 1940 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە غۇلجا سەھنىلىرىدە ئويناللغان «غېرىب - سەنەم»، «پەرھاد - شىرىن»، «رابىيە - سەئىدىن»، «لەيلى - مەجنۇن»، «غۇنچەم»، «ئارشىن-مال ئالان» قاتارلىق چوڭ تېپىكىلىق مۇزىكىلىق دراممىلارنىڭ ناخشا- مۇزىكىلىرىنى ئەسەردىكى ۋەقەلىك تەلەپ قىلغان جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇشتا سەپداشلىرىغا مەسلىھەت بېرىپ تۇردى، نۆۋەتـ

تىكى ئويۇننىڭ ناخشا - مۇزىكىسى يېتىشمەي قالسا ئۇنىڭغا ئۆزى يېڭى ناخشا ئىجاد قىلىپ بەردى. مەسىلەن، 1942 - يىلى مەن «غۇنچەم» ناملىق مۇزىكىلىق درامىنى يازغىنىمدا ئۇ ناھايىتى خۇشال بولۇپ، بۇ درامانى ئۆچۈن پېشقەدەم ساز چى ھەسەنكامغا بىر ناخشا ئىجاد قىلىپ بېرىشنى ھاۋالە قىلغانىدى. بۇ درامانى ئۆچۈن ئۆزىمۇ بىر ناخشا ئىجاد قىلىپ بەردى ۋە بىر نەچچە جايلىرىغا خەلق ناخشىلىرىنى رەتلەپ ئورۇنلاشتۇردى. بۇ درامانى سەھنىدە بىر نەچچە يىل ئوينىلىپ قايتا - قايتا تۇزىتىلدى. كېيىن ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ ئېھتىياجى بىلەن درامىغا يەنە ناخشا قوشۇشقا توغرا كەلدى. بۇ چاغدا يولداش زىكرى ئەلپەتنى ياش كومپوزىتور ھۈسەنجان جامىغا ئىككى ناخشا ئىجاد قىلىپ بېرىشنى ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئوتتۇز نەچچىنچى يىللىرى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى سانايىغا نەپىسە ئۆمىكى تەرىپىدىن «غېرىب - سەنەم» داستانى ئاساسىدا سەھنىلەشتۇرۇلگەن مۇزىكىلىق درامىنى «غېرىب - سەنەم» بىر قانچە يىل سەھنىدە ئوينىلىش جەريانىدا، زىكرى بۇ دراما‌نىڭ ئون ئىككى مۇقام ئاساسىدىكى داستان نەغمىلىرىدىن ئېلىنغان ناخشىلىرىنى رەتلىگەن ۋە تەلەپ قىلغان جايلىرىغا يېڭى ناخشا ئىجاد قىلىپ ئۇنى بېيىتقانىدى. مەسىلەن، 1945 - يىلى مەن بۇ مۇزىكىلىق درامىغا قوشۇمچە قىلىپ: «شىكار ئۇستىدە» ۋە «مەكتەپ» كۆرۈنۈشلىرىنى يېزىپ چىققانىدىم، زىكرى بۇ ئىككى پەردە ئۆچۈن ئىككى ناخشا ئىجاد قىلىپ بەرگەنىدى. كېيىن ئۇنىڭ‌ئون ئىككى مۇقام نەغمىلىرىگە تەقلىد قىلىپ يېڭىدىن ئىشلەپ چىققان ئىجادىي يەتتە ناخشىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ «غېرىب - سەنەم» مۇزىكىلىق درامىسىغا مەن يەنە بىر قانچە يېڭى كۆرۈنۈشلەرنى قوشتۇم. يەتتە ناخشا كىرگۈزۈلگەن بۇ دراما توققۇز پەردىگە تەرەققىي قىلدى، دېكوراتسىيە تۈزۈلۈشىنىڭ قالاقلىقى بىلەن دراما ئىككى كېچە ئوينىلاتتى. كېيىن بۇ ئېغىرچىلىقنى

تۇگىتىش ئۇچۇن دراما‌نى يەتتە پەردىگە قىسقارتىپ بىر كېچىدە ئويناپ تۇگىتىدىغان قىلدۇق، كېيىنچە «غېرىب ـ سەنەم» مۇزىكىلىق دراما‌سىغا قوشۇلغان بۇ ناخشىلار زىكرىنىڭ ئون ئىككى مۇقامغا تەقلىد قىلىپ ئىشلەپ چىققان «رۇخسارى» ناملىق چوڭ مۇزىكىلىق ئەسىرنىڭ داستان قىسمىلىرى بولۇپ قالدى.

زىكرى مۇزىكا بىلەنلا شۇغۇللىنىپ قالماي، ئارتىسلىق بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ، بىر نەچچە سەھنە ئەسەرلىرىدە رول ئالغانىدى. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم رولغا چىقىشى هېلىمۇ ئېسىمدە. قاسىمجان قەمبىرىنىڭ «زەينەپكە تۆھمەت» ناملىق درامىسى سەھنىلەشتۈرۈلمەكچى بولۇپ ئارتىس تاللىدۇق. درامىدا ئىككى تەرەپ بولۇپ مۇشتلىشىدىغان كۆرۈنۈش بولۇپ، مۇشتلاشچىلارنىڭ باشلىقىغا كىمنى تەيىنلەش مۇزاكىرە بولغاندا، مەن بۇ رولغا زىكرىنى كۆرسەتكەنىدىم، چۈنكى بىز ئۆسمۇر ۋاقتىلىرىمىزدا مەھەللىلەر ئارا تەرەپ بولۇپ مۇشتلىشاتتۇق. بىزنىڭ شەھەر ئىچىلىك ياشلارنىڭ ئىچىدە نوچىسى زىكرى بولۇپ، كۈچلۈك هەم چەبدەس ئىدى. تەكلىپىم قوبۇل قىلىنىدى. شۇنىڭ بىلەن زىكرى رېپېتىتسكە قاتنىشىپ، نوچىنىڭ رولىنى چەبدەسلىك بىلەن ئورۇندىاپ ئارتىسلار قاتارىغا ئۆتتى. كېيىن ئۇ «غېرىب ـ سەنەم» دراما‌سىدا شاهنىڭ رولىنى ئورۇندىدى. ئۇنىڭدىن باشقا چوڭ تىپلىق سەھنە ئەسىرى «پەرهاد ـ شىرىن» دە ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، زىكرى پەرهادنىڭ رولىغا، مەن دوستى شاپۇر رولىغا چىقىدىغان بولدۇم. ئۇ پەرهاتنىڭ رولىنى هەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنداپ، يېقىملىق ئاۋازدا ئېيتقان ناخشىلىرى بىلەن تاماشىبىنلارنى شېرىن هېسسىيات دېڭىزىغا چۆمدۈرگەنىدى.

زىكرى كەمتەر ئىدى، ئۇ ناخشا ئېيتىشقا باشقىلار بىلەن ئۇزەكلىگە سوقۇشتۇرمايتتى، رولغا چىقىۋاتقىلارغا زېرىكمەي ناخشا

ئۆگىتىپ، ئۇلارنىڭ ئۆز ماھارىتىنى ئاشۇرۇشىغا ياردەم قىلاتتى. بىز ئۆز كەسپىنى قەدىرلەيدىغان بۇ پېشقەدەم سەنئەتكار دوستىمىزنى ئەسلىگەندە، ئۇنىڭ خۇشامەتتىن، مەنمەنلىكتىن، ئۆزىنى كۆمۈچىگە چوغ تارتىشتىن خالىي، كىشىگە قورساق ئالىيجانابلىقىنى ئۆگىنىشىمىز لازىم.

زىكرى ئەلپەتتا توغرىسىدا ئەسلىمە

ئەلقەم ئەختەم

1

زىكرى ئەلپەتتا ئۆزىنىڭ بىر پۈتۈن ھاياتىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سەنئەت ئىشلىرىغا ئاتاپ، ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تەرەققىياتى ۋە راۋاجلىنىشى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى. ئۇ بالىلىق چاغلىرىدىن باشلاپلا مۇزىكىغا ھەۋەس قىلىغاچقا، خەلقتىن ۋە خەلق ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان سەنئەتكارلاردىن تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئاتاقلىق ناخشا ئىجادچىسى ۋە ئاتاقلىق مۇزىكانت ھەم مۇقامشۇناس دەپ ئاتالغانىدى. ئۇ كۆكسى - قارنى كەڭ، كەمتەر، ئالىيجانناب ئەخلاقىي پەزىلەتلەر-گە ئىگە كىشى ئىدى. شائىر كېۋىر نىياز، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپلەر 1937 - يىلدىن تارتىپ ئۇنىڭ بىلەن يېقىن ئۆتۈ-شەتتى ۋە ئۇ ئىجاد قىلغان «ئارزۇگۈل» ناخشىسىنى زوقلىنىپ ئېيتىشاتتى.

1938 - يىلى، زىكرى ئەلپەتتا خەلقتىن، خەلق ناخشىچى-لىرىدىن ئۆگەنگەن ناخشىلىرىنى رەتلەش، تەرتىپكە سېلىش بىلەن شۇغۇللانغان، 1939 - يىلنىڭ ئىچىدە ئۇ «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىجاد قىلىپ، ئۇنى ياش ھەۋەسكار سازەندىلەرگە ئۆگەتكەنىدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللاردا زىكرى ئەلپەتتا ئىجادىيىتى ئىشىغا تېخىمۇ تىرىشچانلىق بىلەن كىرىشىپ، «رۇخسارى» مۇقامىنىڭ تەزىسى ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنى كەيىن-

گەيندىن ئىجاد قىلىپ، ئاممىا بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرگەنىدى. بىراق، بۇ يىللاردا شائىر كېۋىر نىياز غۇلجىدا بار بولغان بولسىمۇ، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ غۇلجىدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن زىكرى ئەلپەتتانىڭ بۇ ئىجادىي پائالىيەتلىرىدىن خەۋەردار ئەمەس ئىدى.

1944 - يىل 8 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئابدۇغوپۇر ناسىرى، ئەزەم، مۇھەممەت توغراق دېگەن كىشىلەر ئىلىدىن ئاقسۇغا كەلگەنىدى، ئەزەم شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بىر مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشى ھەم يېقىن دوستى، سىردىشى ئىدى. شۇنداقلا ئەزەم زىكرى ئەلپەتتادا مۇزىكا تەربىيىسى ئالغان ۋە ئۇ زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى شاگىرتى ئىدى. غۇلجىدا ئەزەمنى كىشىلەر ئىسكىرىپكىچى ئەزەم دەپ ئاتىشاتتى. شۇ ۋاقىتتا ئەزەم لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن ئاقسۇدا كۆرۈشتى، بۇ شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بىشىدا ئوت كۆيۈۋاتقان ئېغىر يىللار ئىدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەزەم، ئابدۇغوپۇر ناسىرى، مۇھەممەت توغراقلاردىن «زىكرى ئاكام سالامەتمۇ، بالا - قازالاردىن ئامانمۇ» دەپ سوراپ، ئۇزۇندىن ئۇزۇنغىچە يىغلاپ كەتكەن. شۇ ۋاقىتتا ئەزەم لۇتپۇللا مۇتەللىپكە زىكرى ئەلپەتتا ئىجاد قىلغان «رۇخسارى» مۇقامىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ بەزى جايلىرىنى بىر نەچچە كۈنلەپ ئۆگىتىپ قويغان. بۇ شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ «تاھىر - زۆھرە» ناملىق سەھنە ئەسىرىنى يېزىپ پۈتتۈرۈپ، ئۇنى ئويناش ئۈچۈن يېڭى ئاھاڭ ۋە يېڭى ناخشىلارغا بەكمۇ ئىنتىزار بولۇپ يۈرگەن چاغلار بولغاچقا، بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇشال بولۇپ: «مەن «تاھىر - زۆھرە» داستانىنى سەھنىلەشتۈرۈپ چىقىپ، بۇ ئەسىرىمگە قايسى ناخشىلارنى ئورۇنلاشتۇرارمەن، دەپ بېشىم قېتىپ تۇراتتى. ئىش ئوڭىغا تارتتى، مانا ئەمدى بۈگۈنكى كۈندە مىڭلىغان، ئۈن مىڭلىغان تاھىر - زۆھرىلەر-

نىڭ ئاھۇ زارىنى، قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى زىكرى ئاكام ياـ راتقان «رۇخسارى» مۇقامى ئارقىلىق خەلقىمگە يەتكۈزۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم» دېگەن. شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ شۇ ۋاقتىـ دا «چال سازەندەم» ماۋزۇلۇق مۇخەممەسىنى مۇقامشۇناس زىكرى ئەلپەتتاغا بېغىشلاپ يازغان. شائىرنىڭ بۇ شېئىرى 1944 - يىل 9 - ئايدا ئاقسۇ گېزىتىدە بېسىلىپ چىققان. ئابدۇغوپۇر ناسىرى، ئەزەم ۋە مۇھەممەت توغراقلار شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاقسۇدىن ئىلىغا يېنىپ چىقىپ، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قورشاۋى ئاستىدا قالغان ئېغىر ئەھۋالىنى، شائىرنىڭ زىكرى ئەلپەتتاغا بېغىشلاپ يازغان «چال سازەندەم» ماۋزۇلۇق شېئىرىـ نى ئۇنىڭ سالامى بىلەن بىرگە زىكرى ئەلپەتتاغا يەتكۈزگەندە ئۇ: «ھە لۇتپۇللا مۇتەللىپ شۇ كۈنلەر ئىچىدە قاپتىمۇ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دەپ ھۆكرەپ يىغلاپ كەتكەن. بۇ چاغدا زىكرى ئەلپەتتا 32 ياشقا، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ 22 ياشقا كەلگەنىدى.

مەن زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۆزىدىن ئاڭلىغانلىرىم بىلەن باشقىلاردىن ئاڭلىغانلىرىمنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭ توغرىسىدىكى ئەسلىمەمنى يېزىپ چىقتىم. شۇنداقلا تارىخىي كىتابلارغا سىلىشتۇرۇپ بەزى جايلىرىغا ئىزاھات قوشتۇم. ئەسلىمىنىڭ خاتا كەتكەن ۋە كەمچىل جايلىرى بولسا يولداشلارنىڭ تولۇقـ لاپ، تۈزىتىپ كېتىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن!

2

زىكرى 1912 - يىلى، غۇلجا شەھەر ئىچىدە شەھەر كەمـ بەغىلى ئەلپەتتا ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىپ، سەككىز يېشىغىچىلىك ئائىلە تەربىيىسىدە بولدى. ئۇ 1920 - يىلدىن 1923 - يىلغىچە

دىنىي مەكتەپتە 1923 - يىل 9 - ئايدا زىكرى ھاجى خەلپەتنىم دېگەن كىشىنىڭ تەشەببۇسى ۋە ھەيدەكچىلىك قىلىشى ئارقىسىدا، 1925 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ يېنىدا ئىچكىلىغان يېڭىچە پەننىي مەكتەپتە ئوقۇدى.

زىكرى ئەلپەتتا مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن 1935 - يىلىغا قەدەر روزى ساقال، زۇنۇن پاينەك، روزى تەمبۇر، ھاسەن تەمبۇر، بارات تەمبۇرلەردىن ناخشا - مۇزىكا ئۆگەندى ۋە ئۆگەنگەنلىرىنى تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللاندى، غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى ھېكىم بەگ خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى پاشا خوجا كۆپىرەك ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئىلى زىمىنىدىكى ناخشا، ساز سەنئىتى بىلەن مەشغۇل بولاتتى. ئۇنىڭدا بۇ ھەقتىكى كىتابلار نۇرغۇن ئىدى. زىكرى ئەلپەتتا پاشا خوجا بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە ئورنىتىپ، ئۇنىڭ كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇغانىدى، ھەتتا زىكرى ئەلپەتتا پاشا خوجا بىلەن بىللە غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى ھېكىم بەگ خوجىنىڭ ئوردىسىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان كاتتا مەرىكىلەرگە قاتنىشىپ تۇراتتى. غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلار، مەشھۇر سازەندىلەر ھېكىم بەگ خوجىنىڭ ئوردىسىدىن نېرى كېتەلمەيتتى. زىكرى ئەلپەتتا ئەنە شۇ داڭلىق ناخشىچىلاردىن، مەشھۇر سازەندىلەردىن ئۈلگە ئالغانىدى. زىكرى ئەلپەتتا غۇلجا شەھەر ئىچىلىك ئۆرەمەرجان، غۇلجا شەھىرىدىكى تېپىپ زات خەلپەت قاتارلىقلار بىلەن ئىلى زىمىنىدىكى ناخشا، ساز سەنئىتى ھەققىدىكى كىتابلارنى كۆپلەپ مۇتالىئە قىلىشاتتى. زىكرى ئەلپەتتا 1936-يىلىنىڭ بېشىدا قورغاس ناھىيىسىدىكى ئابدۇللا ئەپەندى دېگەن كىشىنىڭ قىزى بىلەن تۇرمۇش قۇرغانىدى، بۇ ئادەم ئۇزۇندىن بۇيان ئۇيغۇر تارىخى بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەنىدى. بۇ يىللاردا ئابدۇللا ئەپەندى قورغاستىن غۇلجا شەھىرىگە كېلىپ،

زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۆيىدە تۇراتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇقۇتقۇچى ئۆمەرجان، تىل ئىلمى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تېيىپ زات خەلپەت، ئۇيغۇر تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچى ئابدۇللا ئەپەندىلەر كۆپىنچە ئىلمىي مۇھاكىمە ئىشلىرىنى ئېلىپ باراتتى. زىكرى ئەلپەتتا ئۇلارغا ئارىلىشىپ مۇنداق ئىلمىي مۇھاكىمىلەردىن جىق نەپ ئالاتتى. زۇنۇن قادىرىنىڭ ئاكىسى تۇردى قادىرى غۇلجا شەھىرىدىن سۈرگۈنگە ئىتتىپاقنىڭ چىقىپ ئۇقۇپ كەلگەن بولۇپ، زىكرى ئەلپەتتا ئۇنىڭدىن مەلۇم ۋاقىت تەربىيە ئالغانىدى.

1939 - يىلىغا كەلگەندە زىكرى ئەلپەتتا «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىجاد قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللار ئىچىدە ئۇ «رۇخسارى» مۇقامىنىڭ تەزىسى ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنى كەيىن-كەيىندىن يارىتىپ، ئامما بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. بۇنىڭ بىلەن زىكرى ئەلپەتتا ئۇيغۇر مۇزىكا خەزىنىسىگە غايەت زور تۆھپە قوشتى. «غېرىب - سەنەم»، «پەرھاد - شىرىن»، «غۇنچەم» قاتارلىق ئوپېرا ۋە دراملارغا مۇزىكا يېزىپ ناھايىتى زور مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. زىكرى ئەلپەتتا كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان تالانت ئىگىسى بولۇپ، ئۇ ئېغىر - بېسىق، سالماق، كىچىك پېئىل، باشقىلارىدىن زېرىكمەسلىك ئۆگىنىدىغان، ئۇلارنى ھۆرمەتلەيدىغان، سەپداشلىرىغا ۋە ياشلارغا بىلگەنلىرىنى ئېرىنمەستىن ئۆگىتىدىغان، كۆكسى - قارنى كەڭ، ئاق كۆڭۈل سەنئەتكار ئىدى. ئۇنىڭ بۇ خىل ئەخلاقىي پەزىلەتلىرىنى نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئۇزۇندىن بۇيان تەرىپلەپ كېلىشكەنىدى.

كېيىنكى يىللاردا زىكرى ئەلپەتتا ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئىزدىنىش يوللىرى، غۇلجا شەھىرىدىكى ناخشىچىلار، سازەندىلەرنىڭ تۆھپىلىرى ۋە شۇلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئاجايىپ قىزىقارلىق ۋەقەلەر ھەم ئىلى زېمىنىدىكى ناخشا، ساز سەنئەت

تىنىڭ تارىخى ۋە ئۇلۇغ مۇقامشۇناسلارنىڭ ھاياتى، ئەدەبىياتـ چىلارنىڭ ئىش ئىزلىرى ھەققىدە مۇنۇلارنى بايان قىلىپ يۈرگەنىدى:

مەن غۇلجا شەھەر ئىچىدە تۇغۇلۇپ، 13 ياشقا كىرگەن ۋاقتىمدا يېڭىچە مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ تولۇق ساۋاتلىق بولۇپ چىققان. مەن 13 ياشقا كەلگەندە ناخشا، سازغا قىزىقىپ ئۇنىڭغا بېرىلدىم. دادام بىوقسىز ئادەم ئىدى، ئۆزۈم شوخ، نانىنىڭ چاينىك، كىيىم ـ كېچەكنىڭ قانداق كېلىدىغانلىقىنى ئويلىمايتتىم، بىلمەتتىم. مەن غۇربەتچىلىك زامانىدا بۇرنۇمنى يەرگە تىرەپ قاتارـ غا قوشۇلغانمەن. مەن چوڭ بولۇپ قاتارغا قوشۇلغۇچە نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردۈم، ئېغىر يىللارنى بېشىمدىن ئۆتكۈزدۈم. ئۇ چاغلاردا مەن بىرەر ناخشا ئېيتىشقا ئۇستا ئادەمنى ياكى ساز چېلىشنى بىلىدىغان كىشىنى كۆرسەم ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرىـ ۋالىدىغان بولدۇم، ھەتتا بەزەن كۈنلىرى «مەن نېمىشقا ناخشىنى تۈزۈكرەك ئېيتالمايمەن، نېمىشقا دۇتار، تەمبۇرنى چالالمايمەن؟» دەپ يىغلاپمۇ كېتەتتىم. مەن بۇ مەزگىللەردە روزى ساقالنىڭ كەينىگە كىرىپ ئۇنىڭدىن نۇرغۇن ناخشا ئاڭلىدىم. روزى ساقال ناخشىنى بەلەن ئېيتىپ، مېنى چوڭقۇر خىيالـلارغا سالاتتى. ئۇ مېنى ناخشىغا قىزىقتۇراتتى. روزى ساقالنىڭ ماڭا بەرگەن تەسىرى چوڭقۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن روزى ساقالنى دەسلەپكى ئۇستازىم دەپ ھېسابلايمەن. ساز ئۆگىنىشتە زۇنۇن پاينەك دېگەن ئادەم ماڭا كۆپ ياردەم بەرگەن. باراتتەمبۇر، ھۇسەن ئاكام (بۇ كىشىنى بىز ھەسەن تەمبۇر دەيمىز)، روزى تەمبۇرلەر ماڭا ئۇستاز بولغان. ھازىر ئۇ كىشىلەر يوق، ئۆلۈپ كېتىشتى. كېيىن مەن ناخشا ئېيتالـ لايدىغان، دۇتار چالالايدىغان بولۇپ قالدىم، مۇشۇ چاغلاردا ھېكىم بەگ غوجىنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى ئەكرەمخان بىلەن ئاغىنە بولۇپ قالدىم. ئۇ مېنىڭدىن چوڭ ئىدى، كېيىن ئۇ

هېنى غۇلجا شەھىرىدىكى مەركىلەرگە، يېزا ـ سەھرالاردىكى تويلارغا بىللە ئېلىپ بارىدىغان بولدى. بۇ يەرلەردە مەن ناخشىنى ئاجايىپ ياخشى ئېيتىدىغان ناخشىچىلارنى، دۇتار، تەمبۇر چالىدىغان ماھىر سازەندىلەرنى كۆرۈپ ھەيران قالغانىدىم. كېيىن مەن ئۇلارنىڭ ئۇستىلىق بىلەن ئېيتىدىغان ناخشىلىرى، ماھىرلىق بىلەن چېلىشىدىغان دۇتار، تەمبۇرلىرىنىڭ قائىدە-تەرتىپلىرىنى ئۆگىنىۋالدىم. ئۇلار مېنىڭ ئۇستازلىرىم بولۇپ قالدى. غۇلجا شەھەر ئىچىنىڭ ئوردا مەھەللىسىدىكى ھېيكىم بەگ غوجىنىڭ چوڭ ئوغلى پاشا غوجا ئۇستا رەسسام، ئۇستا ھۆسەن خەتچى ۋە تارىخ بىلىمىدىن خەۋىرى بار كىشى دەپ ئاتالغانىدى. ئۇ سەنئەتكە مۇھەببىتى بار، دىنىي ئېيتقادى كۈچلۈك، ياۋاش، كىبىرى يوق ئادەم ئىدى. ئەمما، نۇقتىئىنەزەرى تارىراق كىشى ئىدى. پاشا غوجا كۆپ ئادەملەر بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشاتتى. ئۇ غۇلجا شەھەر تاقىچىلىق بازىرىدىكى مۇتالى خەلپەم، مەخسۇت ھاجىم، مەنسۇر ئاقساقال (مەنسۇر ئاخۇن ئۇسسۇلچى)، تۇرغىنكۆۋرۈك مەھەللىسىدىكى باۋۇدۇن ھاجىم، ھەرەمباغدىكى ئىمىن تارىخ، شەھەر ئىچىلىك ئەختەم ھاپىز، يۈسۈپ ئاخۇن (يۈسۈپ ئاخۇن جۇرېن)، تېيىپ زات خەلپىتىم، خۇنخاي مازارلىق ئىمىنجان شائىيۇ (ئىمىنجان تارىخ)، ئاۋزەر خەلپەم، قاينۇقلۇق زىكرىيا ئىمام، يۇقىرىقى پەنجەملىك نادىخان داموللام، ئۇلاستايلىق ئاق بېلىق داپچى دېگەن كىشىلەر بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، پات ـ پاتلا ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىپ تۇراتتى. بۇ ئادەملەر شۇ چاغلاردا ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئىلى زېمىنىدىكى ئۇيغۇر ساز، ناخشا سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەر ھېسابلىناتتى. مەن پاشا غوجىنىڭ ئۆيىدە شۇ ئادەملەر بىلەن تونۇشۇپ، ئۇيغۇر ساز، ناخشا سەنئىتى، ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە جىق ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ، ئۇلاردىن كۆپ

نەپ ئالغانىدىم.

مەن ئوقۇغان كىتابلىرىم ۋە ئاڭلىغانلىرىمغا ئاساسلانغاندا ساۋۇت بىدىك، مەسۇم توقۇم، ئابدۇللا چوكچۇك دېگەن ئادەم لەر ئۆز ۋاقتىدا غۇلجىدا ناخشىچى دەپ داڭقى چىققانكەن. ھەسەن تەمبۇر، جامى تەمبۇر (بۇ كىشى ئاتاقلىق تەمبۇرچىمىز ھۈسەنجاننىڭ دادىسى ئىدى)، زۇنۇن پاينەك، بارات تەمبۇر، قاھار غىجەك (بۇ ئادەم يازغۇچى ئابدۇراخمانىنىڭ ئاتىسى ئىدى)، ئاق تېيىپ دېگەن كىشىلەر مەشھۇر سازەندىلەر ھېسابلىنىدىكەن. بۇ داڭلىق ناخشىچىلارنىڭ ۋە مەشھۇر سازەندىلەرنىڭ بەزىلىرىدىن مەنمۇ تەلىم ئالغانىدىم. روزى تەمبۇر، ھۈسەن تەمبۇرلەر بولسا، شۇ مەزگىللەردە يۇقىرىدا ناملىرى ئېيتىلغان داڭلىق ناخشىچىلاردىن، مەشھۇر سازەندىلەردىن كىچىك بولۇپ، ئۇلار شۇ چاغلاردا ياش روزى تەمبۇر، ياش ھۈسەن تەمبۇر دېيىلىدىكەن. روزى تەمبۇر، ھۈسەن تەمبۇرلەرمۇ ئوخشاشلا مەشھۇر سازەندىلەر ئىكەن.

شۇ ۋاقىتلاردا ئۆزىنى توختاتقان، چوڭ سۈپەت، مەشھۇر سازەندىلەرنىڭ يەنە بىرى ئابدۇللا دۇمباق دېگەن كىشى ئىكەن. ئۇ سۈيدۈكلۈك بولۇپ، ساتار، تەمبۇر، دۇتار چېلىشقا ماھىر ئىكەن. ئابدۇللا دۇمباقنىڭ سۈيدۈك، غۇلجا شەھەرلىرىدە ئىناۋەت - ئابرويى چوڭ ئىكەن. غۇلجا شەھىرىدە كاتتا مەرىكىلەر ئۆتكۈزۈلگەندە ئۇ كىشى سۈيدۈكدىن غۇلجا شەھىرىگە ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنىدىكەن. مەن بۇ يىللاردا كىچىك بالا ئىدىم. غۇلجا شەھىرىدىكى ئاتاقلىق ناخشىچىمىز ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋپ، غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلارغا، مەشھۇر سازەندىلەرگە قويۇق ئارىلىشىپ، ئۇلاردىن ناخشا ئۆگىنىپ، سورۇنلاردا ناخشا ئېيتىپ يۈرگەچكە، ئۇ غۇلجا شەھىرى بويىچە «ئاۋازى ساز، قائىدىلىك ناخشا ئېيتىدىغان بالا» دەپ ئاتىلاتتى. شۇ يىللاردا مەن ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋپ بىلەن تونۇشۇپ

ئـاغـنـه بـولۇپ، ئـۇنـگـدىن بـىر قـانـچـه ناخشىلارنى ئۆگـنـىـۋالغانىدىم ۋە شۇنىڭدىن تارتىپ ئابدۇۋۇھىلى جارۇللايوپ مېنىڭ سەپدىشىم بولۇپ قالغان، كېيىن مەن دۇتارغا بېرىلىپ زۇنۇن پـاينەك، بـارات تـەمبۇر، ھەسەن تەمبۇرلەردىن دۇتار چېلىشنى ئـۆگەنىدىم (بـۇ كىشىلەر دۇتارنى قائىدىلىك، ناھايىتى سىلىق چېلىشاتتى). ھـەرەمباغلىق داڭلىق نـاخشىچى ساۋۇت بىلەن دېگەن ئادەمدىن «سادىر 1 – »،«سادىر 2 –»، «سادىر 3 –» ناخشىلىرىنى نـۇرغۇن قېتىم ئـاڭلاپ، سـادىر پـالـۋاننىڭ قوشاقلىرى بىلەن ناخشىلىرىنى ئۆزۈمگە ئۆزلەشتۇرۇۋالغانىدىم.

بۇ يىللارنىڭ ئالدىدىكى چاغلاردا ياز پەسىللىرىدە غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى گۈلشەنباغدا، جىرغىلاڭدا، ئىلى دەريـاسى بويىدا، زايومكىدا (ئاق رۇسلارنىڭ ئوفىتسېرلىرى، 1918 –، 1919 – يىللىرى شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، غـۇلجا شـەھىرى دۆڭـمـەھـەللىسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى، ئىلى دەريـاسىنىڭ بويىدىكى ئورمانلىقنى ئۇلار «زايومكا» دەپ ئاتاشقانىكەن. ئىلى زېمىنىدىكى ئاق رۇسلارنى ئىلى خەلقى «تۇگمەنچى، تۇگمەنچىلەر» دەپ ئاتىشىپتىكەن.) يۇقىرىقى پەنجىمنىڭ غولىدىكى قـارىياغاچـلىقتا، قىش پەسىللىرىدە بولسا، غۇلجا شەھـەر ئىچىدىكى ھېكىم بەگ غوجىنىڭ ئوردىسىدا ۋە بايلارنىڭ ئۆيلىرىدە كاتتا مەرىكىلەر ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىكەن. بۇ كاتتا مەرىكىلەرگە غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلار، مەشھۇر سازەندىلەر، ئاتاقلىق ئۇسسۇلچىلار، خەلقە تونۇلغان قـوشاقچىلار، بېيىتچىلار، شائىرلار، قىزىقچىلار، چـاقچاقچىلار تـوپلىشىپ، نـاخشا ئېيتىشىپ ساز چېلىشىدىكەن. ئاتاقلىق ئۇسسۇلچى مەنسۇرجان ئاقساقال ۋە باشقا ئۇسسۇلچىلار «ئىلى سەنىمى»، «چىم – چىم ئەتتىم چىم بىلەن»، «ئەنە گـۈللەۋلە، مـانـا گـۈللەۋلـەي»، «قارا يورغام» ئـۇسسۇللىرىنى ئويناشىدىكەن. ئۇنىڭدىن كېيىن شـۇ سورۇنلاردا قـوشاقچىلار

خەلق قوشاقلىرىنى، بېيىتلىرىنى، سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرىنى، موللا بىلال موللا يۈسۈپنىڭ، ھېيىت مۇھەممەت، سېيىت مۇھەممەتنىڭ قوشاق، بېيىتلىرىنى، نەزمىلىرىنى، شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى بەس - بەس بىلەن ئوقۇشۇپ، ئۇلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى، ئازاب - ئوقۇبەتلىك كۈنلىرىنى ئەسلەپ يىغلاپ كېتىشىدىكەن. ئاندىن كېيىن قىزىقچىلار قىزىقچىلىق قىلىشىدىكەن، چاقچاقچىلار چاقچاق قىلىشىدىكەن.

شۇ يىللاردا ئىلى زېمىنىدىكى ناخشىچىلار، سازەندىلەر «ئون ئىككى مۇقام» نى ئازراق ئۆزگەرتىۋەتكەن. بۇنىڭ سەۋەبى: ئۇلار «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ داستان، مەشرەپلىرىنىڭ بىر قىسمىنىلا بىلىشىدىكەن، «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمىنى بىلمەيدىكەن، ھەتتا غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلار ۋە مەشھۇر سازەندىلەرمۇ «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمىسىنى تولۇق ئاڭلاپ باقمىغانىكەن. «ئون ئىككى مۇقام» ھەر بىر جايلاردىكى، يۇرتلاردىكى خەلقلەرنىڭ ياخشى ئاھاڭ، ئۇلگىلىك ساز (مۇزىكا)، نەمۇنىلىك ناخشىلىرىنىڭ بىرىگە بىرىگە قوشۇلۇشى ۋە ئۇلارنى ئۆز تەركىبىگە ئېلىپ بېيىپ، راۋاجلىنىپ ئاستا - ئاستا تولۇقلىنىپ ۋۇجۇدقا كېلىپ، ئون ئىككى يۈرۈشلۈك مۇزىكا بولۇپ تۇراقلىشىپ، بىزنىڭ زامانىمىزغىچە ساقلىنىپ كەلگەنىكەن. [بۇ سۆزلەرنى مۇھەممەت موللا (كاروشاڭ ئاخۇنۇم) غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلارغا، مەشھۇر سازەندىلەرگە كۆپ سۆزلىگەنىكەن.]

مەن ھاياتىمدا شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدىمكى، ھەر قانداق كىشى ئۆزى سۆيگەن ئىشتا تىرىشچانلىق كۆرسەتسە چوقۇم نەتىجىگە ئېرىشەلەيدىكەن، ھاڭۇېقىپ يۈرسە ھېچ نەرسە ئۆگىنەلمەيدىكەن، چەتتە قالىدىكەن. خەزىنە دېگەن خەلقنىڭ ئىچىدە، بۇ خەزىنىنى خەلقنىڭ ئۆزى ياراتقان. توختاخۇن ناخشىچى، توختاخۇن دۇتارچى، سادىر پالۋان دېگەن ئادەملەر،

هېلىم، سېلىم، كاروشاك ئاخۇنۇم دېگەن ئۇلۇغ مۇقامشۇناسلار، ساۋۇت بىدىك، ئابدۇللا چوكچوك، مەسۇم توقۇم دېگەن داڭلىق ناخشىچىلار، ھەسەن تەمبۇر، زۇنۇن پاينەك، بارات تەمبۇر، جامى تەمبۇر، ئابدۇللا دۇمباق، قاھار غىجەك، روزى تەمبۇر، ھۇسەن تەمبۇر دېگەن مەشھۇر سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى خەلق خەزىنىسىدىن ئوزۇقلىنىپ، خەلقتىن ئۆگىنىپ سەنئەتكار بولغان. مەن شۇلارنىڭ تەربىيىسىنى كۆرۈپ سەنئەتكارلار سېپىدىن ئورۇن ئالغان. خەلق بولمىسا، ئۇلۇغ مۇقامشۇناسلار، داڭلىق ناخشىچىلار، مەشھۇر سازەندىلەرمۇ بولمايتتى. ئۇلار بولمىسا مەنمۇ بولمايتتىم. ئۇستازلارنىڭ ئىسمىنى، تەرجىمھالىنى بىلىپ قويۇش بىلەن كۇپايە قىلمايدىكەن. مۇھىمى ئۇلارنىڭ ھېسىپ ئۆتكەن يوللىرىنى، سەرگۈزەشتىلىرىنى، قالدۇرۇپ كەتكەن تۆھپىلىرىنى، خىسلەت، مىجەزلىرىنى بىلىش، ئۇلارنى سەنئەت ئەھلىگە بىلدۇرۇش ھەممىدىن زۆرۈر ئىكەن. ھېلىم، سېلىم، مۇھەممەت دامۇللاملارنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن تۆھپىلىرى مول، ئالىي پەزىلەتلىك ئېسىل كىشىلەر. ئۇلار مېنىڭ ھۇرمەتلىك ئۇستازلىرىم.

ئاتام رەھمىتى ھېلىم، سېلىم دېگەن مەشھۇر مۇقامچىلار تۇغرىسىدا جىق بىلەتتى. بىزنىڭ پەدەرىنىڭ ئىسمى داۋۇت ئاخۇن بولۇپ، ئۇ شۇ مەزگىللەردىكى نەغمىچىلەرنىڭ بىرى ئىكەن. ئاتام مۇقامنى ھېلىم، سېلىملاردىن ئۆگىنىپ ئۇلار بىلەن بىللە يۇرۇشكەنىكەن. ئۇ ۋاقىتتىكى ئەھۋاللارنى، ھېلىم، سېلىملارنىڭ تارىخىنى، بەدۆلەت قەشقەردە ئورۇن قۇرۇپ ھۆكۈم سۈرگەن چاغلاردىكى قايغۇلۇق كۈنلەرنى ئاتام ماڭا مۇنداق سۆزلەپ بەرگەنىدى: «ھېلىم، سېلىم دېگەن مۇقامچىلار قەشقەرلىك ئىدى. ئۇلار قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچالاردا مۇقام ئېيتىپ، نەغمە قىلىپ يۇرۇشۇپ، خەلق ئىچىدە چوڭ ھۇرمەتكە ئىگە بولۇشقان. ھېلىم، سېلىملار مۇقامنى ياخشى

ئېيتىدىغان ئادەملەر ئىدى.

ياقۇپ بەگ 1866 - يىلى قەشقەردە ئوردا قۇرغاندا، هېلىم، سېلىم دېگەن داڭلىق مۇقامچىلارنى ئوردىسىدىكى ھەرەم خانىسىدا تۇرغۇزغان. شۇ چاغدا هېلىم 44 ياشتا، سېلىم 42 ياشتا ئىدى. هېلىم ساتار، سېلىم داپ چالاتتى. بۇ چاغلاردا بەدۋلەتنىڭ ئوردىسىدا مىرزىلىرى، ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرى، چاپارمەنلىرى، ئادەتتىكى كىشىلەر خىزمەت قىلىشاتتى. بەدۋلەتنىڭ ئوردىسىنداڭ ئىچىدە يەتتە ئېغىزلىق ھەرەمخانىسى بولۇپ، بۇ ئۆيلەر ئىنتايىن هەشەمەتلىك ياسالغانىدى. ياسىداق ئۆيلەرنىڭ بەش ئېغىزىدا كۇچادىن كەلتۇرۇلگەن چىرايلىق چوكانلاردىن ئوتتۇز نەچچىسى تۇراتتى، سىرلىق ئۆيلەرنىڭ پەنجىرىلىرى يىپەك پەردىلەر بىلەن ئورالغانىدى. بەدۋلەت مەخسۇس بىر ئۆيدە تۇراتتى، هېلىم، سېلىملار بىر ئۆيدە تۇرۇشۇپ، كېچىسى نەغمە قىلىپ بەدۋلەتنى ئۇخلىتاتتى، ئۇلار سەھەر تۇرۇشۇپ، نەغمە قىلىشىپ بەدۋلەتنى ئويغىتاتتى. ھەرەمخانىغا كېچە - كۈندۈز هېچقانداق كىشى كىرمەيتتى. بەدۋلەتنىڭ ھەرەمخانىسىنى ناھايىتى مەخپىي تۇتاتتى. ھەرەمخانىدا 16 ياشلىق مۇھەممەت موللا دېگەن بالا ئىشلەيتتى. ئۇ ھەرەمخانىدىكى ئوتتۇزدىن ئارتۇق چوكانىنىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى هەم ئۇلارغا ۋە هېلىم، سېلىملارغا چاي، تاماق تەشۇيتتى. مۇھەممەت موللا ھەرەمخانىدا هېلىم، سېلىملار بىلەن بىللە بىر ئۆيدە تۇرۇپ، يېتىپ - قوپۇپ يۈرۈپ، ئۇلاردىن «ئون ئىككى مۇقام»نى پىششىق ئۆگىنىۋالغانىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئەخمەتباقى قەشقەر كونىشەھەرلىك بولۇپ، ئۇ كونىشەھەر بازىرىدا ئولتۇرۇپ سۈپۈرگە ساتاتتى. مۇھەممەت موللا مۇقامنى ياخشى ئېيتاتتى. ئاۋازى مۇڭلۇق، ساز ئىدى. ئۇ تارتىنچاق، قىز بالىدەك ياۋاش، مۆمىن بالا ئىدى. مۇھەممەت موللا ھەرەمخانىدىكى ئوتتۇزدىن ئارتۇق چوكانىنى پەردازلىتىپ،

ئۆيىتىشىدىغان غەزەللىرىنى، سەت - ئۇياتلىق گەپ - سۆزلىرى نى ئاڭلاپ ئىزا تارتاتتى. بەزىدە ئۇ چوكانلارنىڭ كېچىلەردە نۆۋەت بىلەن بەدۆلەتنىڭ ياتىدىغان ئۆيىگە كىرىپ قىلىدىغان بەتقىلىق ئىشلىرىغا دۇچ كېلىپ قالاتتى. مۇنداق چاغلاردا ئوردىدىكى بەدۆلەتنىڭ مىرزىلىرى ئۇنى ئىشخانىغا چاقىرتىۋېلىپ قاتتىق ئۇرۇپ تاشلايتتى. مۇھەممەت مۇللا زەخىملىنىپ، مىرزىلارنىڭ ئىشخانىسىدىن ئۆزىنىڭ ياتىدىغان ئۆيىگە چىقىپ، خۇداغا نالە قىلىپ ئولتۇرۇپ ھەسرەتلىك يىغلايتتى. ھېلىم، سېلىملار ئەھۋالنى بىلىپ، بىچارە مۇھەممەت موللىنىڭ يارىلانغان تەنلىرىگە قاراپ، ئۇنىڭ بىلەن تەڭ يىغلىشىپ ‹سۇبھانالله› دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشاتتى.

بەدۆلەت ئالدامچى، ساختىپەز، ھىيلە - مىكرى تولا، شەھۋانىي، زالىم ئادەم ئىدى. ئەمما، ئۇ بەش ۋاخ نامازدىن قالمايدىغان، ئۆزىنى بەگلەرنىڭ، ئاخۇنلارنىڭ ۋە جامائەتنىڭ ئالدىدا پەرىشتە قىلىپ كۆرسىتىدىغان مەككار، ھارامزادە ئىدى. لېكىن، بەدۆلەت كېچىسى ھەرەمخانىغا كىرىۋېلىپ، كىشى تاقەت قىلىپ تۇرالمايدىغان ئەسكىلىكلەرنى قىلىدىغان، نومۇس دېگەننى بىلمەيدىغان، خۇدادىن قورقمايدىغان بۇزۇق ئىدى. بەدۆلەتنىڭ ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر، چاپارمەنلەر كۆپ ئىدى. ئۇلار بەدۆلەتنىڭ ھەرەمخانىسىدىكى سىرلارنى، بەدۆلەتنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى تامامەن بىلىشەتتى. لېكىن، ئۇلار ھېچقانداق يەردە، ھېچكىمگە لام - جىم دېيىشمەيتتى. ئۇ ھەرەمخانىسىغا كۆزى چۈشۈپ قالغان ئادەملەرنى سېزىپلا قالسا، مىرزىلىرىغا ئېيتىپ بىر كېچىدىلا جايلىتىۋېتەتتى. بەدۆلەت ئالدى بىلەن داڭلىق ساتارچى بائىز دېگەن كىشىنى زىندانغا تاشلاپ ئۆلتۈردى. خوتەن، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچا، قاراشەھەرلەردىكى مۇقامچىلار، نەغمىچىلەر بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىشىپ، ماتەمدار بولۇشۇپ ئۆز-

لىرنى چەتكە ئېلىشقانىدى. لېكىن، ئالتە شەھەردىكى مۇقامچى، نەغمىچىلەرنى ئۇ يەرلەردىكى مەنسەپدارلار، بەگلەر، بايلار ئۆيلىرىگە قىچقارتىپ، نەغمە قىلدۇرۇپ يۈرۈشكەنىدى. ئەمما، مۇقامچىلارنى، نەغمىچىلەرنى ئۇلار ئۆيلىرىنىڭ تاپسىلىرىدا ئولتۇرۇپلا نەغمە قىلىشقا ئىجازەت قىلىشاتتى. مۇقامچىلارنىڭ، نەغمىچىلەرنىڭ ئۆيلەرنىڭ تۆرىگە چىقىپ مۇقام ئېيتىشىغا، نەغمە قىلىشىغا جايلاردىكى مەنسەپدارلار، بەگلەر، بايلار ھېچقانداق رۇخسەت قىلمايتتى. ‹جانىۋارلار ئاسمانغا ئۇرلەپ ئۇچسا قۇش يەيدۇ، نەغمىچى ئۆينىڭ تۆرىگە چىقسا مۇشت يەيدۇ› دېگەن سۆز بەدۆلەتنىڭ مۇقامچىلىق، نەغمىچىلىق ئىشلىرىنى بوغۇپ، يەرگە ئۇرۇۋاتقان يىللاردا كېلىپ چىققانىدى. بەدۆلەتنىڭ ئوردىسىنىڭ ئىچىدىكى ھەرەمخانىدا تۇرىدىغان نەغمىچى ھېلىم، سېلىم، مەھەممەت موللىلار يىللاپ ئوردىنىڭ سىرتىنى كۆرۈشمەيتتى. بىر كۈنى ھېلىم، سېلىملار مىرزىلارنىڭ باشلىقىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، مىرزىلار باشلىقىغا ‹تەقسىر، بىزنىڭ بالا ـ چاقىلىرىمىز بار، كەمبەغەل ئادەملەرمىز. ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۆيلىرىمىزگە قايتىپ، بىر كېچە قونۇپ بالا ـ چاقىلىرىمىزنىڭ ھال ـ ئەھۋاللىرىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشساق› دەپ ئىلتىماس قىلىشقان. مىرزىلارنىڭ باشلىقى ھېلىم، سېلىملارنىڭ بۇ ئىلتىماسلىرىنى بەدۆلەتكە مەلۇم قىلغاندا، ئۇ تېرىكىپ، بۇغۇلۇپ ‹ھەر ئىككىسىنى ھەرەمخانىدىن يوقىتىڭلار› دېگەن. مىرزىلارنىڭ باشلىقى بۇنى چاپارمەنلىرىدىن تۆتىگە ئېيتىپ، بىر كېچىدىلا ھېلىم، سېلىملارنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەن. ئۇلار بۇ سىرنى مەخپىي تۇتۇپ باسۇرۇۋېتىشكەن. ھېلىم، سېلىملار بىلەن بىر ئۆيدە تۇرىدىغان مۇھەممەت موللىمۇ بۇ ئىشتىن خەۋەرسىز قالغان. ئۇ ئۆيگە كىرىپ ھېلىم، سېلىملارنىڭ يوقلىپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن. لېكىن ئۇ، بۇ ھەقتە ھېچكىمگە بىر نەرسە دېيىشكە پېتىنالماس

تىن، كۆزىگە زورلاپ ھەرەمخانىدىكى ياتىدىغان ئۆيىدە يالـ غۇز يىغلاپ يۈرگـەنىكـەن» دەپ سۆزلـەپ بەرگـەن. بىزنـىڭ پـەدەر بۇ ھـەقتە كۆپ بىلـەتتى. يۇقىرىقىلار ئۇنىڭ ئېيتقىنىڭ بەرگەنلىرىنىڭ پەقەت بىر قىسمى.

يىللار ئۆتـۈپ ئاپرېل ئىنقىلابىمۇ (ئـاپرېل ئۆزگىرىشى) بولدى. 1933 ـ يىلدىن باشلاپ ئىلىدا ئـۇيغۇر ئـۇيـۇشمىسى قۇرۇلدى. غۇلجا شـەھىرىدە ۋە يېزا ـ سەھرالاردا يېڭى مەكـتـەپلەر ئېچىلىپ ئىلىم ـ مەرىپەت، ناخشا، ساز سەنئىتى جانـلىنىپ كـەتتى. مەن بۇ چاغلاردا «ئامەت كەلدى» دەپ خۇشال بولۇپ كەتتىم. بىر مەزگىل ناخشىچىلىرىمىز، سازەندىلىرىمىز، ئـەدەبىياتچىلىرىمىزنىڭ روھى كـۆتۈرۈلۈپ ئىجادىيەت ئىشىغا كىرىشىپ كەتتى.

1933 ـ، 1934 ـ يىللىرى غۇلجا شەھىرىدىكى ئـۇمىد مەكـتـىپىگە مەرۇپ سەئىدى دېگەن كىشى ئاۋۋال مۇئەللىم، كېيىن مۇدىر بولغانىدى ھەم شۇ يىللاردا ئۇ ئىلى گېزىتى ئىدارىـسىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە خىزمەتمۇ قىلغانىدى. مەرۇپ سەئىدى شـۇ يىللاردا ئـاتاقلىق شائىر ۋە مەرىپەتپەرۋەر ئادەم ئىدى. شـۇ ۋاقىتلاردا مـەرۇپ سەئىدىنىڭ بىر شېئىرىغا مەن ئاھاڭ ئىجاد قىلىپ ناخشا قىلدىم. ئۇنىڭ شېئىرىنىڭ ماۋزۇسى «ئېچىلغان گۈل قىزىل گۈل» ئىدى. بۇ ناخشىنى غۇلجا شەھـىرىدىكى، سـەھرا ـ يېزىلاردىكى مـەكتـەپ ئـوقۇغۇچىلىرى ۋە كەچ كـۇرسلاردا ئـوقۇيدىغان چوڭ يـاشلىق كىشىلەر، ئۇيغۇر ئـۇيۇشمىلىرىدا خىزمـەت قىلىدىغان كىشىلەر، تىياتىرلاردىـكى ئـارتـىـسلارنـىـڭ بارلىقى ئېيتتى. بىر كـۈنـى مـەرۇپ سـەئىدى، ئـايۇپ مـەنسۇرى، خېلىل ساتتارى دېگەن كىشىلەر بىزنىڭ ئـۆيگە كېلىپ «زىـكرى ئەلپەتنا، بىز سىزنى يـوقلاپ كەلدۇق. تىرىشىپ يېڭى نـاخشىلارنى، يېڭى ئـاھاڭلارنى كۆپـلەپ ئىجـاد قىلىڭ! ئىجتىھات قىلىپ مـاھىر سـازەندە بولۇڭ!

بىز سىزگە تەلەكداشىمىز» دېيىشتى. بۇ چاغدا مېنىڭ روھىم كۆتۈرۈلۈپ، بېشىم ئاسمانغا يەتكەندەك بولۇپ كەتتىم. مەرۇپ سەئىدى پاكىزە چىرايلىق، كېلىشكەن كىشى ئىدى. ئۇ ئاپىرىل ئىنقىلابىدىن بۇرۇن يۇقىرىقى دادامتۇ، ئوغايىتۇ يېزىلىرىدا بىكىچە مەكتەپ ئېچىپ، بالىلارنى ئوقۇتقان. 1930 - يىلى غۇلجا شەھەر تۇغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىدە ئېچىلغان يېكىچە مەكتەپكە مۇدىر بولغان. بۇ ئادەمنىڭ بۇرادىرى ئايۇپ مەنسۇرى غۇلجا شەھەر تېرەكمازار مەھەللىسىدىكى مۇتالى خەلپەمنىڭ سىڭلىسىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ 1928 - يىلغا قەدەر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياسىدا ئوقۇغانىكەن. ئايۇپ مەنسۇرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كېلىپ، ئاپىرىل ئىنقىلابىدىن بىخەۋىرلىك غۇلجا شەھىرىدىكى يېكىچە مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولغان. خېلىل ساتتارى، لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئۇستازى شائىر ئەنۋەر ناسىرنىڭ دوستى ئىدى. مەرۇپ سەئىدى 1918 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۆز يۇرتى ئىلىغا قايتىپ كەلگەن. خېلىل ساتتارى 1930 - يىللار ئىچىدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىلىغا يېنىپ كېلىپ، ئارا ئۆستەكچە يېزىسىنىڭ ئارا مەھەللىسىدە ئۆسكەنىكەن. ئەنۋەر ناسىرىمۇ 30 - يىللار ئىچىدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىلىغا ئوتكەن. بۇلار ئاپىرىل ئىنقىلابىدىن كېيىن ئىلى گېزىتى ئىدارىسىدە خىزمەت قىلىشقان. بۇلارنىڭ ھەممىسى ناخشا، سازغا خۇشتار كىشىلەر بولۇپ، ئۇمۇمەن مەدەنىيەت - مائارىپ، سەنئەت تەرەققىياتى ئۈچۈن جانلىرىنى ئاتىغان كۆرەشچان ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئىدى. 1936 - يىلى شېڭ شىسەي مەرۇپ سەئىدى، ئايۇپ مەنسۇرى، خېلىل ساتتارىلارنى ئىلىدىن ئۇرۇمچى شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىگە يۆتكەپ كەتكەنىدى. ئەنۋەر ناسىرى ئىلىدا قالغانىدى.

مۇشۇ يىللاردا شائىر كېۋىر نىياز «ماۋ زېدۇڭ، جۇ دې

بىزگە يولباشچى» دېگەن قۇرلىرى بار بىر شېئىر يازغانىدى. ئۇنىڭ بۇ شېئىرى غۇلجا شەھىرىدە ناخشا قىلىپ ئېيتىلغانىدى. شۇ چاغدا ئىلى گېزىتىگە:

«باب - باراۋەر تاراليۇن،
ھەر مىللەتكە نۇرلۇق تاڭ.
مەدەنىيەت بىلەن،
گۈللەنسۇن شىنجاڭ.»

دېگەن بىر شېئىر چىققان. بۇ شېئىر كىم تەرىپىدىن يېزىلغانلىقىنى بىلمەيمەن. بۇ شېئىرمۇ «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ بىر ئاھاڭىغا تېكىست قىلىپ سېلىنغانىدى. بۇنى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ناخشا قىلىپ، كۇلۇبلاردا ئېيتىپ چىقاتتى. 1937 - يىلدىن تارتىپ كېڭىر نىياز، لۇتپۇللا مۇتەللىپلەر مېنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ يېنىدىن نېرى كېتىشمەيتتى. ئۇلار شۇ چاغلاردا مېنىڭ دوستلىرىم بولۇپ قالغانىدى. 1935 - يىلى بولسا كېرەك ئەتىمالىم، مەن 23 ياشقا كەلگەن چاغدا ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەركىبىدىكى تىياتىرغا كىردىم. بۇ تىياتىردا قاسىمجان قەمبىرى تازا كۈچەپ ئىشلەۋاتقانىكەن. ئۇ سەنئەتخۇمار، قابىل ئارتىس ھەم شائىر ئىدى. بۇ يىللاردا غۇلجا شەھىرىدە ناخشا، ساز سەنئىتى، تىياتىرچىلىق تازا يۇكسەلگەنىدى. خۇددى شۇنىڭدەك سۈيدۇئىددىمۇ ناخشا، ساز سەنئىتى، تىياتىرچىلىق تەرەققىي قىلغانىدى. سۈيدۇئىدە ھەۋەسكارلار ۋە زىيالىيلار كۆپ ئىدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ قاسىمجان قەمبىرى بىلەن بىر يۇرتلۇق بولۇپ، ئۇ 1928 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورغاسقا ئۆتۈپ، سۈيدۇئىدە تۇرغانىدى. بۇ يىللاردا ئابباسوۋ غۇلجا شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىپ لۇتپۇللا مۇتەللىپ، كېڭىر نىيازلار بىلەن بىلىم ئېلىش

يولىدا جىددىي كۇچ سەرپ قىلىۋاتقانىدى. مەن ناخشا ئىجادىـ يىتى بىلەنلا بىرلۇپ كـەتكەنىدىم. مەن يۇقىرىدا «ئالا بايتال يوقالدى، ئـەمدى ئـۇيغۇر نـاخشا، ساز سەنئىتىگە توسالغۇلۇق قىلىدىغانلار يوق» دەپ چۈتنى خاتا سۆزلىگەنىدىم. ئاپرىل ئىنقىلابىدىن كېيىن مەن خۇشال بولۇپ كېتىپ «ئامەت كەلدى» دەپ ئالدىنىپ قالغانىكەنمەن. 1937 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋە ئـۇنىڭدىن كېيىنكي ۋاقىتلاردا پـالاكـەتلىك بېسىپ غوجامـ نىياز ھاجى باشلىق نـۇرغۇنلىغان ئادەملەر زىندانغا تاشلاندى. بۇ ئىشقا مـەن ھەيران بـولدۇم. نەق مۇشۇ چاغدا قاسىمجان قەمبىرى ئىلى گېزىتىگە بىر شېئىر يازغانىدى، ئۇنىڭ يازغان شېئىرىنىڭ ئىككى قۇرى مۇنداق ئىدى:

«ياغدى لاھوت ئاسمىنىدىن چۈشتى يۇرەككە داغ،
نۇرلار ئۆچۈپ ھازىر قالدى يەنە يەككە قارا چىراغ.»

مەن بۇ شېئىرنى ئوقۇپ، نۇرلار ئـۆچۈپ كېتىپتۇ دەپ ھـەسرەت چېكىپ يـۇردۇم. ئـاز كـۇن ئۆتمەستىنلا قـاسىمجان قەمبىرى ئـۆزىمۇ ئـۆچـۈپ كېتىپتۇ. بـۇ سۆزنى ئاڭلاپ مـەن قايغۇ ئىچىدە يان - يېنىمدىن ئـۇركۈپ يۇردۇم. ئامال قانچە، شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ 1938 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچىلىك روزى تـەمبۇرگە ئـەگىشىپ يـۈرۈپ «ئۇن ئىككى مۇقام» نىڭ داستان، مەشرەپلىرىنى ئـۆگەنىدىم ۋە ئۆگەنگەن ناخشىلىرىمنى رەتلىدىم. بىر نەچچە ناخشىلارنى ئىجاد قىلىپ، ئۇلارنى «غېرىبـ سـەنەم»، «پـەرھـاد - شىرىن» قـاتارلىق سـەھنە ئەسەرلىرىگە قوشتۇم. يەنە بىر تەرەپتىن ئابدۇۋۇەلى جارۇللايوپنىڭ بىلىكـ مدىن تۇتۇپ، ئۇ نەگە بارسا مەنمۇ شۇ يەرلەرگە بېرىپ، ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى چـوڭـقۇرراق قېزىپ ئـۆگىنىشكە، ئـۇلارنى كۆزىتىشكە كىرىشىپ كەتتىم. بۇ يىللاردا مېنى كىشىلەر «ناخشا

ئىجادچىسى زىكرى، تالانتلىق سازەندە زىكرى» دېيىشىپ ماختاپ، ھۇرمەتلىشىدىغان بولۇپ قالدى. شۇنداق قىلىپ مەن «زىكرى ئەلپەتنا» دەپ ئاتىلىپ قالدىم. ئەمما، يۈرەك پوك - پوك ئىدى.

1941 - يىلى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇرۇمچىدىن ئىلىغا كىلىپ، بىر كۈنى مېنى يوقلاپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ مەسكىنلىشىپ قالغانىكەن. ئۇ ماڭا «ئىش قىڭغىر چىقىپ كەتتى، ھۆركىرەيدىغانلار ھۆركىرەۋاتىدۇ. ئەمما، يارۇ بۇرادەرلەرنىڭ يۈرىكى پوك - پوك. 1940 - يىل 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كېچىسى ئۇرۇمچىدە مەرۇپ سەئىدىنى، ئىككى ئايدىن كېيىن ئايۇپ مەنسۇرى، خېلىل ساتتارلارنى شېڭ دۇبەن قەرلغا ئالدى. سۇرۇشتۇرۇپ كۆرسەم 1941 - يىل 4 - ئايدا ئىككىنچى تۇرمىدە شېڭنىڭ ۋەھشىي سوراقچىلىرى مەرۇپ سەئىدى، ئايۇپ مەنسۇرى، خېلىل ساتتارلارنىڭ بۇيۇنلىرىغا سىرتماق سېلىپ ئۆلتۇرۇۋېتىپتۇ. ئۇلار ھازىر يوق» دېدى. شۇ يەردە مەن دۇم يېتىپ يىغلىدىم. شۇ كۈندىن باشلاپ روھىي چۈشكۈنلۈككە ئۇچراپ جىق ئىچىدىغان بولۇپ كەتتىم. لېكىن، سىرىمنى ھېچكىمگە تىنمىدىم. باشقىلارغا كۈنۈم ئويۇن - كۈلكە بىلەن ئۆتۈۋاتقاندەك تۇيۇلسۇن دەپ كەلسە - كەلمەس چاقچاقلارنى قىلىۋەردىم. زادى مەن چوتنى خاتا سېزىقانكەنمەن. ئۆتمۈشلەردە ئالا بايتال ھەمدە ئۇنىڭ خوجايىنلىرى تەرىپىدىن قىرىلغان بولساق، ئەمدى شېڭ دۇبەن دېگەن ھارامزادىنىڭ قولىدا تۇغۇلۇپ ئوخشايمىز دەپ مەسكىنلىشىپ قالدىم. ھەي ئېغىر، مۇشكۈل كۈنلەر يۈرەكلەرنى مۇجۇۋەتتىغۇ، قايسى بىرىنى ئېيتاي، «نېمە بولدى، سوللىنىپ كەتتى، نېمە بېپتۇ، ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.» بىلەنلا ئۆتۈۋاتقان يىللارغۇ بۇ؟ لېكىن، شۇنداق ئېغىر، شۇنداق دەھشەتلىك يىللار قويىنىدا ئىجادىيەت ئىشىمدىن ۋاز كەچمىدىم. كۆزۈمدىن ياش قۇيۇلۇپ

تۇرسمۇ، «ئەلگە كىرسەك ئېلىكچە، سۇغا كىرسەك بېلىكچە» دەپ بۇلۇك - پۇچقاقلارغا كىردىم ۋە باردىم. روزى تەمبۇرنىڭ پېشىنى تۇتۇپ ئاخىر «رۇخسارى» مۇقامىنى ياراتتىم. «تاما-تاما كۆل بولا» ئەمەسمۇ؟ بىر مېنىڭ شەخسىي مۇلكۈم ئەمەس، ئۇ يەنىلا خەلقنىڭ مۇلكىدۇ! مەن ئويلىنىپ باقسام «رۇخسارى» مۇقامىنى يارىتىشتا ئالدىراپ كەتكەنىكەن. ئىش بولماپتۇ دەپ خەلق ئىچىگە تېخىمۇ چوڭقۇرراق كىرىپ ئۇيغۇر سەنئىتى خەزىنىسىنى قېزىشقا كىرىشتىم. غۇلجا شەھەر ئىچىلىك ئەختەم هاپىزنىڭ، خونۇقاي مازارلىق ئاۋزەر خەلپەمنىڭ كەينىگە كىرىپ خانمقالارنى ئارىلىدىم. پېرە ئۇيۇنلىرىغا باردىم. خەلق خەزىنىسىنىڭ بىر قىسمى خانمقالاردا، يەنە بىر قىسمى پېرە ئويۇنلىرى بولىدىغان جايلاردا ساقلىنىپ قاپتۇ. بىراق، شۇ ئېسىل، قىممەتلىك ئاھاڭلارغا باشقىچە تۈس بېرىلىپ قالغانىكەن. خانمقالاردا هاپىزلىق قىلمىشاتتى، پېرە ئۇيۇنلىرىدا هۆكمەت ئېيتمىشاتتى. يەنە بەزى ئۇيۇنلاردا ئاجايىپ بېيىت، ناخشىلار ئېيتىلاتتى، مەن خانمقالارنى ئارىلاپ، هاپىزلىق هەمدە پېرىخۇن ئويۇنلىرىغا بېرىپ يۈرۈپ هۆكمەت ۋە خىلمۇ خىل ئېيتىلىدىغان ناخشىلارنى، نەزمە - بېيىتلارنى ئۆگىنىۋالدىم. بۇلارنى مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپلىرىگە سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ زور دەرىجىدە ئىلهاملاندىم. مەن مۇنداق ئۆگىنىش ئۇسۇلىدىن زىيان تارتمىدىم، بەلكى جىق پايدا ئالدىم. بىراق، مەن كېچىكىپ قاپتىمەن، دۇنيادا «يىلتىزسىز گۈل، مەنبەسىز سۇ يوق»، كىشىنى تەئەججۈپلەندۈرىدىغان ئاھاڭلار، ناخشىلار، مۇزىكىلىق داستانلار ئۆز - ئۆزىدىن يارىلىپ ئاسمانىدىن چۈشۈپ قالغان ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئاساسى بار، بۇ خەلق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاھاك، ناخشىلىرى، ئۇسسۇللۇق دەستۇرلىرى، خىلمۇ خىل مۇزىكىلىرى پەيدىنپەي تەرەققي قىلدى. ئۇلگىلىكلىرى تاللىنىپ، ناچارلىرى شاللاپ چىقىرىپ

تاشلىنىپ بۇگۈنكى كۈنگە يېتىپ كەلگەن. لېكىن، بۇنى ھايت-ھۇيت دەپ بىر كۈندىلا قىلىۋېتىدىغان ئىش ئەمەس، مەن «رۇخسارى» مۇقامىنى ياراتقان ۋاقتىمدا تازا قېتىرقىنىپ ئىز-دىنىشىم، بۇلۇك - پۈچقاقلارغا چۈكتۈر كىرىشىم يېتەرلىك دەرىجىدە بولمىدى. بۇ جەھەتتىن ئالغاندا «رۇخسارى» مۇقامى-نى يارىتىشتا ئالدىراپراق ئىش قىلغانلىقىمنى تولۇق سېزىپ قالدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن دۇچ كەلگەن ئاھانىلار قېلىپلىق-شىپ، «رۇخسارى» مۇقامى تەركىبىدىن مۇۋاپىق ئورۇن ئالالا-ماي قالدى. ئالدىراقسانلىق شەيتانىنىڭ پەيلى، بۇ ھەقتە ئالدىراقسانلىق قىلغانلارنى جۇنۇپمۇ قويمەن. بۇ ئىشتا ئۆزۈمنى كاچاتلاپ يۈرمەن.

شۇنمۇ ئېيتىپ يۈرۈشۈم زۆرۈركى، مەن غۇلجا شەھەر ئىچىلىك روزى ساقال ۋە جانى يولداشوۋلارنى ئوبدان بىلە-مەن، ئۇلار بىلەن مەن كۆپ يىللار ئۇلپەتچىلىك قىلىپ بىللە ناخشا ئېيتىشىپ يۈرۈشكەن. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئېيتىدىغان ناخ-شىلىرىغا ھوشۇمنى يىغىپ دىققەت قىلمىغانىكەنمەن. كېيىن روزى ساقال، جانىلارنىڭ ئېيتىدىغان ناخشىلىرىغادىققەت - ئېتى-بارىمنى بەرسەم خەلق خەزىنىسىنىڭ يەنە بىر قىسمىغا پۇتلىشىپ يۈرگەنىكەنمەن. بۇ ئىش ئۈستىدە ئۆزۈمنى كاچاتلاش ئەمەس، ئۆزۈمنى مۇشتلاش دەرىجىسىگە يەتتىم. جانى ئۆلۈپ كەتتى، روزى ساقال ھازىر ھايات. لېكىن، ئۇ ياشىنىپ قاپتۇ. ئەپسۇس-كى، مەن ئەقىل - ھوشۇمنى بۇرۇنراق يىغىپ ئىشقا سالماپ-تىكەنمەن. بۇ ئۆكۈنۈشۈم دىلىمدا ساقلىنىپ قالدى. پەيت-ۋاقىت قوزغىسا كېتىپ قالغان، پۇشايمانىنى ئالمىدىغان قاچا يوق. خانە-قالاردا، پېرە ئويۇنلىرى بولمىدىغان جايلاردا خەلق خەزىنىسى كۆمۈلۈپ قالدى، ناتوغرا تەبىر بېرىلىپ، ئۇلارنى توپا بېسىپ كەتتى. روزى ساقالغا ئوخشاش كىشىلىرىمىز سەپتىن چېقىپ قالدى. ئەپسۇس دەيمەن، ئىلاجىم يوق. ھازىر مىڭلىغان ساز،

ناخشا تالانت ئىگىلىرى يېتىشىپ چىقتى، ئارقا - ئارقىدىن يېتىشىپ چىقىۋاتىدۇ. بۇلار خەلقىمىزنىڭ ھەۋرىسىز تەرەققىيات بايلىقى. مۇنداق سازچى، ناخشىچىلىرىمىز ئۇرۇمچىدە، ھەر بىر ۋىلايەت، ئوبلاستلاردا، ناھىيە ھەتتا يېزا، ھەللىلەردە بار. بۇلارغا كەڭ قورساقلىق بىلەن ياردەم قولىمىزنى سۇنۇشىمىز، ئۇلاردىن كىچىك پېئىللىق بىلەن ئۆگىنىشىمىز زۆرۈر.

مەن مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا ھايات ۋاقتىدا ئېيتىپ بەرگەن ۋەقەلەرگە ئاساسەن ئۇنىڭ مۇزىكا ھاياتىغا ئائىت بىر قىسمىنى قىسقارتىپ رەتلەپ چىقتىم. يۇقىرىقىلار ئۇنىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرىنىڭ پەقەت ئىنتايىن ئاز قىسمىدىنلا ئىبارەت. ئۇ مول تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرىگە ئىگە، تالانتلىق مۇزىكىشۇناس ئىدى. بىز ئۇنى ئەسلەۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر مۇزىكىسىنى يەنىمۇ گۈللەندۈرۈش يولىدا خۇددى زىكرى ئەلپەتتاغا ئوخشاش جانپىدالىق بىلەن كۈرەش قىلىشىمىز، بۇرۇنقىلار ياراتقان كلاسسىك مۇزىكا ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇيغۇر مۇزىكىسىنى يەنىمۇ زامانىۋىلاشتۇرۇپ، دۇنيا سەھنىسىدىن ئورۇن ئالدۇرۇشقا تىرىشىشىمىز لازىم.

سېنىڭ نامىڭ ئەلنىڭ قەلبىدە

(يېقىن سەپدىشىم — مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتانى ئەسلەيمەن)

ئابدۇۋەلى جارۇللايوۋ

سەپدىشىم زىكرى ئەلپەتتانىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تېپىپ ئىنتايىن قايغۇردۇم. سەنئەت ئىشىمىز ئۆزىنىڭ تالانتلىق بىر يېتەكچىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. بۇ مۇسىبەت ھەممىمىزنى ئېچىندۇرىدۇ.

زىكرى بىلەن مەن تەخمىنەن 1925 - يىلدىن كېيىن تونۇشقانىدىم. ئۇ چاغلاردا ھەر ئىككىمىز «كىچىك ھەۋەس مەنلەر» دىن ئىدۇق. نۇرغۇن سورۇنلاردا بىللە ناخشا ئېيتىشقانىدۇق. زىكرى شۇ چاغلاردىلا دۇتارنى ياخشى چالاتتى، مەنمۇ ئۇنىڭ چالغان دۇتارىغا ناخشا ئېيتىشنى ياخشى كۆرەتتىم.

1934 - يىلى غۇلجا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدا سانائەتپەسە قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ بىز سەنئەت سېپىگە بىللە قەدەم قويدۇق. ئەينى يىللاردا ئويىنالغان نۇرغۇن سەھنە ئەسەرلىرىدە بىز بىللە رول ئالغان. مەسىلەن: «قانلىق داغ» دا ئۇ ناسىر رولىغا، مەن ئەيسا رولىغا؛ «باي ۋە مالاي» دا ئۇ باي رولىغا، مەن مالاي رولىغا؛ «غېرىب - سەنەم» دە ئۇ شاھى ئاببباس رولىغا، مەن غېرىب رولىغا؛ «پەرھاد - شىرىن» دە ئۇ خۇسراۋ رولىغا، مەن پەرھاد رولىغا چىققانىدۇق. شۇ

چاغلاردا زىكرىنىڭ سەھنە ئەسەرلىرىدە رول ئېلىش سەنئىتى خېلىلا كامالەتكە يەتكەنىدى. بولۇپمۇ ئۇ «غېرىب ـ سەنەم» دىكى شاھى ئابباس رولىنى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنـ دىغانىدى. «غېرىب ـ سەنەم» ئەسىرىنى ئۇزۇن يىللار ئويناش جەريانىدا مەن شاھى ئابباس رولىنى زىكرى ئەلپەتتادەك قاملاشتۇرغان ئارتىستنى ناھايىتى كەم ئۇچراتتىم.

«غېرىب ـ سەنەم» ئەسلىدە يەتتە پەردىلىك كىتاب ئىدى. كېيىن بۇ ئەسەر ئىككى كېچە ئۇلاپ ئويناشلىدىغان قىلىپ، تەقەززا پەردە، ئون كۆرۈنۈشكە ئۆزگەرتىلدى. ئۆزگەرتىش ئىشىغا ئاساسەن ئاتاقلىق دراماتورگ زۇنۇن قادىرى كۈچ چىقارـ دى، زىكرى ئەلپەتتا ئۇنىڭغا يېڭىدىن نۇرغۇن ئاھاڭلارنى ئىشلەپ قويۇشتى. بۇ ئىسلاھاتتىن كېيىن «غېرىب ـ سەنەم» يېڭى بىر تۈسكە كىردى. سانايىنەپەسەندىك ئەينى يىللاردىكى سەنئەت يېتەكچىسى ئاتاقلىق سازەندە ھاسان تەمبۇر زىكرىـ نىڭ تۆھپىسىنى ماختاپ: «‹غېرىب ـ سەنەم› سەنئەت جەھەتـ تىن يەنە بىر بالداق كۆتۈرۈلدى» دېگەنىدى.

ئەينى يىللاردا زىكرى «نەردۇركام ناخشىسى»، «ئېچىلغان گۈل قىزىل گۈل»، «تېرىخۇ چىللاپ تاڭ ئاتتى»، «ئارزىگۈل» قاتارلىق ئاھاڭلارنى ئىشلىگەن. ئۇ ئىشلىگەن ئاھاڭلار يېقىملىق بولۇپ، خەلق ئىچىگە تېز تاراپ كېتەتتى. ئۇ يەنە «پەرھاد ـ شىرىن» سەھنە ئەسىرىگىمۇ نۇرغۇن ئاھاڭلارنى ئىشلەپ كىرگۈزگەن. 1942 ـ يىلى «غۇنچەم» دراممىسى دەسلەپتە ئوينالغاندا ئۇنىڭ ئاھاڭلىرىنى رەتلىگەنىدى. شۇ يىللاردا ئىلىدا شۆھرەت قازانغان ئاتاقلىق ئارتىس گۈلسۇم نۇرغۇن سەھنە ئاھاڭلىرىنى زىكرى ئەلپەتتادىن ئۆگىنىپ، ئۇنىڭغا كۆپ قېتىم مىننەتدارلىق بىلدۈرگەنىدى.

زىكرى ئەلپەتتانىڭ مۇزىكا ساھەسىدىكى تالانتى ئاسـ ماندىن چۈشكەن ئەمەس، بەلكى پىشقەدەملەردىن، خەلق ئىچـ

مدىكى سەنئەت ئۇستىلىرىدىن كەمتەرلىك بىلەن قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن جاپالىق ئەجرىدىن كەلگەن. ئۇ غۇلجىدا ئۆتكەن هاسان تەمبۇر، هۇسېين تەمبۇر، روزى تەمبۇر، جانى يول-داشوپ، ئاق تېيىپھاجى، ئابدۇل چۇكچۇك، مەسۇم تۇقۇم، ساۋۇتكام دۇتارچى، رۇشىدىنكام، زۇنۇن پاينەك، روزەم سابىر، هېزىم موللا قاتارلىق سەنئەت ئۇستىلىرى بىلەن دائىم بىللە بولۇپ، ئۇلارنى هۇرمەتلەپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلغان. ئۆزىمۇ دۇتار چېلىشتا ئالاهىدە بىر ئۇسلۇب ياراتقان. ئۇنىڭ قول ئۇرۇشىدا بىر خىل خاسلىق بار ئىدى. دۇتارنى تولىمۇ چىرايلىق، يېقىملىق چالاتتى. ئۇ ئۇيغۇر ناخشا - سازلىرىغا ماهىر بولۇپلا قالماي، ئۆزبېك ئاهاڭلىرىنى ئورۇندىشىمۇ ئۇستا ئىدى. شۇڭلاشقا، ئۆزبېك شائىرى نەسرۇللا قارى (پەرهەتى) نىڭ مەرهۇمغا كۆڭلى ناهايىتى يېقىن ئىدى.

زىكرى تۇرى - تۆكۈن، مەشرەپ قاتارلىق ئاممىۋى سورۇنلاردا ئولتۇرغانلارنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ ساز چالالايدىغان سەنئەتچىلەردىن ئىدى. ناخشا ئېيتىشتا دائىم ئىككىمىز بىللە بولاتتۇق.

1946 - يىلى ئىلىدا «ئىتتىپاق تىياتىرى» قۇرۇلدى، 1954 - يىلى ئۇ «ئىلى ئۇيغۇر تىياتىر» غا ئۆزگەرتىلدى. زىكرى بىلەن بىز بۇ تىياتىر ئۆمىكىدە 1959 - يىلغىچە بىللە ئىشلىدۇق. مەن ئۆمەك باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدىم. زىكرى ئەلپەتتا كەسپىي بۆلۈمنىڭ باشلىقى بولۇپ، تىياتىرنىڭ ئىجادىيەت گۇرۇپپىسى ۋە ئۇسسۇل - مۇزىكا گۇرۇپپىلىرىغا رەهبەرلىك قىلىپ، ئىلى رايونىنىڭ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ گۇللىنىشى ئۈچۈن نۇرغۇن تۆھپىلەرنى قوشتى. بىز خىزمەت جەريانىدا بار مەسلىهەت بولۇپ، هەممە ئىشلارنى كېڭىشىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىناق ئۆتكەنىدۇق.

زىكرى ئەلپەتتا «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىجاد قىلىپ، مۇقام خەزىنىمىزنى بېيىتتى. بۇ ئۇنىڭ مۇزىكا ئىجادىيىتىدىكى چاقناپ تۇرغان چوڭ بىر تۆھپىسىدۇر. ئېسىمدە قېلىشچە، 1952 - يىلى مەرھۇم ئابلىزخان مامۇت غۇلجا «ئىسھاقبېك كۇلۇبى» دا بۇ مۇقامنى تۇنجى قېتىم ئۇرۇندىغاندا، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەنىدى.

زىكرى 1953 - يىلى ئابدۇنەبى ماناپوۋ، مەريەم كېرىم، سىراجىدىن زۇپەر، ئابدۇكېرىم رازىيوپ قاتارلىق ئارتىسلار بىلەن بىللە بېيجىڭغا بېرىپ كۆرەكچە قاتناشىپ، ئۇيغۇر سەنئىتىنى پايتەختكە تونۇشتۇردى. 1956 - يىلى بىز ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىگە يۆتكىلىپ كەتتى. ئۇ ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن مەشھۇر مۇقامچى ئوردى ئاخۇن ئاكا قالدۇرۇپ كەتكەن مۇقام مىراسلىرىنى قايتا ئىشلەپ، رەتلەپ، ئىجادىي تۇرغۇزۇپ چىقىشتا مۇھىم تۆھپە قوشتى. زىكرىنىڭ ياش ۋاقتىدا ھاسان تەمبۇر، ھۇسېيىن تەمبۇر، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇزىكا ئۇستىلىرىدىن ئوبدان ئۆگىنىپ، كېيىن مەرھۇم تۇردى ئاخۇن ئاكىنى ئۇستاز تۇتۇپ، مۇقام ئاھاڭلىرىنى پەرقلەندۇرۇش ئىقتىدارىنى تېرىشىپ ئۆستۇرگەنلىكى ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى خىزمەتىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ بېرىشىغا ئاساس بولدى.

سەپدىشىم مەرھۇم زىكرى ئەلپەتنا ئۆمۇر بويى كەمتەر-
لىك بىلەن ئۆگەنگەن ۋە بىلگەنلىرىنى كەڭ قورساقلىق بىلەن
باشقىلارغا ئۆگەتكەن. ئۇ ئەترابىدىكىلەر بىلەن ئىناق ئۆتى-
دىغان، پىشقەدەملەرنى ھۆرمەتلەيدىغان، ئوچۇق، خۇش چاقچاق
ئادەم بولۇپ، مۇزىكا جەھەتتىكى كەڭ بىلىمى، كەڭ قورساق-
لىق ۋە كەمتەرلىك پەزىلەتلىرى بىلەن خەلقنىڭ ئالاھىدە
ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى. 1934 - يىلدىن باشلاپ بۇگۈنگىچە
50 يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ئىچىدە زىكرى بىلەن سەنئەت
سەپىدە جاپا ۋە ھالاۋەتتە بىللە بولدۇق. بىز بىر - بىرىمىز-
گە يول بېرىپ، بىر - بىرىمىزنى ھۆرمەتلەپ ئۆتكەنىدۇق.
ئاشۇ يېرىم ئەسىردىن ئوشۇق سەنئەت ھاياتى، خەلقنىڭ سەن-
ئىتىنى گۈللەندۈرۈش يولىدىكى ئورتاق ئەقىدىمىز بىزنى
سىرداش بۇرادەرلەرگە ئايلاندۇرۇپ، دوستلۇق رىشتىمىزنى
تېخىمۇ چىڭىتقانىدى. زىكرى ئەلپەتنا ھايات ۋاقتىدا ۋەتەن
ئۈچۈن شۇنچە كۆپ خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن بولسىمۇ، يەنە
بۇ تۆھپىلىرىنى ئاز كۆرۈپ: نۇرغۇن ئۆمرۈم بىھۇدە ئۆتتۈپ
كەتتى، دەپ ھەسرەتلىنەتتى. بۇگۈن ئويلاپ باقسام، سەنئەت
سەپىمىزدە بىز قۇراملىق ئادەملەردىن بارماقتا سانىۋالغۇدەك
بىرنەچچىمىزلا قاپتىمىز، لېكىن ئارقىمىزدىن يېتىشىپ كېلە-
ۋاتقان ياشلار يەنە سان-ساناقسىزدۇر. مەن سەنئەتساھەسىدىكى
ياش كۈچلەرنىڭ خەلقىمىز، پارتىيىمىز يارىتىپ بەرگەن ئىمكانە-
يەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ، ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ، پىشقەدەم-
لەرنىڭ ھارماي - تالماي ئىجاد قىلىشتەك روھىدىن ئۆگىنىپ،
پىشقەدەملەر ئۇرۇندىيالمىغان ئىشلارنى ئورۇندىپ، سەنئەت
ئىشلىرىمىزغا تېخىمۇ زور تۆھپىلەرنى قوشۇشنى ئۈمىد
قىلىمەن.

ئەلۋىدا، يېقىن سەپدىشىم، خەلقىمىزنىڭ ئاتاقلىق مۇزە-
كانتى، مۇقامشۇناس دوستۇم زىكرى ئەلپەتتا، ئەلۋىدا! سېنىڭ

هـاياتىڭ مەنىلىك ئۆتكەن هـايـات. سەن يۈتۈن ئۆمرۈڭنى خـەلقىمىزنىڭ سـەنئەت ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، سەنئىتىمىزنىڭ گـۈللىنىشى ئـۈچـۈن يـۈرەك قېنىڭنى سەرپ قىلىپ ئالەمدىن ئـۆتتۈڭ. سېنىڭ تـۆھپەڭ ئـۆچـمـەيدۇ، سېنىڭ نامىڭ خـەلق قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

1986 - يىل 23 - ئاپرېل، غۇلجا.

مەرھۇم زىكرى ئەلىپەتتانى ئەسلەيمەن

ۋەن تېخشۇ

1 - ئاپرېل كەچتە يولداش زىكرى ئەلپەتتانىڭ تۇيۇق سىز ۋاپات بولغانلىق شۇم خەۋىرىنى ئاڭلاپ قەلبىم چەكسىز ئازابلاندى. يولداش زىكرى ئەلپەتتانىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر مۇزىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە يېقىنقى زامان جۇڭگو مىللىي مۇزىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن زور يوقىتىش بولدى.

يولداش زىكرى ئەلپەتتا ۋاپات بولغان مۇشۇ مۇسىبەتلىك كۈنلەردە، ئۇنىڭ هايات ۋاقتىدىكى بىر قىسىم ئىش-پائالىيەتلىرى بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىمدىن ئۆتتى.

1959 - يىل ئۆكتەبىردە جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلدى، يولداش زىكرى ئەلپەتتا غۇلجا سەنئەت ئۆمەكتىن بۇ جەمئىيەتكە يۆتكىلىپ كەلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن كۆپ هاللاردا ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلىدىم. 20 نەچچە يىللىق خىزمەتداشلىق جەريانىدا بىز يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالغانىدۇق. 1962 - يىلى قىشتىن 1963 - يىلى يازغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلىگەن چاغلىرىم هەرگىز ئېسىمدىن چىقمايدۇ، ئۇ ۋاقىتتا بىز «جۇڭگو خەلق ناخشىلىرى توپلىمى» نىڭ ئۇيغۇر، قىرغىز، تاجىك خەلق ناخشىلىرى قىسمىنى ئىشلەش ۋە مەكتەتكى «دولان مۇقامى» نى توپلاش ئۈچۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغانىدۇق. قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئاجرىتىپ بەرگەن ئىككى ئېغىز ئۆينى هەم ئىشخانا، هەم ياتاق، ئىسكىلات

قىلىپ ئىشلەيتتۇق. شۇ چاغدا زىكرى ئەلىپەتتا 50 ياشلاردا بولۇپ، ئارىمىزدا يېشى ئەڭ چوڭ ئىدى. خىزمەت شارائىتىمىز ناچار، تاماق يەيدىغان مۇقىم ئاشخانا بولمىغاچقا، بەزىدە سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئاشخانىسىدا، بەزىدە يېقىن ئەتراپتىكى ئىدارىلەرنىڭ ئاشخانىلىرىدا ۋە بەزىدە كوچىلاردىكى ئاشخانىلاردا غىزالىناتتۇق. يېزا - قىشلاقلارغا چىققان ۋاقىتلىرىمىزدا كۆپىنچە قۇرۇق نان يەپ ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى، مۇشۇنداق قىيىن شارائىت ئاستىدىمۇ، يولداش زىكرى ئەلپەتتانىڭ بىرەر قېتىم ۋايساپ باققىنىنى ئاڭلىمىغانىدىم.

بىز كۆپىنچە يېزىلارغا چىقىپ دېھقانلارنىڭ ئولتۇرۇشلىرىغا قاتنىشىپ، خەلق ناخشىلىرىنى توپلايتتۇق، يولداشلار ئۇنى ئالغۇ، رەسىم ئاپپاراتى ۋە ئورۇن - كۆرپىلىرىنى ئۆزلىرى كۆتۈرۈپ ماڭاتتى، بەزىدە يولۇچىلار ئاپتوبۇسلىرىغا ئولتۇراتتۇق، بەزىدە ياريار هارۋىغا ئولتۇرۇپ ماڭاتتۇق. يەكەندىن مەكىتكە ئاشۇنداق ياريار هارۋىدا بارغانىدۇق، يولداش زىكرى ئەلپەتتا گەرچە يېشى چوڭ بولسىمۇ يول ئازابىغا قارىماي هەر قېتىم قونالغۇغا چۈشكەندە يۈك - تاقلارنى تالىشىپ كۆتۈرەتتى. بىز هەر كۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە خەلق ناخشىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئەهۋال ئىگىلەپ، ئۇلارنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرىنى ئۇنىڭالغۇغا ئېلىش بىلەن شۇغۇللىناتتۇق، خىزمەت جىددىي هەم مۈشكۈل ئىدى. بىرلۇپمۇ يولداش زىكرى ئەلپەتتا سالامەتلىكى ياخشى بولمىغان ئەهۋال ئاستىدىمۇ قوللىرىنىڭ ئىشرەپ تۇرغىنىغا قارىماي يۈزدىن ئارتۇق تېكىستنى خاتىرىلەپ چىققانىدى. ئاشۇ يېرىم يىللىق خىزمەت جەريانىدا بىز ئۇنىڭ جاپادىن قاچمايدىغان، سەمىمىي، سادىق، ئەمگەك سۆيەر، خىزمەتلەرگە ئەستايىدىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان ئالىيجانابلىقىدىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەنىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپچىلىك ئۇنى بەكمۇ هۆرمەتلەيتتى.

ئون يىللىق مالىمانچىلىقتىن كېيىن زىكرى ئەلپەتنامۇ باشقا سانسىز يولداشلارغا ئوخشاش تۆھمەت - ھاقارەت قايىنىمىدىن قۇتۇلۇپ چىقتى. لېكىن، ئۇ ھەرگىزمۇ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقى سەۋەبلىك خىزمەتكە بولغان ئىشەنچىسىنى يوقاتمىغانىدى. پارتىيە سىياسىتىنىڭ ئىللىق نۇرى ئاستىدا ئۇ يەنىلا غەيرەت، شىجائەت بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىلىرىنى توپلاش، رەتلەش خىزمىتىگە قايتىدىن ئاتلانىدى. 80 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە ئۇ ھۇسەنجان جامى قاتارلىق يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ئىلى رايونىغا بېرىپ، يوقىلىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان دىنىي مۇزىكا «خانىقا» نى توپلاپ رەتلەپ چىقىپ، بىزنى كلاسسىك مىللىي مۇزىكىلارنى تېخىمۇ ئىنچىكىرلەپ تەتقىق قىلىش ئۈچۈن قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىن تەتتى. ئۇ مىللىي مۇزىكا ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدا ئاشۇنداق پىداكارلىق بىلەن ئىشلەۋاتقان چېغىدا 1982- يىلى تۇيۇقسىز پالەچ كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، ئۇزاققىچە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى ...

يولداش زىكرى ئەلپەتنا كېسەل تۇرۇپمۇ مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ خىزمەتلىرىنى زادىلا ئېسىدىن چىقارمىدى. ئۇ كېسەللىك سەۋەبىدىن خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرالمىغانلىقىغا بەك مۇ ئېچىناتتى. بىز ئۇنىڭ ئوبدان داۋالىنىپ، بالدۇرراق ساقىيىپ بىز بىلەن بىرگە ئىشلىشىنى قانچىلىك ئارزۇ قىلاتتۇق - ھە؟ بىز ئۇنىڭ بىلەن مەملىكىتىمىز ۋە چەت ئەللەرنىڭ يېقىنقى زامان مۇزىكا تەرەققىياتلىرى توغرىسىدا ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇزىكا ساھەسىدە قولغا كەلتۈرۈلگۈاتقان نەتىجىلەر توغرىسىدا پاراڭلاشقان چاغلىرىمىزدا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن شادلىق نۇرلىرى چاقناپ كېتەتتى.

يولداش زىكرى ئەلپەتنا تۆت يىل ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ، قاتتىق كېسەل ئازابى تارتىپ ئاخىر بىز بىلەن مەڭگۈلۈك

ۋىدالاشتى ...

ئەلۋىدا زىكرى ئەلپەتتا، ئەلۋىدا!

دۆلىتىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى تېز يۇكسىلىۋاتقان، خەلق تۇرمۇشى كۈنسايىن ياخشىلىنىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، سىزنىڭ ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىلىرىنى سىستېمىلىق توپلاپ، رەتلەپ چىقىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئارزۇ - ئارمىنىڭىز چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ!

خەنزۇچىدىن: ئابلىكىم ئابدۇراخمان تەرجىمىسى

ئۇ مەڭگۈ بەزنىڭ پەخرىمەز

(مۇقامشۇناس زىكرى ئەلپەتتانىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن)

تېيىپجان هادى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك ئەدەبىيات ۋە سەنئىتى مە-
راسلىرى ئۆزىنى نامايان قىلىشقا مۇۋەپپەق بولغان هازىرقى
دەۋرىمىزگىچە بېسىپ ئۆتكەن ئۇزۇن مۇساپىنىڭ سەپىرىدە،
ئۇزۇلۇپ توختاپ قېلىپ ۋە قىسمەن يوقىلىش خەۋپىلىرىگە
دۇچار بولۇپ كەلدى. لېكىن، شۇنىڭغا قارىماي ئاشۇنداق
ئەندىشىلىك چاغلاردىمۇ پاكىدىل، ئىلغار ئىجتىمائىي كۆز قاراشقا
ئىگە بولغان هەقىقىي تالانت ئىگىلىرىدىن ئەجدادلىرىمىزنىڭ
بۇ مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، «سەنئەت ساهەسىدە، مۇد-
هىش شارائىتلارغا قارىماي ئەگ ياخشى ئەدەبىياتنى، كىشى
هەيران قالارلىق بەدىئىي سەنئەتنى ۋە هەممە زوقلىنىدىغان
ئاجايىپ مۇزىكىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ناهايىتى چوڭ كۆچمنى
كۆرسەتتىپ»، ئەدەبىيات، سەنئەتنى خەتەرلەردىن ساقلاپ قالالى-
دى ۋە يەنىمۇ ئىلگىرى سۈرۈپ كەلدى. مانا مۇشۇنداق ئىل-
گىرى سۈرگۈچىلەرنىڭ بىرى ۋە نامايەندىسى — سەنئەت ئەربا-
بى ۋە مۇقامشۇناس مەرهۇم زىكرى ئەلپەتتا ئوغلىدۇر.

مەن بۇ ئەسلىمەم ئارقىلىق مەرهۇم بىلەن بولغان ئۇزۇن يىللىق هەمراهلىقىمدا ئۆزۈم بايقىغان ۋە سەپسالغان ۋەقەلەر ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن.

1 ئۇ ئاتاقلىق چالغۇچى ئىدى

سەنئەت سېپىگە ئاتلىنىش نىيىتىدە بولغان ھەر قانداق بىر شەخسنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئارزۇلىرىنىڭ بىرى چالغۇ ئۇگىنىشتىن ئىبارەت. زىكرى ئەلپەتتا ئوغلىنىڭ 15 ياش چېغىدىلا دۇتار چېلىشتىكى تۇنجى ئۇستازى زۇنۇن ئاخۇن ئاكا (پاينەك) دۇر. زىكرى ئاكىنىڭ ئەڭ دەسلەپتە ئۇگەنگەن پەدىسى «سىرتما» پەدىسى. مۇشۇ بىرىنچى پەدىسىدىلا ئۇنىڭ ئاتاقلىق چالغۇچى بولىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن زۇنۇن ئاخۇن ئاكىغا چوڭ مەدەت بەرگەن ھەم رىغبەتلەندۈرگەن. كىچىك زىكرى شۇ دەۋرنىڭ ئاتاقلىق چالغۇچىلىرىغا ئەگىشىپ، مەشرەپ، باراۋەت - ئولتۇرۇشلىرىدا، بولۇپمۇ ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنىڭ ئۇستازى ھەسەن تەمبۇرنىڭ كەينىدە يۇرۇپ، ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنى ئۆگەنگەن. ئۇ ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنى ئۆگەنىدىن كېيىن 1930 - يىلىدىن 1944 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئون نەچچە يىل جەريانىدا مەشھۇر مۇقامچى ۋە داستانچى روزى تەمبۇرنىڭ كەينىدە يۇرۇپ، ئون ئىككى مۇقام ۋە **ئۇنىڭ داستان، مەشرەپلىرىنى** روزى تەمبۇر قانچىلىك بىلسە، شۇنچىلىك ئۆزلەشتۈرگەن.

دېمەك، زىكرى ئاكىنىڭ ئۆگەنگەن ئۇستازلىرى تولا بولسىمۇ، ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرى بويىچە ئۇستازى ھەسەن تەمبۇر، مۇقام بويىچە ئۇستازى روزى تەمبۇرلاردۇر. ئۇنىڭ دۇتار چېلىشتىكى ماھارىتىنى ئاتاقلىق ناخشىچى ئابدۇۋۇھلى جارۇللايوۋ مۇنداق كۆرسىتىدۇ: «1955 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى قاتارىدا ئۆزبېكىستاندا زىيارەتتە بولغان مەزگىلىمىزدە، ئۆزبېكىستان رادىئو ئىستانسىسىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن بىر قانچە نومۇر بېرىشكە توغرا كەلدى. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە زىكرى ئىشلىگەن «ئاغچا ئانا مېھرىبانىم» نى مەن

ئىجرا قىلدىم، تەمبۇرنى ھۇسەنجان، ئىسكرىپكىنى تۇرسۇن تەپ
يىپ ۋە دۇتارنى زىكرى ئۆزى چالدى. مەن ناخشىنى ئىجرا
قىلىپ بولغاندىن كېيىن، بۇلار مەرغۇلنى ئورۇندىدى، زىكرى
دۇتارنى شۇنداق چالدىكى، ئورۇنداپ بولۇشىغا ئۆزبېك، رۇس
مۇتەخەسسىسلىرى زىكرىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ: ۋات① دۇتار
ھەم دۇتارنى چالغۇچى ...» دەپ ئۇنى تەبرىكلەشتى، ئارقە-
دىنلا زىكرىنىڭ ئۆزىنىڭ دۇتارى بىلەن بىر نومۇر ئورۇنداپ
بېرىشىنى سوراشتى. زىكرى قوبۇل قىلىپ، ئىلى خەلق ناخشە-
لىرىدىن «باسلا بىللە بارايلى» نى شۇنچىلىك يۇكسەك ماھا-
رەت بىلەن چالدىكى، بۇنى تەرىپلەپ چۇشەندۇرۇش تەس. دې-
مەك، زىكرى ئەنە شۇنداق ھەممىنى قايىل قىلىپ زوق بې-
غىشلايدىغان ئاتاقلىق چالغۇچى ئىدى.

2. خۇش ئاۋازلىق ناخشىچى ئىدى

خۇش ئاۋاز — سەنئەتچى ئاتالغان ھەممە ئادەمگىلا نې-
سىپ بولمۇەرمەيدىغان خۇسۇسىيەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، تەبې-
ئەت زىكرى ئەلپەتتاغا ياكراق تەسىرلىك، خۇش ئاۋازنىمۇ
تەقدىم قىلغان. كامالىغا يەتكۈزۈپ چىلىش بىلەن ھەقدادىغا
يەتكۈزۈپ ناخشا ئېيتىپ ھەممىنى قايىل قىلىش ئاز ئۇچرايدىغان
خۇسۇسىيەتلەربولۇپ، بۇ ھەر ئىككى خۇسۇسىيەتنىڭزىكرى ئەلپەت-
تا ئوغلىدا جەم بولۇشى ئۇنىڭ سەنئەت ساھەسىدىكىئارتۇقچىلىق
قىنى ئاشۇرىدۇ ۋە ئۆگىنىش تەلىپىنى كۈچەيتىدۇ.

ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنىڭ تومۇرى بىر بولسىمۇ، ھەر
بىر دەۋرنىڭ ئاتاقلىق چالغۇچى، ناخشىچىلىرى ئۆز ئالدىغا
بىر - بىردىن پەرقلىق ئۇسلۇبلارنى يارىتقان. شۇ قاتاردا

---

① ۋات — رۇسچە مانا دېگەن سۆز.

زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۇسلۇبىمۇ ئۆزگىچە بولۇپ، بىرىنچىدىن، بېيىت بىلەن ئاھاڭنىڭ قاتتىق جىپسىلىشىشى؛ ئىككىنچىدىن، مۇزىكىدىن ئىلگىرى - كېيىن قالماي تەڭ ئىجرا قىلالىشى؛ ئۈچىنچىدىن، كەمتۈك ياكى ئارتۇق قىلىپ قويماي، ناخشىنىڭ شىرنىسى - تەسىرىنى كەتكۈزمەي ئىجرا قىلىشى؛ تۆتىنچىدىن، ئاھاڭلارنى ھەددىدىن ئارتۇق سوزۇۋەتمەي ياكى تولىمۇ قىسقا قىلىپ ئېيتماي مۇۋاپىق، ھۇزۇرلانغۇدەك ئىجرا قىلىشى؛ بەشىنچىدىن، ئىلاجى بولسا ھەر بىر ناخشىنىڭ ئۆز بېيىتىنى تېپىپ سېلىشى؛ ئالتىنچىدىن، يۇرۇشلۇك ناخشىلارنى ئىجرا قىلغاندا، بىر ناخشىنىڭ ئاھاڭى تۈگەش بىلەن باشلىنىدىغان ئاھاڭنىڭ مىسراسىنى ئۇلاپ راۋاجلاندۇرۇپ داۋاملاشتۇرۇشى؛ يەتتىنچىدىن، كەرەشمىلىك ـ ھۆسن ـ جامال ئىگىلىرىنىڭ گەپ سۆز، ھەرىكەتلىرىگە بىرىكتۈرۈپ قاش، كۆز ياكى لەۋلىرىنى بىر تۈرلۈك ھەرىكەتكە سېلىپ، تىڭشىغۇچىنىڭ قەلبىگە ئوت يېقىپ، يۈرەكتىكە دەرد ياكى ھۇزۇر بېغىشلاشتەك خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىكتۇر.

زىكرى ئاكا مۇشۇ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئۆزۈن يىل ئىلىنىڭ دەريا بويى، تاللىق - جىگدىلىكلىرى، ئۆرۈك - ئالما پىشقان باراقسان باغلىرى، مەي باغلىغان قوغۇنلۇق باراڭلىرى، قوزا - تايچاقلار ئوينىغانلىغان تاغ - ئوتلاقلىرى، ئىلىنىڭ ھەر بىر بولۇك - پۇچقاقلىرىدىكى ئۆيلەر ۋە سانايىسىنەپسەلەرنىڭ ھەرقايسى سەھنىلىرىدىكى بارلىق ئاڭلىغۇچىلارنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ناخشىچى ئىدى.

كۆپىنچە سازچى - ناخشىچىلار (ئۆزلىرى بىلەن دائىم بىللە بولماي، بىر ئورتاقلىققا ئىگە بولالمىغانلار) بىرەر سورۇندا بىللە بولۇشۇپ قالغاندا ھەر كىم ئۆز ئۇسلۇبىغا تارتىپ كۆڭۈلسىزلىك تۇغدۇرۇشىدۇ. لېكىن، زىكرى ئەلپەتتا ھەر قانداق ناخشىچى ياكى سازچى بىلەن ئوخشاشلا ماسلىشالايدۇ، شۇلارنىڭ ئۇسلۇبىدا ياكى ئۆز ئۇسلۇبىدا باشلامچىلىق بىلەن

ماڭالايدۇ، بۇ زىكرى ئەلپەتتادىكى ھەممىنى قايىل قىلدۇرغان ئارتۇقچىلىقتۇر.

3. كۆپ بىلگۈچى ئىدى

زىكرى ئەلپەتتا ئىلىدىكى داڭلىق مۇقامچى ۋە چالغۇچىلاردىن بولغان ھەسەن تەمبۇر ۋە روزى تەمبۇرلەردىن ئۇلاردا بار بولغان بايلىقلارنى بىر قاتار سۈمۈرۈۋالغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئۆگىنىش ئىشتىياقى يەنىمۇ ھەسسىلەپ ئاشتى. شۇ چاغلاردا ئىلىدىكى مەشھۇر چالغۇچى ـ ناخشىچىلاردىن ھۈسەن تەمبۇر، جامى ئاكا، ساۋۇتۇم ئاكا، باراتكام تەمبۇر، ئاق تېيىپ ھاجىم، ئابدۇللا چوكچوك ۋە باشقا سازچى ـ ناخشىچى ئاتالغان كىشىلەرنىڭ چېلىش ۋە ئېيتىش ئۇسۇلۇبلىرىنى كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەندى ۋە قوبۇل قىلىشقا لايىق قانچىلىك ئارتۇقچىلىقلىرى بولسا، ئۇنى سەمىمىي قوبۇل قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ تەخمىنەن 1941 ـ يىلدىن باشلاپ ئۆزبېك ئەلنەغمىچىلىكى بىلەن تونۇشۇشقا كىرىشىپ كەتتى. مەلۇمكى، بۇ چاغدا ئىلىدا ئۆزبېكلەر خېلى جىق ساندا ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ئىلى ۋىلايەتلىك ئۆزبېك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ تەركىبىدە خېلى داڭلىق بولغان سانايىنەپىسە بۆلۈمى ئىشلەپ تۇراتتى. ئۆزبېك ياشلىرى ۋە سەنئەتكارلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۆزئارا ئۆگىنىشكە ئىمكانىيەت يارىتىلغانىدى. زىكرى ئاكا مانا شۇ سورۇنلاردا ئۇلار بىلەن بىللە بولدى ھەم كېچىلىرى رادىئو يېنىدىن قوپماي، ئۆزبېكچە ئاھاڭلارنى ئۆگىنىشكە كىرىشىپ كەتتى. زىكرى ئاكىدىكى بۇ مەستانىلىككە ھەيران بولغان مەرھۇم ھەسەن ئاكا تەمبۇر زىكرى ئاكىنىڭ يېقىنلىرىغا: «ئۇ ‹زىكرى› ئالدىراپلا

ئۆزبېكلەرنىڭ كەينىگە كىرىۋالدى، ئۇ بىزنىڭ يېنىمىزدىن ئايرىلماي تۇرسا ئۇنىڭغا ئۆگىتىدىغان يەنە خېلى نەرسىلەر بار ئىدى، ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ چوڭ نەغمىلىرى تۇغرىسىدا ئۇ تېخى ساۋاتسىز، خەير، ئامال قانچە؟!»① دېگەن ھەسرەتنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، بۇ پىكىر زىكرى ئاكىغا ۋاقتىدا يەتكۈزۈلمىگەن. شۇڭا، ئۆزىمۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ھەسرەت چېكىپ، ھەسىنەم ئاكا مەرھۇمنىڭ روھىدىن ئەپۇ تىلىگەنلىكىنى نەچچە قېتىم ئېيتقانىدى.

زىكرى ئەلپەتنا ئۆزبېكچە ئاھاڭلارنى ئۆگەنگەندىن سىرت، ئۆز دەۋرىنىڭ چاڭچىلە ئاھاڭلىرىنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. ئۇ دادىسى ئەلپەتنا ئاكا ۋە مەرھۇم ئاكىسى تۇرسۇن (سېرىق) لار بىلەن خەنزۇچە تىياتىر ئويۇنلىرىنى كۆرەتتى ۋە شۇ ئويۇنلار ھەققىدە جىددىي مۇنازىرە قىلىشاتتى. ئۇ كېيىن بۇ تىياتىرخانىنىڭ ئارتىسلىرى ۋە چالغۇچىلىرى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتتە بولاتتى.

ئازادلىق زىكرى ئاكىغا چوڭ خۇشاللىق ۋە بەخت ئېلىپ كەلدى. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى ھارپىسىدىلا، ئۇ مەملىكىتىمىزنىڭ مەركىزى بېيجىڭ ۋە باشقا ئۆرۈنلىرىغا زىيارەتكە باردى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت سەنئەتچىلىرى بىلەن تونۇشتى. 1957 - يىلى ئۇنىڭ خىزمىتى ئۆرۈمچىگە يۆتكەلدى. ئۇ خىزمەت ۋە ئېكسكۇرسىيەلەر بىلەن سەنئەت ماكانى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدە بولدى. بۇ يەرلەردىن ئۇ ناھايىتى كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەندى، كېيىن مۇقامشۇناس مەرھۇم تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ ئېيتقانلىرى ئېلىنغان پلاستىنكىلار زىكىر

---

① كېيىن مەلۇم بولۇشىچە ھەسەنەم تەمبۇر كارۇشاك ئاخۇنۇمدىن تولۇق ئۆگەنگەن ۋە ئاخۇنۇم مۇقام بېيتلىرى يېزىلغان دەپتەرنى ھەسەنەم ئاكىغا بېرىپ كەتكەن ۋە دۇنيا قىلغانلىقى بايان قىلىنىدى.

رى ئەلپەتتاغا تاپشۇرۇلدى. ئۇ بۇلارنى كۆرۈپ ئۆزلەشتۈردى. بۇ ئەھۋاللار مەرھۇمنىڭ نەزەر دائىرىسىنى، مەنىۋى ئۇپۇقىنى تولىمۇ كېڭەيتتى. شۇڭا، ئۇ دەۋرىمىزدىكى كۆپنى بىلگۈچىلەردىن بولۇپ قالدى.

4. ئۇ داڭلىق ئارتىس ئىدى

زىكرى ئەلپەتتا 1935 - يىلدىن ئېتىبارەن «ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانائىتىنەپىسە» گە كىرگەن. ئۇ سانائىتىنەپىسەگە كىرگەن چېغىدىن باشلاپلا كۆپچىلىك ئۇنىڭ سەنئەت ساھەسىدە قايىل قىلارلىق چىلىش، زوقلانغۇدەك ئېيتىش ۋە زوقنى قوزغىغۇدەك ئارتىسلىق خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ھەر تەرەپلىمە پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى بىلىشكەن. شۇڭا، سانائىتىنەپىسەگە كىرگەن يىللا «قانلىق داغ» دىكى روشەننىڭ دادىسىنىڭ رولىنى؛ «غېرىب - سەنەم» ۋە «پەرھاد - شىرىن» ئوپېرالىرىدىكى سەنەم ۋە پەرھادلارنىڭ دادىلىرى — پادىشاھلارنىڭ روللىرىنى ئىشەنچ بىلەن ئۇنىڭغا تاپشۇرغان، زىكرى ئەلپەتتا بۇ روللارنى خەلقنى قايىل قىلارلىق ھالدا ئورۇندىاپ چىققان.

زىكرى ئەلپەتتانىڭ رول ئېلىش جەريانىدىكى مۇنۇ بىر ۋەقە كىشىنى تولىمۇ قايىل قىلىدۇ.

1941 - يىلنىڭ كەچكۈز مەزگىللىرىنىڭ بىر ئاخشىمى. ئىلى سانائىتىنەپىسەسى تەييارلىغان «پەرھات - شىرىن» دىرامىسى قويۇلىدىغانلىقى ئېلان قىلىنىپ، كۆپچىلىك پەردىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇشماقتا ئىدى. تۇيۇقسىزلا پەرھادنىڭ رولىنى ئالغۇچى ئارتىس ئاغرىپ قېلىپ رولغا چىقالماس بولۇپ قالدى. بۇ ئەھۋال سەھنە ئۈستىدە جىددىي تەييارلىق ھەرىكىتىدە بولۇۋاتقان ھەممە ئادەمنى، بولۇپمۇ رېژىسسور جالالىدىن يەھيارۇپنى ئېيتقۇسىز ھالدا خىجىل

لدق ۋە ئەلەمگە قويدى. ھەممە سۈكۈت ئىچىدە چارە ئىزدەش مەكتە ئىدى. ۋاقىت ئويۇننى باشلاش مۇددىتىگە سۈرۈپ كەل مەكتە. قانداق قىلىش كېرەك؟ بىرمۇ ئىنسانىدىن سادا چىقمىدى. سەھنە ئۈستىنى ۋەھىمە ھەم سۈر باسماقتا ... دەل مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە، چەتتەرەك پەرھادنىڭ داداسىنىڭ رولىنى ئالماقچى بولۇپ گىرىملىنىپ بولغان زىكرى ئەلپەتتانىڭ بوم، ياكراق، خۇش ئاۋازى سۇس ئاڭلاندى.

— جالالىدىن!

رېژىسسور جالالىدىن خۇددى ۋەھىمەك ئاڭلانغان بۇ ئاۋازنىڭ ئىگىسىگە ئەلەم ۋە ئۈمىدتە تىكىلدى.

— سىز مېنىڭ رولۇمنى ئالالايسىزغۇ؟

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇنجى قېتىملىق رېژىسسورى ئاتالغان نۆۋەر يىگىت جالالىدىن يەھياروپ ئۆزى باش بولۇپ ئۆگىتىپ ۋاتقان بۇ روللارنى نېمە ئۈچۈن ئالالمىسۇن، مەرھۇمنىڭ يۈزلىرى قىزاردى، چىشلىرى جۇپلەشتى. كۆزلىرىدىن ئوت يالقۇنلىرى چاقنىدى. ئۇ:

— ئالالايمەن! — دېدى زور ئىشەنچ بىلەن.

— مېنى پەرھادچە كىيىندۇرۇڭ! — دېدى زىكرى ئەلپەتتا كەمتەرلىك بىلەن.

— نېمە؟ — دەپ جالالىدىن يەھياروپ زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئالدىغا ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ قاتتىق باغرىغا باستى. ئۇ ھېچكىمنى ئۆمۈر بويى مۇنچىلىك مېھىر - مىننەتدارلىق بىلەن باغرىغا باسمىغان بولغىيدى. ئۇلار ئىككىسى يېتەكلىشىپ گىرىمخانىغا كىرىپ كېتىشتى. بۇ ئەھۋاللارغا دىققەت قىلىپ كۆزىتىپ تۇرغان باشقىلار يېنىك تىن ئالدى. چىقىش يولى تېپىلغانلىقتىن ھەممىنىڭ يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرۈشتى.

پەرھادنىڭ رولىنى ئالىدىغان ۋە كەڭ جامائەت ئالدىدا خىجىللىقتىن قۇتۇلدۇرىدىغان يول تېپىلدى، ئەمما نەۋائىنىڭ

ئەسرىنى سەھنىلەشتۇرگەن ئۆزبېكىستان يازغۇچىسى خۇرشىد رەشىدوۋنىڭ بۇ دراماسى شېئىرىيەت بىلەن يېزىلغان بولۇپ، قاپمىلەشتۇرگەن سۆزلەر چاتمىسى ئىدى. ناھايىتى پىشىق ئۆزلەشتۇرەلمىگەن ئارتىسلار بۇنى باش - ئاخىرغىچە ئاچقىپ كېتىشى ناھايىتى تەس. ئېلىپ كۆرمىگەن بۇ رولنى زىكرى ئەلپەتتا ئېلىپ كېتەلەرمۇ؟ دېگەن گۇمان بۇ سىرنى بىلگەن ھەممە كىشىنى يوشۇرۇن قىينايتتى.

پەرھادچە كىيىندۇرۇلگەن زىكرى ئەلپەتتا پادىشاھ رولىدا كىيىندۇرۇلۇپ ئۆزى بىلەن گىرىمخانىدىن بىللە چىقىۋاتقان جالالىدىن يەھيارۇپقا يېنىچە قاراپ:

— سازچىلارغا يەنە بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈپ تەكشەشنى ئېيتىڭلار! — دەپ مۇراجەت قىلدى.

— نېمە دەيسەنوي، زىكرى، كۇپايە قىلمامدۇ، ھېلىمۇ كۆتۈرەڭگۈلۈقمۇ سالا! — دەپ تىكىلدى جالالىدىن يەھيارۇپ.

— ئەندىشە قىلماڭ، كۆتۈرگۈزۈڭ!

ھاياجانلانغان جالالىدىن دەرھال ئۆرۈنلاشتۇردى. پەردە ئېچىلىش بىلەن تەڭ پۈتۈن تاماشىبىن ھەم خىزمەتچىلەر جىمجىتلىق ئىچىدە سەھنىگە تىكىلىشكەندى. ئۇلار سەھنىدە نەچچە چاغلاردىكىدەك ۋېجىك پەرھادنى ئەمەس، ئىسمى - جىسمىغا لايىق ھەقىقىي پەرھاتنى كۆرۈشتى ۋە ئۇنىڭ سالماق رول ئالغانلىقىغا قايىل بولۇشتى، كۆزلىرىنى تىكىشتى. «پەرھاد - شىرىن» ئوپېرىسىنى بارغانسېرى مۇرەككەپلىشىپ، ۋەقەلىكنىڭ جىددىي يەرلىرىگە ئۇلاشماقتا، پەردىلەر يۆتكەلمەكتە، زىكرى ئەلپەتتا ئۆز رولىنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئېلىپ بارماقتا. ۋەقەلىك راۋاجلىنىپ، پەرھاد ئۆز سۆيگۈنى شىرىننىڭ ئىشىكىدا:

«ۋادەرىخا ئايرىلىپ قالدىم، ئۇل ئاي يۈزلۈك نىگارىم» دېگەن ناخشىنى باشلىشى بىلەن تەڭلا دەھشەتلىك جۇدالىق ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇيدۇ. بۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئۇ

تەبىئىي يىغلامسىراپ ناخشىنى داۋام قىلىپ نالىسىنى كۆككە ياڭرىتىدۇ ـ دە:

«يۈزىنى كۆرمەك بىلەن ئايرىلدىم، ئەقىل ـ ھوش خىيال لىدىن ...» دەپ زارلانغاندىلا كۆزدىن تەبىئىي ھالدا تۆكۈلۈۋاتقان ياشلار ئېلىكتر نۇرىدا يالتىرايدۇ. بۇ چاغدا تاماشىبىنلارنىڭ كۆڭلى راستىنلا بۇزۇلۇپ، ئۇلارمۇ كۆز يېشى قىلىشىپ، كۈلۈپ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۇيۇن يەنىمۇ مۇرەككەپ ۋەقەلىكىلەرنى داۋاملاشتۇرۇپ ئىلگىرىلەۋېرىدۇ. شىرىننىڭ پەرھاد بىلەن كۆرۈشۈش نىيىتى پەرھادقا يەتكۈزۈلگەندە، بۇ خۇش‌خەۋەرنى ئىپادىلەيدىغان «مۇژدى كەلدى» ناخشىسىدىكى

«بۇ خەۋەرلەر چارىسى، دەردىمگە دەرمان ئەيلىدى،
ھەم بۇزۇلغان كۆڭلۈمنى، گويا گۈلۈستان ئەيلىدى،
گەرچە باغرىمنى مۇرۇۋەتسىمۇ پەلەك قان ئەيلىدى.»

دېگەن مىسرالىرىنى بالدۇر سۇس ئاھاڭدا باشلاپ ئىيتىپ كېلىۋېتىپ:

«ماڭا بۇگۈن ئۇل نىگارىم لۇتپى ئىھسان ئەيلىدى» دېگەن مىسراسىغا كەلگەندە، ئۇ ئاۋازىنى شۇنچىلىك يۇقىرى بالداقتا كۆتۈرۈپ ئىيتىتىكى، كۈلۈۋېتىكى پۈتۈن تاماشىبىن ھەم خىزمەتچىلەرنى: «ئاپلا! ... بۇنىڭ ئايىغىنى قانداقمۇ چۇشۇرەر؟!» دېگەن ئەندىشىلىك تۇيغۇغا سالدى، لېكىن ئۇلاپلا:

«تۇغرا كەلدى بەختىمگە ھەر نەرسە پال ئەيلەر ئىدىم!» دېگەن بەيىتلىرىنى ئويىنىتىپ ئاخىرلاشتۇرغاندا، تاماشىبىنلار ئاندىن يېنىك نەپەس ئالدى ۋە ئۇزۇلدۇرمەي تەبرىك، خۇشال‌لىق چاۋاكلىرىنى ياڭراتتى.

ئويۇن ئاخىرلاشتى، سەھنىدىن چىقىپ تېخى گىرىمخانىغا كىرىپ ئۈلگۈرمىگەن زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن

ئادەملەر يىغىلدى، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن تالاشقان ھالدا ئۇنى باغرىغا بېسىشتى، گۈلدەستىلەرنى ئېتىشتى.

مەن شۇ كۈنى ھاياجانلانغانلىقىمدىن ئۇن - تىنسىز كۆز يېشى قىلىپ ئۆيگە قايتتىم. مەن شۇ كۈنى ئۆيگە قاچان ۋە قانداق يېتىپ بارغانلىقىمنىمۇ بىلمەيمەن.

ئۇ ئىشلارنىڭ ئۆتكىنىگە 45 يىل بولدى. مەن شۇنىڭدىن بۇيان ئىلىنىڭ ئاتاقلىق ناخشىچىسى ۋە ئاتاقلىق ئارتىسلىرى ھەمدە شىنجاڭنىڭ ئاتاقلىق ئارتىس ۋە ناخشىچىلىرى بىلەن بىللە بولدۇم ۋە شۇلار ئارىسىدا ئۆستۈم. ئويلىسام ماڭا شۇ چاغلاردىكى زىكرى ئاكىنىڭ ناخشىسىدەك يېقىملىق ئاڭلانغان ناخشىلار يوقتەكلا بىلىنمىدۇ. بۇ ئىشلار ھېلىلا كۆرگەن ۋە ئاڭلىغاندەك زادىلا ئېسىمدىن كەتكىنى يوق.

ئۇ شۇ كۈنلەردىن كېيىن ئۇچ نۆۋەت غەرب ۋە بىر قانچە نۆۋەت پەرھاد رولىنى ئېلىپ چىقتى.

زىكرى ئەلپەتتادەك تالانت ئىگىسى بۇگۈن ئارىمىزدىن كەتتى، ئۇنىڭ بۇ خەيرلىك ئىشلىرىنى بۇ ئىشنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان زامانداشلىرى ۋە كۆرمىگەن ياش بۇغۇنلارغا ئەينى بىلەن يەتكۈزۈش ماڭا نېسىپ بولغانلىقى ئۈچۈن سۆيۈنۈش ھېس قىلماقتىمەن.

5. ئۇ ئىجادىيەتچى ئىدى

ئۇيغۇرچە، ئۆزبېكچە ھەم خەنزۇچە كلاسسىك ناخشىلارنى خېلى كۆپ پىششىق ئۆزلەشتۈرگەن زىكرى ئاكىنىڭ قەلبىدە خېلى بۇرۇنلا ئىجادىيەت بىخلىرى بىخلىنىپ سىرتقا تېپىشكە باشلايدۇ. مانا بۇلارنىڭ دەسلەپكى مېۋىسى سۈپىتىدە بىرىنچى قېتىم 1937 - يىلى «ئېچىلغان گۈل قىزل گۈل» خورىنى ئىشلەپ، ئۆزىنىڭ ئەجرىسى سۈپىتىدە خەلقە تەقدىم قىلىدۇ. ئىلى

سەھنىسىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدىكى سانائىتىنەپىسەنتىك چالغۇچى، ناخشىچىلىرى تەرىپىدىن بۇ خور ئىجرا قىلىنغاندا، ئىلى خەلقى زىكرى ئەلپەتتانىك ئىجادىيىتىگە زور ئۈمىد بىلەن قارايدۇ. زىكرى ئاكا خەلقنىك ئۈمىدىنى يەردە قويماي، 1939 - يىلى «تەشنامەن» نى ئىشلەيدۇ. 1939 - يىلى «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىشلەپ بېرىلغان بېرلىسىمۇ، شۇ چاغدىكى «مۇقام ئىلاھى نەرسە» دېگەن ئەقىدىنىك تەسىرىدىن ئۆتتۈرىغا چىقىرالماي، 1945 - يىلغىچە «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسىنىك تەلىپىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ رۇخسارى مۇقامىنىك تەزىسى «گۈلرىزا مەن يارىدىن» ۋە ئۇنىك داستانلىرى «ئاغىچا ئانا مېھرىبانىم» ۋە مەرغۇلى «نەچچە ۋاقىتتىن ئاھ ئۇرۇپ مەن»، «ئاغىچا ئانا باغدان شەھىرىدىن»، «تەسەددۇقۇك مەن بولاي»، «قۇربانىڭىز مەن بولاي»، «سەنەم جانىم سېنىك ئۈچۈن» قاتارلىقلارنى ئىشلەپ، ئۇنىك داستانىنى تولدۇرۇش بىلەن «غېرىب - سەنەم» ۋەقەلىكىنى بېيىتىشقا ئۆز هەسسىسىنى قوشىدۇ. ئۇ ئۆز تەتقىقاتىغا ئاساسەن پەنجىگاھ مۇقامىنىك كەم داستانلىرىنى تولۇق لاش مەقسىتىدە: «هەزرىتى ئادەم بىنا بولغاندا مەن بىللە ئىدىم»، «ماكا چۈشكەن تەنىلەر»، «غېرىب سېنىك بېشىگدىن» (كېيىن «ئۇچۇردۇم شۇكۈنار قۇشۇمنى» غا يۆتكەلدى) لەرنى ئىشلىدى. يولداش زۇنۇن قادىرىنىك «غۇنچەم» دراممىسىغا «تاغلار ئارا شامال كېلىپ» ناخشىسىنى ئىشلەپ بېرىش بىلەن ئۇنىك باشقا ئورۇنلاشتۇرۇرۇشىغىمۇ كۆپ كۈچ قوشتى. ل. مۇتەللىپنى ئاساس قىلىپ ئىشلەنگەن كىنو «يېراقتىكى ئۇچقۇنلار» غا ئىككى ناخشا ئىجاد قىلىپ بېرىش بىلەن بىللە، كىنودىكى ساتىراش بوۋاي ئاغزىدىن بېرىلگەن بۇ ناخشىلارنى زىكرى ئاكا ئۆزى دۇتار چېلىپ ئۆزى ئېيتىپ بەردى. كىلاسسىك ناخشىلاردىن «يار سېنىك دەردىڭا» سەھنىدە ئىجرا قىلىشقا بىئەپ بولغىنى ئۈچۈن «قاپقارا قوي كۆزلۈكۈم» بېيىتىغا

سېلىپ، «يا سېنىڭ دەردىڭ يامان» نى ئىشلىدى.

كۆمۈلۈپ كەتكەن كلاسسىك ناخشىلاردىن «ئاق بېلىق»، «جېنىم مودەنىخان»، «1 - ئايارەي» (يېكىنچى رەخمەتئۇللا ئاكامنىڭ ناخشىسى)، «2 - ئايارەي»، «ئەينى سادىر» ناخشىلىرىنى تىرىلدۈردى. 1955 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىگە قىلغان زىيارەتلىرى داۋامىدا ئۆزبېكلەر تەرىپىدىن «خۇدىيارخان» بېيىتلىرىغا سېلىنىپ ئۆزبېكچىلەشتۈرۈپ كەتكەن بىر يۇرۇشلۇق، ئالتە ئاھاڭلىق ناخشىنى ئاجرىتىۋېلىپ، شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن «قەلەمدەك قاشلىرىڭ» بېيىتلىرىغا سېلىپ قۇتقۇزۇپ قالدى ۋە ئۆلكە سەھنىسىدە ئۆزىنىڭ باشلامچىلىقىدا ھۈسەنجان جامى قاتارلىقلار بىلەن ئىجرا قىلىپ تارقاتتى.

دەمەك، زىكرى ئاكىنىڭ ئىجاد قىلغان مۇقام، داستان ۋە ناخشىلىرى خەلقىمىز تەرىپىدىن خۇددى كلاسسىك ناخشا، نەغمىلەر قاتارىدا قوبۇل قىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ دائىملىق دوستىغا ئايلانغان.

6. ئۇ تەتقىقاتچى ئىدى

زىكرى ئەلپەتنا ئۇيغۇر كلاسسىك ناخشىلىرىنى ئۇزۇن يىل جاپالىق ئىشلەش جەريانىدا، تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش ئارقىلىق نۇرغۇن ئېسىل ناخشىلارنىڭ «چاتما يۇرۇشلۇق» تەرىكىبىدىن چېقىرىۋېتىلىپ، ئىككىنچى بىر كىشى شۇ ناخشىنى ئەسلىسە ئېيتالايدىغان، بولمىسا تاشلىنىپ قېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ يەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، ھەسەنەم ئاكا تەمبۇر ۋەمۇزىكا يارىتىقان ئۇسلۇب بويىچە قايتا «چاتما يۇرۇشلەشتۈرۈش» كە خېلى چوڭ ئەمگەكلەرنى سىڭدۈرگەن. ئۇ بۇ توغرىدا ئۆلگە كۆرسىتىپ، ياش ئەۋلادلارغا قالدۇرۇش ئۈچۈن 1955 - يىلى

ئۆلكىمىزدىكى ئاتاقلىق ئىلى ناخشىچىلىرىدىن جانى يولداشۇپ بىلەن 120 ناخشىنى رەتلەپ لېنتىغا ئېلىش ئىشىغا كىرىشىپ، قىرىققا يېقىن ناخشىنى ئۆزى باشلامچىبولۇپ ئۇنىئالغۇغا ئالدۇرۇۋاتقاندا، قىسمەن سەۋەبلەر بىلەن بۇ ئىش توختاپ قالغان ۋە تۇرلۇك ھەرىكەتلەرنىڭ سەۋەبىدىن تاشلىنىپ كەتكەن. شۇنداقمۇ ئۇ، بۇ ئارزۇسىدىن يانماي تەتقىقات ئىشىنى داۋاملاشتۇرغان. ئۇنىڭ تەتقىق قىلىشىچە نۇرغۇنلىغان ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنىڭ «چاتما يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن» قىسمى زوردۇر زور دېگۈدەك چېتىلىپ قالغان. بۇنى ئېيتىشتا ناھايىتى كامىل، ئۇستا سازچى، ناخشىچى بولمىسا، ناخشىنى ناخشىغا ئۇلاپ كۆچۈش تەسكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن پەيدىنپەي ئۆزگەرتىپ كىرگۈزۈلمەي قالغان ئەڭ ياخشى ناخشىلارنى سەپكە تۇرغۇزۇپ، قايتا يۇرۇشلەشتۇرۇش كېرەككەن. بۇنىڭ ئاز قىسمىنى ئۆزى ھايات ۋاقتىدا ئىشلىدى، كۆپ قىسمىنى قىلالمىدى. بۇنى ئىشلەش قالغان ئىز باسار كەسىپ ئەھلىلىرىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان قەرزى ھەم بۇرچىدۇر.

7. ئۇ مۇقامشۇناس ئىدى

زىكرى ئەلپەتنا مۇقامشۇناسلىق بىلەن خېلى بۇرۇنلاشۇغۇللىنىپ، روزىم ئاكىدىن 11 مۇقام ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنى ئۆگىنىدۇ، كېيىن ھەسەنەم ئاكا تەمبۇر زىكرى ئاكىغا: ئون ئىككى مۇقام چوڭ نەغمىلەر بىلەن 72 داستان ۋە مەشرەپلەردىن تەركىب تاپقانلىقىنى ئېيتىپدۇ.زىكرى ئاكا ھەسەنەم ئاكىغا بىپەرۋا قاراپ ئۇنىڭ نەغمىلىرى قايسىلار؟ دېگەن سوئالنى بەرمەيلا. «ئون ئىككى

زىكرى ئاكىنىڭ كېيىن چۈشىنىشچە، ھەسەنەم ئاكا ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ نەغمە، داستانلىرىنى خېلىلا پىششىق ئۆزلەشتۇرگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا بىپەرۋا قارىغانلىقىغا ئۆمۈر بويى ئەپسۇسلىنىپ ئۆتتى.

مۇقام، 27 داستان» سۆزىگە ئېسىلۇېلىپ، بۇنى تەتقىق قىلىش قا كىرىشىدۇ. ھەر بىر مۇقامدا ئالتىدىن داستان بولسا، ئۇنۇنكى مۇقامدا 72 داستان بولۇشى تەبىئىي دەپ ئويلايدۇ. ھازىر بارى 21. ئۆزھال مۇقامنىڭ ئالتە داستانى تۇرۇپتۇ. دېمەك ئۇ ئەمەلىيەتتە بولسا، خەلق ئىچىدە «ئون ئىككى مۇقام، 72 داستان» دەپ تىلغا ئېلىنىپ يۈرمەيدۇ، دېگەنئەقسىدە بىلەنئۇ بار بولغان

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنىڭ بار - يوقلىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

№	مۇقام ناملىرى	بارمۇ يوق	داستانـ لىرى	داستاندىن بارى	داستاندىن يوقى	
1	راك مۇقامى	بار	6	3	3	
2	چەنبىيات	〃 〃	6	3	3	
3	مۇشاۋرەك	〃 〃	6	4	2	
4	چارگاھ	〃 〃	6	—	6	
5	پەنجىگا	〃 〃	6	—	6	
6	ئۆزھال	〃 〃	6	6	—	
7	ئەجەم	〃 〃	6	—	6	
8	ئوشاق	〃 〃	6	2	4	
9	بايان	〃 〃	6	—	6	
10	ناۋا	〃 〃	6	3	3	
11	سىكاھ	〃 〃	6	—	6	
12	يوق	〃 〃	6	—	6	
13	مۇقام	〃 〃	72	21	51	جۇملە ھەمىي

مۇقام داستانلىرىنى تۇرغۇزۇشقا كىرىشىپ، بۇنى ئىشلەپ ۋە قايسى مۇقامنىڭ قانچىدىن داستانى بار ياكى يوق دېگەن ئويدا تۆۋەندىكى سخېمىنى ئىشلەپ چىقىدۇ.

دېمەك، مۇقامدىن يوقى بىر، داستاندىن بارى 21، يوقى 51. قانداق قىلىش كېرەك؟ يىراقلارغا، ناخشا مۇقامىنىڭ ماكانى جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ ئىزدىنىشكە ئۇ چاغدىكى شارائىت يار بەرمەيتتى. ئۆز خۇسۇسىي راسخوتى بىلەن ببرىشقا چامىسى يەتمەيتتى. شۇڭا ئۇ، ئىلى خەلقى ئىچىدىن، خانىقالاردىكى هاپىزلاردىن، يېزا - قىشلاقلاردىكى باقشىلارنىڭ پىرىدىكى داپچىلاردىن، يەككە چالغۇچى - ناخشىچىلار ئارىسىدىن ئىزدىنىشكە كىرىشكەن بولسىمۇ تېپىلمايدۇ. ئاخىر ئۇ باتۇرلۇق بىلەن ئۆزى ئىجاد قىلىپ، قانچىلىكىنى تولدۇرالىسا، شۇنچىلىك ئىشلەپ كۆرۈشكە ئاتلىنىدۇ. لەتىجدە ئۇ كەم مۇقام ئورنىغا «رۇخسارى» مۇقامىنى، نەزمىسى ئۇچۇن «گۈلرىزامەن يارىدىن» ۋە «ئاغىچا ئانا مېهرىبانىم باغدات شەھىرىدىن» قاتارلىق ئالتە داستانىنى ئىشلەپ، رۇخسارىنىڭ داستانلىرىنى تولۇقلاش بىلەن پەنجىگاه مۇقامى ئۇچۇن ئۇچ داستان ئىشلەپ، مۇقامنى ئون ئىككىگە، داستانىنى ئوتتۇزغا يەتكۈزىدۇ.

ئۇلكىمىز ئازاد بولدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىمىز بۇرۇقتۇرمىلىقتا تۇرۇۋاتقان ھەرساھە، ھەر كەسىپ ئەھلىلىرىنىڭ ئۆز ماھارىتىنى جارى قىلدۇرۇشىغا كېڭ ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. خۇشاللىقتا چۆمگەن زىكرى ئەلپەتنامۇ ئۆز كۆڭلىدىكى ئارزۇ - ئارمىنىنى يېزىپ، سخېمىلاشتۇرۇپ، 1954 - يىلى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە ئەۋەتتى. بۇ لايىھە قوبۇل قىلىنىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئورۇنلىرى، سەنئەتچىلەر، يازغۇچى - شائىرلار، خەلق ناخشىچىلىرىغا زىكرى ئاكىنىڭ بۇ تەشەببۇسى يەتكۈزۈلدى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ ئىزدىنىش قارار قىلىنىپ

دى. بەزى سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن بۇ خىزمەت ئىشلەنمەي قېپ قالدى. مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مۇقام چى تۇردى ئاخۇن ئاكا ئۇرۇمچىگە ئالدۇرۇلۇپ ئون ئىككى مۇقام، چوڭ نەغمە ـ داستان ۋە مەشرەپلىرى بىلەن پىلاستىنكىلارغا ۋە دەسلەپكى قەدەمدە نوتىغا ئېلىندى. بۇ ئىشلار ئۇچۇن ھېچكىم زىكرى ئاكىدەك خۇشال بولمىغان بولسا كېرەك. 1959 ـ يىلى زىكرى ئەلپەتتانىڭ خىزمىتى ئۇرۇمچىگە يۆتكەلدى ۋە كېيىنكى كۇنلەردە تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ پىلاستىنكىغا ئېلىنغان مۇقام، نەغمە ـ داستانلىرى زىكرى ئەلپەتتاغا تاپشۇرۇلدى. زىكرى ئەلپەتتا بۇ بايلىققا ئىگە بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ باشلىغان نىشىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە يەنىمۇ چوڭقۇر ئىشەنچ باغلىدى. چۇنكى، تۇرداخۇن ئاكا ئىجرا قىلغان داستانلاردىن يەنە ئالتە داستان چىقىپ بارلىق داستان ئوتتۇز ئالتىگە يەتتى. دېمەك، يەنە 36 داستان يوق ئىدى. مەرھۇم زىكرى ئاكىنىڭ ئەس ـ يادى تاكى ئۇ ۋاپات بولغۇچە مۇشۇ 36 داستان ئۇستىدە بولۇپ كەلدى.

ئۇنىڭ پەرەز قىلىشىچە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمىسى تولۇق بولمىسىمۇ، ئاساسەن سەككىز ـ توققۇز تۇرلۇك ئىسىم بىلەن بېرىلىدۇ. ھازىرچە قالغان تۆت مۇقامنىڭ يوق قىسىملىرىنى تولۇقلاش كېرەك. چۇنكى، بۇ تۆت مۇقام سەككىز مۇقامغا سېلىشتۇرغاندا خېلىلا كەم ۋە چولتا. مەسىلەن، سەككىز مۇقامنىڭ ئىچىدە راكىنىڭ چوڭ نەغمىسى تولۇق، قالغان مۇقاملارنىمۇ مۇشۇ تەلەپ لىدىتە تولدۇرۇش كېرەككەن. ئۇ مانا مۇشۇ پەرىزىگە ئاساسەن ھۇسەنجان جامىلار بىلەن غۇلجىغا كېلىپ، ھاپىزلارنى يىغىپ نۇرغۇن ئاھاڭلارنى لېنتىغا ئالغان. ئۇ يەنە جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ مۇشۇنداق بايلىقلارنى ئىزدەشنى نىيەت قىلغانىدى. لېكىن، ئۇنى رەھىمسىز كېسەل ئۆز قۇچىقىدا نۇرغۇن ىىل ياتقۇزۇپ، بۇ ئۇلۇغۋار مەقسىتىگە يەتكۇزمىدى. ئۇنى ئارىمىزدىن ئېلىپ كەتتى.

مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا ئاكىغا تەبىئەت ئاتا قىلغان خۇسۇ-

سىيەتلەر يۇقىرىقىلار بولۇپ، ئۇ ئۆزىگە نىسبەتەن بولغان بۇ خۇسۇسىيەتلەرنى قاتتىق ئىزدىنىپ، مەشق قىلىپ تەكشۈرۈپ ۋە تەتقىق قىلىپ ۋايىغا يەتكۈزۈش بىلەن خەلقىمىزنىڭ سەنئىتىدىن مىراسلىرىنى بېيىتىشقا، كەم ئورۇنلىرىنى تولدۇرۇشقا ۋە يوقلىش خەۋپىدە قالغانلىرىنى قۇتقۇزۇشقا سەرپ قىلدى. بۇ ئىش نۇرغۇنلىغان جاپالىق ئەمگەكلەرنى تەلەپ قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئەمگىكى، تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرى بىكارغا كەتمىدى. ئۇ يۇقىرىقىدەك ئادەم زوقلانغۇدەك خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن نېمە ئۈچۈن مەغرۇرلانماي، گىدىيىپ، كىبرىلىپ كەتمەي ئۆز ئىشىنى كۆزلىگەن مەقسىتىگە يەتكۈزەلىدى؟ ھەممىمىز قايىللىق بىلەن شاھىتلىق بېرەلەيمىزكى، ئۇ ئۆزىنىڭ خەلقىگە تەقدىم قىلماقچى بولغان نېمەتلىرى ئالدىدا ئۇنى بۇ ئىشتىن چەتلەشتۈرگەن، قول ئۇزدۇرىدىغان جۇت نەپسىنى قاتتىق تىزگىنلىدى. ئۇنىڭدىن سەسكىنىپ، نومۇسلاندى ... زىرەك ئەلپەتتا ئۇغلىدىكى ئادەم ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنىڭغا قايىللىق بىلەن ھۆرمەت بىلدۇرىدىغان پەزىلەتلەرنىڭ بىرى شۇكى، ئۇ كەمتەر!

بۇنىڭغا مۇنداق بىر كىچىككىنە ئىشنى مىسال قىلايلى، خىزمەت ئۇنۇمانى، يېشى خېلىلا چوڭ بولغان بىر زات، زىكرى ئەلپەتتا بىلەن ئۇلپەتلىشىش كويىدا بولۇپ ئولتۇرۇشقانكەن، زىكرى ئەلپەتتا بىر ئېغىزمۇ گەپ ـ سۆز قىلماپتۇ. ھېلىقى ئەمەلدار زات ئۆز تۇرقىغا لايىق بولمىغان يالغان ـ ياۋىداق ئەپسانىلەر بىلەن زىكرى ئەلپەتتانى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئۇچۇرغانكەن. زىكرى ئەلپەتتانىڭ قاپاقلىرى چۈشۈپ، بۇنىڭدىن قانداق قۇتۇلۇش چارىسى ئويلىمىدە خىيال سۈرۈپتۇ. مەن كىرىپ كەلگەنىدىم، ھېلىقى ئەمەلدار ماختاشنى يەنە داۋام قىلىپ:

— ئۆز زاماندا روزىكام تەمبۇر بىلەن ئىككىگلار بىرباغدا ساز قىلغىنىڭلاردا بۇلبۇل كېلىپ دۇتار ـ تەمبۇرۇڭلارنىڭ قولىمغا قونغانىكەن، بۇ راستمۇ؟ — دېدى.

بایاتىن زۇۋان سۈرەي ئولتۇرغان زىكرى ئاكىنىڭ يۈزىگە زائىلىق قىلمىش كۈلكىسى يۈگۈردى ـ دە، ھېلىقى ئەمەلدار زاتقا قاراپ:

ـــ روزىكامنىڭ تەمبۈرىنىڭ قۇلىقىغا سەپسالماپتىمەن، مېنىڭ دۇتارىمنىڭ قۇلىقىغا چۈشمۇ قونمىغان، مۇشۇنداق بىمەنە گەپلەرگىمۇ ئىشىنىپ يۈرەمسىز؟! ـ دەپ تىكلەندى.

دۇنيادا ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ، كەشپىياتچى، ئىختىراچى، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغۇچى ۋە ئىجادچىلارنىڭ تەرەپدارلىرى، شۇنىڭدەك قىتىغۇر، ھەسەتخورلىرى بارلىقىغا ئوخشاش، مەرھۇمنىڭمۇ بىزگە تەقدىم قىلغان ئەمگەكلىرىگە چىن يۈرەكتىن سۆيۈنگۈچىلەر سان ـ سانا قسىز كۆپ بولۇپ، ئۆزىنىڭ شەخسىي يالغان شۆھرىتىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىڭغا قارشى پىتنە ـ ئىغۋالارنى تارقاتقۇچى تۆھمەتخورلىرىمۇ بولغان. ئەگەر مەرھۇم زىكرى ئەلپەتنا ئاشۇ ھەسەتخورلارنىڭ ئىغۋالىرى بىلەن ئۆزىنى ئاقلاش يولىدا جانپىدالىق قىلىپ كەلگەن بولسىدى، بىزگە تەقدىم قىلغان ئۇ خەيرلىك ئىشلىرى تاشلىناتتى ـ دە، بۇ سەنئەت ئەربابى ئۈچۈن مۇنچىلىك ئۆكسۈپ ياش تۆكمىگەن بولاتتۇق ... ئۇ ھەقىقىي ئىنسان. ھەقىقىي ئىنسانىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بىرى شۈكى، ئۆزىنىڭ ھەق دەپ ئېتىقاد قىلغان ئەقىدىسى ۋە ساپ دەپ داۋام قىلدۇرۇۋاتقان بىلىمى، مەسلىكى ئالدىدا، دۇنيانىڭ ھەر تۈرلۈك ئاچچىق مۇشەققەتلىرى ۋە ئېغىرچىلىقلىرىغا ھەرگىز شىكايەت ـ نالەت قىلماسلىقى تا ۋە كۆڭلىگىمۇ ئالماسلىقتا ... مەرھۇمنىڭ ھاياتلىقىدا بۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيەتلىرىنى ھۆكۈمەت ۋە كەڭ خەلق ئاممىسى ئېتىراپ قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆز كەسپى، ئەقىدىسى بويىچە ئەڭ ئالىي ئورۇن ـــ شىنجاڭ مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ پەخرى رەئىسى ئۇنۋانىنى بەردى ۋە ئاشۇ نام بىلەن دۇنيادىن ئۆتتى. بۇ ئورۇن ئۇنىڭغا ھەر ئىككى دۇنيادا ھەقلىقتۇر. شۇڭلاشقا، ئۇ بىزنىڭ مەڭگۈلۈك پەخرىمىزدۇر.

تمثلدا داستان شاعر ناشناس

تىلدا داستان شائىر نامىمىز

لۇتپۇللا مۇتەللىپنى ئەسلەيمەن

نىياز مەخمۇت

I

1944 - يىل 6 - ئايلاردا بىز پۇتۇن ئائىلىمىز بىلەن غۇلجىدىن ئاقسۇغا كۆچۈپ كەلدۇق ۋە دادام رەھمەتلىك ئاچقان ساتىراشخانىنىڭ تاپاۋىتىگە تايىنىپ كۈن كەچۈرۈشكە باشلىدۇق. بۇ چاغدا گەرچە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىنىڭ ئوت ئۇچقۇنلىرى تېيانشاننىڭ جەنۇبىغا ئەمدىلا تۇتىشىشقا باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن ھەيۋەتلىك تۆمۈر چوققىسى يەنىلا قارا بۇلۇت ئىچىدە ئىدى. ئاقسۇنىڭ ھەممە يېرىنى دەھشەتلىك ئاق تېررورلۇق قاپلىغان بولۇپ، گومىنداڭنىڭ ساقچى ئىدارىلىرى، ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى ئىلغار ياشلارنىڭ ۋە دېموكراتىك زاتلارنىڭ پېيىگە چۈشكەنىدى. دەل مۇشۇ زۇلمەتلىك كۈنلەردە مەن ۋە ئائىلەمدىكىلەر شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالىشىش دەقىقىلىرىنى باشتىن كەچۈرگەنىدۇق. بۇ تارىخىي ۋەقە قەلبىمدە مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ.

دادام ئاچقان ساتىراشخانا ئاقسۇنىڭ شۇ چاغدىكى سىنىڭبۇ كوچىسىدا بولۇپ، ئانچە كۆركەم، ھەشەمەتلىك بولمىسىمۇ، لېكىن باشقا ساتىراشخانىلاردىن ئۆزىنىڭ پاكىز، ئازادىلىكى، ھۇنەر - جابدۇق، سايمانلىرىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن پەرق ئېتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا دادامنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، شاگىرتلار بولۇپ بىرقانچەيلەن ئىشلەيتتى. ئوبدانلا ئاۋات

بولغنى ئۇچۇنمىكىن، بۇ جايدا تۇرلۇك ئادەملەر بىلەن كۆرۈ-
شۈپ قېلىش ئەجەبلىنەرلىك ئەھۋال ئەمەس ئىدى. ساتىراش-
خانىمىزدا چاچ - ساقال ئالدۇرىدىغانلار ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇق-
لاردىن باشقا، كارىۋات ۋە ئۆزۈن - قىسقا بەندىكلار بار ئىدى.
كىگىز - پالاس سېلىنغان كاك ئۈستىدە يۇمىلاق ياكى تۆت
چاسا جۈزىلار قويۇلاتتى، ئۇنىڭدا پىيالە - چەينەكلەر تىزدەقلىق
تۇراتتى. ساماۋەر پورۇقلاپ قاينap تۇراتتى. ساتىراشخانىمىز-
نىڭ ماختاشقا سازاۋەر بولىدىغان بىرلا يېرى بۇلۇڭدىكى
شىرە ئۈستى ئىدى. ئۇ يەردە كونا - يېڭى تارىخىي كىتابلار،
داستانلار، قول يازمىلارنى كۆرۈشكە بولاتتى. ئازراقلا ساۋاتى
بار كىشىلەر «شاھنامە»، «جەمشىتنامە»، «مىڭ بىر كېچە»،
«چاھار دەرۋىش»، «كەلىلە - دەمىنە»، «يۈسۈپ ئەخمەت»،
«لەيلى - مەجنۇن»، «پەرھاد - شىرىن» ... قاتارلىق كىتاب-
لارنى ۋاراقلايتتى ياكى «نەۋائى»، «مەشرەپ» لەرنى قولىغا
ئالاتتى - دە، ئۇلارنىڭ شېئىر- نەزمىلىرىنى ئوقۇشقا ئالدىرايتى-
تى. يېزىدىن كىرگەن دېھقانلار، مويسىپىت قېرىلار بىەھۇزۇر
ئولتۇرۇپ ساز تىڭشايتتى ياكى ئۆزلىرىمۇ چاچ - ساقاللىرىنى
ئالدۇرۇپ بولۇپ، تامدا ئېسىقلىق دۇتار - تەمبۇرنى قولىغا
ئېلىپ، ئۇنىڭ نازۇك تارلىرىنى چىرتىپ كۆرەتتى، ئۆز -
ئارا رىۋايەت - ھېكايىلەرنى سۆزلىشەتتى. قانداقتۇر زامان
چەكلىگەن خەۋەرلەرنى پىچىرلىشاتتى. مەن ئەمدىلا ئون بەش
ياشقا كىرگەنلىكىم ئۈچۈن ساتىراشخانىدىكى بۇ كىشىلەرنىڭ
دەردى - ئەھۋالى ھەسرەت - نادامىتى بىلەن كاردىم يوق
ئىدى. پەقەت ھۇنەر ئۆگىنىش بىلەنلا بەنت ئىدىم.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنى 1944 - يىلنىڭ كۈز پەسلىدە مۇشۇ
ساتىراشخانىدا تۇنجى قېتىم كۆردۈم. بىر كۈنى نامازدىگەر
ۋاقتى ئىدى. ساتىراشخانىمىزغا يېگىرمە بىر - يېگىرمە ئىككى
ياشلاردىكى ئوتتۇرا بويلۇق، يۈزلىرى يۇمىلاققىنا كەلگەن ئاق

سەپرىق بىر يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ بېشىدا قارا سوك نىدىن تىكىلگەن كەپكە بولۇپ، قويۇق قاشلىرىنى بېسىپراق چۈشە كەنىدى. ئۇستىگىمۇ يەنىلا سوكنىدىن كاستۇم - بۇرۇل كا، پۇتىغا پاكىز سۈرتۈلگەن شىبلىت كىيىۋالغانىدى. بۇ يىگىت ئادەتتىكى ئۇزۇن چاپان ياكى كۆڭلەك كىيىپ بېلىنى باغلىۋالغان، بېشىغا سەللە ئوراپ، يەكتەك - پېرىنجە كىيىدە غان كىشىلەردىن ئالاھىدە پەرق قىلىپ تۇرغىنى ئۇچۇنمىكىن، كۆزۈمنى ئۇزمەي قاراپ قالدىم. ئۇمۇ ماڭا تىكىلىپ كۈلۈمسە رەپ قويدى - دە، شەرقىي تام تەرەپتىكى بىكار بەندىگە بېرىپ ئولتۇردى. بۇ كۈنى بىكار ئولتۇرغانلارنىڭ تەلىپىدىنمۇ ياكى خېرىدارلارنىڭ ئازلىقىدىنمۇ بىلمىدىم، دادام سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرىغا دۇتار چالماقتا ئىدى. مەن دادام يېڭى كىرگەن مېھمانىنى كۆرمىدى، دەپ خاتا ئويلاپتىمەن، يېنىغا قايرىلىپ ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن دۇتارنى قويۇپ قويۇشقا تەمشىلىۋىدى، يىگىت ناھايىتى تىزلىك بىلەن داۋام لىق چېلىۋېرىشكە ئىشارەت قىلدى. دادام ئادەتتە يېڭىدىن بە رەر كىشى كىرگەن ھامان، قولىدىكى ھەرقانداق باشقا ئىشنى توختىتىپ، ئۇلارنى ئورۇندۇققا ياكى كارىۋاتقا تەكلىپ قىلاتتى ۋە مېنى دەرھال چاي ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇيتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ بۇگۈنكى ھالىتىدىن بەكمۇ ھەيران ئىدىم.

ئاق بوز ئېتىم ئاچ قالدى،
بىر ئېتەك سامان بارمۇ؟
ئاغزىمغا ئېلىم سالغان،
داۋوللام ئامان بارمۇ؟
بوسۇغامنى بېسىپ ياتقان،
كېچە - كۈندۈز قاۋاپ ياتقان،
جاپايىمنى تولا تارتقان،

بويناقلىرىم ئامان بارمۇ؟
بەش بالامنىڭ ئىچىدە،
چوڭى پەننامە ئوقۇيدۇ.
مېنى مويتۇغزىدا چاپسا،
تېنىمنى قاغا چوقۇيدۇ...

دادام ناخشىنى بۆلەكچىلا لەرزان ۋە مۇڭلۇق ئېيتتى. ھېلىقى يىگىتمۇ ناخشىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلىدى. مەن ئۇنىڭ بىر نۇقتىغا تىكىلگەن ئويچان كۆزلىرىنى، كىرپىك قاقماي ئولتۇرۇشلىرىنى كۆرۈپ، سازغا ئىنتايىن ئامراق كىشى بولسا كېرەك، دەپ قىياس قىلدىم. دادام دۇتارىنى يېنىغا يۆلەپ قويۇپ، ئالدىمدىكى چەينەكتىن بىر پىيالە قىزىق چاي قۇيۇپ، يىگىتنىڭ قولىغا تۇتتى.

— ئوغلۇم، چېچىڭنى ئېلىپ قويسەمنمۇ؟

— ياق، — يىگىت كەپكىسىنى چاققانلىق بىلەن قولىغا ئېلىپ بېشىنى ئىشارەت قىلدى، ئۇنىڭ قاپقارا چاچلىرىنىڭ يېقىندىلا ئېلىنغانلىقى مەلۇم ئىدى، — كىشىنىڭ يۈرىكى ئىزىلگۈدەك خۇيمۇ ياخشى ناخشىلارنى ئېيتمىسز، شۇنىڭغا مەپتۇن بولۇپ، كېچىنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىش كويىدا كىرگەنىدىم، چېلىۋېرىڭا!

— ھەي ئوغلۇم، — دېدى دادام دۇتارنىڭ دەستىسىنى سىلاپ تۇرۇپ، — چېلىۋەرسەم مېنىڭمۇ يۈرەكلىرىم ئېرىپ سۇ بولۇپ كېتىدۇ. ئۆيگە قايتىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالىمەن. ۋاقىت چىقىرىپ ئۆيۈمگە بارغىن، سەن رازى بولغۇدەك چېلىپ بېرەي.

يىگىت ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، دادام بىلەن سۆزگە چۈشۈپ كەتتى. كۈن ئاللىقاچان غەربكە يانپاشلىغان بولۇپ، مەنمۇ نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدىم، لېكىن قۇلىقىم ئۇلارنىڭ گېپىدە ئىدى.

— تاغا، — دېدى يىگىت سۆز ئارىسىدا، — سىز فانداق

لارچه سازانده بولۇپ قالغانسىزغۇ؟

— تۇرمۇش سەۋەبىدىن ئوغلۇم، — دادام چەينەكنى قولىغا ئېلىپ بىردەم ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن يىگىتكە يەنە بىر پىيالە چاي قۇيۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — تۇرمۇش ئاۋارىچىلىكلىدىن سەرسان بولۇپ قەشقەردە سائىراشلىق قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا، نېمىشقىدۇر دۇتارغا ئىشتىياقىم چوڭشتى. كېيىن غۇر-بەتچىلىكتىن قۇتۇلالماي غۇلجىغا كەتتىم. تۇرمۇش مېنى نە كويلارغا سالمىدى دەيسەن، مۇرادىمغا يېتەلمىگەندىن كېيىن ئۆز دەردىڭنى دۇتارنىڭ تارىسى ئارقىلىق سۆزلىمىسەڭ تىلىڭ كېسىلىدۇ ـ دەپ يىگىت يالت ئېتىپ دادامغا قارىدى، ئاندىن بېشىنى ئېگىپ يان تەرەپتە ئولتۇرغان ئوچ ـ تۆت نەپەر ياش كىشىگە ۋە دېھقان سۇپىسىغا بىر بوۋايغا يەر ئاستىدىن قارىۋېلىپ جىمىپ كەتتى. يەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ، كىمنىدۇر ئىزدىگەندەك، يولغا قارىغان تار دېرىزىنىڭ غۇۋا يورۇق بېرىۋاتقان قىڭغىر ئەينەكلىرىدىن سىرتقا كۆز يۈگۈرتتى. دەل شۇ پەيتتە خۇرۇم پالشوپكا كىيگەن، قىرىق ياشلار ئەتراپىدىكى مۇكچىيىپرەك ماڭىدىغان بىر كىشى دېرىزە يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى، يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ، دادام بىلەن خوشلاشتى.

— تاغا، كۇنمۇ كەچ بولۇپ قالدى. مەن كېيىن يەنە كېلىپ تۇرىمەن.

مەن بۇ ياش كىشىنىڭ ئادەتتە كۆڭلىدىكى گەپ ـ سۆزىنى كۆرگەنلا ئادەمگە دەۋەرمەيدىغان دادامنى بىر مۇنچە سۆز-لىتىۋەتكەنلىكىگە قايىل ئىدىم. ئۇنىڭ خۇش‌خۇي چىرايى، دەردمەن كىشىلەرنىڭ روھىنى كۆتۈرىدىغان سۆزلىرى دىلىمدا قانداقتۇر ئىلھامبەخش تەسىراتلارنى قوزغىدى.

— دادا، — دېدىم خېرىدارلار تارقىغاندىن كېيىن ئىشىكنى قۇلۇپلاۋېتىپ، — ھېلىقى ئاكامنى بىر يەردە كۆرگەندەكلا قىلە-مەن، لېكىن پەقەت ئېسىمگە كەلتۈرەلمىدىم. ئۇ كىم، دەپ بېرىڭا؟

— كىچىكسەن - دە، — دېدى دادام، — ئۇ تېخى يېقىنـ
دىلا «تاھىر - زۆھرە» دراممىسىنى ئويناپ چىقتى ئەمەسمۇ؟
سەن سەھنىدە پەرق ئېتەلمىگەن بولساڭ، دۇكاندىمۇ كۆرـ
مىگەنمىدىڭ؟ ئۇنىڭ ئىسمى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، گېزىتخانىنىڭ
تەھرىرى، ۋىلايەتلىك ساقچىنىڭ ھويلىسىدىكى سەنئەت ئۆمىكـ
دىمۇ ئىشلەيدۇ. يۇر، ئۆيگە بارغاندا سۆزلەپ بېرەي.

دادامنىڭ ئېيتقانلىرىدىن مەن لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئىسمـ
لىك بۇ يىگىتنىڭ ئاجايىپ خىسلەتلىك كىشى ئىكەنلىكىنى
بىلدىم. ئۇنىڭ نىلقا ناھىيىسىدە تۇغۇلغانلىقىنى ۋە كېيىنچە
ئۇرۇمچىدە ئىشلىگەنلىكىنى، قانداقتۇر يوشۇرۇن سەۋەبلەر
تۈپەيلىدىن ئاقسۇغا كەلگەنلىكىنى، ئۇستا شائىر ئىكەنلىكىنى،
ئەقىللىق، ئادالەتپەرۋەر، راستچىل ئادەملىكىنى بىلۋالدىم.
دادام ماڭا ئۇنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاش ۋە
ئۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىش لازىملىقى توغرىسىدا نەسىھەت قىلدى.
شۇنىڭدىن ئېتىبارەن لۇتپۇللا مۇتەللىپكە بەكمۇ ھېرىسمەن،
بەكمۇ ئامراق بولۇپ قالدىم. ئۇمۇ ئارىلاپ ساتىراشخانىمىزغا
كىرگەن چاغدا مەندىن ئوقۇغان - ئوقۇمىغانلىقىمدىن تارتىپ،
نېمىلەرگە قىزىقىدىغانلىقىمغا قەدەر سۈرۈشتۈرىدىغان بولدى.
مۇشۇ جەريانىدا مەن ئۇنىڭ ئاندا - ساندا ماندالىن
چالىدىغانلىقىنى، باشقا سازلارنى قولىغا ئالمىغىنى بىلەن
ناخشىنى بەكمۇ ياقتۇرۇپ تىڭشايدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭمۇ
ناخشىغا ئۇستىلىقىنى، ئاھاڭنى توغرا ئىگىلەيدىغانلىقىنى،
نوتا يېزىشنى بىلىدىغانلىقىنى چۈشەندىم. ئۇ ھەتتا دادام
ساز چالغان ۋە ناخشا ئېيتقان چاغلاردا، باشقىلار دىققەت
قىلمايدىغان نازۇك جايلىرىدىكى بۇزۇلۇۋاتقان ئاھاڭلارنى
شۇ زامان تۈزىتىشكە جۈرئەت قىلالايتتى.

تۇنجى ئۇچرىشىشتىن كېيىن بىرئاي ئۆتۈپ، قار ئارىلاش
شىۋىرغان ساتىراشخانىنىڭ ئۆگزىسىدىن پالاڭلارنى ئۇچۇرتۇپ

يۈرگەن سوغۇق بىر كۈنى ئىدى. خېرىدارلارنىڭ ئاز قالغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ شىرە ئۈستىدىن «ھۈۋەيدا» نى ئالدىم- دە، دادام سامان قەغەزدىن ياساپ بەرگەن دەپتەرگە ئىرماش - چىرماش قىلىپ ئەمدىلا: «ئېتىمغىن سىرىڭنى ھەركىمگە، سىرداش ئۆزگىدۇر ... » دېگەن قۇرلارنى كۆچۈرۈپ يېزىشقا باشلىۋىدىم، كىمنىڭدۇر قولى مۇرەمگە تەگدى، چۆچۈپ بېشىمنى كۆتۈرۈپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپنى كۆردۈم.

— مەنمىسىنى بىلەمسەن بۇ گەپلەرنىڭ؟ — دېدى ئۇ دەپتەرنى قولۇمدىن ئېلىپ، مەن ئۇنىڭ مېھرىبان چىرايىدا ھېچقانداق زاكىلىق قىلىش ئالەمەتلىرىنى كۆرمىگىنىمگە ئىشەنگەندىن كېيىن تارتىنىپ ئولتۇرماي دادىل جاۋاب بەردىم:

— مەنمىسىنى بىلمىسەمۇ، دادامنىڭ تاپىلىشى بويىچە ئۆگىنىۋاتىمەن. چوڭ بولغاندا ئەسقاتمىدۇ، دەيدۇ.

— داداڭنىڭ دېگەنلىرى راست، — ئۇ دەپتەرگە سىنچىلاپ قاراپ، مەيدە يانچۇقىدىن قەلەمنى ئالدى - دە، يازغانلىرىمدىكى خاتا بولۇپ قالغان جايلارنى ئېرىنمەي تۈزەتتى، — داداڭدەك ئەقىللىك ئادەم قانچە كۆپ بولسا، سەندەك پاراسەتلىك بالىلار شۇنچە كۆپ بولىدۇ. ئادەم دېگەن سەندەك ۋاقتىدىن باشلاپ بىلىمگە پەرۋانىدەك ئىنتىلىشى، يۈكسەك غايىلەرگە ئىگە بولۇشى لازىم. مەنمۇ دەپتىرىڭگە ئېسىدىگە كەلگەن بىر كۇپلېت شېئىرنى كۆچۈرۈپ قويساي، بولامدۇ؟

ئۇ جاۋاب بېرىشىمنى كۈتمۈپ ئولتۇرمىدى. دەپتەرنى يۇمىلاق جوزا ئۈستىگە قويدى - دە، ھەش - پەش دېگۈچە تۆۋەندىكى قۇرلارنى يېزىپ بولدى:

«ئاق دىلبىرىم، تاق دىلبىرىم، ساق دىلبىرىم،
مەن ساڭا بىر سۆز قىلاي، باق دىلبىرىم.

دىل ئازاردىن ئىممما بىزار، تىڭشا دىلدار،
قىلغايمۇ سەن بۇنى ئىنكار، ياق! دىلبىرىم.
چاقماق ئىققان، دىلغا ياققان ئېقىن سۈدەك،
ئەخلاق - مۇرات مەنزىلىگە ئاق، دىلبىرىم.»

لۇتپۇللا مۇتەللىپ يازغانلىرىنى ئاۋازىنى چىقىرىپ بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى - دە، ماڭا قارىدى. «مەنىسىنى بىلەمسەن بۇ گەپلەرنىڭ؟» دېگەن بايىقى سوئال قايتا تەكرارلانمىغان بولسىمۇ، مەن ئۇنىڭ ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە شۇ خىلدىكى ئالامەتنى بايقاپ قالدىم. لېكىن، بىر نەرسە دېيىشكە تىلىم ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ يازغانلىرىدا هازىرغىچە مەن ئوقۇپ يۈرگەن «نە بالالىق كۈن ئىدىكىم، ئاشمنا بولدۇم ساڭا» دېگەنلەردىن نەچچە ھەسسە چوڭقۇر غايىۋى ئارزۇ، سەمىمىي تەربىيە، قەتئىي نىيەت، كەسكىن بۇيرۇق نەسىھەتلەر بارەڭ بىلىندى. مەن ئۇنچىمماي ئۇنىڭ قولىدىكى دەپتەرنى ئالدىم، ئۇ مېنى خىجالەت بولمىسۇن دېدىمۇ، باشقا گەپ قىلمىدى، ئەكسىچە دادامنى سورىدى. مەن دادامنىڭ ئازراق بىتاپ ئىكەنلىكىنى، ئىككى كۈندىن بۇيان دۇكانغا كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتتىم. ئۇ بىگىز بارمىقى بىلەن يۇمىلاق جوزا ئۇستىگە رىتىملىق چېكىپ، بىر ھازاغىچە سۆز قىلماي تۇرۇپ كەتتى. شۇ دەمدە بىردىن دادامنىڭ سۆزلىرى قۇلىمغا تۇۋىدە جاراڭلىغاندەك بولدى - دە، يۈگۈرۈپ بېرىپ لۇتپۇللا چەيىنەكنى قولۇمغا ئالدىم. لۇتپۇللا مۇتەللىپ قول ئىشارىتى بىلەن مېنى توستى، ئۆزىنىڭ ئىككى - ئۈچ نەپەر دوستى بىلەن ئەتىگىنچە ئۆيىمىزگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئىزغىرىن شامال ئىچىدە گېزىتخانا تەرەپكە مېڭىپ كەتتى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىپ بەرگەن بۇ ئالتە مىسرا شېئىرىنى يادلىۋالدىم. ئۇ ئۆيىمىزگە بارغان

چاغلاردا یاکی ساتىراشخانىمىزغا كەلگەنىدە، خۇشاللىقىم ئىچىمگە سىغمىغان هالدا ئۆزىگە كۆپ مەرتىۋە ئوقۇپمۇ بەردىم. هېلىقى دەپتەرنى بولسا، تاكى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىنمۇ، يىللارنىڭ تەۋرۈكى، شائىرنىڭ يادىكارى قىلىپ يوقاتماي ساقلىدىم. ئەپسۇسكى 1950 - يىلى ئوڭچى ئۇنسۇر بولۇپ تارتىپ چىقىرىلغان ۋاقتىمدا، ئۇنى باشقا نۇرغۇن كىتاب - ماتېرىياللىرىم بىلەن بىرگە ئىز - دېرەكسىز يوقىتىپ قويدۇم. شۇنداقتىمۇ ئالتە مىسرا شېئىرنىڭ هەر بىر جۈملىسى، ئۇنىڭ تىنىش بەلگىلىرى، ئۇنىڭ مەزمۇنى قەلبىم سەھىپىسىگە يېزىلىپ، يۈرەك ئۇرۇشلىرىم بىلەن بىرگە ياشاپ كېلىۋەردى.

1966 - يىلى كۈز پەسلىدە قوشۇمىلىرى تۇرۇلگەن بىر نەچچە كىشى، قولىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ جەڭگىۋار تارىخىغا هاقارەت كەلتۈرىدىغان گېزىت خەۋەرلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ ئۆيىمىزگە كېلىشتى، مەندىن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «جىنايى» پاكىتىنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. سوئال - سوراق جەريانىدا «يىراقتىكى ئۇچقۇنلار» ناملىق كىنو فىلىمىدىكى ساتىراشخانا ۋە ئۇنىڭدىكى سازەندە ساتىراش بوۋاي (مېنىڭ دادامنىڭ ئوبرازى) بەجايىكى بىزنىڭ ئائىلىمىزنىڭ لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «جىنايەتلىرى» نى بىلىدىغان گۇۋاهچىسى تەرىقىسىدە تىلغا ئېلىنىدى. بۇ دىل ئازارىدىن بىزار بولغان چاغلىرىمىزدا مەرهۇمنىڭ شېئىرى كۆڭلىمىزنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا دېگىز دولقۇنىدەك ئەۋج ئۇرۇپ، بىزنى ئۈمىد مەنزىلىگە يېتەكلەپ تۇردى. مەن ئۆمرۈمدە مېنى غەمدىن خالاس قىلىدىغان، تېنىمگە كۈچ بېغىشلايدىغان مۇشۇنداق بىر پارچە شېئىر ۋە ئۇنىڭ ئاپتورى بىلەن ئەسرا بولغانلىقىمدىن ئۆزۈمنى هامان بەختلىك هېس قىلىمەن!

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ماڭا شېئىر يېزىپ بەرگەن كۈندىن ئېتىبارەن، ئۇنىڭ دادام بىلەن بولغان ئۇلپەتچىلىكى تېخىمۇ قويۇقلاشتى. ئۇ ئۆيىدىن ئىش ئورنىغىچە بولغان يولدا داۋاملىق دېگۈدەك ساتىراشخانىسىزنىڭ ئالدىدىن ئۆتىدىغان بولغاچقا ياكى ئارام ئېلىش، ياكى چاچ ئالدۇرۇش ياكى دادام بىلەن مۇڭدىشىش يۈزىسىدىن، كۆپلەپ كىرىپ تۇرىدىغان بولدى. بەزىدە مەن تونۇمايدىغان ياش يىگىتلەر، لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن تەڭ دېمەتلىكلەر، مۇئەللىم قىياپىتىدىكى ئوتتۇرا ياشلىق كىشىلەر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى سۈرۈشتۈرۈپ كىرىپ تۇرىدىغان بولدى. بەزىدە لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بىرگە كىرىپ، ئۇنى - بۇنى سۆزلىشىپ بىرلىكتە چىقىپ كېتىدىغان بولدى. شۇ جەريانىدا مەن بۇ كىشىنىڭ - كېتىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ مۇنىرىدىن خوجا، بىلال ئەزىزى، ئابلا روزى، مەۋلانجان، ئارىپوپ، ئىلاخۇن دېگەن كىشىلەر ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدىم. بولۇپمۇ خاتىرەمدىن چىقمايدىغىنى مۇنىردىن خوجا ئىدى. ئۇ بويى پاكار، ۋۇجۇدى، ئازراق دۈمچەكرەك كەلگەن، يۈزىدە چوقۇرى بار، قىرىق ياشلاردىكى كىشى بولۇپ، ساتىراشخانىسىزغا ئەڭ كۆپ كىرىدىغانلارنىڭ بىرى ئىدى. ھەر كىرگەندە سائەتلەپ - سائەتلەپ كىتاب كۆرەتتى. كۆپ گەپ قىلمايتتى. پەقەت لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن ئۇچراشقاندىلا گاھى ھاياجان ئىچىدە، گاھى تۇڭۇن ئاۋازدا ئۇزۇن سۆزلەيتتى. ئەلۋەتتە بۇ سۆزلەر دۇكاندا ئاساسەن ئادەم قالمىغاندا ياكى باشقىلار تارقاپ كەتكەندە قىلىناتتى. مەن شۇنچە دېگۈلىك بولۇپ ئاڭلىسامۇ ھېچ نەرسىنى چۈشىنەلمەيتتىم.

1945 - يىلى ئۆرۈك غورا بولغان مەزگىل ئىدى. كۈن

نەيزى بويى قالغاندا لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئابلا روزىنى باشلاپ ئۆيىمىزگە كىرىپ كەلدى. ئارقىدىنلا مۇنىرىدىن خوجا بىلەن ھۆسەينوۋ كىردى. دادام ۋە ئۆيدىكىلەر بۇ كۈتۈلمىگەن مېھمانلارنى دەپ پايپېتەك بولۇپ كېتىشتى. دەسلەپىدە ئۇلارنىڭ سۆزى ئۆيىمىزدىكىلەردىن ئەھۋال سوراشتىن باشلاندى. ئارقىدىن ئوقەت - ھۇنەر، ئوقۇتقۇچىلىق، گېزىتلەردىكى خەۋەرلەر تىلغا ئېلىندى. ئاندىن لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىرىنچى بولۇپ دادامنى دۇتارغا تەكلىپ قىلدى. مەنمۇ مۇنداق چاغدىكى ئادىتىم بويىچە داپنى قولۇمغا ئالدىم. دادام بۇ كۈنى ئۆزىنىڭ بار-لىق زوق - شوقى بىلەن چالدى. ئېھتىمال لۇتپۇللا مۇتەللىپمۇ كىچىكىدە بىر كۈنلىرى بەرگەن ۋەدىسىنى ئۇنتۇمىغان بولسا كېرەك، نەچچە ئالمىشىلاردا بىر يۇتۇم چايمۇ ئوتلاپ قويمىدى، سادىر پالۋاننىڭ، نۇزۇگۇمنىڭ قوشاقلىرىدىن باشلاپ، ئاخىرىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «تەنلىرىم ياپراق» دېگەن ناخشىسىنى ئېيتىپ بولۇپ، ئاندىن دۇتارنى يېنىغا قويدى. ئۆي شۇ قەدەر جىمجىتلىققا چۆككەنىدىكى، مېھمانلار-نىڭ گاھى - گاھى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىقىدىن باشقا غەيرىي ئاۋاز ئاڭلانمايتتى.

— تارىخىي بايلىقىمىزنىڭ تىرىك شاھىتى ئىكەنسىز ئاغا، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، — دۇكىنىڭىز خۇددى بىر ئاقارتىش ئورنى، ئۆيىڭىز بولسا بىر سەنئەت ماكانى، ئىچىڭىز گۆھەر ئىكەن.

— بۇ كىشى بىلەن ئاشنالىق قىلغىنىمىز دۇرۇس ئىش، — دېدى مۇنىرىدىن خوجا چاينى قولىغا ئېلىپ، — مېڭىمىز مۇشۇ خىلدىكى مول مەنىۋى ئوزۇق بىلەن تولۇپ تاشسا، ئاندىن ياشاشنىڭ ئۇلۇغۋار تەپەككۇرى بارلىققا كېلىدۇ.

دادام ئارتۇق سۆز قىلمىدى. مەنمۇ بۇ سۆزلەرگە لوقما سالماي جىم ئولتۇردۇم. خېلى ئۆتكەندىن كېيىن لۇتپۇللا

مۇتەللىپ «ساناش» ئويۇنىنى ئويناشقا دەپ تەكلىپ بەردى. بۇنىڭ قانداق ئويۇن ئىكەنلىكىنى بىلمىسەممۇ بىر قىزىقچىلىق بولىدىغان بولدى دەپ ئويلىدىم.

— دەسلەپ گۈلدەن سانايمىز، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، — مەن مەلۇم بىر گۈلنىڭ نامىنى دەيمەن، سىلەرنىڭمۇ رەت بويىچە ئىنتايىن تىزلىك بىلەن يەنە بىر گۈلنىڭ ئىسمىنى دېيىشىڭلار شەرت. كىمدە كىم باشقىلار ئالالمىغاچان ساناپ بولغان گۈلنى دېسە ياكى نۆۋىتى كەلگەن كىشى تەمتىرەپ، بىرەەم بولسىمۇ كېچىكسە، ئۇنى «جازالايمىز».

ئولتۇرغانلارنىڭ هەممىسى هوشيار بولۇشتى. ئۇتتۇرۇپ قويسام قانداق قىلارمەن دەپ ئويلاپ، ئىككى تەرىپىمگە قارىدىم - دە، سەل - پەل قىمىرلاپ قالدىم.

— ئەنسىرىمە، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ كۆزۈمگە قاراپ، — بۇ ئادەمنىڭ پىكىر قىلىش قابىلىيىتىنى تاۋلايدىغان ياخشى ئويۇن، قورقماي قاتناش.

ئويۇن باشلاندى.

— قىزىلگۈل، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ.

— ئەتىرگۈل، — دەپ ئۇلاشتۇردى ئابلا روزى.

— خېنىمگۈل.

— چەمەنگۈل.

— رەيھانگۈل.

— .....

ۋاي - ۋۇي، نېمىدېگەن كۆپ گۈللەر بۇ! ئولتۇرغانلار رەتكە رەتكە گۈللەرنىڭ ئىسمىنى ئارقا - ئارقىدىن ئاتاشقا باشلىدى. مەن دۇنيادا كۆرمىگەن، قۇلاق ئاڭلىمىغان مۇنچىۋالا گۈللەرنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆزۈمنى يايانسىز چەمەنلىك ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك هېس قىلدىم. مېهمانلار بولسا نەزەر سىمدە گۈل تېرىيدىغان، گۈل ئۆستۈرىدىغان، گۈل پەرۋىش

قىلىدىغان باغۋەنلەردىن ئىدى، بولمىسا مۇنچە كۆپ گۈلنى نەدىن بىلىدۇ دەپ ئويلايتتىم.

مېھمانلار بەكمۇ كەچ تارقىدى. دادامنىڭ قونۇپ قېلىشلىرى، ئۆيىمىز كەڭرى، دېگىنىگە ھېچقايسىسى كۆنمىدى. ئويۇن جەريانىدا بولسا ھېچكىم ئۇنتۇرۇپ قويمىدى. بولۇپمۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن دادام نەدىكى ئادەم ئويلاپ يېتەلمەيدىغان غەلىتە گۈللەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ بىزنى كۈلدۈرۈپ تۇردى. «مۇنداق گۈل نەدە بار؟» دەپ سورىغانلارغا «قەشقەردە بار» ياكى «غۇلجىدا بار» دېگەن جاۋابلارنى بېرىپ قايىل قىلدى. مەنمۇ ئۆز نۆۋىتىمدە «سۆگەتكۈل»، «قارا گۈل» دېگەندەك باشقىلار ئانچە گۈل قاتارىدا مەسخىلاپ كەتمەيدىغان گۈللەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ گاران قۇتۇلدۇم. باشلىرىم قىزىپ ۋىجىلداپ كەتتى. لېكىن، ھەر مەجبۇرىيەتنىڭ كىشىنى پىكىر قىلىشقا زورلايدىغان كارامىتى بارلىقىغا يۈزدە - يۈز ئىشەندىم.

ئىشىكتىن چىققاندا ئۇلار دادام بىلەن قىزغىن خوشلاشتى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئاكىلارچە مۇھەببەت بىلەن مۇرەمگە ئۇرۇپ قويدى. قانداقتۇر ئىسسىق بىر ئېقىم پۇتۇن ئەزايىمغا يۈگۈرگەندەك بولدى. ئۇلارنى نېمىدەپ ئۇزىتىپ قويۇشۇمنى بىلەلمىدىم.

— خوش ئاكا، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، — ئۆيىڭىزگە كەلسەم، ئۆز ئۆيۈمدە يۈرگەندەك بولۇپ قالسەن، سىزنى كۆرگەندە ئاتا - ئانام، ئۇكا - سىڭىللىرىم كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. بىز يەنە كېلىپ تۇرىمىز.

— بىز يەنە كېلىمىز، — دەپ تەكرارلىدى مۇنىرىدىن خوجا.

— خۇدانغا ئامانەت، — دېدى دادام.

مۇشۇ قېتىمقى كۆرۈشۇشنىڭ ئاخىرقى قېتىملىق كۆرۈ-

شۇش ھەمدە لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلار بىلەن ۋىدالىشىش ئىكەنلىكى ھېچقايسىمىزنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمىگەنىدى.

3

ئارىدىن قانچە ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى ئەسلىيەلمەيمەن. لېكىن، بىزنىڭ ئۆيدىكى ئولتۇرۇشتىن كېيىن بىر كۈنى مۇنىرە ئەدەن خوجا ئۆزى يالغۇز ساتىراشخانىمىزغا كىرىپ كەلدى. نېمە ئۈچۈندۇر ھېچقايسىمىزغا گەپ - سۆز قىلمايلا بەندىكىدە ئولتۇرۇپ يانچۇقىدىن بىر پارچە گېزىتنى قولىغا ئېلىپ كۆرۈشكە باشلىدى. نەزەرىمدە ئۇ بىر نەرسىگە خاپا ئىدى. پات - پات يول تەرەپكە قاراشلىرىدىن بىر كىمنى كۈتۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ھايال ئۆتمەيلا ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ بىر ئوفىتسېرى تۇيۇقسىز كىرىپ كەلدى - دە، مۇنىرە ئەدەن خوجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنى سىرتتا بىرى چاقىرىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. مۇنىرەدىن خوجا قولى ئىشتىكى دادامغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ، ماڭا قاراپ بىلىنەر - بىلىنەر مەس باش لىڭشىتىشتى - دە، چىقىپ كەتتى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن مەن يا بۇ كىشىنى، يا لۇتپۇللا مۇتەللىپنى قايتا كۆرمىدىم. دادامدىن شۇنچە كوچىلاپ سوراسامۇ، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشتىن باشقا سوئاللىرىمغا مەن قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب بەرمىدى. پەقەت كۈز پەسلىگە كەلگەندە، لۇتپۇللا مۇتەللىپ باشچىلىقىدىكى يىگىرمە نەچچە كىشىنىڭ شۇ چاغدىكى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن تۇتقۇنغا ئېلىنىپ، پاجىئەلىك ئولتۇرۇلگەنلىكىنى بىلدىم. تاكى ئازادلىقنىڭ باشلىرىدا قولىغا چۈشكەن دۇشمەن گازىتىسى ۋە گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتىنىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ ئېيتقانلىرىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىنىڭ قايسى يوسۇندا

تۇتۇلغانلىقىنى ۋە قۇربان بولغانلىقىنى تەپسىلىي ئۇقتۇم.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ مۇنبەردىن خوجا بىلەن بىرلىكتە 1945 - يىلنىڭ باشلىرىدا «ياش ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» ناملىق ئىنقىلابىي تەشكىلاتنى قۇرغان ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلغان. ئاقسۇدىكى مېھنەتكەش دېھقانلارنىڭ قوراللىق قوزغىلىڭىنى تەشكىللەشكە ۋە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي قوشۇنلىرىنى كۇتتۇرۇپلىشقا ئاكتىپ تەييارلىق قىلغان. كۆپ ھاللاردا ئۆزىنىڭ سەپداشلىرى ۋە مەسلەكداشلىرى بىلەن بىرگە قىزىل كۆۋرۈكتىكى تېرەكلىكتە، گۇلباغدىكى ئېلى بەگنىڭ ۋە تۇگمەنبېشىدىكى ئەلا بەگ قاتارلىقلارنىڭ بېغىدا ئۆزئارا ئۇچراشقان، يېغىن ئاچقان، كاسىپلار، موزدۇزلار، ھارۋىكەشلەر، دېھقانلار، زىيالىيلار ئارىسىدا پائال تەشۋىق ئېلىپ بارغان. ساتىراشخانىسىزنى كۆرۈشۈش ئورۇنلىرىنى ئالدىن بەلگىلەشنى مەسلىھەت قىلىدىغان ئورۇن قىلىپ ئىشلەتكەن. لېكىن، گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ پىرقىسى، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى، ئۇنىڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى ئۆزلىرى تىڭ - تىنچلاپ ئېگىلىگەن ئەھۋالغا ئاساسەن، لۇتپۇللا مۇتەللىپتىن ۋە ئۇنىڭ بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىپ تۇرغانلاردىن گۇمانلانغان. ئۇنى پايلاشنى، ئۇنىڭ ئاتالمىش «جىنايەت» لىرىنى، ھۆكۈمەت ئۈستىدىن قىلغان «ئۆسەك» سۆزلىرىنى توپلاشنى، ئۇ يازغان ۋە ئېلان قىلغان ئەسەرلەرنىڭ يوشۇرۇن مەزمۇنىنى تېپىپ چىقىشنى ئورۇنلاشتۇرغان، مۇشۇ ئىشلارنى قىلغۇچىلارغا، كۆرسەتكەن «تۆھپىسى» ئۈچۈن نۇرغۇن ئىنئام بېرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلغان. 1943 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقىسىدە تەشۋىقات خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان مەلۇم بىر ساتقىن، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك چاق ساقچىدا ئىشپىيونلۇق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغاندىن كېيىن يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك لۇتپۇللا مۇتەللىپ، مۇنبەر-

مەن خوجا، ئابلا روزىلارنى كۆچمەكچە بارمچە تەقسىپ قىلغان. ئۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئاقسۇ گېزىتىدە بېسىلغان شېئىرلىرى توغرىسىدا «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى سۆكتى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مۇشۇ كۈنلەردە بەكمۇ ئەسكىلىشىپ كەتتى؛ بەكمۇ چىرىكلىشىپ كەتتى، گۈمران بولىدىغان ھالەتكە يەتتى؛ سەنمۇ ئەنجۈيى خۇن تۆكىدىغان مەسلەك دېدى» دەپ ماتېرىيال يوللىغان. بۇنىڭ بەدىلىگە گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىدىن بەش گەز رەخت، بىر جۈپ تور پايپاق، بىرقاپ تاماكا مۇكاپات ئالغان. ئۇ يەنە ئابلا روزى يازغان «ئۆگەي ئانا» دراممىنى تەكشۈرگەن، بىر ياقتىن بۇ دراممىنى سەھنىدە ئوينىشقا رۇخسەت قىلسا، بىر ياقتىن «ئا. روزى بۇ دراما ئارقىلىق گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى ئۆگەي ئانىغا تەقلىد قىلدى، ئاش بەرسە سۈيۈق بەردى، نان بەرسە كۆيۈك بەردى، ئۆگەي ئانىنىڭ دەردى دېگەن سۆز بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى خەلقنى ئۆگەي ئانىغا ئوخشاش ئۆگەيلىمەكتە دېدى» دەپ ئاخبارات بەرگەن. 1945 - يىلى يازدا، مۇنبەردىن خوجىنىڭ بىر دانە سۈرەت ئاپپاراتى سېتىۋالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ئەھۋالنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، گومىنداڭ ئاقسۇ پىرقىسىنىڭ باشلىقى لىن شىڭجىغا مەلۇم قىلغان. لىن ئۆز قولى ئاستىدا بۆلۈم ئەزاسى بولۇپ ئىشلەۋاتقان ھېكىم نۇرغا مەخپىي ۋەزىپە تاپشۇرغان. ھېكىم نۇر يۇشۇرۇن ھالدا ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە باغلانغان ئىشپىيون بولغانلىقتىن، بارلىق ھىيلە - نەيرەڭلەرنى ئىشقا سېلىپ كۆرۈنۈشتە چېكىدىن ئاشقان «ئىنقىلابىي» سۆزلەرنى سۆزلەپ گومىنداڭغا بولغان «غەزەپ - نەپرىتى» نى ئىپادىلەپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈۋالغان. ئۇلارنىڭ ئېغىز - ئۆستەكچە بويىلىرىدا مەجلىس ئېچىپ ئىتتىپاقلىشىش ھەققىدە سۆز قىلىشقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان، ئاخىرىدا تەشكىلاتنىڭ كاتىپلىقىنى ئۇستىگە ئالغان، ھەر

كۈنلۈك پائالىيەت ئەھۋالىنى خاتىرىلىگەن، تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكىنى ساقلىغان. بۇلارنى ئۆز خوجايىنلىرىغا — ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە يەتكۈزۈپ تۇرغان. دەل ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي قوشۇنلىرى داۋان ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ ئاتلانغاندا، گومىنداڭ دائىرىلىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنىڭ ھەربىكتىدىن قورققان. ئۇلارنىڭ ئىچكى جەھەتتە ماسلىشىشىدىن ئەنسىرىگەن ۋە ئۇلارنى بىر-بىرلەپ قولغا ئالغان.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى جايلاشقان قورۇ ئىچىدىكى «سانايىنەپىسە» دە ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقاندا ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدىكىلەرنىڭ تەكلىپى بىلەن ھېچقانداق شۇبھە قىلمايلا ئىشپىيونلۇق بۆلۈم ئىشخانىسىغا بارغان ۋە شۇ جايدىن ئېلىپ كېتىلىپ تۇرمىگە تاشلانغان. بىلال ئەزىزى كونىشەھەر ساقچى ئىدارىسىدە تۇتۇلغان. ئېلاخۇن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ نوپۇس تىزىملىنىۋچىسى بولۇپ، ئىش ئورنىدىلا قولغا ئېلىنغان. مەۋلانجان ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئاۋات ناھىيىسىدىن تۇتۇپ كېلىنگەن. ئابلا روزى، يۈسۈپوپ، ئارىپوپ قاتارلىقلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىن ۋە ئۆز ئۆيلىرىدە تۇتۇلغان. ھۈسەينوپ ئاقسۇ گېزىتخانىسىدا قولغا چۈشكەن ... يىگىرمە نەچچە كىشى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى قارىمىقىدىكى تۇرمىگە ئېلىپ بېرىلىپ، ئايرىم-ئايرىم كامېرلارغا سولانغاندىن كېيىن ئىنتايىن دەھشەتلىك قىيىن - قىستاقلار ئىچىدە سوراق قىلىنغان. ئۇلار لۇتپۇللا مۇتەللىپنى تووۇنامە يېزىشقا مەجبۇرلىغان، ئىنقىلابىي مەيدانىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن تەھدىت سالغان، ئۇنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى بىلەن قورقۇتۇشقا ئۇرۇنغان. لېكىن، جەڭگىۋار يىگىتلىك باتۇر كۈيچىسى گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كەڭ مېھنەتكەش

خەلقنى قىرغىن قىلغان جىنايەتلىرىنى بىر - بىرلەپ سۈرۈ-
لىگەن، ئۇلارنى قورالنى تاشلاپ تەسلىم بولۇشقا ئۇندىگەن.
دۇشمەنلەرنىڭ رەزىل تەلەپلىرىنى كەسكىن رەت قىلغان، ئۇلار
ئالدىدا قىلچە تىز پۈكمىگەن. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي
قوشۇنلىرى ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن لۇتپۇللا قاتار-
لىق ياش ئىنقىلابچىلار ئۆزلىرىنىڭ يۇرىكىدىكى فونتانىدەك
ئۇرغۇۋاتقان خۇشاللىقىنى تۇرلۇك يوللار بىلەن بىر - بىرىگە
ئىزھار قىلغان. تۇرمە ئىچىدە كۆرەشنى قانات يايدۇرۇپ،
ئازادلىق ۋە ھۆرلۈكنى تەنتەنە قىلىش ئۈچۈن تەييارلانغان.
بۇ ئەھۋاللار يەنىلا ھېلىقى ئايرىم ساقچىلار تەرىپىدىن تۇرمە
باشلىقىنىڭ ۋە ۋىلايەتلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسىنىڭ باش-
لىقى ۋۇ شۆبىڭنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن. ۋۇشۆبىڭ ئالاقزادە
بولۇپ، ئەھۋالنى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق
5 - پولكىنىڭ پولك باشلىقى جاۋ خەنچىڭگە يەتكۈزگەن.
جاۋخەنچىڭ لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنى دەرھال كۆزدىن
يوقىتىش لازىم، دەپ بۇيرۇق قىلغان. 1945 - يىل 9 - ئاي-
نىڭ 18 - كۈنى كېچىسى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ
رازۋېدكا بۆلۈم باشلىقى مەسئۇل بولۇپ، 30 نەچچە كىشىنى
تۇرمىنىڭ ھەرقايسى كامېرلىرىدىن تۇرمە ھويلىسىغا باغلاپ
ئېلىپ چىققان. دۇشمەنلەر سېپىل سىرتىدىكى ئوق ئاۋازىنى
ئاڭلاپ، تېخىمۇ ساراسىمگە چۈشكەن. لۇتپۇللا مۇتەللىپ
قاتارلىقلارنى ئىنتىزىپ تېپىپ، ئېغىزلىرىغا لاتا تىقىپ، بىر
جايغا توپلىغان. شۇ چاغدىكى پەۋقۇلئاددە ئەھۋال ئاستىدا
ئۇلارنى مىلتىق بىلەن ئېتىشقا جۇرئەت قىلالمىاي، تېخىمۇ
ئەشەددىي ئۇسۇلنى قوللىنىپ، قىلىچ بىلەن قىيما - چىيما
قىلغان. ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە چېپىش نەتىجىسىدە بەزىلىرى-
نىڭ كاللىسى يەرگە چۈشكەن، بەزىلىرى بېلىدىن چورت ئىككى
پارچە قىلىۋېتىلگەن، بەزىلىرىنىڭ مۇرىسىدىن قىيپاش چېپىپ

تاشلانغان، بەزىلسرىنىڭ قورسىقى يېرىلغان ... ئاخىرىدا پۈتـ
لىرىدىن سۆرىگەن پېتى ئالدىنئالا كولاپ قويۇلغان گودانىغا
تاشلىغان، تېخى جان ئۈزمىگەنلەرنى ياكى چانالمىغان بولسـا
مۇ، كېسەللىك، زەئىپلىك سەۋەبىدىن ئۆرە تۇرالماي جازا
مەيدانىدا يىقىلغانلارنى شۇنداقلا كۆمۈۋەتكەن...

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چەكسىز ئىززەت - ھۆرمىتىگە سازاۋەر
بولغان ياش شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرـ
نىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى ئاقسۇ خەلقىگە ئازادلىق ۋە ھۆرلۈكـ
نىڭ ئوتىايلا قولغا كەلمەيدىغانلىقىنى، يۈكسەك ئارزۇلارغا
يېتىش ئۈچۈن قۇربان بېرىش، قان ئېقتىش لازىملىقىنى،
چوقۇم قولغا قورال ئېلىش كېرەكلىكىنى، بولۇپمۇ جۇڭگو
كومۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدە يىمىرىلمەس كۈچ بولۇپ
ئۈيۇشۇش زۆرۈرلۈكىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈنـ
مىكىن، لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئالەمدىن ئۆتۈپ بىرەر ئايغا يەتـ
مىگەن ۋاقىت ئىچىدە مەرھۇمنى ئەسلەيدىغان ۋە ئۇيغۇر
خەلقىنىڭ شائىرنى سېغىنىش ھېسلىرىنى ئىپادىلەپ بېرىدە-
غان ئوتلۇق بىر ناخشا مەيدانغا كەلدى. ئۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ
ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى كېلىپ - كېتىپ تۇرمىغانلىقى ئۈچۈن
چۆلدەرەپ قالغان ھېلىقى ساتىراشخانىمىزدا يەنىلا دادامنىڭ
ياكى باشقىلارنىڭ قولىدىكى دۇتار - تەمبۇر ئارقىلىق ئاڭلـ
ىغۇچىلار بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ تۇردى. مەن بۇ ناخشىنى تا
ھازىرغا قەدەر ئەلەم ۋە ھەسرەت ئىچىدە، كۆزلىرىمدە
غەزەب يېشى لىغىلدىغان ھالدا ئېيتىپ كېلىۋاتىمەن. ئۇنىڭ
تېكىستى مۇنداق ئىدى:

ئاڭلىدىڭمۇ مۇتەللىپ شېئىرىنى،
زىندانىدا يېتىپ يانغان ئىشقىنى.
كەتتى دۇنيادىن، ئۆمىدلەر ئۈزمەي،

ئورۇندايلى بىز شۇل ئارمانىنى
ل. مۇتەللىپتەك نى ـ نى ياشلارنى
زىندانغا سېلىپ، جادىغا باستى.
تىرىك تۇرغۇزۇپ، يەرلەرگە كۆمۈپ
ھەتتا قانچىنى دارلارغا ئاستى.
ئەسلىسەك ئۇنى، ھەزەلدەر تاشاپ
كۆزىمىزدىن چاقناپ ئوت يانار.
«يوقالسۇن خائىن، مىللىي مۇناپىق!»
بىز بۇگۈن شۇنداق توۋلايمىز شوئار.

ئەقەدەر يالقۇنلۇق سۆزلەر، ئەقەدەر جۇشقۇنلۇق مىسرا-لار، ئېسىدىگەن چوڭقۇر ئەپسىدە ئېسىدىگەن ئوتلۇق مۇھەب-بەت! ... مەن بۇ ناخشىنى ئېيتقان ھامان كۆكسۈمدە ئىنتىقام ئوتلىرى لاۋۇلدايدۇ. غەزەپ سادالىرى جاراڭلايدۇ. كۆز ئالـ-دىمدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ جەسۇر قىياپىتى، قاراڭغۇ دۇنيانى مەنىستىمىگەن شانلىق ئوبرازى پەيدا بولىدۇ. مەن بۇ ناخ-شىنى ئېيتقان چاغلىرىمدا ئۇنىڭ ئاپتورى كىم بولغىنىدى دەپ كۆپ ئويلىنىمەن. ئارقىدىنلا ئۆز ـ ئۆزۈمگە ئۇنىڭ ئاپتورى كۆرەشچان ۋە قەھرىمان ئۇيغۇر خەلقى دەپ جاۋاب بېرىمەن.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىزگە قەيسەر شىجائەت، ئېگىلمەس ـ سۇنماس ئىرادە قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇ شۇ چاغدىكى گېزىتلەردە كونا دۇنيانىڭ قارا كۆكسىنى تىلغاپ تاشلىغان ئوت ۋە خەنـ-جەرگە ئوخشاش مىسرالىرى بىلەن خەلقنى ئازادلىققا يېتەكـ-لەشتە بارلىق كۈچىنى سەرپ قىلدى. «تاھىر ـ زۆھرە» دراما-سى ئىچىگە كىرگۈزۈلگەن «زۆھرە جانىم» دېگەن ناخشا بىلەن زۇلمەتلىك جاھان ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى. ئاقسۇ خەلقىنى جۇملىدىن پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنى ئويغاتتى. ئۇنىڭ شېئىرىي پائالىيەتلىرى ئىچىدە كۆپ كىشىلەر ئانچە دىققەت

قىلمىغان، لېكىن مېنىڭ ئېسىمدىن پەقەتمۇ كۆتۈرۈلمەيدىغان تۇڭۇندىكى كۈپلېتلار هازىرمۇ دۇتارىمنىڭ سىرداشى بولۇپ، ئۇنىڭ نازۇك تارلىرىنى تىترىتىپ كەتمەكتە.

قىلە باشلىدى ماڭا زۇلۇمنى،
پارە قىلدى شۇ جاپالىرىڭ.
پۈت ۋە قولۇمنى مەھكەم باغلىدى،
هەددىدىن ئاشتى بۇ بالالىرىڭ.

يۇزلىرىم نۇرسىز زەپىرەڭ گويا،
هېچ قۇتۇلمىدىم زۇلۇمدىن يانا.
كۆز ۋە قاشىڭغا بولۇپ مەن شەيدا،
كۆيدۈردى مېنى شۇ ئەلەملىرىڭ.

مۇتەللىپ دەرلەر كاجدۇر تەلىيىم،
قاراڭغۇ زىندانىدا مەن نەئېلىيىن.
كېچە ۋە كۈندۈز پىغان ئېيلىيىن،
يەتمەسمۇ كۆڭلىمە ئاھۇ زارلىرىم.

بەزىلەر بۇنى لۇتپۇللا مۇتەللىپ تۇرمىدە ياتقاندا ئېيتقان ناخشا دەپ كېلىشتى. بەزىلەر شائىر مۇنداق شېئىرنى يازمىغان بولۇشى كېرەك، دەپمۇ يۈردى. لېكىن، بۇ مىسرالار شائىر ئاق سۇدىكى چاغدا «تاهىر - زۆهرە» دراممىسى ئۈچۈن يازغان شۇ نامدىكى شېئىر ئاساسىدا سەل - پەل ئۆزگەرتىلىپ، تاهازىر- ىنچە ئۆزىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ساقلاپ كەلدى. ئۇ شائىرنىڭ مەزمۇت چىنارىدەك ئوبرازى مەڭگۈ هايات بولغىنىغا ئوخشاش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە، جۈملىدىن شائىرنىڭ ئىككىنچى ئانا يۇرتى بولغان ئاقسۇدا مەڭگۈ جاراڭلايدۇ..

1950 - يىل 2 - ئايدا ئاقسۇدىكى تۇنجى قېتىملىق يەرلىك كادىرلار كۇرسىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. ئۆلكىلىك پارتكوم ۋە ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەسئۇللىرى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ خىزمەتلىرى كەڭ‌ۇدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت نامىدىن ئاقسۇ خەلقىدىن ھال سورىدى ھەمدە چوڭ يىغىن چاقىرىپ، گومىنداڭنىڭ قانلىق قىلمىچى ئاستىدا قۇربان بولغان لۇتپۇللا مۇتەللىپ، مۇنىردىن خوجا قاتارلىق ئىنقىلابىي قۇربانلارغا تەزىيە بىلدۈردى. يىغىندىن كېيىن قىساس ئوتى خۇددى كەلگۈن سۈيىمدەك يامراپ، پۈتۈن ئاقسۇ بازىرىدىكى ئەر - ئايال، قېرى - ياشلار كوچىلاردا سەل بولۇپ ئاقتى. ھەتتا كىچىك بالىلارمۇ چوڭلارغا ئوخشاش كۆز ياشلىرىنى ئېقىتماي تۇرالمىدى. مېنىڭمۇ ئادەم لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنىڭ تۇتقۇن قىلىنىش ۋە قەتل قىلىنىش سەۋەبچىلىرى دەپ تونۇلغان جاللاتلارنىڭ تۇرۇشلۇق ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىردى. ئۇلارنى ھەيدەپ چىقىپ ئەگەر لۇتپۇللا مۇتەللىپ شېھىت بولغان جايىنى كۆرسىتىپ بەرمىگىنىدە ھەمدە ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى تېپىپ بەرمىگىنىدە، ئۇلارنىڭ ئورنىغا تىرىك كۆمۈلىدىغانلىقىنى ئېيتىق ئۇقتۇردى. غەزەپلەنگەن خەلق ئۇلارنى سۈرتوقاي قىلىپ، ۋىلايەتلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسى بىر زامانلاردا زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان تۆرمە قوروسى جايلاشقان ئورۇنغا ئېلىپ باردى. لېكىن، بۇ ئەبلەخلەر بىز تەلەپ قىلغان جايىنى كۆرسىتىپ بېرەلمىدى. ئەكسىچە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىگە قېچىپ بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىشنى سوراپ تىز پۈكتى، ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي جىنايىتىنى تاپشۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. جامائەت خەۋپسىز-

لىك ئىداردىسىدىكىلەر خەلقىگە: «ھۆكۈمەت بۇلاردىن چوقۇم ھېساب ئالىدۇ» دېگەن بولسىمۇ، ئاممىنىڭ غەزىپى بېسىلمىدى، ئۆزلۈكىدىن يەنىلا كونا تۈرمە جايلاشقان ئورۇنغا توپلاشتى. سېپىل ئۈستى، ئۆگزىلەر ئادەم دېگىزىغا ئايلاندى، كىچىك بالىلار دەرەخلەرگە يامىشىپ چىقتى. يىغا ـ زارە، نەپرەت، سۈرەن ـ چۇقانلار ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. دەل شۇ چاغدا ئەينى يىللاردا تۈرمىدىكى مەھبۇسلارغا تاماق ئېتىدىغان قېرى بىر ئاشپەز: سىلەر ئىزدەپ يۈرگەن كىشىلەرنىڭ جەسىتى چوقۇم تۈرمىنىڭ ئارقا قورۇسىدىكى سېپىل تۈۋىگە سېلىنغان چوشقا قوتىنىنىڭ تېگىدە قالغان بولۇشى كېرەك، دېدى. بىز دەرھال يېتىپ بېرىپ، شاخ ـ شۇمبا، ئەخلەت ـ چاۋالارنى دۆۋىلەپ، چوشقا قوتىنىنىڭ ياغاچ ـ تاشلىرىنى يىقىتىپ، توڭكۆتۈرۈلمىگەن يەرنى ئېرىتىش ئۈچۈن ئوت قالىدۇق. ئارقىدىن يىگىرمە ـ ئوتتۇزچە كىشى پالتا، كەتمەن، چوتۇلار بىلەن يەرنى نۆۋەت بىلەن كولىدۇق، تۆگىلارنى قوماردۇق. دەسلىپىدە يەر پوستى ئاسىدىن ئاھاك ئارىلاش يۇمشاق توپا چىقتى. يەنە كولاپ ئادەم بويى چوڭقۇرلاتقاندىن كېيىن كەتمەن ۋە پالتا بىسى قاتتىق بىر نەرسىلەرگە ئۇرۇلۇشقا باشلىدى. جوتۇنىڭ ئۈچى گاھى باش، گاھى بىلەك ياكى پاقالچاق سۆڭەكلىرىگە سانجىلىدى. كۆز ئالدىمىزدا كىشى چىداپ تۇرالمايدىغان ئېچىنىشلىق مەنزىرە پەيدا بولدى. مەن ئاقسۇ خەلقى بىلەن بىرلىكتە مۇشۇ كۆرۈنۈشنىڭ تېرىك شاھىتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدىم. بىر ئادەم يەيدىغان بۇ گوداڭغا ياشقا تولغان كۆزلىرىمىز بىلەن ئۇزۇنغىچە تىكىلدۇق. تىترەڭ ئاتقان قولىمىزدا توپىلارنى ئاۋايلاپ تاتىلاپ، تېخى چىرىپ ئۈزۈلمىگەن ئاغامچىلارنى، كىيىم پارچىلىرىنى ئۇچراتتۇق. ئاندىن چورت ئۈزۈلگەن باش سۆڭەكلىرىنى، قايرىلغان، سۇنغان، چېقىلغان ياكى چۈل ـ چۈل بولۇپ كەتكەن سۆڭەكلەرنى يىغدۇق. ئالدىغا ياكى ئارقىغا

قىلىپ باغلانغان قوللار، چاپلىشىپ ئۆسۈپ كەتكەن چاچلار (ئېھتىمال، ماڭا تونۇش بولغان ۋە دادامنىڭ قولى بىلەن ياسالغان چاچلار)، گۈشى تۆكۈلگەن ئېغىز - بۇرۇنلار، كامارەك بولۇپ قالغان كۆزلەر، كىرىشىپ كەتكەن ياكى ئۇۋالغان چىشلار كۆز ئالدىمدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئوتتۇزدىن ئارتۇق باش سۆڭمىكىگە ئاساسەن، رېتى بىلەن تىزغاندىن كېيىن بىر قارارغا خۇرۇم پالشۇپكىنى تونۇپ قالدىم. مۇنبەردىن خوجىنىڭ مۇكچىيىپ قالغان گەۋدىسى، كېسەلچان چىرايى لاپ قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى. كىم دۇر بىرى تېخى چىرىپ كەتكەن كىيىم يانچۇقىدىن قارىدىغان بىر توجاكزىنى تېپىۋالدى. بىز بىرلىكتە ئۇنىڭدىكى «ئا-روزى» دېگەن خەتنى تونۇدۇق. لېكىن، شۇنچە قىلىممۇ، ماڭا تونۇش بولغان خۇش چىراي، مېھرىبان، چاقچاقچى، تالانتلىق شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ جەسىتىنى پەرق قىلالمىدىم. دۇشمەنلەرنىڭ ئۇنى ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىيلىك بىلەن ئۆلتۈرگەنلىكى، ئۇنىڭ تېنىنى تونۇغىسىز ھالەتكە چۈشۈرۈپ قورىغانلىقى ئېنىق ئىدى...

بىز خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىجانىدىل قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى بىلەن تاۋۇت تەييارلىدۇق. شېھىتلەرنىڭ جەسىتىنى تاۋۇتقا سالدۇق. ئۇلارنى لەشكەر كېچىسىدىكى چوڭ خانىقاغا ئېلىپ بېرىپ، ئورۇپ - ئادەت بويىچە نامىزىنى چۈشۈردۇق. خانىقا دەرۋازىسىدىن چىققاندىن كېيىن تاكى «قارا ساقال ئاتام» قەبرىستانلىققىچە بارغۇچە تاۋۇت قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى. مەن كونا جەمئىيەتنىڭ بارلىق بالايىئاپەتلىرى، قۇللۇق ئاسارىتى، ئېزىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىنىڭ ئېغىر بېسىمىغا بەرداشلىق بېرىپ، تىيانشاندەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان شائىرنىڭ جەسىتى سېلىنغان تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ كېتىپ بېرىپ، كۆتۈرۈپ كېتىپ بارغىنىم جەسەت ئەمەس، بەلكى لۇتپۇللا مۇتەللىپ

قاتارلىقلارنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدى، ئۇلۇغۋار غايىسى، يۈكسەك نىشانى ئىكەنلىكىنى بىلدىم. شائىرنىڭ بىر نەچچە يىل بۇرۇن يېزىپ بەرگەن ئەخلاق - مۇرات توغرىسىدىكى مىسرالىرى قەلبىمدە يەنە بىر قېتىم تەكرارلاندى.

ئاقسۇ خەلقى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى ئۈچۈن ياسىغان قەبرە، ساق ئۇن يەتتە يىل ئاقسۇ خەلقىنىڭ جۇملىدىن بارلىق شىنجاڭ خەلقىنىڭ بىر دىنبىر زىيارەت قىلىدىغان جايى بولۇپ تۇردى. شائىرنى كۆرگەنلەر - كۆرمىگەنلەر، ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغانلار، ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇغانلار يالغۇز ھېيىت - ئايەم كۈنلىرىدىلا ئەمەس، باشقا ۋاقىتلاردىمۇ تۇپراق بېشىغا چىقىپ، ئۇنىڭ غايىبانە روھىدىن مەدەت ئالدى. تۇپراق ئۈستىگە ياش ئېقىتتى، توپا يۆلىدى، ئۇنۇپ قالغان ياۋا ئوت - چۆپلەرنى يۇلدى، ئۆزىنىڭ كۆڭلىدىكى سۆزلىرىنى تاش بىلەن، قەبرىنداش بىلەن يېزىپ قالدۇردى. لېكىن گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن، ۋەتەنىنىڭ، مىللەتنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن چېلىشقان شائىر 1966-يىلنىڭ ياز پەسلىدىن كېيىن ئىنتايىن بىمەنە، ئاساسسىز جىنايى بەتنامىلار بىلەن قارىلاندى. ھەتتا بىر مەھەل ئاقسۇنىڭ ئىپتىخارى، غۇرۇرى، تارىخنىڭ يالدامىسى بولۇپ تۇرغان قەبرە چېقىپ تاشلاندى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» خەلق قەلبىدىن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ تەسىرىنى يوقاتالمىچى بولدى، ئۇنىڭ شانلىق نامىنى تارىخنىڭ ئالتۇن بېتىدىن ئۆچۈرۈۋېتىشكە ئۇرۇندى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆيدۈردى، ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ بارلىق ئۇرۇنۇشلىرى بىكار كەتتى، تارىخ ئۇلارنى مەسخىرە قىلدى. چۈنكى، تارىخنى قانداقتۇر بىرەر شەخس ياكى ئۇنىڭ مۇلازىملىرى ئەمەس، بەلكى مىڭلىغان، مىليونلىغان مېھنەتكەش خەلق يازىدىغان بولغىنى ئۈچۈن خەلق شائىرنى يادلاپ كېلىۋەردى. ئۇنىڭ يارقىن ئوبرازى تېخىمۇ پارلىدى...

مەن مەرھۇمنىڭ قۇربان بولغىنىغا ئوتتۇز بەش يىل تولغان مۇشۇ كۈنلەردە، ئۇنىڭ قەبرىسىنىڭ يېڭىباشتىن قوپۇرۇلۇشىنى زارىقىپ كۈتتىمەن①. ئۇنى كۆرۈشكە ئىچ - ئىچىمدىن ئىنتىزارمەن ۋە شۇنداق بولۇشىغا ئىشىنىمەن. شائىرنىڭ قەبرىسى چوقۇم باراقسان گۈللەر بىلەن پۈركىنىدۇ. ئۇنىڭ شاخلىرىدا تىنىمسىز بۈلبۈللار شائىرنى ئەسلەپ خەندان ئۇرىدۇ. ئاقسۇ خەلقى ئۆزىنىڭ مۇشۇنداق ئۇلۇغ يالقۇنلۇق شائىرى، سۆيۈملۈك پەرزەنتىنىڭ بارلىقىدىن مەڭگۈ پەخىرلىنىدۇ.

ۋاپات بولغانلارنى ئەسلەش ھەرگىزمۇ قايغۇ ئىچىدە قايمۇقۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئاشۇ زۇلمەتلىك يىللاردا پارلاق ئىستىقبالنىڭ يېتىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلاپ، ھارماي-تالماي كۈرەش قىلغانلاردىن ئۆگىنىش، ئۇلارنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈندۇر.

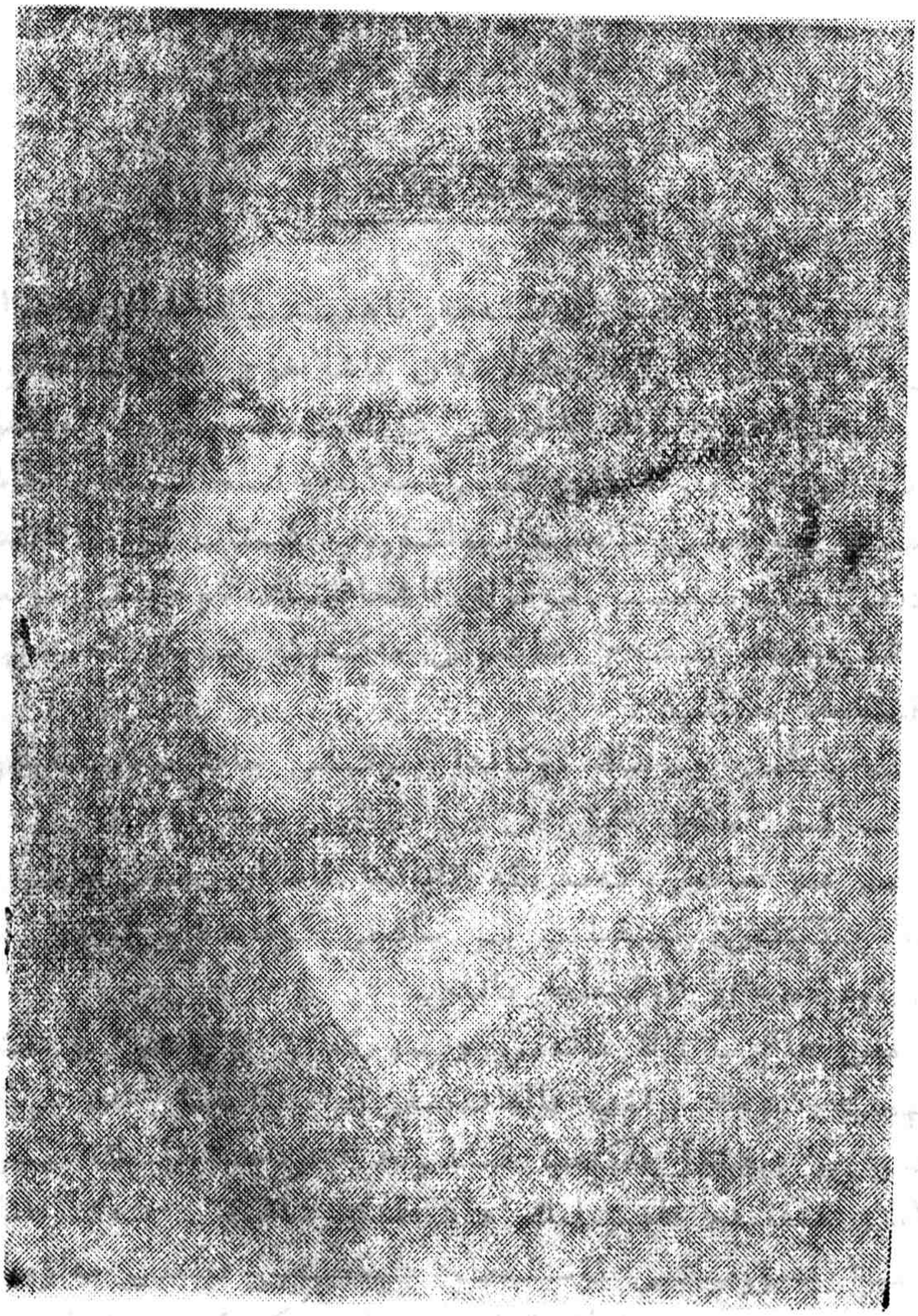
شائىرنىڭ يالقۇنلۇق ئارزۇسى پورەك ئاچماقتا، ئۇنىڭ قەھرىمان غەيۇر قامىتى خۇددى ئالتۇن ھەيكەلدەك مەرىپەت گۈلىستانىنىڭ سۈزۈك ئاسمىنىدا كۆتۈرۈلمەكتە! ياۋۇز «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ فاشىزم ۋەھىمىسى پۈتكۈل شەرق ئاسمىنىنى قاپلىغان ئاشۇ يىللاردا، شائىرنى قارىلاپ قەلەم يۈرگۈزگەن لاتقانلار، مۇبارەك قەبرىنى ئۇرۇپ - چېقىپ، شېھىتلەر ئۇيقۇسىغا ئازار يەتكۈزگەنلەر بۈگۈن خەلقىمىز قانداق يۈز كېلەرلەكىن؟!...

ئاخىرىدا، مۇشۇ خاتىرىنى ئەسلەپ يېزىپ چىقىش داۋامىدا ماڭا يېقىندىن يارەدەم قىلغان يولداش ئىمىن ئەخمەدىگە چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

---

① مۇتەللىپنىڭ قەبرىسى 1980 - يىللاردا قايتىدىن ياسالدى (ت).

توتولماس نوچرىشش

ئۇنتۇلماس ئۇچرىشىش

(شائىر بىلال ئەزىزى نوغرىسىدا)

ئەخمەت پولات

1945 - يىلى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئارال جاغىراق دېگەن جايىدىكى بازارغا جايلاشقان باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى ئىدىم. فېۋرالنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى، ئوقۇغۇچىلارنى قويۇپ بەرگەندىن كېيىن مەكتەپ ئىشخانىسىغا يانداش ئۆيۈمنىڭ دېرىزىسى ئالدىدا ئولتۇرۇپ كىتاب كۆرۈۋاتاتتىم، بازاردىكى بىردىنبىر چوڭراق ئاشخانىنىڭ خوجايىنى مۆمىن جان ئاشپەزنىڭ كېكەچ شاگىرتى مەكتەپكە كىرىپ كەلدى - ده، قېشىمغا كېلىپ:

— سىلىنى بىزنىڭ دۇكاندا بىركىشى چاقىرىدۇ، — دېدى.

— كىم ئىكەن ئۇ؟

— بىر ساقچى، كەمىرىگە تاپانچا ئاسقان ھەم چاپراس ئاسما بېكىتكەن، ئىشقىلىپ بىر ساقچى كومانداىرى ئىكەن، — دېدى ئۇ، دەرھال ئارقىسىغا ياندى.

مەن ھاڭ - تاڭ قالدىم، «نېمە گەپتۇ بۇ؟ مەن بۇ كىشىگە نېمىگە كېرەك بولۇپ قالغاندىمەن؟» ئايالىمۇ ئەنسىرىگىلى تۇردى. يېقىندا مەكتەپ ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك بەزى ئەھۋاللار ھەققىدە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە شاكىيۇ - بەگ قاتارلىق يېزا مەمۇرىيىتى ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ مەلۇمات يازغانىدىم. «خېتىم قاتتىقراق يېزىلىپ كەتكەن بولسا، شۇ-

لى سۇرۇشته قىلىشقا چىققان كىشىمۇ يا» دېگەن ئەندىشە ئىچىده مەكتەپتىن چىقىپ، بازار تەرەپكە مېڭىشىمغا، يوغان تورۇق ئاتنى يېتىلىگەن هالدا مەكتەپ تەرەپكە كېلىۋاتقان قارايىپ رەختتىن پاختىلىق شىم، تۇجۇركا كىيگەن، يەڭ ۋە ياقىلىرىغا ئاق خەسىدىن بىر بالداق، ئۇچ چېكىت بەلگىسى بېكىتىكەن ياشلا بىر ئوفىتسېر يىگىتكە ئۇچراشتىم. ئۇ مېنى كۆرۈپلا ئوچۇق چىراي بىلەن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— بۇ مەكتەپنىڭ مەسئۇلى ئەخمەت پولات دېگەن سىلە بولامسىلە؟— دەپلا كۆرۈشۈشكە قولىنى ئۇزاتتى. بىز دەرھال قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق.

يۇپيۇملاق، قىزغۇچ يۈزدىكە بەكمۇ يارىشىپ چۈشكەن قۇندۇزدەك قاپقارا قويۇق قاشلىق، ئوتلۇق كۆزلۈك كېلىشكەن بۇ يىگىتنىڭ چىرايىدا ئادەتتىكە كۆرۈپ يۈرگەن باشقا ساقچى ئوفىتسېرلىرىغا ئوخشاش زەھەرلىك سوغۇق تەلەت، تەكەببۇرلارچە گىدىيىشنىڭ قىلچە ئەسىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ خۇش پېئىل، كەمتەر، سىپايە، سەمىمي قىياپىتىدىن مەندىكى هېلىقى ئەندىشىلەر تۈتۈندەك تارقىلىپ كەتتى. پەقەت ئۇنىڭ يەڭ — ياقىلىرىدىكى بەلگىلەر بىلەن يېنىدىكى كۆك غىلاپلىق مائۇزېرىلا ئۇنىڭ ساقچى ئوفىتسېرى ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

— مەن مۇشۇ يەردىكى هېلىقى مەهەممەتنىياز مىراپنىڭ ئۆيىگە چۈشتۈم،— دېدى ئۇ،— ئاڭلىشىمچە هېكايە ۋە جەڭنامە كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇيدىكەنسىلە، كۆپ هېكايە رىۋايە تىلەرنى بىلىدىكەنسىلە، ئىشىڭلار بولسا قىلىۋېتىپ، هايال قىلماي مىراپنىڭ ئۆيىگە بارساڭلار، بىر پەس پاراڭ سېلىشساق، قانداق؟ بىزنىڭ ماۋۇ ئەمەلدارلىق بەلگىلىرىمىزدىن تارتىنماڭلار — هە، بىزمۇ سىلىدەك هېكايىخان، كىتابپەرەسلەردىن بولىمىز.

ئۇ سۆزىنى تۆگىتىپ مەكتەپ ئارقىسىدىكى تارچۇق يول

بىلەن ئۆستەك ياقىلاپ مىراپنىڭ ئۆي تەرىپىگە كەتتى.

مەن ئۆپۈمگە كىرىپ، ئايالىمنى خاتىرجەم قىلىپ، كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇپلا مىراپنىڭ ئۆيىگە ماڭدىم. مىراپنىڭ ئىسمى مەھەممەتنىياز بولسىمۇ، پۈتۈن ئاراڭ بويىچە، «قاڭشا مىراپ» دېگەن نام بىلەن تونۇلغانىدى. ئۇنىڭ ئەركە - تاي تاق، لامزەلله، يىغلاڭغۇ ئوغلى بىزدە ئوقۇيتتى. مىراپنىڭ كىچىك سىڭلىسى، قوپال گەۋدىسىگە ماسلاشقان ئېگىز، چۆمۈچتەك يوغان بۇرنىنىڭ ئۇستىدە قارىغۇچ بۇدۇر يارا بولۇپ، ئۇ ھەمىشە ئاشۇ يارىسىنى تاتىلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ سۈرلۈك ئەلپازى پۈتكۈل ئاراڭدا شۇنداق بىر سۆز - چۆچەكنىڭ تارقىلىشىغا سەۋەب بولغانىدىكى، يىغلاڭغۇ بالىنىڭ يىغىسىنى توختىتىش ئۈچۈن، «ھەي، ئەنە قاڭشا مىراپ كەلدى!» دېسە، ھەرقانداق بالا دەررۇ يىغىدىن توختاپ، شۇك بولۇپ قالاتتى.

مەن مىراپنىڭ قورۇسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، دەرۋازىنىڭ ئالدىغا باغلاپ قويۇلغان يوغان بىر ئالا ئىت جان - جەھلى بىلەن ماڭا ئېتىلىپ قاۋاشقا باشلىدى، ئىچكىرىدىن مىراپنىڭ ئۆي خىزمەتچىسى قارامتۇل، دوغلاق يىگىت توختى چىقىپ مېنى ئۆيگە باشلاپ كىردى. ئەترايلىرى پېشايۋان بىلەن ئورالغان ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا شاخلىرىنى كەڭ يېيىپ تۇرغان قېرى تېرەك نېمىشقىدۇر بۇ ئۆيگە سۈرلۈك تۇس بېرىپ تۇراتتى. ھويلىدىن ئۆتۈپ، كاڭلىق ئۆينىڭ ئىچى بىلەن «قىزىلچا» دەپ ئاتىلىدىغان قىلىق مېھمانخانىغا كىردۇق. مېنىڭ بۇ ئۆيگە كىرىپ بېقىشىم بىرنەچچى قېتىم ئىدى. ئۆيىمىز تۆرىدە ئولتۇرغان ھېلىقى ئوفىتسېر يىگىت:

— ھە، كېلىڭلا، — دەپ ئورنىدىن سەل قوزغىلىپ قويدى. مەھەممەتنىياز مىراپ بولسا:

— كەلسىلە، كەلسىلە، — دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشۈپ، مېھمان يىگىتنىڭ قېشىغا تەكلىپ قىلدى.

بۇ يەرده مىراپنىڭ مۇنچىلىك ئەتىۋارلىشىغا ئىپتىخارلىنىپ كىم مېھمانىنىڭ ماڭا كۆرسەتكەن دوستانە ئىززەتتىنىڭ يۈز - خاتىرى ئىكەنلىكىنى دەررۇ ھېس قىلدىم. ئىسلاشقان، لېكىن ياخشى ياسالغان بۇ يوغان ئۆيدىكى ئوچاقتا كىچىك بالىدەك چوڭلۇقتىكى جىگده كۆتىكى چاراسلاپ كۆيۈۋاتاتتى. كېلۇڭدا دۆۋىلەنگەن چوغنىڭ ئۈستىده بىر مىس چۆگۈن قاينىۋاتاتتى. مېھمان يىگىتنىڭ ئالدىدىكى تۆت چاسا شىره ئۈستىده كۆك تاشلىق چوڭ بىر كىتاب ئېچىقلىق تۇراتتى، مەن مېھمانىنىڭ يېنىغا كېلىپ كىتابقا قارىدىم. بۇ ئاتاقلىق شائىر ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامه» داستانى ئىكەن. مېھمان يىگىت مېنىڭدىن قىسقىچه تۇرمۇش ئەھۋالىمنى ۋه مەكتەپنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئەھۋالىنى سورىغاندىن كېيىن، كىتابنى ماڭا ئىتتىرىپ قويۇپ:

— ئىنى، ماۋۇ نەزمىنى ئوقۇڭلا، — دېدى.

ئېسىمده قېلىشىچه، ئۇ مۇنداق ئىدى:

سېلىپ ئوڭغا - سولغا دىلاۋەرلەر ئات،
زېمىن بولدى ئات زەربىدىن ئالتە قات.
پەلەك بولدى سەككىز ھاۋا گەردىدىن،
تويۇشتى خالايىق بۇ جان دەردىدىن.

مەن توختاپ مېھمانغا قارىدىم. ئۇ مەمنۇن بولغان ھالدا ئاخىرىنى ئوقۇشۇمنى دەۋەت قىلدى.

بۇيانىدىن قىلىچ غەلىبە، ئۇيان غەلۋە،
ئۇلۇغ پالۋانلار بولۇپ روبىرۇ.
تاراققۇ - تۇرۇققۇ ئومۇتى گاران،
جاھان بولدى بازارى ئاھەنگىران.

.....

— ياخشى! — دېدى ئۇ قانائەتلەنگەنلەك بولۇپ، — مىنى شېئىرنى ريتىملىق، ياخشى ئوقۇيدىكەنسىلە، بۇنىڭغا قارىغاندا شېئىرغا قىزىقىدىغان ئوخشايسىلە.

— ھە، مۇشۇنداق ئېغىزغا قاملىشىپ چۈشىدىغان شېئىرغا قىزىقمەن.

— قاملىشىپ چۈشىدىغان؟... شېئىرنىڭ ئېغىزغا قاملاشمايدىغانلىرىمۇ بارمۇ؟— كۈلۈپ تۇرۇپ سورىدى ئۇ. مەن بۇ كۈلۈشتىن ئىزا تارتىپ، جاۋابسىنىڭ جايىدا بولمىغانلىقىنى ھېس قىلدىم - دە، تۇرۇپلا قالدىم.

— قاپىيىلىرى تولۇق، ريتىملىق دېگەن گېپىڭلا - دە بۇ، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋام قىلىپ، — شېئىرنى ياخشى ئوقۇيالمايدىغان ئادەمنىڭ ئاغزىغا ھەرقانداق شېئىرمۇ قاملىشىپ چۈشمەيدۇ. مىسالنىڭ بۇ نەزمىنى ئوقۇشۇڭلاغا قارىغاندا شېئىرغا قىزىقمىسىلە، شېئىرنى ياقتۇرمىسىلە، لېكىن ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى چۈشەنچىگلار بولمىسا كېرەك، مانا بۇ ئۆلۈك ھالدا ئوقۇش، قۇرۇق قىزىقىش، شېئىرنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆگەنمەسلىك بولۇپ مۇ مەدەنىيەت - مائارىپ خادىملىرىغا ياراشمايدىغان ئىش.

مەن بۇ تەرىپىنى قوبۇل قىلىش ئىپادەمنى بىلدۈردۇم.

— مەزمۇنىغا چۈشىنىدىغانسىلە، قېنى، سىلە ئېيتىپ بېقىڭلا، مۇشۇ شېئىردا شائىر نېمىلەرنى تەسۋىرلىدى ۋە قانداق تەسۋىرلىدى؟

مېنىڭ بۇ ھەقتە بەرگەن جاۋابىم مېھمان يىگىتنى قانائەتلەندۈرەلمىدى. ئۇنىڭ بۇ شېئىرنى ماڭا مۇنداق چۈشەندۈرگىنى ئېسىمدە:

سېلىپ ئوڭغا، سولغا دىلاۋەرلەر ئاھ

زېمىن بولدى ئات زەربىدىن ئالتە قات.
پەلەك بولدى سەككىز ھاۋا ئەردىدىن،
تويۇشتى خالايىق بۇ جان دەردىدىن.

مانا قاراڭلار، شائىر بۇ يەردە جەڭ مەيدانىدا ئۇرۇش سولغا يۆگۈرتۈلگەن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى زەربىدىن دىنمىي ئېتىش قادىتىكى يەتتە قەۋەت دەپ ئاتىلىدىغان يەرنىڭ بىر قەۋىتى ئۇپراپ تۈگەپ كېتىپ، ئالتە قەۋەت بولۇپ قالدى، ئاتنىڭ ئايىغىلىرىدىن چىققان توپا ـ چاڭلاردىن يەتتە قات ئاسمانغا يەتە بىر قەۋەت قوشۇلۇپ سەككىز قەۋەت بولدى، دەيدۇ. بۇنىڭدىن بۇ جەڭگە قاتناشقان ئەسكەرلەر سانىنىڭ ئىنتايىن كۆپلۈكىنى ئوچۇق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. «خالايىق جاندىن تويدى» دېگەن سۆز يالغۇز جەڭگە قاتناشقان ئەسكەرلەر جەڭنىڭ ئازابلىق، جەبىر-زۇلۇم ۋە قىرغىنچىلىقىدىن جانلىرىدىن تويدى، دېگەنىنلا بىلدۈرۈپ قالماستىن، يەنە يەر ـ زېمىن شەخسىي ئىنتىقام ئۈچۈن ھەمىشە بولۇپلا تۇرىدىغان ئىككى پادىشاھ ـ كەيكاۋۇس بىلەن ئاپراسىياپنىڭ جەڭچىلىرىنىڭ ئېغىر ئالۋان ـ ياساقلىرىدىن بىزار بولغان خالايىقنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ...

شائىر:

تاراققۇ ـ تۇرۇققۇ ئومۇتى گازان،
جاھان بولدى بازارى ئاھەنگىران.

دېگەن مىسرالىرى بىلەن ئومۇت (چويۇن تۇقماق) لارنىڭ بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن جاھان تۆمۈرچىلەر بازىرىغا ئايلانىدى، دېمەكچى...

شۇ ئارىدا داستىخان سېلىنىپ مەزە ئېلىپ كېلىندى. مەخسۇس ساقلانغان قوغۇن تىلىندى. تەكلىپكە بىنائەن بىز كىتابنى يېپىپ قويۇپ، قوغۇن يېيىشكە باشلىدۇق. داستىخان

ئۇستىدە مېھمان يىگىت مەندىن قانداق كىتابلارنى كۆرۈپ چىققانلىقىمنى سورىدى، مەن جەڭنامە ۋە ھېكايىلەردىن كۆرۈپ چىققان كىتابلارنى ئېيتىپ بەردىم، پەيغەمبەرلەر تەزكىرىسى «قىسسەسۇل ئەنبىيا» نىمۇ بىر قېتىم ئوقۇغانلىقىمنى ئېيتتىم. گەپلىرىمىزنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان مىراپ ئۆزىنىڭ كىتابلارغا قىزىقىدىغان، تارىخىي رېئالىيەتلەردىن خەۋىرى بار، بىلىمدان كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ماختانماقچى بولدى بولغاي، سۆز قىستۇرۇپ:

— ئەپەندىم، سىلى «ھەسپىتى غازات»، «قەھرىمانى قاتىل»، «جەمشىت» دېگەن كىتابلارنىمۇ كۆرگەنمۇ؟ — دەپ سورىدى. مەن «جەمشىت»نى كۆرگەنلىكىمنى، لېكىن قالغان ئىككىسىنى ئاڭلىغان، ئەمما كۆرۈپ چىقالمىغانلىقىمنى ئېيتتىم.

— مەن، — دېدى مىراپ مېھمان يىگىتكە ماختىنىپ، — ئەپەندىم ئېيتقان كىتابلارنىمۇ ئاڭلىغان، ئۇنىڭدىن باشقا «قەھرىمانى قاتىل»، «ئىمىر ھەمزە ساھىبقىران»نى كۆپ ئوقۇتۇپ ئاڭلىغان. «قىسسەسۇل ئەنبىيا» دېگەننى كەچچە قېتىم ئاڭلىغان. مانا بۇ كىتابنى بۇلتۇر «ھەسپىتى غازات» دېگەن كىتاب بىلەن قوشۇپ شەھەردىكى كىتاب پۇرۇشتىن ئىككى تاغار قوناقلا سېتىۋالغان، مۇشۇ شاھنامىنى مەن ھەمدىشە ئوقۇتۇپ ئاڭلايدىغان بولدۇم. رۇستەمنى داستانزە، قالتىس پالۋان جۇمۇسلا، بۇنىڭ ئەسلى نەسىبى قەھرىمانى قاتىلغا يېتىدىكەن، سىلى رۇستەمنى سامان قورساق دەپ سۆكۈپمۇ قويدىلا، ئەمما رۇستەمى جاھان پالۋانىنىڭ قىلغان ئىشلىرىغا گەپ سىغمايدۇ. ئۇنىڭ نامى، ئاۋازى، پالۋانلىق داڭقى شۇنچە چوڭكى، ئەگەر ئۇ نەرە تارتسا، ئاۋازى ئالتە ئايلىق يەرگە يېتىدىكەن. بۇ نەرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئالتە ئايلىق يەردىكى ئىككى قات خوتۇنمۇ تۇغۇۋېتىدىكەن، ئۇنىڭ ئەۋلادى، بالا ـ چاقىسىمۇ پۇشتىدىن پۇشتىغا پالۋان بولۇپ ئۆتكەنىكەن...

ئۇ يەنە بىر تالاي سۆزلەپ مېھمان يىگىتنىڭ ھەيران

قالدۇرماقچى بولۇۋىدى، لېكىن نەتىجىسى ئۆزى كۈتكەنىدەك بولۇپ چىقمىدى.

— ئوھوي...— دېدى مېھمان يىگىت مەسخىرە تەلەپپۇز بىلەن،— مىراپ، سىزگە ھەممىدىنمۇ رۇستەمنىڭ تارتقان نەرىسى ۋە ئۇنىڭ قەھرىمانى قاتىلنىڭ نەسلىدىن ئىكەنلىكى بەك يېقىپتۇ - دە، ئۇنداق بولسا، سىزمۇ رۇستەمدەك نەرە تارتىشنى ئۆگەنگەنسىز؟ ئۇنىڭ نەرىسى نەچچە يۈزلىگەن ئىككى قات خوتۇنلارنى ئۆلتۈرگەن بولسا، نەيزە، قىلىچلىرى نەچچە مىڭنى ئۆلتۈرگەندۇ. ئۆز بوۋىسىنى دوراپتىكەن - دە!

مېھمان يىگىتنىڭ ماختىشىنى كۈتكەن مىراپ بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرغاندا، ئوت كوچىلاپ ئولتۇرغان مالاي يىگىت توختى ئۆزىنى باسالماي:

— بەگ ئاتامۇ نەرە تارتالايدۇ. ئۇنى ئالتە ئايلىق يەرگە يېتەلمىسۇ، مۇشۇ مەھەللىنىڭ باشتىن - ئاياغ ھەممە يېرىگە ئاڭلىنىدۇ. ئاچچىقى كەلگەندە «خوتۇن تالاق گادايلار!» دەپ بىر ۋارقىرايدىغان بولسا، ئاڭلىغان كىشىلەرمۇ دەر - دەر ئىتىرەيدۇ، — دەۋەتتى.

ئۆز مالىيىنىڭ مۇنچىلىك جۇرئەت بىلەن گەپ قىستۇرغىنىغا غەزىپى كەلگەن مىراپ ئۇنىڭغا قەھرى بىلەن كۈلىيىپ سىلكىپ تاشلاشقا تەمشىلىۋىدى، ئاڭغىچە مېھمان يىگىت سۆز قىستۇردى:

— ئۇنداقتا مىراپ رۇستەمدەك بىر كالا ياكى بىرمەر قوينى بىراقلا يەپ بولالمايدىكەن - دە! ئەگەر شۇنداق يېيەلسە پۈتۈن ئارالغا ئاڭلانغۇدەك ۋارقىرىيالىغان بولاتتى.

بۇ گەپكە قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىشتىن ئۆزىنى تەستە تۇتۇپ قالغان توختى ئاغزىنى ئالقىنى بىلەن توسۇپ پىخىلداپ كۈلگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى.

— سىلە،— دېدى مېھمان يىگىت ماڭا قاراپ،— سۆزۈڭ

لىگە قارىغاندا، مېنىڭدىنمۇ كۆپرەك كىتابلارنى كۆرۈپ چىقىپ سىلە، ئومۇمەن ئېيتقاندا بۇ جەڭنامىلەردىن نېمە چۈشەنچە ھاسىل قىلدىڭلا؟ قانداق تەسىرات ئالدىڭلا؟

مېنىڭ بۇ ھەقتە بەرگەن جاۋابىم ئېھتىمال مېھمانىنى قانائەتلەندۈرەلمىگەن بولسا كېرەك، ئۇ مىيىغىدا كۈلۈپ قويدى.

— سىلە گېزىتىمۇ ئوقۇمسىلە؟

— ھەئە، ئوقۇيمەن،— دېدىم ۋە بولۇپمۇ گېزىتكە بېسىلىدىغان شېئىرلارنى كۆپ ئوقۇيدىغانلىقىمنى ئېيتتىم.

— ئوقۇغان شېئىرلاردىن ياد ئېلىۋالغىنىڭلا بارمۇ؟ بولسا قېنى، ئوقۇپ بېقىڭلا.

مەن بۇنىڭدىن خېلىلا بۇرۇن، ئېھتىمال شېكىسپىر دەۋرىدە بولسا كېرەك، قەشقەر گېزىتىگە بېسىلغان بىر شېئىرنى ئوقۇدۇم:

كۆردۈڭمۇ سەن بۇرادەر، قەشقەرنىڭ ياشلىرىنى،
گۈمبەز كەبى ئىچى بوش، زىننەتتەك تاشلىرىنى؟
كۆردۈم بۈگۈن كوچىدا، قولتۇقلىرىدا پوپكا،
پۇتلىرىدا بەتىنكە، قويغان ئۇ چاچلىرىنى.
.....

مەن شېئىرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇ كۈلۈپ كەتتى.

— قىزىقارلىق شېئىر ئىكەن. بۇنداق شېئىرنى ساتىرىك شېئىر دەيمىز. سىلە بۇ شېئىرنى يازغان كىشىنى نېمىنى ماختاپ، نېمىنى سۆككەنلىكىنى دەپ بېقىڭلا قېنى؟

— بۇنىڭدا قورسىقىدا بىلىم يوق قۇرۇق سۆزلەتۈازلىقىنى كېلىشتۇرۇپ سۆكۈپتۇ.

— توغرا، مانا بۇ جاۋاب يارايدۇ. يەنە قانداق شېئىرلارنى يادقا بىلىسىلە؟

مەن «يىللارغا جاۋاب» دېگەن شېئىردىن ئېسىمدە قالغان مىسرالىرىنى ئوقۇپ بەردىم. مېھمان چالا قالغان ۋە ئالمىشىپ كەتكەن مىسرالارنى ئېسىمگە سېلىپ تۇرۇتىش بەردى. مەن بۇ شېئىرنى يازغان كىشىنىڭ «قاينام ئۆركەشى» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، گېزىتتە پات - پات شېئىرى بېسىلىدىغانلىقىنى، بۇ ئىسىمغا ھەيران بولغانلىقىمنى ئېيتىپ، بۇ «قاينام ئۆركەشى» قايسى مىللەتتىن ئىكەنلىكىنى سورىدىم.

— ل. مۇتەللىپ دەپ ئاتىلىدۇ، — دېدى ئۇ.

مەن ل. مۇتەللىپنىڭ ياشلار ئارىسىدا نامى كەڭ تارالغان ھۆرمەتلىك بىر كىشى ئىكەنلىكىنى، ئۇنى «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسىدا غېرىب رولىغا چىققاندا ۋە باشقا ۋاقىتلاردا كۆرگەنلىكىمنى سۆزلەپ بەردىم.

— «قاينام ئۆركەشى» دېگەن ئەنە شۇ ل. مۇتەللىپنىڭ تەخەللۇسى.

ل. مۇتەللىپنىڭ «قاينام ئۆركەشى» دېگەن تەخەللۇسىنى بىرىنچى قېتىم بۇ مېھماننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاپ ھەيران بولدۇم، مەن يەنە ل. مۇتەللىپنىڭ مۇشۇ «يىللارغا جاۋاب» شېئىرىنىڭ مەزمۇنىغا تەقلىد قىلىنغان، غەزەل شەكلىدىكى «يىللار قويىندا» دېگەن شېئىرىنىڭ ئېسىمدە قالغان بەزى مىسرالىرىنى ئوقۇپ ئۇنى يازغان بىلال ئەزىزى دېگەن كىشىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سورىدىم. ئۇ كۈلۈپ قويۇپ:

— سىلە ھازىر بىلال ئەزىزى بىلەن بىرگە ئولتۇرۇپ سۆزلىشىۋاتىسىلە، — دېگەندە، ھاڭ - تاڭ قالدىم - دە، ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىم تېخىمۇ ئاشتى.

بۇ چاغدا مىراپ پۇشۇلداپ، ئوچاقتىكى چوغنى كوچىلاپ ئولتۇراتتى. شۇ ئارىدا ئۇنىڭ خوتۇنى كىرىپ ئىككى كىشىلىك ئورۇن سېلىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. ئەپسۇسكى، بىلال ئەزىزى ئۇنىڭ فىرەۋسىنىڭ نەزىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر

هەققىدە قىزغىن ئىشتىياق بىلەن سۆزلەپ بەرگەنلىرى ھازىر ئېسىمدە قالماپتۇ. شۇنىلا ئېسىمگە ئالالايمەنكى، ئۇ فىرداۋسىنىڭ مۇبالىغە، ئوخشىتىش ۋە ھەجۋىي ئىبارىلىرىنى دەل جايىغا كەلتۈرۈپ يازىدىغان خۇسۇسىيىتى بىلەن ئۆز زامانداشلىرى ئارىسىدا ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى.

— مەشھۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائىمۇ شېئىرىيەتتە فىردەۋسىگە يۇقىرى باھا بەرگەن ۋە ئۇنى ھەمىشە ئۆز ئۇستازى قاتارىدا تىلغا ئالغان، — دېدى ئۇ.

شۇ چاغ مىراپ پۇشۇلداپ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەمدى مەن يېتىپ قالاي، سىلەرنىڭ بۇ گېپىڭلارنىڭ ئايىغى چىقمايدىغان ئوخشايدۇ، — دەپ كېيىم - كېچەكلىرىنى يېشىشكە باشلىدى.

— شۇنداق قىلىڭ مىراپ، — دېدى مېھمان، — بۇ گەپلىرىمىزنىڭ سىزگە بىرەر پايدىسىمۇ تەگمەيدۇ.

مىراپ ئورنىغا كىرىپ ياتتى - دە، ئارىدىن ئون مىنۇت مۇ ئۆتمەي چالا بوغۇزلانغان كالىدەك خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتتى.

مەن بۇنىڭدىن ئىلگىرى شېئىرىيەت توغرىسىدا بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ باقمىغانلىقىم ئۈچۈن بارلىق دىققىتىم بىلەن شائىر بىلال ئەزىزنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالاتتىم. مىراپنىڭ خورىكى بىردىنلا ئەۋج ئالدى.

— بەللى، خۇددى قاۋاننىڭ ئۆزى، — دېدى بىلال ئەزىزى كۈلۈپ قويۇپ، — بىزنىڭ شېئىر توغرىسىدىكى بۇ گەپلىرىمىز ئۇنىڭغا گويا ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغانىدەك تۇيۇلغانىدى، مانا ئەمدى ئارام تاپتى.

شۇ چاغدا سىرتتىكى ئىشلارنى تۈگىتىپ ئۆيگە كىرگەن توختى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ زوق بىلەن كۈلۈپ كەتتى - دە، ئۇچاققا ئوتۇن سېلىپ قويۇپ ئولتۇردى.

شائىر بىلال ئەزىزى مەندىن:
ــ سىلىمۇ بىرەر شېئىر يېزىپ باققانمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.
مەن ئارزۇ قىلىپ يۈرگەن بولساممۇ، ئۆگىنەلمەيۋاتقانلىقىم، سۆزلەرنى قۇراشتۇرۇش، شېئىرغا لايىقلاشتۇرۇشنىك تەس ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم.
ئۇ «لايىقلاشتۇرۇش» دېگەن سۆزۈمگە قارىتا:
ــ دېمەكچى بولغان مەقسەتنى شېئىر تىلى بىلەن بايان قىلىش تەس، دەڭلا، ــ دەپ تۇزەتكەندىن كېيىن، ــ سىلىنىڭ شېئىرلارنى ئوقۇشۇڭلا خېلى جايىدا بولسىمۇ، ئەمما شېئىرىيەت ھەققىدە ئىلمىي ساۋاتىڭلا كەم ئىكەن. مەن سىلىگە ئازراق ئۇستاز بولۇپ باقسام قانداق؟ ــ دېدى ۋە بىر ۋاراق قەغەز ئېلىپ ماڭا ئۇزاتتى، ــ قېنى، سىلە تولا ئوقۇپ يادلىۋالغان ھېلىقى «قەشقەرنىڭ ياشلىرى» دېگەن شېئىرغا تەقلىد قىلىپ، بىر كۇپلېت شېئىر يېزىپ بېقىڭلا!
مەن ھودۇقۇپ قالدىم.
ــ نېمە توغرۇلۇق يازسام بولار؟ ــ دەپ سورىدىم.
ــ مەكتەپتىكى ئوقۇ ـ ئوقۇتۇشقا دائىر ئەھۋال بولامدۇ ياكى دېھقانچىلىققا دائىر بولامدۇ، قايسىسىنى يازساڭلا بولىۋېرىدۇ، ــ دېدى ئۇ.
ئېسىمدە تۇرۇپتىكى، شۇ چاغدا «كۆردۈڭلارمۇ خالايىق» دېگەندىن باشقا گەپنى تاپالماي بېشىم قاتتى. تەخمىنەن ئون مىنۇتتەك ۋاقىت كەتتى. ئاخىر شائىر بىلال ئەزىزى قەغەزنى قولۇمدىن ئېلىپ ئۆزى يازدى.
ــ «كۆردۈڭلارمۇ خالايىق، دېھقانلارنىڭ ئىشىنى»، ھە ئاخىرىنى ئۆزۈڭلا يېزىڭلا.
مەن بەكمۇ تەسلىكتە «يەرنى تېرىپ، تاغارلاپ ئالغان نۇرغۇن ئېشىنى» دېگەنىنى قوشالمىدىم. ئۇ بۇ قوشقىنىمغا

قوشۇلدى - دە، كۈلۈپ قويـۇپ:
ـــ شەكىل جـەھەتتە بـۇمـۇ يۇقىرىقى مىسرالارغا ماسلاشـ
تى. ئـەمما سىلە قـاپىيىگىلا بېرىلىپ، مـەزمـۇنىنى تـوغرائىپا-
دىلەپ بېرەلمىدىگىلا. شېئىردا قـاپىيە، رىتىم بـولمىسا بولمايدۇ.
لېكىن، مـەزمۇن توغرا كۆرسىتىپ بېرىلمىسە، ھەر قانچە ياخشى
چۈشكەن شېئىرمۇ شېئىر بولماي قالىدۇ، ـــ دېدى ئۇ. ئۇ نەۋا-
ئىنىك شېئىرىيەتتە مەزمۇن بىلەن قاپىيە، رىتىملارنىڭ مۇناسىۋىتى
توغرىسىدىكى ئىككى - ئۈچ جۈملە سۆزىنى نەقىل كەلتۈرگەندىن
كېيىن دولامغا يېنىك ئۇرۇپ قويۇپ، كېيىنكى يازغان مىسرايىمنى
باشتىن - ئاياغ سىزىۋېتىپ، باشقىدىن «كەتمەن چېپىپ تەر تۆكۈپ
غۇچۇرلاتتى چىشىنى» دەپ يازدى - دە، چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى، ـــ
سىلە يازغانىدەك دېھقانلار يەر ئېرىپ ئۆيىگە تاغارلاپ ئاش
دۆۋىلەپ قويالمايدۇ. مانا شۇ مىراپ بېگىمنىڭ ئۆيىدە ۋە
شۇنىڭغا ئوخشاش بايلارنىڭ ئۆيىدىلا دۆۋىلەپ قويغان نۇرغۇن
ئاشلىقى بار، ئەمما نۇرغۇن دېھقانلارنىڭ ئۆيىدە ئاشلىق يوق.
قانداق، توختى ئاغىنە؟ سىلەر دەپ بېقىڭلا، ـــ دەپ ئـوچاق
ئالدىدىكى توختىدىن سوراپ داۋام قىلدى، ـــ بېگىمنىڭ
يەرلىرىگە كەتمەن چاپقىنان سىلە ۋە باشقا يىللىقچى
ئورتاقچىلارنىڭ ئۆيىدە تاغارلاپ يىغىپ قويغان ئاشلىقىڭلار
بارمۇ، يوق؟ مېنىڭ يازغىنىم توغرىمۇ ياكى بۇ مۇئەللىمنىڭ
يازغىنىمۇ؟
ـــ ئەلۋەتتە سىلىنىڭ يازغانلىرى توغرا. بىزنىڭ ئۆيـ
مىزدە نەدىمۇ دۆۋىلەپ قويغان ئېشىمىز بولسۇن؟ بۇ توغرىدا
گەپ قىلساق ...، ـــ توختى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، شائىر
بىلالغا بىر قارىۋېلىپ شۇك بولۇپ قالدى.
ـــ چۈشىنىمىز بۇرادەرلەر، چۈشىنىمىز، ـــ دېدى بىلال
ئەزمزى ۋە مېنىڭ «غۇچۇرلاتتى چىشىنى» دېگەن سۆزگە
چۈشىنەلمەي قايتا - قايتا ئوقۇغىنىمنى كۆرۈپ، چۈشەندۈرۈشكە

كىرىشتى، — «غۇچۇرلاتتى چىشنى» غا چۈشىنەلمەي ھەيران بولۇۋاتىسىلە - ھە، دېھقانلار تەرلەپ - پىشىپ كەتمەن چېپىپ خامانغا ئاشنى تەييارلىغاندا، مانا مۇشۇنداق بېگىملەر ئېلىپ كېتىدۇ - دە، دېھقانلارغا تۆككەن تەر، قىلغان ئەجرىگە لايىق بىر نەرسە ئاشمايدۇ. شۇڭا، ئاچچىقىغا پايلىماي، گەپ قىلاي دېسە قىلالماي، چىشنى غۇچۇرلىتىدۇ ئەمەسمۇ. بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر مىسراغا سىغدۇرۇشقا بولمىغاچقا، دېھقانلارنىڭ دەرد - ئەلىمىنى، غەزەپ - نەپرىتىنى «غۇچۇرلاتتى چىشنى» دېگەن سۆز بىلەن ئىپادىلىسەك ئاڭلىقراق ئادەمىلەر چۈشىنىۋېلىپ، باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىدۇ، مانا بۇ شېئىر تىلى بولىدۇ. سىلە مۇشۇ يېزىدا ئوقۇتقۇچى تۇرۇۋاتقان دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشىنى توغرا چۈشىنەلمىسەكلا بولامدۇ؟

مىراپنىڭ خارقىرىغان خورەك ئاۋازى بەزىدە تىنجىپ قالاتتى، يەنە توساتتىنلا ئەۋج ئېلىپ كېتەتتى. ۋاقىت خېلى كەچ بولۇپ كەتكەچكە، كۆزۈمگە ئۇيقۇ يامىشىپ مۈگدىگەن بولۇشۇم كېرەك:

— خەير، سىلىمۇ ئەمدى ئارام ئېلىڭلا، ۋاقىت يېرىم كېچە بولۇپ قاپتۇ. قونۇپ قالامسىلەيا؟ يەڭگەم ئۇرۇش ماس - ھە، — دېدى بىلال ئەزىزى چاقچاق قىلىپ. مەن ئورنۇمدىن تۇردۇم، ئۇ خوشلىشۇپتىپ مەندىن نەسرىددىن ئەپەندى لەتىپىلىرىدىن بىرنى تېپىپ بېرىشىمنى سورىدى، مەن ۋەدە بەردىم.

شائىر بىلالنىڭ پىكرى بىلەن تۇختى مېنى مەكتەپكىچە ئەكىلىپ قويىدى. بۇ چاغدا باش توخۇ ئاۋازى ھەر تەرەپتىن ئاڭلىنىشقا باشلىغانىدى.

× ×

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي شەھەرگە كىردىم، لېكىن بىلال

ئەزىزى بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىشتىن ئەتەي ئۆزۈمنى تارتىپ، ئۇچ - تۆت كۈننى ئۆتكۈزۈۋەتتىم، چۈنكى كۆڭلۈم يېقىنراق بەزى ئوقۇتقۇچى دوستلىرىمغا بىلال ئەزىزى بىلەن كۆرۈشكەندە قىلىشقان گەپ - سۆزلەرنى ئېيتىپ بېرىۋىدىم، ئۇلار ماڭا ئاگاھ بولۇشۇمنى ئېيتىپ مېنى قورقۇتتى.

بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئۇيۇشمىدىن ئۆيگە كېلىۋېتىپ ساقچى ئىدارىسىدىن چىقىۋاتقان بىلال ئەزىزى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم.

— ھە، قاچان كەلدىڭلا؟ — دېدى ئۇ خۇشاللىق بىلەن كۆرۈشۈپ، — يۈرۈڭلا ياتاققا كىرىمىز.

بۇ كەسكىن تەكلىپكە «ياق» دېيىشكە بولمىدى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ياتىقىغا كىردىم.

ئۆي ئىچى پاكىز، رەتلىك سەرەمجانلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئانچە چوڭ بولمىغان بۇ ئۆيدە ئىككى كارىۋات قويۇلغانىدى. ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ئاق خەسە داستىخان يېيىلغان چوڭ كەنتىر ئۇستىدە چىنە - چەينەكلەر رەتلىك تىزىپ قويۇلغان، ئوك تەرەپتىكى كارىۋاتقا سېرىق يۈك ئەدىيال يېيىلغانىدى. مەن كەنتىرنىڭ ئالدىدىكى بىر ئورۇندۇققا ئولتۇردۇم. بىلال ئەزىزى قىسقىچە تىنچلىق سورىغاندىن كېيىن چاقچاق ئارىلاش كۈلۈپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— سىلە قاڭشا مىراپنى بەك خاپا قىلغان ئىكەنسىلە، مەن ئۆتكەندە قايتىدىغان چاغدا ئەتىگەنلىك تاماققا سىلىنى چاقىرىپ قويای دېسەم ئۇنىمىدى. ئۇنىڭ بالىسىنى سىلە شۇنچە قاتتىق ئۇرۇپ، قولىنى يارىلاندۇرۇپ قويۇپسىلە، سىلىگە نەسىھەت قىلىشىمنى تاپىلىدى، ئەگەر يەنە بالىسىنى ئۇرساڭلا، ئۇمۇ سىلىنى ئۇرۇپ مەكتەپتىن ھەيدىۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەنمۇ بۇ ھەقتە تېگىشلىك ئىزاھات بەردىم.

ئۇ قانداقلا بولمىسۇن تايانىنى بالىلارنى باشقۇرۇش

قورالى قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى قىسقىچە ئېيتتى ـ دە، ئىستاكانغا چاي قۇيۇپ، ئەپەندى لەتىپسىنى يەنە سۈرۈشتە قىلدى. مەن ئۆيدىن ئەتىلا ئەكىلىپ بېرىشنى ۋەدە قىلغاندىن كېيىن، ئۇ كەنتىر ئۈستىدە تىزىقلىق تۇرغان كىتابلارنىڭ تېگىدىن كۆك تاشلىق قېلىن بىر كىتابنى ئېلىپ ئالدىمغا سۈرۈپ قويدى. بۇ كىتاب ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلار توپلىمى بولۇپ، ۋاراقلىرىنىڭ چۆرىسىگە سىرىق ھەل بېرىپ سىزىقچە تارتىپ ئىشلەنگەن، خېتى تولىمۇ چىرايلىق ئىكەن. مەن موللامدا ئوقۇغاندا نەۋائىنىڭ 40 — 50 ۋاراقلىق كىچىك بىر شېئىر كىتابىدىن باشقىسىنى كۆرمىگەنلىكىم ئۈچۈن مۇنداق چوڭ ھەجىمدىكى كىتابقا ھەيران قالدىم، بىلال ئەزىزى قەغەز قىستۇرۇلغان بىر بەتنى ئېچىپ، ئاستىغا قىزىل سىزىق سىزىپ قويۇلغان بىر كۇپلېت شېئىرنى ماڭا كۆرسەتتى:

— ئوقۇپ بېقىڭلا، — دېدى.

ئېسىمدە ناھايىتى ئېنىق تۇرۇپتىكى، ئۇ مۇنداق ئىدى:

«ئوتقا سالغىن سەرۋىنى، ئول قەددى مەۋزۇن بولمىسا،
يەلگە بەرگىل گۈلنى ئۇ، رۇخسارى گۈلگۈن بولمىسا.
سەرۋى بىرلەگۈل، تاماشىغا مەيلىم يوق ئېرۇر،
سەرۋى، گۈل ئۆزرە ئەگەر روھتىن تاماشا بولمىسا.»

— قالتىس قاملاشقان شېئىر ئىكەن! — دېۋىتىپتىمەن ئۆزۈمنى باسالمايا.

— يەنە سىلە مەزمۇنىي بىلەن كارىڭلار يوق قاپسىيە، رىشىمگلا قىزىقىۋاتسىلە، — دېدى ئۇ كۈلۈپ، — بۇنداق قىزىقىشمۇ خاتا ئەمەس. بۇ شېئىردا ماھارەت ئىگىلەشنىڭ ياخشى يولى، لېكىن بۇ ئىككىنچى مەسىلە، شېئىرنىڭ مەزمۇنى ھامان بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. قېنى سىلە ئېيتىپ بېقىڭلا،

بۇ شېئىردا ئەلىشىر نەۋائى نېمە دېمەكچى؟

مەن بۇ شېئىرنى قايتا ـ قايتا تەكرارلىساممۇ، ئۇنىڭ مەنىسىنى شەرھلەپ بېرىشكە ئاجىز كەلدىم. ئۇ شېئىرنىڭ مەزمۇنىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ياتاقنىڭ سىرتىغا بىر قارىغاندىن كېيىن ئورنىغا قايتىپ كەلدى ـ دە:

ـــ بىزدە ئەمەلدارلار بار، بىلىملىك كىشىلەر بار، بايلار بار، سىلىدەك ئوقۇتقۇچىلار بار، لېكىن ھەر كىم ئۆزى ئىگىلەپ تۇرغان خۇسۇسىيىتى بويىچە ئەلگە بىرەر پايدا ـ مەنپەئەت تېگىدىغان، خەلقنىڭ كۆڭلىنى خۇرسەن قىلىدىغان ئىش قىلمايدىكەن، ئۇ خۇددى نەۋائى «ئوتقا قالىۋەت» دېگەن سەرۋىدۇر: «شامالغا ئۇچۇرۇۋۈمت» دېگەن گۈلنىڭ ئۆزىدۇر. بۇ يەردە «سەرۋى» ئادەملەرگە مىسال، تۈز ياكى ئەگرىلىكى ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقىغا، خەلقە تۇتقان پوزىتسىيىسىگە باغلىق. گۈلمۇ شۇنداق. ئەمدى بۇ گەپنى قانچىلىك چوڭقۇر ئەتراپلىق شەرھىلىسەك، شۇنچە كۆپ مەنىگە ئىگە بولىدۇ. سىلە بۇنى ياخشىراق ئويلىنىپ كۆرۈڭلا، ـــ دېدى ئۇ ماڭا جىددىي تىكىلىپ، ـــ يەنە سىلە مېنى ھېچنېمە بىلمەيدىغان دۆت، سارائىغا چىقاردى دەپ ئويلىماڭلا. شېئىرىيەتنى قەدىرلىگەن كىشى، ئۇنىڭغا قىزىققان كىشى، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ مەزمۇنىنى چوڭقۇر چۈشىنىش كېرەك، ـــ ئۇ كىتابنى يېپىپ قويدى، ـــ قېنى ئېيتىپ بېقىڭلا، سىلە يېقىندا فىرەۋسى ياكى باشقىلارغا تەقلىد قىلىپ بىر نېمە يېزىپ باقتىڭلامۇ؟

ـــ سىلى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن مەكتەپ تۇرمۇشىدىن بىر كۈپلېت نەرسە يېزىپ باقمىدىم، لېكىن ئۇ قاملاشمايراق قالدى. ئۆزۈمچە فىرەۋسىنىڭ نەزمىلىرىگە تەقلىد قىلغان.

ـــ قېنى يېنىڭلادا بارمۇ؟ ئېلىڭلا، مەن كۆرۈپ باقاي.

مەن خاتىرە دەپتىرىمدىن بىر ۋاراق قەغەز ئېلىپ سۇندۇم.

«ئېتىمدۇر مېنىڭكى كى ئەخمەت پولات،
ئەپەندىم بولۇپ ئۆتەرمۇ ھايات؟
پۇلى جىق كىشى كۆپ چاينايدىكەن —
ئۆزى، باللىرى ھەر كۈنى قەنت ـ ناۋات.»

— بوپتۇ، سىلەچە ئېيتقاندا قاملىشىپتۇ. لېكىن سىلە مۇئەللىمچىلىكتىن زارلىنىپسىلە، قەنت ـ ناۋاتقا پۇل يوقلۇقىدىن شىكايەت قىلىپسىلە، پۇلنى جىق تېپىشنى ئارزۇ قىلىپسىلە، شۇنداقمۇ؟ مېنىڭچە بۇ — ئۇمىدسىزلىك، سىلىنىڭ كەسپىگىلا زارلىنىدىغان كەسىپ ئەمەس، ياش ئەۋلادلارغا كەسىپ ئۆگىتىپ، ئۇلارنىڭ ئاڭ ـ بىلىمىنى ئاشۇرۇش ئۇچۇن خىزمەت قىلغانلىق يامان ئىش ئەمەس ...

شۇ چاغدا بىر ساقچىنىڭ «رۇخسەتنامۇ» دېگەن ئاۋازى بىلەن تەڭ سۆز ئۇزۇلدى.

— خەير، — دېدى ئۇ، — مېنىڭ سىلىگە مۇشۇ ئۆزۇڭلا يازغان شېئىر ئۇستىدە نەسىھىتىم بار ئىدى، ئىشىم چىقىپ قالدى، پەنە كۆرۈشەرمىز.

«ھەي ... مەن نېمىشقا ئەخمەق بولۇپ بۇنى كۆرسىتىپ يۈرگەندىمەن. مانا ئەمدى مۇئەللىمچىلىكتىن زارلانغىنىغا ماڭا نېمە گۇناھ قويار» دېگەن ۋەھىمىلىك ئەندىشە ئىچىدە سالپىيىپ ئورنۇمدىن تۇردۇم. شائىر بىلال بۇ ئەندىشەمنى قىياپىتىمدىن بايقىغان بولسا كېرەك:

— بۇرادەر، سىلە كۆرگەنلا نەرسىدىن قورقىدىغان يۈرەكسىز ئوخشايسىلە، ئات گۆشى سويغان بەردىن ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېلىپ يەڭلا — ھە، ئاتنىڭ يۈرىكى ئادەملەرگە يۈرەك پەيدا قىلىدۇ، — دېدى چاقچاق قىلىپ.

خوشلىشىپ چىقىپ كەتتىم، شۇ كۈنىلا ئۆيۈمدىكى «نەسرىدىن ئەپەندى لەتىپىسى» نى ئاپىرىپ بېرىشنىمۇ

ئۇنتۇپ مەكتەپكە چىقىپ كەتتىم.

بۇ ئۇچرىشىشنى پات - پات ئەسكە ئالاتتىم ھەم ئەندىشە قىلاتتىم. بۇ تۇغرۇلۇق بىرەر كىشىگە سۆزلەشتىن قورقاتتىم. لېكىن، دىلىمغا بىلال ئەزىزى ياققان شېئىرىيەت، ئەدەبىي ئىجادىيەت ئوتىنىڭ يالقۇنى بىلەن ھەر خىل مەسىلە ئۈستىدە — گاھ بىرەر ئىش، بىرەر كىشىنى مەدھىيىلەپ، گاھىدا تەنقىدلەپ مازاق قىلىپ، ئۇنى - بۇنى يازاتتىم. لېكىن، يازغىنىم ئۆزۈمگە يارىمای يىرتىپ تاشلايتتىم.

بىلال ئەزىزنىڭ سىماسى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

1945 - يىلى سېنتەبىردە مىللىي ئارمىيە ئاقسۇغا كەلگەنگە قەدەر مەن شائىر بىلال ئەزىزى بىلەن قايتا كۆرۈشەلمىدىم.

1945 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنلىرى ئاقسۇغا كەلگەندە پارتىزانلار سېپىگە پىدائىي بولۇپ يېزىلدىم.

بۇ يولغا مېڭىشىمدىمۇ شائىر بىلال ئەزىزنىڭ دىلىمغا ياققان ئادالەت، بىلىم - مەردىپەت چىرىغىنىڭمۇ تەسىرى بار ئىدى، ئەلۋەتتە.

سن قویغان قه‌لەمنی

مشکلار قولغا ئالمدۇ

شائىر تېيىپجاننى ئەسلەيمەن

زۇنۇن قادىرى

بۇگۈن ئەدەبىيات باغچىمىزنىڭ گۈلزارىدا ئېچىلغان رەڭدار بىر گۈلىمىز خازان بولدى. بۇ قايغۇلۇق ھادىسە مۇناسىۋىتى بىلەن تالانتلىق شائىر ئىسمىز تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئەدەبىيات سەپىگە قوشۇلغان دەسلەپكى چاغلىرىدا مەندە قالدۇرغان بەزىبىر تەسىراتلىرىنى ئەسلەپ ئۆتمەكچىمەن.

مەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ياشلار تەشكىلاتى ئورگىنى بولغان «كۈرەش» ژۇرنىلىدا ئەدەبىي مۇھەررىر بولۇپ ئىشلەيتتىم. مىرسۇلتان بولسا ژۇرنالنىڭ كاتىپى ئىدى. بىر كۈنى ئىككىمىز ماقالىلەرنى تەھرىرلەش بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۆلۈمگە كىم كىرگىنىنى خېلى ۋاقىتقىچە بايقىماي قاپتۇق. مەن بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، ئىشىكنىڭ تۈۋىدە ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر بالا ھېرگە كۆز تىكىپ قاراپ تۇرۇپتۇ. مەن بۇ بالىدىن:

— ھەي، بۇ يەرگە نېمىشقا كەلگەنسەن؟— دەپ سورىدىم.

ئۇ يانچۇقىدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ:

— ماۋۇ شېئىرنى،— دەپ باشقا گەپ قىلماستىن قەغەزنى ماڭا سۇنغىنىچە شۇك تۇرۇپ قالدى.

مەن ئۇنى قولۇمغا ئېلىپ بىر قۇر ئوقۇپ چىقتىم. شېئىر-نىڭ باش تەرىپىگە لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «ياشلىق ئۆگەن» ناملىق شېئىرىدىن بىر كۇپلېت يېزىپ ئۇنى شەرھلىگەن ئاساستا بىر قانچە كۇپلېت ئۆزىنىڭ شېئىرىنى يېزىپتۇ، شېئىر-نىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بىلىم ئېلىشنىڭ پايدىسى، ياشلىقىدا

ئوقۇيالمىغاننىڭ زېيىنى توغرىسىدا ئىدى. شېئىرنى ژۇرنىلىمىز-
غا بېرىشكە مەسئۇلتان ئىككىمىز كېلىشتۇق. **مەن شائىر** يىگىتكە
قاراپ، ئۇنىڭ چوڭ كۆزلىرىدە **شېئىرنىڭ** تەقدىرى توغرىسىدا
ئەندىشە قىلىپ تۇرغان ئىپادىسىنى كۆردۈم. **مەن** ئۇنى ئىلھام
لاندۇرۇپ:

— **مە** ئۇكا، سېنىڭ **شېئىرىڭدىكى ياش ۋاقتىدا** ئوقۇيال
مای قېلىپ پۇشايمان قىلغان بوۋاينىڭ «**مەسىلىما** دەپ
ساقلىنىپ سىيپاپ كۆزى چەكچەيدى» دېگەندەك سۆزلىرىڭنى
يارتىپ قالدىم، بولمىسا، **بۇ شېئىرنىڭ** ماۋۇ بىگىرگە سانجىلاتتى.
يۇقىرىقى سۆزلىرىڭنىڭ **جانسىدىمن** ژۇرنالغا كىرمىدىغان بولدى.
ئەمدى يازغان شېئىرىڭدا ئۆزۈڭ دېگەندەك تىرىشىپ ئۆگىنىپ،
چوڭقۇرراق پىكىر قىلساڭ بولىدۇ،— دېگىنىدىم. يىگىت ھاياجان-
لىنىپ:

— **مە** ئۇكا، **مەمەت ئاكا، مەمەت، — دەپ خۇشال** چىقىپ كەتتى.
مەن كېيىن گېزىتخانىغا يۆتكىلىپ كېلىپ، ئۇچ ۋىلايەت
ھۆكۈمىتىنىڭ **شۇ** چاغدا چىقىۋاتقان گېزىتىدە تەھرىرلىك قىلىۋات-
قان كۈنلەرنىڭ **بىرىدە**، تېيىپجان يەنە بىزنىڭ بۆلۈمگە كىرىپ
كەلدى. **مەن** ئۇنىڭغا **چاقچاق** قىلىپ:

— ھە، تاڭگا ئاغىنىمىز بۇياققا كېلىپ قاپسەنغۇ؟— دېدىم.
بىز ئۇنىڭ بىر ئىشقا مەھكەم يېپىشىۋالىدىغانلىقىنى كۆرۈپ
تاڭگا دەپ چاقچاق قىلاتتۇق. كېيىن بىز ئۇنىڭ **مەجەزىنىڭ**
ئېغىرلىقى، زېرىكمەي باش چۆكۈرۈپ ئىشلەۋېرىشىنى بايقاپ
«كالا» دەپ چاقچاق قىلىشقا باشلىدۇق. چۈنكى ئۇ ئۆزىمۇ
چاقچاق قىلىشقا ئامراق بولۇپ، دائىم بىزگە چاقچاق قىلاتتى.
تېيىپجان بۇ قېتىم بىزنىڭ يېنىمىزغا كەلگەنلىكىنىڭ **مەقسىتى**
نى ئېنىق ئېيتتى:

— مەن بۇگۈن سىلەرنىڭ يېنىڭلارغا يۇرتۇمدىن قېچىپ
كەلدىم. مەھەللىدىكى جامائەت مېنى سەن بالاغەتكە يەتتىڭمۇ

سېنى مەرھۇم ئاتاڭنىڭ ئورنىغا ئىمام قىلىپ سايلايمىز دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. مەن بەدىنى ئەدەبىياتقا قىزىقاتتىم. ئۇلار مېنىڭ ئىجادىيىتىمنى بىلەن شۇغۇللىنىشىمغا يول قويمايدىغاندەك قىلىدۇ. ماڭا گېزىتخانىدىن بىرەر ئىش تېپىپ بەرسەڭلار، يۇرتۇمغا كەتمەي بىلەن بىرگە ئىجادىيىتىمنى ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانسام، — دەپ كۈندە بىزنىڭ يېنىمىزغا كىرىۋالىدىغان بولدى.

ئۇنىڭ ئاتىسى زاكىر خەلپەم قورغاس جامائىتى چوڭقۇر ئېتىقاد قىلىدىغان مۆتىۋەر خاتىپ ئىكەن. تېيىپجان ئاتىسىنىڭ تەربىيىسىدە قارىيلىقتا ئوقۇپ، پارە قۇرئاننى تولۇق ياد ئېلىپ، مۇكەممەل قارىي دېگەن نامنى ئالغانىكەن. بىز تېيىپجانىنىڭ ئىجادىيەتكە بولغان يۈكسەك قىزغىنلىقىنى ئېتىبارغا ئېلىپ، ئۇنى ئەدەبىيات سېپىگە قوشۇۋېلىش ئۈچۈن يۇرتداشلىرى بىلەن خېلى ۋاقىت تالاش ـ تارتىش قىلىپ، ئاخىر ئۆز تەرىپىمىزگە قوشۇۋالغاندۇق.

ئاۋۋال بىز تېيىپجاننى گېزىتنىڭ «ئۆسۈش» بېتىگە تەييارلانغان ئەسەرلەرنى ئاققا كۆچۈرۈشكە قويدۇق. ئۇ تەرلەپ ـ پىشىپ، تىنماي كۆچۈرۈش بىلەن مەشغۇل بولاتتى، ئەمما قوشۇمچە كۆپ ئىشلىسىمۇ رەسمىي شتاتتا بولمىغىنى ئۈچۈن مائاش بېرىلمەيتتى. مەن ئۇنى شتاتقا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن خېلى ھەرىكەت قىلسامۇ، ئىدارىسىز ئورۇن يوق دەپ شتاتقا كىرگۈزمىدى. كېيىن بىر پارچە خەت يېزىپ بېرىپ شۇ چاغدىكى «ئالغا» گېزىتىنىڭ باشلىقى سەيپىدىن ئەزىزگە ئەۋەتكەنىدىم. «ئالغا» گېزىتى مۇھەررىرلىرى تېيىپجاننىڭ پوچۇركىسىنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرۈپ ئۇنى كۆچۈرگىچىلىككە ئېلىپ، مەلۇم مىقداردا مائاش بەلگىلەپتۇ. بىرەر ئايدىن كېيىن كوررېكتورلۇققا بەلگىلەپ قويۇپتۇ.

تېيىپجان «ئالغا» گېزىتىمگە خىزمەتكە كىرىپ، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن سەيپىدىنگە ئۇچراپ قالغانىدىم. ئۇ:

— هېلىقى، سەن بىزگە ئەۋەتكەن بالا قالتىس تالانتلىق يىگىت ئىكەن، هازىر مۇھەررىرلىككە كۆتۈرۈلۈپ، هەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ‌كەتتى، — دەپ مىننەتدار بولغاندى.

شۇنداق قىلىپ تېيىپجان ئېلىيېۋ ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئىشىدىمۇ، باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى تەھرىرلەش ئىشلىرىدىمۇ هەممىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇ نېمىشقا شۇنداق تېز ئۆسۈپ كەتتى؟ دېگەن سوئالغا مەن ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان قىزغىنلىقى، تىنماي ئىزدىنىشى، زېرىكمەي جاپاغا چىداپ قىلغان ئەمگىكىنىڭ نەتىجىسى، دەپ جاۋاب بېرىمەن. مەن ئۇنىڭ يازغان ئەسەرلىرىنى قايتا — قايتا تۇزەپ، زېرىكمەي، پاكىز، چىرايلىق بولسۇچە هېر نەچچە قېتىم كۆچۈرگەنلىكىنى هەمىشە كۆرۈپ تۇراتتىم.

تېيىپجان ئۆگىنىشتىمۇ ئاكتىپ بولۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتى هەم ئۆمەر مۇھەممىدى شېئىرلىرىدىن، ئابدۇللا توقاي، هادى تاختاشلارنىڭ شېئىرلىرىنىچە خېلى پۇختا ئۆگىنەتتى. نەۋائى، فۇزۇلى شېئىرلىرىنى ئوقۇپ تەھلىل قىلاتتى. پۇشكىننىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇپ دېكلاماتسىيە قىلاتتى. مەن ئۇنىڭغا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى تەھلىل قىلماقچى بولسام ئەرەبچە-پارسچە ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتساق بولاتتى، دەپ دالالەت قىلاتتىم. ئۇنىڭ بۇ تىللاردىن خېلى خەۋىرى بولسىمۇ، ئۇنى ئاز قوللىنىپ، شېئىرلىرىنى ساپ ئۇيغۇر تىلىدا يېزىشقا تىرىشاتتى. دەسلەپكى چاغلاردا ئۇ «جۇرئىتى» دېگەن تەخەللۇسنى قوللانغانىدى. بۇمۇ ئۇنىڭ ئىجادىيەتكە بېرىلىپ هەرىكەت قىلىشىغا يەنى ئالغا ئىنتىلىشىگە مەنىداش سۆز بولۇپ قالغانىدى.

تېيىپجان سەنئەت ئۇرۇلىرىدىن شائىر، ناخشىچى، سازەندە هەم قىزىقچى بولۇپ يېتىشكەن ئاكتۇئال تېمىلارغا هازىر جاۋاب ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ پارتىيەم ۋە خەلق ئالدىدا ئىنابرويغا ئىگە بولغان. ئۇ ياشلارنىڭ ئىجادىيەت ئىشلىرىغا ئاكتىپ ياۋ-

دەم بېرىپ تۇراتتى. پېشقەدەم قەلەم ئەھلىگە ھۆرمەت قىلىپ، ئۇلار بىلەن بار مەسلىھەت ئىناق ئۆتۈشكە تىرىشاتتى. مەن ئۇ- نىڭ ئەدەبىيات سەپىگە كىرىپ دەسلەپكى ئىجادىيەت ئىشىغا شا- رائىت تۇغدۇرۇپ، ئازراق ياردەم بەرگەنلىكىم ئۈچۈن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە كۆپ قېتىم مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ ئۆتتى. بۇ توغرۇلۇق ماڭا بولغان ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئاخىرقى بىر كۆرۈنۈشىنى قايغۇلۇق ھالدا ئەسلەپ ئۆتەي: مەن ئايالىم بىلەن بىللە ئۇنى ئاخىرقى قېتىم دوختۇرخانىغا يوقلاپ بارغىنىمدا تېيىپجانىنىڭ كېسىلى ئېغىرلەشىپ، يورۇق دۇنيادىن كۆز يۇمۇش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىكەن. ئۇ پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ پەس ئاۋازدا: «مەن سېنىڭ ئالدىڭدا نالايىق ئىش ئۆتكۈزگەن بولسام كەچۈر- گىن، رازى بولغىن» دېدى. قولۇمنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ بالا- چاقىلىرىغا تەلىمۈرۈپ: «بۇ مېنىڭ ئاتام، بۇ مېنىڭ ئۇستازىم. مەن ئۈچۈن بۇ ئادەمگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۇرۇڭلار!» دېدى- دە، شوپۇر مىجىتقا قاراپ: «ئۇكام، سەن مۇشۇ ئادەمنى يولدا كۆرسەڭ ياردەملىشىپ قوي، مېنىڭ روھىم خۇش بولىدۇ. مېنىڭ سۆزۈمنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالما» دەپ ۋەسىيەت قىلدى ۋە زىلەيخە بىلەن ئىككىمىزنى سۆيۈپ بىز بىلەن ئىناقلىقىنى ئىپادىلىدى، ئاجراشقۇسى كەلمەي، يېنىدا ئۇزاقراق ئولتۇرۇشىمىزنى تەكلىپ قىلدى.

تېيىپجانغا يەغلايمەن

ۋاڭ مەك

يىلان يىلىنىڭ كىرىشى بىلەن مۇنداق قاباھەتچىلىكنىڭ بولۇشىنى زادىلا خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىكەنمەن: ئەزرائىل ئۇشتۇمتۇت قول سوزۇپ كېلىپ، كامالەتكە يەتكەن بىر تۈركۈم يازغۇچىلارنى ئېلىپ كەتتى.

تېيىپجان ئۇيغۇرلارنىڭ مەن دەسلەپ تونۇشقان كاتتا شائىرى. ئۇنىڭ چاۋشيەن خەلقىنى كۈيلەيدىغان «تاغنى كۆر-گەندە» ناملىق شېئىرى كىشىنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرىدۇ. ئاڭ-لىشىمچە، ئۇنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى ئون ئالتە ياش چېغىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى بىر جۇمھۇرىيەتتە نەشىر قىلىنغانىكەن. مەن ئۇنىڭغا زوقلىناتتىم ۋە تېيىپجان دېگەن ئىسىمنى ھۇرمەت بىلەن تىلغا ئالاتتىم. ھەتتا ماڭا ياققانلىكى ھەر قانداق ناخشىنىڭ، ئالايلۇق، «ئۇلۇغ باغۋەن»، «باھار ۋالىسى» قاتارلىقلارنىڭ سۆزىنى تېيىپجان يازغان دەپ قارايتتىم، جەزمەن شۇنداق دەپ باشقىلار بىلەن تالىشىپ كېتەتتىم. باشقىلار تولۇق دەلىل ـ ئىسپاتلار بىلەن بۇ ناخشىلارنىڭ سۆزىنى تېيىپجاننىڭ يازمىغانلىقىنى ئىسپاتلىغاندا كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ، روھسىم چۈشۈپ كېتەتتى.

60 ـ يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، مەن تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە تېيىپجان بىلەن بىللە ئىشلىدىم. ئەينى ۋاقىتتا، تېيىپجان گەرچە خېلىلا يۇقىرى

تەمناتتىن بەھرىمان بولۇۋاتقان بولسىمۇ، سىياسىي جەھەتتە ئانچە ئىشەنچكە ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇنى ئاۋۋال تۇغمەس ئۆگىنىشكە سالدى. كېيىن خېلى قاتتىق تەنقىد ئاستىغا ئالدى. ئۇنىڭ ئېلان قىلىنمىغان شېئىرى «ئاساسەننىڭ شىكايىتى» تەنقىد قىلىندى. تېيىپجان بۇ شېئىردا «ئاساسەن» دېگەن سۆز كەلسە - كەلمەس ئىشلىتىلدى، ئوپئوچۇق ئىشلار چېگىشلەشتۇرۇۋېتىلدى، زورمۇ زور ئاساسەن غەلىبە قىلدۇق دېيىلىۋاتىدۇ، دېگەنىدى. تېيىپجان بۇ شېئىرىدا لاپ ئۇرىدىغان پوچىلارنى مەسخىرە قىلىپ، ئۇلارنى «ئاغزىدا شەھەر ئالىدىغان پالۋان» دەپ ئاتىغانىدى. بۇ مىسرا بەكمۇ «زەھەرلىك» يېزىلغان دەپ قارالدى. شۇنىڭ بىلەن تېيىپجان «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەشكە ھۇجۇم قىلغان جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم» دېيىلدى.

تېيىپجان داڭلىق شائىر، بولۇپمۇ داڭلىق «ھەربكەتچى» ئىدى. 50 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدىن بۇيان، بىرەر سىياسىي ھەربكەتنى بولسىلا ئۇ تارتىپ چىقىرىلدى، تەنقىدلەنىدى. ھەربكەتنىڭ ئەلپازىمۇ يامان ئىدى. خەلقلەر ئۇنىڭغا زەربە بەردى، ھاقارەت قىلدى. دەرۋەقە، نۇرغۇن ئادەم چاقىرمىقا ئاۋاز قوشۇپلا ئۇنى تەنقىد قىلدى. ھەقىقەتەنمۇ ئۆزلىرىدىن ئەقىلسىزلىك، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، مەشھۇر ئادەملەرگە زىيان سېلىشنى ئالاھىدە خۇشاللىق ھېس قىلىپ ھۇزۇرلىنىدىغان بەزىبىر ئادەملەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار چاكىنا ھاياتى ۋە يارامسىزلىقى بەخش ئەتكەن ئاجىزلىق بىلەن پۇچەكلىكىنى ياپمىقچى بولاتتى. مەن شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنلا تېيىپجاننىڭ «ئايرىم دەپتەر» گە تەزىملانغان ئادەم، كىشىلەرنىڭ مەسخىرە قىلىشى ۋە كەمسۇندۇرۇش نىشانى ئىكەنلىكىنى بىلمەپ يەتتىم.

تېيىپجان ئۆزىنى تەكشۈرۈشنى ئۆگىنىپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ ھەر قېتىملىق ھەربكەتنىڭ ھەممىسىدىن ئامان - ئېسەن

ئۆتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى كۆڭۈلگە ياققاچقا، ئاممىا قانچە ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ تەنقىدلەنسىمۇ، تېيىپجان يەنىلا مەشھۇر شائىر، 13 - دەرىجىلىك كادىر بولۇپ قېلىۋەردى. ھەر قانچە ھەرىكەت، تەكشۈرۈش ۋە كەمسۇندۇرۇشلار بولسۇن، ئۇنىڭ روھى چۈشۈپ كەتمەيتتى. كۈلۈمسىرىگىنىچە، مەغرۇر تۇرۇپ، قىزىق - قىزىق پاراكلارنى قىلاتتى. ئۇنىڭ چاقچاقلىرى دەرھال تارقىلاتتى، بۇ چاقچاقلار يەنە جۇغلىنىپ، ھەرىكەت داۋامىدىكى «جىنايى ھەرىكەت» كە ئايلىناتتى. ئۇ بۇ «جىنايى ھەرىكىتى» نى بويىنىغا ئالغان ھەمدە تەنقىد قىلىنغاندىن كېيىن كەڭچىلىككە ئېرىشەتتى. كەڭچىلىككە ئېرىشىپلا يەنە چاقچاقلارنى قىلاتتى. يۇمۇرىستىك تۇيغۇ تېيىپجاننىڭ بىر ئاساسلىق ئىقتىدارى ئىدى. تېيىپجاندا يۇمۇرىستىك خۇسۇسىيەت بولمىغان بولسا، ئۇ بۈگۈنگىچە ياشىيالمىغان بولاتتى. تېيىپجاننىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئېغىر كۈنلەرنى كۆرۈپ باقمىغان ئادەم ئۇنىڭ تەكشۈرۈشكە ئۇستىلىقى ۋە يۇمۇردىن ئوبدان پايدىلانغانلىقىغا گۇمان قىلمىسا بولمايدۇ.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا، تېيىپجاننىڭ ئۆتكەلدىن ئۆتمىكى قىيىن بولدى، ئۇ دۇشمەن، دەپ قارالدى ۋە يېزىغا چۈشۈرۈۋېتىلدى. ئاكلىشىمچە، ئۇنىڭ كۈنى يېزىدىمۇ ئوبدان ئۆتۈپتۇ. ئۇ كىچىكىدە مەدرىسته ئوقۇغان بولغاچقا قۇرئان يېزىقىنى ــ ئەرەب يېزىقىنى بىلىدىكەن. پارس، رۇس تىلىنىمۇ ئانچە - مۇنچە يامىدايدىكەن. شۇڭا، ئۇ يېزىدا قۇرئان ئوقۇپ بېرىپ يۈرۈپتۇ. دېھقانلار قوي، كالا سويۇپ مېھمان قىلىپ، بېشىدا كۆتۈرۈشۈپتۇ. بۇ يالغان بولمىسا كېرەك.

تېيىپجان ئىشى ئوڭغا تارتىپ، سىياسىتى ئەملىيلەشمەي خىزمەتنى ئورنىغا قايتقاندىن كېيىن دەررۇلا ئەتىۋارلىق ئەرباب بولۇپ قالدى. بۇ ھەقتىمۇ ھەر خىل پەرەزلەر بولدى. مەن 1973 - يىلدىن كېيىن تېيىپجاننىڭ ياخشى سۆزلىرىنىڭ شاپا-

ئىنتى بىلەن ئەھۋالىمنى سەل - پەل ياخشىلىۋالدىم. ئالايلۇق، بۆلۈمدە ئولتۇرۇپ ئىشلىسەممۇ بولىدىغان بولغىي. كىتابنى كۆپرەك ئوقۇشقا، تەرجىمە ۋە يېزىقچىلىققا ۋاقىت چىقىرالايدىغان بولدۇم. گەرچە بىرەر نەرسە يازالمىغان بولساممۇ، ئەمما تېپىچجان ماڭا يارەدىم قولىنى سۇنۇشتىن ئايىمىدى. بۇنى «زەرگەرنىڭ ئالتۇن قەدىنى بىلىشى» دېسەم بولار. شۇڭا، مەن تېپىچجانغا رەھمەت - تەشەككۈر ئېيتىمەن!

ئۇ ئەتىۋارلاغاندىن كېيىن زامانغا بېقىپ بەزى شېئىرلارنى يازدى. مەن ئۇنىڭ قىلچە قىممىتى بولمىغان مۇنداق شېئىرلىرىدىن بىر نەچچىسىنى تەرجىمىمۇ قىلدىم. كېيىن ئەمەلىي ئال ئۆزگىرىپ، تېپىچجان يەنە ئانچە ئەتىۋارلانمايدىغان بولدى. ئاقىۋەتتە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلدى.

تېپىچجان ئىككىنچى ئۇ يازغان، مەن تەرجىمە قىلغان ھېلىقى شوئار شېئىرلارغا پۈشايمان قىلدۇق. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن مەن ئۇنىڭغا، ھەقىقىي ھېسسىياتلىق شېئىردىن ئون پارچە يېزىپ، مۇھەببەت لىرىكىلىرى بولسا تېخىمۇ ياخشى، مەن تەرجىمە قىلاي، دەپ مەسلىھەت بەردىم. بۇ مەسلىھىتىم ئۇنىڭغا تازا ياقتى. ئەمما، بەرىبىر يازالمىدى. ياش شائىر — تالانت ئىگىسى — گۈمانلىق ئۇل سۇر — ھەربىكەتچى — دۇشمەن — سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش — ئالاھىدە ئەتىۋارلاش — چەتكە قېقىش...تىن ئىبارەت مۇساپىنى باسقان ئادەم قانداقمۇ مۇھەببەت لىرىكىلىرىنى يازالىسۇن؟ مۇھەببەت لىرىكىلىرى يازالمىغانغا ئۇ ئۆلۈپ قالمايتتى!

ئۇ يۇمۇرلۇق، ساغلام، قەيسەر ۋە كۆڭلى - كۆكسى كەڭ ئىنسان بولغاچقىلا ئۆلۈپ قالمايتتى! ئۇلانبايدىكى «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپىنىڭ شورلۇق يېرىدە ئۇ خۇددى كالىغا ئوخشاش ئىشلىدى. كېسەك قۇيدى، نان ياقتى، تامچىلىق قىلدى، سۇ تۇتتى، ئورما ئوردى. ئۇ يالغۇز ئۆزى ئۇچ ئادەمنىڭ ئىشىنى

قىلدى. كېيىن چىققان بەزى شائىرلارغا ئوخشاش ھاكاۋۇرلۇق قىلمىدى. شۇڭا، 1987 - يىلى ئۇنىڭ ئابدۇكېرىم خوجىنىڭكىگە ئوخشاش كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغان چېغىمدا ئىشەنمەيلا قالدىم. 1988 - يىلى يازدا مەن شىنجاڭنىڭ بېيجىڭدىكى ئىش بىجىرىش ئورنىغا بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەنىدىم. ئۇ ئەمدىلا ئوپېراتسىيىدىن چىققاچقا بىرئاز ياداپ قالغان، رادىئوئاكتىۋلىق نۇر بىلەن داۋالانغانلىقى ئۈچۈن چاچلىرىمۇ خېلىلا چۈشۈپ كەتكەنىكەن. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ماڭا ھە دەپ چاقچاق قىلدى.

1989 يىل 1 - ئايدا، تېيىپجان بېيجىڭدىكى 301 - دوختۇرخانىدىن ئەڭ ئاخىرقى ساناقلىق كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن شىنجاڭغا قايتىدىغان چاغدا مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۇم. بۇ بىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۆرۈشۈشىمىز بولۇپ قالدى. شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ تېنى بەكلا ئاجىزلاپ كەتكەنىدى، بىراق ئۇ يەنىلا چاقچاق قىلىشنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. تېيىپجان سەيپىدىن ئەزىزىگە بىزنىڭ 1980 - يىلقى چاقچاقلىرىمىزنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ يىلى بىرگە پىچان ناھىيىسىگە بارغانىدۇق. دېھقانلار تېيىپجاننى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇلار يەيدىغان، ئىچىدىغان نەرسىلەر بىلەنلا ئەمەس، ئۆزلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇش بىلەنمۇ قارشى ئالدى. تېيىپجانمۇ شېئىر ئوقۇپ دېھقانلارغا رەھمەت ئېيتتى. ئۇيغۇر مىللىتى — شېئىر مىللىتى. تېيىپجان كامالەتكە يەتكەن شائىر ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۆزىنىڭ «كامالەت ئىگىسى» دېگەن بۇ شۆھرىتىگە ئاممىدىن يىراقلىشىش ياكى ئاممىغا قارشى مەيدانداپ تۇرۇش ھېسسىياتىغا ئېرىشكەن ئەمەس. مەن بۇنىڭغا تولىمۇ قايىل ئىدىم ۋە زوقلىناتتىم. تېيىپجان بىر ئايالنىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلغاندا، ئۇ ئايال ئۇنىڭغا بىر نەچچە تۈپ يېسىۋىلەك سوۋغات قىلغانىدى. مەن: «سىز خەلقنىڭ شائىرى. شۇڭا، خەلقنىڭ يېسىۋىلىكىنى يەيسىز-

دە» دەپ چاقچاق قىلىۋىدىم، ئۇ تېلىقىپ قالغۇدەك كۈلدى. ئۇ بۇ نۆۋەت بۇ ئىشلارنى بېيجىڭدىكى دوستلىرى بىلەن خوشلىشىش خاتىرىسى سۈپىتىدە سۆزلەپ بەردى.

مانا مۇشۇنداق بىر شائىرمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ئابدۇكېرىم خوجىمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ ئىككىيلەننىڭ تەقدىرىمۇ، كېسىلىمۇ ئوخشاش بولدى. بۇ خۇدانىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ ئىستېدادلىق شائىرلىرىنىڭ پېشانىسىگە پۈتكەن قىسمەتلىرىمۇ؟ مەن شىنجاڭدىن ئايرىلغان ئون يىلدىن بۇيان قازاق يازغۇچىسى قاۋۇسلقان قوزىبايېۋ، ماقاتائىلار ۋاپات بولدى. ئۇيغۇر تەقرىزچىسى پەتتارجان مۇھەممىدىمۇ ۋاپات بولدى. ئارقىدىن بۇ ئىككى تالانتلىق شائىرمۇ كەتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى 50 ياشتىن ئۆتە - ئۆتمەيلا كۆز يۇمدى. يىراقتىن تەكرىتاغقا بېقىپ، كۆز ياشلىرىم قۇرۇپ كەتكۈدەك يىغلىدىم!

كېلىڭلار، قەدىردانلار، بىز يەنە «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپىگە قايتىپ بارايلى. بىز كېچىلىرى يەنە بىرگە سۇ ئۇتايلى. ئۆتكەندە سىلەر مېنىڭ كۆپ ئىش - كۈشلىرىمگە ھەمدەم بولغان. بىز موخۇركا ۋە ئالبانىيە سىگارېتىنى تۈتۈۋېتىپ چېكەتتۇق. ھەر خىل ياپتا گەپلەر بىلەن ئۆزئارا تەسەللى بېرىشىپ، كۆڭلىمىزنى ئاۋۇندۇراتتۇق. پەقەت ئادەم ئامانئېسەن بولسىلا بۇنداق ھاياتمۇ كۆڭۈللۈك ئەمەسمۇ!

مېنى ئازابلىغىنى يالغۇز بۇلا ئەمەس. مو يىڭفېڭ① 51 يېشىدا، تېيىپجان ۋاپات بولۇپ ئون نەچچە سائەتتىن كېيىن

---

① مو يىڭفېڭ — جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى خۇنەن شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئۇنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى «كېچىنىڭ خىتابى» رومانى تۇنجى قېتىملىق ماۋدۇن مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

② باۋچاڭ — ئاتاقلىق يازغۇچى، تەقرىزچى، پروفېسسور، كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىيات تەشكىلاتچىسى، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى.

ۋاپات بولدى. پەلەك بەكمۇ تەتۇرلۇك قىلدى. باۋچىلىرى كېتىپ قالدى. بۇلار بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇقنى ئۆتكۈزگەن ئوتتۇرا ياش يازغۇچىلار ئىدى. ئۇلار ئەمدىلا ئاپتاپ كۆرگەن، كۆڭلىگە ئۇلۇغۋار پىلانلارنى پۈككەن ئوتتۇرا ياش يازغۇچىلار ئىدى. ئۇلار يەلكىسىگە ئېغىر يۈكلەرنى ئالغان ئوتتۇرا ياش يازغۇچىلار ئىدى.

ئاھ بۇ قانداق قىسمەت - ھە؟!

پالەچ بولۇپ يېتىپ قالغان، ھازىر ياخشىلىنىۋاتقان لىيۇ شاۋتاڭدىن باھار بايرىمىدا ھەت تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇ خېتىدە مۇنداق دەپتۇ: «باۋ چاك تۈيۈقسىزلا يامان كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، بەك قىينىلىۋاتىدۇ. بىزدەك تەكتۇشلەر مۇشۇنداق بىر - بىرلەپ تۇگەپ كېتەرمىزمۇ؟ پېشقەدەملىرىمىز ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈۋاتىدۇ، ياشلىرىمىز ئەركىن، ھۇر ياشاۋاتىدۇ. ئادەمنىڭ ئۇلارغا زوقى كېلىدۇ...»

مەن ئەمدى نېمە دەي؟ ئاھ، خۇدايا پەرۋەردىگارا، مېنىڭ نالە، ئاھىم ساڭا يېتەرمۇ؟

كامىل تۇرسۇن تەرجىمىسى

شائىر كۆز ئالدىمدا

(ئەسلىمە)

ئابدۇۋەلى جارۇللايوۋ

تالانتلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيېۋ ھەممىمىزنى ئېغىر قايغۇدا قالدۇرۇپ ئارىمىزدىن كەتتى. ئۇنىڭ ۋاپاتى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىمىز ئۈچۈن چوڭ يوقتىش بولدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋنى مەن تۇنجى قېتىم (ئېھتىمال، 1946 ـ يىللىرى بولسا كېرەك) ئۆمەرجان ئاكىنىڭ ئۆيىدە كۆرگەنىدىم. ئۆيىگە كىرسەم، بىر ياش بالا جوزىنىڭ يېنىدا يۆكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئالدىدا ئېچىلغان تۇرغان قۇرئاننى ياد ئېلىۋېتىپتۇ، بالىنىڭ قىرائىتىنىڭ سازلىقىغا ھەيران قالدىم.

ـ كىم بولىدۇ؟ ـ دەپ شەرەت قىلدىم.

ـ قورغاستىكى زاكىر خەلپەمنىڭ ئوغلى تېيىپجان، ـ دېدى ئۆمەرجان ئاكا.

ئۇ چاغ تېيىپجاننىڭ غۇلجىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭكىدە تۇرۇپ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ۋاقتى ئىكەن. كېيىن ئۇ ئۆز شېئىرلىرى بىلەن تېزلا كۆزگە چېلىقىپ، گېزىتخانىدا ئىشلەشكە باشلىدى.

بىزنىڭ رەسمىي تونۇشۇپ بىرگە بولغان ۋاقتىمىز 1951-يىلى بولدى. ئۇ چاغدا غۇلجىدىن روزى تەمبۇر ئىككىمىز ئۇرۇمچىگە ئون ئىككى مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش خىزمىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن بارغانىدۇق. يەكەندىن مەشھۇر مۇقام ئۇستىسى

تۇرداخۇن ئاكا بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى هوشۇراخۇن كەلگەنىدى. يولداش ۋەن تۇڭشۇ مۇقام ئاهاڭلىرىنى نوتىلاشتۇرۇش ئىشىنى ئىشلىدى. مەرهۇم شائىر ئابدۇكېرىم خوجايوپ تەرجىمە ئىشلىرىغا ياردەملەشتى. ئون ئىككى مۇقامنى قۇتقۇزۇپ قېلىشتەك تارىخىي ئەهمىيەتكە ئىگە بولغان بۇ خىزمەتنى ئۇتۇقلۇق ئاياغلاشتۇرۇشتا تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭمۇ هەسسىسى چوڭ بولدى. ئۇ مۇقام تېكىستلىرىنى خاتىرىلەش، رەتلەش، ئومۇمىي خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئىشلىدى. شۇ چاغدا بۇ ياش شائىر بىلىمسىنىڭ كەڭلىكى، گەپ - سۆز، مۇجەزمىنىڭ يېقىشلىقى بىلەن بىزده چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى.

ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش خىزمىتى ئاياغلاشقاندا بىز بىر بۆلۈم ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەنۇبىي شىنجاڭغا ماڭدۇق. يازغۇچىلار گۇرۇپپىسى ئىچىده تېيىپجان ئېلىيېۋمۇ بار ئىدى. ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەن ۋاقتىمىزدا يېڭى يىل كېلىپ قالدى (52 - يىلنىڭ كىرىشىغۇ، دەيمەن). ئاقسۇ ۋالىيي مەهكىمىسى بىزگە يېڭى يىلنى كۈتۈۋېلىش يۇزىسىدىن كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بەردى. زىياپەت ئۈستىده بىز ۋالىيي مەمتىمىن خەلپەتهاجىدىن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ قاتتىلى هېكىم نۇرنىڭ ئۈستىدىن چىقىرىلغان هۆكۈمنىڭ تەستىقلىنىپ كەلگەنلىكىنى، بۇ نەپرەتلىك جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكىنى ئۇقتۇق. تېيىپجان ئىككىمىز هېكىم نۇرنى بىر كۆرۈش تەلىپىنى قويۇۋىدۇق، ۋالىيي قېتىلدى.

هېكىم نۇر ئىتتىك قارماقتا يۇزىده چېچەك ئىزى بارده كۆرۈنىدىغان، ئوتتۇرا بوي، قارا نەرسە ئىكەن. ئۇنىڭ يالغۇز كىشىلىك كامېرىغا كىرىشىمىز بىلەن ئۇ: ماڭا گومىنداڭ پۇل، مېدال بەرگەن. مەن گومىنداڭغا سېتىلغان. مەنده ئون نەچچە جانىنىڭ قان قەرزى بار! دەپ سۆزلەپ كەتتى. مېنىڭ ئۇ چاغدا هېكىم نۇرنى كۆرۈشنى تەلەپ قىلىشىم، كېيىنكى چاغلاردا ل.

مۇتەللىپ توغرىسىدا سەھنە ئەسەرلىرى يېزىلىپ قالسا، ئۇنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش، ۋەقەلىكلەرنى سەھنىدە جانلىق ئورۇندىشقا پايدىلىق بولارمىكىن، دېگەن خىيالدىمن ئىدى. تېيىپجاننىڭمۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ توغرىسىدا مۇشۇنداق چوڭ بىر ئەسەر يېزىش ئۈيى بولسا كېرەك، بىز ئىككى - ئۈچ سائەتچە پاراڭ لاشتۇق. ئۇ ھېكىم نۇردۇن نۇرغۇن نەرسىلەرنى سوراپ خاتىرىلىۋالدى.

ھېكىم نۇرنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا سورالغان:

— مۇتەللىپنىڭ تۇرمىدە يازغان نەرسىلىرى بارمۇ؟ — دېگەن سوئالغا:

— تۇرمىدە قەغەز - قەلەم بېرەلمەيتتى. مۇتەللىپنىڭ ئوتتۇن كۆمۈرىدە تاملارغا يازغان شېئىرلىرى بولىدىغان، — دەپ جاۋاب بەرگىنى ئېسىمدە.

بىر - ئىككى كۈندىن كېيىن ھېكىم نۇرغا بېرىلگەن ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىندى. كېيىنكى يىللاردا تېيىپجان ئېلىيېۋقا لۇتپۇللا مۇتەللىپ توغرىسىدا چوڭراق بىر نەرسە يېزىشقا پۇرسەتمۇ بولمىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋ تۆۋەنكە چۈشۈپ چىتەيدە ئىشلەۋاتقان ۋاقىتلىرىدا، ماڭا ئورۇمچىگە يەنە بىر بېرىش پۇرسىتى بولۇپ قالدى. قىزمىنىڭ ئۆيىگە چۈشكەنىدىم. «تالادا بىرەيلەن چاقىرىۋاتىدۇ» دەيدۇ، چىقسام تېيىپجان ئىكەن. ئۇستىگە سەل ئۆڭگەن ئاددىي كىيىملەرنى كىيىۋاپتۇ. ئۆزى يەنە كۈلۈپ تۇرىدۇ.

— ئورۇمچىگە مەش - پەشلەرنى رېمونت قىلغۇزغىلى چۈشكەنتىم. سىزنى كەپتۇ، دەپ ئاڭلاپ، كۆرۈشمەي كېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمىدى، — دېدى. ئۆيگە تەكلىپ قىلسام، — يۇرۇڭ، ۋاقتىڭىز بولسا پاراڭلاشقاچ بازارغا كىرەيلى، — دېدى.

تېيىپجان بازاردىن ئىككى باغلام كاناي سېتىۋالدى. مەش

بىر نەرسىلەرنى ماشىنىغا باسقۇچە ھېلىقى كانايلاردىن بىرى ئاجراپ چۈشۈپ، تېيىپجاننىڭ مەڭزىگە تېگىپ قانىتىۋەتتى.

— كۆردىڭىزمۇ ئابدۇۋۇملىكا؟ — دېدى ئۇ مەڭزىنى سىلاپ تۇرۇپ كۈلۈپ، — ئادەمدىن ئامەت قاچسا، تۆگىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرسىمۇ خوخۇر چىشلەيدۇ، دېگەن ماتا شۇ.

ئۇ چاغلاردا تېيىپجاننىڭ ئۆيى توقۇمىچىلىق زاۋۇتىدا ئىدى. ئۆيگە چىقىشىمىزغا خەلچەم كۆرۈپ:

— ۋىيەي تېيىپجان، مەڭزىڭىز نېمە بولدى؟ — دېدى.

— ئۆزىگە ئوخشاش بىر نېمە بىلەن ئۇسۇشۇپ قالدى،— دەپ چاقچاق قىلدىم. تېيىپجان ۋە، — بايقىمىغانىنىڭ ئىشى-دە! — دەپ چاقچاقنى دەرھال ماڭا تەگكۈزدى.

ئۆزىمىز چۈشىنىدىغان بۇ چاقچاقتىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشۈپ كەتتۇق. تېيىپجاننىڭ ھەر قانداق ئېغىر كۈندە قالغاندەمۇ، ھاياتقا بولغان قىزغىنلىقىنى، ئۈمىدۋارلىقىنى، خۇش چاقچاقلىقىنى يوقاتمايدىغان خىسلىتى بار ئىدى.

70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ۋەزىيەتتە بىر ئاز ئۆزگىرىش بولدى. كلاسسىك ئاھاڭلارغا يېڭى تېكىستلەرنى سېلىپ ئېيتالايدىغان بولدۇق. بۇنى بىز «كونا بوتۇلكىغا يېڭى سۇ قاچىلاش» دەيىتتۇق. 1975 - يىلىمىكىن، بېيجىڭغا يىغىنغا بېرىپ، قايتىشتا تېيىپجان ئىككىمىز ئايروپىلاندا بىرگە بولۇپ قالدۇق. مەن سوزۇپ ئېيتىلىدىغان «ھاسىنىكام ئاھاڭى» غا سېلىپ:

مەن بۇرۇن يوقسۇل ئىدىم،
بالىلىرىمنىڭ ئەڭلى يوق،
ئالتە يەردىن ئۆڭ تىلەپ،
ئۆگىكىنى تاپسام تەڭنە يوق.
لەنەت ساڭا ئۆتمۈش زامان!

دېگەن تېكىستنى ئاستا غىڭشۇندىم. تېيىپجان دەرھالا قولىغا

قەلەم ئېلىپ:

ئەمدى بولدۇڭ بەختىيار،
چۆمدۇق قۇياشنىڭ مېھرىگە.
تۇنۇگۈنكى قۇل بۈگۈن،
بولدى خوجايىن ھەممىگە.

ئاپىرىن، ئازاد زامان!

دېگەن مىسرالارنى يازدى. قايتىپ كېلىپلا مەن بۇ يېڭى تېكىستنى «قاپقارا قوي كۆزلۈكۈم» ئاھاڭىغا سېلىپ، «ھاسىنىكام ئاھاڭى» ئارقىسىدىن ئۇلاپ ئېيتىپ رادىئوغا بەردىم. كېيىن تېپىپجان ئېلىيېۋنىڭ «داشۆگە ئۆزىتىش» دېگەن شېئىرىغا مەشھۇر چال غۇچىمىز ھۈسەنجان جامى بىر ياخشى مۇزىكا ئىشلىدى. بۇ ئاھاڭنى مەن ئالاھىدە زوق بىلەن ئىجرا قىلىپ كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتىم. تېپىپجان خۇشال بولۇپ، ئابدۇۋەلىكامنىڭ ئاۋازى ھازىرغىچە ياخشى تۇردى. بۇ ئادەمنى جارۇللايۋۇ ئەمەس، جاراڭلايۋېپ دېسە بولىدۇ، دەپ چاقچاق قىلغانىدى.

تېپىپجان ئېلىيېۋ خەلق ئاھاڭلىرى، كلاسسىك ناخشىلارنى بەك ياخشى كۆرەتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى «سېرىق ناخشىلار» دەپ قارالغان ھېلىقى يىللاردا ئۇ بۇ ئېسىل ئاھاڭلارنىڭ يوقاپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا يېڭى تېكىستلەرنى سېلىپ قايتىدىن سەھنىگە ئېلىپ چىقىشقا كۆپ كۈچ چىقارغانىدى. ئۇنىڭ بەزى مۇقام، ناخشىلارغا يازغان تېكىستلىرىنىڭ سۆزى كۈچلۈك، بوغۇملىرى يەڭگىل، ئەستە قالدۇرۇشقا ئەپلىك ئىدى. ئۇقۇغان كىشىنى ھوزۇرلاندۇراتتى.

1988 - يىل 9 - ئاينىڭ ئۇرۇمچىگە يىغىنغا بارسام، تېپىپجان ئېلىيېۋ ھوختۇرخانىغا كىرىپ قالغانىكەن. دوختۇرخانىغا بېرىپ يوقلىدىم. ئۇنىڭ روھى يەنىلا كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. 10 - ئاي بايرىمىدا ئۇنىڭ ئۆيىگە چىققانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆيىگە يوقلاپ باردىم. قايتىدىغان ۋاقتىمدا تېپىپجان مېنى زۇنۇن

قادىرنىڭ قېشىغا باشلاپ كىردى. شۇ يەردە بىزگە ئۇ ئۆزىنىڭ مەرھۇم داۋۇتجان ناسىرغا يازغان مەرسىيەسىنى ئوقۇپ بەردى. شائىر ئۆزىگىمۇ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ئەجەللىك ھېس قىلاتتى-مىكىن، ئاخىرقى مىسرالارنى ئوقۇغاندا ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش ئەگمەكتىدى.

كېيىنكى قېتىم، 1989 - يىل 2 - ئايدا ئاپتونوم رايون لۇق سىياسىي كېڭەش دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بارغىنىمدا تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئامىزىغا داخىل بولدۇم. ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرى قاتارىدا ئاق باغلاپ، مىڭلىغان ئادەملەر توپى ئىچىدە تۇپراقلىققا چىقتىم. ھايات شائىر كۆز ئالدىمدىن زادىلا كەتمىدى. ئۇ خەلقنىڭ ئۆز ئوغلى، ئۆز شائىرى ئىدى، ئۇنىڭ يازغانلىرى خەلقە بەكمۇ ياقاتتى. ئوچۇق، مۇھەببەتلىك، سورۇنلۇق يىگىت ئىدى. لەقەمگە يۆلەپ، يوشۇرۇن تىل بىلەن قىلىدىغان چاقچاقلىرى دەل جايىغا چۈشەتتى. دۇتار بىلەن خەلق ناخشىلىرىنى خېلىلا كېلىشتۇرۇپ ئېيتاتتى، ئۇنىڭدا ھەقىقىي بىر ئەدىبنىڭ خىسلىتى بار ئىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ زىكرى ئەلپەتتا، ھۆسەنجان جامى، ئەمەت ئۆمەر قاتارلىق پېشقەدەم سەنئەتچىلەر بىلەن كۆڭلى يېقىن ئىدى. غۇلجىغا كەلسىمۇ، روزىم سابىر، ھېزىم موللا، مەخسۇت ھاجىم، ھەرەمباغلىق ئابزار خەلپەم، پەنجىمىلىك ئەخمەت دامۇللا ھاجىم، چۇلۇقايدىكى تېيىپزات خەلپىتىم ئوخشاش ھۆرمەتكە سازاۋەر مۆتىۋەرلەرنى يوقلاپ تۇراتتى. ھەر قېتىم كەلگەندە ئۇ مېنىڭ بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ تۇراتتى. سالامەتلىكىمگە كۆڭۈل بۆلەتتى. قارارى يوق ئەجەل ئۇنى ئارىمىزدىن بەكمۇ ياش ئېلىپ كېتىپ، بىزنى داغدا قالدۇردى. خەلق بۇ پەرزەنتىنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ.

هائىر تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرى ۋە ئىستېلى

مۇھەممەت رەھىم

خەلقىمىزنىڭ شۆھرەتلىك شائىرى ۋە جامائەت ئەربابى تېيىپجان ئېلىيېۋ 1930 - يىل 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى چىلپەڭزە (كونا قورغاس) ناھىيىسىدە دىنىي ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى زاكىر خەلپەم يۇرت - جامائەتنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر، ئابرويلۇق دىنىي زات ئىدى. ئائىلىنىڭ مۇنداق ئىجتىمائىي مۇھىتى تېيىپجاننىڭ پەننىي ۋە دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇشىغا تولۇرتكە بولغان.

زاكىر خەلپەم ۋە ئۇنىڭ ئىلپەتلىرى شېئىر خۇمار ئادەملەر ئىكەن. ئۇلاردىن ئاڭلىغان شېئىرلار، مەدرىسىدە ئوقۇغان نەۋائى، فۇزۇلى، لۇتفى، سوپى ئاللايار ۋە شاھ مەشرەپلەرنىڭ غەزەللىرى تېيىپجاننىڭ قەلبىدە شېئىرغا ئىشتىياق قوزغىغان. ئۇ دەسلەپ قوشاق شەكلىدىكى شېئىرلارنى يېزىپ، مەكتەپنىڭ تام گېزىتىگە بەرگەن.

1945 - يىلى تېيىپجان دەسلەپكى شېئىرلىرىدىن بىر نەچچىنى ئېلىپ غۇلجىغا بارغان ۋە شېئىر، ھېكايە يازىدىغان زىيالىيلار بىلەن ئۇچراشقان. ئەمما، ئۇلارغا گەپ قىلالماي تارتىنىپ يۇرگەن. كېيىن زۇنۇن قادىرى، ئەلقەم ئەختەملەر بىلەن تونۇشۇپ، يازغان شېئىرلىرىنى كۆرسەتكەن. ئۇلار بۇ شېئىرلارنى ئوقۇپ كۆرگەندىن كېيىن ئون بەش ياشلىق بۇ بالىدا ئۇمىد بارلىقىنى سەزگەن ۋە ئۇنىڭغا ئىلھام بېرىپ، ياردەم قى-

لىشقا باشلىغان. شۇ چاغدا تېيىپجان «شېرىن ئارزۇيۇم ئۇچۇن ئۇستاز ۋە ئىمكان تاپتىم» دەپ چەكسىز خۇشال بولغان. لېكىن، ئون نەچچە كۈندىن كېيىن ئائىلىسىدىكىلەر تېيىپجاننى غۇلجىدىن ئېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، كۆپ ئۆتمەي يەنە كېلىۋالغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ ياخشى شارائىتقا ئىگە بولۇپ، ئىجادىي پائالىيەتنىڭ رەسمىي باشلىۋەتكەن.

ئىجادىيەتنىڭ تۇنجى قەدەملىرى

بىر كۈنى ئۇچ - تۆتسىز مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغان تۇنجى شېئىرىمىز ئۇستىدە پاراڭلاشتۇق. مەن «ملتىقىم» دېگەن شېئىرىمنىڭ جەريانىنى سۆزلەپ بەرگىنىمدىن كېيىن تېيىپجان كەپ باشلىدى:

— 1945 - يىلى بىزنىڭ ناھىيىمىزدە ھەربىي سەپكە ئەسكەر قوبۇل قىلىش ئىشى باشلاندى. مەنمۇ ئەسكەر بولۇپ، ئالدىنقى سەپكە بېرىشقا قىزىقىپ قالدىم. مەن ئۆزۈم يالغۇز ئەسكەر ئالىدىغان كومىسسىيىگە بارسام، ئۇلار: «سېنىڭ يېشىڭ كىچىك ئىكەن» دەپ مېنى قوبۇل قىلمىدى. مەن روھىم چۈشۈپ كەتكەن ھالدا ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. تاغام دېمەتلىك بىر كىشى مەندىن: «نېمە بولدۇڭ؟» دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا بولغان ئەھۋالنى ئېيىتتىم. ئۇ كىشى: «يۈر، مەن بىر سۆزلىشىپ باقاي» دەپ مېنى كومىسسىيە ئالدىغا باشلاپ باردى. ئۇ: «بۇ بالا ئەسكەر بولۇشقا بەك قىزىقىدۇ. سىلەر بۇنى يېشىڭ كىچىك ئىكەن دەپ قوبۇل قىلماپسىلەر. ئىرادىنى ياش بىلەن ئۆلچىسە توغرا بولمايدۇ» دېدى.

— كومىسسىيە مېنى يەنىلا قوبۇل قىلمىدى. ئەمما، ئۇ كىشى ھېلىقى سۆزنى مەندە ئاجايىپ بىر تەسىرات قالدۇردى. مەن ئۆيگە بارغۇچە، ئادەمنىڭ ئىرادىسىنى ياش بىلەن ئۆلچە-

گەن كومىسسىيەدىن رەنجىپ، بىر شېئىر يېزىشنى ئويلىدىم. شۇ ئاخشىمى «جەڭچى ئاكامغا» دېگەن شېئىرنى يازدىم. بۇ مېنىڭ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغان تۇنجى شېئىرىم.

1947 - يىلى بىز ئانچە - مۇنچە كىنو، تىياتىر كۆرگىلى باراتتۇق، كوچا سەيلىسى قىلاتتۇق. مۇنداق ۋاقىتلاردا تېيىپ جان بىز بىلەن كەمرەك بىللە بولاتتى. ئۇنىڭ ياتمىغا قاچالىلا كىرمەك، كىتاب ئوقۇۋاتقانلىقىنى ياكى بىر نەرسە يېزىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتۇق.

— جېنىڭنى قىينىما، قارى! يۈر، كىنو كۆرۈپ كېلەيلى، — دەپ زورمۇ زور باشلاپ چىقىپ كېتەتتۇق.

مەن شۇ چاغدا تېيىپجاننىڭ شېئىرنى كېچە ياكى كۈندۈز بولسۇن، تىنچ جايدا يازىدىغانلىقىنى كۆرگەنىدىم. ئۇ شېئىر يېزىۋېتىپ، قىيىن مىسرا، قىيىن كۇپلېتقا دۇچ كەلگەندە، يېزىلىپ بولغان كۇپلېتلارنى تەكرار ئوقۇپ كۆرۈش ئارقىلىق قىيىن كۇپلېتنى يېزىشقا يول تېپىۋالاتتى. تەسۋىرى ۋە قافىيە سى ھەر قانچە قاملاشقان بولسىمۇ، ئەگەر ئۇ ئاساسىي پىكىرگە باغلانمىسا، ئۇنداق مىسرا ۋە كۇپلېتنى چىقىرىپ تاشلايتتى.

بىر كۈنى مەن ئۇنىڭ ياتاق ئالدىدىكى پېشايۋاننىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ شېئىر يېزىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. يېقىن بېرىپ قارىسام، «يارات» دېگەن شېئىرنى يېزىۋاتقانىكەن. ئۇ ئۆچۈرۈۋەتكەن مىسرالارنىڭ ئىچىدە «ئات - ئېشەكتەك ئىشلىسەكمۇ يالجىماي ئۆتتۇق خاراب» دېگەن مىسرا بار ئىدى (بۇ 48 - يىلنىڭ باھار پەسلى بولسا كېرەك). «يالجىماي» دېگەن سۆز ماڭا يېڭى ھەم جايىغا چۈشكەن سۆزدەك تۇيۇلدى.

— باشقا ئۆچۈرۈۋەتكەن مىسرالىرىڭغا ماقۇل دەمسەن. بۇ بىر ئوبدان مىسرانى نېمىشقا ئۆچۈرۈۋەتتىڭ؟ — دەپ سورىدىم. تېيىپجان:

— بۇ مىسرادىكى پىكىر بىلەن قاپىيە قىلىنغان «خاراب»

سۆزى بىر - بىرىگە باغلانمىغان، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئويلاپ كۆرسەم، راست شۇنداق ئىكەن: «ئات - ئېشەك تەك ئىشلىسەكمۇ يالجىماي ئۆتتۈق» دېيىلسە، پىكىر ئايانغلىشىدىكەن - دە، «خاراب» دېگەن سۆزگە ئورۇن قالمايدىكەن. كۆڭلۈمدە: «مۇنداق دېگىن، دوستۇم! مىسرالاردىكى سۆزلەر بىلەن قاپىيە ھەمزىرھىم باغلىنىشى كېرەك ئىكەن» دەپ ئويلىدىم ۋە ئۆزۈم ئانچە دىققەت قىلمايدىغان بىر مەسىلىنى چۈشىنىۋالدىم. شۇنىڭدىن كېيىن مەن قاپىيە قوغلىشىپ كېتىپ قالسام، «يارات» دېگەن شېئىر يادىمغا كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

شېئىرىيەتتىكى ئوبراز

شېئىر يازغاندا پىكىرنى ئوبرازلىق ئىپادىلەش ئاسان ئەمەس. ئوبراز — شېئىرغا ستىلىستىك سەنئەت بېغىشلايدىغان مۇھىم ئامىل. تېيىپجان شېئىرىيەتنىڭ بۇ تەلىپىنى قولغا رەسمىي قەلەم ئالغان يىللاردىلا چۈشەنگەن ۋە ئۆگىنىشكە باشلىغان. ئۇ 1948 - يىلى يازغان «لۇتپۇللاغا» دېگەن شېئىرىنى «قىساس قۇشى ئەمەس قاناتسىز» دەپ ئاخىرلاشتۇرغان. بۇ «سەن ئۇچۇن قىساس ئالمىمىز» دېگەن پىكىرنىڭ يېڭىچە ئوبرازلاشقان شەكلى ئىدى. ئۇنىڭدىن ئاۋۋال مەن بۇ پىكىرنىڭ «قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ»، «قىساس خەنجىرى سۇنمايدۇ» دېگەنگە ئوخشاش ئوبرازلاشقان شەكىللىرىنى كۆرگەنىدىم.

مەن تېيىپجاندىن:

— سەن مۇشۇ مىسرانى قانداق ئويلاپ تاپتىڭ؟ — دەپ سورىدىم.

— قىساس دېگەن ئۆچ ئېلىشنى چۈشەندۈرىدىغان سۈبېيېكتىپ ئۇقۇم. مەن ئۇنى ئوبىيېكتىپ نەرسىگە، يەنى تىرىك

قۇشقا ئوخشاتتىم. شۇنىڭ بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان قىساس چۇشەنچىسى ئۆز رەقىبىنى ئىزدەپ ئۇچۇپ يۈرىدىغان باتۇر قۇشقا ئايلاندى، — دەپ جاۋاب بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئوبرازلىق پىكىر قىلىش ئارقىلىق شېئىرغا ئوبراز سىڭدۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتىنى ۋە ئۇسۇلىنى چۇشىنىۋالدىم.

1961 - يىل 4 - ئايدا «تارىم» ۋە «شۇغىلا» ژۇرناللىرىنىڭ مۇھەررىرلىرى غۇلجىغا باردۇق. تېيىپجانمۇ بىز بىلەن بىللە بارغانىدى. تۆت ئايلىق خىزمەت جەريانىدا ھەممىمىز شېئىر، ھېكايىلەرنى يازدۇق ۋە بىر - بىرىمىزگە كۆرسىتىپ پىكىر ئېلىشتۇق. مېنىڭ «يېزا غەزەللىرى» ناملىق چاتما شېئىرلىرىم ئىچىدىكى «يار دېسەڭ» دېگەن غەزىلىمدە: «كەل، قېنى، تاشلايلى ھىز مۇشكۈل جاپانى ئىرغىتىپ» دېگەن مىسرا بار ئىدى. تېيىپجان ئوقۇپ كۆرۈپ:

— «جاپانى ئىرغىتىپ تاشلايلى» دېگەندىن كۆرە، «جاپانىڭ قەددىنى پۈكلەپ تاشلايلى» دېسەڭ، تولۇق ئوبرازلىشىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بەردى.

شۇنىڭ بىلەن بۇ مىسرا «كەل، قېنى تاشلايلى بىز پۈكلەپ جاپانىڭ قەددىنى» قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. مەن جاپانى يولىدا پۇتلاشقان جانسىز نەرسىگە ئوخشاتقان بولسام، تېيىپجان ئۇنى دۈشمەن قاۋۇل، جانلىق مەخلۇققا ئوخشاتتى.

تېيىپجان قاچاندا بولسۇن بىلگىنىنى باشقىلاردىن ئايىماي دەرھال ئىگىسى ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان ھەر قانداق ئەدەبىيات ھەۋەسكارىغا پايدىسى تېگەتتىكى، قىلچە زىيىنى تەگمەيتتى.

تەخەللۇس توغرىسىدا

تېيىپجان ئىلىيەۋ بىزگە مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگەنىدى:

— بىر كۈنى مەدرىستىكى ھۇجرامدا ئولتۇرۇپ شېئىر يېزىشقا كىرىشتىم، شۇ چاغدا مېنى بىر تالىپ چاقىردى. مەن قەغەزلىرىمنى يىغىشتۇرۇۋەتمەي، بىر كىتابنىڭ ئۈستىدە قويغان پېتىم چىقىپ كېتىپتىمەن. ھويلىدىكى ئىشنى تۈگىتىپ ھۇجرىغا كىرسەم، موللام مەن يېزىۋاتقان شېئىرنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. ئىشكىتىن كىرىشىمگىلا ئۇ ماڭا ھومىيىپ قارىدى: «سەن نېمىشقا شېئىر يازىسەن؟ يەنە تېخى قۇرئاننىڭ ئۈستىگە قويۇپ يازىدىكەنسەن. قۇرئاننىڭ ئۇلۇغلۇقىنى بىلمەمسەن؟ ھۇنىگىدىن كېيىن يەنە شېئىر يازىدىغان بولساڭ، قولۇڭغا ئون دەررە ئۇرىمەن!» دەپ مېنى شېئىر يېزىشتىن چەكلىدى. بىراق، موللامنىڭ ئۇ ھەيۋىسى مېنىڭ جۇرئىتىمنى تۇسىيالمىدى. مەن موللامغا كۆرسەتمەي شېئىر يېزىۋەردىم. مۇشۇ ۋەقەدىن كېيىن مەن ئۆزۈمگە «جۇرئىتى» دەپ تەخەللۇس قويىۋالىدىم.

— تەخەللۇسنى ياخشى تاللىغانكەنسەن. بىراق، ئىشلەتمەي تاشلىۋەتتىڭ، — دېدۇق بىز.

بۇ سوئالىمىز شۇ چاغدا جاۋابسىز قالغانىدى.

1961 - يىل 4 - ئايدىن 8 - ئايغىچە بىز غۇلجىدا بولدۇق. بىر كۈنى ئىشتىن چۈشكەن ۋاقىتتا تەخەللۇس توغرىسىدا گەپ بولۇپ قالدى. بىرقانچە ئەدىبنىڭ ئۆزلەشكەن ۋە ئۆزلەشمىگەن تەخەللۇسلىرى سېلىشتۇرما قىلىنغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم خوجا مۇنداق دېدى:

— بەزى ياشلار تەخەللۇس بىلەن مەيدانغا چىقىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلار: نەۋائى، فۇزۇلى، لۇتفى، ھۇۋەيدا ... لاردەك شۆھرەت قازىنىشنى ئويلايدۇ.

— ئۇلارنىڭ بىر مۇنچىلىرى قويغان تەخەللۇسقا لايىق بىر نەرسە يازالماي، ئاخىرىدا «قالپاقتا تۇشلۇق قىرغىز يوق» بولۇپ قالىدۇ، — دېدى تېيىپجان.

— قالپاقنى كىيىشكە ئالدىرىغان بىلەن ئۇنىڭ ھۆددىسى

دىن چىقىش ئۇچۇن جۇرئەت كېرەك ـ تەـ!

ئابدۇكېرىمنىڭ بۇ گېپى تېيىپجاننىڭ 50 ـ يىللاردىن بۇيان ئىشلەتمىگەن «جۇرئىتى» دېگەن تەخەللۇسىغا كىنايە قىلىنىۋاتاندى.

ـــ سىزنىڭ «قالپاق» قا ئوخشاپلا كېتىدىغان بىر تەخەللۇسىڭىز بارغۇ! شۇنى نېمىشقا ئىشلەتمەيسىز؟ ـــ دېدى تېيىپجان.

ھەممىز جايىغا چۈشكەن بۇ چاقچاقتىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشتۇق.

ـــ مەنمۇ كلاسسىكلارنى دوراپ تەخەللۇس قويۇۋاپتىكەنـمەن ـــ دېدى تېيىپجان، ـــ تەخەللۇس قويۇش، بىرىنچىدىن، كلاسسىكلاردىن قالغان ئەنئەنە. ئىككىنچىدىن، شۇلار ياشىغان جەمئىيەت شۇنى تەلەپ قىلاتتى. ھازىر ئۆز غايەڭ، ئۆز تىلىـكىگە مۇۋاپىق خالىغىنىڭنى يازغىلى بولىدىغان جەمئىيەتتە تەخەللۇسنىڭ ھاجىتى يوق ئىكەن. شۇڭا، مەن زۆرۈر بولمىغان شارائىتتا زادى ئىشلەتمىدىم.

بىز مۇشۇ چاقچاق ئارىلاش سۆھبەت نەتىجىسىدە تەخەللۇسقا قارىتا چۈشەنچىمىزنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدۇق.

ئىجادىيەتتىكى ئەستايىدىللىقى

1979 ـ يىل 2 ـ ئايدا «تىيەنئەنمېن شېئىرلىرى» توپلىمىنىڭ تەرجىمە تەھرىرلىكىنى ئىشلەش ئۈچۈن مەنمۇ بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتىغا باردىم. بۇ ئىش تۈگىگەندىن كېيىن تېيىپجان «تۈگىمەس ناخشا» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنىڭ 2 ـ نەشرىنى تەييارلاشقا كىرىشتى. مەن ئۇنىڭغا ياردەملەشتىم.

تېيىپجان «ساڭ مۇدىرنىڭ زىياندا شقا قارشى ئاجايىب

تەدبىرى توغرىسىدا قوشاق» دېگەن ساتىراسىنىڭ بىر يېرىنى ماڭا كۆرسەتتىم:

— مۇشۇ كۈپلېت ياخشى يېزىلماپتىكەن. قىزىقچىلىقتىنا سەزمەپتىمەن. ئەمدى تۈزەتمىسەم بولمىغۇدەك. سېنىڭچە، بۇ كۈپلېتنى قانداق تۈزەتسەم بولار؟ ئويلاپ باقە! — دېدى.

— پېشانەڭنى سىلاپ قوي،
ئېچىپ يۈرگىن كۆزۈڭنى!
— بىكار، ھازىر كۆرسەن
ئۇچقۇرغاندا ئۆزۈڭنى!

تۈزەتمەكچى بولغان بۇ كۈپلېتنى باشتىكى ۋە ئاخىرىدىكى كۈپلېتلار بىلەن قوشۇپ بىرنەچچە قېتىم ئوقۇدۇم. لېكىن، دەرھال بىرەر ياخشىراق لايىھىنى قويالمىدىم. ئاخىرىدا:

— بۇ يەرگە «ئۆزۈڭنى مەھكەم تۇت، قوشناڭنى ئوغرى تۇتما» دېگەن ماقال باب كېلىدىكەن، — دېدىم.

ئۇ مۇشۇ كۈپلېت ئۈستىدە ئويلىنىپ ئولتۇرغاندا، ئابدۇكېرىم خوجا چاقىرىپ چىقىپ كەتتى. ئەتىسى تېپىپچان ھېلىقى كۈپلېتنىڭ تۈزىتىلگەن نۇسخىسىنى كۆرسەتتى:

— «مەھكەم بولغىن ئۆزۈڭگە،
ئوغرى تۇتما قوشناڭنى» —
دېمەكنمۇ كونىلار،
نەگە يېدىڭ ئاش - نانىنى؟
يا غازلارنىڭ بىرىگە
ئاچقۇچۇڭنى بەرگەنمۇ؟
ياكى سەن بىرەر غازنىڭ
تام تەشكىنىنى كۆرگەنمۇ؟

— بىر ناچار كۇپلېتتىن ئىككى ياخشى كۇپلېت چىقىپ تۇ، — دېدىم مەن.

— سېنىڭ ماقال - تەمسىلچىلىكىڭ ئەسقېتىپ قالدى، مەتربېھىم①، — دېدى تېيىپجان.

شۇ چاغدا ئۇنىڭ باشقا بىر شېئىرمدىكى يەنە بىر نۇقسان يادىمغا كەلدى:

— تېيىپجان، سېنىڭ «ھەيرانمەن» دېگەن شېئىرىڭنىڭ ئىككىنچى كۇپلېتىدا ئارزاق نۇقسان بار ئىكەن، ئاڭلاپ باق:

ئەجەب بۇگۈن «سەن» دېگەن تىلنىڭ
قانداقلارچە «سىز» گە بۇرالدى؟!

بۇ مىسرالاردىكى «ئەجەب بۇگۈن» بىلەن «قانداقلارچە» دېگەن سۆزلەر دەل جايىغا چۈشمىگەن. مېنىڭچە:

نەچچە ۋاقىتتىن «سەن» دېگەن تىلنىڭ
ئەجەب بۇگۈن «سىز» گە بۇرالدى؟!

دەپ تۈزەتسەك، رەۋىش سۆزلەر جايىغا چۈشىدىكەن، — دېدىم مەن.

تېيىپجان ئويلاپ كۆرۈپ:

— راستە، بۇ پىكرىڭمۇ توغرا! بۇ نۇقساننى قاچان سەزدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

—«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» يىللىرى كۇندۇزى «ئۇزۇن-دە»، كېچىسى ھېكايە، شېئىر ئوقۇپ يۈرگەن كۇنلەردە سەزگەنىدىم.

— پىكىر قوغلىشىپ، رەۋىشلەرگە دىققەت قىلماپتىمەن، —

① كونا قەلەمكەش دوستلىرىم مېنى شۇنداق ئاتىشاتتى.

دەپ ئەپسۇسلاندى ئۇ، — شۇنىڭ بىلەن سۆزلەرنىڭ دەللىكى بۇزۇلۇپتۇ. شېئىردا مىسرالارغا تىزىلغان سۆزلەرنىڭ دەللىكى خۇددى تارازنىڭ چوكىسى تۇزلەنگەندەك دەلمۇ دەل كېلىشى كېرەك.

نەزەرىيە خاراكتېرلىك بۇ سۆز ماڭا يېقىپ كەتكەچكە شۇ چاغدىلا خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىۋالدىم. ئۇنىڭ بۇ ئورۇنلۇق پىكىرلەرنى دەرھال قوبۇل قىلغانلىقى ماڭا نىسبەتەن ئىشەنچ ۋە ھۇرمەت ئىزھار قىلغاندەك تۇيۇلدى. مەن ئۆزۈن يىللىق تەھرىرلىك خىزمىتىم جەريانىدا «ئۆزۈمنىڭ يازغىنى ياخشى» دەيدىغان، پىكىر قوبۇل قىلمايدىغان شائىرلارنى كۆپ كۆردۈم. مۇنداق شائىرلار يازغان شېئىرلىرىنى باشقىلارغا كۆرسەتمەيمۇ قالمايدۇ، پەقەت ماختاشنى تەمە قىلىپ كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئورۇنلۇق پىكىرلەرنىمۇ قوبۇل قىلغۇسى كەلمەيدۇ. تېيىپجان ئۇنداقلاردىن ئەمەس ئىدى. 1956 - ۋە 1957 - يىللىرى يېزىلغان يۇقىرىدىكى ئىككى شېئىرىنىڭ نۇقسانلىرىنى 1979 - يىلى تۇزەتكەنلىكى ئۇنىڭ شېئىرغا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ شۇ چاغدا: «مەن تېخى نۇقسانسىز شېئىر يازالايدىغان دەرىجىگە يەتمىدىم. ئۆز شېئىرلىرىنى نۇقسانسىز ھېس قىلغان ئادەم پىكىر قوبۇل قىلالمايدۇ. پىكىر قوبۇل قىلمىغان ئادەم ئىجادىيەتتە راۋاج تاپالمايدۇ» دېگەنىدى.

شۇ يىلى تېيىپجان بېيجىڭدا بىر نەچچە شېئىر يازدى. يازغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىزگە ئايرىم - ئايرىم كۆرسىتىپ پىكىر سورىدى. ئۇ پىكىرلەرنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلايتتى. قايىل بولغان ۋە كۆڭلىگە ياققان پىكىرلەرنى دەرھال يېزىۋالاتتى، ئاندىن شۇ پىكىرلەرگە ئاساسەن نۇقسانلارنى تۈزىتەتتى. ئۇنىڭ بۇ ئادىتى ماڭا 1948 - يىلدىن بۇيان مەلۇم ئىدى. ئۇ مۇشۇ ئادىتى بىلەن بىر قېتىم چوڭ پالاكەتكە ئۇچرىغانىدى. 1962 - يىلى تېيىپجان «ئاساسەن» نامىك شىكايىتى نامـ

لىق ساتىرىك شېئىرىنى يېزىپ، ئۆز ئادىتى بويىچە بەزى يولداشلارغا كۆرسىتىپ پىكىر سورىغان.

— بۇ شېئىرىڭىز ياخشى يېزىلىپتۇ. ئەمما، ۋەزىيەتكە توغرا كەلمەيدۇ. بۇنى ئېلان قىلىشىڭىز بالاغا قالمىسۇن، — دېگەندى مەرھۇم روزى قاسىم.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇكېرىم خوجا ۋە پەتتار جان مۇھەممەدلەرگە كۆرسەتكەن. ئاخىرىدا پەتتارجان بۇ شېئىرنى تەقدىم قىلىپ، يوقىتىپ قويدۇم، دەپ بەرمىگەن. شۇ چاغدا «ئاساسەن، نېگە شىكايىتى» مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغانىدى. 1963 - يىلىدىكى سىياسىي ھەرىكەتتە پەتتارجان بۇ شېئىرنى شىفوكراپتا كۆپەيتىپ باستۇرۇپ، «زەھەرلىك ئوت - چۆپ» دېگەن بەتنام بىلەن قوشۇپ تارقاتقان. شۇنىڭ بىلەن بۇ شېئىر خۇددى يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىگەندەك، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ ساھەسى بويىچە ئومۇميۈزلۈك تەنقىدلەنگەندى.

شېئىرنىڭ جېنى — پىكىر

قېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ شېئىرىيەت توغرىسىدىكى سۆھبەتلەردە بايان قىلغان پىكىرلىرىدىن، ئادەتتىكى گەپ - سۆزلىرىدىن، ئەڭ مۇھىمى، ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدىن قارىغاندىمۇ ئۇ ھەر شېئىرنىمۇ تەۋەككۈل قىلىپ يېزىپ باققان ئەمەس. شېئىر بولغۇدەك بىر يېڭى پىكىر تاپقاندىلا، ئاندىن قولىغا قەلەم ئېلىپ، شۇ پىكىرنى مۇۋاپىق ۋەزىن ۋە شەكىل بىلەن شېئىر قىلىپ يازغان شائىر. ئۇ بىرىنچى شېئىرى «جەڭچى ئاكامغا» دىن باشلاپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان ئىجادىي پائالىيىتىدە: «ئاۋۋال شېئىرىي پىكىرنى تاپ، ئۇنى ئاز - تولا كاللاڭدا پىشۇر. ئاندىن قولۇڭغا قەلەم ئال» دېگەن ياخشى ئىستىلنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان (بۇيرۇتمىلارغا ئاساسەن يېزىل-

غان قسمەن شېئىرلىرى بۇنىڭ سىرتىدا). شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ھەر دائىم «شېئىرنىڭ جېنى — پىكىر» دەپ قاراپ كەلدى. ئۇ مۇشۇ كۆزقارىشىنى بىر كۇپلېت رۇبائىيسىدا كىشىلەر تەئەججۇپ ئەيلىگۈدەك ماھارەت بىلەن بايان قىلغان:

شېئىر يازمىقىم ھەۋەستىن ئەمەس،
شېئىر — مەن ئۈچۈن ۋىجدان ئىشى، بەس.
پىكىر — يۈرىكىم، مىسرالار — تومۇر،
ھەرپلەر — قېنىم، ۋەزىنلەر — نەپەس.

مەن ئۆمرۈمدە شېئىر ۋە ئۇنىڭدىكى پىكىرنى مۇنداق ھەققانىي ۋە بەدىئىي تەسۋىرلىگەن رۇبائىي ياكى شېئىرنى كۆرمىگەنىدىم.

تېيىپجاننىڭ نۇرغۇن شېئىرلىرىدا ئاساسىي پىكىر ياكى شېئىرىي يەكۈن ئەك ئاخىرقى كۇپلېتتا جايلاشتۇرۇلغان. مۇنداق شېئىرنى ئوقۇغان كىشىدە كۆكۈل قانائەتلەنگەن، ھاردۇق چىققان تۇيغۇ - سېزىم پەيدا بولىدۇ. مەسىلەن: «تۇگىمەس ناخشا», «ئۇرچۇق باتۇر», «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل», «شۇم بالا», «كۆرۈۋېدىم چۈشۈمدە بۇلبۇل», «كەۋسەر», «تېۋىلغا», «يەرنى ئاسماندا كۆرۈپ پەس چاغلىماڭ», «سىنچىنىڭ سۆزى» قاتارلىق نۇرغۇن شېئىرلىرى كىشىنى ھۇزۇرلاندۇرىدىغان يېڭى شم ۋە يەكۈن بىلەن ئاخىرلاشقان. بۇ ھەقتە تېيىپجان ئۆزى مۇنداق دېگەنىدى:

— مەن شېئىرنى شۇنداق يېزىش كېرەك دەپ قارايمەن. ئۆزۈمۇ شۇنداق يېزىپ ئادەتلەنگەن. بەشى قويۇق، ئاخىرى سۇيۇق شېئىرلارنى ئوقۇسام، خام تاۋۇز يېگەندەك بولىمەن. ھەر بىر شېئىرنى بىر قۇلۇپقا ئوخشاتساق، ئۇنىڭ ئەك ئاخىرقى كۇپلېتنى ئاچقۇچ دەپ چۈشەن. مەن ئاخىرقى كۇپلېتنى

شۇنداق يازغىنكى، ئاچقۇچنى قۇلۇپقا سېلىپ تولغىساڭ شىركەت قىدا ئېچىلغاندەك، ئاساسىي پىكرىڭنىڭ مېغىزلىق يېرى لاپپىدا ئېچىلىسۇن. مانا شۇ چاغدا كىتابخانىلىرىڭ سەندىن رازى بولىدۇ.

شېئىرىيەتنىڭ بۇ تەلىپى شائىرنىڭ ماھارىتىنى نامايان قىلىدىغان، شېئىرنىڭ بەدىئىي قىممىتىنى ئاشۇرىدىغان مۇھىم ئالاھىدىلىكتۇر. بىز بۇ ئالاھىدىلىكنى كۆپرەك تېپىپچان ئېلىيۇتنىڭ شېئىرلىرىدىن كۆرۈۋالالايمىز.

ئاروز ۋەزىنىڭ «كاجلىقى»

مېنىڭ تېپىپچان ئېلىيۇت بىلەن بولغان قىرىق ئىككى يىللىق دوستلۇق ۋە كەسپداشلىق مۇناسىۋىتىم جەريانىدا ئۇنىڭ كېچىسىمۇ، بەزىدە كۈندۈزىمۇ شېئىر يېزىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆپ قېتىم كۆرگەنمەن. پەقەت ئۇنىڭغا تىنچ شارائىت بولسا، دەپتەرنى تىزغا قويۇپ ئولتۇرۇپمۇ يېزىۋېرەتتى.

بىر كۈنى چۈشتە ئۇنىڭ ئۆيىگە بارسام، شېئىر يېزىۋاتقانىكەن. مەن بىلەن ئاددىيلا كۆرۈشۇپ:

— مەن ھازىر تەۋەللۇت ئۇستىدە. بىر پەس ئولتۇرۇپ تۇرا! — دېدى - دە، ياتاق ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. مەن مېھمانخانىدا ئولتۇرۇپ تۇردۇم. بىر ئازدىن كېيىن كىچىك قىزى شۇ ئۆيگە كىرىپ، ئىشكنى ياپماي يېنىپ چىقتى. قارىسام، تېپىپچان ئۆيدە ئۇ ياقتىن - بۇ ياققا مېڭىپ يۈرۈپ، پىچىرلاپ بىرنېمىلەرنى دەپ شېئىر مىسرالىرىنى تۇزەۋېتىپتۇ.

مېھمانخانىدىكى ئۇستەل ئۈستىدە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بىر-نەچچە كىتابى تۇرۇپتۇ. مەن شۇلارنىڭ ئىچىدىن «خەزايىنۇلمە-ئانىي» نى ئېلىپ، ئۇ يەر - بۇ يەردىن بىر نەچچە غەزەلنى ئوقۇدۇم. بۇ كىتابنىڭ بەزى ۋاراقلىرى قاتلانغان، بەزى غەزەل-

لەرگە بەلگە قويۇلغان. بۇ ئۇنىڭ «نەۋائى غەزەللىرى» توپ-لىمىنى ئىشلەۋاتقان ۋاقتى ئىكەن. ئۇش ئارىلاپ كەلگەن بۇ ئىلھاممۇ ئۇنى بىر سائەتتىن كۆپرەك ئاۋارە قىلغانىدى.

تېيىپجان شېئىرنى يېزىپ بولۇپ ئۆيدىن چىقتى:

— سېنى ساقلىتىپ قويدۇم، رەنجىمە! «تۆمۈرنى قىزىقىدا سوق» دېگەن شۇ. ئاخشاملىقا قانات ـ قۇيرۇقلىرىنى بىر قۇر تۇزەشتۇرسەم پۇتىدۇ. قېنى، ئەمدى ئۆز گېپىمىزنى قىلايلى، — دېدى.

بىز مۇھىم گەپنى تۇگەتكەندىن كېيىن پارىكىمىز ئاروز ۋەزىنىڭ تەلەپچانلىقى ۋە كاجلىقى توغرىسىدىكى مەسىلىگە يۆتكەلدى. تېيىپجان كلاسسىك شائىرلارنىڭ بەزى سۆزلەرنى قىسقارتىپ، (مەسىلەن: «بىلەن» نى «لە»، «نېمە ئۈچۈن» نى «نېچۈن» قىلىپ)، بەزى سۆزلەرنى ئۇزارتىپ، (مەسىلەن: «ئاسمان» نى «ئاسمان»، «ئاشنا» نى «ئاشىنا»، «كاشكى» نى «كاشىكى» قىلىپ ئىشلەتكەنلىكى توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— ھازىر بىزدە ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ. ھەممە سۆزلەرنىڭ ئىملاسى قېلىپلاشتۇرۇلغان. مەن تىل ـ يېزىق كومىتېتىدىن ئاروز ۋەزىنىدە بىر قىسىم سۆزلەرگە ئازراق «ئاپتونومىيە» بېرىشنى ئىلتىماس قىلاي دەۋاتىمەن.

— سەنغۇ ۋەزىنگە چۈشمىگەن سۆزلەرنى بىر ئامال قىلىپ چۈشۈرىسەن، — دېدىم مەن، — بەزى شائىرلار بۇ جەھەتتە كلاسسىكلاردىن «ئېشىپ» كەتتى ... ئۇلار ئۆزلىرى ۋەزىنگە چۈشۈرەلمىگەن سۆزلەرنى خالىغانچە قىسقارتىپ، ئۇزارتىپ ياكى بۇزۇپ چۈشۈرگەنلىكىنى كۆردۈم. مەسىلەن:

«بىر يېقىم سادا» — («بىر يېقىملىق سادا» دېمەكچى)، «كەلگۈسىمىز» — («كەلگۈسىمىز» دېمەكچى)، «يولباش» — («يولباشچى» دېمەكچى)، «زوقلىدىم» — («زوقلاندىم» دېمەكچى)، «شۇ تاپ» —

(«شۇ تاپتا» دېمەكچى)، «ھەر دەمى» — («ھەر دەم» دېمەكچى)، «قېنىشلاپ» — («قېنىپ» سۆزىنى بۇزۇپ «يېنىشلاپ» قا قاپىيە قىلغان).

يۇقىرىدىكى مىساللار ئىملا خاتالىقى بولماستىن، بەلكى ۋەزىن، تۇراق ۋە قاپىيە ئېھتىياجى بىلەن شۇنداق بۇزۇپ ئىشلىتىلگەن. بۇنداق بۇزۇشنى بىلىپ، تۇزەشنى بىلمەيدىغان «سۆز ئىسلاھاتچىلىرى» ھېنجاكنىك ھەممە يېرىدىن تېپىلىشى مۇمكىن. شېئىر تىلى ئۈچۈن ئالراق «ئاپتونومىيە» سورىساق، بۇ ئىلتىماسسىز قوبۇل قىلىنسا، ئۇ چاغدا يۇقىرىقىدەك تىل ئۆگەنمەستىن، ئىزدەنمەستىن، ساق سۆزنى بۇزۇپ شېئىر يازغان شائىرلار ئۈچۈن دەستەك بولۇپ قالىدۇ ئەمەسمۇ!

— تونۇرا، — دېدى تېيىپجان، — مەسىلىنىڭ بۇ تەرىپىمۇ بار ئىكەن. شېئىرنى ئىچ پۇشۇقى دەپ بىلىدىغان «شائىرلار» نىڭ ۋە ئۇنى سەزمەيدىغان مۇھەررىرلەرنىڭ دەستىدىن شېئىرلىرىمىز نىڭ ساپاسى تۆۋەنلەپ كەتتى. شۇنداقلارنىڭ قارىتىپ «كۆلەلمىگەن ھالىڭغا ھەجەيمە» دېگەن مەزمۇندا بىر ساتىرا يازغۇم كېلىدۇ. بىراق، بەزىدە مېنىڭمۇ كۆلەلمىشىم چاغلىق بولۇپ قالىدۇ.

مەن كۆڭلۈمدە: «تېيىپجاندەك بىر شائىر شۇنداق دەۋاتقان يەردە، مېنىڭ كۆلەلمىشىم تېخىمۇ چاغلىق ئىكەن» دەپ ئويلىدىم. شۇ چاغدا تېيىپجاننىڭ ئۆز شېئىرلىرىدا جانلىق تىل بىلەن ئەدەبىي تىلنى خۇددى قىز بىلەن يىگىت قۇچاقلاشقاندەك گىرەلەشتۈرۈپ، ئويىنتىپ، ئەگىتىپ ۋە ئوبرازلاشتۇرۇپ ئىشلەتكەن شېئىرلىرى كۆز ئالدىمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» دېگەن شېئىرىدا مۇنداق بىر مىسرا بار:

«ئۆلگىنىم مىڭ ياخشى بولغاندىن تىرىك شەرمەندە مەن».

بۇ مىسرادىكى «تىرىك شەرمەندە بولغاندىن ئۆلگىنىم مىڭ ياخشى» دېگەن پىكرىنى شېئىرىي ئىنۇپىرىسىيەدىن ئۇستە

لىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئارۇز ۋەزنى رەمەل بەھرىنىڭ «پائىلا-تۇن/ پائىلاتۇن/ پائىلاتۇن/ پائىلۇن» (رەمەلى مۇسەممەنى مەھ-زۇپ) تۈرىگە چۈشۈركەن ۋە ئاساسىي پىكىرگە بويسۇنىدىغان تولۇق قافىيىنىمۇ تولدىن بەرمىگەن.

تېيىپجان «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» نى يازغاندا، ئارۇز ۋەزنىنىڭ كاجلىقىغا قىلچە دۇچ كەلمىگەن. ئۇنىڭدىن كېيىنكى بەزى شېئىرلىرىمدا دۇچ كەلگەنلىكىنى يوشۇرمىغانىدى. ئۇنىڭ 1977 - يىلى يازغان «زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار» دېگەن شېئىرى مۇتەقارىب بەھرىنىڭ «پەئۇلۇ پەئۇلۇن/ پەئۇلۇ پە-ئۇل» — (مۇتەقارىبى مۇسەممەنى ئەسرەمى مەھزۇپ) تۈرى بويىچە يېزىلغان بولۇپ، ئۇچىنچى كۇپلېتنىڭ ئىككىنچى ۋە ئۇچىنچى مىسرالىرىدىكى «جۇشقۇنلىنىپ»، «ئىش ئوڭلىنىپ» دېگەن سۆزلەر «پەئۇلۇ پەئۇل» (— VV —) تەپئىلىگە تولۇق چۈشمەي قالغان. مەن مۇشۇ نۇقسانىنى كۆرسەتسەم، ئۇ قىلچە سەۋەب كۆرسەتمەي ئىقرار قىلدى:

— مۇشۇ شېئىردىكى مەن بويسۇندۇرالمىغان كاجلىق شۇ. سەنمۇ ئارۇزنىڭ ئۇستىسىغۇ، قېنى، ئاشۇ پىكىرنى قاچۇرماي تولۇق چۈشۈرۈپ باقە! — دېدى.

— سەن بويسۇندۇرالمىغان كاجلىقنى بالىلىرىمىز بويسۇنۇ-دۇرار، — دېدىم مەن.

بىر كۈنى مەن ئۇنىڭ ھەزەج بەھرىدىكى ئەكى قېيىن تۈرلە-رىدىن بىرى «مەپئۇلۇ / مەپائىيلۇ / مەپائىيلۇ / پەئۇلۇن» (ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەب مەكپۇپى مەھزۇپ) تۈرى بويىچە يېزىلغان «ئەمدى ئېغىز ئاچما» دېگەن غەزىلىنى ئوقۇپ تەسىلىم ئەيلەپ قالدىم. بۇ غەزەلدىكى پىكىر ۋە تەسۋىرلەرنىڭ ستىلىستىكا تەلەپ-لىرىگە مۇۋاپىق بايان قىلىنغانلىقىدىن باشقا، ۋەزن، قافىيە ۋە رادىپلارنىڭ ماسلىشىپ كەلگەنلىكى (ئارۇز ۋەزنىنىڭ كاجلىقىغا دۇچ كەلمىگەنلىكى) مېنى ھەيران قالدۇرغانىدى. ھازىرقى زا-

مان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە ئاروز ۋەزنىنىڭ بۇ قىيمىن تۈرلىرى بويىچە تېيىپچاندىن باشقا بىر كىشىنىڭ شېئىر يېزىپ باققانلىقىنى كۆرمىدىم. تېيىپچانىنىڭ 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا يازغان بىر قانچە غەزەللىرى ئۇنىڭ شائىرانە تەپەككۇرىنىڭ، تىل بايلىقىنىڭ ۋە ئىستېداتىنىڭ جەۋھىرى سۈپىتىدە جۇلالىنىپ تۇرىدۇ.

تېيىپچان ئېلىمىزغا بارماق ۋەزىدە شېئىر يازغاندا، ئېنىق لىق ۋە راۋانلىقنى كۆزدە تۇتۇپ، تۇراقلا بەكمۇ ئېتىبار قىلىپ كەتمەيتتى. ئەمما، ئاروز ۋەزىدە شېئىر يازغاندا، ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى مۇزمايىتتى. بۇ ھال ئۇنىڭ نەۋائىي، سەككاكى، فىرداۋسى، شىرازى ۋە باشقا كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىنى كۆپ مۇتالىئە قىلغانلىقىنىڭ، جانلىق ئۆگەنگەنلىكىنىڭ ۋە شۇ ئۇسلۇبتا يېزىشقا ئادەتلەنگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

فولكلور — خاسىيەتلىك بىلەي

تېيىپچان ئېلىمىزنىڭ ئىجادىيەت يولى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى (فولكلور) بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدىكى ماھارەت ۋە بالاغەتنىڭ گەۋدىلىك قىسمىنى فولكلور ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتنى ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق يېتىلدۈرگەن. تېيىپچان بىرەر نەرسە يېزىشنى ئويلىغان مىنۇتتىن تارتىپ، تاكى يېزىپ بولغانغا قەدەر فولكلورنىڭ يېنىك ژانىرلىرى ۋە ئاممىباب تىلى ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسىدىن يىراق بولمىغان. ئۇ نۇرغۇن شېئىرلىرىدا خەلق ماقال - تەمسىللىرى ۋە قوشاقلىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغان. بىرقىسىم شېئىرلىرىغا خەلق لەتىپىلىرى ۋە رىۋايەتلىرىنى مەزمۇن قىلغان. ئومۇمەن ئۇنىڭ فولكلورنىڭ بىرەر ئېلېمېنتى سىڭدۈرۈلمىگەن شېئىرىنى تېپىش قىيىن. «ساڭ مۇدىرىنىڭ زىياندا شقا قارشى ئاجايىپ تەدبىرى توغرىسىدا قوشاق»

يۇقىرىدىكى پىكىرلىرىمنى قانائەت دەرىجىسىدە ئاشۇرۇپ ئىسپاتلايدىغان ئېپىك شېئىرىدۇر. بۇ «قوشاق» نى شېئىر ھەۋەسكارلىرىلا ئەمەس، بەلكى شېئىرغا تىزىقمايدىغان ئادەملەرنىمۇ سۆيۈپ ئوقۇغانلىقىنى كۆرگەنمەن. بۇ «قوشاق» ھەلق تىلى، خەلق ئۇسلۇبى ۋە خەلق ھېسسىياتى بىلەن يېزىلغاچقا، ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئېستېتىك تەشنالىقىنى قاندۇرالايدىغان سۈزۈك بۇلاق سۈيىگە ئوخشايدۇ.

بۇ «قوشاق» نىڭ شۇ يەرلىرىگە قايىلمەنكى، 1) خەلق ئىجادىيىتىدىكى ئەڭ زېرەك، گەپدان ئادەملەرنىڭ سۆزلىرىدەك، پۈتۈن مىسرادا دېيىشكە تېگىشلىك گەپنىڭ ئوبرازلىق، چىرايلىق ۋە مېغىزلىقلىرى دېيىلگەن. 2) خەلق چۆچەكلىرىدەك باشلىنىپ، خەلق ماقال - تەمسىللىرى بىلەن جانلاندۇرۇلغان. بۇلاردىن باشقا، شائىر ئۆزىنىڭ تۇرمۇش بىلىملىرىگە تايىنىپ توقۇغان ئىجادىي ماقال - تەمسىللىرى بىلەنمۇ بۇ «قوشاق» - نى بېيىتقان. 3) مۇشۇ 116 مىسرا قوشاقنىڭ تەركىبىدە كىتاب سۆزلىرىدىن پەقەت تۆتى (تەدبىر، ھۇجۇم، ھوقۇق، پرىنسىپ) بار ئىكەن. توقسان توققۇز پېرسەنت خەلق تىلى بىلەن يېزىلغان، ئىچ - ئىچىدىن ھەجۋىي كۈچ جۇش ئۇرۇپ تۇرىدىغان بۇ ساتىرىك «قوشاق» نى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بىر نادىر ئەسەر دېيىشكە ئەرزىيدۇ.

مەن بۇ «قوشاق» نى ھەر قېتىم ئوقۇسام، قولۇمغا قەلەم ئېلىۋالغىنىمغا خىجىل بولىمەن. بىر پەستىن كېيىن «يولۋاس ئاتقانمۇ ئوۋچى، توشقان تۇتقانمۇ ئوۋچى» دېگەن نەقىل بىلەن كۆڭلۈمگە تەسەللى تاپىمەن. مەن بۇ «قوشاق» نىڭ بەدىئىي سېھىر كۈچىگە شۇنچىلىك مەھلىيا بولغانلىقىم ئۈچۈن ھېكمەن، 1979 - يىلى بېيجىڭدا ئۇنىڭ ئىلھام مەنبەسىنى ۋە يېزىلىش جەريانىنى سوراپ كۆرگىنىمدە، ئۇ بۇ توغرىدا سۆز لەپ بەرگەنىدى. ئەپسۇسكى، گەپنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرىنى ئۇن-

تۇپ كېتىپتىمەن (ھېچ ئەسلىيەلمىدىم).

تېيىپجان قولىغا قەلەم ئېلىپ ئون ئىككى يىلدىن كېيىن بۇ «قوشاق» نى يازغان. بۇ ئۇنىڭ قەلبىمى ئەڭ ئۆتكۈرلەشكەن مەزگىل ئىدى. جەڭچىنىڭ قىلىچى گاللاشقانىدەك، ئەدەبىنىڭ قەلىمىمۇ گاللىشىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبلىرى ھەر تەرەپلىمە بولۇپ، مۇھىمى، خەلق تۇرمۇشى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن يېڭى ئىلھام يۇز بېرىدۇ. ئۇ مۇشۇنداق ھادىسىگە 70 - يىللاردا دۇچ كەلگەنلىكىنى دەپ يۈرگەنلىكى يادىمدا.

بىر كۈنى تېيىپجان مەندىن خەلق قوشاقلىرى يېزىلغان خاتىرە دەپتىرىمنى سورىدى.

— نېمە قىلمىسەن؟ ئالدىڭدىن تالاي قېتىم ئۆتكەن قوشاقلارغۇ ئۇ؟ — دېدىم مەن.

— قەلبىم گاللىشىپ قالغانىدەك تۇرىدۇ. بۇ خاسىيەتلىك بىلەيدە قەلبىمنى يەنە بىر بىلەۋالاي، — دېدى ئۇ.

مەن قىزىق يىللىق خاتىرە دەپتىرىمنى ئېلىپ بەردىم. ئاندىن بىز خەلق قوشاقلىرىدىكى بەدىئىي ئوبرازى، گۈزەل تەسۋىر ۋە جانلىق تىل توغرىسىدا پاراڭلىشىپ كەتتۇق. ئۇنىڭ شۇ چاغدا دېگەن مۇنۇ گېپى زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ:

— بەزىدە شېئىر يازسام بەك زورۇقۇپ كېتىمەن. تىزغان مىسرالىرىم كۆڭلۈمگە ياقمايدۇ. مەن ئىلگىرى «نېمە بولغاندىمەن ...» دەپ تەئەججۇپلىنەتتىم. كېيىنرەك بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىۋالدىم. قەلبىمۇ گاللىشىدىكەن. ئۇنى ئۆز كۈرلەشتۈرىدىغان بىلەي خەلق قوشاقلىرى ئىكەن. مۇنداق چاغدا مەن شېئىر يېزىشنى ھەپتىلەپ تاشلاپ قويۇپ، پۈتۈن ئىخلاسىم بىلەن خەلق قوشاقلىرىنى ئوقۇيدىغان بولدۇم. سەن مۇ شۇنداق قىلىسەنغۇ دەيمەن؟

— ھەئە. بۇ ئادەتسىز ئوخشايدىكەن، — دېدىم مەن.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن تېيىپجاننىڭ «خەلق قوشاقلىرى—

قەلەمنى ئۆتكۈرلەشتۈرىدىغان خاسىيەتلىك بىلەي» دېگەن ئەقلىيە سۆزىنى «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى يازما ئەدەبىياتنىڭ ئانىسى» دېگەن تەلىماتنىڭ تەركىبىي قىسمى دەپ قارايدىغان بولدۇم.

كېيىنكى پۇشايمان

تېيىپجان ئېلىيېۋ ئادەتتە تاماكىنى نورمال چەكسۇ، لېكىن شېئىر يېزىشقا ئولتۇرغاندا ناھايىتى كۆپ چېكەتتى. ئۆز ئۆيىدە بولسا، كۈلدان تاماكا قالدۇقى بىلەن، ئۆي ئىچى ئىس بىلەن تولۇپ كېتەتتى. ئىزدىگەن ئەڭ مۇۋاپىق سۆزنى تاپالمىغانسېرى تاماكا قالدۇقىنى شوراۋېرىپ، بارماقلىرىنى كۆيدۈرۈپمۇ ئالاتتى. تاماكىنىڭ ئۆپكە راكى پەيدا قىلىدىغانلىقىغا ئازراق ئىشەنسىمۇ، «خۇدايىم ساقلار» دەپ قويۇپ چېكىۋېرەتتى.

بىر كۈنى ئۇ شېئىر يېزىۋاتقاندا تاماكىسى تۈگەپ قاپتۇ. ئايالىغا: «تاماكا ئەكىرىپ بەرگىن» دېسە، ئايالى: «چەكمەي يېزىۋېرىڭ. ھېلىمۇ ئۆيدە ھەممىزنىڭ ئۆپكىسىنى ئىس-لاپ بولدىڭىز» دەپ ئۇنىماپتۇ. شۇ چاغدا تېيىپجان: تاما-كىنىڭ زادى نېمە پايدىسى بار؟— دەپ ئويلىنىپ قاپتۇ - دە، بۇ مەزىنى تاشلىۋېتەيچۇ، دېگەن قارارغا كەپتۇ. شۇ كۈنلەر-دە ئۇنىڭ مۇنداق دېگىنى ئېسىمدە:

— ھېلىقى «ئىسقا قارشى چۇقانلار»نى ياخشى يېزىپسەن. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئىچىدىكى «ئادەتنىڭ دوربىسى ئىرادە»، «كاناي بىلەن تۈتۈن» دېگەن شېئىرلىرىڭ ماڭا ياقتى...

ئۇ گېپىنى تۈگەتكۈچە مەن ئالدىراپ كېتىپ:

— ماڭا ياققان بولسا ياخشى يازغان ئوخشايمەن، — دەپ ماختىنىۋالدىم.

— بىز ئادەملەر دورامچۇق كېلىدىكەنمىز، — دېدى ئۇ، — تاماكىنىمىڭ ئۆپكىنى ئىسلاشتىن باشقا ھېچقانداق پايدىسى يوقلۇقىنى بىلىپ تۇرۇپ چېكىدىكەنمىز. بۇ جەھەتتە بىزدىن ھايۋانلار ئەقىللىكرەك ئىكەن. شۇلار جېنىدا ھايات قالىشنى ئىشنى پەرق ئېتەلەيدىكەن.

— ھايۋانلاردىمۇ يامان ئادەت بار، — دېدىم مەن، — ئېتقا ھەر قانداق قاچىدا گۆش بەرسەڭ، بەربىر، توپىغا مىلەپ يەيدۇ.

— بۇ ئۇنىڭ گۆشنى توپىغا مىلەپ يېيىشنى ئادەت قىلىۋالغانلىقى ئەمەس. خام گۆشنى قاچىدا تۇرغۇزۇپ يېگىلى بولمىغانلىقتىن يەركە ئېلىپ يەيدۇ. قاچىدا ئاش بەرسەڭ يەركە تۆكمەي ئىچىدۇغۇ!

مەن بۇ مۇنازىرىدە يېڭىلگەنلىكىمنى تەن ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن گەپنى ئاساسىي مەسىلىگە يۆتكەشتۈردۈم:

— ئۆتكەن يىلى تاماكىنى تاشلىدىم، دېگەندەك، يەنە چېكىۋاتسەنغۇ؟

— مەنمۇ بۇنىڭ ئادەت كۈچىگە بىر ئايدىن ئارتۇق چىداشلىق بېرەلمىدىم. ھەر ھالدا، بالدۇرقىدىن ئازراق چېكىدىغان بولدۇم. مەن بۇ يامان ئادەتنىڭ ماڭا يېپىشقان ۋاقتىنى ئەسلەپ كۆردۈم. سەن بىلەن تونۇشقان يىللاردا مەنمۇ تاماكا چەكمەيتتىم. كېيىن چوڭلارغا ئارىلىشىپ يۈرۈپ، «ئەر كىشىگە يارىشىدىغان ئادەت ئىكەن» دەپ ئويلىدىم - دە، دوراپ چېكىپ باقتىم. دەسلەپ قېقىرىپ يۆتىلىپ كەتكەن بولساممۇ، ئاستا - ئاستا ئۆگىنىپ كەتتىم.

— ئەر كىشىگە يارىشىدىغان پايدىلىق ئادەتلەرمۇ كۆپقۇ؟

— ئۇنى بىر دېمە. بۇ بىر ئەخمەقلىك. تاماكا چېكىش بىلەن ئۆزىنىڭ ئوغۇل بالا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان بىر ئەخمەقنىمۇ كۆرگەنمەن، — دېدى تېيىچان.

بىز كۆلۈشتۈق. ئۇ «ئەخمەق» نى مەنمۇ كۆرگەنىدىم.
تېيىپجان ئۆپكە راكىغا كىرىپتار بولغانىدىن كېيىن تاماكىنى بالدۇرراق تاشلىۋەتمىگەنلىكىگە ئىچ - ئىچىدىن پۇشايمان قىلدى ۋە تاماكىدىن قاتتىق نەپرەتلەندى. ئۇ بۇ پۇشايمان ۋە نەپرىتىنى كەمدىن كەم ئىزھار قىلدى. كۆپرەك ئىزھار قىلساۋ، ئۆزى قىلغان ئىشقا ئۆزى يەنىلىغان ئەردەك مەردلىك بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. ئىزھار قىلمىسا، بۇ يالغان ئادەت ھەققىدە ئەۋلادلارغا پەند - نەسىھەت قالدۇرمىغان بولاتتى.

ئەمگەك ۋە چاقچاق

تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۆز ھاياتىدا تۆت نەرسىدىن ئايرىلمىدى: ئۇ ئۆزىنىڭ قىرىق تۆت يىلىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن، جىسمانىي ئەمگەك بىلەن، كۈرەش ۋە تەنقىد بىلەن، چاقچاق ۋە كۈلكە بىلەن ئۆتكۈزدى. ئۇ ئازادلىقتىن كېيىنكى بارلىق سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەردە تەنقىد ۋە كۈرەش ئوبيېكتى قىلىنىدى. ھەر بىر كۈرەشتە تېيىپجانغا «يەرلىك مىللەتچى»، «شيۇجېڭجۇيىچى»، «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان گېزىتە» ۋە باشقا تۈرلۈك قالپاقلار كىيگۈزۈلدى. ئاخىرىدا ئېغىر ئەمگەككە سېلىنىدى. ئۇ قالپاق كىيگەن چاغدىكى مەجبۇرىي ئەمگەكنىمۇ بېسىم ھېس قىلمايلا قىزغىن ئىشلەيتتى. شۇڭا، «ئەمگەك ئىپادىسى ياخشى» دېگەن باھا بىلەن ئەمگەك مۇددىتىنى بالدۇر تۈگىتىپ قايتىپ كېلەتتى.
تېيىپجان تىنچ كۈنلەردىكى ئىختىيارىي ئەمگەكلەرگە ھەمىدىن قىزغىن قاتنىشاتتى. ئەمگەكنى خۇشال - خۇرام ۋە چاقچاق بىلەن ئىشلەش ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى. بىز ئۇنىڭ بىلەن ئەمگەك قىلغاندا ھېرىش - چارچاشنى سەزمەيتتۇق. ئىش

ۋاقتىنىڭ توشۇپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمەي قالاتتۇق.

1957 - يىلى كۈز پەسلىدە بىز قىزىلتاغقا كۆچەت تىككىلى چىقتۇق. تېخى ئىشقا چۈشمىگەنىدۇق، ئارىمىزدىكى بىرەيلەن تېيىپجاننىڭ ئۇستىبېشىغا قاراپ:

— تېيىپجان، ئەمگەككە بايۇمچىدەك ياسىنىپ چىقپسىزغۇ؟ — دېدى.

— مەن ھەر قاچان ئەمگەكنى توي بىلىمەن، — دەپ ئەقلا جاۋاب بەردى.

1958 - يىلى ماي ئېيىدا تېيىپجان بىلەن بىر ئەچىمىز ئىدارىمىزنىڭ قورۇسىدىكى مايسا بولغان گۈللەرنى تاقلاپ كۆچۈرۈۋاتاتتۇق. بىر يولداش كېلىپ بۇ ئەمگەككە ئارىلاشتى.

— سىز بۇ گۈللۈككە كىرمىسىڭىز بولاتتى، — دېدى تېيىپجان.

— مېنىڭ قولۇم تەگكەن يەر گۈل بولىدۇ، — دېدى ئۇ يولداش.

— ئەمما سىزنىڭ پۇتىڭىز تەگكەن يەر كۈل بولىدۇ!

تېيىپجاننىڭ بۇ جاۋابى ئالدىنقىلاردىن تەييارلاپ قويغاندەك دەل جايىغا چۈشتى. بۇ چاقچاقنى باشقىلار ئاخلىتىپ كېڭەيتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىردەملىك ئەمگەك كۆڭۈللۈك سورۇنغا ئايلانغانىدى.

1967 - يىلى ياز پەسلى ئىدى. بىزنىڭ ئىدارىمىزدىن تارتىپ چىقىرىلغان «كېيىزەندىلەر» نى كۈنىدىلىزى ئەمگەككە سېلىپ، كېچىسى بەزى زاۋۇت، كارخانىلارغا ئاپىرىپ كىلىرەش قىلدى ۋە دۈمبالىدى. ھەتتا بۇ «بۇرژۇئا يازغۇچى، شائىرلىرى» - غا ئۆچمەنلىكى چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن ھاياكتىپلار ھۆلارنى ئۆلگۈدەك ئۇرغان كۈنلىرىمۇ بولدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىدارىمىزنىڭ زاپىخوزى ئەمگەك قىلغانلارغا قوشۇمچە ئاشلىق بېلىتى تارقاتتى.

— نورمىدىن ئارتۇق ئەمگەك قىلغانلارغا قوشۇمچە ئاش لىق بېلىتى بېرىمىز، ئېلىۋېلىڭلار! — دېدى زاپىسخو كۆپچىلىككە.

تېيىپجان دەرھاللا:

— نورمىدىن ئارتۇق تاياق يېگەنلەرگە نېمە بېرىسىز؟— دېدى.

كۆپچىلىك پاراققىدە كۈلۈشتى. بۇ چاقچاق بىلەن ئۆزىنىڭمۇ ۋە ھەمراھلىرىنىڭمۇ ھاردۇقى چىقىپ، تاياقنىڭ ئەلىمى كۆتۈرۈلگەنىدەك بولدى.

شۇ چاغدا بىرەيلەن: «بىر ئايدىن بېرى مۇنۇ ئادەم شۇنچە تاياق يەپ، يەنە بۇگۈن چاقچاق قىلىۋاتقىنىنى قارامسىلار!» دەپ ھەيران قالدى. تېيىپجان بۇ گەپنى ئاڭلاپ قېلىپ،

— قورقماڭ، يولداش! يەنە تاياق يېسەڭ، شۇنچىلىك يەيمىز. مۇشۇنداق بىر كۈلۈۋالساق، ماغدۇرلىنىۋالمىز ئەمەس مۇ! — دېدى.

1986 - يىلى باھاردا مەن تېيىپجاننىڭ ئۆيىگە بىر ئىش بىلەن باردىم. ئۇ ھويلىدىكى كۈللۈكتە بىر ئەسكى پىچاق بىلەن گۈللەرنىڭ تۈۋىنى يۇمشىتىۋاتقانلىقىنى، ئەمدىلا ئۈچ - تۆت قۇلاق بولغان كاۋا، قاپاقلارنى قىرغا كۆچۈرۈپ قويۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇ پۈتۈن ئىخلاس بىلەن باش كۆتۈرمەي ئىشلەۋاتقاچقا، مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى بايقىمىدى.

— ھارمىغىن، دوستۇم، — دېدىم مەن.

شۇنىڭدىن كېيىن كۆزلىرىمىز ئۇچراشتى. بىز ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن مەنمۇ كۈللۈككە كىرىپ ئۇنىڭغا ياردەملەشتىم.

— شېئىر يېزىشتىن ماقالە يېزىشنى ئېغىر كۆرىمەن، — دېدى تېيىپجان، — ھېلىقى ماقالىنى يېزىپ بولدۇم. ئەمدى مېگەنىنى دەم ئالدۇراي دەپ بۇ ئىشنى قىلمۇاتىمەن.

شۇ ئارىلىقتا ئابدۇكېرىم خوجا كېلىپ چاقچاق قىلدى:
— تېيىپجان، ئۆزىڭىزگە ئوزۇق يېغىۋاتامسىز؟
— ياق! سىزنى بەكرەك يوغىنىسۇن دەپ ئوغۇتلاۋاتىمەن.
بىز ئۇچىلىمىز كۈلۈشتۇق.
تېيىپجان چاقچاقنى باشلاشقىمۇ، جاۋاب بېرىشكىمۇ ماھىر ئىدى. ئۇ كۆپ چاغلاردا كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە ھازىر جاۋابلىق بىلەن مۇداپىئەلىنەتتى ياكى قايتۇرما ھۇجۇم قىلاتتى.
بىر قېتىم تېيىپجان بىر دوستىدىن يېڭىلىپ قالدى. شۇ چاغدا ئۇ دوستى ماختىنىپ:
— مانا، تېيىپجان مېنىڭ ئالدىمدا غىڭ قىلالمايدۇ، — دېۋىدى، تېيىپجان دەرھاللا:
— راست، سىز غىڭ قىلالايسىز، — دېدى.
شۇنىڭ بىلەن يېڭىلىشتىن يېڭىش تۇغدۇرۇۋالغانىدى.
تېيىپجاننىڭ ئۆز ئائىلىسىدە رەنجىگەن كۈنلىرى بولغان بولسىمۇ، كىشىلەردىن رەنجىپ يۈرگەن ۋاقتىلىرىنى كۆرگىنىم يوق. چۈنكى ئۇ، ھاياتنىڭ ھەممە ۋاقىت خۇشاللىققا تەشنا ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنەتتى. بىر نەچچە قېتىملىق چېكىدىن ئاشقان سولچىل سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلەپىدىكى سىياسىي ئەسەبىيلىكنىڭ دەردىنى تارتىۋاتقان كۈنلەرنى كۈلكە - چاقچاق بىلەن خۇش ئۆتكۈزۈش ھەر كىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. پەقەت ھاياتقا نىسبەتەن مۇستەھكەم ئىشەنچ، روھىي ئۇستۇنلۈك ۋە پاساھەت زېرەكلىكى بولغان كىشىلەرلا شۇنداق كۈلەلەيدۇ. تېيىپجاننىڭ قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يورۇقلۇقنى كۆرەلەيدىغان مۇشۇ پەزىلىتى ئىدى. ۋ. گيوتېنىڭ: «دۇنيانىڭ قىزىقى نېمىدە ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ خۇش چاقچاق بولۇشتا. ھەتتا، ئىش

ئوڭدىن كەلمىگەن كۈنلەردىمۇ خۇش چاقچاق بولۇشتا» دېگەن سۆزنىگە ماس كېلىدۇ.

تېيىپجاننىڭ خۇش چاقچاقلىقى، چىقىشقاقلىقى، كەمتەرلىكى، سەمىمىيلىكى ۋە كۆكسى ـ قارنىنىڭ كەڭلىكى ئۇنىڭ ئىززەت ـ ئابرويىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن يۈكسەك پەزىلەتلىرى ئىدى. ئۇنىڭدىكى شائىرانە تالانت ىلەن مۇشۇ پەزىلەتلەر ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز قويغاندەك ياراشقانىدى.

ئەدەبىي تەنقىد ئالدىدا

تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۆزىنىڭ قىرىق تۆت يىللىق ئىجادىي ئەمگىكى ىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن، ھەر قانداق بېسىم ۋە تەل ـ ھاقارەت ئاستىدىمۇ ئۆز مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ مېھرىدىن كەچمىگەن ۋە بارلىقىنى شۇنىڭغا بېغىشلىغان ئاتاقلىق شائىردۇر. ئۇ ھالال ئەجرى ۋە بىھاھا تۆھپىسى ىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىك سالاھىيىتىگە مۇناسىپ مەرتىۋە ۋە ھۆرمەت ئىگىسى ئىدى. مۇنداق كىشىنىڭ كەڭ جامائەتنىڭ، كىتابخانلارنىڭ، يازغۇچى، شائىر ۋە ئوبزورچىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىدىكى غوللۇق شەخس بولۇپ قېلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. تېيىپجاننىڭ ئەدەبىيات سەھنىسىزدە سولچىل تەنقىدكە ئەگ كۆپ ئۇچرىغانلىقىنى شەخسەن مەن يۇقىرىدىكى ئامىللارـ دىن ئايرىپ قارىمايمەن.

ئۇنىڭ نورمال، تىنچ ۋەزىيەتتە يازغان بەزىبىر شېئىرـ لىرى سولچىللىق ئەۋج ئالغان مەزگىلدە پۈتۈنلەي بۇرمىلىنىپ، «پارتىيە ۋە خەلققە قارشى چاقىرىق» دېگەن بەتنام ىلەن تەنـ قىدلەندى. سولچىل ھەربىكەت ۋە سىياسىي ۋەزىپىلەرگە ئاۋاز قوشۇپ يازغان شېئىرلىرى نورمال، تىنچ ۋەزىيەتتە «شېئىرىي

قىممىتى يوق»، «سىياسىي ھەربىر تەرەققىيات خاتىرىسى» دەپ تەنقىدلەندى. بۇنداق ئىككى خىل نۇقتىنىزەردىكى تەنقىد چىلەر مەتبۇئاتتا تېيىپجاننى تەنقىدلىگەن بولسىمۇ، ماھىيەتتە ئۇلار بىر - بىرىنى تەنقىدلىدى. ئەگەر بىر كىم مەندىن: بۇ ئىككى خىل تەنقىدچىلەرگە سەن قانداق قارايسەن؟ دەپ سورىسا، بىرىنچى خىل تەنقىدچىلەردىن بىزار ئىككىنچى خىل تەنقىدچىلەرگە يان باسىدىغانلىقىمنى يوشۇرمىغان بولاتتىم.

ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى تېيىپجان ئىلىيېۋنىڭ ئەسەرلىرى ئۇستىدە يېزىلغان تەنقىدلەرنىڭ ھەممىسىنى نۆلگە باراۋەر قىلىۋەتكىلى بولمايدۇ. مۇنداق قىلىش ئەمەلىيەتكە زىت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تېيىپجانىنىڭ كۆز قارىشىغىمۇ زىت كېلىدۇ. تېيىپجانىنىڭ ئۆز ئەسەرلىرى ئۇستىدە دوستانە پوزىتسىيە بىلەن تەنقىد يازغان ئاپتورلاردىن مىننەتدار بولغانلىقى ئۇنىڭ تەنقىدكە نىسبەتەن مۇجمەل چۈشەنچىدە ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

يولداش ماخمۇتجان ئىسلام «باھار ئىلھامى» نىڭ بەدئىي ئالاھىدىلىكلىرى» ناملىق ماقالىسىدە تېيىپجانىنىڭ بەزى شېئىرلىرى ھەققىدە تەنقىدىي پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان. تېيىپجان ماخمۇتجان بىلەن كۆرۈشكەنده، بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ مۇنداق دېگەن: «تەنقىدىگىزنى سەمىمىي قوبۇل قىلىمەن. بەزىدە مەزمۇن ۋە ۋاۋانلىقنى بەكلا قوغلىشىپ كېتىپ، شېئىرنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتلىرىنى ئۇنتۇپ قالىدىغان، مەسىلەن، مىسرالاردىكى بوغۇم ۋە تۇراقلارنىڭ ئوخشاش بولۇشىغا دىققەت قىلمايدىغان، قاپىيىلەرنى تۇپ سۆزدىن، تۇزۈشكە ئىزدەنمەيدىغان ئەھۋال مەندىمۇ بار. بۇ ھادىسە قارىماققا ئۇششاق - چۈششەك نۇقسانىدەك كۆرۈنسىمۇ، شېئىرىيەتكە مۇناسىۋەتلىك سۇپىتىنى تۆۋەنلەشتۈرىدىغان ئاساسلارنىڭ بىرى دەپ قارايمەن.»

1978 - يىلىدىن كېيىنكى يىللار ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئەڭ كۆپ تەنقىدلەنگەن مەزگىل بولدى. ئۇ شۇ مەزگىلدىكى تەنقىدلەردىنمۇ قورقۇپ كەتمىدى. ئۇ تەنقىدلەرنىڭ توغرا تەرەپلىرىدىن پايدىلاندى. ناتوغرا تەرەپلىرىنى «دەققەت قىلىش سىگنالى» دەپ چۈشەندى. دوستانە بولمىغان، تۇخۇمىدىن تۇك ئۈندۈرۈلگەن تەنقىدلەرگە دۇچ كەلگەندە، قاپىناپ، سەكرەپ كەتمىدى ياكى هوشىنى يوقىتىپ قويمىدى. خەلقتە بولغان ئىشەنچسىگە تايىنىپ، سەۋرچانلىق ۋە كەڭ قورساقلىق بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇلارغا كۆڭۈلدە ئاداۋەت تۇتۇشنىمۇ خوپ كۆرمىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋ «شېئىرىيەت توغرىسىدا ياش هەۋەسكارلارغا جاۋاب» دېگەن ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئەدەبىي تەنقىد هەققىدە مۇنداق دېگەنىدى:

«بىز ئېلىمىي تەنقىدكە موهتاج. لېكىن، ئۇنىڭ تەلتۆكۈس ئېلىمىي ۋە توغرا بولۇشىنى تەلەپ قىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. هەر ئۇلۇغ تەنقىدچىلەرمۇ خاتا پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن خالىي بولالمىغانغۇ! لېكىن، شۇنى چوقۇم تەلەپ قىلىشقا هەقلىقمىزكى، ئەدەبىي تەنقىدچى تىرناق ئاستىدىن كىر كۆلمىگۈچى بولماي، بەلكى ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى هەممىدىن ئېنىق كۆرۈپ، ئۇنى قىزغىن سۆيىدىغان بولۇشى، يازغۇچى، شائىرلارنىڭ قازىسى بولماي، بەلكى ئۇلارنىڭ ئەڭ سەمىمىي دوستى، مەسلىھەتچىسى بولۇشى، ئارىغا تەپرىقە سالغۇچى بولماي، بەلكى ئەدەبىيات قوشۇنىنىڭ ئىنتىزامىنى پاقلىقىنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسرىغۇچى بولۇشى لازىم. بۇنىڭغا ئەمەل قىلماي تۇرۇپ، ئىلمىيلىقتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ.»

شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئەدەبىي تەنقىدكە بولغان بۇ خىل كۆز قارىشى ئۇنىڭ يېزىقچىلىق ئىستىلىنىڭ مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ، تەدرىجىي شەكىللەنگەندۇر.

خاتىمە

يالغۇنلۇق ۋە لەززەتلىك شېئىرلىرى بىلەن خەلق قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان يېتۈك شائىرىمىز تېيىپجان ئىلياس بىز بىلەن ۋاقتىسىز ۋىدالاشتى. بىز تېيىپجان بىلەن ۋىدالاشقاندا: «سېنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىڭغا ۋارىسلىق قىلىمىز. شائىرلىق قەلىمىڭنى شائىر ئەۋلادلىرىڭ قولىدىن چۈشۈرمەيدۇ» دەپ ۋەدە بەردۇق. ئەمەلىيەتتە بۇ ئۇنىڭ روھىغا ۋە ئۆزىمىزگە تەسەللىي بېرىدىغان ۋەدىلەردۇر. بىز سۆيۈملۈك شائىرىمىزنىڭ غايىۋى ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئىجادىي پائالىيەتلىرىمىزگە سىڭدۈرۈش ئارقىلىق بۇ ۋەدىلىرىمىزنى ئورۇندىيالايمىز. ئەمما، يەنە نېمىلەرنى يازماقچى بولغانلىقى، ئۇلارنى قانداق يېزىشنى ئويلىغانلىقى بىزگە نامەلۇم. ئۇنىڭ قەغەزگە چۈشمىگەن كونكرېت ئارزۇ - ئارمانلىرى ئۆزى بىلەن بىللە كەتتى. ۋاقتىسىز ئۆلۈم ئۇنىڭ قابىل ۋە جۈرئەتلىك قەلىمىنى قولىدىن تارتىۋېلىپ، ئۇنى ئارىمىزدىن ئېلىپ قاچتى. ئۇ ئۆزىنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرىنىمۇ يېزىپ قويۇشقا ئۈلگۈرەلمىدى.

مەن تېيىپجان بىلەن 1947 - يىل 8 - ئايدا غۇلجىدا تونۇشقانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ كەسىپداشلىق ۋە دوستلۇق مۇناسىۋىتىمىز يىلدىن-يىلغا قويۇقلىشىپ بارغانىدى. مەن چاقچاق ۋە ناخشا - مۇزىكا بىلمەيدىغان بىناۋالىقىمدىن كۆپ سورۇنلاردا ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولالمايتتىم. بەزىلەر شۇنىڭغا قاراپ، ئىككىمىزنى ئانچە يېقىن كەمەس دەپ ئويلىشاتتى. لېكىن، بىز شېئىرىيەت، تىل ئىلمى، كەسپىي خىزمەت ۋە باشقا مەسىلىلەر ئۈستىدە كەڭ - كۇشادە پاراڭلىشاتتۇق.

شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن تېيىپجان ئىلىيېۋنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرىنى يېزىش مەجبۇرىيىتى ماڭا يۈكلىنىپ قالدى. مۇشۇ

مۇناسىۋەت بىلەن مەرھۇم دوستۇمنىڭ شائىرلىق ماھارىتىنى ئەسلىدىم. خاتىرە دەپتەرلىرىمنى ئاختۇرۇپ، ئۇنىڭغا تەئەللۇق خاتىرىلەرنى توپلىدىم. شۇلارغا ئاساسەن مۇھتەرەم شائىرىمىز نىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرى ۋە ئىستىلىغا دائىر بۇ ئاجىز ماقالىنى يېزىپ چىقتىم. مەن بۇنى يازغۇچە پىغانلىق ھېسسىياتىمغا ئەگىشىپ، ئاساسىي تېمىدىن چەتلەپ كەتكەن جايلىرىمۇ بولدى. ئەسلىمە ئارىلاشتۇرماي يېزىشنىڭ ئامالىنىمۇ تاپالمىدىم. مەن بۇنى يېزىش جەريانىدا ناھىنق نۇقتىلارنى ئۇنىڭ ئۆزىدىن سوراشقا مۇمكىن بولمىغانلىقىدىن، شەئىرىيەتتە ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئىپادىلەش سەنئىتىنى ئاجىز قەلەمىم يورۇتۇپ بېرەلمىگەنلىكىدىن ئۇنىڭغا بولغان موھتاجلىقنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. بۇ موھتاجلىق مېنىڭ بىلەنلا تۇغۇلغاچ كەتكەن مەيلى ئىدى. بىزنىڭ ئەدەبىيات گۈلزارىمىز، ئەدىبلەر قوشۇنىمىز ئۇنىڭدىن قالغان بوشلۇقنى تولدۇرغانغا قەدەر بۇ موھتاجلىقنى ھېس قىلىشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇ سەنئەتكار خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، دەۋرىمىزنىڭ يالقۇنلۇق كۈيچىسى، تارىخنىڭ كەمدىن كەم ئىنئامى دەپىشكە ئەرزىيدىغان بىباھا ئىنسان ئىدى. مۇنداق ئىنسان خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ!

1990 - يىل ئىيۇل، ئۈرۈمچى.

سەن قويغان قەلەمنى مىڭلار قولىغا ئالسۇن

(مەرھۇم شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ھەققىدە ئوچېرك)

ئەخمەت تۇردى

«ھەممە سۆزىدىن ئالدۇق لەپ - مەنپەئەت،
ئېيتىدۇ يەر - جاھان ئۇنىڭغا رەھمەت.
قارىغىن، ئۆزىگە تەئەللۇق نەرسە
تارقالدى كەڭ ئاۋام ئىچىگە ئەبەد.
ئۇ گويا نۇرلىنىپ ئاققان بىر بۇلتۇز،
مە، بۇ نۇر چاقنايدۇ، ئۆچمەيدۇ ئەبەد.»

(گيوتېنىڭ شېللېر ۋاپاتىدا ئوقۇغان مەرسىيىسى)

ئاتاقلىق شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ بىز بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. ئۇ خۇددى تۈيۇقسىز ئاققان ئاقار يۇلتۇزدەك، ئارىمىزدىن بىمەھەل كەتتى.

ئۇ راستتىنلا ئارىمىزدىن مەڭگۈ كەتتىمۇ؟! ياق، ئۇنىڭ قىرىق بەش يىللىق ئىجادقا تولغان يالقۇنلۇق ھاياتى، كۆز ئالدىمىزدا چاقناپ تۇرغان شۆھرەتلىك شېئىرلىرى، مىللىي ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسى ھەرگىزمۇ ئارىمىزدىن كەتكىنى يوق، مەڭگۈ كەتمەيدۇ!

ئۇزۇندىن بېرى ئۇنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولمىسىمۇ، لېكىن ھېچكىم ئۇنى «ئۆلۈم» دېگەن ئاشۇ شۇم سۆز بىلەن

باغلاپ تەسەۋۋۇر قىلىشقانىدى. چۈنكى، كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە، ئۇ ھامان «تۇڭگۇسلار ناخشا» نى يازغان ۋاقىتتىكى جۇشقۇن تېيىپچان ياكى «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» نى يازغاندىكى مەردانە تېيىپچان ۋە ياكى «ئەزرائىل ئالدىدا» نى يازغان ۋاقىتتىكى ئۆلمەس تېيىپچان ئىدى. ۋەھالەنكى، ئۆلۈم ئاخىر ئۇنى ئېلىپ كەتتى. بۇ رەھىمسىز رېئاللىق ئۇنىڭ بارلىق سەپداشلىرىنى، تونۇش - بىلىشلىرىنى، شاگىرت ۋە ئىخلاسمەنلىرىنى چوڭقۇر قايغۇغا سالدى. ھەممەيلەن ئەمدى ئۇنىڭ مەردانە، خۇش چاقچاق ئاۋازىنى ئاڭلىيالمايدىغانلىقىنى، راۋان، ھېسسىياتلىق يېڭى شېئىرلىرىنى ئوقۇيالمايدىغانلىقىنى ئويلىغاندا، ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى چوڭ بىر نەرسىنى يوقاتقانلىقىنى ھېس قىلدى.

بۇگۈنكى ئاشۇ قايغۇلۇق، مۇسىبەتلىك كۈنلەردە، ئۇستاز شائىر توغرىسىدىكى بەزى ئەسلىمە، خاتىرىلەر كۆز ئالدىمدا قايتىدىن بىرمۇبىر نامايان بولۇشقا باشلىدى...

مەن شائىر بىلەن باشلانغۇچ مەكتەپتىكى چاغلىرىمدا، ئۇنىڭ ئەدەبىي ئوقۇشلۇقلارغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلىرى ئارقىلىق تونۇشقانىدىم. بالىلىق ۋاقتىتىكى تەسىرات ناھايىتى چوڭقۇر ھەمدە ئۇنتۇلغۇسىز بولىدۇ. شۇ چاغلاردا شائىرنىڭ «كۆز ئاخشىمى»، «ناخشاڭ بىلەن»، «كۆكلەم جىلۋىسى» قاتارلىق جۇشقۇن، يەڭگىل شېئىرلىرى بىلەن «ت. ئىلىيېۋ» دېگەن يېقىملىق نامى ئاۋۋال تىلىمىزغا، ئاندىن دىلىمىزغا رام بولۇپ قالغانىدى.

تىل — دىلنىڭ ئەينىكى، دىل — روھنىڭ ئەينىكى، دېگەن گەپ بار. مەن ئەنە شۇ ئەينەك ئارقىلىق شائىرنى كۆرگەن ھەم ئۇنىڭغا نىسبەتەن بىرخىل غايىبانە ئېتىقاد باغلىغانىدىم.

يىللار ئۆتتى، كېيىن مەن ئوقۇش بىلەن ئورۇمچىگە

كەلدىم. بۇ چاغدا شائىرنىڭ بېشىغا «كۈن» چۈشۈپ، تۇرپانغا پالانغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى كۆرۈش ۋە ئاددىي ھەۋەسكار سۈپىتىدە ئۇنىڭ بىلەن سىردىشىش ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشمىدى. لېكىن، كېيىنكى تەقدىرىمدە كۈتۈلمىگەن ئۆزگىرىش بولدى. ئوقۇشنى تۈگىتىپ، شائىر ئىشلىگەن ئىدارىگە خىزمەتكە كەلدىم. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈش، سۆزلىشىش ئىمكانىيىتى يارالغانىدى. ئەپسۇسكى، مەن بۇ ئىدارىگە كېلىپلا يېرىغا — سوتسىيالىستىك لۇشيەن تەرىبىسى ھەرىكىتىگە كېتىپ قالدىم. مەن يېرىمدىن قايتىپ ئۆزۈن ئۆتمەي «تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پارتلىدى. شائىرمۇ مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىدىكى ئوقۇشنى يېرىم يولدا توختىتىپ، ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇلدى. مەن شۇ چاغدىلا قەلبىمدىكى بۇ مەشھۇر ئادەم بىلەن ھەقىقىي كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم. لېكىن، مېنىڭ بۇ تۇنجى قېتىملىق كۆرۈشۈشۈم تولمۇ غەلىتە — «ئىنقىلابىي ئىسمىا» بىلەن «قارا كۆزەندە» نىڭ كۆرۈشۈشى بولدى ...

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار ھەممىگە مەلۇم، شائىرنىڭ بېشىدىكى قالپاقلار بارغانسېرى كۆپەيدى، سىنىپىي چەك-چېگرا ئېنىق ئايرىلدى. شائىر «سىنىپىي دۈشمەن» قاتارىدا قوشۇندىن قوغلاپ چىقىرىلدى ...

ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىلىك مۇناسىۋەتتىدە يۈز بەرگەن ئەڭ پاجىئەلىك ئىشلار ئىدى. شائىر بىلەن گەپلىشىش، بىر يەردە تۇرۇش قەتئىي مەنئى قىلىنغانىدى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، 1970 - يىلنىڭ بېشىدا ئىدارىمىزگە ئىشچىلار تەشۋىقات دۈيى بىلەن ھەربىيلەر تەشۋىقات دۈيى كېلىپ، «كۆرەش قىلىش، پىپەن قىلىش، ئۆزگەرتىش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىدارىگە كۆچۈرۈپ كېلىندى، بىر قىسىم ئىشخانىلار ياتاق قىلىندى. شۇ چاغدا، مەن تەقسىمات بويىچە

بىرنەچچەيلەن بىلەن بىللە تېيىپچان ئېلىيېۋ ياتقان ياتاقتا ياتتىم. بۇ چاغدا شائىر پۈتۈن ھەرىكەتتىنك نۇقتىسى ئىدى. كېچە - كۈندۈز مەسىلە تاپشۇراتتى، تەقىپ ئاستىدا ياشايتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ يەنىلا خۇش چاقچاق، ئۇمىدۋار ئىدى. كەچقۇرۇنلىرى ياتاقتىكى سوغۇق، جىمجىت كەيپىياتنى بۇزۇش ئۈچۈن ئۇنىك - بۇنىكنا چاقچاق قىلاتتى، قىزىق - قىزىق لەتىپىلەرنى ئېيتاتتى، بەزىلىرىمىز ئىختىيارسىز كۈلۈەتتۇق، تەبئىي ھالدا چاقچاقلارغا قوشۇلۇپ كېتەتتۇق. كېيىن بۇ ئىش مېنىك بېشىمغا بالا بولدى. ھەربىكەتنىك ئاخىرىدىكى پارتىيە قۇرۇلۇشى مەزگىلىدە، بىر قىسىم ياشلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلماقچى بولدى. مەنمۇ ئىلتىماس يازغانلارنىك بىرى ئىدىم، لېكىن مېنى پارتىيىگە قوبۇل قىلمىدى، بىرلا سەۋەب: «سىنىپىي مەيدانى مۇستەھكەم ئەمەس» دېگەندىن ئىبارەت بولدى. بۇ ئەلۋەتتە مېنىك شۇ چاغدىكى «قارا يىپ»، «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر»، «ئەشەددىي يەرلىك مىللەتچى» تېيىپچان ئېلىيېۋنىڭ تىن چەك - چېگرىنى ئايرىماي، ئۇنىك گېپ - سۆز ھەم چاقچاقلىرىغا ئارىلىشىپ قالغانلىقىمدىن ئىدى. شۇ ئىشتىن كېيىن روھىم چۈشۈپ كەتتى. بۇنى تېيىپچان ئېلىيېۋ سەزدى بولغاي، بىر كۈنى كەچقۇرۇن: «نېمە بولدىڭىز، بوغۇلۇپ يۈرىسىزغۇ؟» دەپ سورىدى. مەن قىسقىلا قىلىپ: «تەشكىلىي مەسىلەم ھەل بولمىدى!» دەپ، ھەل بولمىغانلىقىنىك سەۋەبىنى ئېيتتىم. ئۇ ئادەم كۈتمىگەن يەردىن ماڭا: «مېنىڭچە، سىزدە پارتىيىگە نىسبەتەن بىرخىل ئەركىلەش بار. بۇنىڭغا دىققەت قىلمىسىڭىز بولمايدۇ، سىز تېخى ياش، ئۆزىڭىزگە قاتتىقراق تەلەپ قويۇڭ!» دېدى. بۇ گەپ ماڭا «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، تېخىمۇ ئېغىر كەلدى، ئىچىمدە ئاچچىقلاندىم. كۆڭلۈمدە: «مەن قىزىل بايراق ئاستىدا ئۆسكەن بىر ياش، پارتىيىگە ئەركىلىمەي كىمگە ئەركىلەيتتىم» دەپ

ئويلىدىم. لېكىن، بۇ گەپنىڭ مەنىسىگە كىيىنچىرەك چۈشەندىم. شائىر مېنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى روھىي ھالىتىمنى ھەقىقەتەن بۇ توغرا كۆزەتكەنىكەن. قارىماققا، بۇ گەپ مۇنداقلا ئېيتىلغان ھېلەن ئاستىدا چوڭقۇر بىر مەنە بار ئىدى. تېيىپجان ئاكا مەندىن پارتىيىگە تەشكىلىي جەھەتتىنلا ئەمەس، بەلكى چىن نىيەت ۋە سەمىمىي مۇھەببەت بىلەن كىرىشىڭ لازىملىقىنى، ھەرگىزمۇ پارتىيە تەشكىلى، قانداق بولۇشۇمدىن قەتئىينەزەر، مېنى شەرتسىز قوبۇل قىلىشى كېرەك، دەيدىغان ئەركىلىك پوزىتسىيىدە بولماسلىقنى كۆتكەن ھەم مەندىن ئۆزۈمگە نىسبەتەن ئاڭلىق تەلەپچانلىقنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلغانىدى ...

مانا شۇ ئىشلار بولۇپ، ئاردىدىن توپتوغرا 14 يىل ئۆتكەندىن كېيىن تېيىپجان ئاكا مېنى ئۆزى پارتىيىگە تونۇشتۇردى ۋە مەن ھەممە جەھەتتىن خېلى چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە بولغان ھېلە پارتىيە ئەزاسىغا ئايلاندىم. بۇ ئىشلار قارىماققا كىچىك ئىشتەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن بۇنىڭدىن شائىرنىڭ چوڭقۇر كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى، ئۆزىگە ۋە باشقىلارغا نىسبەتەن ئوخشاشلا قاتتىق تەلەپچان ئىكەنلىكىنى، پارتىيە تەشكىلىگە نىسبەتەن چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە ئېتىقادىنىڭ بارلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇنىڭ يەنە بىر دەلىلى سۈپىتىدە شۇ چاغدىكى كىچىككىنە بىر ئىش قايتا كۆز ئالدىمغا كەلدى:

«كۇرەش قىلىش، پىپەن قىلىش، ئۆزگەرتىش» ھەرىكىتىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى ئىدى. بۇ چاغدا يۇز بەرگەن بەزى ۋەقەلەر ھېزىڭمۇ، شائىرنىڭمۇ تەسەۋۋۇرىدىن پۈتۈنلەي ھالقىپ كەتتى. شائىر پارتىيىدىن قوغلاندى، خىزمەتتىن ھەيدەلدى، گۇۋاھنامىسىنىڭ يىراق بىر يېزىسىغا سۈرگۈن قىلىندى. مانا شۇ قارار تەشكىل تەرىپىدىن رەسمىي جاكارلانغان چاغدا، شائىر خۇددى بېشىدا چاقماق چاققاندەك لەرزىگە كېلىپ، بىردىنلا يىغلاپ تاشلىدى ۋە ئېسىدەپ تۇرۇپ: «ھەرقانداق چارە - جازا-

لارغا رازىمەنكى، لېكىن مېنى پارتىيە قويىندا ساقلاپ قالسائىلار!...» دەپ تەشكىلگە قايتا - قايتا يېلىنىدى، تېۋىنىدى. گەرچە ئۇنىڭ تەلىپى ئىشقا ئاشمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى قىياپىتىدىن، ئاۋازىدىن، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن ئۆز تەشكىلگە بولغان سەمىمىي - سادىقلىقى، «كومپارتىيە ئەزاسى» دېگەن بۇ نامنى ھەممىدىن مۇقەددەس، ئىلا بىلىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ھال كېيىنكى ۋاقىتلاردا مېنىڭ پارتىيە تەشكىلگە تېخىمۇ يېقىنلىشىپ، ئۆزۈمنى ئوبدان تەربىيىلىشىمگە تۈرتكە ۋە ئىلھام بولغانىدى ...

شۇنىڭدىن كېيىن بىرنەچچە سۆرەلمە، تەلۈە يىللار ئۆتۈپ كەتتى. شائىر بىلەن 1974 - يىلى قىشتا، تۇرپان سەپىرىدە يەنە بىر قېتىم ھەمسۆھبەت بولدۇم. مەرھۇم پەتتارجان مۇھەممەدى ھېزنى تويىغا تەكلىپ قىلغانىدى. بۇ چاغدا تېيىپجان ئاكا سۈرگۈنىدىن قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن تېخى ئۆزۈل-كېسىل بىر تەرەپ بولماي، ئۆيىدە دەم ئېلىپ ياتقانىدى. ھېزنى - تېيىپجان ئاكا، رەپىقىسى خەلچەم ۋە مەن، كەچلىك پويىز بىلەن مېڭىپ، تاڭغا يېقىن تارلاق بېكىتىگە يېتىپ باردۇق. ئۇ يەردە ھېزنى بىر ئېشەك ھارۋىسى كۈتۈپ تۇرغانىكەن. بىز تۇرپان ۋادىسىغا قاراپ خۇددى كۈمۈش لېنتىسىدەك سوزۇلۇپ ياتقان تارلاق ئۆستىگىنى ياقىلاپ يۈرۈپ كەتتۇق. سۇبھى ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەنىدى، ھاۋا سوغۇق، تاغ تەرەپتىن ئاچچىق تاغ شامىلى ئۇرۇپ تۇراتتى. ھېز ئىسسىق جۇۋا، كۆر-پىلەرگە ئورىنىۋالغانىدۇق. ھارۋىنىڭ يېنىك تەۋرىنىشى بىلەن مېنى شېرىن ئۇيقۇ باستى، خەلچەمۇ مۈگدەپ قالغانىدى. شائىر ھېزنى سەگىتتى:

— قاراڭلار سىلەرنى، جاھاننىڭ كۆزى ئەمدى ئېچىلىۋاتسا، سىلەرنىڭ كۆزۈڭلارنى يۇمۇۋالغىنىڭلار نېمىسى؟! تەبىئەتنىڭ سەھەردىكى بۇ گۈزەللىكىنى كۆرمىدىڭلارمۇ!؟ ئوبدان كۆرۈڭلار،

ئادەمنىڭ يۈرىكى يايراپ قالىدۇ.

تېيىپجان ئاكىنىڭ يىراقلارغا تىكىلگەن كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۇيۇقتا قىزىرىپ كۆرۈلگەن كۆركەم تاڭ شەپىقىگە، چەكسىز سوزۇلۇپ ياتقان مۇنبەت ۋادىغا، ئاتاقلىق بوۋىلارنىڭ ئېسىل نامايەندىسى بولغان كارىزلارغا شائىرانە نەزەر، شائىرانە تەپەككۇر، شائىرانە ھاياجان بىلەن تويماي قارايتتى. بىرئازدىن كېيىن شائىر خۇددى تەبىئەتكە خىتاب قىلغاندەك، مەردانە، يېقىملىق ئاۋازدا تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا شېئىرنى دېكلاماتسىيە قىلدى:

يەتمەكلىك ئىزۇر مۇشكۈل، مەقسەتكە يېتەرسىم بار،
كۈن خىرەيۇ، تۈن تىرە، ئات ئاقساق، يول تايغاق.
... ...

شائىر چوڭقۇر بىر خورسىنىپ جىم بولدى. مەن قىزىقىپ سورىدىم:

— ئەتىگەندىلا ئىلھام كەپتۇ - دە! ھازىرلا كۆڭلىڭىزدە يازدىڭىزغۇ دەيمەن، داۋامى باردۇ؟

ئۇ ئاستا بېشىنى چايقىدى:

— ياق، بۇ مېنىڭ ئەمەس، نەۋائىنىڭ غەزىلى ...

مەن شۇ ھامان غەزەلنى كىچىككىنە خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىۋالدىم. بۇ قىسقىلا ئىككى مىسرا غەزەلدە شائىرنىڭ شۇ چاغدىكى ھەسرىتى، ناتىۋانلىقى ۋە رېئاللىققا بولغان نارازىلىقى مۇجەسسەملەنگەنىدى ...

بىز تۇرپاندا بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدۇق. بۇ جەريانىدا شائىرنىڭ مەندە قالدۇرغان ئەڭ چوڭقۇر تەسىراتى — ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان چوڭقۇر، يۈكسەك مۇھەببىتى ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا، مەندە ئۇ چاغلاردا پېشقەدەم يازغۇچى، شائىرلارنىڭ

بېشىغا كەلگەن بىھۇدە كۈلپەتلەرنى كۆرۈش نەتىجىسىدە ئەدەبىياتتىن سوۋۇش، ئىجادىيەتتىن يالتىيىش خاھىشى تۇغۇلغاندى. لېكىن، مەن ئەدەبىيات ئۇچۇنلا شۇنچە بالايىئاپەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن شائىرنىڭ ۋۇجۇدىدىن ھېچقانداق چۈشكۈنلۈك ۋە ئۇمىدسىزلىكلەرنى كۆرمىدىم. ئۇ كىچىككىنە ۋاقتىنىمۇ بوشقا ئۆتكۈزمەي ئوقۇيتتى، ئويلايتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى. شۇ كۈنلەردە بولغان بىر ئىش ھازىرقىدەك ئېسىمدە تۇرۇپتۇ:

بىر كۈنى تالاڭ سەھەردە ناھايىتى يېقىملىق، خۇش نەپەس بىر ئاۋازدىن ئويغىنىپ كەتتىم. ئاستا كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، تېپىچان ئاكا يوتقانىنى يەلكىسىگە ئارتىپ، ياتقان ئورنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئىككى ياققا يېنىك تەۋرەنگىنىچە بىر نەرسىلەرنى ئوقۇۋېتىپتۇ. مەن خىيالىمدا: «بۇ ئادەمنى كىشىلەر تېپىپ قارى دەيدىكەن، بەلكىم، قۇرئان قىرائەت قىلۋاتقان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدىم. لېكىن، ئوبدانراق زەن سېلىپ، ئوقۇۋاتقان نەرسىنىڭ ئايەت ئەمەس، شېئىر ئىكەنلىكىنى پەرق ئەتتىم. بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، ياستۇق ئۈستىدە كونا بىر كىتاب ئېچىقلىق تۇرۇپتۇ. شائىر ئوقۇشتىن توختىغاندا، مەن تەئەججۈپ بىلەن سورىدىم:

— شۇ كۈنلەردىمۇ بۇ نەرسىلەر كۆڭلىڭىزگە سىغامدۇ؟

ئۇ كىتابنى ۋاراقلاۋېتىپ

— شائىرنىڭ كۆڭلى دەريادەك بولۇشى كېرەك، ھەممە نەرسە سىغمىسا بولمايدۇ، پەقەت بىرلا نەرسە — ساختىلىق، يالغانچىلىق سىغماسلىقى كېرەك! — دېدى ۋە بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ئىشتىياق بىلەن داۋام قىلدى، — بۇ ئىش ماڭا ھۇمار، ئوقۇمىسام، يازمىسام تۇرالمايمەن. لېكىن، ھازىر نېمىنى يازمەن؟ بېشىمنى قىمىرلاتسام تورۇسقا تېگىدۇ، قولۇمنى قىمىرلاتسام تامغا تېگىدۇ. شۇڭا، ئەڭ ياخشىسى، ھازىرچە ئوقۇپ تۇرايلى، ھامان يازىدىغان كۈنلەر كېلىدۇ، شۇڭغىچە ئوقۇپ، مۇتالىئە

قىلىپ تۇراي، ياخشى كىتاب ئادەمگە قانات بېغىشلايدۇ، ھۈمۈ خۇددى پىچاقنى بىلەپ تۇرغاندەكلا ئىش! ...

بۇ سۆز خۇددى ماڭىلا قارىتىپ ئېيتىلغاندەك، يۈرەكسىمگە قاتتىق تەسىر قىلدى. مەن يازغۇچى بولسامەن، دەپ يۈرگەن بىر ھەۋەسكار بولسامۇ، لېكىن ئەدەبىياتقا، ھاياتقا، ئۆگىنىشكە بولغان مۇھەببىتىمنىڭ ئۇنچىلىك كۈچلۈك، مۇستەھكەم ئەمەسلىكىنى ئويلاپ ئىچىمدە قاتتىق خىجىل بولدۇم، خىجىللىقىمنى يوشۇرۇش ئۈچۈن نەزەردىنى شائىرنىڭ قولىدىكى كىتابقا ئاغدۇردۇم:

— بۇ قايسى كىتاب؟ كونا كىتابتەك قىلىدىغۇ؟

— ھە، كونا كىتاب، نەۋائىنىڭ «خەزائىيول مەئانى» دېگەن دىۋانىنىڭ «غەرايىبۇس - سىغار»(«ياشلىق ھۈنەرلىرى») ناملىق بىرمۇنچە كىتابىمە — دېدى شائىر ۋە بىردىنلا جانلىنىپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — بۇنىڭدىكى غەزەللەر ناھايىتى چىرايلىق لىرىك يېزىلغان. شەكلىمۇ خىلمۇخىل. مۇشۇ بىر دىۋانىملا ئارۇز ۋەزنىنىڭ «ھەزەج بەھرى»، «رەجەز بەھرى»، «رەمەل بەھرى» قاتارلىق توققۇز بەھرى قوللىنىلغان. ئاڭلاپ بېقىڭ، مەن سىزگە بىرمۇنچە غەزەلنى ئوقۇپ بېرەي:

ئەشرەقەتمەن، ئەكسى شەمسل، كەئىسى ئەنۋارۇل ھۈدا،
يارى ئەكسىن مەيدە كۆردەپ، جامىدىن چىقتى سادا.

بۇنى نەسىر ھويىچە يەشسەك مۇنداق بولىدۇ:

ھىدايەتنىڭ نۇرى قەدەھ ئىچىدە قۇيىلغان ئەكس ئېتىپ چىقتى، يارىڭنىڭ جامالىنى مۇشۇ يەردە كۆرگىن دەپ جامدىن سادا چىقتى!

بىز كىچىك چاغلاردا موللاملار ئۆگەتكەن بۇ غەزەلنى باللار بىلەن ئاھاڭغا كەلتۈرۈپ مۇنداق يادلايتتۇق:

ئەشرە قەتمەن، ئەسكى كەتمەن، پالتا - كۈرجەك، لاخشىگىر،

ئالته تېمىنغا تاڭغا ئالدىم، يەتته تېمىنغا مۇشكىر.
ھەر ئىككىسىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. شائىر بالىلىق چاغلىرىنى ئەسلەپ ناھايىتى ھۇزۇرلانغانىدى. ئۇ يەنە ئارقىدىنلا داۋام قىلىپ مۇنداق دېدى:
— ئۇ چاغدا بەزى تالىپلار «نەۋائى» نى قارىسىغا يادلاۋېرىپ، مەنىسىنى چۈشەنمەي، ئاخىر زېرىككەنلىكىدىن ئۇ زات توغرىسىدا مۇنداق بىھېسىتلارنى توقۇشاتتى:

ئەي نەۋائى خام قاپاق، قايناق سېتىپ جېنىڭنى باق!
... ...

شائىر يەنە ھۇزۇلىنىپ كۈلدى، ئۆتكەن ئىشلار ئۇنىڭغا دەلكەشلىك، ئازادلىق، ئاراملىق بېغىشلىغانىدى. ئۇ كېيىملىرىنى كېيىۋېتىپ، يەنە شېئىرىيەت توغرىسىدا سۆز باشلىدى:
— كلاسسىك شېئىرىيىتىمىز شەكىلگە بەكمۇ باي، بىز تېخى ئۇنىڭ ئوندىن بىر قىسمىنمۇ ئۆگىنىپ بولالمىدۇق. مەدرىسىتىكى تالىپلار ئارىسىدا «مۇئەمما» كەڭ تارقالغان. بۇ شېئىرىيىتىمىزدىكى تېپىشماق شەكلى بولۇپ، زېھىننى ئۆتكۈر-لەشتۈرۈش، تىلنى راۋانلاشتۇرۇشتا بەك مۇھىم. مەن سىزگە بىرنى ئوقۇپ بېرەي، تېپىپ بېقىڭ:

مولىنىڭ بېشىنى كەس، ھامات بولسۇن،
قەبرى ئارا كۆمگىن ئۇنى، ھايات بولسۇن.
... ...

مېنىڭ بۇنداق شەكىلدىكى شېئىرنى تۇنجى قېتىم ئاڭلىشىم ئىدى، شۇڭا، دەماللىققا ئۇنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بېرەلمىدىم. ئاخىر تېپىچان ئاكا ئۆزى يېشىپ بەردى:
— بۇ ئىككى مىسرا بېيىتتىن «قەمبەر» دېگەن ئىسىم چىقىدۇ. بۇ كونىچە «قەمبر» دەپ يېزىلىدۇ.

شۇ كۈنى ئەتىگەندە ئورۇندىن قوپقۇچە ئارىلىقتا بولغان قىسقىچە سۆھبەتتىمۇ مەندە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇردى. بېشىدىن شۇنچە ئېغىر قىسمەتلەرنى ئۆتكۈزگەن ۋە شۇ كۈنلەردىمۇ قاتمۇ قات روھىي كىشەنلەردىن تېخى تولۇق قۇتۇلمىغان **شائىر**نىڭ شۇنچە جۇشقۇن، ئۈمىدۋار ھەم خۇش چاقچاقلىقى مېنى **چوڭقۇر** ئويغا سالدى. مەن **شۇ** چاغدىلا ئۇنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى كۈلكە بىلەن كۈتۈۋالالايدىغان، قارا ئىشقا لۇق ئىچىدە يورۇقلۇقنى كۆرەلەيدىغان، بەختسىزلىك ئىچىدىن ھۇزۇر - **ھالاۋەت** تاپالايدىغان ئادەم **ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ** يەتكەنىدىم...

تۇرپاندا بولغان بىرنەچچە كۈن **ئىچىدە شائىر** ئۇ يەرنىڭ ئەتىۋارلىق مېھمىنىغا ئايلاندى. ئوقۇتقۇچىلار، ئارتىسلار، ھەۋەسكار ئۇنى تاۋاپ قىلغاندەك قىزغىن قارشى ئالدى. شائىرنىڭ ئۇ يەردىكى ئىجتىمائىي، ئاممىۋى ئاساسى ھەقىقەتەنمۇ ھەيران قالغۇدەك چوڭقۇر ئىدى. ئۇنىڭ يالغۇز زىيالىيلار ئىچىدىلا ئەمەس، ئاددىي پۇقرالار ئىچىدىمۇ ئابرويى چوڭ ئىدى، دېھقانلاردىن سىرداش - ئۇلپەتلىرى بار ئىدى...

* *

سەمىمىيەت — دۇنيادىكى يۈزلىگەن، مىڭلىغان مەۋجۇداتلار ئىچىدە ئادەمنى قىلىپ تۇرغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى.

شائىر تېپىپچان ئادەملەرگە سەمىمىي ئىدى، سەمىمىي مۇناسىۋەت قىلاتتى، كۆڭلى تۇز، ئوچۇق - يورۇق ئىدى، كۆڭلىدە نېمە بولسا ئېيتىۋېرەتتى ھەم باشقىلاردىنمۇ شۇنى تەلەپ قىلاتتى. بۇ ھال ئۇنىڭ ئۆز ئىجادىيىتىگە قانداق مۇئامىلە قىلىشىدا ئوچۇق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

1985 - يىلى شائىر تەھرىر بۆلۈمىگە بىر تۇركۈم شېئىر

بەردى. شېئىرىيەت گۈزۈپپىسىدىكى مۇھىرىلەر قولمۇقول كۆرۈپ ئاخىرىدا مېنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىمغا سۇندى. قارىسام، بەزى شېئىرلارغا مۇھەررىرلەرنىڭ پىكىرلىرى بارداك قىلاتتى. مەنمۇ قايتا ـ قايتا ئوقۇپ سېلىشتۇرۇپ باقتىم. ئىككى پارچە شېئىر ماڭىمۇ سەل بوشراق كۆرۈندى. ئەتىسى شائىر تۈيۈقسىز بىر ئىش بىلەن ئىشخانىغا كىرىپ قالدى. مەن شۇ هامان شېئىرلار توغرىسىدا سۆز ئاچتىم:

ــ تېپىپچان ئاكا، شېئىرلىرىڭىزنى هەممىمىز قىزغىن كۆردۇق. لېكىن، ئىككى پارچە شېئىرىڭىزنى بويىڭىز بىلەن ئۆلچىسەك سەل ـ پەل پاكاردەك تۇرىدۇ، قانداق قىلىساق بولار؟

ــ قانداق قىلاتتىڭىز، ــ دېدى ئۇ ئوچۇق ـ يورۇقلۇق بىلەن، ــ بويۇم بىلەن تەڭ كەلگىنىنى بېرىمسىز، پاكار بولۇپ قالغانلىرى قېلىۋەرمەمدۇ! مۇھەررىرلەرگە ئېيتىپ قويۇڭ، نامدار-لارنىڭ شېئىرلىرى كەلسە ئۇنچە قورۇنۇپ كەتمەسۇن، هەممەيلەنگە ئوخشاش كۆزدە قارىسا بولىۋېرىدۇ. بىزمۇ ئەۋلىيا ئەمەس، يازغانلىرىمىزدا هامان ئۇنداق ـ مۇنداق يېتەرسىزلىكلەر بولۇپ تۇرىدۇ...

ئۇ هەقىقەتەنمۇ تەھرىر بۆلۈمىگە ئۆز ئەسەرلىرى توغرىسىدا ئەزەلدىن يولسىز تەلەپلەرنى قويغان ئەمەس. مۇھەررىرلەرنى هەمىشە هۇرمەت قىلاتتى، ئۇلارنىڭ هوقۇقىغا ئارىلاشمايتتى، پىكىرلىرىنى سەمىمىي قوبۇل قىلاتتى. ئۇ ئىجادىيەتتە سەمىمىي، تەلەپچان ئىدى. ئەسەرلىرىگە خۇددى هېيكەلتىراشنىڭ «شائىرنىڭ تەبىئەتتىن ئىبارەت بىر ئۇلگىسى ۋە هەقىقەتتىن ئىبارەت بىر پېتەكچىسى بولۇشى كېرەك. ئۇ ئاللىبۇرۇن پىرى-لىپ بولغان نەرسىلەر ئۈستىدە قەلەم تەۋرەتمەستىن، بەلكى ئىجادىيەت ئۈستىدە زېھنىنى ۋە يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىشى كېرەك» دېگىنىدەك تەلەپ بىلەن ئەستايىدىل ئىشلەيتتى. ئۇنىڭ

هەربىر شېئىرىدىن يېڭىلىق ئۇرغۇپ تۇراتتى، پىكرى يېڭى، شەكلى يېڭى ئىدى، ئۇنىڭ ھەقىقىتى — چىنلىق ئىدى. ئۇ پۈتكۈل ئىجادىيىتىنىڭ ئاساسىي قىسمىدا:

شېئىر يازمىقىم ھەۋەستىن ئەمەس،
مەن ئۈچۈن شېئىر ۋىجدان ئىشى، دەپ،
پىكىر — يۈرىكىم، مىسرالار — تومۇر،
ھەرپلەر — قېنىم، ۋەزىنلەر — نەپەس!

دېگەن ئەقىدىسىنى، لەۋزىنى ئىشقا ئاشۇردى.

شائىر يالغۇز ئۆزىگىلا تەلەپچان بولۇپ قالماي، باشقىلارغىمۇ ئوخشاشلا تەلەپچان ھەم كۆيۈمچان ئىدى. ئەدەبىياتىمىزدا مەيدانغا كەلگەن ھەر نەتىجىدىن خۇشاللىناتتى. بولۇپمۇ ياشلارنىڭ نەتىجىسىدىن، يۇكسىلىشىدىن چوڭقۇر پەخىرلىنەتتى. شۇ يىللاردا ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا چىققان بىر تۈركۈم جۇشقۇن، ئۈمىدلىك، ئىقتىدارلىق ياشلار شائىرنىڭ دىققىتىنى تارتتى. بۇ جەھەتتە ئۇ چوڭ - كىچىك سورۇنلاردا ھاياجانلىنىپ، تەسىرلىنىپ سۆزلەيتتى. كېيىنچە سۆز بىلەن قالماي، قولىغا قەلەم ئېلىپ، ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرىنى يۇكسەك باھالىدى، ئۇبزورلار يېزىپ ئۇلارغا ئىلھام بەردى، يېتەكلىدى.

مەسىلەن، 1984 - يىلى ياش شائىر ئەركىن ئىبراھىمنىڭ يېڭىدىن ئېلان قىلىنغان بىر تۈركۈم شېئىرلىرى تۇغرىسىدا «نۇر ئوغلىنىڭ ناخشىسى» ناملىق ئۇبزور يېزىپ، «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ شۇ يىللىق 5 - سانىدا ئېلان قىلدۇردى. ياش شائىرە گۈلباھار مەتنىيازنىڭ بىر قىسىم لىرىكىلىرى توغرىسىدىمۇ تەھرىر بۆلۈمىدە تەسىراتىنى سۆزلەپ، بۇنداق ئۈمىدلىك ياشلارنى نۇقتىلىق تەربىيىلەش، ھەرخىل ئۇسۇل بىلەن ئالاقىلىشىپ، داۋاملىق ئىلھام بېرىپ تۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەت بېرىپ تۇردى.

كېيىنكى يىللاردا مەن شائىر بىلەن بىر قورۇدا ياشىدىم.

ھەمىشە دېگۈدەك ئۇچرىشىپ تۇراتتۇق. ئۇ قورۇدىكى كىچىك كىنە باغچىمىزنىڭ غەمخور باغۋىنى ئىدى. ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە چىقىۋېلىپ، گۈللەرنى پەرۋىش قىلاتتى، ياۋا ئوتلارنى يۇلاتتى، دەل - دەرەخلەرنى سۇغىراتتى. ئۇنىڭ قولى ئىشتىن بوشىغان چاغلاردا بىز ھايات توغرىسىدا، ئەدەبىيات توغرىسىدا ۋە ھەرخىل يېڭىلىقلار توغرىسىدا كەڭ كۇشادە پاراڭلىشاتتۇق. بىر كۈنى تېيىپجان ئاكا ماڭا شۇ چاغلاردا ئېلان قىلىنىپ، جەمئىيەتتە ئاز - تولا ئىنكاس قوزغىغان «خەير - خوش، توققۇز كۈنلۈك ماكان» ناملىق ھېكايەم توغرىسىدا سۆز ئېچىپ قالدى:

— ھېكايىڭىزنى دەسلەپ كۆرمەپتىكەنمەن، جەمئىيەتتىكى ئىنكاسلارنى ئاڭلاپ قىزىقىپ ئوقۇپ باقتىم. ھەقىقەتەن ھېنىمۇ قىزىقتۇردى. ھاياتقا خېلى ئىچكىرىلەپ كىرىپسىز. ئاڭلىسام، بەزىلەر ئۆزىگە ئەپكە تكەن ئوخشايدۇ، بۇمۇ ياخشى بولغىنى، بىر ئەسەر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ياكى ئېچىشتۇرمىسا، ياكى قىچىشتۇرمىسا، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى نېمە دېيىش كېرەك؟! ھېنىڭچە، كىم ئۆزىگە ئالغان بولسا، خۇددى قىچىشقان يەردە بۇرگە بار دېگەندەك گەپ بولىدۇ!

— ئۇغۇ شۇنداق، تېيىپجان ئاكا، — دېدىم شۇ چاغلاردا بولۇۋاتقان گەپ - سۆزلەرنى قىسقىچە چۈشەندۈرۈپ، — لېكىن بەزى ئادەملەر ئۆزىنى قويالماي قاپتۇ، ھېكايە ئۇستىدىن خېلى - خېلى يەرلەرگىچە ئەرز - شىكايەت قىلىپ، خۇددى مېنى بىر نەرسە قىلىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىش قىلىشىۋېتىپتۇ!...

— قولىدىن كەلسە مۇشۇ ئىش ئۈچۈن سىزنى سوت مەيدانىغا بىر تارتىپ چىقارسا ياخشى بولاتتى! — دېدى شائىر بىردىنلا جىددىي تۈس ئېلىپ، — شۇ چاغدا مانا بىز ئاقلىغۇچى بولۇپ، ئەدەبىياتنىڭ نېمىلىكىنى چۈشەنمەيدىغان،

ئىدىيىسى كونا قېلىپتىكى ئاشۇنداق قاتمال ئادەملەر بىلەن يۈزمۇيۈز سۆزلىشەتتۇق! بىر يازغۇچى ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ئاشۇنداق رەزىل ئىللەتلەرنىمۇ پاش قىلىپ يازالمىسا، ئۇنى قانداقمۇ دەۋرنىڭ ۋىجدانى دېگىلى بولىدۇ؟! مەيلى، ئايرىم ئادەملەر نېمە دېسە دەۋەرسۇن، سىز ئالدى بىلەن خەلقنىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى قىلدىڭىز، پارتىيىنىڭ پاكلىقىنى قوغداش يولىدا دادىللىق بىلەن قەلەم تەۋرەتمىدىڭىز، ھەقىقەت سىز تەرەپتە!

شۇ كۈنى قەدىردان ئۇستاز ماڭا ئالەمچە ھېسداشلىق قىلدى، ئىلھام بەردى، مەدەتكار بولدى. ئىجادىيىتىمدە قولغا كەلتۈرگەن كىچىككىنە مۇۋەپپەقىيەت ئۈنى ھەقىقەتەن سۆيۈنۈدۈرگەن، خۇشال قىلغان ۋە ئۇمىدلەندۈرگەنىدى...

قىسقىسى، مىللىي ئەدەبىياتنى گۈللەندۈرۈش، ئىجادىيەت قوشۇنىنى ئۆستۈرۈش — شائىرنىڭ ھەردەملىك خىيالى، ئارزۇسى ۋە پائالىيەت نۇقتىسى ئىدى. بۇ يولدا تاشلانغان ھەر بىر قەدەم ئۇنىڭ ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىك تۈيۈلاتتى. شۇنا، ئەدەبىي ھاياتىمىزدا يۈز بەرگەن كىچىككىنە بىر يېڭىلىقمۇ شائىرنى چوڭقۇر ھاياجانلاندۇراتتى، خۇشال قىلاتتى. 1988 - يىل 6 - ئايدا مەرھۇم ئابدۇكېرىم خوجىنا تەزىيە بىلدۇرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئەتىسى تېلېفوندا ئاكا قورۇدا مېنى چاقىرىپ:

— سىزنىڭچە، تۇنۈگۈنكى تەزىيە يىغىنى قانداقراق بولدى؟— دەپ سورىدى. قارىسام، شائىرنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ، كەيپى چاغ ئىدى.

— ياخشى بولدى، — دېدىم ئەينەن تەسىراتىمنى سۆزلەپ، — ھەرھالدا يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئېتىبارى بارلىقىغا بۈگۈن خېلى ئىشەندىم...

— يەنە بىر ئوھىم نۇقتا بار، — دېدى شائىر چۈشەنـ

مەۋرۇپ، ــ ئۇ بولسىمۇ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچىسى. تۇنۇگۈن كۆردىڭىز، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەممە مەسئۇللىرى ئۆزلۈكسىدىن كەلدى، بىز بىلەن بىللە كۆز يېشى قىلدى. بۇنىڭ خەلققە ۋە سىرتتا بولغان تەسىرى كىچىك ئەمەس. بايا ئابلىز نازىرى بىلەن دېيىشتۇق. سىز مۇشۇ ھەقتە بىرنەرسە ــ نەسىر بولامدۇ، خاتىرە بولامدۇ ــ يازسىڭىز قانداق؟ بۇ ئىش گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنسا، ئۇنىڭ تەسىرى تېخىمۇ كېڭىيىدۇ. پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ بىزگە قىلىۋاتقان بۇنداق چوڭ غەمخورلۇقىنى، ئېتىبارىنى ھەممەيلەنىڭ كۆرگىنى، ئاڭلىغىنى ياخشى...

دەرۋەقە، ئۇ كۈنكى يىغىن ھەقىقەتەنمۇ داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلگەنىدى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ شۇجىسى، رەئىسلىرى ئۆزلۈكىدىن كەلدى. ئىدارىسىزنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى مەرھۇمنىڭ مەيۇرى دەرىجىسى نازىر ياكى مۇئاۋىن نازىر دەرىجىلىك بولامغاچقا، پارتىيە، ھۆكۈمەتتىكى رەھبەرلەرنىڭ ھەممىسىنى تەزىيە يىغىنىغا تەكلىپ قىلىشقا پېتىنالمىغانلىقىنى ئېيتقاندا، يولداش سۇڭ خەنلياڭ جىددىي ھالدا: «يازغۇچى، شائىرلارنىڭ بۇنداق دەرىجە ئايرىمىسى بولمايدۇ، ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى يارىتقان ئىجادىي مېۋىسى، خەلق ئىچىدىكى ھۆرمىتى بىلەن ئۆلچەش كېرەك، ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى خەلق بېرىدۇ» دېگەنىدى. بۇ سۆز يالغۇز مەرھۇم ئابدۇكېرىم خوجىغىلا قارىتىلغان بولماستىن، بەلكى بىر پارتىيە رەھبىرىنىڭ پۈتۈن يازغۇچى، شائىرلارغا بەرگەن يۇكسەك باھاسى ۋە قىزغىن ئۈمىدى ئىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋ شۇ كۈندىكى تەزىيە يىغىنىدىن ئەنە شۇنداق چوڭقۇر تەسىرات ئالغان ۋە پارتىيە، ھۆكۈمەت مەسئۇللىرىنىڭ بۇ ئەمەلىي ھەرىكىتىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەنىدى...

بۇ ئىش خېلى ئۇزۇنغىچە شائىرنىڭ خىيالىدىن كۆتۈرۈلمىدى. 1988 ـ يىل 8 ـ ئايدا، مەن شائىر بىلەن بىللە

مەملىكەت بويىچە غۇلجىدا ئېچىلىدىغان ئەدەبىي تەرجىمانلار يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن يولغا چىقتىم. بىر مەنزىل يۈرگەندىن كېيىن ئۇ مەندىن شۇ ئىشنى يەنە سورىدى:

— ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ تەرجىمە يىغىنى توغرىسىدىكى نەرسىنى قانداق قىلغانتىڭىز؟

مەن خىجىللىقسىنى بىلدۈردۈم:

— شۇ ۋاقىتتىڭ ئۆزىدىلا دەرھال بىر ئىش قىلماپتىمەن، كېيىن، ئۇ توغرىسىدىكى تەسىراتلار ئاستا - ئاستا ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ، ئىلھام كەلمەي قويدى...

ئەھۋال راستىنلا شۇنداق ئىدى. شائىر ماكا بۇ ئىشنى ئېيتقان چاغدا، قولۇمدا باشقا بىر ئىش بولغاچقا، دەماللىققا گىرەلەشتۈرۈپ كېتىۋەردىم، كېيىنچە تەسىراتلار سۇسلىشىپ، ئىلھام قېچىپ كەتكەنىدى.

تىيىپجان ئاكا بىرئاز ئەپسۇسلانغاندەك بولدى:

— بىز بەزى ئىشلارنى بەكمۇ سەل چاغلايمىز، بەزىدە ناھايىتى ئاددىي ئىشلاردىن چوڭ ھەقىقەتنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئاشۇ كۈنكى يىغىن گەرچە يىغا - زارغا توشقان تەزىيەيىغىنى بولسىمۇ، لېكىن ئەدەبىي ھاياتىمىزدا كىشىنى خۇشال قىلىدىغان، سۆيۈندۈرىدىغان، ئۈمىدلەندۈرىدىغان يىغىن بولغانىدى ... ئۇ بىر پەس جىم بولدى، چىرايىدىن غەمكىنلىشىپ قالغانىدى. كېيىن يەنە كەيپىياتىنى توغرىلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئۇ كۈنى سۆڭ خەنلياڭ شۇجىنىڭ ئېيتقان ئاشۇ بىر ئېغىز سۆزى ناھايىتى جايىدا بولدى. ھەقىقەتەنمۇ يازغۇچى، شائىر دېگەن ناھايىتى شۆھرەتلىك، ئۇلۇغ نام. ئۇنى ھەر قانداق دەرىجە بىلەن ئۆلچىگىلى بولمايدۇ. ئۇ ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى بولۇپلا قالماي، بەلكى ئەخلاقنىڭ سىمۋولى. ئەجداد-لارنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، ئىلىم - پەن دۇر-دانىلىرى ئاشۇ يازغۇچى، شائىرلارنىڭ قەلبىدە ئارقىداشق كېشە

لەرگە يېتىپ كېلىدۇ. لېكىن، بىز بۇ ئۇلۇغ نامنىڭ ھۆددىسىدىن قانچىلىك چىقتۇق؟ مەن تېخى بىر نېمە دېيەلمەيمەن. ئۆزىنى يازغۇچى، شائىر دەپ ئاتىغان ھەر بىر ئادەم، ئەلۋەتتە، بۇ نامغا ئۆزىنىڭ مۇناسىپ كېلىش ـ كەلمەسلىكىنى سېلىشتۇرۇپ تۇرۇشى كېرەك!

مەن شائىرنىڭ قەلبىدە ئاشۇ تەزىيە يەنىنى تۇيۇپەيلىدىمەن تۇغۇلغان پىكىرلەرنىڭ ئۇنچىلىك چوڭقۇر ۋە تەسىرلىك ئىكەنلىكىنى ئانچە ئويلاپ يېتىمىگەنىكەنمەن. شائىر بۇنى ئەدەبىياتسىز بىلەن پارتىيىنىڭ، ئەدەب بىلەن رەھبەرلەرنىڭ مۇناسىۋىتى يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ كۆزەتكەن ۋە ئويلىغانىكەن. شۇ چاغدىلا مەن ئاشۇ تەزىيە يەنىنى توغرىسىدا بىرەر پارچە نەرسە يېزىپ ئېلان قىلمىغانلىقىمغا قاتتىق ئۆكۈندۈم...

غۇلجا سەپىرىدە يەنە نۇرغۇنلىغان سۆھبەتلەر بولدى، ئۇنىڭ ھەممىسى ھايات ۋە كۈزەللىك توغرىسىدا، ئەدەبىياتنىڭ ھازىرى ۋە كەلگۈسى توغرىسىدا ئىدى...

تىيىنچان ئاكا تالانتلىق، شۆھرەتلىك شائىر بولۇپلا قالماي، يەنە زوقمەن كىتابخان ئىدى. ئۇ كلاسسىك شېئىرىيەتنىمزنى، جۈملىگە ۋە چەت ئەل شېئىرىيىتىنى ئوقۇپ، تەتقىق قىلىپلا قالماي، بەلكى ئەدەبىياتنىمزدا مەيدانغا كەلگەن نەسرىي ئەسەرلەرنى، بولۇپمۇ يېرىك ئەسەرلەرنى قويماي ئوقۇيتتى، بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئېيتاتتى. دەل شۇ قېتىم ئۇ ماڭا يېڭىلا نەشىردىن چىققان «ئۇنتۇلغان كىشىلەر» توغرىسىدا مۇنداق دېدى:

ـــ رومانىمىزنى نەنسەندە دەم ئېلىۋېتىپ ئوقۇپ چىقتىم. ماڭا ياقتى. تۇنجى يېرىك ئەسىرىمىز بولۇشىغا قارىماي، مۇئەپپەقىيەتلىك چىقىپتۇ، بۇ ھەقتە ئابلىز نازىرى بىلەنمۇ پىكىر ئالماشتۇردۇق. بەزى بابلارنى قايتا ـ قايتا ئوقۇدۇم. رومانىمىزدا مەن ئاڭلىمىغان 32 سۆز بار ئىكەن، ئاستىغا سىزىپ قويدۇم.

گەرچە ئۇ يەرلىك سۆزلەر بولسىمۇ، لېكىن ئەدەبىي تىلىمىزنى بېيىتىدۇ. تىل جەھەتتە خېلى ئىزدىنىپ، ئەجىر قىلىپسىز. ئەلۋەتتە بەزى يەرلەرگە پىكرىمىمۇ چىقتى. بۇ ھەقتە كېيىنرەك سىزگە تەپسىلىي بىر پارچە خەت يېزىپ، ئۆزۈمنىڭ پىكىر ۋە تەسىراتلىرىمنى بىلدۈرۈش نىيىتىم بار، ئۇنى شۇ چاغدا كۆرۈپ باقارسىز. ھازىر سىزگە ئېيتىدىغىنىم: تۇنجى قەدەمنى ئىمدى باستىڭىز، مەغرۇرلۇقتىن، كىبىردىن ساقلىنىڭ. ئادەم كۆپ ۋاقىتلاردا مۇشۇ جەھەتتىن كېتىپ قالىدۇ. مەندىمۇ بۇنىڭ ئاچچىق ساۋاقلىرى بار. ئۆزىنى ھەممىنە ئۇنچە - مارجانلارغا ئوخشىتىدىغان ئادەم جەزمەن كۆمۈلۈپ قېلىشتىن قورقىدۇ، شۇڭا ھادىيىشنى، ئۆزىنى ماختاشنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇ بىر روھىي ئىللەت، ياشلار، بولۇپمۇ سىلەر ئۇنىڭغا ياشلىقلار بۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەڭلار. ئادەم كەمتەر، كىچىك پېئىل بولغانغا كىچىكلەپ كەتمەيدۇ! بۇ جەھەتتە، زۇنۇنكام بىزنىڭ ياخشى ئۇلگىمىز، ئۇ كىچىك پېئىل، پەزىلەتلىك ئادەم، بىز ئۇنى دوريالمايكېتىۋاتىمىز!...

كۆيۈمچان ئۇستازنىڭ ئاشۇ قېتىمقى يېقىملىق سۆزلىرى، قىزغىن ئۈمىدى، ئۇلۇغ ئادەملەرگە خاس سەمىمىي نەسىھىتى ھازىرغىچە قۇلىقىمدا جاراڭلاپ تۇرۇپتۇ. ئۇ راستىنلا ئۆزى ئېيتقاندەك، غۇلجىدىكى يىغىندىن قايتىپ كېلىپلا بېيجىڭدىكى يىغىنغا بېرىشنىڭ ھارپىسىدىكى بىر جىددىي پەيتتە رومانىم توغرىسىدىكى خەتنى يازدى. بۇ خەت ئۇنىڭ 45 يىللىق يالقۇنلۇق ئىجادىي ھاياتىدىكى ئاخىرقى تەۋەررۈك ئەسىر بولۇپ قالدى. بۇمەن ئۇچۇنلا ئەمەس، بەلكى ئەدەبىياتىمىز ئۇچۇنمۇ شانلىق بىر يالداما بولۇپ قالغۇسى!

* * *

«ئۇلۇغ ئادەم ھەممىشە بالىدۇر. ئۇ جان ئۆزۈۋېتىپ دۇنـ

ياغا ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ بالىلىقىنى قالدۇرىدۇ.»

بۇ ئاتاقلىق ھىندى يازغۇچىسى تاگورنىڭ ھېكمەتلىك سۆزى.

شائىر تېيىپجان ئىلىيېۋ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا تاگورنىڭ ئەنە شۇ سۆزىگە ئاھاڭداش بولدى، كىشىلەرگە قەلبىنىڭ سەبىي ۋە پاك يەرلىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى...

1989 - يىل 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى مەن شائىرنى يوقلاپ دوختۇرخانىغا چىقتىم. بۇ چاغدا ئاتاقلىق تىلشۇناس، يازغۇچى، شائىر لاۋدىن ئىبراھىم مۇتىئى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ۋە شۇكۈر يالقىنلار مۇ دوختۇرخانىغا چىققانىكەن. بۇ كۈنلەردە شائىرنىڭ كېسىلى خېلى ئېغىرلىشىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن پىكرى، گەپ - سۆزى ۋە سەزگۈسى تېخى روشەن ئىدى. ئۇ سافادا ئولتۇرۇپ، ھەممەيلەن بىلەن تىنچلىق سوراشتى. خىيالىدا كىمەلەرگىدۇر يەنە بۇرۇنقىدەك چاقچاق قىلغۇسى، قىزىق - قىزىق گەپلەر بىلەن كۈلدۈرگۈسى بارەك قىلاتتىمۇ، لېكىن ئاغرىق ئازابىدىن قىينىلىپ دېيىشكە ئامالسىز قېلىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ شائىر سەپداشلىرىغا كۆڭۈلگە پۈككەن گەپلىرىنى، يۈرىكىدىكى ئاخىرقى ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئالدىرىماي، دانىمۇ دانە سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىلەر بىلەن كۆرۈشۈۋالغىنىمغا خۇشالمەن... بۈندىن چاغلاردا يۈرەكتىكى سۆزلەر كۆپ بولىدىكەن... ئايرىم - ئايرىم سىردىشىپ، بۇرۇن كۆڭۈلۈڭلارنى چىگىپ قويغان يەرلىرىم بولسا يېشىۋېتەي دېۋىدىم... ئۇلگۈرەلمەيدىغان ئوخشايمەن... مەندىن ئۆتكەن ئىشلار بولسا رازى بولۇڭلار... شۇكۈر ئاكا، سىزنى رەنجىتكەن يەرلىرىم كۆپ، كۆڭۈلىڭىزدىن چىقىرىۋېتىڭ... ئىبراھىم ئاكا، سىز بىلەن ئوبدان ھەمكارلىشالمىدۇق، بولمىسا ئەدەبىي تىلىمىز توغرىسىدا ياخشى كىتابلارنى يېزىپ بېرەتتىڭىز... ئۆتكۈر بىلەن كۆپ سىرداش بولالمىدىم... ئەپۇ قىلىڭلار، رازى بولۇڭلار...

شائىرنىڭ كۆزى ياشقا تولدى، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئېرىتىپ چىقىۋاتقان ئاخىرقى ئىسسىق ياشلىرى تاتارغان، ئۇمچەيگەن يۈزىنى بويلاپ ئۆزۈلمەي ئاقتى. باشقىلارنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى، ئۇنى ئېغىر قايغۇ باستى. ئەگەر بۇ ھالەت ئۇزاقراق داۋام قىلسا، شائىرنىڭ كېسىلىدە ئۆزگىرىش بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا، ئۇلار ھەم مۇتئى دەرھال ئۆزىنى ئوڭشاپ، شائىرغا تەسەللى بەردى:

— كۆڭلۈڭلارنى بۇزماڭلار، ئاداش، شائىر دېگەن ئۇمىد ۋار بولىدۇ، ئۆلسەكمۇ ناخشا تووۇلاپ كېتىمىز. ئابدۇللا توقاي ناڭ ھېلىقى شېئىرى ئېسىڭلاردا يوقمۇ؟ مەن سىلەرگە ئۆز پېتى ئوقۇپ بېرەي:

جىرلىۋە جىرلى ئۆلەتتىمەن، ئۇلگەندە دە،
دەشمى قالمام① غەزرائىلنى كۆرگەندە دە.
بىنس كېتەمىز، سىز قالاسىز دېپ جىرلايمەن،
چەسەددىمنى تۇپراق بىلەن كۆمگەندە دە.

بۇنى تەرجىمە قىلمىساممۇ چۈشىنىسىلە. شائىر دېگەن ئەنە شۇنداق بولىدۇ. سىلە جەزمەن ياخشى بولۇپ كېتىسىلە. تېخى نۇرغۇن ئىشلارنى بىللە ئىشلەيمىز...

كونا سەپداشنىڭ تەسەللىسى، كۆڭۈل يامىشى بىلەن شائىرنىڭ چىرايىغا ئىللىق كۈلكە يۈگۈردى. ئەمدى بۇ گەپنى ئۆزىنىڭ ئۇستىگە يۆتكەپ، چوڭقۇر بىر ئىچكى ئازاب بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئويلىسام، نۇرغۇن نەرسىلەرنى يېزىپتىمەن. ئۇنىڭ ئىچىدە ياخشىلىرىمۇ، يامانلىرىمۇ بار ئىكەن. بىر مەزگىل مۇقامدا يوق سىياسەتلەر تۇپەيلىدىن مۇقامدا يوق شېئىرلار-

① دەشمى قالمام — سۆزلەپ تۇرۇش مەنىسىدە.

نەمۇ يېزىپ قويىدۇم. بۇنىڭغا قاتتىق ئەپسۇسلىنىمەن... شېئىرىي تىل بىلەن ئېيتقاندا، يۈرىكىمدە يىغلايمەن...

شائىر يەنە جىم بولدى، چىرايىدىن چوڭقۇر بىر ئىچكى ئازابتا بىئارام بولۇۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

خەلقىمىزدە «ئات يىقىلمای يول تاپماس» دېگەن گەپ بار. تېيىپجان ئاكىمۇ 60 يىلغا يېقىن ھاياتىدا بىر نەچچە قېتىم يىقىلىپ تۇرۇپ، يەنە يىقىلىپ، يەنە تۇرۇپ ئاخىر يول تاپقانىدى. بۇ يول شائىرنى خەلق ئۈچۈن، مىللىي ئەدەبىيات ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ تۆھپە يارىتىشقا، تېخىمۇ ساپ، ھەقىقىي ۋىجدان بىلەن ياشاشقا ئىلھىم بارا تتى. لېكىن، شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ھاياتى يار بەرمەيۋاتاتتى... شائىر ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن يىغلايتتى، ئەپسۇسلىناتتى...

دەرۋەقە، ئەپسۇسلىنىشنى بىلمىشمۇ ئادەملىك خىسلەتلەرنىڭ بىرى. چۈنكى، ئەپسۇس قىلغان شۇ كىشىنىڭ كۆڭلىدە ئەپسۇسنىڭ ئارقىدىن كېلىدىغان قىزغىن بىر ئۇمىد بولغان بولىدۇ. ۋەھالەنكى، ھاياتتا شۇنداق ئادەملەرمۇ بارکى، ئۆمۈر بويى يامان، سەت، قەبىھ نىشلارنى قىلىپ تۇرۇپمۇ بىرەر قېتىم — ھەتتا ئاخىرقى قېتىمدا بولسىمۇ — ئەپسۇسلانمايدۇ. بۇ خىلدىكى ئادەملەرنى شائىر تۆۋەندىكى رۇبائىيىسىدا مۇنداق سۈرەتلىگەنىدى:

نامەردلەر قورقۇنچاق كېلىدۇ قەۋەت،
بۇ شەكىز ھەقىقەت، ئەزەلدىن ئەبەت.
ئەگەر بار دېسەڭ ئۇنىڭ قورقمايدىغىنى،
راست ئۇ قورقمايدۇ نومۇستىن پەقەت!

شائىر كېيىنكى سۆزىدە ئۆزىنىڭ پېشقەدەملەرگە بولغان ئارزۇسىنى، قىزغىن ئۈمىدلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى:

— سىلەر قوشۇنىمىزنىڭ مۆتىۋەرلىرى، ھەممە ئىشتا باشلامچى بولۇڭلار، ياشلىرىمىزغا ئۆزىمىزنىڭ ئاچچىق ساۋاقلىرىنى سۆزلەيلى. مېنىڭچە، ھازىر قوشۇنىمىزنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش مۇھىم. قوشۇنىمىز ئىتتىپاق، مۇستەھكەم بولسىلا، ئىشىنىمەنكى، ياخشى، ئۆلىمەس، ئۇلۇغ ئەسەرلەر چىقىدۇ... يۇرتۋاز-لىققا ئۆزۈل ـ كېسىل خاتىمە بېرەيلى... ئەدەبىياتىمىز يۇرتىنىڭ ئەدەبىياتى ئەمەس، مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى...

— توغرا دېدىڭىز، — دېدى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر دەرھال شائىرنى قۇۋۋەتلەپ، — يازغۇچى، شائىرلارنى يۇرت بىلەن باغلىغاندىن كۆرە، پۈتۈن مىللەت بىلەن باغلىغان تۈزۈك. خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ مۇنۇ بېيىتىنى سىز بۇرۇنمۇ ئاڭلىغان:

ھازاران خېيىش ناقابىل ئەگەر مېنى رەپت چىغەم دارەم،
ۋەلى تەرسەمكى يەك بىگانىئى ئاقىل رەۋەت ئەزدەست.

مەنىسى: ئۆزۈمنىڭ تۇغقان، مىنىش ـ ئىقرىبالىرىم بولسىمۇ، كېرەكسىز، ناقابىل كىشىلەر بولۇپ، ئۇلاردىن قانچىسى ئۆلۈپ كەتسە، بۇنىڭدىن مېنىڭ غېمىم يوق، پەرۋايىم پەلەك ۋە لېكىن ماڭا يات بولسىمۇ، كىم ۋە قەيەرلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئاقىل، بىلىملىكلەردىن بىرى ئۆلۈپ كەتسە، بۇنداق ئادەملەرنىڭ دەرد ـ پىراقىدا ياقامنى چاك ـ چاك يىرتىمەن!

مەن بىر چاغدا بۇ غەزەلنى ئوقۇپ بەرسەم، سىز ناھايىتى قايىل بولۇپ يېزىۋالغانىدىڭىز...

— شۇنداق، ئېسىمدە،... — دېدى شائىر بېشىنى يېنىك ئىرغىتىپ، — بۇ ھەقىقەتەن ئۇلۇغ سۆز ئىكەن، مۇشۇنداق پىكىرلەرنى شۇ زامانلاردا ئەجدادلىرىمىز ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، بىز ئەمەل قىلالماپتۇق ... ئۇنىڭ مەنىسىگە تازا

چۇشىنەلمەپتۇق... لېكىن، سىلەر بار، بۇنىڭغا ئەمەل قىلايلى ... ئەۋلادلىرىمىزنىڭ قەلبىگە ئاشۇنداق ئۇلۇغ پىكىرلەرنى ئورناتقۇزايلى.

ئىبراھىم مۇتىئى شۇ هامان ئۆتمۇش — تارىخنى ئەسكە ئالدى:

— بۇ هەقتە هەقىقەتەن ئاچچىق ساۋاقلار كۆپ، يۇرتۇمىزدىكى بىر تارىخىي ئىللەت. 20 - يىللارنىڭ بېشىدا خەلقىمىز ئومۇمىي بىر ئېتنىك نام بىلەن ئاتالماي، قانداقتۇر تۇرپانلىق، قەشقەرلىق، ئىلىلىق، خوتەنلىك، دولان، تارانچى دېگەندەك يەرلىك ناملار بىلەن ئاتىلىپ يۈرەتتى. كېيىن بىر قىسىم ئىلغار زىيالىيلار بۇنىڭ زىيىنىنى تونۇپ يېتىپ، مىللەتنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن ئېتنىك نامىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە شۇ نام ئاستىدا خەلقىمىزنى ئۇيۇشۇشقا ئېتىپاقلاشتۇرۇپ كەلدى. ۋەتەنپەرۋەر، ئىلغار شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىيەت تۇپەيلىدىن، ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «ئۇيغۇر» تەخەللۇسىنى قويۇپ، يۇرتۇازلىق ئىللەتلىرىگە دەككە بەرگەنىدى. مېنىڭچە، هەر قانداق يۇرتۇازلىقنىڭ ئارقىسىغا قانداقتۇر بىر شۇم غەرەز يوشۇرۇنغان بولىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭغا يول قويماسلىقىمىز، بۇ ناچار ئىللەتنى ياش ئەۋلادلىرىنىڭ پاك قەلبىگە يۇقتۇرماسلىقىمىز لازىم. بۇ جەهەتتە، سىز ئېيتقاندەك، بىز پېشقەدەملەرنىڭ تارىخىمىزدىكى ئەنە شۇ خۇنۇكلۇكىنى، ئاچچىق ساۋاقلارنى سۆزلەپ مەسئۇلىيىتىمىز بار!

شائىرنىڭ كۆڭلى ئىمىن تاپقاندەك، يەڭگىل نەپەس ئالدى. چىرايىمۇ قايىللىق، رازىمەنلىك بىلەن خېلى ئېچىلىپ قالدى...

توغرا، «رونىق تاپقان ئەل بىر - بىرىنى باتۇرۇم

دەر» دېگەن گەپ بار. بۇ ھەققەتنى ھەممەيلەننىڭ چۈشىنىشى زۆرۈر ئىدى. شائىرنىڭ ئويلىغىنىمۇ، كۆتكىنىمۇ، ئارزۇسىمۇ، ئۈمىدىمۇ شۇ ئىدى...

مەن شۇ كۈنكى ئۇچرىشىشنىڭ شائىر بىلەن ئەڭ ئاخىرقى ئۇچرىشىش بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ خۇش خۇي چىرايىنى، يېقىملىق، مەردانە ئاۋازىنى ئاڭلىيالمىدىم. بۇ چىراي، بۇ ئاۋاز بىزدىن مەڭگۈ يىراقلاپ كەتكەنىدى. شۇم ئەجەل ئاخىر ئۇنى ئېلىپ كەتتى...

بۇددا دىنىنىڭ ياراتقۇچىسى ساكيامونى سەكراتتا يېتىپ تۇرۇپ: «ئاھ، مېنى ئاسرىغۇچى جىسمى بەندىلىرىم، مۇنۇ سۆزۈمنى يادىڭلاردىن چىقارماڭلار: يارىتىلغانلىكى نەرسىلەرنىڭ ئۆلىدىغان بىر كۈنى بولىدۇ» دەپ ئۆلۈمگە تەسەللىي ئېيتقانىكەن. دەرۋەقە، بۇ بىر مۇقەررەرلىك، ھېچكىمنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدۇ!...

ئەي قەدىردان ئۇستاز، تىنچ ۋە خاتىرجەم ياتقىن! سەن قويغان تەۋەررۈك قەلەمنى يۈزلىگەن، مىڭلىغان شاگىرتلىرىڭ مەردانىلىك بىلەن قولىغا ئېلىپ، سەن ئورۇندىيالمىغان ئارزۇ-ئارمانلارنى جەزمەن ئورۇندايدۇ!

كەمتەر شائىر

ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر

«ئېگىلمىدىكەن ئالما شاخلىرى،
مېۋىسى قانچە ئوخشىغانسېرى.
كەمتەرلىك بىلەن ئادەم چىرايلىق،
سەتلىشمىدىكەن غادايغانسېرى.»

ئاتاقلىق شائىرىمىز مەرھۇم تېيىپجان ئاكىنىڭ مۇشۇ رۇبائىيىسىنى ھەر قېتىم ئوقۇغىنىمدا شائىرنىڭ كەمتەرلىكى، سەمىمىلىكى كۆز ئالدىمغا كېلىپ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىم تېخىمۇ كۈچىيىدۇ.

قەلەمداش دوستلار بىلەن بىر يەرگە جەم بولۇپ قالغان چاغلىرىمىزدا تېيىپجان ئاكىنىڭ كەمتەرلىك پەزىلىتى تىلغا ئېلىنىپ قەلبىمىزنى ھاياجانغا سالىدىغان بولۇپ قالدى.

بەزىلەر تېيىپجان ئاكىنىڭ ئەسەرنى مەتبەئىگە ئۆتكۈنۈپ ئالدىرىمايدىغانلىقىنى، ئەسەر ئۆزىگە يارىغاندىن كېيىنمۇ باشقىلارغا كۆرسىتىپ پىكىر ئالىدىغانلىقىنى، پىكىر ئېلىشتا چوڭ ـ كىچىك دەپ ئايرىمايدىغانلىقىنى، باشقىلارنىڭ پىكرىنى ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىنى تىلغا ئالسا، بەزىلەر ئۇنىڭ بىر سورۇندا ئۆزىنىڭ مەلۇم شېئىرىنى ئالدىراپ يېزىپ قويغانلىقىدىن ئۆكۈنۈپ ياشلارغا ساۋاق بەرگەنلىكىنى تەسىرلىنىپ سۆزلەيتتى. بەزىلەر تېيىپجان ئاكىنىڭ بىر ئولتۇرۇشتا ئۆزىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ رومكا تۇتقان بىر ھەۋەسكارنى سەمىمىي تەنە

قىدلەپ خىجىل قىلغانلىقىنى ھېكايە قىلاتتى. قىسقىسى، تېيىپجان ئاكىنىڭ كەمتەرلىكىگە دائىر ھەر خىل تەسىرلىك ئىشلار سۆزلىنىپ بىزنى ئويلاندۇراتتى...

تېيىپجان ئاكىنىڭ كەمتەرلىكى مەندىمۇ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان. مەرھۇم شائىرىمىز مۇھەررىرلەرنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى، ئۇلار بىلەن سىردىشالايتتى. ئۇلارنىڭ پىكىر - تەلەپلىرىگە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئادەتتىكى ئاپتورلاردەك تۇتاتتى. ئۆزىنىڭ ئورنىنى، نوپۇزىنى پەش قىلمايتتى. مەن مەرھۇم شائىرىمىزنىڭ «ۋەتىنىمنى كۆيلەيمەن»، «زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار»، «تاللانغان شېئىرلار» قاتارلىق توپلاملىرىنى ئىشلەش جەريانىدا بۇنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدىم. بولۇپمۇ ئۇنىڭ نەشرىياتىمىزدىن چىققان ئاخىرقى توپلىمى «تاللانغان شېئىرلار» نى ئىشلەش جەريانىدا بۇ ئەھۋال تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلەندى.

تېيىپجان ئاكا 1986 - يىلى ئۆزىنىڭ بىر قانچە داستانى ۋە نەچچە يۈز شېئىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چوڭ ھەجىملىك بىر توپلىمىنى تەھرىر بۆلۈمىمىزگە تاپشۇردى. پىلانغا كىرگۈزۈشتىن بۇرۇن مەن توپلامنى ئەستايىدىل كۆرۈپ چىقتىم. مېنىڭ قارىشىمچە، توپلام شۇ پېتى نەشر قىلىنسا تازا سۈپەتلىك چىقمايتتى. ئەڭ يامىنى، تېيىپجان ئاكىنىڭ ئابرويىغىمۇ دەخلى يېتەتتى. شۇڭا، مەن داستانلارنى بۇ توپلامغا كىرگۈزمەسلىك، بەزى شېئىرلارنى، بولۇپمۇ كالېندار خاراكتېرلىك، تەكرار پىكىرلىك شېئىرلارنى قالدۇرۇپ قويۇش، توپلامنىڭ نامىنى «تاللانغان شېئىرلار» دېيىش توغرىسىدا پىكىر تەييارلىدىم. مەن توپلامغا پىكىر تەييارلاۋېتىپ: «تېيىپجان ئاكا خەلقىمىز ئىچىدە يۈكسەك ئابرويغا ئىگە مەشھۇر شائىر، مەن بولسام ئاددىي بىر مۇھەررىر. ئۇ مېنىڭ پىكىرلىرىمنى قوبۇل قىلارمۇ؟ قوبۇل قىلمىسا قانداق قىلارمەن؟!» دېگەن ئەندىشىلەردىمۇ

بولدۇم. لېكىن تېيىپجان، ئاكا ئەھرىر بۆلۈمىمىزگە كەلگەندە توپلامنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن قىلچە قورۇنۇپ ئولتۇرماي بۇ پىكىرلىرىمنى ئۇنىڭغا ئېيتتىم. ئۇ مېنىڭ پىكىرلىرىمنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلىدى ۋە پىكىرلىرىمنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىغا قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن داستانلارنى ۋە بىر قىسىم شېئىرلارنى توپلامدىن چىقىرۋەتتىم، بەزى شېئىرلارنى ئاپتورنىڭ پىكرىگە ھۆرمەت قىلىپ ساقلاپ قالدىم. لېكىن، «سەللە» دېگەن شېئىرنى توپلامغا كىرگۈزۈش - كىرگۈزمەسلىك مەسىلىسىدە پىشقەدەم شائىر بىلەن پىكرىمىز بىر يەردىن چىقماي قالدى. مەن بۇ شېئىر ھەققىدە جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم كىشىلەر ئارىسىدا نارازىلىقلارنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى بىلەتتىم. شۇڭا، توپلامغا كىرگۈزمەسلىكتە چىڭ تۇرۇۋالدىم. تېيىپجان ئاكا ماڭا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ: «كاللىكىز خېلىلا قاتمالدەك قىلىدۇ، سىز قوشۇلمىسىڭىز مەيلى، قالدۇرۇۋېتەيلى» دېدى. بۇ سۆزدىن تېيىپجان ئاكىنىڭ تازا قايىل بولمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. مەن بىر ئاز ئوڭايسىزلانغان هالدا: «تېيىپجان ئاكا، سىز ئادەتتىكى شائىر ئەمەس، ئۇ شېئىرىڭىز جەمئىيەتتە يامان تەسىر پەيدا قىلسا سىزگىمۇ، بىزگىمۇ ياخشى بولمايدۇ» دېدىم. ئۇ: «سىلەر جەمئىيەتتىكى دەنىي زاتلارنى خاپا قىلىپ قويۇشتىن قورقۇۋاتقان ئوخشايسىلەر، بوپتۇ، بۇ تەرىپىنى ئويلىمىساقمۇ بولمايدىغاندەك قىلىدۇ...» دەپ مېنىڭ پىكرىمگە قوشۇلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي «تاللانغان شېئىرلار» مەتبەئىدىن چىقىپ كىتابخانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. مەن كېيىنرەك ئىدارىمىزدىكى بىر پېشقەدەم رەھبىرىي يولداشتىن تېيىپجان ئاكىنىڭ «سەللە» دېگەن شېئىرىنى توپلامغا كىرگۈزمىگەنلىكىمدىن رازى بولغانلىقىنى ۋە ماڭا ئىلھام بېرىدىغان سۆزلەرنى قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم جايىغا چۈشتى.

مەن 30 نەچچە يىلدىن بۇيان نۇرغۇن شائىرلارنىڭ توپلاملىرىنى ئىشلىدىم. كۆپ ساندىكى شائىرلار مۇھەررىرلەر-نىڭ پىكرىگە ھۆرمەت قىلىپ، توپلامنىڭ سۈپەتلىك چىقىشى ئۈچۈن بىز بىلەن پىقىنىدىن ماسلىشىپ كەلدى. بىراق، ئايرىم شائىرلار ئۆز توپلىمىدىن بىرقانچە شېئىرنى قالدۇرۇپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈنلا ھەممە يەردە دادلاپ بىزنى قارغاپ يۈردى. بۇ شائىرلار ئۆزىنى ئاتاقلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئاكا بىلەن سېلىشتۇرۇپ باقسا، بەلكى ئاز - پاز يۇزى قىزىرار دەپ ئويلايمەن.

بىز «تاللانغان شېئىرلار» نىڭ كىرىش سۆزىنى ئوقۇپ باقساقلا تېيىپجان ئاكىنىڭ ئۆزىگە ۋە ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىگە توغرا باھا بېرەلەيدىغان كەمتەر شائىر ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرەلەيمىز. ئۇ كىرىش سۆزىدە مۇنداق دېگەنىدى: «مېنىڭ قىرىق يىللىق ئەدەبىي پائالىيىەت يولۇمدا خەلق ياقتۇرىدىغان ئىزلىرىمۇ بار، بۇنىڭ ئۈچۈن خۇشالمەن. شۇنىڭدەك خەلق ياقتۇرمايدىغان ئىزلىرىمۇ بار، بۇنىڭ ئۈچۈن خىجىلمەن ... بۇ توپلامنىڭ «تاللانغان شېئىرلار» دېگەن نامى پەقەت بۇنىڭدىكى شېئىرلار باشقا شېئىرلىرىمغا نىسبەتەن بىر قەدەر تۇزۇك دېگەن مەنىگىلا ئىگە.»

تېيىپجان ئاكا ھاياتىنىڭ ئاخىرقى دەقىقىلىرىدىمۇ سەمىمىي ھالدا ئۆزىنىڭ بەزى شېئىرلىرىنى تىلغا ئالماسلىقىنى ئېيتىپ بىزنىڭ قەلبىمىزنى تەۋرەتكەنىدى. ئۇنىڭ ھارماي-تالماي ئىجاد قىلىش روھى، سەمىمىيلىكى ۋە كەمتەرلىكى بىزنىڭ مەڭگۈ ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ!

شائىر بىلەن بولغان سۆھبەت

نۇرمەھمەت زامان

«ئاتاقلىق شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ۋاپات بولدى!»

پۈتۈن شىنجاڭنى لەرزىگە سالغان بۇ مۇدھىش خەۋەرنى رادىئودىن ئاڭلىغىنىمدا چوڭقۇر قايغۇغا چۆمدۈم، سۆيۈملۈك شائىرد... ن ئايرىلىپ قالغانلىقىمىزغا قاتتىق ئېچىندىم.

مەنمۇ تېيىپجان ئېلىيېۋنى كۆرگەن، ئۇنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان، ھەتتا ئۇنى زىيارەتمۇ قىلغانىدىم. بۇگۈن شۇ چاغلاردا قىلىنغان بىر قېتىملىق سۆھبەتنىڭ خاتىرىسىنى قولۇمغا ئېلىپ ئوقۇغىنىمدا، شائىرنىڭ بۇيۈك ئىنبرازى كۆز ئالدىمدا باشقىدىن نامايان بولدى.

1979 - يىل 14 - ماي دۈشەنبە كۈنى ئىدى. شىنجاڭ ئاپتونوم رايونلۇق - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇغۇچىلارغا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ھازىرقى زامان قىسمىنى دەرسلىك قىلىپ تۈزۈپ چىقىشنى ئورۇنلاشتۇردى. بۇ دەۋردىكى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەدەبىلەردىن بولغان تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ تەرجىمھالىنى يېزىش ۋەزىپىسى ماڭا تاپشۇرۇلدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن شائىرنى زىيارەت قىلدىم. بۇ قېتىم بىز ئاپتونوم رايونلۇق ئوپېرا ئۆمىكى خىزمەت بىناسىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى «مۇقام گۇرۇپپىسى» نىڭ ئىجادىيەت ئىشخانىسىدا ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتۇق. سۆھبەت جەريانىدا مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا، ئابدۇكېرەم ئاكىلار بىز بار ئىشخانىغا كىرىپ - چىقىپ چاقچاقلىشىپ تۇردى. سۆھبەت ئۇچ سائەت داۋاملاشتى.

— ئىيىپجان ئاكا، — دېدىم مەن كېلىش مەقسىتىمنى ئىزھار قىلىپ بولغاندىن كېيىن، — ئۆزىڭىزنىڭ تەرجىمھالىڭىز ياكى ئىجادىيىتىڭىز ھەققىدە يېزىپ قويغان تەپسىلىيرەك ماتېرىيال بولسا بەرسىڭىز تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.

— مېنىڭدە سىلەرنى قانائەتلەندۈرگۈدەك ماتېرىيال يوق، بۇ ھەقتە تاھازىرغىچە تەپسىلىيرەك بىرەر ماتېرىيالمۇ يازمايتىكەنمەن، دېدى ئۇ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن، — شۇڭا ئەك ياخشىسى، بىز سۆھبەتلىشەيلى، مەن دەپ بەرسەم، سىز خاتىرىلىۋالسىڭىز.

— بولىدۇ، — دېدىم مەن ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ ۋە دەرھال دەپتەر، قەلەملىرىمنى ئالدىم. ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى باشلىدى:

— مەن 1930 - يىل 4 - ئايدا تازا ئۆرۈك چېچەكلىگەن چاغدا قورغاستا تۇغۇلۇپتىكەنمەن. دادامنىڭ ئېتىنى زاكىر ئىدى. ئۇ ئۆزى نامرات بولسىمۇ، لېكىن نىزامىدىن ئاتلىق مولالا ھەم شائىرنىڭ قولىدا تەلىم ئالغان ئوقۇمۇشلۇق، مەرىپەتپەرۋەر ئادەم ئىدى. بىزنىڭ ئۆزىمىزگە تەۋە يەر، جايىمىز يوق بولۇپ، ئائىلىمىز پەقەت ئىككى ئاكامنىڭ تاپاۋىتىدىن كىرگەن كىرىم بىلەن تۇرمۇش كەچۈرەتتى. مەن بالىلىق دەۋرلىرىمدە، يەنى 1936 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە پەننىي مەكتەپتە تولۇقسىزغىچە ئوقۇدۇم. 1942 - يىلى دادام ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۆيىنى بېقىش ئىشى مېنىڭ زىممەمگە يۈكلەندى، شۇنىڭ بىلەن كىچىك تۇرۇپلا ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرگە قاتنىشىشقا توغرا كەلدى. مەن دېمەتلىك بالىلار يازدا ئويناپ، كۈزدە مەكتەپكە بارسا، مەن دوستلىرىمدا (چاقسا ئادەمنى يېغىر قىلىۋېتىدىغان پاشىلىقتا) ئىشلەيتتىم، قايتىپ كېلىپ ئائىلە ئىشلىرىغا ياردەملىشەتتىم. شۇنداق قىلىپ كىچىك تۇرۇپلا دېھقانچىلىقنىڭ ئەلىمى - تەلىمىنى ئېلىپ قالدىم. بىراق، تۇغقانلار مېنى دادام-

نىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن يەنە ئوقۇتماقچى بولۇشتى. مەن پەننىي مەكتەپتە ئوقۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. ئەمما ئىش مېنىڭ ئويلىغىنىمدەك بولمىدى. تۇغقانلار مېنى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتۇشتا چىڭ تۇردى. ئاخىر ئامالسىز مەدرىسكە ئوقۇشقا كىردىم. ئىككى يىلدا تۆت پارە قۇرئاننى يادلاپ بولۇپ، ئاندىن ھۇۋەيدا، ئۆمەر ھەيىام، شا مەشرەپ، فىردەۋسى، نەۋائى نەزمىلىرىنى ئۆگەندىم. يەنە باشقا دىنىي دەرسلەرنىمۇ ئۆگەندىم. دەل شۇ چاغلاردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى شىددەت بىلەن كېڭىيىۋاتقان بولۇپ، يېزىلاردا ھەر كۈنى دېگۈدەك غەلىبە خۇش خەۋەرلىرى تارقىلىپ تۇراتتى. كىشىلەر قەلبى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى غۇلجىغا تەلپۈنەتتى. مەن شۇ چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگەن «قازاق ئىلى»، «شەرق ھەقىقىتى» دېگەن ژۇرناللارنى ئىنتايىن قىزىقىپ ئوقۇيتتۇم. ئىلىم - پەننىڭ كارامەتلىرىنى چۈشەنگەنسېرى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇشتىن كۆڭلۈم سوۋۇپ، ئاخىر مەكتەپتىن قاچتىم. لېكىن، خەلپەتلەر ئارقامدىن قوغلاپ كېلىپ تۇتۇۋالدى.

1948 - يىل 8 - ئايدا غۇلجىغا قېچىپ بېرىۋالدىم. ئۇ يەردە ژۇنۇن قادىرى، ئەلقەم ئەختەم قاتارلىق كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىياتچىلار بىلەن ئۇچراشتىم، ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ نۇرغۇن يېڭى تەسىراتلارغا ئىگە بولدۇم. كېيىن غۇلجىدىكى «ئالغا گېزىتى» ئىدارىسىگە خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم. بۇ يەردە مۇھەررىرلىك خىزمىتىنى ئىشلىدىم. خىزمەت جەريانىدا «بىلىم يۇرتى»① نىڭ دەرسلىكلىرىنى ئۆزلۈكۈمدىن ئۆگەندىم ھەمدە ئىجتىمائىي پەنگە دائىر ھەر خىل دەرسلەر ۋە ماتېرىياللارنىمۇ ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتتۇم، بۇنى ئىزچىل ھالدا داۋاملاشتۇردۇم. ئازادلىقتىن كېيىن خىزمىتىم ئۇرۇمچىگە يۆتكەلدى. ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن «شىنجاڭ ئەدەبىيات سەنئىتى» (ھازىرقى

① شۇ چاغدىكى ئوتتۇرا تېخنىكۇم.

«تارىم») ژۇرنالىنى تەسىس قىلىشتا تەشەببۇسكارلارنىڭ بىرى بولدۇم. كېيىنرەك بۇ ژۇرنالنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلىدىم. بۇ جەريانىدا ھەر خىل سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە قاتناشتىم. 1961 - يىلدىن تارتىپ كەسپىي يازغۇچى بولدۇم.

— تېمىپجان ئاكا، سىز قاچاندىن تارتىپ شېئىر يېزىشنى باشلىغان؟ — دېدىم مەن.

— ھە، ئەمدى ئۆز ئىجادىيىتىم ئۈستىدە ئازراق توختىلىپ ئۆتەي، — دېدى ئۇ، — مەن ئەدەبىياتقا كىچىك چېغىمدىلا ئىشتىياق باغلىغان. مۇنداق بولۇشى، دادامنىڭ ئارىلىشىدىغان ئۇلپەتلىرى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ تۇرىدىغان ئەدەبىيات ۋە شېئىرىيەت ئۈستىدىكى مۇلاھىزىلەر، قىزىق پاراڭلار مېنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى، بالىلىق قەلبىمدە چوڭقۇر ھەۋەس تۇيغۇسىنى ئويغىتاتتى. شۇڭلاشقا، بالىلىق دەۋرىمدىلا خەلق ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشكە كىرىشتىم، قوشاقلارنى يادقا ئالدىم. 1944 - يىلى 600 كۇپلېتتەك قوشاق يېزىلغان بىر خاتىرە دەپتىرىم بار ئىدى، مەن بۇ قوشاقلارنىڭ ھەممىسىنى يادلىۋالغانىدىم. كېيىنتىن ل. مۇتەلىپ، نىمشېھىت قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئىشتىياق بىلەن ئوقۇيتتۇم. ئەدەبىياتقا بولغان ئىشتىياقىم ئاشقانسېرى لاتىنچە يېزىقنى ئۆگىنىش مەجبۇرىيىتى تۇغۇلدى. چۈنكى، سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى رېسپۇبلىكىلىرىدىن چىقىدىغان ئەدەبىيات ماتېرىياللىرى لاتىنچە يېزىقتا ئىدى. لاتىنچە يېزىقنى ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن سوۋېت يازغۇچىلىرىدىن ماكسىم گوركىنىڭ «بالىلىق دەۋرى»، پۇشكىننىڭ «كاۋكاز تۇتقۇنى»، ئۆمەر مۇھەممەدىنىڭ «ئۆمەر ئۆلدى» دېگەن ئەسەرلىرىنى قايتا - قايتا ئوقۇدۇم. شۇنداق قىلىپ، دەسلەپكى قەدەمدە تام گېزىتكە شېئىرلارنى يازدىم. بىر كۈنى بىزنىڭ مەكتەپ بارابان ئەكىلىدى، «بارابان» دېگەن بىر شېئىرنى

يېزىپ تام گېزىتىمگە چىقاردىم. شۇ چاغلاردا تۆۋ ئەتراپىمدىكى تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بالىلار شېئىرلىرى يېزىشقا تولىمۇ قىزىقاتتىم. 1945 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلبىسە قىلىشىغا ئەگىشىپ، يېزىلاردىن ئەسكەر قوبۇل قىلىش ئىشى باشلىنىپ كەتتى. بىزنىڭ مەھەللىدىمۇ كۆپلىگەن ياشلار ئەسكەرلىككە كەتتى. مەنمۇ ئەسكەرلىككە كىرىش ئۈچۈن تىزىملاش ئورنىغا ئىمكانى قېتىم بارىدىم. بىراق، «يېشىڭ كىچىك ئىكەن» دەپ تىزىملىغىلى ئۇنىمىدى. ئاخىر ئەسكەرلىككە كىرىش قىزغىنلىقىمنىڭ يۇقىرىلىقىنى سەزگەن بىر تۇغقىنىمىز بۇ ئىشقا ئارىلاشتى. ئۇ ئەسكەر ئالىدىغان كومىسسىيىلەرگە: «بۇنى ئەسكەرلىككە ئالساڭلار بولىدۇ، ئىرادىنى ياش بىلەن ئۆلچىگىلى بولمايدۇ» دېدى. گەرچە كومىسسىيىلەر مېنى يەنىلا ئەسكەرلىككە ئالغىلى ئۇنىمىغان بولسىمۇ، لېكىن ھېلىقى تۇغقىنىمىزنىڭ قىلغان كېپى ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن «جەڭچى ئاكامغا» دېگەن شېئىرنى يازدىم:

بىلەلمىدىم كومىسسىيە دېگەنلەر،
ئىرادىنى ئۆلچەمدىكەن ياش بىلەن.
ئالغان بولسا كىچىك دېمەي يېشىمنى،
ئېلىشاتتىم دۇشمەن دېگەن نەس بىلەن.
... ...

— سىزنىڭ «جۇرئىتى» دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇسىڭىز قانداق قويۇلۇپ قالغان؟

— ئۇ زامانلاردا دىندارلار شېئىرىيەت دېگەن پەقەت ئەۋلىيا - ئەنبىيالار شۇغۇللىنىدىغان ئىش، دەپ قارايتتى، شۇڭلاشقا موللىلار ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ، بولۇپمۇ تالىپلارنىڭ شېئىر يېزىشىنى مەنئى قىلاتتى. بىر كۈنى ھۇجرىدا ئولتۇرۇپ سۆزبەت ئۆزىبەك يازغۇچىسى ئايىبەكنىڭ لاتىن يېزىقىدىكى

«نەۋائى» دېگەن رومانىنى ئوقۇۋېتىپ، ئىختىيارسىزلا كىتابنىڭ ئۇستىگە قەغەزنى قويۇپ شېئىر يېزىشقا كىرىشىپ كېتىپتىمەن. دەل شۇ چاغدا تالادىن تالىپنىڭ مېنى چاقىرغىنى ئاڭلاندى. كىتاب ئۇستىدىكى قەغەزلەرنى يىغىشتۇرۇۋۇۋەتمەيلا تالاغا چىقىپ كېتىپتىمەن. ئىشنى تۈگىتىپ بولۇپ ھۇجرىغا قايتىپ كىرسەم، موللام كىتابنى قولىغا ئېلىپ غەزەپ بىلەن ھومىيىپ ئولتۇرۇپتۇ. مۇتەئەسسىپ موللا بۇ كىتابنىڭ «نەۋائى» دېگەن رومان ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پەيلىدىن بىر ئاز ياندى، لېكىن «بۇنى سەن قۇرئاننىڭ ئۇستىگە قويۇپسەن، شېئىر يازىدىكەنسەن...» دەپ بىر مۇنچە قاتتىق كەپلەرنى قىلىپ تەنبىھلەپ، مېنى شېئىر يېزىشتىن توستى. ئەمما، موللىنىڭ ھەيۋىسى مېنىڭ جۈرئىتىمنى توسالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن «جۈرئىتى» دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇس بىلەن شېئىر يېزىشقا باشلىدىم.

ئۇ غۇلجىدا «ئالغا» گېزىتىدە ئىشلەش جەريانىدىكى ئەھۋالى ھەققىدە سۆزلەپ مۇنداق دېدى:

— ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ئۆگىنىشىمگە يېقىندىن ياردەم بەردى. ئۇنىڭ تۈرتكىسىدە دۇنيا پرولېتارىياتىنىڭ داھىيسى لېنىنىنىڭ ئەسەرلىرىنى قېتىرقىنىپ ئوقۇدۇم. مۇنداق بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ: 1949 - يىلى «لېنىن ئۆلمىدى» دېگەن شېئىرنى يازدىم. شېئىرىم ئېلان قىلىنىشى بىلەن جەمئىيەتتە زور تەسىر پەيدا قىلدى. شېئىر ئۇستىدە غۇلغۇلەمۇ بولدى، بولۇپمۇ بىر قىسىم خۇراپىي دىندارلار شېئىرنىڭ ئېلان قىلىنىشىغا نارازى بولدى. ئۇلار بىر مەخسۇمنى گېزىتخانىغا ئەۋەتىپ، «دۇنيانى ئاللاتائالا ياراتقان تۇرسا، بۇ شېئىردا شائىر لېنىن يېڭى دۇنيا ياراتتى، دەپتۇ. بىز ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىمىز» دەپتۇ. ئىدارە باشلىقلىرى بۇ كىشىگە لېنىنىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسىغا رەھبەرلىك قىلىپ

تەكسىزلىك، ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم بىلەن توغان زۇلۇمەتلىك جەمئىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئەمگەكچى خەلق دۆلەتنىڭ خوجايىنى بولالايدىغان بەختىيار، يېڭى بىر دۇنيانى بەرپا قىلغان ئالەمشۇمۇل تۆھپىسىنى سەۋرچانلىق بىلەن تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقى كىشى قايىل بولۇپ قايتىپ كېتىپتۇ. شۇ مەزگىلدە ئازادلىق، ھۆرلۈك ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىگە بېغىشلاپ «ئىشەنچ»، «بىزنىڭ ناخشىمىز»، «كۈنچىقىشنىڭ تېڭى ئاتتى» قاتارلىق شېئىرلارنى يازدىم. شۇ شېئىرلار ئىچىدىن «خىتابىم»نى ئۆزۈممۇ ياخشى كۆرىمەن. شۇ چاغدا فېئودالارنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ۋە ئۇنىڭ تولۇق غەلىبىگە ئېرىشىشىگە بولغان توسقۇنلۇقىمۇ ئېغىر ئىدى. بەزى ئىغۋاگەرلەر جەمئىيەتتە ھەر خىل پىتنە ـ ئىغۋالارنى تارقىتىپ خەلقنىڭ چۈشەنچىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشقا ئۇرۇنىدى. مەن بۇ خىل خاتا كۆز قاراشلارغا بۇ شېئىرىم ئارقىلىق رەددىيە بەردىم. دەسلەپ گېزىت ئۇنى بېسىشقا جۈرئەت قىلمىغاچقا ياشلار بۇ شېئىرنى قولدىن ـ قولغا كۆچۈرۈش يولى بىلەن تارقىتىۋەتتى. ئاخىر 1951 ـ يىلى تولۇق تېكىستنى بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى.

ئازادلىقتىن كېيىن ھەر خىل ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر باشلىنىپ كېتىدۇ. شائىر تېيىپچان ئېلىيېۋ تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆككەنسېرى، سىنىپىي كۈرەشنىڭ ھەر خىل قانۇنىيەتلىرىگە بولغان چۈشەنچىسى بازغانسېرى چوڭقۇرلىشىشقا باشلايدۇ. 1950 ـ يىلى مايدا يېزىلغان «ئەمدى كەلدى پەيتىمىز» ناملىق شېئىرى ئەنە شۇ خىل چۈشەنچىنىڭ روشەن ئىپادىسىدۇر. شېئىردا ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىدىكى جەمئىيەت ۋەئالەمنى ئەينەن ئىپادىلەپ بېرىلگەن بولۇپ، شېئىر خەلق ئاممىسى

سىنىڭ قىزغىن تالقىشىغا ئېرىشتى. شائىر ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ كەڭ كۆلەمدىكى ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرنىڭ قاينىمىغا شۇڭغۇپ كىرىدۇ. كۆچا، قەشقەر قاتارلىق جايلارغا بېرىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇپ، يەر ئىجارىسىنى كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىش ھەرىكەتلىرىگە قاتنىشىدۇ. كۆچادىكى دەرد تۆكۈش يىغىنىدا زوراۋان كۆچىلەر تەرىپىدىن قاتتىق زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان بىر نامرات دېھقان سەھنىدە يىغلاپ تۇرۇپ دەرد تۆكىدۇ، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىي زوراۋانلارنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، يامۇزلۇقى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ شىكايىتى يەنىن ئەھلىنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغايدۇ، ئۇنىڭ بىلەن تەقدىرداش يۈزلىگەن، مىڭلىغان ئېزىلگەن دېھقانلار ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاۋېتىپ ئۇن سېلىپ يىغلىشىپ كېتىدۇ. دەرد تۆكۈش مەيدانىدىكى بۇ ئىچىنىشلىق مەنزىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان شائىر ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىغاى «دەرد» دېگەن شېئىرىنى يازىدۇ.

— شۇ كۈنى كەچتە ئويۇن قويدۇق. مەن ئويۇن نومۇرلىرىنى ئېلان قىلغۇچى ئىدىم. ئۆزۈمگە نومۇر ئورۇندىش نۆۋىتى كەلگەندە بۇ شېئىرىمنى ئوقۇۋېتىپ، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمايلا يىغلاپ كەتتىم. ئاڭلاۋاتقانلارمۇ يىغلىشىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن شىكايەت يەنىلا بۇ شېئىرىمنى ئوقۇپ بېرىدىغان، خەلق جانلىنىپ، كۈرەش يەنىنى قىزىتىپ كېتىدۇ. مەن شۇ چاغقىچە شېئىرنىڭ كۈچىنىڭ مۇنداق زور بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىنلا يەنە دېھقانلار ماۋزىسىنى يازىدىم. بۇ تېكىستكە قۇربان ئىبراھىم مۇزىكا ئىشلىدى. تەرەپ - تەرەپتە كۈرەش يىغىنىغا، زومىگەرگە پومېشچىكلارنىڭ قانۇنسىز ئىگىلىۋالغان مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىشقا ماڭغان دېھقانلار بۇ ناخشىنى ھەيۋەت بىلەن ئېيتىپ ماڭاتتى. پاختەكلىدە بىر پومېشچىك ئاشۇ ناخشىنى ئاڭلىغىسى يوق، قارت قىلىدۇ،

دەپتىكەن. شۇ چاغدىكى شېئىرلار خەلقنى ئويغىتىش، قوزغىتىش، تەربىيىلەش ۋە دۈشمەنگە قارشى كۈرەشكە ئۈيۈشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئويناندى.

يەر ئىسلاھات مەزمۇنىنىڭ ئاساسىدا قەد كۆتۈرگەن دېھقانلار پارتىيىنىڭ بۇ ئادالەتلىك سىياسىتىدىن مەمنۇن بولۇپ، پارتىيىگە، رەئىس ماۋزېدۇڭغا ئۆز تەشەككۈرىنى بىلدۈرمەكچى بولۇشتى، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن دېھقانلار تېيىپچان ئېلىيېۋ بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ ماۋجۇشىغا خەت يازدى. شائىر بۇ خەتنى قوشاق بىلەن يېزىپ چىقتى، خەتنىڭ ئاخىرىغا 500 دېھقان ئىمزا قويدى. خەت جۇڭنەنخەيگە يېتىپ باردى، ماۋجۇشىغا تەگدى. ماۋزېدۇڭ خەتنى تاپشۇرۇۋېلىپ دېھقانلارغا جاۋاب خەت يازدى. خېتىدە پاختەكلى خەلقىگە سالام يوللىدى، ئۇلارنى باتۇرلارچە كۈرەش قىلىپ ئالغا بېسىشقا، تېخىمۇ زور غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە رىغبەتلەندۈردى. بۇ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن غايەت زور ئىلھام ۋە مەدەت بولدى.

تېيىپچان ئېلىيېۋ ئۆزىنىڭ كۈچلۈك ئىدىيىۋىلىك ۋە ئامىمىباپلىققا ئىگە ئىجادىيىتى بىلەن بارغانسېرى كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلايدۇ، سىياسىي جەھەتتىمۇ تېز ئالغا باسىدۇ. ئۇ 1953 - يىلى شەرەپلىك ھالدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرىدۇ. شىنجاڭ ئۆلكىلىك شۆبە بىيۇرو تەشۋىقات بۆسۈنىڭ بۇجىڭى دېڭ لىچۈن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر ساھەسى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ يىغىندا بۇ ياش شائىرنىڭ نەتىجىلىرىنى مۇقىملاشتۇرىدۇ. 1955 - يىلى (بۇ چاغدا تېخى شىنجاڭدا يازغۇچىلار جەمئىيىتى قۇرۇلمىغانىدى) ئۇ شىئەن يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە، 1956 - يىلى جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ شىئەن، بېيجىڭ، شاڭخەي، شېنياڭ، چاڭشا، كۇنمىڭ قاتارلىق جايلاردا

ئېچىلغان ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ يېڭىلىرىغا قاتناشتى. ۋەتىنىمىزنىڭ گۈزەل تاغ - دەريالىرىنى كېزىپ چىقىپ يېڭى - يېڭى تەسىراتلارغا ئىگە بولدى. قەيەرگىلا بارمىسۇن ئۇ يەر- نى ئۆز ئۆيىدەك ھېس قىلدى، بۇ چوڭ ئائىلىنىڭ مېھىر - شەپقىتى، شاراپىتىدىن بەھرىمەن بولدى. شۇ جەريانىدا مەملە- كىتىمىزنىڭ شېئىرىيىتى ئاسمىنىدا چاقنىغان نۇرغۇن چولپانلار بىلەن تونۇشتى. جۇڭگو ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىنىڭ سەر- كەردىلىرى ئەي چىنك، لى جۇ، گو شاۋچۈەن، بەي خۇا قاتار- لىقلار بىلەن يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدى. ئازادلىق ئۇرۇش دەۋرىدە، سوۋېت رايونلىرىدىكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدە «چاتقالنى بۆسۈپ يول ئاچقۇچى ئاۋانگارد» دەپ نام ئالغان «ۋاك گۈي بىلەن لى شياڭشياك» ناملىق مەشھۇر داستانىنىڭ ئاپتورى لى جى بىلەن تالاي قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەت مەسىلىلىرى ئۈستىدە سۆھبەتتە بولدى. ھازىرقى زامانداشلىرى ئەك مۇنەۋۋەر تىل ئۇستىسى دەپ نام ئالغان يازغۇچى لاۋشې 1955 - يىلى بېيجىڭدا تېيىپېجاننىڭ ئىجادىيەت تەجرىبىلىرى ھەققىدە سۆزلىگەن سۆزىنى ئىنتايىن قىزىقىپ ئاڭلىدى ۋە ئۇنىڭ داۋاملىق تىرىشىپ ئىجاد قىلىشىنى ئۈمىد قىلدى. پېشە- قەدەم يازغۇچىنىڭ ئىلھامبەخش سۆزلىرى ياش شائىرنىڭ قەلبىگە ئورنىدى. شائىرنىڭ مەكتۇبى ئۇنتۇمايدىغىنى، يولداش ماۋزېدۇك، يولداش جۇئېنلەي قاتارلىقلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن شادىيانە كۈنلەر: تېيىپېجان بىر يىلى قىشتا بېيە جىڭغا بېرىپ جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىغا قاتنىشىۋاتقاندا، جۇڭنەنخەيگە بېرىش توغرۇلۇق ئۇقتۇ- رۇش تاپشۇرۇۋالىدۇ. جۇڭنەنخەيگە بارغاندىن كېيىن رەئىس ماۋزېدۇك ئۇلارنى قوبۇل قىلىپ، بىللە رەسىمگە چۈشىدۇ ۋە ئۇلارغا ئىلھام، مەدەت بېرىدۇ. 1956 - يىلى بېيجىڭدىكى بىر قېتىملىق ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكىدە، ئاتاقلىق شائىرلە-

ربىمۇ سەھنىگە چىقىپ، ئۆزلىرىنىڭ يېڭىدىن ئىجاد قىلغان شېئىرلىرىنى دېكلاماتسىيە قىلىدۇ. تېيېپچانمۇ سەھنىگە چىقىپ، هاياجان ئىلكىده شېئىر ئوقۇۋاتقاندا، ئالدىنقى رەتتە كۆلۈمسىرەپ ئولتۇرغان چۈزۈكلىنى كۆرۈپ قالىدۇ. ئارىلىقتىكى دەم ئېلىش ۋاقتىدا گو شاۋجۇەن كېلىپ، ئۇنى زۇكلى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. سۆيۈملۈك جۇئېنلەي مېهرىبانلىق بىلەن تېيېپچانىنىڭ يېشى، خىزمىتى، تۇرمۇش ۋە ئىجادىيەت ئەھۋاللىرىنى بىر - بىرلەپ سورايدۇ، ئۇنى رىغبەتلەندۈرۈپ: «يېزىڭ، سوتسىيالىزمنى يېزىڭ، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى يېزىڭ» دەيدۇ.

تالانتلىق شائىر تېيېپچان ئېلىيېۋ شۇ يىللاردا يەنە ياشلىق هېسسىياتىنىڭ يالقۇنى لاۋۇلداپ تۇرغان بىر تۈركۈم مۇھەببەت لىرىكىلىرىنى يازغانىدى. بۇ هەقتە ئۇ مۇنداق دېدى:

— مۇھەببەت لىرىكىسىنى يېزىش كېرەكتى. تۇرمۇشتا ۋاپا بىلەن ۋاپاسىزلىق، ئالداش بىلەن ئالدىنىش، شادلىق ۋە پۈتۈن شايمان قىلىش هادىسىلىرى كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرلىرىنىڭ ۋە خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئاساسىي تېمىسىمۇ مۇھەببەت. بۇ بىزگە ئەنئەنىۋى تېما ئىدى. «هەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، هەممە ئىقىملار بەس - بەستە سايراش» ئىچىدە مۇھەببەت لىرىكىلىرىنى ئىجاد قىلىشمۇ بار ئەمەسمۇ. ئەمما، ئىنتايىن سول لۇشيەننىڭ كاساپىتىدىن مۇھەببەت لىرىكىلىرى تەنقىد قىلىندى. 1958 - يىللىرىدا كىشىنىڭ نومۇسىنى كەلتۈرگۈدەك تەنقىدلەر مەيدانغا چىقتى. مەن بۇ تەنقىدلەرگە شۇ ۋاقىتتىمۇ قايىل بولمىغان، هازىرمۇ قايىل بولمايمەن. مەن يازغان «تۇڭگىمەس ئاخشام» غەزىلىتە تەھلىل قىلىنىپ دۇمبالاندى، ئاخىر مېنىڭ بۆلگۈنچىلىكنى تەرغىب قىلغان جىنايىتىمگە ئايلاندى. ئۇنىڭدىن باشقا «ۋالاقىنەككۈرۈپنىڭ ئۆلۈمى»، «ساقچى مۇدىرىنىڭ زىياندا شقا قارشى ئاجايىپ تەدبىرى توغرىسىدا قوشاق»

قاتارلىق ھەجۋىي شېئىرلارنى يېزىپ، بەزى كادىرلارنىڭ خىز-مەت ئىستىلىدا ساقلىنىۋاتقان ناچار ئىللەتلەرنى كۆرسىتىپ بەرگەنىدىم، بۇلارمۇ «ئەكسىيەتچى شېئىر»، «زەھەرلىك چۆپ» دەپ قارىلىپ تەنقىدلەندى. رېئالىست شائىر جەمئىيەتنىڭ يورۇق تەرىپىنىلا ئەمەس، قاراڭغۇ تەرىپىنىمۇ يېزىپ كۆرسىتىشى كېرەككقۇ. بۇ شېئىرلاردا تەشۋىق قىلىنغان ئىدىيە توغرا ئىدى، مېنىڭچە، ھازىرمۇ مۇشۇنداق يازسا بولىدۇ.

مانا شۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن شائىر «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» ئۈچۈن تۆۋەنگە ــ تۇرپانغا چۈشۈرۈلدى. ئۇ تۇرپانغا چۈشكەندىن كېيىنمۇ ئىجاد قىلىش پۇرسىتىنى قولدىن بەرمەي «ئۆستەڭدىن خەت»، «بىر يىگىتنىڭ خاتىرىسى»، «ئۇيغۇم ئۇزگەندە» قاتارلىق شېئىرلارنى ۋە «ئىگىلىك سۆ» ناملىق باللادىنى يازدى.

شائىر ئۆمۈر بويى ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ۋەتىنىگە سادىق بولۇپ كەلدى. ئۇنىڭ ۋەتىنگە بولغان مۇھەببىتى ئىنتايىن چوڭقۇر ئىدى. ھەرقانداق ئېغىر زەربە، قاتتىق بېسىم، جۇ-دۇن ــ چاپقۇنلارمۇ بۇ مۇھەببەت رىشتىنى ئۈزۈۋېتەلمىدى. ئۇ ئىجادىيىتىدە ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت بۇ مۇھىم ئىدىيىنى بىر ئۆمۈر تەشۋىق قىلىدىغان تېما قىلىپ تاللىۋالدى. 1962 ــ يىلى «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» ناملىق مەشھۇر شېئىرىنى ئېلان قىلىپ، ئۆزىنىڭ يارقىن ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى، جاسارەتلىك پەزىلىتىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلىدى:

ئانا تۇپراق توپىسى گويا كۆزۈمگە تۇتىيا،
چۆلىدە يۈرسەم ئۆزۈمنى سېزىمەن گۈلشەندىمەن.

سۆلىرى ئابىھايات، كەۋسەر ئاڭا تۇرسا خۇمار،
نە ئۈچۈن موھتاج بولۇپ، خۇشتار بولاي زەمزەمگە مەن.

نەگە بارسام ئۆز ئانام قوينىدا مەن، ئۆگەي ئەمەس،
مەيلى خوتەن، مەيلى تاكشەن، مەيلى تەيخاكشەنددەمەن.

ئۆزگە يۇرتتا شاھى تون ئىچرە قورۇنغان تەنلىرىم،
ئۆز ئىلىمدە يايرىغاي كىيىسەم كۆلاھۇ جەندە مەن.
.....

1970 - يىل. لىن بياۋ، «ئۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تەرىپىدىن تەيىنلىنىپ «پارتىيىگە قارشى»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا قارشى»، «ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىگە قارشى» دېگەن سىياسىي قالپاقلار كىيدۈرۈلدى، ئۇ پارتىيىدىن چىقىرىلدى، خىزمىتىدىن بوشىتىلىپ، كۇچۇكىغا سۈرگۈن قىلىندى. ئۇ 1973 - يىلىغا قەدەر شۇ جايدا ئەمگەك قىلدى. شائىر سۆھبەت ئۇستىدە ئاشۇ ئىغىر كۈنلەرنى ئەسكە ئالدى (ئۇنىڭ تاماكا تۇتقان قوللىرى غەزەبتىن تىترەيتتى، چىرايى ئۆڭگەنىدى).

— بىر كۈنى قاتتىق شۇرغان چىقىپ كەتتى. ئاشۇ شۇرغانلىق كۈنى دېھقانلار بىلەن ياغاچ ئەكىلىش ئۈچۈن تاغقا قاراپ ماڭدۇق. كۇكشېنىڭ ئالدىغا يېتىپ بارغاندا، تراكتورىدىن چۈشۈپ ماگىزىنغا كىردۇق. ماگىزىندا تۇرپاننىڭ 4 كوي 80 پۇكلۇق ھاربىسى بار ئىكەن. باشقىلار ھاراقتىن ئالدى. ھەمراھلىرىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مەنمۇ ئالدىم. تاغدىن قايتىپ كېلىپ كۆش پىشۇردۇم. مەن ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا قورساقنى ئۇتتۇرمايمەن. تاماق ئېتىش، نان يېقىشمۇ قولۇمدىن كېلىدۇ. شۇ كۈنى ناربن قىلدىم. سالغان گۆشۈم سېمىز ئىدى. پىشقان گۆش بىلەن ھېلىقى ھاراقتىن بىر رومكا ئىچكەندىن كېيىن ئۆزۈم غېرىبلىق باسقان كۆلبىدە ئولتۇرىسامۇ، كۆڭلۈم يايراپ كەتتى، غەم - غۇسسىلار تارقالدى، ھەممىنى ئۇنتۇپ، كۆڭلۈم خىلىلا ئارام تاپتى. شۇنىڭ بىلەن

«ساقىغا ئىلتىماس» دەپ بىر شېئىر يازدىم:

قۇي، ئەي،
جاھان غەۋغاسىدىن خالىي بولاي بىردەم.
ھوشۇمدىن ئايرىلاي بىردەم.
بۇ ھوشۇم باردا يوقىكەن ماڭا ئارام،
ئۇنىڭسىز ئەمدى مەن ئارام ئالاي بىردەم.

بۇنىڭ كېيىنكى كۈپلېتىنى ئېتىسى يېزىۋەتتىم، ئانچە ياخشى چىقمىدى.

«تۆت كىشىلىك كۇرۇھ» ھۆكۈمرانلىق قىلغان يىللاردا تېپىپچانلىك ئۇزۇن يىللىق ئىجادىي ئەمگىكى ئىنكار قىلىنىدى، كىشىلىك ھوقۇقى يەرگە ئۇرۇلۇپ دەپسەندە بولدى، خارلاندى. شائىرنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىدىن ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئەھۋالى ئىنتايىن روھىي ھالىتىنى كۆرگىلى بولىدۇ:

بەستىم بىلەن تەڭ تەلپىكىم،
چوغدەك قىزاردى تەستىكىم.
تاپقان مۇكاپاتىم شۇمۇ؟
مۇنداق ئەمەستى ئىستىكىم.

رەڭگىرويىمنى ئاق دېسەم،
ھازىر سۇرەتتە باشقىچە.
بۇ ھەقتە شۇنداق دېگۈلۈكتۇر
ئالداپتۇ كونا ئەينىكىم.

بۇغداي تېرىپ كەلدىم دېسەم،
قارىمۇق دېيىشتى باشقىلار.

كىم بىلدىڭ مۇنداق خەيلىنى،
ۋاي، ۋاي ئىسىت، تەر ـ ئەمگىكىم.

ئىيتقان مۇقامىم ياقمىدى،
قالدىم ئۆزۈممۇ گاڭگىراپ.
ئۇزدى راۋابىم تارىنى،
نەلەرده قالدى زەخمىكىم؟

بۇ كۆتۈرگۈسىز ۋە چىدىغۇسىز دەرد ـ ئەلەم، ئادالەتسىزلىك، زوراۋانلىق شائىرنىڭ ئىرادىسىنى بوشىتالمىدى، ئىجادىيىەت قىزغىنلىقىنى سوۋۇتالمىدى، ئۇ بۇنىڭلىق بىلەن مەيۇسلىنىپ، چۈشكۈنلىشىپ، يېزىقچىلىقنى توختىتىپ قويمىدى. ئەكسىچە تېخىمۇ زور جاسارەت، غەيرەت بىلەن بۇ خىل ناھەقچىلىكنى يۇمۇر قامچىسى ئاستىغا ئالدى. مانا مۇشۇ خىل كەيپىيات ئۇنىڭ «چال ئوغلۇم!» دېگەن شېئىرىدا تواۋۇق ئىپادىلەنگەن:

ئەسلىسەم، قۇلىقىمنىڭ تۈۋىدىلا
ياڭرايدۇ بىر چاغدىكى داقا ـ دۇمباق.
ئاۋازى ئىسراپىلنىڭ نەرىسىدەك،
نە ئامال، ئۇ چاغدىكى يوسۇن شۇنداق.

ياڭرىتىپ داقا ـ دۇمباق ئېلىپ چىقتى،
مېنىمۇ «ياچېيكا» دەپ سازايىغا.
كىم بىلسۇن، سۈنايچىسى ئوغلۇم ئىكەن،
تونۇدۇم بىر قاراپلا چىرايىغا.

ئۆزۈمنى تۇتالماستىن كۈلۈپ كېتىپ،
دەپتىمەن: نېمە ئىش بۇ، توۋا ـ توۋا!

چال، ئوغلۇم، ئاناڭنى مەن ئالغان چاغدا
مۇنچىلىك قىزىمغان نەغمە ـ ناۋا.

شۇ سۆزمۇ بېشىمغا بىر بالا بولدى،
ئۆلمىدىم، پېقىر يەنە ئامان قالدى.
بىراقتا ئوغلۇم رەجەپ شۇندىن كېيىن
سۇنايىنى تاشلىۋېتىپ يامان قىلدى.

1976 ـ يىل. ئاسمان قارا بۇلۇتتىن، زېمىن چوڭ زىيان داشتىن قۇتۇلدى. تۆھمەتتىن قۇتۇلغانلار قاتارىدا شائىر تېپىپچان ئېلىمىزنىڭ «مەسىلىسى» ئېنىقلىنىپ، نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئۆزى ئاقلاندى. مەتبۇئات ھوقۇقى قايتۇرۇپ بېرىلدى. شائىر كۆپ يىللاردىن بېرى كۆڭلىگە پۈككەن دەۋر ئاخىر يېتىپ كەلدى. ئۇ ئەمدى تولۇپ تاشقان ھاياجان ئىچىدە ۋەتەن دىيارىدا بارلىققا كەلگەن ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى، يېڭى دەۋرنى، يېڭى ئادەملەرنى كۈيلەشنى يەنە باشلىۋەتتى:

تاڭ بىلەن لەرزان ئۇچتى ساباﻫ،
ۋادىنى بويلاپ چاچتى ئىپار،
نەغمىچى قۇشلار چالدى مۇقام،
زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار.
جىلۋىگە كىرگەن گۈلشەن ئارا،
تەكشى ئېچىلغان گۈلگە قارا،
بىز ـ بىرىدىن ئۆز، پەيزى تولا،
زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار.
رەزگى زىياندىشلار يۇلۇنۇپ،
كەتتى چېمىي يەر جۇشقۇنلىنىپ،

باردۇ ئەمدى ئىش ئوڭلىنىپ،
زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار.

— بۇلاردىن باشقا، — دەپ سائىتىگە بىر قاراپ قويۇپ سۆزىنى يېغىنچاقلاشقا باشلىدى تېيىپجان ئاكا، — ئىشچىلار ھاياتى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا دوستلۇقى ھەققىدىمۇ خېلى كۆپ شېئىرلار يازدىم. ئون - يىگىرمىدەك ناخشا تېكىستى يازدىم. ئەمدى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئۈستىدە بىرەر ئىلمىي ئەسەر يېزىپ باقاي دەپ ئويلاۋاتىمەن، شۇڭا غۇلجا، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق جايلاردا لېكسىيە سۆزلەپ ئەمەلىيەت ئۆتكۈزۈپ باقتىم.

ھەقىقەتەنمۇ ئۇ شېئىرىيەت نەزەرىيىسى ھەققىدە مۇكەممەل بىلىمگە ئىگە ئىدى. شۇڭا، كۆپ يىللار كلاسسىك شېئىرىيەتنى تەتقىق قىلدى، ئۇنىڭ ئىچىدىكى 30 خىلدىن كۆپرەك شەكىل بىلەن شېئىر يېزىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى، بۇ شەكىللەرنى يېڭى مەزمۇن بىلەن بېيىتتى. كلاسسىك شېئىر شەكىللىرىدىكى كىشى قەلبىنى زىلزىلىگە سالىدىغان خاسىيەت ئۇ تۇزگەن مىسرالارغا سىڭىپ، گويا يېڭىلىق مۇزىكا ۋە ناخشىدەك جاراڭلاپ، بىر خىل كۈچلۈك تېمپا ھاسىل قىلدى.

بۇ مېھماندوست شائىر سۆھبەتتىن كېيىن مېنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى، بىراق مەن ئۇنىڭغا ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ خوشلاشتىم.

ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتتى. مەن تېيىپجان ئىلىيېۋ بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبەت خاتىرىسىگە ئاساسەن ئىخچام بىر پارچە تەرجىمھال تۈزۈپ دەرسلىككە كىرگۈزدۇم. ئۇنىڭدىن باشقا، مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىش ئۈچۈن تەپسىلىيرەك بىر پارچە ماقالە تەييارلىدىم. تۇرغان شاۋۇدۇن (شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى ئەدەبىيات - سەنئەت بۆلۈمىدە) بىلەن ئىككىسىز

تېيىپچان ئاكىنى يوقلىغاچ بۇ ماقالىنى ئۆزىگە كۆرسىتىپ، پىكرىنى ئالماقچى بولۇپ ئۆيىگە باردۇق. تەلىيىمىزگە ئۇ ئۆيىدە بار ئىكەن. بىزنى خۇشاللىق بىلەن قىزغىن قارشى ئالدى. بىردەم ئۇياق - بۇياقتىن پاراڭ قىلىشقاندىن كېيىن:

— تېيىپچان ئاكا، — دېدى تۇرغان شاۋۇدۇن مەن يازغان ماقالىنى ئۇنىڭ ئالدىدىكى كىچىك ئۇستەل ئۈستىگە قويۇپ، — بۇ ماقالىنى بىزمۇ رادىئودا ئاڭلىتايلى دېگەندۇق، ئالدى بىلەن ئۆزىڭىزنىڭ پىكرىنى ئالايلى دەپ كەلدۇق.

بىز دەل چۈش ۋاقتىغا ئۇلگۈرۈپ بېرىپ قاپتىمىز. شۇڭا، ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ئاۋۋال تاماق، ئاندىن كالام، دەپتىكەن، — دېدى - دە، قىزغا تاماق ئېلىپ چىقىشنى بۇيرۇدى. ئۆزى ئاشخانىغا كىرىپ كېتىپ تۆت تال سامساق كۆتۈرۈپ چىقتى، سامساقنى لەڭمەن سېلىنغان تەخسىنىڭ بىر بۇرجىكىگە بىر تالدىن قويۇپ بېتىپ، — سامساق ئىشتىهانى ئاچىدۇ، قېنى ئېلىڭلار، — دېدى بىزنى تاماققا تەكلىپ قىلىپ.

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ماقالىنى ماڭا سۇنۇپ:

— قېنى، ئۆزىڭىز ئوقۇڭ، مەن ئاڭلاپ بېقىپ ئاندىن پىكرىم بولسا بېرەي، — دېدى كىرىسلوغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ.

مەن ئۇنىڭ تەلىپى بويىچە ئالدىرىماي، ئېنىق قىلىپ ئوقۇپ بەردىم. ئۇ ئىنتايىن ئەستايىدىللىق بىلەن كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى. ماقالە ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن:

— ماقالىنىڭ بەزەن جايلىرىدا ماڭا بېرىلگەن باھا يۇقىرى بولۇپ كېتىپ قاپتۇ. مېنىڭ ئىشلىگەن ئىشىم، تۆككەن ئەجرىم توغرا بايان قىلىپ بېرىلسىلا كۇپايە. ئوشۇق جايلىرىنى قىسقارتىۋېتىڭلار، — دېدى ۋە، — ئەمدى بۇ ماقالىنى قەيەرگە ئېلان قىلاي دەيسىز؟ — دەپ سورىدى.

— «ئېلى دەريا» ژۇرنىلىغا ئەۋەتسەم بەرەيمىكىن دەيمەن.

ـــ ياق، ئۇنداق قىلماڭ، ھازىرچۇ، ـــ دېدى ئۇ ماڭا چۈشەندۈرۈپ، ـــ ھەرقايسى جايلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن يەرلىك ژۇرناللار چىقىۋاتىدۇ. بۇ ياخشى ئىش. بىز بۇنى قوللىشىمىز كېرەك. ئەمما، بۇ ژۇرناللارنىڭ بەزىلىرى شۇ جايدىن چىققان يازغۇچىلارنى كەڭ سەھىپە ئاجرىتىپ تونۇشتۇرغىلى تۇردى. بۇ ياخشى ئىش ئەمەس. بۇ شامالنى توسۇش كېرەك. بۇنداق قىلىنسا يۇرتۋازلىق، مەزھەپچىلىك يامراپ كېتىدۇ، يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. بۇ خىل كەيپىياتقا يول بەرمەسلىك لازىم. سىز بۇنى مېنىڭچە «ئىلمى دەريا سى»غا بەرمەي «يېڭىشە- ھەر ئەدەبىياتى»، «يېڭى قاشتېشى» ياكى «ئاقسۇ ئەدەبىياتى»غا ئەۋەتىپ بەرسىڭىزمۇ بولىدۇ. ماقالىنى باشقىلارغىمۇ بېرىپ، ئۇلارنىڭمۇ پىكرىنى ئېلىپ بېقىڭ. مۇمكىنقەدەر ئالدىرىماي، بىرەر پەيتتىن تېپىپ ئىلان قىلىسىڭىزمۇ بولىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن بۇ ماقالىنى بىرەر ژۇرنالغا ئەۋەتمىدىم، ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلى ئىلان قىلىش پۇرسىتىمۇ بولمىدى، پەقەت ھەر يىلى دېگۈدەك تولۇق مەزمۇنى بىلەن ئوقۇغۇچىلارغا سۆزلەپ بېرىپ، بۇ ئاتاقلىق شائىرنى يېڭى ئەۋلادلارغا تونۇشتۇرۇپ كەلدىم. مانا بۈگۈن شۇ ماقالىنى قايتىدىن قولۇمغا ئالسام كۆزلىرىمگە لىققىدە ياش كەلدى. چەكسىز ھەسرەت ۋە ھاياجان ئىچىدە مەرھۇم تېيىپجان ئاكىنىڭ مەردانە قىياپىتى، نۇرلۇق چىرايىنى ئەسلىمەكتىمەن.

ئۇ خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ھايات

تۇرسۇن ئېلى ①

سەن ئۆلسەڭمۇ روھى جەھەتتە
يۈرەكلىرىدە كۈچلۈك بولغانلارنىڭ
قوشاقلىرىدا ھەمىشەم جانلىق بىر
ئۇلكە ... بولۇپ ياشاپ قالىۋېرىسەن.

— ماكسىم گوركى

1989 - يىل 20 - فېۋرال كەچتە تېلېۋىزوردا تۇيۇقسىز بىر سۇرلۇك خەۋەر ئاڭلاندى: «ئاتاقلىق شائىر، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، جامائەت ئەربابى تېيىپجان ئېلىيېۋ كېسەل بولۇپ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي 59 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى». بۇ خەۋەر تېلېۋىزور كۆرۈپ ئولتۇرغان پۈتۈن ئائىلىلەرنى ھەيران قالدۇرۇپ، گويا ئاسماندىن تۇيۇقسىز ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپ كەتكەندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. تېيىپجان ئېلىيېۋنى بىر قېتىملا كۆرگەن، ئەمما ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى قىزغىن ئوقۇيدىغان، ئۇنىڭ ھاياتىغا ئائىت ئەھۋاللارنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايدىغان 14 ياشلىق قىزىم مەرھابامۇ ھۆكرەپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن خۇددى يېپى ئۈزۈلۈپ كەتكەن مارجاندەك تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرىنى كۆرۈپ ھەممىمىز ئۆزىمىزنى تۇتۇۋالالمىدۇق. خۇشاللىق ئىچىدە ئولتۇرغان بۇ بەختلىك ئائىلىمىز ئىچى بىردەمدىلا ھازىغا ئايلىنىپ كەتتى. مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقان چاغلىرىمۇ ئانچە ئۇزۇن بولمىغان بولسىمۇ،

① (ئاپتور غولجا شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى)

ئۇنىڭ كەمىتەر، چەكمىچاق مىجەزى ھەم خەلقپەرۋەر ئادەم بولغانلىقىدىن ئۇنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتىم. شۇڭا، بىز قويۇق ئارىلىشاتتۇق. شۇڭلاشقىمىكىن بۇ تۈيوقسىز خەۋەر مېنىمۇ گاڭگىرىتىپ قويدى. ئۇنىڭ كۈلۈمسىرەپ چاقچاق قىلىشلىرى، چىرايلىق ئوبرازى، مەنىلىك قاراشلىرى چاقماق تېزلىكىدە يالت قىلىپ كۆز ئالدىمدىن ئۆتۈپ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم. ئىچىمدىن چەققان دەردلىك ـ ئەلەملىك كۆز ياشلىرىمنى مەيلىگە قويۇپ بەردىم. كۆز ياشلىرىم يۈز ـ كۆزلىرىمنى ھۆل قىلىۋەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئىچىم بوشىغاندەك قىلدى. مەن ئەزەلدىن يىغلاشنى ياخشى كۆرمەيتتىم، ئەگەر يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىم ئالەمدىن ئۆتكەندىمۇ بۇنداق ھال يۈز بەرمىگەندى. بۈگۈنكى بۇ يىغلاشنىڭ ھۆكمى باشقىچە ئىكەنلىكىنى ئۆزۈملا چۈشىنىدىغاندەك ھېس قىلدىم. مەيۈسلەنگەن ئاجىز قەلبىم بىر يۆلەنچۈكىدىن ئايرىلغاندەك، قەتئىي ئىرادەم، ئەقىل ـ پاراسىتىم، قىسقىسى، پۈتۈن جىسىم يەنىلا ئۇنىڭ بىلەن بىرگە مەڭگۈ دەپنە قىلىنىپ كەتكەندەك بولۇپ كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە پوچتىخانىغا تېلېگرامما بېرىش ئۈچۈن ماڭغىنىمدا يول بويى كىشىلەرنىڭ تۇپلىشىپ بۇ شۇم خەۋەر توغرىسىدا بىر ـ بىرىگە خەۋەر قىلىشىپ، ھەسرەت چېكىۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ ھاياتلىق چاغلىرىدىكى ئىش ئىزلىرىنى ئەسلەشىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئېھتىمال بۇ كىشىلەر ئىچىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ كۆرۈپ باقمىغان، بىرگە يۈرۈپ ئارىلىشىپ باقمىغان بولغىيدى، شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇلار نېمە ئۈچۈن بۇنچىلىك ھەسرەت ۋە قايغۇغا چۆكىدۇ؟ «ياخشىلىق يەردە قالمايدۇ» دەپتىكەن كونىلار. ئۇ ئۆز ھاياتىنىڭ پۈتۈن مەنىسىنى شەخسىي ھۇزۇر ـ ھالاۋىتى بىلەن باغلاپ قويغان ئادەم ئەمەس ئىدى، بەلكى ھەقىقىي خەلقنىڭ غېمىنى يېگەن، خەلقنى ھۆرمەتلىگەن، ھاياتىنى

خەلققە بېغىشلىغان، ئۆمۈر بويى خەلقنى، ئانا تۇپرىقىنى كۆيلەپ ئۆتكەن ۋەتەن ئوغلى، ئەل بۇلبۇلى، خەلقنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى ئەمەسمىدى؟!...

ئۇمىدۋار ئادەم

تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئىسمى كىچىكىدىنلا تونۇش ئىدى. نۇرغۇن شېئىرلىرىنى ۋە ھاياتى ھەققىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەسلىمىلىرىنى ئاڭلاپ يۈرۈپ، مەندە ئۇ كىشىگە نىسبەتەن بىر خىل ھۆرمەت ۋە بىر خىل ئېتىقاد تۇرغۇزۇلغانىدى، شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن تاكى ئۇنىڭ ھەرقانداق گېزىت ژۇرناللاردا شېئىرلىرىنى كۆرۈپ قالسام دەرھال ئوقۇپ چىقاتتىم، يادقا ئېلىۋالاتتىم. كىشىلەرگە ئوقۇپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھەۋىسىنى قوزغايتتىم. شۇ ئىش ھېلىمۇ ئېسىمدە: 1962 - يىلى ماي ۋەقەسىدىن كېيىنكى «ۋەتەننى سۆيۈش» تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، تەشۋىقات دۆيى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، يېزىلارغا ئەۋەتىلدى، مەن «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل»نى دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇپ بەرگىنىمدە دېھقانلار قايتا - قايتا تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى، ئۇلار تەسىرلىنىپ، تېيىپجان ئېلىيېۋنى مەدھىيىلەپ ئاپىرىدىن ئوقۇشتى. نۇرغۇن كىشىلەر مېنىڭدىن بۇ شېئىرنى يېزىۋالدى. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئۇنىڭ بۇ غەزىلى نۇرغۇن كىشىلەرنى چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە قىلغان، غەزەلنىڭ رولى ھەر قانداق تەشۋىقات سۆزلىرىدىنمۇ چوڭ بولۇپ، ئاممىنىڭ ۋەتەنگە بولغان مېھىر - مۇھەببىتىنى، ۋەتەننى سۆيۈش قىزغىنلىقىنى ئاشۇرغانىدى.

شائىرنىڭ مەدەنىيىتى ئىنتېلىگېنتسىيا تارتقان ئەلەم - ھەسرەتلىرىنى ئاڭلاپ ئۇنى روھىي جەھەتتىن چۈشكۈنلىشىپ، جىسمانىي جەھەتتىن ئاجىزلاپ كەتتى دەپ ئويلىغانىدىم.

ئەھمەلىيەت ئۇنىڭ ئىنتايىن روھلۇق، ئۈمىدۋار كىشى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

1973 - يىل 10 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئۇ غۇلجا شەھىرىگە كەلگەندە، گەرچە تېخى ئازاد بولمىغان بولسىمۇ، كىشىلەر ئۇنى قولدىن - قولغا تەگمەي مېھمان قىلىشىپ، ئۇنىڭ چىرايىنى، روھىي ھالىتىنى كۆرۈۋېلىشنى ھەم سۆزىنى ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلىشتى. شۇنداق سورۇنلارنىڭ بىرىدە مەن ئۇنىڭ بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشتىم. مەن بۇ سورۇندىكى نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن بىۋاسىتە ئانچە تونۇشۇپ كەتمىگەچكە، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن بىر كۆرۈشنى ئارزۇلاپ يۈرگەن تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجىلا بۇ سورۇندا بولغاچقا، سەل قورۇنۇپ، تارتىنىپراق ئولتۇرغانىدىم. ئۇۋي ئىگىسى ھەممىزنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن ئولتۇرۇش تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ چاقچىقى بىلەن باشلاندى. ئۇ ئولتۇرۇشتىكى ھەممە كىشىلەرگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلاتتى، كەمتەر پوزىتسىيە تۇتاتتى. مېنىڭ تارتىنىپ تۇرغانلىقىمنى، ئۇلارنىڭ ئارمىسىدىكى ناتونۇش كىشى ھەم ياش ئىكەنلىكىمنى بايقاپ، كۆپرەك مېنى چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلاتتى. ئەھۋالىمنى، تاربىخىمنى، ئىشلىگەن ئورۇنلىرىمنى سورايتتى، ئۈمىدۋار بولۇشقا، ئىلىم - پەن ئۆگىنىشكە ئىلھام بېرىدىغان سۆزلەرنى قىلىپ ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلىدە بولغانلىقى ئۈچۈن مەندىكى تارتىنىش بىردىنلا يوقاپ، بۇ سورۇندىكى ھەممە كىشىلەر بىلەن كونا دوستلاردەك بولۇشۇپ كەتتۇق. گەرچە بۇ ئۇلتۇرۇشتىكى كۆپ سانلىق كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن ئانچە تونۇشۇپ كەتمىگەنلەر بولسىمۇ، تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجىلارنىڭ قىزغىن پاراڭ، چاقچاقلىرى ئارقىلىق بۇ سورۇن بىردەمدىلا ناھايىتى قىزىپ كەتتى. تېيىپجان ئېلىيېۋ بىردەم دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتسا، بىردەم چاقچاق قىلاتتى. بىردەم كۆپچىلىكنىڭ تەلىپى

بويىچه شېئىر ئوقۇپ، باشقىلارغا رومكا سۇناتتى. مەن بۇ ئاجايىپ قىزغىن ئولتۇرۇشتىن بۇ ئادەمنىڭ چىرايىدىن، روھىي كەيپىياتىدىن ھېچقانداق بىر روھىي ئازابنى كۆرەلمىگەنلىكىم بىلەن ھەيران بولغان ھالدا تەسىرلىنىپ قولۇمدىكى بىر رومكا ھاراقنى تېيىپچان ئاكىغا سۇنماقچى بولۇپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ سۆز باشلىدىم. سۆزۈمدە بۇ ئولتۇرۇش مۇناسىۋىتى بىلەن تېيىپچان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجىلار بىلەن تونۇشۇپ قالغانلىقىمنى ۋە ئۇلارنىڭ مەن ئويلىغاندەك مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا نابۇت بولۇپ كەتمەي، ساغلام، روھلۇق، ئۇمىدۋار تۇرغانلىقىنى، بۇ ھال ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئاخىرىدا تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى رېئالىزملىق شېئىرىيەت پېشۋاسى چىن زىئاڭنىڭمۇنۇ شېئىرى بىلەن رومكىنى سۇندۇم:

ئالدىمدا كۆرمىدىم قەدىمكىلەرنى،
كەينىمدىن قارىسام كېلەر ئادەم يوق.
ئويلىسام بەرىكەتلىك مۇشۇ دۇنيانى،
ياشلىرىم تۆكۈلەر قايغۇلۇق، مۇڭلۇق.

مەن سۇنغان رومكىنى «رەھىمەت سىزگە» دەپ ئېلىپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن ماڭا جاۋابەن مەھمۇت قەشقەرىنىڭ مۇنۇ شېئىرىنى ئوقۇدى:

بېشىڭغا ئېغىر كۈن كەلگەندە،
ئۆتۈپ كېتەر دېبان، سەۋر قىل.
پەلەك ئىشىن بىلىپتۇر،
شۇڭا لايىق تەدبىر قىل.

ئولتۇرۇش بىر ئاز قىزغاندىن كېيىن بىر ياش شائىر

هەدەپ ئۆزىنى ماختىغىلى تۇردى، ئارىلىقتىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇمۇ تېيىپجان ئاكىغا بىر رومكا ھاراق سۇنۇپ، رومكىنى قۇيۇق قايتۇرماسلىقنى، بىر كۈپلېت شېئىر بىلەن قايتۇرۇشنى مەغرۇرلۇق بىلەن تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇ چاغدا، تېيىپجان ئېلىيېۋ يەنە رومكىنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ مۇنۇ شېئىرنى ئوقۇپ بەردى:

زامانىمىز بەختىنىڭ تېڭى،
قۇياشقا ھەمدا ئېھتىلادىمىز بار.
مەغرۇرلانماڭلار ھەي بۈگۈنكى ئەۋلاد،
بىز تارىخنىڭ بېتىدە بىز بار.

بۇ ئۇلتۇرۇشتىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، نەزەرىمدە ھېچكىم ئۇنىڭدەك دائىم ئۈمىدۋار، خۇش خۇي يۈرۈشنى بىلمەيدۇ، ھېچكىمنىڭ دوستلۇقى ئۇنىڭكىدەك يېقىملىق، كۆز قارىشى بۇنداق شېرىن، سۆزى بۇنداق ئوچۇق - يورۇق، راستچىل، قەلبى بۇنداق سەمىمىي بولمايدۇ. ھايات ئۇنىڭ بېشىغا نۇرغۇن مۇشكۈل ئەلەم، ھەسرەتلەرنى كەلتۈردى. لېكىن، ئۇ ئۈمىدسىزلەنمىدى. ئىجادىيەتتىن توختاپ قالمىدى، قەلىمىنى تاشلىمىدى، كۆزىنى يېشلىمىدى، قارا بوراندا قايمۇقمىغان دوستلىرىدىن رەنجىپ كەتمىدى. شۇنداق - شەرەپ قازانغاندا كۆرەڭلەپ كەتمىدى. شۇڭلاشقىمۇ مىليونلىغان قەلبلەر ئۇنىڭغا ئامراق.

1983 - يىلى كۈزدە يازغۇچى ۋاڭ مىڭ بىلەن بىز بىر سورۇندا ئولتۇرغىنىمىزدا ۋاڭ مىڭ تېيىپجان بىلەن مۇئىدىشىپ مۇنداق دېدى:

— سىز مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا بەكمۇ كۆپ جاپا تارتتىڭىز، لېكىن ھەممىگە بەرداشلىق بېرەلىدىڭىز. ئەمما، سىزنىڭ ئەڭ يېقىن دوستلىرىڭىزدىنمۇ ۋاپا كەلمىدى. بۇ سىزگە ھەقىقەتەن

تەنمۇ ئېغىر كەلدى.

بۇ سۆزگە تېيىپجان ئېلىيېۋ:

— راست ئېيتتىڭىز، سىز قىزغىن سۆيىدىغان كىشىلەر-دىن چىققان ئادالەتسىز ئەيىبلەشلەر ئاچچىق بولىدىكەن، لېكىن كەڭ قورساقراق بولسىڭىز بۇنىڭغىمۇ چىدىغىلى بولىدىكەن. چۈنكى، ھەممە نەرسە ئۆتۈپ كېتىدىكەن، — دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

مانا بۇنىڭدىن بۇ ئادەمنىڭ قانچىلىك ئۇمىدۋار، كەڭ قورساق كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش

تېيىپجان ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش، خەلقنى سەنئەتكە يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن يېزا-قىشلاقلارغا بېرىپ مەدەنىيەتكە ئاساس سېلىش لازىم دەپ ئويلايتتى ۋە بۇ ئىشقا ئۆزى باشلامچىلىق قىلاتتى.

مەن غۇلجا شەھىرىنىڭ خەنبېگى يېزىسىدا داڭقى چىققان بولۇپ تۇرغان مەزگىلىمدە مۇشۇ ھەقتىكى ئويلىرىنى ماڭا ئېيتىپ، مۇشۇ يېزىدا بىر ئىجادىيەت پونكىتى قۇرۇپ، يازغۇچىلارنىڭ دېھقان، چارۋىچىلار بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىپ تۇرمۇش ئۆگىنىشى ئۈچۈن ئاساس يارىتىش، ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئاممىنى يېتەكلەش پىلانىنى ئېيتقانىدى، مەن ئۇنىڭ بۇ ئويىنى تامامەن قوللايدىغانلىقىمنى، دېھقانلارمۇ بۇنىڭدىن خۇشال بولىدىغانلىقىنى ئېيتتىم. 1982 - يىل 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىدىن ئىسمائىل ئەھمەد، شارشىبېك ۋە ئىلىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بۇ يېزىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندا، تېيىپجان بۇ پىلانىنى يەنە ئوتتۇرىغا قويىدى. ئىسمائىل ئەھمەد

قاتارلىق رەھبەرلەرمۇ بۇنى قىزغىن قوللىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ يېزىغا ئۇرۇمچىدىن بىرقانچە يولداشلارنى باشلاپ كېلىپ، بىر ئو-رۇننى تاللاپ سېتىۋېلىپ، يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىيەت پونكىتى قۇردى ۋە 1983 - يىل 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئۆزى بۇ ئورۇندا بىر ئۆينى رېمونت قىلدۇرۇپ بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە تۇرۇپ ناھايىتى گۈزەل قىلىپ باغچە ۋە گۈللۈكلەرنى ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە بۇ يېزىنىڭ مەدەنىيىتى قۇرۇلۇشى ئۈچۈن نۇرغۇن ياردەم بەردى. ئۇ يەردە تۇرغان مەزگىللەردە دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە، خا-مانلارغا، ئېتىزلارغا، باغلارغا پىيادە باراتتى. نۇرغۇن دېھقانلار بىلەن سىردىشىپ، مۇڭدىشىپ يېقىن دوست بولۇشۇپ كەتتى. كېچىلىرى بۇ ئورۇندا تېيىپجان ئاكىنى يوقلاپ كەلگەنلەر قورۇ، ئۆزۈم بارىگى ئاستىغا تولۇپ كېتەتتى. تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۇ-لارنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ چاقچاق قىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ بىرقا-چە قېتىم تەلەپلىرىگە ئاساسەن دۇتار چېلىپ ناخشىمۇ ئېيتىپ بەرگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئورۇن بارا - بارا دېھقانلار-نىڭ ھېكايە ئېيتىپ، شېئىر ئوقۇپ، كۆڭۈل ئاچىدىغان مەدە-نىيەت سورۇنىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇ سورۇندىن قايتقان كىشى-لەر ئەتىسى ئېتىزلاردا، ئىش مەيدانلىرىدا تېيىپجانىنىڭ كەمتەرلىكى، سەمىمىي، ئاق كۆڭۈللۈكلۈكى، تالانتلىقلىقى ھەققىدە تەرىپىنى قىلىشىپ بۇ ئادەم بىلەن ئۇچراشقانلىقى بىلەن پە-خىرلىنەتتى، ئۆزىنى خۇشال قىلاتتى.

بىر كۈنى بۇ يېزىدىكى كۆپلىگەن كىشىلەر مەندىن يول-داش تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ دوكلات بېرىشىنى قايتا - قايتا تەلەپ قىلدى، مەن بۇ تەكلىپنى تېيىپجان ئېلىيېۋقا يەتكۈز-گىنىمدە، ئۇ ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىز بۇ يېزىدىكى 300 كىشىلىك يىغىن زالىنى راسلىدۇق. بۇ خەۋەر تارقىلىپ كەتكەچكە، دوكلات بو-لىدىغان كۈنى زالغا ناھايىتى كۆپ ئادەم يىغىلىپ كەتتى. بىز

تېيىپجان ئاكىنى باشلاپ، زالغا كىرگىنىمىزده زالغا پاتماي قال
غان كىشىلەرنىڭ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ گۈلدۈراس ئالقىش
يانغىرىتىپ ئۇنى قارشى ئالدى؛ ئۇ سەھنىگە چىقىپ كۆپچى
لىككە قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەرگىنىدە كۆپچىلىك
تېخىمۇ گۈلدۈراس چاۋاكلارنى چېلىپ، بۇ كىشىگە ھۆرمەت
بىلدۈردى. ئۇ كۈنى تېيىپجان «ئانا ۋەتەن» دېگەن تېمىدا
سۆزلەپ يۈگوسلاۋىيە، تۈركىيىلەردىكى ۋىيارەتلىرىنى تونۇشتۇ
رۇپ ئۆتتى. ئاخىرىدا «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» بىلەن «ئارچا»
دېگەن شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى.

ئۇ بىر كۈنى بۇ ئىجادىيەت پونكىتىغا بىر رېزىنكە چاق
ئېلىپ كېلىپ ھارۋا شوتىسى ياساتتى. مەن بۇ ئىشنى كۆرۈپ
ئۇنىڭدىن:

— سىزنىڭ چۈشىدىغان ماشىنىڭىز تۇرسا، يازغۇچىلار بۇ
يەرگە كەلسىمۇ تۆۋەنگە بېرىش ئۈچۈن ماشىنىلار تۇرسا يەنە
نېمە ئۈچۈن بۇ ھارۋىنى ياسىتىسىز؟ — دەپ سورىدىم. ئۇ
ماڭا قاراپ كۈلۈپ:

— ئەلگە كىرسەك ئېلىگىچە، سۇغا كىرسەك بىلىگىچە، دەپ
تىمكەن، بۇ ھارۋىغا بىر ئېشەكنى قېتىۋالساق ئۆزىمىزمۇ دېھقان
بولىمىز دەگا. ئۇلارنىڭ ئارمىسىغا ئوڭاي سىڭىپ كېتىمىز. ماشىنا
بىلەن ئايلىنىپ يۈرسەك ئۇلارنى ئۈركۈتۈۋەتمەيمىزمۇ؟ — دەپ
جاۋاب بەردى. مەن ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ:

— بۇ ھارۋىغا ئېشەك ئالمىساقمۇ بولىدۇ، ئۆزىڭىز بولغان
ئادەم كېيىن، — دېۋىدىم:

— شوتىسىنى كىچىكرەك قىلىپ قويۇپتۇ دەگا. بولمىسا
ئېشەك ئالىدىغان پۇلنى دېھقان ئاغىنىلىرىگە خەشلەپ بېرىپ
ئۆزۈم سۆرەپلا ئۆكۈز ھارۋىسى قىلىۋالاممۇ بولاتتى، — دېۋە
دى، ھەممىمىز كۈلۈپ كەتتۇق.

لېكىن، كېيىنكى ئىشلار تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ
ئارزۇسىدەك بولماي «بۇ ئىجادىيەت پونكىتى

شەھەرگە يىراق» دېگەن باھانە بىلەن بۇ يېزىغا قايتۇرۇپ بېرىش ۋېتىلدى. 1985 - يىلدىن ئېتىبارەن بۇ ئورۇن تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن «خەنىمىڭ يېزىلىق مەدەنىيەت مەركىزى» بولۇپ قۇرۇلۇپ ياشلارنىڭ مەدەنىيەت پائالىيەت ئورگىنى بولۇپ قالدى.

بىر كۈنى بۇ ئىشنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق بولۇپ قالغانلىقى توغرىسىدا پاراڭلىشىپ قالغىنىمدا، ئۇ ماڭا مەنىلىك قاراپ:

— ھازىر خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەتكە بولغان تەشنالىقى كۈچەيمەكتە. ئامما ھەۋەسكارلىرىمۇ ئويغاندى. لېكىن، بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىمىز بۇنى چۈشىنىپ يەتمەي ۋاتىدۇ. تۆۋەننى يېتەكلەش جەھەتتە ئاز - تولا تىرىشچانلىق بولسىمۇ، يەنىلا جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىش روھى كەمچىل. شۇڭا، ئالدى بىلەن سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەدەبىيات - سەنئەتنى ئىسلاھ قىلىشتىن باشلاش كېرەك ئىكەن، — دېدى.

كەمتەرلىك

تېيىپجان ئېلىيېۋ نۇرغۇن شېئىرلىرىدا كەمتەرلىك ھەققىدە يېزىپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزىمۇ بۇ جەھەتكە ئالاھىدە دىققەت قىلاتتى ۋە ئۆزى باشلامچىلىق بىلەن ئەمەل قىلاتتى، بۇتۇلكا يېرىم بولسا شالاقشىيدۇ. كۈچلۈك ئادەملەرلا ھەممىدىن مۇشۇنداق بىر ئۇلۇغ خىسلەتنى دائىم ھەرىكىتىدە ئۇچرىتىپ تۇرىدۇم.

بىر كۈنى ئۇ ماڭا «بىز تۆۋەننى ئارىلاپ كەلمەيمىزمۇ» دېدى. مەن بولىدۇ، — دەپ، ماشىنا بىلەن بارمىزمۇ، قانداق؟» دېۋىدىم، «ياق، پىيادە بارىمىز» دەپ تۇرۇۋالدى. «بۇ-

كۈن يول ئۈزۈن، هېرىپ قالارسىزمىكىن» دېسەم، «سىز بىر نەمىدىن ئۇركۈپ تىكىۋەتمىسىگىزلا، مەن ئېتىز ئارىلاپ ئوتلاپ كېتىۋېرىمەن» دەپ كۈلۈپ كەتتى.

شۇنداق قىلىپ، شۇ كۈنى كەچ كىرگۈچە، نۇرغۇن دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇلار بىلەن مۇڭدىشىپ خۇشال قالهتىپ كەلدۇق.

بىز بۇ يېزىنىڭ پېشقەدەم پارتىيە ئەزاسى، باشكۆڭۈرۈك كەنتىنىڭ سابىق ياچېيكا شۇجىسى روزاخۇن ئاكىنى يوقلاپ بارغىنىمىزدا ئۇ ناھايىتى قىزغىن قارشى ئېلىپ خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇ بىزنى قورۇ ئىچىدىكى ئۆزۈم، شاپتۇل ۋە ئەتكەن چايلار بىلەن كۈتۈۋالغان بولسىمۇ، يەنە كۆڭلى ئۇنىماي ماڭدا: «سىز بۇرۇنراق خەۋەر قىلىپ قويمىغاي يامان سەت ئىش بولىدى. تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ بىزنىڭ ئۆيىمىزگە كېلىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىكەنمەن» دېگەندە، تېيىپجان ئۇنىڭغا: «سىز ناھايىتى ياخشى كۆتۈۋالدىڭىز، خىجىل بولماڭ. مەن تېخى سىلەرنى قۇرۇق يوقلاپ كەلگەنلىكىم ئۈچۈن خىجىل بولۇۋاتىمەن. مەن بۇگۈنكىدەك بۇنداق ئوزۇقلىنىشنى بەكمۇ ياقتۇرىمەن. شەكىلۋازلىق زىياپەتتىن بەكمۇ سەسكىنىمەن» دېدى ۋە بۇ ئائىلە بىلەن مۇڭدىشىش ئارقىلىق روزاخۇن ئاكامنىڭ ئايالى تاتارلىقىنى ئىناق، بەختلىك ئائىلىسىنى كۆرۈپ تەسىرلىنىپ ماڭا قاراپ: «بىزمۇ مۇشۇنداق قېرىمىزمۇ؟ نۇرغۇن ياشلار بۇنى ئويلىمايدۇ، ۋاپادارلىق مۇھەببەتنىڭ دائىمىي ئارزۇسى» دېدى.

بىز بۇ يەردىن چىقىپ دۆڭمەھەللە كەنت ئەزاسى توختى مامۇتنىڭ ئائىلىسىدە بولدۇق. ئۇ بۇ ئائىلىنىڭ 3 - ئومۇمىي پىغىندىن ئىلگىرى نامرات ئۆتكەنلىكىنى، ئۇ چاغدا شۇنچە ئەمگەك قىلسىمۇ نامراتلىقتىن قۇتۇلالماي رەھبەرلەرگە، گوڭشىغا ناراز بولۇق سۆز قىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن «كۆرەش قىلمىش، پىپەن قىلىش، ئۆزگەرتىش» ۋاقتىدا «ئىشچىلار» كۈلۈۋىدا

كۇرەش، پىپەن قىلىنىپ «بۇزۇق ئۇنسۇر» قالپىقى كىيدۈرۈلۈپ تۇرمىگە تاشلانغانلىقى، 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىنلا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ توغرا سىياسىتىدىن پايدىلىنىپ بېيىغانلىقى، قالپاقتىنمۇ قۇتۇلغانلىقى، يەنە شۇ ئىشچىلار كۇلۇ- بىدا 1980 - يىلى 10 مىڭ يۈەنلىك بېيىغان ئائىلە بولۇپ سەھنىدە تەقدىرلەنگەنلىكى، ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە نەمۇنىچى دېھقان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن چوڭقۇر تە- سىرلىنىپ «پەشتاختا» دەپ بىر كۇپلېت شېئىر ئوقۇدى. كېيىن بۇ شېئىرى كۆپىيىپ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ئاممىا ئارىسىدا ناھايىتى ياخشى تەسىر قوزغىدى.

1988 - يىلى كۈزدە ئىلىدا ئېچىلغان «ئازسانلىق مىللەتـ لەرنىڭ ئەدەبىي تەرجىمە» يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەندە، يەنە خەنبىك يېزىسىدا بولدى. ئۇ خەنبىك يېزا تەرەققىيات كەنتىنىڭ يېزا راۋىقىغا يېزىلغان:

ئېگىلىدىكەن ئالما شاخلىرى،
مېۋىسى قانچىلىك ئوخشىغانسېرى.
كەمتەرلىك بىلەن ئادەم چىرايلىق،
سەتلىشىدىكەن غادايغانسېرى.

دېگەن شېئىرىنى ئوقۇپ بولۇپ ماڭا قاراپ:

— سىلەر بۇنى بۇ يەرگە يازمىساڭلارمۇ بولغانىكەن. چۈنكى، مېنىڭ ئۇنداق تۆردىن ئورۇن ئېلىش لايىقىتىم يوق ئىدى، — دېدى. مەن:

— تېپىپچان ئاكا، بۇنى مەن يازدۇرۇپ قويمىدىم. بۇ يەر- دىكى ئاممىنىڭ تەلىپى بىلەن بۇ كەنتتىكىلەر سىزنى ئەسـ لەش ئۈچۈن يازدۇرغان بولۇشى كېرەك، دېۋىدىم، ئۇ ماڭا قاراپ چاقچاق ئارىلاش دەررۇ مۇنۇ شېئىرنى ئوقۇدى:

چىقىۋالسام راۋاقتا
قانداق قارايمەن باغقا.
يايراپ يۈرەتتىم پەستە،
چۈشۈپ ئېگىز - پەس ياقتا.
... ...

خەلقنىڭ سۆيۈشىگە سازاۋەر بولۇش يازغۇچى، شائىر ئۇچۇن ئالىي شان - شەرەپ، ئەلۋەتتە. مۇنداق ئالىي شان - شەرەپكە ھەممىلا ئادەم سازاۋەر بولالمايدۇ. پەقەت خەلقنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى قەيسەرلىك بىلەن ئىپادىلىگەن، خەلقنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى دېيەلىگەن، خەلقنىڭ كۆلكىسىنى كۆلۈپ، يىغىسىنى يىغلىيالىغان ئەدىبلا خەلقنىڭ سۆيۈشىگە نائىل بولالايدۇ. تېيىپجان ئېلىيېۋ ئەنە شۇنداق شائىر ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۆلۈپ كەتتى، ئەمما مەن ھەر قېتىم ئۇنىڭ توپلاملىرىنى ۋاراقلاپ، شېئىرلىرىنى ئوقۇغىنىمدا گويا قاراڭغۇ بۇلۇتلۇق كۈندە پارلىغان يۇلتۇزدەك بىر ئۈمىد ئۇچقۇنى كۆڭۈل كۆزۈمدىن نېرى كەتمەيدۇ. ئۇ مېنىڭ ئۈجۈن مەڭگۈ ياشاشنىڭ بىر ئۈلگىسى بولۇپ كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭ پاك قەلبى، خۇش خۇي چىرايى، تۈنلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزگەن جاپالىق مىنۇتلىرى كۆز ئالدىمدا تېخىمۇ قەدىرلىك بولۇپ خاتىرلىنىدۇ.

یوقالماس کوڭلەك
ئوتتۇلماس تەبەسسۇم

كۆزلۈم توغرىسىدا

«ئەسلىمە توغرىسىدا بۇ يەردە كۆپچىلىككە بىر نەرسە دېمەكچى ئەمەسمەن، «شائىر»، «ئەمەكچى تەرجىمان» دېگەن سۆزلەرلا ماڭا كۈپايە قىلىدۇ. لېكىن، شۇ نەرسە ماڭا ناھايىتى ئېنىقكى، مېنىڭ ئاتالمىش شېئىرلىرىم كىتابخانلارنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولماس. چۈنكى، مەن ھەر بىر كۈپلېت شېئىرىمدا سوئال بەلگىسىنىڭ چېكىتتىن كۆپ ئىكەنلىكنى چۈشىنىمەن. ھالبۇكى، ھازىر دوختۇرخانا ئۆيىدىم، ئۆيۈم دوختۇرخانا بولۇپ قالدى. سىزلەرگە نامەلۇمكى، بۇ ئۇنىڭدىن تۆت يىل ئىلگىرى، سېبىستىرالار ئىنتايىن ئېچىنىشلىق نەزىر بىلەن قاراپ، مېنى ئۇپېراتسىيە بۆلۈمىگە ئېلىپ كىرگەندىلا، ئەجەل خېتىنى تاپشۇرۇۋالغانىدىم ــ ئۆپكە راكىغاگىرىپتار بولغانلىقىمنى بىلگەنىدىم. بۇ نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق خەۋەر ـ ھە! لېكىن، ئېشىپ قالغان ۋاقتىنىڭ بېجىرىم قىلىدىغىنىمنى يېتىشۈپلىشىغا ئىشەنمىدىم. ھاياتلىق قېنىنىڭ ئىككىنچى قېتىم باھار ۋەسلىنى كۆرگەن تېنىمدە ئۇشتۇمتۇت غايىب بولىدىغانلىقىغا ئىشەنمىدىم. رىۋايەتلەردىكى جەبرائىلنىڭ مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىن بىرەر نەرسىگە ئېرىشۈپلىشىغا تېخىمۇ ئىشەنمىدىم. ئاپتاپتەك چاقناپ تۇرغان ئۇمىد ئۇچقۇنلىرى، پارلاق بەخت ۋە ئارزۇ ـ ئارمانلار مەن چەلىمىدىن سۆيىدىغان تۇرمۇشنى ۋە ئېگىلمەس چەلىمىنى يورۇتۇپ تۇرىدۇ! دېمەك، مەن جەبرائىل ئالدىدا ھازىرمۇ بېجىرىم ياشاۋاتىمەن ۋە ياشاۋېرىمەن.

ئابدۇكېرىم خوجا

قايغۇلۇق كۈنلەردىكى ئەسلىمىلەر

تېيىپجان ئېلىيېۋ

يولداش ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ ۋاپاتى يېڭى دەۋر جۇڭگو ئەدەبىياتى، بولۇپمۇ، يېڭى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش.

مەن ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ ۋاپاتىغا بولغان چوڭقۇر قايغۇ ئىچىدە ئۇنىڭ بىلەن بولغان 30 نەچچە يىللىق دوستلۇق سەرگۈزەشتىلىرىمنى ئىختىيارسىز ئەسلەپ ئۆتتۈم.

ئابدۇكېرىم خوجا بىلەن 1951-يىلى يازدا تونۇشتۇم. ئۇ چاغدا ئون ئىككى مۇقامنى توپلاش، رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدىم. بۇ گۇرۇپپىدا ئاتاقلىق مۇقامچى تۇردى ئاخۇن‌ەھ روزى تەمبۇر، ئابدۇۋۇھىلى جارۇللايوپ قاتارلىق مۇزىكانتلار ئۆزلىرى بىلىدىغان مۇقام نەغمىلىرىنى نوتىغا ھەم ئۇنتالغۇغا ئالدۇرۇۋاتاتتى. گۇرۇپپىنىڭ كەسپىي ئىشلىرىغا يولداش ۋەن تۈكشۇ مەسئۇل ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئابدۇكېرىم خوجا كېلىپ، بۇ گۇرۇپپىنىڭ خىزمەتلىرىگە قاتناشتى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى يولداش ۋەن تۈكشۇ بىلەن مۇقامچىلار ئوتتۇرىسىدا تەرجىمانلىق قىلىش ۋە مۇقام تېكىستلىرىنى ھەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. يولداش ئابدۇكېرىم خوجا بۇ يىللاردا يولداش ۋەن تۈكشۇ بىلەن ئاتاقلىق ئۇيغۇر مۇزىكانتلىرى ئوتتۇرىسىدا ھەقىقەتەن مۇ كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ شېئىرىيەتكە ناھايىتى قىزىقىدىغانلىقىنى، خەنزۇ كلاسسىك شېئىرىيىتى ھەققىدە خېلى ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە ئىكەنلىكىنى

هەم خەنزۇ تىلىدا شېئىر يازىدىغانلىقىنى ئۆقتۇم.

شۇ چاغلاردا ئۇ ماڭا: «ئۆز ئانا تىلىمدا يېزىلغان شېئىرلار بىلەن تونۇشمىغۇچە، پۈتۈن ئادەم بولالمايدىكەنمەن» دېگەنىدى ۋە مېنىڭدىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا، بولۇپمۇ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگە دائىر كىتابلارنى سورىغانىدى. مەن ئۇنىڭغا نۇرغۇن كىتاب بەردىم، ئۇ بۇ كىتابلارنى زور ئىشتىياق بىلەن ئوقۇشقا كىرىشتى.

ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ ئەدەبىي تەرجىمانلىق ئىقتىدارى ۋە شېئىرىيەتكە بولغان كۈچلۈك ئىشتىياقى ماڭا ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىيالايدىغان، ئىستىقباللىق ئادەم ئىكەنلىكىنى روشەن ھېس قىلدۇردى. شېئىرىيەتكە بولغان ئورتاق قىزىقىش بىزنى يېقىن دوستلارغا ئايلاندۇردى.

بىز 1952 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا يولداش لىيۇ شاۋۋۇنىڭ باشچىلىقىدا جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۇيغۇرئېغىز ئەدەبىياتىنى تەكشۈرۈش (توپلاش، رەتلەش) خىزمىتى بىلەن بېرىپ، نۇرغۇن جايلارنى ئايلاندۇق. بۇ قېتىمقى سەپەر ئابدۇكېرىم خوجىدا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇردى. ئۇنىڭ خەنزۇ تىلى سەۋىيىسى يۇقىرى بولغان بىلەن ئۇيغۇرچىنى راۋان سۆزلىيەلمەيتتى. سەنئەت ساھەسىگە ئارىلىشىش، بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان شۇ قېتىمقى ئالتە ئايلىق تەكشۈرۈش خىزمىتى جەريانىدا ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىشى ئالاھىدە تېز بولدى. ئۇ خەلق ئارىسىدىكى ناخشا، قوشاق، بېيىت، چۆچەك، تېپىشماق ھەم لەتىپىلەرنى زېرىكمەي يېزىۋالاتتى، يادلايتتى ۋە تەرجىمە قىلاتتى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ قاتتىق ھاياجانلىنىپ: «ئۆز مىللىتىمنىڭ بۇنداق ئېسىل مەنىۋى خەزىنىسى بارلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلىۋاتىمەن» دېگەنلىكى تېخىچە ئېسىمدە. شۇ قېتىمقى سەپەر ھەم تەكشۈرۈش ئابدۇكېرىم ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى مەن ئۈچۈنمۇ ئېغىز ئەدەبىياتىغا چوڭقۇرلاپ كىرىش پۇرسىتى بولدى.

دەرۋەقە، ئۇ چاغلاردا قاتناش قولايسىز، تۇرالغۇ جايلارمۇ ناچار ئىدى، لېكىن بىز ھېرىپ - چارچاشنى ئۇنتۇپ، ئىشتىياق بىلەن ئىشلىدۇق، بىر ناھىيە ئىچىدىكى جايلارنى ئاساسەن پىيادە ئايلىناتتۇق، ھەتتا ئاۋاتتىن كەلپىنگىچە پىيادە ماڭغانىدۇق. بۇ جەريانىدا ئۆزئارا تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇشتۇق. ئابدۇكېرىم لىيۇشاۋۋۇ ئۆچمىس نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا چۈشىنىش ۋە دوستلۇق تېخىمۇ كۈچەيدى. 1953 - يىلى يولداش لىيۇشاۋۋۇ بىلەن يولداش ئابدۇكېرىم خوجا ئىككىسى مېنى پارتىيىگە تونۇشتۇردى. مەن ئۆزۈمنىڭ پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتىمنى ئەسلىسەملا، كۆز ئالدىمغا ئاشۇ ئىككى سەپدىشىم كېلىدۇ.

1953 - يىلى ئابدۇكېرىم ئىككىمىز يەنە سەپەردە بىللە بولۇپ قالدۇق، يەنى جۇڭگو خەلقىنىڭ 3 - قېتىملىق چاۋشيەن خەلقىدىن ھال سوراش ئۆمىكى تەركىبىدە چاۋشيەنگە بىللە باردۇق. بىزنىڭ ئۆمەك باشلىقىمىز يولداش خې لۇڭ ئىدى. بىز ئۇرۇش ئەمدىلا توختىغان، ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقىغا كۆمۈلۈپ ياتقان زېمىندا چاۋشيەن ئارمىيىسى، خەلقى ۋە پىدائىي قىسىملارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئىگە بولدۇق. دوستانە كەيپىيات ئىچىدە ۋاقتىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى تۇيمايلا قالدۇق. ھال سوراش ئۆمىكى تەركىبىدىكى يولداش ئابدۇكېرىم خوجا بىزنىڭ شۇ چاغدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتىمىزگە پۈتۈن كۈچى بىلەن يارەملەشتى. مېنىڭ شۇ چاغدا يازغان «تاغنى كۆرسەم» ناملىق شېئىرىم يولداش ئابدۇكېرىم خوجا تەرىپىدىن چاۋشيەنىنىڭ ئۆزىدىلا خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، كۆپ ئۆتمەيلا «خەلق گېزىتى» گە بېسىلدى ۋە شۇ ئارقىلىق پىدائىي قىسىملارغا، كىتابخانلارغا يېتتى. شېئىرنى كۆرگەنلەر ماڭا كۆپ تەشەككۈر ئىزھار قىلدى. بىر قېتىملىق كەچكى زىياپەتتە شېئىرنى ئوقۇغان چاۋشيەنلىك ئوفىتسېرلار ئابدۇكېرىم ئىككىمىزنىڭ يېنىمغا كېلىپ، قەدەھ سوقۇشتۇرۇپ، بىزگە ئالاھىدە

تەشەككۇر بىلدۈردى. ئەگەر يولداش ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ جاپالىق ئەجرى بىلەن تۆھپىسى بولمىغان بولسا، مەن ئۆز شېئىرىمنى چاۋشيەندىكى يولداشلارغا يەتكۈزەلمىگەن بولاتتىم.

ئابدۇكېرىم شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىشقا رەسمىي كىرىشىپ كەتتى. مېنىڭمۇ بىر تۈركۈم شېئىرلىرىمنى تەرجىمە قىلدى. 50-يىللارنىڭ باشلىرىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان تۇنجى شېئىرلار توپلىمىنى نەشىرگە تەييارلىدى.

ئابدۇكېرىم خوجا ئۇيغۇر تەرجىمە ئەدەبىياتىدا، بولۇپمۇ شېئىر تەرجىمىسىدە دەسلەپ ئەڭ ئوبدان ئۇلگە كۆرسەتكەن ئەدەبىي تەرجىمان ئىدى. ئۇ پەقەت ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى خەنزۇ كىتابخانلارغا تونۇشتۇرۇشقا بىرىنچى قەدەم قويغان ئەدەبىي تەرجىمانلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى خەنزۇ شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىشتىمۇ ئالاھىدە ئەجىر سىڭدۈرۈپ، ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ئەدەبىي كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان ئەدەبىي تەرجىمان ئىدى. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە دۇفۇ، لى بەي، ئەي چېڭ قاتارلىق نۇرغۇنلىغان خەنزۇ شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى، «تىيەنئەنمېن شېئىرلىرى» نى، ھېنرىخ ھېينى، ئېلزابېت باررېت قاتارلىق چەت ئەل شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ۋە بىر تۈركۈم يىرىك ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىش خىزمىتىگە قاتنىشىپ، تەرجىمە ئەدەبىياتى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشتى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە لىيۇ شاۋچىۋ، ۋالڭ يۈيخۇ، ۋالڭ گولىن، ئابدۇكېرىم ۋە مەن «شىنجاڭدىكى شيۇجېڭ جۈيلىق ئەدەبىيات - سەنئەت قارا يىپىنىڭ ۋەكىللىرى» دېگەن بەتنام بىلەن تارتىپ چىقىرىلدۇق. مەرھۇم ئابدۇكېرىم بۇ يىللاردا نۇرغۇنلىغان ئېغىر ئازابلارنى باشتىن كەچۈردى،

جىسمانىي جەھەتتىن زەخمىلىنىپ، روھىي جەھەتتىن قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى. لېكىن، ئۇ ئۆزىنى باشتىن - ئاخىر ئۆمىدۋار تۇتتى، چۈشكۈنلىشىپ كەتمىدى، ئىمكانىيەت بولسىلا، ھەر بىر مىنۇت - سائىتىنى كۆتۈرەڭگۈ روھتا ئۆتكۈزۈشكە تىرىشتى. بىز شۇ چاغلاردا «ئاممىنىك نازارىتى» دەن بىر ئاز خالىي بولۇپ قالساقلا، پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي يەنە بۇرۇنقىدەكلا چاقچاق قىلىشىپ، ناخشا ئېيتىشىپ، ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز تەسەللى بېرىپ يۈردۇق. لېكىن، بىزنىك تالاي ئۆمرىمىز ئاشۇ مۇدھىش يىللارنىك قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتتى، بىز ھېچكىمۇ ئۆلەپ بېرەلمەيدىغان، ئۆلۈمۈڭىزۇ بولمايدىغان زىيانلارنى تارتتۇق، بىزپەقەت پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىك 3 - ئۇمۇمىي يىغىنىدىن كېيىنلا تولۇق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدۇق.

مەن 1979 - يىلىنىك بېشىدا بېيجىڭدا «شېئىرىيەت» ژۇرنىلى ئۇيۇشتۇرغان شائىرلار ئۇچرىشىشىغا قاتناشتىم. ئابدۇكېرىم ئۇ چاغدا بېيجىڭدا مەركىزىي مىللەتلەر تەرجىمە ئىدارىسىدە ئىشلەۋاتاتتى. شىنجاڭدىكى بەزىلەر مېنى بۇ يىغىنغا ئەۋەتىشنى دەسلەپتە لايىق كۆرمىگەن، لېكىن بېيجىڭدىكى يولداشلار، جۈملىدىن ئابدۇكېرىم خوجا مەركىزىي تەشۋىقات بۆلۈمىگە قايتا - قايتا تەكلىپ بەرگەندىن كېيىنلا، بۇ ئۇچرىشىشقا قاتنىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنىدىم.

مەن بېيجىڭغا بېرىشنىك ئالدىدا بەزىلەر مېنى يىغىندا ئوچۇقتىن - ئوچۇق: «تۇغما ئەكسىلىنقىلابچى» دەپ بىلجىرلىغانىدى. مەن «شېئىرىيەت» ژۇرنىلىنىك يىغىنىغا قاتناشقان كۈنى يىغىن رەئىسى مېنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. مەن ئابدۇكېرىمنى يىغىن سەھنىسىگە بىللە ئېلىپ چىقتىم. قىزغىن چاۋاكلار چېلىنىپ، مېنى قاتتىق ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەچكە، ئۆزاققىچە ئۆرە تۇرۇپ قاپتىمەن. كىمدۇر بىرى ماڭا: «ئولتۇرۇپ سۆزلەڭ» دېگەن بولسىمۇ، لېكىن مەن ئىختىيارسىز ئۆرە تۇرمۇبېرىپتىمەن.

شۇ چاغدا ئابدۇكېرىم چاقچاق قىلىپ: «بۇ ئۆره تۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان» دېۋىدى، يىغىندىكىلەر كۈلۈشۈپ كەتتى. ئاندىن كېيىن مەن: «بۇ يەرگە كېلىشتىن بىر ھەپتە بۇرۇن بەزىلەر ماڭا دتۇغما ئەكسىلئىنقىلابچى، دەپ قالپاق كىيدۇرگەن، بەلكىم، شۇڭلاشقا ئولتۇرۇشقا جۇرئەت قىلالمايۋاتقان بولسام كېرەك» دېۋىدىم، ئابدۇكېرىم ئۇنى ناھايىتى يۇمۇرلۇق تەرجىمە قىلىپ، ماڭا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىدى. شۇ چاغدا پەستە ئولتۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى: «مۇشۇنداق قالپاق كىيدۇرىدىغانلار تېخىچە مۇنبەرنى ئىگىلەپ يۈرەمدۇ؟» دەپ سوئال قويۇشتى. ئابدۇكېرىم ئۇلارغا شۇنان: «ۋاي، ئۇلار مۇنبەرنى ئوڭايلىقچە بەرمەيدۇ، يېقىن ئارىدا بېرمىدىغاندەكمۇ ئەمەس» دەپ جاۋاب بەردى.

ئابدۇكېرىم ئۇزۇن ئوتمەي شىنجاڭغا قايتىپ كەلدى. ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1980 - يىلى ئېچىلغان قۇرۇلتىيىدا جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ سايلاندى ۋە «ئەدەبىي تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىر لىكىگە تەيىنلەندى. شۇنىڭدىن باشلاپ شۆبە جەمئىيەتنىڭ تەشكىلىي ئىشلىرى ۋە «ئەدەبىي تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ كەسپىي ئىشلىرىغا قاتنىشىش بىلەن بىرلىكتە ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىي تەرجىمانلىق ئىشلىرىغىمۇ زور ئىجتىھات بىلەن كىرىشىپ كەتتى. قاتمۇقات خىزمەتلەرنى قاتتىق ئىشلەش ئۇنىڭ سالامەتلىكىنى ناچارلاشتۇرۇۋەتكەن مۇھىم سەۋەبلەردىن بىرى بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن.

ئابدۇكېرىم پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلغان ئىدىيىنى ئازاد قىلىش پائالىيىتىدە قەدەمنى بۇرۇن باسقان شائىرلاردىن بىرى. ئۇ بېيجىڭدىن قايتىپ كېلىپ، پايتەختتە مەيدانغا كەلگەن يېڭىلىقلار، بولۇپمۇ ئەدەبىيات - سەنئەت

سەپسىدە كەۋدىلىنىۋاتقان يېڭى روھلار ھەققىدە ناھايىتى تەسىرلىك كەپلەرنى قىلغاندا، بەزىلەر ھەتتا ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىغانىدى. ھۇ چاغدا مەن ئابدۇكېرىمگە چاقچاق قىلىپ: «بۇ ئاداش بېيجىڭدىن ئادەم قورقۇتىدىغان كەپلەرنى تېپىپ كەپتۇ» دېگەنىدىم. ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ بۇ كەپلىرى ئىدىيىسى ئازاد بولمىغان كىشىلەرنى ھەقمۇقەتەنمۇ قورقۇتاتتى. كېيىنكى چاغلاردا قاتمالىقتىن خالىي كەپلەر بولسىلا، يۇمۇرلۇق قىلىپ: «ئادەم قورقۇتىدىغان كەپلەر» دېيىش بىزنىڭ ئادىتىمىزگە ئايلىنىپ قالدى. مەن ھەر قېتىم بېيجىڭغا مېڭىشنىڭ ئالدىدا ئابدۇكېرىم ماڭا: «ئاداش، بېيجىڭغا بارساڭلار، ئادەم قورقۇتىدىغان كەپلەردىن بىر ئاز ئالغاچ كېلىڭلار» دەپ چاقچاق قىلاتتى.

شۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان بەزى يولداشلارنىڭ كاللىسىدا قاتمالىقنى بىلەن «سول» ئىدىيىۋى ئېقىمنىڭ تەسىرلىرى ھەقمۇقەتەنمۇ ئېغىر ئىدى. مانا مۇشۇنداق قاتمال كۆچلەر شىنجاڭنىڭ ئىدىيىنى ئازاد قىلىش ۋەِ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش قەدىمىگە زور توسالغۇ ئىدى. ئابدۇكېرىم بۇ خىل ۋەزىيەتتىن نارازى بولۇپ: «ئۇلار شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكى، دېگەن سۆزنى ئىسلاھاتقا نىسبەتەن پاسسىپلىق قىلىشنىڭ باھانىسىگە ئايلاندۇرۇۋالدى» دەيتتى، «باھار شامىلى يولىمىنگۈەندەن ئۆتمەيۋاتىدۇ» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

ئابدۇكېرىمنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن يېزىلىقلار شېئىرلىرىدا مۇستەقىل پىكىر قىلىش، ئىجادىي ئىزدىنىش روھى كۆچلۈك ئىپادىلەندى، ئىسلاھاتقا بولغان قىزغىن ئالقىش ھەم مەدھىيە سادالىرى كۆچلۈك ياڭرىدى. قاتمالىقتا ئۆتكۈر تىغ سانجىلدى. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۇستىدە ھەر خىل غۇلغۇلىلار مەيدانغا چىقتى، ئۇنىڭغا يوشۇرۇن ئوق ئاتقانلارمۇ

بولدی. يەنجەپ كەلگەندە، بۇ «سول» چىل قاتمال كۈچلەرنىڭ چىدىيالمىغانلىقىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى ئىدى.

ئابدۇكېرىم خۇش چاقچاق، مەشرەپ ـ سورۇنلارغا پەيزى قوشىدىغان ئۇلپەت ئىدى. نەسرىددىن ئەپەندى لەتىپىلىرى قاتارلىق ئۇيغۇر يۇمۇرىستىك ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشۇش ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەنىدى. ئۇنىڭ خۇش چاقچاقلىقى بىلەن ھەزىلكەشلىكى كىشىلەر بىلەن دوستلىشىش ۋە مۇناسىۋەتلىشىش جەھەتتە ئىنتايىن روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ئابدۇكېرىم چىقىشقان ئىدى، ئىتتىپاقلىقنى قەدىرلەيتتى، بولۇپمۇ ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەۋرىدە «زىددىيەتلەردىن پايدىلىنىش» دەيدىغان سەپسەتە ئارقىلىق يولداشلار ئارا دۇشمەنلىك ئۇرۇقى چېچىلغاندا ياكى چوڭ ھەق، چوڭ ناھەق مەسىلىلىرى ئاستىدىن ـ ئۈستىدىن قىلىنغان ھالقىلىق پەيتلەردە سەپداشلىرىنى كۆيدۈرۈپ ئوتقا تاشلايدىغان پەسكەش قىلمىقلار بىلەن شۇغۇللانمىغانىدى.

ئابدۇكېرىمنىڭ يەقەت ئۇيغۇرلار ئارىسىدىلا ئەمەس، بەلكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئىچىدىمۇ ناھايىتى كۆپ دوستلىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ كېيىنكى يىللاردا ۋاڭ مېڭ، ئەي چېڭ، جاڭ جېمىن، خى جېڭجى، خاۋ گۇەنجۇڭ قاتارلىق يولداشلار بىلەن ئورناتقان چوڭقۇر دوستلۇقى شەكىلۋازلىقنىڭ ئەمەس، بەلكى سەممىي دوستلۇقنىڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. ئۇنىڭ دوستلۇقتا تۇتقان مۇشۇنداق سەممىي پوزىتسىيىسى بىزنىڭ ئەستايىدىل ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

ئابدۇكېرىم كېيىنكى يىللاردا ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، تۆت ـ بەش يىل كېسەلنىڭ قاتتىق ئازابىنى تارتتى. شۇنداقتىمۇ، سالامەتلىكى سەللا ياخشىلىنىپ قالغان چاغلىرىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئەدەبىي تەرجىمىگە

سەرپ قىلدى. مەن بىر قېتىم ئۇنىڭغا: «ئاداش، ئۆزۈڭلارنى ئاسراڭلار، بۇ ئىشلارغا نېمانداق ئالدىرايسىلەر؟» دېسەم، ئۇ: «ئەزرائىل ئالدىراۋاتسا، قانداق قىلىمەن؟» دېگەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ساقىيالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى نەپەسگىچە ئەزرائىل بىلەن چاقچاقلىشىپ ئۆتتى.

ئابدۇكېرىمنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش، مىللەتنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇش قاتارلىق جەھەتلەردە كۆڭلىگە پۈككەن شېرىن ئارزۇلىرى كۆپ ئىدى. لېكىن، رەھىمسىز ئەجەل ئۇنى بىزنىڭ ئارىمىزدىن ئاشۇنداق ئارزۇلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتتى. مەرھۇمنىڭ تېخى ئەمەلگە ئاشمىغان ئارزۇلىرىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇش بىزنىڭ زىممىمىزدە قالدى.

چىرايىمدىن كولكە يېغىپ تۇرىدىغان ئابدۇكېرىم خوجا

ۋالاۋ مىلك

1963 - يىلنىڭ ئاخىرلىرى ئائىلەمنى كۆچۈرۈپ شىنجاڭغا كەلگىنىمدە، ئابدۇكېرىم خوجا راسا «ئەتىۋارلىق ئادەم» بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدىم. چۈنكى، ئۇنىڭ ۋەتەننى مەدھىيىلىگەن رۇبائىلىرى بەزى گېزىت - ژۇرناللارغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان، ئۇزۇن ئوبزور ماقالىلىرىدا ئۇنىڭ شېئىرلىرى ماختالغانىدى. مەن چوقۇنۇش ۋە ھەۋەس قىلىش ھېسسىياتىدا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۇم.

ئەمما، مەن ئۇنىڭ قېيىن ئەھۋالدا ياشاۋاتقانلىقىنى سەزدىم. ھەممە يەردە ئۇنىڭ «مەسىلىسى» ھەققىدىكى گەپلەر تارقالغانىدى. قانچە ئاتاقلىق يازغۇچى، شائىر بولسا، ئۇ كىشىلەر شۇنچە مەدھىيىلەيدىغان ئوبيېكتقا ئايلىنىپ قالىدۇ، ئۆزىدىن دانا ئادەمنى خاراب قىلىش بىر خىل ئالاھىدە خۇشاللىق ھېسسىياتى بېغىشلىسا كېرەك، چوڭ شائىرغا ھەيۋەسىنى كۆرسىتىپ قويسا ئۆزىنىڭ شائىرلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇمۇ بەلكىم، «گېگانت كىشىلەرنىڭ يەلكىسىگە دەسسەش» ھەققىدىكى يېڭى چۈشەنچە بولسا كېرەك! ئاشۇ يىللار ھەر مىللەت شائىرلىرىغا پەقەت «ئىقرار قىلىپ كەڭچىلىككە ئېرىشىش، باش ئېگىپ جىنايىتىنى تونۇش» دېگەن بىر پارلاق يوللا قالدۇرۇلغانىدى، ئابدۇكېرىم خوجىغا «كەڭچىلىك» قىلىنغانلىقى تېخى بىر قېتىم

كۆپچىلىك ئالدىدا ئېلان قىلىنغان.

ئابدۇكېرىم خوجا كەڭ يۈزلۈك بۇلۇپ، كېلىشكەن چاچلىرى تەبىئىي بۇدۇر ئىدى، روشەن كۆزلىرىدە ئەقىل نۇرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇ بالىلىق چاغلىرىدا گەنسۇ جيۇچۈەندە ياشىغان بولۇپ، خەنزۇچە تىل - يېزىقىنى ئۇيغۇرچە تىل - يېزىقتا ئوخشاش ياخشى بىلەتتى، ئۇ ئىككى خىل تىلدا شېئىر يازاتتى، ئەلۋەتتە، بۇ «تەكشۈرۈشنامە» ۋە «مەسىلە تاپشۇرۇش ماتېرىياللىرى» نىمۇ ئىككى خىل يېزىقتا يازالايتتى دېگەن سۆز. ئۇنىڭ ئايالى گۈھەرىيە سېرىق چاچلىق، گۈزەل تاتار ئايال بولۇپ، ھەم مېھماندوست، ھەم ئوچۇققول، چىرايىدىن ھامان كۈلكە يىغىپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر نەچچە بالىسى بار، ماڭا ئەڭ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغىنى چوڭ قىزىنىڭ ئىسمى — دىلدار. بۇ ئائىلە ماڭا نىسبەتەن بىر خىل ئالاھىدە دوستلۇق سېھىر كۈچىگە ئىگە، بۇ بەلكىم قەلبىدا شلارنىڭ بىر - بىرىنى چۈشەنگەنلىكىدىن بولسا كېرەك.

كېيىن مەن ئىلىغا بېرىپ، گۇڭشېدا ئەمگەك بىلەن چېنىقتىم. ئۇ 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ شۇنداق ئېسىلىپ تۇردى، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» باشلىنىش بىلەنلا «قارا گېزەنە» بولۇپ قالدى. ئۇنى پىپەن قىلغان تەشۋىق ۋەرەقىلىرىدە ئېيتىلىشىچە، ئۇ «ئاققۇلار ئۈچۈپ كەتتى» دېگەن شېئىرنى يازغان. ئىنقىلابىي كىچىك باتۇلار شۇنىڭغا ئاساسەن «ئاققۇلار ئۈچۈپ نەگە كەتتى؟ ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ دۈشمەنگە تەسلىم بولدىمۇ؟» دەپ كۈچلۈك پىپەن قىلغان. بۇ ھەقىقەتەن مۇ سېپى ئۆزىدىن پىپەن!

شۇنداق قىلىپ، 70 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە بىز بىرلىكتە ئولانباي «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپىگە بېرىپ، شورلۇق يەرلەرنى سۈغىرغاندا، مەن ئۇنىڭ يەنىلا شۇنداق قاۋۇل، ساغلام، پاراڭچى ۋە قىزىقچى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز ئىنتايىن خۇشال بولدۇم. ئەلۋەتتە، «چېنىقىش»

ئارقىلىق ئۇ ئەتراپقا سەپسېلىشقا تېخىمۇ ماھىرلاشقان، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان گەپلىرىدە «جىنايەت»، «رەزىل ئەپەت-بەشىرىسى»، «سېپىق زىيالىي»، «زەھەرخەندە»، «جان يېرى»، «جىن شەيتان»، «زەھەر تارقىتىش»، «چىرىكلىشىپ چېكىگە يەتكەن» دېگەندەك بەزى چىرايلىق گەپلەر كۆپەيگەنىدى. ئۇ بۇ سۆزلەر بىلەن ئۆزىنى پەردازلايتتى ھەم بۇ سۆزلەرنى تېپىپچان قاتارلىق ئۆزى بىلەن تەقدىراش شائىر، يازغۇچىلارغا سوۋغات قىلىپ، ئۆزىنى چاقچاقلىشىپ، ئۆزىنى دوست تارتىشاتتى. ئۇ «ياماناتلىق» نى سوۋغات قىلسا، بۇ «سېپىقلىق» بىلەن جاۋاب قايتۇراتتى، ئۇ بۇنى «زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلدىڭ» دېسە، بۇ ئۇنى «ئەپەتى - بەشىرەڭ رەزىل» دەيتتى، ئۇ بۇنى «جىنايىتىڭ چېكىدىن ئاشقان» دېسە، بۇ ئۇنى «جىنايىتىڭ ئۇچۇن ئۆلۈمگە مەھكۇم» دەيتتى، ئۇ بۇنى «قېرى تۇلكە» دېسە، بۇ ئۇنى «قۇيرۇقۇڭنى دىڭگايتتىڭ» دەيتتى. ئۇلارنىڭ بۇ دوستانە چاقچاقلىرى خۇددى قۇرۇق ھارۋا تۇز يولدا ماڭغاندەك، بېلىق سۇدا ئۇزگەنىدەك راۋان ئىدى. شۇنداقلا، ئۇ ھەر دائىم جىنايىتىنى تونۇغان، مەڭگۈ باش ئېگىدىغان قىياپەتتە بولۇۋېلىپ، ھېچكىمگە ئۆزىنى تۇتقۇزمايتتى. بۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان ماسلىشىش ۋە ياشاش ئىقتىدارى! شۇنداقلا ئادەمنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدىغىنى، ئېغىزدىن چىققا ئادەمنى قورقۇتۇپ ئۆلتۈرىدىغان ھېلىقى بەزى «چىرايلىق» سۆزلەردىن توقۇلغان تورنى ئۇ خۇددى ئاق بۇلۇتتەك شايى، رەڭگارەڭ لىباس قىلىپ كىيىۋېلىپ، خۇددى ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن پەرىشتىلەردەك ھامان كۈلكە سادا سىنى يېڭرىتاتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ چاندۇرماي قىلىنغان ھەم ئادەمنىڭ ئېچىنى ئېچىشتۇرىدىغان، ھەم ئادەمنى قاقاقلاپ كۈلدۈرىدىغان مەسخىرە.

شۇڭا، مەن «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن شائىرنىڭ ۋەلىمىدە قانداق ھەيۋەتلىك دولقۇننىڭ ئۆر-

كەشلىگەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشەندىم. ئۇ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ئاشۇ بىر يۈرۈش نېمىلىرىنى سىياسىي، ئەخلاقىي، بەدىئىي جەھەتتىن پىپەن قىلدى. ئۇنىڭ قايغۇسى ۋە غەزىپى چوڭقۇر ۋە كەڭ. ئۇ ئىككىنچى قېتىملىق ئازادلىقنى، يېڭى دەۋرنىڭ باھارىنى كۆيىلىدى، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھەقىقىي ھېسسىيات بىلەن تولغان.

ئۇ قايتىدىن بار ئاۋازى بىلەن دەۋر ناخشىسىنى ياڭرىتىپ ۋاتقاندا، ئۇنىڭ راك كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلدى. يېزىقچىلىقتا كامالەتكە يەتكەن ئەدىبلەرنىڭ بىرى بولغان ئۇنىمۇ خۇدا دەرگاھىغا ئېلىپ كېتەرمۇ؟ ئەمما، ئۇ بۇ ئۆتكەلدىنمۇ ئۆتتى، مەن ئۇنى يەنە كۆردۈم. كېسەل بولغاندىن كېيىن ئۇ سەل ئورۇقلاپ قاپتۇ. ئەمما، ئوپېراتسىيە مۇڭەپپەقىيەتلىك بولغان. ئۇنىڭ روھى ئۇستۇن، كەيپىياتى ياخشى بولۇپ، چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇراتتى. كېسەل بولغاندىن كېيىن ئۇ يەنە ياۋروپا، ئالجىرىيىلەردە زىيارەتتە بولدى. نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇنىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كېلىۋاتىدۇ.

خەنزۇچە سەۋىيىسى يۇقىرى بولغاچقا ئۇ يەنە نۇرغۇن تەرجىمە خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن. ئاساسلىقلىرىنى ئالساق، ماۋجۇشىنىڭ، جۇ زۇڭلىنىڭ شېئىرلىرىنى تەرجىمە قىلدى، ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىكى، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدى. ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇ باشقا يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ئىشلىدى. مەن ئۇنىڭ شېئىرلار توپلىمىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى نەشىردىن چىققانلىقىنى تەبرىكلەيمەن، ئۇنىڭ تېخىمۇ ساغلام ياشىشىغا، تېخىمۇ كۆپ ئەسەرلەرنى يازىتىشىغا تىلەكداشمەن. دۇنيادا تەلتۆكۈس ئادەم بولمايدۇ، بۇ ئاكسىزنىڭ بەزى كەمچىلىكلىرى بولۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ، ئەدەبىياتنىڭ، ئىتتىپاق

لىقىنىڭ ئومۇملۇقىدىن قارىغىنىمىزدا، ئۇنىڭ بىر سۆيۈملۈك ياخشى ئادەم، ياخشى شائىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

باتۇر ئابدۇللا تەرجىمىسى

يوقالماس كۈلكه، ئۇنتۇلماس تەبەسسۇم

— مەرھۇم ئۇستاز ئابدۇكېرىم خوجىنى ئەسلەپ

زوردۇن سابىر

لاپ قىلىپ ياندى گۈگۈت، ئۆلدى بىراق،
قالدى تۈن ئىلكىدە ئۇندىن شام چىراغ.
كى ئۆمۈرنىڭ لەززىتى قىممىتى شۇ،
بولمىسا ھاجەت نېمە ياشاش ئۇزاق.
(ئا. خوجا: «گۈگۈت» 1980 - يىل)

ئۆزىنىڭ يېقىملىق مىجەز - خۇلقى بىلەن باشقىلارنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئالغان ئادەملەر دۇنيادىن مەڭگۈلۈك ئۇزىغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ جىسمى ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن خىرەلىشىپ بارىدۇ - دە، ئاخىر كىشىلەرنىڭ خاتىرىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. لېكىن، مىجەز - خۇلقى ۋە پەزىلىتىدىن قالغان بەلگىلەرچۇ؟ ئۇلار ئۆلمەيدۇ، كىشىلەر بىللە ياشاۋېرىدۇ.

ھەر قېتىم ھويلىمىزغا سىرتتىن كىرگىنىمدە سول تەرەپتىكى بىنانىڭ 2 - قەۋەت دېرىزىلىرىگە قارايمەن، مېنىڭ كۆزلىرىم ئىختىيارسىز ھالدا ئۇ دېرىزىلەردىن بىر يېقىملىق چىرايىنى ئىزدەيدۇ. ئېڭىمدا دېرىزىنىڭ ئېچىلمىشى، بىر يېقىمسىز ئادىمىنىڭ دېرىزە پەردىسىنى قايرىپ، قىزغىن زوق، ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن: «ھەي ئۇنسۇر، نېمە ئەكەلدىڭىز؟» دەپ چاقچاق قىلمىشى سۈرەتلىنىدۇ - دە، مەن ئورنۇمدا توختاپ

دېرىزىگە تەلمۇرىمەن. لېكىن، دېرىزە ئېچىلمايدۇ، مەن ئىزدىگەن ئىللىق چىراي كۆرۈنمەيدۇ. مېنىڭ خاتىرەمدە ھەر كۈنى كۈلكە، تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان مېھرىلىك چىراي تەكرارلىنىدۇ. مانا بۇ مەرھۇم ئابدۇكېرىم ئاكا. بۇ ئۇنىڭ جىسمى ئەمەس، بەلكى ماڭا يالداما بولۇپ قالغان پەزىلەت بەلگىسى. مانا بىر يىل بولدى، مەن ھەر كۈنى شۇنداق قىلىمەن، ئۇمىدسىزلىنىمەن، مەيۈسلىنىمەن ...

قەدىردان ئۇستاز ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ ئەنە شۇنداق يوقالماس تەبەسسۇمى بىلەن ئۆز ئوبرازىنى يادىكار قالدۇرۇپ، ئارىمىزدىن كېتىپ قالغىنىغا مانا بىر يىل بولدى. بىر يىلدىن بېرى مەن ھەر قېتىم دېرىزە ئالدىدىن مەيۈسلىنىپ يانغىنىمدا ئابدۇكېرىم ئاكا ھەققىدىكى خاتىرىلەرنى ئەسلەيمەن. ئەلۋەتتە، ھەر قېتىم قىسقا، مەنىلىك كۆرۈنۈشلەر كۆز ئالدىمدىن ئۆتىدۇ. مانا بۇ كۆرۈنۈشلەر يىغىلىپ مېنىڭ ئالدىمدا بىر بۈيۈك ئوبرازنى ــ ئۆز خەلقىگە، ۋەتىنىگە، ئەدەبىياتقا، گۈزەللىككە، ھاياتقا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن بىر سادىق شائىرنىڭ ئوبرازىنى ياراتماقتا. بۇنىڭدىن شۇنداق خۇلاسىگە كېلىمەن: ھايات چېغىدا ئاددىي بىلىنگەن ئادەملەر ئارىمىزدىن كەتكەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بۈيۈكلۈكىنى ئاشكارىلايدىكەن. ئەلۋەتتە، ئادەملەرنى چۈشىنىش جەريانىمۇ ئىنسان ــ پەن قانۇنىيەتلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈش جەريانىغا ئوخشاش يۈزەلمىگەن مۇرەككەپلىككە، تېپىزلىقتىن چوڭقۇرلۇققا قاراپ يۈزلىنىدىكەن. مانا بۇ يۈزلىنىش بىزگە بەزى ئاددىي ئادەملەرنى ئۇلۇغ قىلىپ چۈشەندۈرىدىكەن، ئوخشاشلا بەزى نامى چوڭ، ئۆزى سۈرلۈك «مەشھۇر» ئادەملەرنىمۇ ئاددىي ھەتتا پۇچەك ئادەم قىلىپ چۈشەندۈرىدىكەن. ۋاقىت ئادەملەرنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئەنە شۇنداق ئېنىق كۆرسىتىدىغان ھەقمەت ئەينىكى ئىكەن ...

مېنىڭ ئابدۇكېرىم ئاكىنى چۈشىنىشىم شۇ قانۇنىيەت

بويىچە بولدى. چۇشەنگەنسېرى ئۇ ئادەم مېنىڭ ئېڭىمدا زور-
يىپ باردى. گويا ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدىمۇ راسا زورىيىپ، كامال
تېپىۋاتقىنىدا «كۆز تەگكەن» دەك تۇيۇقسىز كېتىپ قالغىنىغا
ئوخشاش، مېنىڭ ئابدۇكېرىم ئاكا ھەققىدىكى چۇشەنچەمۇ راسا
چوڭقۇرلىشىپ، ئوبرازى ئېڭىمدا كۇندىن - كۇنگە زورىيىۋاتـ
قاندا، ئۇ تۇيۇقسىز كېتىپ قالدى. مەن ئۇنىڭ بىزگە قالدۇ-
رۇپ كەتكەن تۆت توپىلام شېئىرلىرى، «قىزىل راۋاقتىكى
چۇش»، «لى زېچىڭ»، «قىزىل قىيا» رومانلىرىنىڭ ۋە لى‌بەي،
دۇفۇ شېئىرلىرىنىڭ تەرجىمىسىگە سىڭدۇرگەن ئۆلمەس ئەمگىكى
بىلەن نامىنى يادلاپ ئەپسۇس بىلەن شۇنداق دەيمەن: تېخى
ۋاقتى ئەمەس ئىدى، ئاكا، بىز تېخى نۇرغۇن ئىشلاردا پىكىر-
لىشەتتۇق!

— زوردۇن سابىر دېسە، چوڭ ئادەمىمىكىن دېسەم، بالىكەنـ
سىزغۇ، ھوي ئۇنسۇر!

ئابدۇكېرىم ئاكىنى 1960 - يىلى لەنجۇدا — غەربىي
شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا بىرىنچى قېتىم كۆرگەنىدە ئۇ
ئوروق قوللىرىمنى سىقىپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەنىدى. ئۇ
ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ مەملىكەتلىك قەھرىمانلار ئۇچرىشىش
يىغىنىغا قاتنىشىپ قايتىشى ئىكەن. ئۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئاكا
ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ
مەسئۇللىرىدىن بىرى، نامى مەشھۇر ئادەم ئىدى. ئۇ ئادەمنىڭ
نامىنىلا بىلەتتىم. ئۇ ئادەم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۇش،
ماختىشىغا ئېرىشىش مەن ئۈچۈن تولىمۇ چوڭ بەخت ئىدى.
ئۇ ئادەم «تارىم» ژۇرنىلىغا ئەۋەتكەن «ئانا يۇرت» نامىلىق
تۇنجى ھېكايەمنى ماختىدى.

— ھېكايەم بېسىلىدىكەن - دە؟ — دېدىم ھاياجان بىلەن.

— بەزىلەر ھېكايىنىڭىزدە مۇبالىغىچىلىك بار دېسە، بەزىلەر
ھېكايىدە سىمىيون بابايېۋسكىنىڭ «ئالتۇن يۇلتۇز كاۋالىرى»

نىڭ تەسىرى چوڭ دېيىشىۋاتىدۇ، — دېدى ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ تۇرۇپ، — مۇبالىغىچىلىك باركەن جۇمۇڭ!

— قىزىلبايراق قوشاقلىرىغا، سىزنىڭ شېئىرلىرىڭىزغا ئوخشاش يېزىلغان - دە. سىزمۇ «بىر ھارۋىغا بېسىپ قايتتىم بىر باش قوناق، تاغنى تام قىپ تۇسۇۋالدۇق، كۈننى شۇ كۈن...» دەپ يازدىڭىزغۇ؟

— ھا... ھا... ھا...

— ئۇ شۇنداق ھۇزۇرلىنىپ كۈلدىكى، ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى كۈلكىسى مانا ھازىر يىگىرمە نەچچە يىلدىن كېيىنمۇ مېنىڭ قولىقىم تۈۋىدە تۇرماقتا. ئۇ مۇرەمگە قولىنى قويدى:

— ھەي ئۇكام، ئاشۇنداق «ئىنقىلابىي رومانتىزم» بىلەن قەھرىمان بولۇپ بېيجىڭغا قەھرىمانلار ئۇچرىشىش يىغىنىغا باردىم، ئەمما ئۇكام سىلەر رېئالىزمنى كۆپرەك ئۆگىنىڭلار، ھەرگىزمۇ بىزدەك قەھرىمان بولۇشقا قىزىقماڭلار!

ھېكايەم بېسىلمىدى، روھىم چۈشتى، لېكىن «رېئالىزم» ئۇستىدە راستتىنلا كۆپ ئىزدىنىدىغان بولدۇم، چۈنكى بۇ گەپ شۇ چاغدا مەن تۇنجى قېتىم قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەن مەشھۇر ئادەمنىڭ ماڭا بەرگەن تۇنجى سۆزۈمتى ئىدى.

1961 - يىلى (ئۇ چاغدا غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتى تىل فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى ئىدىم) تىل پراكتىكىسى بىلەن غۇلجا ناھىيىسىگە بېرىپ تۇرپانىيۇزىدە ئاتاقلىق ئەدەب، تىلچىلىرىمىزدىن زۇنۇن قادىرى، تېيىجان ئېلىيېۋ، مۇھەممەت زەيدى ئاكىلار بىلەن تونۇشتۇم. بۇ ئادەملەر نامى مەشھۇر بولغىنى بىلەن تولىمۇ كىچىك پېئىل، يېقىملىق ئادەملەر ئىكەن. مەن بۇ ئادەملەر بىلەن بىرەم بولسىمۇ ھەمسۆھبەت بولۇشنى ھاياتىمدىكى ئۇنتۇلغۇسىز چوڭ ئىش ھېسابلايتتىم. زۇنۇن قادىرى ئاكىنىڭ يازغۇچىلىق خاتىرىلىرىنىمۇ، قىزىقارلىق، كىشىنى روھلاندۇرىدىغان پاراڭلىرىنىمۇ، تېيىپجان ئاكىنىڭ،

مۇھەممەت زەيىدى ئاكىنىڭ مەۋل بىلىم، ئىلمىي قاراشلىرىنى ئىپادە قىلغۇچى دوكلاتلىرىنىمۇ ئەنە شۇ چاغدا ئاڭلىغانىدىم. ئۇلار مېنىڭ قەلبىمدىن ئۇستازلىق ھۆرمىتى بىلەن ئورۇن ئالغانىدى.

مانا شۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ غۇلجىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئىلى رايونلۇق پارتكوم قورۇسىغا ئۇ كىشىنى ئىزدەپ باردىم. ئابدۇكېرىم ئاكا بىرقانچە خەنزۇ يولداشلار بىلەن سۆزلىشىۋاتقانىكەن، مېنى كۆرۈپلا تونۇدى ۋە ئىككىنچى قېتىم قوللىرىمنى چىڭ سىقىپ، مېنى ھەمراھلىرىغا خەنزۇ تىلىدا تونۇشتۇردى:

— زوردۇن سابىر، غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى. بۇ يىگىتتە ئۇمىد چوڭ. يېقىندا ماۋجۇشىنىڭ كېيىن ئېلان قىلىنغان شېئىرلىرىنىڭ تەرجىمىسى ھەققىدە بىر تەنقىد ماقالىسى يېزىپ ئەۋەتكەنىكەن، ئوقۇپ ناھايىتى خۇشال بولدۇم. ھە، راستلا «تارىم» دېگى بىرنەچچە كىشىنىڭ ھېكايىلىرى ھەققىدىمۇ ئوبزور يېزىپ ئەۋەتتىڭىز ـ ھە، ئۇنىمۇ ئوقۇدۇم. ماقالىلىرىنىڭ ئىلمىيلىقى، سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى، لېكىن مەلۇم ئوبيېكتىپ سەۋەبلەر بىلەن يازغانلىرى تېخى ئېلان قىلىنمىدى! ...

مەن خىجىللىقتا تۇرالماي قالدىم. خۇشاللىق ياشلىرىمنى يوشۇرالمىدىم: راست، مەن يۇقىرىقىلارنىسى يېزىپ ئەۋەتكەن، بېسىشقا بولمايدىغانلىقى ھەققىدە جاۋابمۇ ئالغانمەن، لېكىن ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ بۇ ماقالىلەرنى ئوقۇپ چىققانلىقى، ماڭا بۇنچىلىك چوڭ ئۇمىد بىلەن قارىغانلىقى، مېنى ئۇ چاغدا ئەسىرلىرىم بېسىلغاندىن، مەتبۇئاتتا ماختالغىنىمدىن كۆپرەك خۇشال قىلغانىدى.

مەن ئەتىسى غۇلجا شەھىرىنىڭ سايبويى مەھەللىسىدىكى بىر تۆمۈرچى تونۇشىمىزنىڭ ئائىلىسىدە ئۇستازلارنى مېھمان

قىلىش ئۈچۈن تولىمۇ تەسلىكتە گۈرۈچ، ماي ۋە بىر بوتۇلكا «ئىلى داچۇي» تەييارلىدىم.

تېيىپجان ئاكا، ئابدۇكېرىم ئاكا، پەتتارجان ۋە بىرقانچە كىشىلەر تەكلىپىمنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، مەن داستىخان تەييارلىغان ھېلىقى ئىددىي ئىشچى ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلىشتى.

ئۇ كۈنكى كۆڭۈلسىزلىك ھازىرغىچە كۆڭلۈمنىڭ بىر بۇرجىكىدە تۇرۇپتۇ: مەن مېھمانلارنى باشلاپ كەلگۈچە، ھاراقنى بىر ئاغىنەم دوستلىرىغا قۇيۇۋېتىپتۇ. تاماقنىڭمۇ تولىسى تۈگەپ ھەربىر كىشىگە يېرىم سىركايىدىن قاپتۇ.

تەپسىرلىدىم. نە ھاراق، نە گۆش، نە نان تېپىلمىدى. يەرگە كىرگۈدەك بولدۇم. لېكىن، تېيىپجان، ئابدۇكېرىم ئاكىلار يېرىم پىيالە گاڭگىنىگمۇ خۇددى مال سويغاندەك رازىمەنلىك بىلدۈرۈپ، چاقچاق، كۈلكىلىرى بىلەن خىجالەتچىلىكىمنى تېزلا يوقىتىۋەتتى. ئابدۇكېرىم ئاكا پاراڭنى دەرھال ئەدەبىياتقا يۆتكىدى.

مەن كىتابلاردىكى ئادەملەر بىلەنلا ھەپىلىشىپ ھايات ئادەملەر بىلەن ئانچە ئارىلاشمىغان «كىتاب خالتىسى» بولغانلىقىم ئۈچۈن ئادەملەرنى تەييار فورمۇلا بىلەن ئۆلچەشكە ئادەتلەنگەنىدىم. شۇ كۈنى بىزنىڭ ئەدەبىيات سېپىمىزدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن شائىرلىرىمىز بىلەن سۆھبەتلىشىپ، تېيىپجان ئاكىنىڭ تۇرپانغا ئەمگەك بىلەن ئۆزگىرىشكە چۈشۈپ ئادەملەرنى چۈشىنىش، ھاياتنى چۈشىنىشتە ھاسىل قىلغان تەسىراتلىرىنى، ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ ئەدەبىياتىمىز تەرەققىياتى توغرىسىدىكى پەرەزلىرىنى ئائىلاپ ئەمەلىيەتكە ھۇرمەت قىلىش، ئەتراپىمىزدىكى مۇھىتنىڭ تەلىپى بويىچە پىكىر قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدىم. مەن شۇ چاغدىلا بىزنىڭ ئاتاقلىق شائىرلىرىمىزنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۆز پىكىرلىرىنى ئادىل ئىپادە قىلالمىغانلىقى،

نېمە ئۈچۈن ئۆزلىرى خالىمىغان تېمىلارنىمۇ مەدھىيە شېئىرلىرى يېزىشقا مەجبۇر بولغانلىقلىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشەندىم.

شۇنى ھېس قىلدىمكى، مەملىكىتىمىزدە شۇ چاغدا يالغۇز مادديي يېمەكلىكلەر قەھەتچىلىكىلا ئېغىر بولۇپ قالماستىن، مەنىۋى ئوزۇق قەھەتچىلىكىمۇ ئېغىر ئىكەن.

ئابدۇكېرىم ئاكا بۇ خىل رېئاللىقنى ئۆزىنىڭ قەلىش بىسلىق، شېئىرىي ھېسسىياتقا باي، ئەمما ئاددىي ئوخشىتىشلىرى بىلەن ئىپادىلەشكە ئۇستا ئىدى. ئۇ ھامان قېيىن، ئېغىر مۇشكۈلاتلار-نىمۇ يۇمۇر، كۈلكە - تەبەسسۇم بىلەن ئىپادە قىلالايتتى.

يىللار بىزنىڭ بېشىمىزغا ئېغىر مۇشكۈلاتلارنى كەلتۈردى، بۇ مۇشكۈلاتنىڭ ئېغىرلىرى يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ بېشىغا چۈشتى. 1966 - يىلى «گېزەتە» بولۇپ يۈرگىنىمدىلا سۆيۈملۈك شائىرلىرىمىزنىڭ نامىلىرىنى شىنجاڭ گېزىتىگە بېسىلغان «جەڭگىۋار» ماقالىنىڭ سەھىپىسىدە قاتتىق ئەيىبلەنگەن، قارىلانغان، جاۋابقا تارتىلغانلارنىڭ قاتارىدا كۆردۈم. شۇ چاغدا كۆز ئالدىمدىن زۇنۇن قادىرى ئاكىنىڭ ئاپئاق چاچ، قىزىل يۈزلۈك چىرايى، تېپىسچان ئاكىنىڭ تىزىغا ياماق چۈشكەن كۆك خادانى ئىشتان، خەي كىيىپ بىز بىلەن تۇرپانيۇزىدىن جىلىلىيۇزىگە پىيادە كېتىۋېتىپ:

بەلبېغىمنى يۇدۇرۇپ،
يېپ تاناڭغا يايدۇرۇپ.
ئاناڭنىڭ ھەققى بارمۇ،
مېنى مۇنچە قايدۇرۇپ.

دەپ ۋارقىراپ ناخشا ئېيتقىنىمىزنى، ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ تېپىسچان ئاكىنى «ماۋۇ ئاداش» دەپ تۇرۇپ چاقچاق قىلىپ كۈلۈشىنى بىرمۇبىر ئۆتتى.

ـــ مۇتەللىپ، تېيىپجان، خوجايوپلارنىڭ قارىلانغىنى بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزنىڭ قارىلانغىنى، ئەدەبىياتىمىز تۇگىدى، ئەدەبىياتسىز هايات ـــ ئەڭ لەززەتسىز هايات!

مانا بۇ مېنىڭ «گېزەندە» ھەمراھلىرىمغا شۇ چاغدا قاينىاپ تۇرۇپ ئېيتقان سۆزۈم. كېيىن بۇ سۆزۈمنى خوجايوپ ئاكا بىلەن بىللە بولغاندا ئېيتىۋىدىم، خوجايوپ ئاكا كۈلۈپ چاقچاق قىلدى:

ـــ مەن ماختاپ قەھرىمان بولغان، سىز تىللاپ قەھرىمان بولاي دەپسىز - دە!

ناۋادا ئوت يۈرەك ئەدەبلىرىمىز بىلەن تونۇشۇپ ھەمسۆھبەت بولمىغان بولسام، بەلكى ئەدەبىياتقا ھازىرقىدەك ئىشتىياق مۇھەببەت باغلىمىغان، يازغۇچى بولماستىن، بەلكى ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن ئۆمرۈم ئۆتكەن بولار ئىدى. ئەدەبىياتنى سۆيۈش، ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن ئۆزۈمنى بېغىشلاش روھى ماڭا تېيىپجان، خوجايوپ ئاكىلاردىن سىڭگەن. ئۇلارنىڭ خۇشاللىقىمۇ، خاپىلىقىمۇ، ئەڭ قىزىق پاراڭلىرىمۇ ئەدەبىيات بىلەن باغلانغانىدى.

مەن 1972 - يىلدىن كېيىن «ئىلى گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان بىرقانچە ھېكايىلىرىم، يېزىلىۋاتقان «ئاۋرال شامالىرى» رومانىم ئارقىلىق جامائەت ئىچىدە ئاز - تولا نام - شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ قالدىم. مانا شۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئاكا تۇيۇقسىزلا غۇلجا شەھىرىدە پەيدا بولۇپ قالدى. مەن خۇشال بولۇپ مېھمانخانىغا يوقلاپ باردىم. خوجايوپ ئاكا مېنى ۋاڭ يۇيخۇ، چىن سۇنلارغا:

ـــ تالانتلىق، ياش يازغۇچى، ـــ دەپ تونۇشتۇردى ئۇچىنچى قېتىم قوللىرىمنى چىڭ سىقىپ، قىزىندىشىدەك چىڭ قۇچاقلاپ، ـــ شىنجاڭ گېزىتىدىن «تاغ كەينىگە ئۆتكۈچە» دېگەن ھېكايىسىنى ئوقۇدۇم. بۇ يەرگە كېلىپلا «ئىلى گېزىتى» دىن بىرنەچچە ھېكايىسىنى ئوقۇدۇم. بىزنىڭ ئۇمىدلىك

ياشلىرىمىزنىڭ بىرى، بىلىمسۇ ياخشى، خەنزۇچىسىمۇ...
مەن خىجىل بولۇپ ئۇنىڭ گېپىنى چاقچاقتا ئايلاندۇردۇم:
— يەنە رومانتىزمغا قايتىپسىز ئاكا، هارۋىغا لىق تېلىدىغان بىر باش قوناقتا ئوخشاپ قالماي يەنە!
ئۇ قاقاقلاپ كۈلدى ۋە كۆز ياشلىرىنى قولىنىڭ كەينى بىلەن سۈرتۈپ:
— ياق، ياق، ئەمدى رېئاللىققا قايتىمىز. ئۇ چاغدا راست، قوناقتا شوتا قويغانسۇڭ. ئەمدى باراڭدىكى قاپاقتا ① قويىمىز! ...
بۇ گەپلەر خەنزۇ تىلىدا قىلىنغانلىقى ئۈچۈن ۋاك يۈيخۇ بىلەن چىن سۇنلارمۇ هۇزۇرلىنىپ كۈلۈشتى.
ئۆز نەتىجىلىرىنى باشقىلار هۇزۇلىنىپ ماختىغاندا راهەتلەنمەيدىغان ئادەم كىشى بولىدۇ. مېنى خۇشال قىلغىنى ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ ماختاشلىرى، تېخىمۇ خۇشال قىلغىنى ئۇنىڭ مېنى كۆزەتكەنلىكى، ماڭا ئۈمىد باغلىغانلىقى ۋە مېنى رىغبەتلەندۈرگىنى بولدى. بىزدە هازىرمۇ ئۆز ئۈكىلىرىدىن خۇشاللىنىدىغان، ئۈلارنىڭ نەتىجىلىرى بىلەن هۇزۇرلىنىدىغان ئاق كۆڭۈل، قىزغىن ئادەملەر كۆپ، لېكىن باشقىلارنىڭ بولۇپمۇ ئۆزىدىن كىچىكلەرنىڭ ئەمگەك مېۋىلىرىنى كۆرسە بىئارام بولىدىغان، غەزەپلىنىدىغان، هەتتا ئۈلارنىڭ ئورنىنى كولايدىغان «ئاتاقلىق» ئادەملەرمۇ ئاز ئەمەس. مەن بۇ «پېشقەدەم» لىرىمىزگە ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ مۇنۇ سۆزىنى تەتقدىم قىلىمەن: ياشلارغا بولغان هۇرمەت ئەدەبىياتىمىزنىڭ كەلگۈسىگە بولغان هۇرمەت، ئۈلارنىڭ نەتىجىلىرى بىلەن خۇشال بولۇش، ئەدەبىياتىمىزنىڭ نەتىجىلىرى بىلەن خۇشال بولۇش دېگەنلىك!
— بۇگۈن ئاخشام بىزنىڭكىگە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ كەلدىم.

① خوجايونىڭ لەقىمى ئىدى.

— هه، هېلىقى چاغدا يېگەن گاڭگەننىڭ ھارىقىنى بۇگۈن ئىچمىسزمۇ، بۇمۇ ياخشى، ئون ئىككى يىلدىن كېيىن ھارىقىنى ئىچسەك تەمى ياخشى بولىدۇ!

ئۇ ئەنە شۇنداق ئۆتكەن ئىشلارنى ئۇنتۇمايتتى، كۈلكە، چاقچاق بىلەن كىشىگە مەدەت، غەيرەت، تەسەللى بېرىشكە ماھىر ئىدى.

ئۇ كۈنى مەن ئۆيۈمدە: تېيىپجان ئاكا، خوجايوپ ئاكا، ھۈسەنجان جامى ئاكا، ۋاڭ مىڭ، ۋاڭ يۈيخۇ، چىن سۇنلارنىڭ كۆپچىلىك بىلەن بىللە ناخشا، ئۇسسۇل، چاقچاق - كۈلكىدىن ھۇزۇرلانغىنىنى كۆرۈپ ئىچ - ئىچىمدىن خۇشال بولغانىدىم. يىللار ئۇ كۈنى نېمە يەپ، نېمە ئىچكەنلىكىمىزنى ئۇنتۇلدۇ- رۇۋەتتى، لېكىن ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى بۇ سۆيۈملۈك ئادەملىرىمىزنىڭ جەم بولغانلىقى، بىللە خۇشال بولۇپ، بىللە كۈلۈشكەنلىرىنى يىللار ھېچقاچان ئۇنتۇلدۇرالمايدۇ، شۇنداقلا ھېچقانداق بىر كۈچ، ھېچقانداق بىر ئۇسۇل بىلەن ئۇ كۈنكى كۆڭۈللۈك سورۇننى تەكرارلىيالمايدۇ.

1975 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيۇشتۇرغان «ئاۋرال شامالىلىرى» رومانى ھەققىدىكى پىكىرلىشىش، مۇھاكىمە قىلىش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئورۇمچىگە كەلدىم. ئۇ چاغدا ئەدەبىياتنىڭ يولى تار، يۈكى ئېغىر، ئىستىقبالى قاراڭغۇ ئىدى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ «ئۈچنى گەۋدىلەندۈرۈش»، «سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش» دەيدىغان رامكىلىرى ھۆكۈم- رانلىق ئورۇندا ئىدى. يازغۇچىنىڭ ئۆز تالانتى ۋە قارىشىنى ئەركىن ئىپادە قىلىشىغا ئىمكان يوق ئىدى. مانا مۇشۇنداق ۋاقىتتا بىز يىگىرمىدەك ئەدەب ۋە رەھبەرلەر مېھمانخانىغا توپلىنىپ، رومانىنى بابمۇباب ئوقۇپ، ئۆز ئالدىمىزغا پىكىر ۋە «لايىھە» تەييارلايتتۇق.

باشقىلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلاپ كۆپىنچە تېرىكىپ،

سەگرەپ كېتەتتىم. بۇنداق چاغلاردا ئابدۇكېرىم ئاكا مېنى ئۆيىگە باشلاپ ئاپىرىپ، گۆھەرنىيە ئاپپاينىڭ قورۇغان سېيى بىلەن هاراق ئىچىپ ئولتۇرۇپ نەسىھەت قىلاتتى.

— ساقلىنىڭ ئاقارغان بىلەن بالىمكەنسىزغۇ ئۇكام، — دەيتتى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئۇچنى گەۋدىلەندۇرمەپتۇ دېسە، هە راست دېمەمسىز، قەلەم ئۆزىنىڭ قولىدا بولغاندەك كېيىن ئۆزىگىز بىلگەنچە يازىۋەرمەمسىز! لېكىن پۇرسەت غەنىيمەتە كەلگۈسىدە كۆڭۈلدىكىدەك ئەسەر يازىدىغان شارائىت چوقۇم بولىدۇ. كۆپچىلىك ئاشۇنداق پىكىر بەرمەي قانداق پىكىر بېرەلەيتتى؟ قابىلىيەتلىك بولغىنىڭىز بىلەن سالماق ئەمەس - كەنسىز ...

مەن ئۇنىڭ تەنقىدلىرىنى تولىمۇ خۇشاللىق بىلەن ئاڭلايتتىم. ئۇ ئادەم نەزەرىمدە، ئۆزۈم بىلەن پىكىرداش، مېنى ناهايىتى قوللايدىغان، ئاسرايدىغان ئۇستاز ئىدى.

كېيىنكى ئەمەلىيەت بۇ قارىشىمنىڭ خاتا بولمىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. نۇرغۇن ئادەملەر بىلەن نۇرغۇن ئىشلاردا پىكىر ۋە كۆز قاراشتا تالاش - تارتىش قىلىشتىم، لېكىن هەممىلا مەسىلىدە بولۇپمۇ چوڭ - چوڭ مەسىلىدە ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن ئەڭ ئاخىرغىچە بىر خىل قاراشتا بولۇپ كەلدىم. بۇ ئۇ كىشى بىلەن يېقىن بولغانلىقىم ياكى ئۇ كىشىگە قارىغۇلارچە چوقۇنغانلىقىمدىن ئەمەس، بەلكى هايات، گۈزەللىك، ئىنسان توغرىسىدىكى كۆز قاراشلاردا بىر خىل خۇلاسىگە ئىگە بولغانلىقىمىزدا.

بىر نەچچە كۆڭلى تارتقان دوستلار جەم بولۇپ ئاددىي سورۇن تۈزۈپ، هاراق ئىچكەچ پاراڭلىشىش تولىمۇ كۆڭۈللۈك پائالىيەت. بۇ پائالىيەت سەنئەتنىڭ ھېچقانداق تۈرىگە كىرمىگەنى بىلەن كىشىگە ئېستېتىك زوق، مەنىۋى ئوزۇق بېرىشتە سەنئەتنىڭ هەرقانداق شەكلىدىن قېلىشمايدۇ. رېئاللىق، ئىستىقبال

توغرىسىدا سۆزلىشىش، هايات توغرىسىدىكى قاراشلارنى ئۆزىنىڭ ياكى باشقىلارنىڭ شېئىرلىرى، ئەقلىيە سۆزلىرى بىلەن ئىپادىلەش ۋە ئىسپاتلاش، مۇڭرىتى كەلسە چاقچاقلىشىش، ناخشا ئېيتىشىش ... بۇ سورۇندىن ئالىدىغان لەززىتىمىزنىڭ قىممىتىنى هېچقانداق ئوخشىتىش بىلەن ئىپادىلىيەلمەيمەن. شۇنداقلا بۇ خىل كۆڭۈلۈك سورۇننى هېچكىم، هېچقانداق يول بىلەن تەشكىللىيەلمەيدۇ.

ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن مۇشۇنداق سورۇنلاردا كۆپ بىللە بولدۇم. بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە «ئەسەر ئۆزگەرتىش» بىلەن تۇرۇۋاتاتتىم. خوجايوپ ئاكا «قىزىل راۋاقتىكى چۇش» نىڭ تەرجىمە گۇرۇپپىسىدا ئىدى. بىز خوجايوپ، ۋاڭ مىڭ، جۇڭلو، خاۋگۇەنجۇڭ، ئابدۇشۈكۈر تۇردى قاتارلىق بىر نەچچىمىز نۇرغۇن قېتىم شۇنداق سورۇنلاردا بىللە بولۇپ، لەززەت ئېلىشقانىدۇق. خوجايوپ ئاكا ئۆزىنىڭ پىكرى، چوڭقۇر رۇبائىلىرى بىلەن قىستا شېئىرلىرىنى زوقلىنىپ ئوقۇپ، ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي بۇ شېئىرلانى ماختايتتى.

مانا مۇشۇنداق سورۇنلاردا ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ شېئىر، هايات، ئىنسان توغرىسىدىكى ئاجايىپ پىكىرلىرىنى ئاڭلايتتىم. ئۇ دۇفۇ، لى بەي، بەي جۈيى شېئىرلىرىنىمۇ، ئەي چىڭ، لى جى، ۋېن جىيې، گو شاۋجۇەن شېئىرلىرىنىمۇ پىششىق بىلەتتى. «قىزىل راۋاقتىكى چۇش» تىكى شېئىرلارنىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا شۇنچىلىك زوقلىنىپ سۆزلەيتتىكى، پەقەت ئۇنىڭدىن لەززەتلىنەلەيدىغان ئادەملەرلا ئەنە شۇنداق سۆزلىيەلەيتتى. ئۇ خەنزۇ تىلىنىمۇ، ئۇيغۇر تىلىنىمۇ شېئىر يازالايدىغان شائىر بولغاچقا، ئۆز شېئىرلىرىدا كلاسسىك خەنزۇ شېئىرلىرىدىكى پىكىرنىڭ چوڭقۇر ۋە يوشۇرۇنلۇقى، ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرلىرىدىكى هېسسىيات بىلەن تىلنىڭ ماسلىشىشى جەهەتتىكى

ئالاهىدىلىكلەردىن پايدىلىنالايتتى. ئۆزىنىڭ نۇرغۇن شېئىرلىرىنى مەتبەئىدە ئېلان قىلدۇرۇش بىزگە ئوقۇپ بېرەتتى، پىكىر، ئىنكاسلىرىمىزنى ئاڭلايتتى. هـايـاتىنىڭ ئـاخىرقى كـۈنلىرىدە يازغان «ئەزرائىل بىلەن سۆھبەت»، «ئىككى هەيكەلنىڭ سۆھبىتى»، «ماشىنا ئادەم» قاتارلىق زور ئىجتىمائىي مەسىلىلەر توغرىسىدا يېزىلغان شېئىرلىرىنى زوق بىلەن ئـوقـۇغاندا، ئـاپتور بىلەن بىللە هاياجانلانغانىدىم.

شىنجاڭـغا «ئىلىم - پـەننىڭ بـاهـارى» يېتىپ كـەلگەن كۈنلەردە ئۇ بېيجىڭغا يـۆتـكىلىپ كـەتكەنىدى. ئۇنىڭ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» قا، چېكىدىن ئاشقان «سول» چىللىققا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىگۈچى يالقۇنلۇق، گۈزەل پىكىرلىك شېئىرلىرىنى دائىم گېزىت - ژۇرنـالـلاردىن ئـىزدەپ تېپىپ لەززەتلىنىپ ئوقۇدۇم. بىر قېتىم بېيجىڭدا بىر چوڭ سورۇندا ئۇنىڭ «تومۇزغا» ناملىق شېئىرى خەنزۇ تىلىدا ئـوقـۇلغانـدا پۈتۈن زالدا چاۋاك، قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلگەنلىكى هېلىمۇ ئېسىمدە.

ئىدىيە ئازادلىقى، ئىجادىيەت ئـەركىنلىكى ئۈچۈن ئـەڭ قـاتتىق چـاۋاك چـالغان، ئـەڭ كۈچلۈك خۇشال بولغانلارنىڭ بىرى ئابدۇكېرىم ئاكا ئىدى دېسەم، خاتالاشمىغان بولىمەن. ئۇ بۇ باهارنى مۇناسىۋەتلىك مىسرالار بىلەن ئىپادىلىگەن ئىدى:

كەتتى تۇنمۇ، كەلدى تاڭ ساهىبجامال،
قوينىغا تاڭنىڭ كىرىپ كەتتىم خۇشال.

بىرىنچى قېتىملىق مـەملىكـەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىجادىيەت يىغىنىدا، 4 - قېتىملىق جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيـىتى ۋەكىللـىـەر قـۇرۇلتىيىدا، ئـاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغىنىدا بىز ئابدۇكېرىم ئاكامنى بىللە بولدۇق. ئۇ ئۆزىنىڭ نۇتۇق، شېئىر ۋە سـۆھبەتلىرىدە دائىم

ئۆزىگە خاس بولغان جۈرئەت ـ دادىللىق، مۇھەببەت، قىزغىنلىق ۋە كەلگۈسىگە بولغان تولۇپ تاشقان ئىشەنچىسى بىلەن ئالقىش ـ ھۆرمەتكە ئىگە بولۇپ تۇراتتى. بىر قېتىم ئۇ يازغان:

ئەمدى بەس، ماڭمايدۇ ئىش ئوڭ ـ سولغا،
كۈچ، ئەقىل، ئۆتتى ئىلىم ـ پەن قولىغا.
ئەتىمىز خەزىنە بىلەن تولغاي چوقۇم،
چۈشتى تارىخ چەرخىمۇ ئۆز يولىغا.

دېگەن مىسرالىرىدىكى پىكىرلەرنى ھاياتىدىم، ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ قويۇپ:

ــ «ئەمدى بەس، ماڭمايدۇ ئىش ئوڭ ـ سولغا» دېگەن ھۆكۈمنى ئالدىراپ دەپ قويۇپتىمەن، ئۇكام. «قىشلىق تۆڭ لىسى» تېخى تەستە ئېرىپ بولمىدىكەن. نېمىشقا دەمسىزا؟ «توك» نى خالايدىغان ئادەملەر تولىكەن ئەمەسمۇ! ــ دېدى.

ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى 3 ـ ئۇمۇمىي يىغىندىن كېيىنمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت سېپىدە «سول لۇشيەن» نىڭ تېخى مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقى، بۇ مەۋجۇدىيەت ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇن بولۇۋاتقانلىقىغا قارىتىلغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ سۆھبەت، نۇتۇقلىرىدا «سول» خاھىشقا بولغان غەزىپىنى يۇمۇرلۇق ئوخشىتىش، چوڭقۇر مەنىلىك كىنايە بىلەن ئىپادىلەيتتى. ئۇ 4ـ قۇرۇلتايىنىڭ مۇزاكىرە يىغىنىدا مۇنداق دېگەنىدى:

ــ بىز يەنىمۇ چوڭ توساقلاردىن ئۆتىدىغان ئوخشايمىز. مەن ئەزرائىلنى يەڭگەن ① ئادەممەن، توسالغۇلاردىن زادى قورقمايمەن!

كېيىنكى يىللاردا بىز بىر قورۇدا تۇردۇق. يېز ئايلىرى

① راك كېسىلىنى غالىب كەلگەن دېمەكچى.

هويلمسز گۈللەرنىڭ پۈرىقى، بالىلارنىڭ ۋاڭ - چۈڭى، چاق-چاق - كۈلكىلىەر بىلەن تولىمۇ كۆڭۈللۈك بولۇپ كېتەتتى. ئابدۇكېرىم ئاكا پات - پاتلا قولىتۇقىغا چىرايلىق شاھمات تاختىسىنى قىستۇرۇپ تەبەسسۇم بىلەن ئۆيىدىن چىقىپ كېلەتتى - دە، ماڭا:

— ھەي ئۇنسۇر، تاناۋىڭىزنى بىر تارتىپ قويايمۇ؟ — دەيتتى.

شاھمات ئويىنىغاچ پاراڭلىشىش تولىمۇ كۆڭۈللۈك ئىدى. بىزنىڭ پارتكىمىز يەنىلا ئەدەبىيات، ۋەزىيەت توغرىسىدىلا بولاتتى. بۇ مەزگىلدە ئابدۇكېرىم ئاكا ئۆزىنىڭ پۈتۈن دىققەت-تىنى زور ئىجتىمائىي، سىياسىي مەسىلىلەرگە، بولۇپمۇ بىز ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىنى گۈللەندۈرۈشكە بېخىش-لىغانىدى.

ئۇ سۈرىيە، مىسىرلارنى زىيارەت قىلىپ كەلگەن-دىن كېيىن بىر كۈنى شاھمات مەيدانىدا:

— ئۇكام، بىز يەنىمۇ كەڭرەك ئىمكانىيەت يارىتىش ئۈچۈن تىرىشىشاق بولغۇدەك. ئۆتمۈشكە قارىغاندا گۈللەنمەك، ئىجادىيەت ئەركىنلىكىگە ئىگە بولمەك، لېكىن دۇنياغا نىسبەتەن بىز يەنىلا بېكىنمە، نادان، قالاق ھالەتتە ئىكەنمىز. بىزدە رامكىلار كۆپكەن، بىزگە بېسىمۇ چوڭكەن! — دېگەنلىكى يادىمدا.

ئۇ ئۆزىدىن قانائەتلەنمەيتتى، شۇنداقلا بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ۋەزىيىتىمىزدىنمۇ قانائەتلەنمەيتتى:

— مەن خەنزۇچە ژۇرناللارنى كۆپرەك ئوقۇيمەن ۋە سىزنى ئۇلارغا سېلىشتۇرىمەن، — دەيتتى ئۇ ماڭا قاتتىق تەلەپ قويۇپ، — سىزدە پىكىر دە چوڭقۇرلىيالماسلىق، قورقۇش، قورۇنۇش بار. يازغۇچى، شائىرلار ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى. ئۇ-لار رېئاللىقنىڭ ھەم كۆيچىسى، ھەم پاش قىلغۇچى-ئەيىبلىگۈچىسى.

بىزده هازىر ئەدەبىياتنى چۈشەنمەسلىك، ئەدەبىياتنى قوللىماسلىق، ھەتتا يامان كۆرۈش خاھىشىمۇ بار. بۇ كونىدىن قالغان، تارىختىن قالغان فېئودالىزم كېسىلى. بۇ كېسەلگە قارشى تۇرماق قانداقمۇ ئۆزىمىزنى ئەدەب ھېسابلىيالايمىز؟

ماڭا ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن سۆھبەتلىشىش بىر خىل مەنىۋى ئىلھام، كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلايتتى.

ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ لۇشۈننىڭ «قەبرە» ناملىق زاۋىتلار توپلىمىدىكى ئەنگلىيىلىك كارلىلنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىنى ئوقۇپ بەردىم: ھاياتلىق ئۈچۈن جاسارەت بىلەن ئۆز كۆڭلىدىكى ئويلىرىنى ئېيتىق ۋە بىمالال كۆيلەپ بېرىش بىرەر ئەل خەلقىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتى ... ئارقىدىن لۇشۈننىڭ سۆزلىرىنى بىلله ئوقۇدۇق. شائىر دېمەك — كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارىنى چەكىكۈچى دېمەكتۇر. ھەرقانداق كىشىنىڭ كۆڭلىدە شېئىر بولماي قالمايدۇ، شائىر شېئىرنى يېزىپ چىققاندىن كېيىن شېئىر شائىرنىڭ شەخسىي مۈلكى ھېسابلانمايدۇ ... كىشىلەر كۆڭلىدە شېئىر بولۇپ تۇرۇقلۇق، شېئىرنى ئاغزىدىن چىقىرالمىغان، شائىر ئاقىۋەت ئۇنىڭ ئورنىدا ئېيتقان ... لۇشۈننىڭ شائىر ۋە شېئىر توغرىسىدىكى بۇ پىكىرلىرى، كارلىلنىڭ پىكرى ئابدۇكېرىم ئاكىنى ھاياجانلاندۇردى. ئۇ قولۇمدىن «قەبرە» نى ئېلىپ ۋاراقلىدى.

— «شاياتۇنلارنىڭ شېئىرىي قۇۋۋىتى توغرىسىدا» دەپ ماقالىنىڭ ماۋزۇسىنى ئوقۇدى - دە، كۈلۈپ كەتتى، — شايا-تۇن شائىرلار ھازىرمۇ زۆرۈر. جۇڭگولۇق لۇشۈن: شېئىر ئىدىئالنىڭ بايانىدۇر، دەپتىكەن. توغرا ئۇكام، مۇنۇ گەپمۇ توغرا: تىنچ كەيپىيات بۇزۇلغاندا، ئىنسانىيەت چوقۇم ئالغا باسىدۇ.

ئۇ ماڭا لۇشۈننىڭ بۇ سۆزىنى ئىزاھلاپ چۈشەندۈرۈپ:

— تىنچ كەيپىيات — قاتمالنىق. بىزنىڭ ياش شائىر-

لىرىمىز بۇ قاتماللىقنى بۇزغۇچى شاياتۇنلار. ئۇلارغا ئاپىرىن، مېنىڭ ئۇلارغا ھۆرمىتىم، ئىشەنچىم چوڭ!

مەن لۇشۇننىڭ مۇنۇ سۆزىنىمۇ ئوقۇپ بەردىم:

«مېنىڭ ئويۇمچە بولغاندا، ۋەتەننىڭ مەقسىي ئۇلۇغلۇقىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىنى بىلىش، شۇنىڭدەك باشقىلارنىمۇ بىر قەدەر پۇختا چۈشىنىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندا ئۆزلۈكىدىن ئويغىنىش بارلىققا كېلىدۇ ئويغىنىش ئاۋازى چىققان ھامان ئۇ كىشىلەرنىڭ قەلب تارىلىرىنى چەكمەي ئۆتىدۇ...»

— ناھايىتى ياخشى، ئالدى بىلەن ئۆزىنى بىلىش، باشقىلارنىمۇ بىرقەدەر پۇختا بىلىش دېگەن سۆز تولىمۇ ياخشى قويۇلغان. بىزدە مۇشۇنداق ئادەملەر تولىمۇ ئاز. ئۆزىنى ياخشى بىلىدىغان، باشقىلارنى بىر قەدەرپوختا بىلىدىغان ئادەملەرگۆپە يسە قانداق ياخشى بولاتتى. بىز ئۇنداق بولالمىدۇق. بولالمىغانىمۇ بولاتتۇق، شارائىت يول قويمىدى. بىزدە ئورتۇدوكسلار كۆپ. ئىسلاھاتچىلار ئاز. ئاشۇ ئازلارنىڭ غەلىبىسىنى كۆرەلمىگەن بولسام ئىدىم...

مەن ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن يېزىقچىلىق ئۈيىدە ئۇزاق تىن - ئۇزاق بىللە ئولتۇراتتىم. ئابدۇكېرىم ئاكا توقۇما ئوروندۇقىغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ، زور مەسىلىلەر ئۈستىدىكى قاراشلىرىنى، ئىستىقبال توغرىسىدىكى پەرەزلىرىنى ماڭا سۆزلەپ بېرەتتى.

ئۇ شىنجاڭدا 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىنمۇ ياخشى ھەل بولمىغان مەسىلىلەر توغرىسىدا سۆزلىگىنىدە: «مەن چوقۇم مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر بىلەن سۆزلىشىمەن!» دەيتتى، لېكىن ئۇنىڭغا بۇ ئىش نېسىپ بولمىدى. ئۇ «ئىككى ھەيكەلنىڭ سۆھبىتى» توغرىسىدىكى بەزى ناھەق ھۇجۇملاردىن غەزەپلىنىپ: «ھەقىقەت ھامان غالىب. قۇرۇق، يالغان مەدھىيىگە ئۆگىنىپ قالغان ئادەملەر ئاچچىق-

تەنىلىك تەنقىدنى يامان كۆرىدۇ. لېكىن، دوستنىڭ ئاچچىقىنى دەپ ئۇنى يېمىگەن ئادەم زىيانىنى ئۆزى تارتىدۇ» دەيتتى، ئۇ ئەدەبىياتتىكى «سول» خاھىشلارنىڭ ھەر خىل، ھەر تۈرىدىكى ئىپادىلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشتە دادىل ئىدى.

ئۇ ئەدەبىياتنىڭ مىللىيلىق ئۆلچىمى توغرىسىدا كۆپ پىكىر يۈرگۈزەتتى. ئۇ سوتسىيالىزم باسقۇچىدا ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ تىل، مەدەنىيەت ۋە پسىخولوگىيە جەھەتتىكى خاسلىقىنى ئەڭ يۇكسەك دەرىجىدە راۋاجلاندۇرۇش كېرەكلىكىنى، ھەرگىزمۇ بۇ خاسلىقنى ئالدىراپ - تېنەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇپ «بىر تىلدا يېزىلىدىغان ئەدەبىيات» دېگەنلەرنى يولغا قويماسلىقنى تەلەپ قىلاتتى. ئۇ بۇ تەلەپنى 1 - قېتىملىق جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىجادىيەت يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويغاندا كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئىگە بولغان: «مەن بۇرۇن ئۆز ئانا تىلىمدا ئەسەر يازالمايتتىم. خەنزۇ تىلىدا يازاتتىم، لېكىن مەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا مەنسۇپ ئىكەنمەن، ئۇيغۇرچە يېزىشىم كېرەك. مەن شۇ تونۇشقا كەلگەندىن كېيىن ئۇيغۇرچە يېزىشنى قەدەممۇ قەدەم مەشىق قىلىپ ھازىرقى سەۋىيىگە ئىگە بولالىدىم» دېگەنىدى ئۇ.

ئابدۇكېرىم ئاكا ھاياتنىڭ ئاخىرىدا مىللەتلىرىمىزنىڭ مىللىي ساپاسى، ئەخلاق مەسىلىلىرى ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىغان. ئۇ كادىرلاردىكى، بولۇپمۇ رەھبىرىي كادىرلاردىكى ھەر خىل ناچار نەرسىلەردىن كۆپ يىرگىنەتتى. ئۇ ئۆزىگىمۇ قاتتىق تەلەپ قويىاتتى:

ئۆزۈمنى ناخشىچى دەپ كەلدىم، ناخشام
كىملەرنىڭ قەلبىگە ياققاندۇر چىراغ؟
ھەر مىسرا تېگىنى ئاختۇرۇپ كۆرسەم،
توچكىدىن كۆپرەك تۇرىدۇ سوراق.

بۇ «سوراق» تەبىئىيكى شائىرنىڭ ئوبيېكتىپ شەيئىلەر ئۇستىدىكى پىكىر - نارازىلىقلىرى ئىدى. مەن ئۇنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىنى ئاچچىق تەنە دېگەندەن كۆرە قاتتىق نازارىلىق دەپ قارايمەن:

ئادەمنىڭ ئۆزگىنى تونۇشى ئاسان
ۋە لېكىن ئۆزىنى تونۇمىقى قېيىن.
سەۋەبى، شۇنداقمۇ كۆزلەر بار ئىكى،
كىر ئىزدەپ ئۆگەنگەن كىرسىز تىرناقتىن.
ئۆزگە كەلگەندە كۆرمەيدۇ كۆزى،
يىرىكنى يالاپ يۇرسىمۇ چۈن.
بەزىلەر تونۇيدۇ ئۆزىنى بالدۇر،
بەزىلەر تا قېرىپ ئۆلگەندىن كېيىن.

بىزنىڭ نۇرغۇن ئادەملىرىمىز بار، ئۇلار ئۆز ئەيىبلىرىنى كۆرۈشنى زادىلا خالىمايدۇ، ئەكسىچە ئۆز ئەيىبلىرىنى كۆز - كۆز قىلىپ، باشقىلارنىڭ ئۆزىدەك بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ؛ ئۇلار ئۆزلىرىدەكى بۇ ئەيىبلەرنىڭ بىر مىللەتنىڭ مىللىي ساپاسى ئۈچۈن چوڭ زىيان كەلتۈرۈشىنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ.

ئابدۇكېرىم ئاكا دوستلار ئارا ئىناقلىقنى، ئۆزئارا ھۆرمەت، ئاسراشنىڭ مۇھىملىقىنى دائىم تەكىتلەيتتى. بۇ كۆز قارىشىنى بەزىدە نەسىھەت، بەزىدە تەنقىد، كۆپرەك چاقچاق بىلەن ئىپادىلەيتتى. مەن بىرلىرىدىن رەنجىپ ھال ئېيتسام، ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ قويۇپ:

باشقىلارنى تىل، كۈچ بىلەن يېڭىمەن دېيىش ئەخمەقلىك. ئەسىرىگىز بىلەن يېڭىك، ئۇكام، دۈشمەنلىرىگىزنىڭ كۈچلۈك بولغىنى ياخشى، شۇلار بىلەن قېرىشىپ ياخشى ئەسەرلەرنى يېزىۋاتىسىز، — دەيتتى.

ئۇ باشقىلارنىڭ قىلغان ئازغىنا ياخشىلىقىنى ئۆمۈر بويى ئۇنتۇمايتتى. 1981 - يىلى ئوسمانجان ساۋۇت، جاقىپ مىرزا-قان ئوچمىز بېيجىڭدا ئوقۇۋاتقانىدا، بىر كۈنى مىللەتلەر ساربىي زالىغا زىياپەتكە كىرىدۇق. زىياپەتتىن بىز گۆش، ھاراقلارنى ئېلىپ شىنجاڭ ئىش باشقۇرۇش ساربىيىغا كېلىپ تېپىچجان ئاكا بىلەن ئابدۇكېرىم ئاكىنى يوقلىدۇق. ئۇلار شىنجاڭدىن يېڭىلا كېلىپ تېخى تاماقمۇ يېمىگەنىكەن. بىزنىڭ زىياپىتىمىزگە ئۇلار تولىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى.

بۇ بىر كىچىككىنە ئىش. لېكىن، ئابدۇكېرىم ئاكا بۇ ئىش ئۈچۈن مېنى نۇرغۇن ئورۇندا ماختىدى:

— بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى ئاڭلاپ ھۆكۈمەتنىڭ زىياپىتى گېلىدىن ئۆتەمەستىن، بىزگە ئېلىپ كەپتۇ. مۇشۇنداق ئاق كۆڭۈل سەھرالىق بۇ!

غەمخورلۇقنى توغرا چۈشىنىش بىر ئادەمنىڭ پەزىلىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش. بەزىلەر سېنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن قىلغان ياخشىلىقىڭنى «خۇشامەت»، قىلمىشقا تېگىشلىك «بۇرچى» دەپ تونۇيدۇ ئەمەسمۇ؟

بىر كۈنى ئابدۇكېرىم ئاكىغا مەلۇم بىر كىشىنىڭ مەنسەپ ئۈچۈن ئۇياق - بۇياققا قاترىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردىم. ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ كېتىپ:

— ئۆزىدىكى ئەيىبلەرنى تۇگىتىش ئۈچۈن ئۇياقتا - بۇياققا چاپقان بولسا ياخشى بوپتىكەن. «يازغۇچى»، «شائىر» بولۇپ خەلقنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئېلىشتىمۇ ئارتۇق مەنسەپ بارمۇ؟ مەن بىر ياخشى ئەسەرنى بىر خان تاجىغا بەرمەيمەن، — دېدى ۋە ماڭا ئۆزىنىڭ «تاج ۋە باش» ناملىق بىر كۇپلېت شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى:

چوت ۋە يا كەتمەننى ساپلاش تەس ئەمەس،

كېتىدۇ ناھايەت ئاڭا ئىرغايلا بەس.
تاج ۋە يا كۇلا تىكىش ھېچ گەپ ئەمەس،
ئاڭا لايىق باش تېپىش تەس، بەكمۇ تەس.

مېنىڭ ئەسەرلىرىمنى تەپسىلىي ئوقۇپ خۇشال بولىدىغان، پىكىر بېرىدىغان يېقىنلىرىمدىن بىرىمۇ ئابدۇكېرىم ئاكا ئىدى:

— «بوش كەلمە، تۇرپانلىق» دېگەن ھېكايىڭىزنى بەزىلەر ئەيىبلىمەكتە. مەن ئىككى قېتىم ئوقۇپ چىقتىم. بەزى كىيلەڭسىز يەرلىرى بار ئىكەن، لېكىن ھېكايىدە قويۇلغان مەسىلىدىن ھۇزۇرلاندىم!

— «ئېھە، توپلىق يول» سىزنىڭ رېئالىزم مېتودىنى ياخشى ئۆگىنىۋاتقىنىڭىزنى چۈشەندۇرىدۇ. روزەكبەز تىرىك ئادەم، گۈلئايشەمنۇ بىر تىپ. ياخشى ئۇكام، ئالدىڭىزدا ياخشى گېپىڭىزنى قىلىشقا يۇزۇم چىدىمايدۇ. سىزدىن كۈتكەن ئۈمىدىم بىكارغا كەتمىدى! «تارىم كەينىگە ئاقمايدۇ» نى دوختۇرخانىدا ئوقۇپ چىقتىم. شېئىرلىرى بىكىر بار ئىكەن، ئۇكام. شېئىرلارىدا بىكىر يوشۇرۇن بولسا، ئوقۇغۇچىنى بىكىر قىلىشقا مەجبۇر قىلسا ياخشى بولىدۇ. ھېكايىدىمۇ شۇنداق بولۇشى كېرەك. مۇشۇ ھېكايىڭىزنى كىشىنى ئويلاندۇرىدۇ. قەلەم پىشقانسېرى ئاپتورنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تارتىش كۈچى كۈچىيىدۇ. سىز پىشۋاتمىسىز ئۇكام، ئاخىر قانداق بولارسىزكى، بىزدىن كېيىن يەنە نېمىلەر بولار؟ سىلەرنى ھىمايە قىلغۇچىلار قارىلىغۇچىلاردىن كۈچلۈك كەلسە ياخشى بولاتتى!...

ئۆز خەلقىگە، ئەدەبىياتقا، گۈزەللىككە، ھاياتقا مۇھەببەت باغلىغان ئادەملەرلا ئۆز زامانداشلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن ئۆزىنى بەختلىك ھېسابلىيالايدۇ. ئابدۇكېرىم ئاكا يالغۇز مېنىڭ ئەسەرلىرىم بىلەن ئەمەس، باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرى

بىلەنمۇ شۇنداق خۇشال بولالايتتى. ئۇ بىر قېتىم «گۈڭگا شېئىر-لار» نى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئوبزور يېزىپ تونۇشتۇر-ماقچى بولغانلىقىنى ئېيتقان، لېكىن رەھمىتى بۇ ئىشقا ئۇلگۈ-رەلمىدى.

شۇم ئەجەل ئۇنىڭ بېشىغا سايە تاشلاپ، باھارغا ئامراق قەلبىنى ئۆز كۆلەڭگىسى بىلەن خىرەلەشتۈرۈپ يۇرگەن چاغ-لاردىمۇ ئۇ دائىم كۈلكە - تەبەسسۇم بىلەن كۈنلەرنى كۈتۈۋا-لاتتى، ئۈزىتاتتى. ئۇ ئۆز نەۋرىلىرىنى شۇنداق ئىللىق مۇھەب-بەت بىلەن ئەركىلىتەتتى، پەقەت هاياتنىڭ قەدرىگە يېتىدە-غان، هاياتنى سۆيىدىغان، ساپ يۈرەك ئىگىلىرىلا باللارنىڭ قىلىقلىرىدىن ئەنە شۇنداق هۇزۇر ئالالايدۇ. شائىرنىڭ باھار ئاپتېپىدەك جانغا ئارام بېغىشلىدىن مېنىڭ ئوغۇللىرىمۇ بەھ-رىمەن بولاتتى، نۇسرەت ئىسىملىك كىچىك ئوغلۇم ئاخشىمۇ ئەسنەپ يېتىپ:

— دادا، گۈلمىرەنىڭ چوڭ دادىسى سېنىڭ ئادىشىمۇ؟ مېنى كۆرسىلا سۆيۈپ قويىدىغۇ ئەمىسە؟ — دەپ سورايدۇ.

مەن بۇ سوراقتىن توپىدىن يېڭىلا باش كۆتۈرۈپ چىققان يۇمران مايسىنىڭ باھار ئاپتېپىغا بولغان مېھرىنى هېس قىلىمەن: پەقەت هەقىقىي شائىرلارلا ئەنە شۇنداق كىشى قەلبىدىن ئورۇن ئالالايدۇ.

مەن ئاخىرقى قېتىم ئابدۇكېرىم ئاكىنى دوختۇرخانىغا يوقلاپ بارغىنىمدا كېسىلى ئېغىرلىشىپ، ئاۋازى پۈتۈپ، ئۆزى تولىمۇ جۇدەپ - قاردىاپ كەتكەنىكەن. ئۇ مېنى كۆرۈپ:

— هازىرلا سىزنى ئويلاپ ياتقانىدىم. كۆزۈم كىچىككىنە يۇمۇلۇۋىدى، چۈش كۆرۈپتىمەن، تېيىپجان ئۇچىمىز ۋاڭ گولىنى-ڭكىگە مېهمانغا بېرىپتىمىز. ئۇ هەدەپ هارىقىنى ماختىۋەرگە... ئويغىنىپ كەتمىگەن بولسام، ئاخىرقى بىر رومكا هاراقنى

ئىچىۋەتكەن بولاتتىمكەن، ئەمدى تۇگىدى، ئۇكام، سىز بىلەن بىللە ئىزدىشىپ، مۇڭدىشىپ، ئىچىشىپ، كۈلۈشۈپ يۈرگىنىمىز- گە ئازغىنا كەم ئوتتۇز يىل بولاي دەپتۇ. سىز نوتىدىن دەر- رەخكە ئايلاندىڭىز، بىز مانا يەتمىلدۇق. سىز مېنىڭ ئىنىم، سىزنىڭمۇ ئىنىلىرىڭىز بار. ئۇلارغا سايىۋەن بولۇڭ، بىز بىر - بىرىمىزگە گۈگۈت، شوتا بولالايمىز، ھاياتنىڭ قىممىتى مانا شۇ يەردە!

مېھرىبان قېرىندىاش، غەمخورچى ئۇستازنىڭ بۇ ئاخىرقى سۆزلىرى مەڭگۈ يادىمدا تۇرغۇسى!

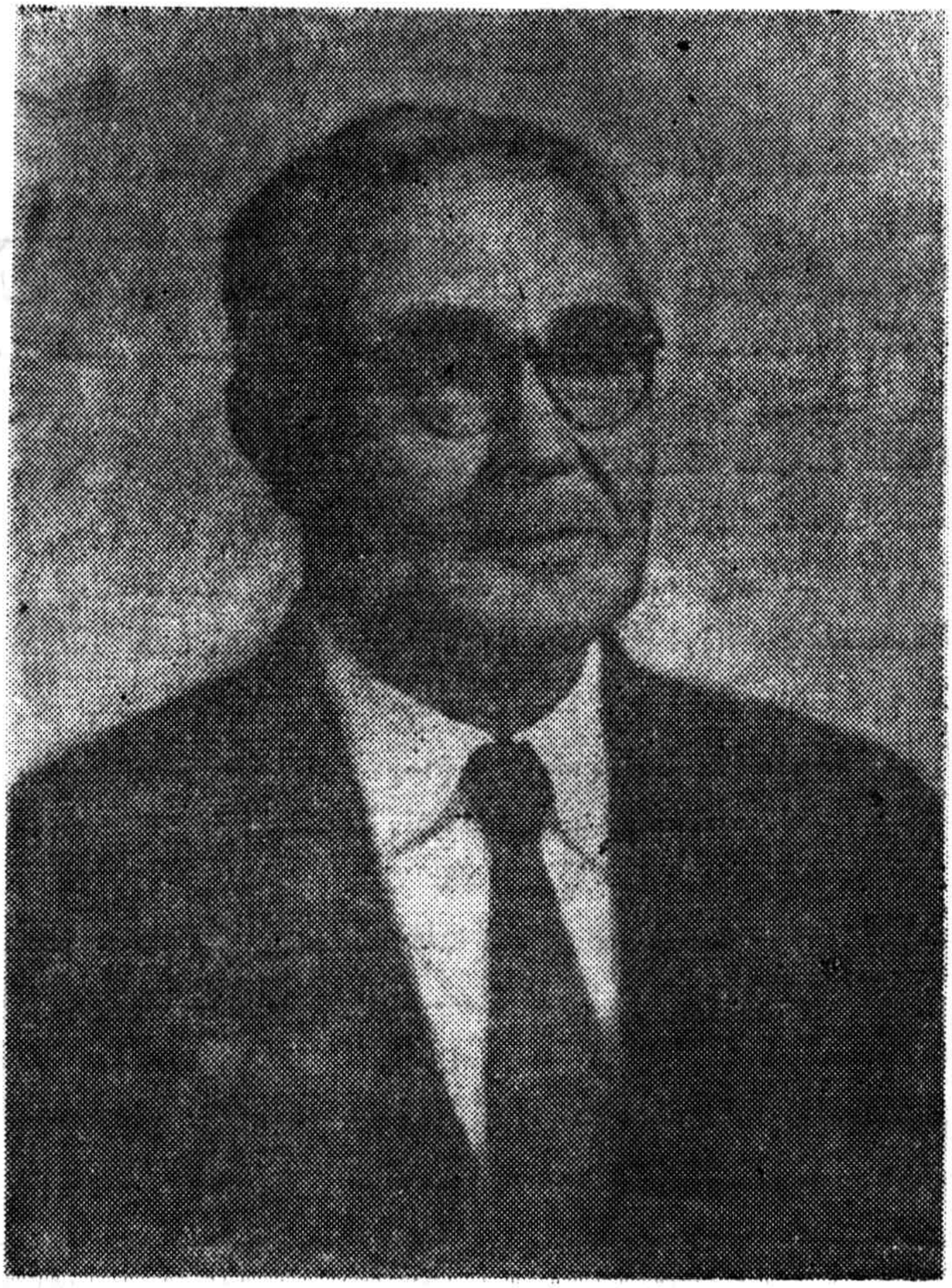
ھەر قېتىم ھويلىغا كىرگەندە ھېلىقى تونۇش دېرىزىگە قارايمەن، ئۇ يەردە ئىللىق، كۈلۈمسىرەپ تۇرىدىغان بىر چىرايىنىڭ پەيدا بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن. لېكىن، ئۇ ئەمدى يوق، ئۇ بىز بىلەن مەڭگۈلۈككە خوشلىشىپ«خەلقى ئارىسىغا»① كەتكەن. ھويلىمىزدا باھاردا يەنە گۈللەر ئېچىلىدۇ، ئىللىق ھاۋادا بالىلار چۇرۇقلىشىدۇ. لېكىن، ئۇلارنىڭ قىلىقلىرىدىن ھۇزۇرلىنىدىغان بىر كىشى كەم. ئۇ بىزگە مېھرى بىلەن كۈلكە - تەبەسسۇمنى يادىكار قالدۇرۇپ، بىز بىلەن مەڭگۈ- لۈككە خوشلاشقان ئۆلمەس شائىر ئابدۇكېرىم خوجا ئاكا.

خۇشاللىق ئۈچۈن تۇغۇلغان، خۇشاللىق ئۈچۈن ياشىغان شائىرنىڭ كۈلكىسى ئۆلمەيدۇ، تەبەسسۇمى ئۇنتۇلمايدۇ.

---

① ئۆز ۋەسىيىتىدىكە ئاساسەن، شائىرنىڭ جەسىتى ئولانباي ئىنقىلابىي قۇربانلار قەبرىستانلىقىغا ئەمەس، خەلق قەبرىستانلىقىغا قويۇلغان.

چمن سه نئه تکسار

تالانتلىق خەلق سەنئەتچىسى ئەمەت ئۆمەر

ياسىن خۇدابەردى

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپ چوڭقۇر تەزىيىدە بولدۇم. چۈنكى ئۇ، زامانىمىزدىكى ئەڭ تالانتلىق ئۇيغۇر سەنئەتكارى سۈپىتىدە پۈتۈن ھاياتىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بېغىشلىغانىدى. مەرھۇم يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئىچىدە شىنجاڭ سەھنىلىرىدە ئويناپ نۇرغۇن سەھنە ئەسەرلىرىدە ناھايىتى كۆپلىگەن مەشھۇر رولىلارنى يۈكسەك ماھارەت بىلەن مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئورۇندىتىپ خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ۋە ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىر-گە قوشۇمچە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ بىر قانچە پارچە سەھنە ئەسەرلىرىنى يېزىپ، ئۇنىڭ بەزىلىرىنى ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىپ سەھنىلەشتۈرگەنىدى.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ نامى خېلى بۇرۇنلا ھەممىگە تونۇشلۇق بولسىمۇ مەن ئۇنىڭ بىلەن پەقەت ئازادلىقتىن كېيىنلا تونۇشتۇم. ھېلىمۇ ئېسىمدە: مەن ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت ئىدارىسىدە خىزمەتتىكەن چېغىمدا كامانداروپكا بىلەن قەشقەرگە بارغانىدىم (1955 ـ يىلىنىڭ باشلىرى بولۇشى مۇمكىن). شۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئاتاقلىق جامائەت ۋە سەنئەت ئەربابى مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرى ئەمەت ئۆمەرنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ: «يۇقىرى ماھارەتلىك، ئاجايىپ تالانتلىق ئارتىس» دەپ يۇ-

قىرى باھا بەرگەندى. بۇ بىر قانچە ئون يىللىق ئەمەلىيەت پېشقەدەم سەنئەت ئەربابىنىڭ ئەمەت ئۆمەرگە بەرگەن باھاسىنىڭ تامامەن توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. بۇ يەردە توغرا كېلىپ قالغانلىقتىن شۇنى قوشۇمچە ئېيتىپ ئۆتكۈم كېلىۋاتىدۇ؛ ھەممە ساھەگە ئوخشاش ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىمۇ ئىختىساسلىق، تالانتلىق ئادەملەرنى بايقاش ۋە ئۇنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشقا كۆڭۈل بۆلۈش ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىسى ۋە باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى، مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرى مانا شۇنداق رەھبەرلەردىن ئىدى. بىز ئۇنىڭ بۇ ئېسىل خىزمەت ئىستىلىنى ئۆگىنىشىمىز كېرەك ...

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ھەقىقەتەن تالانتلىق، كەسىپتە پىشقان مۇنەۋۋەر سەنئەتچى ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئۆمرى خەلقنى كۈلدۈرۈپ، روھىي جەھەتتىن ئوزۇقلاندۇرۇش، ھۇزۇرلاندۇرۇش بىلەن ئۆتتى. ئۇ سەھنىگە چىقىشى بىلەن تەڭ (تېخى، سۆز ھەرىكىتى باشلانماي تۇرۇپلا) زالدا كۈلكە، ئالقىش سادالىرى ياڭرايتتى. ئويۇن باشلانغاندا ھەممە تاماشىبىنلارنىڭ دىققىتى ئەمەت ئۆمەرگە مەركەزلىشەتتى. ئۇنىڭ رول ئېلىش ماھارىتى ناھايىتى ئۇستۇن ئىدى. ھەر قانداق بىر رولنى، بولۇپمۇ سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ رولىنى ئاجايىپ زور ماھارەت بىلەن ئورۇندىاپ، تاماشىبىنلارنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۇ قاتناشقان ھەر قانداق ئويۇن مۇڭدىشىلىك بولۇپ چىقماي قالمايتتى، بەزى سەھنە كىتابلىرىنىڭ بەزىبىر نۇقسانلىرى ئەمەت ئۆمەرنىڭ ماھارىتى بىلەن سەزىلمەي قالاتتى ياكى ئويناش جەريانىدا تۇزۇلۇپ كېتەتتى. ئويۇن ئاياغلاشقاندا ۋە پەردە ئارىلىقىدا زالدا ئۇزۇنغىچە ئالقىش ياڭرايتتى. تاماشىبىنلار تېياتىردىن رازى بولۇپ خۇشال ئۆيلىرىگە قايتىشاتتى ۋە ئۆيدە، مەھەللە، ئىدارىلەردە ئەمەت ئۆمەرنىڭ پارىكىنى قىلىشاتتى. ھەممە كىشى ئۇنىڭ

تەرىپىنى قىلاتتى...

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ تالانتى پەقەت تىياتىر سەھنىلىرىدىلا ئەكس ئېتىپ قالماستىن، بەلكى كۈندىلىك ئاددىي تۇرمۇشتا، ھەر خىل چوڭ - كىچىك سوروڭلاردىمۇ نامايان بولۇپ تۇراتتى... ئۇ قاتناشقانلىكى ئولتۇرۇش، سوروڭلار تەبىئىي ھالدا ئۆزلۈكىدىن كىچىك ھەجمدىكى ئىسپېكتاكىلغا، ياكى كىچىك ئائىلە تىياتىرىغا ئايلىنىپ كېتەتتى.

ئولتۇرۇشلاردا ئۇ ھەر خىل قىزىق گەپلەرنى قىلىپ، بەزى تارىخىي شەخسلەرنى دوراپ كىشىلەرنى كۈلدۈرەتتى. تۇرلۇك ھەجۋىيلەرنى توقۇپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بەزى نۇقسان، ئىللەتلەرنى مەسخىرە قىلىپ قامچىلايتتى. ئۇنىڭ يېقىن ئاغىنىلىرىنىڭ بىرى بولغان ئابلاموسانىڭ ئېيتقىچە ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى پەيتلىرىدىمۇ (ۋاپات بولۇشتىن بىر كۈن بۇرۇن) چاقچاق قىلىپ ئاغىنىلىرىنى كۈلدۈرگەن.

ئەمەت ئۆمەردە ئەنە شۇنداق ياخشى خۇسۇسىيەتلەر بولغانلىقى ئۈچۈن ھەممە كىشى ئۇنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ كۈلكىلىك، ھەجۋىي گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى. چۈنكى، دۇنيادا كۈزەللىكنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم بولسىغانغا ئوخشاش كۆڭۈل ئېچىشنى، كۈلكىنى، ھۇزۇرلىنىشنى ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەمۇ بۇ دۇنيادا تېخى ئاپېرىدە بولمىدى. ئۇنداق ئادەمنىڭ ئاپىرىدە بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس (ئېيغىر نېرۋا كېسەللەر بۇنىڭ سىرتىدا، ئەلۋەتتە).

ھازىر بىزدە سەنئەتچىلەر ناھايىتى جىق، بەلكى تالانتلىق، يۇقىرى ماھارەتكە ئىگە سەنئەتچىلەرمۇ ئاز ئەمەس. بۇ پاكىت، لېكىن شۇنىمۇ ئېتىراپ قىلماي بولمايدۇكى، ئەمەت ئۆمەردەك ئاشۇنداق ئالاھىدە خۇسۇسىيەتكە ئىگە، نۇقسانلارنى ئۇنىڭدەك ئۇستىلىق بىلەن كۈلكە ئاستىغا ئېلىپ قامچىلىيالايدىغان سەنئەتچىلەر تېخى ناھايىتى ئاز. مېنىڭچە بۇگۈنكى دەۋرىمىز،

خەلقمىز ئاشۇنداق تالانتلىق سەنئەتكارلارغا ئىنتايىن موھتاج.

تالانتلىق سەنئەتكار ئەمەت ئۆمەر بىلەن ۋىدالمشۇاتقان بۇگۈنكى كۈندە بىز شۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىمىزكى، ساخاۋەتلىك دەۋرىمىز تۇغدۇرۇپ بېرىۋاتقان ھازىرقىدەك مۇشۇنداق كەڭ ئىمكانىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ، سەنئەت ساھەسىدە بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىسلاھات ئېلىپ بارمىساقلا بولماق، سەنئەت بېخىمىزدا يەنە كۆپلىگەن ئەمەت ئۆمەرنى يېتىشتۇرۇپ چىقىپ، دەۋرىنىڭ، خەلقنىڭ سەنئەتكە بولغان ئېھتىياجىنى تەمىن قىلالايمىز.

چىن سەنئەتكار

— ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلىگىنىمدە

ئىمىن تۇرسۇن

يۇرتىمىزدا ئادەم تولا، لېكىن ھېچكىم بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ؛ پەقەت بىرلا جەھەتتىن، يەنى تۆرىلىش - ئۆلۈش جەھەتتىلا ئوخشايدۇ. تۆرىلىشتە، ئانىنىڭ قورسىقىدىن يۇمشاق كۆرپىگە چۈشىدىغانلىرىمۇ، بورا ياكى داق يەرگە چۈشىدىغانلىرىمۇ بولىدۇ. بەزىلەر ئۆمرىنى راھەت - پاراغەتتە ۋە بەزىلەر جاپا - مۇشەققەتتە ئۆتكۈزىدۇ. بۇ — نىسپىيلىكتۇر. شاھ بولسۇن، ياكى گادای، ئۆلىما، ياكى ھۆكۈما، ھاجىپ بولسۇن، ياكى كاسىپ، زېمىندار بولسۇن، ياكى ھۆكۈمدار، نادان بولسۇن، ياكى تەدان، بەكباش بولسۇن، ياكى ياۋاش ئىنسان بەربىر ئۆلىدۇ. بۇ — مۇتلەقتۇر.

بەزى كىشىلەر ئىنسانىيەتنىڭ ۋاقىت ھېسابىدا ئەرزىمەس سان بولغان قىسقىغىنا ئۆمرىنى مەنىلىك — ئەھمىيەتلىك ئۆتكۈزىدۇ. ئەل بىلەن بىللە ئىلىچە ياشايدۇ. ئىلىگە كۆيۈنىدۇ. ئىلىنىڭ دەردىگە مەلھەم بولىدۇ، ئىلىنىڭ پايدىسىنى قوغداشقا مەھرەم بولىدۇ. بەزىلەر «مۇت» دېسە «زەھەر بولسىمۇ يۇت» دەپ، نەپسى بالاسىدا ھەر يان شاپاشلاپ، ھەسەتنى بولۇشچە ھاپاشلاپ، ئۆزگىنى قاقشىتىدۇ. ئىلىنى كۆيدۈرىدۇ، ئۆزىنىڭ نام - شۆھرىتى ئۈچۈن ئىلىنى ئوتقا ئىتتىرىدۇ. بەزىلەر ئۆز نەپسىدىن كېچىپ، ئۆزى داغ سۇ ئىچسىمۇ،

ئېلىمگە ھالاۋەتتىن داستىخان ئېچىپ تۇتىدۇ.

ئادەملەر مىجەز ـ خۇلقى، تۇرمۇش ئادىتى، ئەدەب ـ ئەخلاقى، پەيلى ـ نىيىتى، ھۈنەر ـ سەنئىتى، ئىشقىلىپ پىكرى ـ زىكرى، ياشاش تەرىزى جەھەتلىرىدىن ھەر خىل بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەت ئىچىدە قىممىتى، ئورنى ـ مەرتىۋىسى، قىسقىسى، ئالىدىغان باھاسى ئوخشاش بولمايدۇ.

كىشىلەر ئالدى ـ پىكرى ۋە ھاياتقا كۆز قارىشى، ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە بىلىم سەۋىيىسى پەرقلىق بولۇشى سەۋەبىدىن، ھاياتنى رەڭدار قىلغۇچى سەنئەتكارلارنىڭ چوڭ بىر قىسمىنى بولغان ئارتىسلارنى ھەر خىل باھالايدۇ. «ئارتىس» فرانسۇزچە (artiste) سۆز بولۇپ، «ماھىر»، «ئۇستا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بەزى كىشىلەر «ئارتىس» نى «ئويۇن ئوينىغۇچى» ياكى ئاددىيلا «ئويۇنچى» دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە «ئارتىس» ئەرزىمەس كاسىپ، لېكىن ھەقىقىي مەنىسى بىلەن چۈشەنگەندە، «ئارتىس» تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرگۈچى «ئەينەك». ئىنسانداۋە ياكى ئىنسانغا باغلىق شەيئىلەردە نېمە بولسا شۇنى ئەكس ئەتتۈرگۈچىدۇر. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ سىن ـ تۇرقى ۋە ئەدەب ـ ئەخلاقىنى ئارتىس ئارقىلىق كۆرىدۇ؛ ھېس نۇيغۇسى، مۇڭ ـ قايغۇسى، تىلەك ـ ئىستىكى، خۇشلۇقى ۋە خاپىلىقى ئارتىسنىڭ ئىپادىسى بىلەن بولىدۇ.

بىزنىڭ سەنئەت تارىخىمىزدا، ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ئۇزاق مۇساپىنى (ئارىلىقتا ئۇزۇلۇپ قالغان چاغلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلغاندا) بېسىپ كېلىۋاتقان سەنئەتكارلارنى ئەسلىمەيدىغان، ھەتتا ياقتۇرمايدىغان كىشىلەر بولمىسا كېرەك. دەرۋەقە ياقتۇرۇش ـ ئالقىشلاش دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ. پەقەت تەبىئىتىدە سەنئەتتىن زەررىچە ئەسەر ۋە قۇلىقىدا مۇزىكىدىن قىلچە پەرده بولمىغان شەخسلەر سەنئەتنى «شەيتاننىڭ ئەمىلى» ۋە نەغمىنى «مەلئۇننىڭ كۈلكىسى ياكى يىغىسى» دەپ،

«هارام» نى پەتىۋا بىلەن «ھالال» قىلىپ، مۇڭ سالىدىغان ريياكارلارغا سەنئەتكار ياقمايدۇ (خۇتەنده 1939 - يىللىرى مەرھۇم سەنئەتكار ئەمەت ئۆمەرنى «ئويۇنچى قالماق» دەپ، ريياكارلارنىڭ مالاھەت قىلغىنى شۇنىڭ بىر مىسالىدۇر). چۈنكى، ئۇلارغا سەنئەتكارلاردىن ماددى بەھرە تەگمەيدۇ، بەلكى سەنئەتكار ئۇلارنى جاھالەت ھاممىلىرى دەپ قامچىلايدۇ. سەنئەتكار ئۆز خەلقىگە روھىي ئوزۇق بىلەن داستىخان سالىدۇ: مەرىپەتنى ياقىلايدۇ. سەنئەتكارمۇ ھەر خىل بولىدۇ. ھۈنىرى بولسىمۇ تۆھپىسى بولمىغان، سەنئەتتە ھەرىكەت قىلسىمۇ ئىشىنىڭ بەرىكىتى بولمايدىغان، ئاز ئەجرىدىن كۆپ نەپ ئالىدىغان، ئۆزىنى دامىلايدىغان، ئۆزگىلەر ئۈستىدىن دادلايدىغان «سەنئەتكار» مۇ يوق ئەمەس. كىتابخان! گېپىمگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇڭ! سەنئەتكارنىڭ قەدىر - قىممىتى ئالدى بىلەن ئۇنىڭ پەزىلىتىدە، ئاندىن ئۇنىڭ سەنئىتىدە ئىپادىلىنىدۇ. پەزىلەتسىز ماھىرنى پەقەت داستىخانىنىڭ ئولپىتى، بىرەر دەملىك خۇشاللىق بېغىشلىغۇچى، دەپ قارايدىغانلار يوق ئەمەس. پەزىلەتلىك سەنئەتكارنى كىشىلەر ھەر زامان - ھەر ماكاندا ئەسلىيەلەيدۇ، ياخشى گېپىنى قىلىدۇ (دۇنيادا نۇقسانسىز ئادەم بولمايدىغانلىقىنى ھەممىمىز بىلىمىز. سەنئەتكارمۇ ئادەم - دە!)

ئەمەت ئۆمەرنى تونۇغىنىمغا 40 يىلدىن ئاشتى. ئۇنى ھەر جەھەتتىن كۆزىتىپ ۋە ئۆگىنىپ باقتىم. ئەمەت ئۆمەر 70 يىلىق ئۆمرىنىڭ 50 يىلىنى سەنئەت تۇرمۇشى بىلەن ئۆتكۈزگەن پازىل سەنئەتكار ئىدى! جاھىل ئادەملەر ئۆزىنى پازىل ئادەملەردىن ئۇستۇن تۇتىدىغان جاھالەتلىك زامانىمۇ ياكى پازىل ئادەملەرنىڭ قەدرىنى بىلمىدىغان ئادالەتلىك زامانىمۇ، مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ئۆزىنى ئۆز سېپىدىكىلەردىن ئۈستۈن تۇتمايتتى. كىبىر دېگەننى بىلمەيتتى، ھاكاۋۇرلار بىلەن خوشى يوق ئىدى. كەسىپكارلىرى ئارىسىدا «مەن بىلىمەن» دەپ

ئالدىغا ئۆتۈۋالمايتتى. ئۆزىنىڭ ئورنىنى بىلەتتى. كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتمىشنى خالىمايتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان ھەر قانداق كەسىپ مۇبادا ئىنساپ بىلەن ئويلاپ كۆرىدىغان بولسا، ئۇنىڭ يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بىرەرمۇ كىشىنى رەنجىتىپ قويغىنىغا دەلىل كۆرسىتىپ بېرەلمەسە كېرەك. بۇ ھەقىقىي پرولېتارچە ئىنسانپەرۋەرلىك نۇقتىسىدىن دېيىلگەن گەپ. ئۇ «دوستىغا زىيان سالغۇچى ھامان دوستىدىن ئايرىلىدۇ» دېگەن ھېكمەتنى ئوبدان بىلگەن بولسا كېرەك. ئۆزىنى ئەمەس، ئۆزگىنى ئىززەتلەيتتى. شۇڭا، ئۆزگىلەرنىڭ ئىززىتىگە سازاۋەر ئىدى. بۇ ئۇنىڭ بىر پەزىلىتى ئىدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى بىر پەزىلىتى شۇكى، ئەمەت ئۆمەرنىڭ بىلىدىغان سەنئىتى ئەلگە ئورتاق ئىدى. ئۇنىڭدا فېئودالچە كاسىپلاردەك سەنئەتتە مۇتەئەسسىپلىك يوق ئىدى. ئۇ شاگىرت تۇتمىغان، لېكىن شاگىرتى كۆپ بولغان ئۇستىكار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈچىنچى بىر پەزىلىتى شۇ ئىدىكى، جەمئىيەتنىڭ ھەر خىل قاتلىمىدىكى ئىللەتلەرنى تېز بايقايدىغان، ئۇ يامان ئىللەتلەرنى سۆز (ئەلۋەتتە ئوخشىتىش لىرى) ۋە ئەمەلىي ھەرىكىتى (دوراشلىرى) بىلەن دەرھال ئېچىپ تاشلايدىغان يۇمۇرچى ــ ساتىرىك سەنئەتكار ئىدى. ئۇنىڭ مۇنداق سۆز ـ ھەرىكەتلىرى شەكلەن قىزىقچىلىق بولۇپ كۆرۈلسىمۇ، مەزمۇنەن ئۆتكۈر تەنقىد ـ تەقرىز ئىدى. شۇڭا، ئۇنى كىشىلەر «زامانىمىزنىڭ تىرىك نەسىردىن ئەپەندىسى» دەيتتى. ئۇ جاھالەتنى سۆكەتتى. خۇشامەتنى ياقتۇرمايتتى. «خۇشامەت ــ بىر خىل ساختا پۇل، ئۇ پەقەت ساختىپەزلىك يولى بىلەنلا بازار تاپىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ تۆتىنچى بىر پەزىلىتى شۇ ئىدىكى، ئۇ نالىمگەر ئەمەس ئىدى. ئۇ پۇل ـ مالنىڭ كەينىگە كىرمىگەن، بارغا بارىچە شۈكرى قىلغان. تۇرمۇشتا مۇشكۈلچىلىكتىن زارلانمىغان، بايىاشادلىقتا يايراپ باقمىغان قانائەتچان ئارتىس

ئىدى. كىشىلەرگە قەرزدارمۇ بولمىغان ۋە ھېچكىمنى قەرز-
دارمۇ قىلمىغان «ئۇتۇر ئەقەت كاسىپ» ئىدى.

ئۇ مەزكۇر پەزىلەتلىرى ۋە يېپىقا ئۇنچىدەك تىرىشقا بولە-
دىغان خىزمەتلىرى بىلەن سەنئەت تارىخىمىزنىڭ سەھىپىلىرى-
دىن ئورۇن ئېلىشقا ھەقلىق. ئەمەت ئۆمەر جىسمانەن بىزدىن
ئايرىلدى، روھى بىز بىلەن ھەمىشە بىللە!

داڭلىق كومپىدىك ئارتىس ئەمەت ئۆمەرنىڭ ۋاپاسىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىمەن!

سىراجىدىن زۇپەر

تالانتلىق كومپىدىيە ئارتىسى، مەشھۇر قىزىقچى ئەمەت ئۆمەر داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي پاراللىچ كېسىلى بىلەن 1987 - يىل 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولدى.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ 49 يىللىق ھاياتى ئىلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيىتى، ئاقارتىش ۋە ئەدەبىي سەنئەت سېپىدە خەلق ئۈچۈن بەجانىدىل ئىشلەپ ئۆتكەن مەنىلىك ھايات. مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ئۇزۇنلۇق ئۆزۈن يىللىق سەھنە ھاياتى داۋامىدا ھەر خىل ئەگرى - توقاي يوللارنى بېسىپ، يولۇققان قاتمۇ قات قىيىنچىلىق ۋە مۇشەققەتلەرگە قىلچىمۇ پىسەنت قىلماي، سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يولىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ۋە كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن پېشقەدەم سەنئەتكار ئىدى.

مەن مەرھۇم بىلەن نەچچە ئون يىل سەنئەت ساھەسىدە بىرگە ئىشلىدىم. ئۇنىڭدا بىر سەنئەتكاردا بولۇشقا تېگىشلىك سۈپەتلەر تولۇق ئىدى. ئۇ ھەر ۋاقىت تۇرمۇشنىڭ ھەر خىل قاينامىلىرىغا چۆكۈپ، جەمئىيەتتىكى رەڭگارەڭ تۇرمۇش ھادىسىلىرىنى ئەستايىدىل كۆزىتەتتى ۋە ئۇنى ئۆزى ئېلىپ چىققان روللارغا ئۇستىلىق بىلەن سىڭدۈرۈۋېتەتتى. شۇڭا ئۇ ئۆمرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدىمۇ ھاردۇقىدا ئولتۇرۇپ (پۈت - قولى

هەربىكەتتىن توختىغان، كۆزلىرى خىرەلىشىپ كەتكەن) بازارنىڭ ئەڭ ئاۋات يەرلىرىگە بېرىپ، بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان تۇرمۇش كارتىنىلىرىنى كۆزىتەتتى ھەتتا بەزى بىھۇدە ماجىرالارنى كېلىشتۇرۇپ قويياتتى.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر لەتىپىگە باي بولۇپ، ناھايىتى يۇمۇرلۇق قىلىپ سۆزلەيتتى. ئۇ ئىنتايىن قىزىقچى بولغاچ، كىشىلەر ئۇنىڭ سەھىنىدىكى رولىغا قىزىقىپلا قالماستىن، ئۇنىڭ ھەر خىل مەنىلىك سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىنى ئاڭلاپ قالتىس ھۇزۇرلىناتتى. ئۇنىڭدا ھەقىقەتەن كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىش ئىقتىدارى زور ئىدى. مەرھۇم ناھايىتى كىچىك پېئىل ئادەم بولغاچقا، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت دائىرىسى كەڭ ئىدى. شۇنداقلا نام - شۆھرەت، دەرىجە، مەنسەپ ۋە مەنپەئەت تالىشىشلاردىن خالىي بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يۇقىرىقىدەك بەزى بولمىغۇر ئىللەتلەرگە گىرىپتار بولۇپ قالغان كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرىگە يۈز تۇرانە ئېيتىشقا جۈرئەتلىك ئىدى، ئۇ ھەرگىزمۇ ئىككى يۈزلىمىلىك قىلمايتتى. مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر يۇقىرىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغاچقا، ئۇنىڭ كىشىلەر ئارىسىدا ئىززەت - ئابرويى زور ۋە تەسىرى چوڭقۇر ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق سەھنە ھاياتى جەريانىدا كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەردە يۇقىرى ماھارەت بىلەن رول ئېلىپ، ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ قىزغىن ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن تاللانتلىق سەنئەتكار ئىدى. ئۇ بۇگۈن بىز بىلەن ۋاقىتسىز ۋىدالاشتى. بۇ بىزنىڭ سەنئەت قوشۇنىمىز ئۈچۈن زور يوقىتىشتۇر. بىز مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلىگىنىمىزدە ئۇنىڭ ئۆمۈر بويى سەنئەت سېپىدە خەلق ئۈچۈن بەجانىدىل ئىشلەپ ئۆتكەن ئىش - ئىزلىرىنى ھەرگىز ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز، ئۇنىڭ ئۆگىنىش روھى، ئاددىي - سادىلىقى، ئۆز كەسپىگە پىششىقلىقى قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى، ئۇلگە قىلىپ، مىللىي تىياتىرچىلىق ئىشلىرىنى تېخىمۇ گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز لازىم.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ سەنئەت ھاياتى توغرىسىدا ئەسلىمە

مۇھەممەتئىمىن نورۇز

بۇگۈن قايغۇلۇق ھېسسىياتسىز بىلەن ئۇيغۇر تىياتىر سەنئىتىنىڭ ئاساسلىق نامايەندىلىرىدىن بىرى بولغان، يېرىم ئەسىرلىك ئۆمرىنى خەلقىمىزنىڭ سەنئىتى ئىشلىرىغا بېغىشلىغان پىشقەدەم دراماتورگ، كومپىدىك(قىزىقچى) ئارتىس ئەمەت ئۆمەرگە تەزىيە بىلدۇرۇۋاتقان چېغىمىزدا مەرھۇمنىڭ ئۇزۇن يىللىق تىنچسىز ھاياتى كۆز ئالدىمدىن تەسۋىرەك بىر - بىرلەپ ئۆتمەكتە.

ئەمەت ئۆمەر 1916 - يىلى قەشقەر نەزەرباغدا كەمبەغەل مۇللا ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئاپىرىل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ئېچىلغان باشلانغۇچ مەكتەپتە ئازراقلا ئوقۇپ 1936 - يىلى مەكتەپتە ئۇرۇمچى ئۆلكىلىك سىنەن (دارىلمۇئەللىمىن) گە كىرىپ ئوقۇغان. مەكتەپتە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن بىر تۇركۈم زىيالىيلاردىن دەرس ئالغان.

ئەمەت ئۆمەر ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنى ئوقۇۋاتقان چېغىدىلا (1938 - يىلى) غوجىنىيازھاجىنىڭ رولىنى ئويناپ چىقىپ، خەلق ئىچىدە بىردىن شۆھرەت ئىگىسى بولۇپ قالغان، شۇنداقلا بۇ ئۇنىڭ سەھنە ھاياتىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالغان. ئەمەت ئۆمەر مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ خوتەن ۋىلايىتىگە تەقسىم قىلىنىپ، گۇما ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ، مەدەنىيەت - مائارىپ خىزمىتىنى ئىشلىگەن. شۇ

يللاردا ئۇ بىر تەرەپتىن، سۆۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ۋەكالەتخانىسى ئارقىلىق سوۋېتكە تېرە - ئۇچەي ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارغا كىنو ئاپپاراتى سېتىۋېلىپ، ئاۋازسىز كىنو قويۇشنى يولغا قويسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆزى قەلەم تەۋرىتىپ، ساۋاتسىزلىقنىڭ زىيىنى توغرىسىدا دراما يېزىپ، ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىپ، ئۆزى رول ئېلىپ، شۇ ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى جانلاندۇرۇپ، خەلقنى مەدەنىيەتكە يۈزلەندۈرۈش قىلىشقا دەۋەت قىلغان.

ئەمەت ئۆمەرنىڭ گۇمىدا ئىشلىگەن چېغىدا بىر مەزگىل ئايالالار بىرلەشمىسىگە رەئىس بولۇپ قېلىشى تاماشىدىپىي ئەھۋال ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ئۇ شۇ يىللاردا ئايالالارنىڭ چۈمبەلنى تاشلاپ، ھەر خىل مەدەنىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا ھارماي خىزمەت ئىشلىدى. نەتىجىدە ئەركىنلىككە تەشنا خوتۇن - قىزلار تېزلا ئويغىنىپ، ساۋاتسىزلىقنى يۇيۇش ھەرىكىتىگە قاتناشقان ھەمدە كىنو - تىياتىر كۆرەلىگەن. بۇ چاغدا كىنو - تىياتىر ئۇچۇن كۈلۈپ بولمىغىنىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئەمەت ئۆمەر ئۆزى قول سېلىپ ئىئانە توپلاپ، ۋەخپىدىن كىرگەن كىرىم ۋە خەلقتىن چۈشكەن ئىئانە بىلەن بىر كۈلۈب سالدۇرغان. كىشىلەر بۇ كۈلۈبنى خېلى ئۇزاق مەزگىللەرگىچە «ئەمەت ئۆمەر كۈلۈبى» دەپ ئاتاشقان.

كۈلۈبنىڭ پۈتۈش مۇراسىمىغا ئەمەت ئۆمەر ئۆزى يېزىپ، ئۆز رول ئالغان ساۋاتلىق بولۇشنىڭ ئەھمىيىتى توغرىسىدىكى سەھنە ئەسىرىنى تەييارلاپ تاماشىبىنلارغا كۆرسەتكەن.

ئەمەت ئۆمەر ئۇرۇمچىدە ۋە خوتەندە بولۇپ «لوگۇچياۋ ۋەقەسى»، «ھاپىتىغا شاپىتى، توڭرۇلۇقتا مەرەزدار»، «شاخ - شاخچىنارنىڭ شېخىسەن، بىر گۈلىمەن» دېگەن نومۇر ۋە دراملارنى ئويناپ، خەلقنىڭ ئالقىشىغا ئىگە بولغان. «لوگۇچياۋ

ۋەقەسى»، «شائخەي كېچىسى» دېگەن دراملارنى ئويىنىغاندا ئۆزى ياپون جاھانگىرلىكى ئوفتىسېرىنىڭ رولىنى ياخشى ئويىنىغانلىقى سەۋەبىدىن ئەمەت ئۆمەرنى كىشىلەر «جاھانگىر ئەپەندىم» دېگەن. خوتەندىكى چېغىدا ياپونغا قارشى ئىدانە توپلاشتا ئالاھىدە كۈچ چىقىرىپ ئىشلەپ، جامائەت ئەربابى سۈپىتىدە تونۇلغان. ناتوغرا خاھىشلارنى، پاراخور ئەمەلدارلارنى، زالىم بەگلەرنى، فېئودال خۇراپاتلىقلارنى ساتىرىك يول بىلەن يۇمۇرلۇق قىلىپ قامچىلىغان. شۇڭا، يەرلىك ئىستىبدات ھاكىمىيەت ئەمەت ئۆمەرنى كۆزىگە قادالغان مىخ ھېسابلاپ، كۆپ قېتىم تەقىب ئاستىغا ئالغان، يىراق يېزىلارغا پالىغان، تۇرمىگە تاشلىغان. نەتىجىدە ئەمەت ئۆمەر بىر مەزگىل خىزمەتسىز، ماڭاشسىز قالغان. بۇ چاغدا ئۇ خوتەندىكى بىر تۇركۈم كەمبەغەل يېتىمچىلەرنى توپلاپ ئارقىسىغا سېلىپ، سەھرا ۋە مازارلاردا سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزگەن. يىراق، ئەمەت ئۆمەر تۇرمۇشتىكى بۇنداق سەرسان - سەرگەردانلىق، ئوڭۇشسىزلىقلارغا قىلچە پىسەنت قىلمىغان. بازار كۈنلىرى ساپايى، داقا-دۇمباقلار بىلەن ھەيۋەتلىك يېتىمچىلەر قوشۇنىنى ئۇيۇشتۇرۇپ ئۆۋەندىكى بېيىتلارنى ئوقۇپ نامايىشقا ئايلاندۇرۇۋەتكەن.

زاراخەتسە ئاش بولدى،
باي - بېگىمىلەر باش بولدى.
زالىملارغا ئاش بولسا
غېرىبلارغا تاش بولدى.
ۋاي دەرد، ئەلەم يادوس،
دوستلار ئامان يادوس.

تامدا پاختەك، باغدا ئۆدەك
مايسا چاينap كېلىدۇ.

نەزىرگە موللام، سوپىلار
ناماۋنى تاشلاپ كېلىدۇ. (قايتۇرما)

كەمبەغەل كىمىسە كۈلانى،
شەيخلىرىڭ ئادەم ئەمەس،
ئۆلگۈچە ئېيتسام مۇقامنى،
مەن ئۇچۇن ماتەم ئەمەس.

گاخۇنۇم ئىشان سوپى،
نەچچىدە باردۇر ياشلىرى؟
سەللە ئىچىدە مىس قازانىدەك،
پارقىرايدۇ باشلىرى. (قايتۇرما)

كەچتىم مەن زامانىڭدىن،
ياخشى كىم يامانىڭدىن،
ئاق سەللە، يېشىل سەللە،
بىزارمەن تامامىڭدىن.

دېمەك ئەمەت ئۆمەر تەشكىللىگەن بۇ يېتىمچىلەر قوشۇنى زالىملارغا، ئىستىبدات ھۆكۈمرانلارغا، پارىخور بەگلەرگە، داخان، پالچى رەممالىلارغا، خانىقالاردا ئۇماچ بەندىسى بولۇپ ئۆتىدىغان بىر تۈركۈم سوپى ئىشانلارغا نەشتەردەك، نەيزىدەك سانجىلغان. بۇ قوشۇننىڭ ناخشىلىرى، ھەيۋەتلىك مۇقام مەشرەپلىرى ھەر پەيشەنبە خوتەن بازىرىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن. خەلق ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىپ ماددىي نەرسىلەرنى بەرگەن، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ساراسىمىگە چۈشكەن.

شېئىر شەھەرنى ئەسلى نىقابىنى ئېچىپ تاشلاپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ ئىلغار زىيالىيلارنى

تەقىب ئاستىغا ئالدى. كومموئنستلارنى ۋە ئۇنىڭغا ئەگەشكەن بىر تۈركۈم ئادەملەرنى ئارقا - ئارقىدىن قاماققا ئالدى. 1944 - يىلى باشلانغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى خوتەنگە ناھايىتى تېز كەلدى. خوتەندىكى بىر تۈركۈم ئىلغار-لار ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ماسلىشىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى-لىرىنى پاش قىلدى، ئاممىنى ئويغاتتى. شۇ چاغدىلا ئەمەت ئۆمەر سەرسانلىق - سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ھېسداشلىق قىلدى. ئەمەت ئۆمەردىن چۆچۈپ قالغان ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇنى خوتەندىن قەشقەر-گە سۈرگۈن قىلدى.

قەشقەر خەلقى ئەمەت ئۆمەرنى قىزىقچى ئارتىس دەپ قارشى ئالدى. ئۇ سانائىنەپىسىگە (سەنئەت ئۆمىكىگە) ئارتىس بو-لۇپ كىرىپلا ئەھمەت زىيائىنىڭ «رابىيە - سەئىدىن» ئوپېرا-سىنى تەييارلاپ، بۇنىڭدا زالىم ھەمدەمبەگنىڭ رولىنى مۇۋەپ-پەقىيەتلىك ئوينىدى.

1946 - يىلى 11 ماددىلىق بىتىم بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەي ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭ جىجۇڭ، مۇئاۋىن رەئىس، خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك رەھ-بىرى ئەخمەتجان قاسىمى قەشقەرگە كەلدى. ئەمەت ئۆمەر ئۇ-لارغا ئاتاپ قىزىل مەيدانىدا ۋە قەشقەر خەلق كۇلۇبىدا تۇر-لۇق قىزىقچىلىق نومۇرلارنى ئورۇندىدى.

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كېچە قەشقەردىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، بىر تۈركۈم ئىلغار زىيالىيلارنى قاماققا ئالدى. ئورغاق كۆتۈرۈپ بېرىش ئۇ-رۇپ قايتقان ئەمەت ئۆمەرنى گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلىرى «كومموئنستنىڭ دۇمبىقىغا ئۇسسۇل ئويناپدىغان مايمۇن، قولۇڭ-دا ئورغاق تۇرىدۇ، بولغىسى قېنى؟» دەپ گومىنداڭ 9 - لۇينىڭ ھەربىي تۈرمىسىگە قامىدى.

ئەمەت ئۆمەرگە بۇ تۇرمە ھېچقانداق غەلىتە ئىش ئەمەس تەك ئويناپ ـ كۈلۈپ، قىزىقچىلىق قىلىپ، تۇرلۇك ناخشا، ھەتتا ئېرخالق، جىڭجۇي ناخشىلىرىنى ئېيتىپ، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىمۇ ئامالسىز قىلىپ قويدى. ھەتتا تۇرمىدە قاراۋۇلغا تۇرغان ئەسكەرگە چاقچاق قىلغان بولۇپ مىللىتىمىزنى تارتىۋېلىپ، قورقۇتۇپ تەزىم قىلدۇرۇپ، قايتۇرۇپ بەرگەن ئىشلىرى نۇرغۇن بولغان.

1948 ـ يىلى جىڭساجۇي ئەمەت ئۆمەرگە سانايمەنپەسسىگە كىرىپ ئىشلەپ، مەخپىي مەلۇمات يەتكۈزۈپ بېرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ تۇرمىدىن چىقىرىدۇ. لېكىن، ئەمەت ئۆمەر سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئىشىكىدىن كىرىپلا «مەن ئىشچىيون بولۇپ چىقتىم، ماڭا مۇنداق ۋەزىپىلەرنى تاپشۇردى، مېنىڭ قېشىمدا قالايمىقان گەپ قىلماڭلار» دەپ گومىنداڭ جىڭساجۇيىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى پاش قىلىپ تاشلايدۇ.

ئەمەت ئۆمەر سانايمەنپەسىدە ئازادلىققا قەدەر كۆپلىگەن دراملاردا ئاساسلىق روللارنى ئېلىپ، قەشقەر خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. بىراق، ئۇ شۇنچە ئىشلىسىمۇ يەنىلا غۇربەتچىلىكتىن قۇتۇلالمىدى.

1949 ـ يىلى شىنجاڭ ئازاد بولدى. ئەمەت ئۆمەر ئازادلىقنى قىزغىن قارشى ئېلىپ، ھەرقايسى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشتى. ئارمىيە سېپىگە كىرىپ 13 ـ دىۋىزىيە سىياسىي باشقارما قارىمىقىدىكى تەشۋىقات دۇيىدە ئىشلىدى. 1955 ـ يىلى ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە يۆتكىلىپ (ئۇرۇمچىگە) كەلدى ۋە شۇنىڭدىن باشلاپ كۆپلىگەن سەھنە ئەسەرلىرىگە قاتنىشىپ، ئاساسلىق روللارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنداپ كەلدى. بىراق، بۇ ياخشى كۈنلەرمۇ ئانچە ئۇزاققا بارمىدى. مەرھۇم ئۆز تالانتىنى تازا يېتىلدۈرۈۋاتقان چاغدا يەنى 1958 ـ يىلى بىر قۇيۇن ئەمەت ئۆمەرنى كۈرەش سەھنىسىگە

چەقىرىپ قويدى. تارىختا قىلغان ياخشىلىقلىرىمۇ ئۇنتۇغا جىنا-
يەت بولۇپ سانالدى. جاھىل «ئوكچى»، «مىللەتچى» دەپ
قارىلىنىپ يېزىغا چۈشۈرۈلدى ۋە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا
چوشقا باقتى. مەرھۇمنىڭ قورسىقى تۇزۇك تويماي، كىيىم -
كېچەكلىرى جۇل - جۇل، ئائىلىسىۋەيران، بالىلىرى مەيۈس ئۆتە-
تتى. سەھىدىن چۈشۈرۈلدى. نەدە كۆرەش بولسا شۇ يەردە
بولدى. رەھىمسىز كۆرەش، شەپقەتسىز زەربە ئۇنىڭ ئارقىسى-
دىن ئەگىشىلا يۈردى. بىلى ئېگىلگەن ئەمەت ئۆمەر
مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا ئەكسىلئىنقىلابچى گىزەندە ئاتىلىپ
تېخىمۇ كۆپ ئازابلارغا دۇچار بولدى. ئۆزى يازغان «قانلىق
تىلخەت»، «تاشۇاي» ئوچىركى بېشىغا بالا بولدى.
ئويىنغان قىزىقچىلىق نومۇرلىرى جىنايەت ئاتالدى،
تاياق يېدى. ھەر قانداق قىيىنچىلىقتا پەسەنت قىل-
مىغان ئەمەت ئۆمەر پىچانىڭ لەمجىن دېگەن يېرىدە كۆزىدىن
تارام - تارام ياش ئاققۇزۇپ «50 يىللىق سەنئىتىم ھايا تىم
ئاخىر شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتىمۇ؟!...» دەپ ئاچچىق ھەسرەت
چەكتى.

1978 - يىلى 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇم
يىغىنىنىڭ باھار شامىلى تەكرىتاغقا يېتىپ كېلىپ، ئە-
مەت ئۆمەر ئازاد بولدى. ئەمەت ئۆمەرنىڭ ئوستىگە ئارتىلغان
خاتا، يالغان، ناھەق ئەنزە بىكار قىلىنىپ يورۇقلۇققا ئېرىشتى.
كۆزىدىن ياش ئاققان ئەمەت ئۆمەر ئەمدى كۈلكە چىرايى بىلەن
سەنئىتى بېغىدا قايتا غەيرەتلىنىپ ئىشلەپ، سول تەۋەككۈلچىلەر-
نىڭ ئالدىدا ئەمگىكسىزنى بىر كۆرسىتەيلى، دەپ تۇرۇشىغا
مۇدھىش كېسەل ئۇنى يەڭدى. ئون يىل كېسەل ئازابىنى تارت-
تى. ئاخىر داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي بۇ جاھان بىلەن مەڭگۈگە
ۋىدالاشتى. بۈگۈن ئەمەت ئۆمەر جۇڭگو مۇزىكا قامۇسىدىن
ئورۇن ئالغان مەرھۇم مۇقام ئوستازى تۇردى ئاخۇنكام، مۇقام-

شۇناس زىكرى ئەلپەتتا، ئىجادىيەتچى سەنئەتچىلەرنىڭ ئۇستازى سەمەت ئابدۇللا، ياخشى ئارتىس، ياخشى رېژىسسور، ياخشى بەدئىي رەھبەر ئابلىز ھاجى، ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسى ھاجى راخمان، خۇشئاۋاز ناخشىچى ئابلىزخان مامۇت، ئاتاقلىق ئۇسسۇلچى ئايىجان، ئاتاقلىق ناخشىچى ئارتىس ئازادەم، كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئۇستازى نىساخان، ماھىر مۇزىكانت ئابلا ھامۇتلار بىلەن بىر يەرگە جەم بولدى. مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ۋە باشقا سەنئەت ئۇستىلىرىنىڭ جايى جەننەتتە بولسۇن.

ئارقاڭلاردىن مەنمۇ بارسەن.

كەسىپدىشىم ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن

ھاجىمۇ مەھمۇدئۇا

مەن كونا خىزمەتچىدىشىم ۋە كەسىپدىشىم ئەمەت ئۆمەر-نىڭ بەختكە قارشى ۋاپات بولغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر تاپقان-دىن كېيىن قاتتىق قايغۇردۇم. مەرھۇمغا چوڭقۇر تەزىيە بىل-دۇرىمەن ۋە ئائىلىسىدىكىلەردىن سەمىمىي ھال سورايمەن.

داڭلىق ئارتىس مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر خوتەن تىياتىر-نى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى بولۇپ، خوتەن ۋىلايىتىدىكى سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئۇستازى ۋە خوتەن خەلقىنىڭ ئەڭ يېقىن دوس-تى ئىدى. ئۇنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشى بارلىق ئەدەبىيات ـ سەن-ئەت خادىملىرى ئۈچۈن جۇملىدىن خوتەن خەلقى ئۈچۈنمۇ چوڭ يوقتىش.

مەن ئەمەت ئۆمەر بىلەن 1937 ـ يىلى تونۇشقان. شۇ يىلى خوتەن تىياتىرىنى قۇرۇش ۋەزىپىسى مېنىڭ زىممەمگە يۈكلەنگەن بولۇپ، فېئودال خۇراپاتلىق كۈچلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا تۇرۇۋاتقان خەلق ئاممىسىنى پەننىي بىلىم ۋە ئىلغار مەدەنىيەت يولىغا باشلاش مەندەك بىر ئايال ئۈچۈن تولىمۇ مۇشكۈل ۋەزىپە ئىدى. ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز دەپ سوۋېت ئىتتىپاق-قىدىن قايتىپ كەلگەنلىكەنمەن، ئەلۋەتتە سۆيۈملۈك ئانا يۇرـ تۇم خوتەن ئۈچۈن ئەمەلىي ئىش قىلىشىم لازىم ئىدى. شۇ-نىڭ بىلەن مەن بىر تەرەپتىن باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇپ، ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش بىلەن شۇغۇللانسام، يەنە بىر تەرەپتىن تەرەققىيپەرۋەر زىيالىيلاردىن ئەمەت ئۆمەر، ئابدۇرې-

هەم لېتىپ، تۇرسۇن قادىر، ھەيرىنسا، چىك جۇڭيەن قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان خوتەن سانائېتىنى قۇرۇشقا كىرىشتىم.

سانائېتنى قۇرۇش 1937 - يىل 10 - ئايدا ئىشقا كىرىشكەن بولۇپ، ئۆمۈكنى ئومۇمىي دائىرىدە يېتەكلەشكە مەن مەسئۇل ئىدىم. ياش ئارتىس ئەمەت ئۆمەر تالانتلىق، كەسىپ چانلىقى كۈچلۈك چىۋەر يىگىت ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خۇش پېئىللىقى، ئاق كۆڭۈللۈكى بىلەن ھەممىزنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى. ئۇ ئۆمەكنىڭ رېژىسسورلۇق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانىدى. ئويۇن قويغاندا بىر تەرەپتىن ئويۇندا رول ئېلىپ چىقىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئېلانچىكلىق ۋەزىپىسىنى بىرگە ئورۇندايتتى.

ئەمەت ئۆمەر بىلەن ئۈچ يىلدىن كۆپرەك بىرگە ئىشلىدىم. بىز ئۆمەكنىڭ خىزمىتىنى ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ، بار مەسلىھەت ئېلىپ بارانتۇق. بىز دەسلەپتە ئىشنى ناخشا - ئۇسسۇل، مۇزىكا، يالغۇز كىشىلىك مۇزىكا، ناخشا - ئۇسسۇل، قوشاق، كىچىك كومپىدىيە نومۇرلىرىنى ئۆزىمىز ئىجاد قىلىپ ئويناتتۇق. «جاڭزىل»، «مۇشكۇلات»، «تەنەۋەر»، «دىل خىراج» «چىراغ»، «چىن تەخسە» ئەنە شۇ ۋاقىتدا سەھنىلەشتۈرۈلگەنىدى.

ئەمەت ئۆمەر ھېسسىياتقا باي، ھەرىكىتى چاققان، ماھارەتلىك كومپىدىيە ئارتىسى بولغانلىقى ئۈچۈن «قارا يورغام» قاتارلىق نومۇرلارنى ئاجايىپ ماھارەت بىلەن ئورۇنداپ، ئامما نىڭ چەكسىز ئالقىشىغا سازاۋەر بولغانىدى. مەن ئەمەت ئۆمەر بىلەن «سۇ بويىدا»، «جان ئاكاجان»، «رومالىم ئۈچۈپ كەتتى» قاتارلىق لەپەرلەرنى بىرگە ئورۇندىغان. 1939 - يىلى مەن يېزىپ چىققان «ئۆگەي ئانا» دراممىسىنى ۋە چوڭ تېپىشكى تاۋىخي ئوپېرا «غېرىب - سەنەم»نى سەھنىلەشتۈرۈشتە ئەمەت

ئۆمەر كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەنىدى.

ئەمەت ئۆمەر تاماشىبىنلارنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىدى. ئۇنى كىشىلەر تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ تالانتلىق بىلەن ئاممىنى مەھلىيا قىلىۋالغاچقا، ئۇ سەھنىگە چىقسىلا ئامما ئالقىش - سادا ياڭرىتىپ، ئۇنى سەھنىدىن چۈشۈرمەيتتى. بىر ئارتىس ئۇچۇن ئاممىنىڭ ئالقىش - سادا-سىغا ئېرىشىشتىن ئارتۇق بەخت بولامدۇ؟

ئەمەت ئۆمەرنىڭ يۈكسەك كەسىپچانلىقى، سەنئەتكە بولغان ئەقىدىسى ۋە ئەمەلىي پائالىيىتى ئۆمەكتىكى باشقا ئارتىسلارنىڭ كەسىپىي سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە زور تۈرتكە بولغانىدى.

بۇ مەزگىلگە كەلگەندە تىياتىر سەنئىتىمىز گۈلدەپ، ئاممىنىڭ ئويۇن كۆرۈش قىزغىنلىقى ئاشتى. ئويۇننى يالغۇز ئەرلەر كۆرىدىغان ئەھۋال ئۆزگىرىپ، ئاياللارمۇ ئويۇنغا كىرىدىغان بولدى. بۇ خىل يېڭى كەيپىياتنى ئەمەت ئۆمەرنىڭ تەسىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

1941 - يىلى جاللات شېكىسپىر ئەقابىنى يىرتىپ تاشلاپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئاق تېررورلۇق يۈرگۈزۈشكە باشلىغانلىقتىن، ئەمدىلا ئۇچ ياشقا كىرگەن سانائىتىمىز ۋەيران بولدى. ئارتىسلار تارقىلىپ كەتتى. مەن قولۇمغا كويزا، پۇتۇمغا ئىشكەل سېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندىم. كەسپىدىشىم ئەمەت ئۆمەر ئۆز ھاياتىنىڭ خەۋپ ئىچىدە تۇرغانلىقىغا قارىماي كۆپ قېتىم تۇرمىگە كىرىپ مېنى يوقلىغانىدى. ئۇ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتكە بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى باسالماي چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ «مەھمۇدئۇا، سىزنىڭ گۇناھىڭىز نېمە؟ بۇ جاھان قانداق بولۇپ كەتتى - ھە؟ ھەدە، بەرداشلىق بېرىڭ، بىزنىڭمۇ ياخشى كۈنلىرىمىز

كېلىپ قالار، دەپ ماڭا تەسەللى بەرگەنىدى.

مەن تۇرمىدىن چىققاندا ئەمەت ئۆمەر خوتەنده تۇرۇشقا مۇمكىن بولماي باشقا ياققا كېتىپ قالغانىكەن.

بىزنىڭ ياخشى كۈنلىرىمىز ئاخىر يېتىپ كەلدى. 1953 - يىل 9 - ئايدا ئۈرۈمچىدە چاقىرىلغان 1 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىدا بىز چەكسىز شادلىق ئىچىده قايتا كۆرۈشتۇق. بىز ئۇزۇن ئەھۋاللاشتۇق، ئۆتمۈش ئۈستىدىن قانغۇچە دەرد تۆكۈشتۇق. خىزمەت ئېھتىياجىدىن ئەمەت ئۆمەر ئۈرۈمچىدە ئىشلىدى. مەن خوتەندىن قايتا كېلەلمىدىم. بىزنىڭ كۆرۈشۈشىمىز 1961 - يىلى ئاخىرلاشقانىكەن. مەرھۇم ۋاپات بولغانغا قەدەر ئوغلۇم كازىمجان هەر نۆۋەت ئۈرۈمچىگە بارغاندا ئەمەت ئۆمەرنى يوقلايتتى ۋە ئۇنىڭ سالامىنى ماڭا يەتكۈزۈپ كېلەتتى.

قەدىرلىك سەپدىشىم، كونا خىزمەتتىدىشىم ئەمەت ئۆمەر بىز بىلەن ۋىدالاشتى. ئۇ سەنئەت سېپىدە يېرىم ئەسىر جاپالىق ئىشلەپ سەنئەت خەزىنىمىزگە ئۆچمەس تۆھپە قوشتى. خەلق ئاممىسى چوڭقۇر هۆرمەت بىلەن ئۇنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ. مەن مەرھۇمغا بولغان چوڭقۇر هۆرمىتىم بىلەن بارلىق سەنئەتچىلەرنىڭ ئەمەت ئۆمەرده‌ك ئۆز كەسپىنى قىزغىن سۆيۈشىنى ۋە قەدىرلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەرھۇم دادام ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن

خۇنۈم ئەمەت

دادامدىن ئايرىلىپ قالغىنىمغا، مانا ئىككى ئاي بولۇپ قالدى. مەن بۇ ئىككى ئاي ئىچىدە دادامنى بەكمۇ سېغىندىم. دادام بىلەن ئۆتكەن كۈنلىرىمنى توختىماي ئەسلىگۈم كېلىدۇ.

1987 - يىل 7 - ئاۋغۇست كەچقۇرۇن دادامنىڭ كېسىلىنىڭ يەنە ئېغىرلىشىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان هامان بالىلىرىنى ئېلىپ دوستلۇق دوختۇرخانىسىغا يېتىپ كەلدىم. بىز جىددىي قۇتقۇزۇش بۆلۈمىگە كىرگىنىمىزدە دادام هالسىزلانغان هالدا ياتاتتى. دوختۇر، سېستىرالار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار هەم ئۇنىڭ خىزمەتداشلىرى ئەترابتا پايپىتەك بولۇپ يۈرەتتى. دادامنىڭ باش تەرىپىگە كەلگىنىمدە كۆزلىرىم ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقان هامان ئۇنىڭ مەقسىتىنى دەرهال چۈشەندىم - دە، بالىلىرىنى كۆتۈرۈپ دادامنى سۆيگۈزدۇم. شۇ تاپتا دادامنى بىردىنبىر خۇشال قىلالايدىغان ئىشنىمۇ پەقەت شۇنىڭدىنلا ئىبارەت ئىدى. مەرھۇمنىڭ دىلى سۆيۈنۈپ كۈلگەن بولسىمۇ، كۈلكىسىنىڭ داۋامى يېغا بىلەن ئاخىرلاشتى. مەرھۇمنىڭ ئەھۋالى خېلى ئېغىر بولسىمۇ ئۆزى سەگەك ياتاتتى. ئاخىر قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي 8 - ئاۋغۇست ئۈرۈمچى ۋاقتى سائەت 11 لەردە بىز بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى.

دادام 1976 - يىلى يازدا مېڭىسىگە قان چۈشۈپ، سول تەرىپى پالەچ بولۇپ قالغانىدى. بىز دادىمىزنى كۆپ قېتىم داۋالاتقان بولساقمۇ بۇ رەهىمسىز كېسەل دادامنىڭ هاياتىغا

دائىم تەھدىت سېلىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتۇق. بولۇپمۇ بۇ يىل ماي ئېيىدىن بۇيان دادامنىڭ ئەھۋالى خېلىلا ئېغىر لاشقانىدى. بۇ بىزنى ھەر ۋاقىت چوڭقۇر قايغۇغا سالاتتى. بىراق، مەرھۇمنىڭ ئۇمىدۋارلىقى ئۇنى بىزدىن دەرھال ئايرىۋېتىلمىدى، ئۇ مەيلى دوختۇرخانىدا ياكى ئۆيدە بولسۇن بىزنىڭ ئالدىمىزدا دائىم ئۆزىنى خاتىرجەم، خۇشال - خۇرام تۇتاتتى. شۇڭلاشقىمۇ مەن دائىم ئۇنىڭدىن كۆز ياشلىرىمنى يوشۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتىم. مەن دادامنىڭ خېلىلا ياشانغان چاغلىرىمدا كۆرگەن تۇنجى پەرزەنتى بولغاچقا بىز تولىمۇ ئامراق ئاتا - بالا ۋە سىرداش دوست ئىدۇق. ئېسىمنى بىلگەن چاغلىرىمدا ئۇنىڭ چاچلىرىنىڭ تولىسى ئاقىرىپ بولغانىكەن. مەن ئۆزۈم دېمەتلىك باشقا دوستلىرىمنىڭ دادىلىرىنىڭ تولىسىنىڭ تېخى خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلمىغانلىقىنى، شۇنداقلا خېلىلا ياش تۇرغانلىقىنى كۆرگىنىمدە دادامنىڭ ياش قىران چاغلىرىنى ھەر قانچە قىلىپمۇ ئەسلىيەلمىگەنلىكىم مېنى تولىمۇ ئېچىندۇرىدۇ. خىيال قۇشلىرىم 60 - يىللاردىكى «ئۆمەر شائىيۇ» نىڭ ئوبرازىنىلا ئېسىمگە سالمىدۇ. بۇ مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ ئالدىدىكى ئىشلار بولۇپ، شۇ چاغلاردا «غۇنچەم»، «ئارشىن مال ئالان» قاتارلىق تىياتىرلار قويۇلۇۋاتاتتى. مەن كۈندە دېگۈدەك دادامغا ئەگىشىپ بىللە باراتتىم تاكى ئويۇن تۈگىگۈچە كۆرۈپ كەچتە ئۇنىڭ ئۇچىدا ئۇخلىغان بېتى قايتاتتىم. گەرچە بۇ ئويۇنلارنىڭ سۆزلىرى ماڭا يادا بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ كۆرۈشتىن زېرىكمەيتتىم. مەن مۇلايىم، خۇش خۇي دادامنى سەھنىدە باشقىچە بىر ئادەم قىياپىتىدە كۆرگىنىمدە ھەيران قالاتتىم. ئۇ ھەر خىل روللارنى تولىمۇ ئۇستىلىق بىلەن ئويناپلا قالماي، تىرىشچانلىق بىلەن ئۆگىنەتتى ھەم ئىزدىنەتتى. مانا بۇ ئۇنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسى ئىچىدە شۇنچە چوڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغانلىقىنىڭ سەۋەبىدۇر.

1966 - يىلدىكى ئاپەت بىزنىڭ ئاتىلىمىزگىمۇ چوڭ بەختسىزلىكلەرنى كەلتۈردى. دادام سەھنە ھاياتىدىن ئايرىلىپ، ھەدىسىلا ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرگە سېلىنىپ، روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتە ئاز بولمىغان خورلۇقلارنى تارتتى. ئۇ يەنىلا بىزنىڭ ئالدىمىزدا ئۆزىنى خۇشال - خۇرام تۇتۇشقا ئۇرۇنسىمۇ ئۇنىڭ بېلىنىڭ كۈندىن - كۈنگە مۈكچىيىۋاتقانلىقىنى، باشلىرىدا قارا چاچلىرىنىڭ تامامەن قالمىغانلىقىنى، ئەلىڭ كۈلكىلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىدە يوشۇرۇن ئازاب چېكىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ئۇنىڭغا بىرەمنېبىر ئەلەم قىلىۋاتقىنى سەھنە ھاياتىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىش ئانچە تەس ئەمەس ئىدى. ھېچقانداق خورلۇقمۇ ئۇنىڭ سەنئىتىگە بولغان قىزغىنلىقىدىن ۋاز كەچتۈرەلمىدى. شۇڭا، ئازار يېيىشتىن قورقماي ئىسيانچىلار تەرىپىدىن مۇسادىر قىلىنغان ئەسەرلىرىنى يوشۇرۇن ھالدا رەتلەيتتى ھەم يىغاتتى. مەن شۇ چاغدىكى ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىنى ياخشى چۈشەنمىسەممۇ، ئۇمۇمەن بۇ بەختسىزلىكلەرنىڭ سەۋەبىنى ئاتالمىش «سېرىق ئويۇنلاردىن» دەپ بىلگەچكە ئارتىسلىق خىزمىتىدىن نەپرەتلىنىشكە باشلىغانىدىم. بىراق، دادام ئۇچۇن ئېيتقاندا بۇ كەسىپ ئۇنىڭ ھاياتى بىلەن باراۋەر ئىدى.

مەرھۇم ھەر قانداق چاغدا ئۆزىنىڭ بىر خەلق سەنئەت كارى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىدى، ئۇ راستچىل، ئاددىي - سادىدا، يولداشلارغا كۆيۈمچان ئىدى. ھەر قانداق ئىشتا ئۆز مەنپەئىتىنى قوغلاشمايتتى. باشقىلارغا ياردەم قىلىشنى خۇشاللىق دەپ بىلەتتى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، ئائىلىمىزنىڭ دائىملىق مېھمانلىرى ئىچىدە بىر مېيىپ قېرىم بولۇپ، ئۇ كىشى ئەما ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىگە - چاقسىز ئىكەن. شۇڭا، دادام ئۇنى دائىم ئۆيگە باشلاپ كېلەتتى. بولۇپمۇ ھېيت - ئايەملەردە مۇنداق كىشىلەردىن بىرقانچىسى ئۆيىمىزگە يىغىلاتتى. دادام

هېلىقى قارىمىنى قىش كۈنلىرى ئۆيدە تۇرغۇزدى، كىيىملىرىنى تازىلاشقا ياردەم بەردى. كېيىن ئۇ كىشى دوختۇرخانىدا يېتىپ قالغانىدىن كېيىن دادام قەتئىي هالدا ئۇ كىشىنىڭ ياخشىراق ئوزۇقلىنىشى ئۈچۈن هەر ئايلىق مائاشىدىن ياردەم قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى هەم شۇنداق قىلدى (ئۇ چاغلاردا دادام نەزەرىگە ئاستىدا بولۇپ، مائاشىنىڭ بىر قىسمى تۇتۇپ قېلىنغاچقا، ئائىلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەهۋالى دېگەندەك ياخشى ئەمەس ئىدى. شۇڭا، بىز بەزىدە دادامنىڭ بۇ ئىشلىرى ئۈچۈن ناراز بولاتتۇق). ئادەتتە جەمئىيەتنىڭ هەرقايسى شەهەرلىرىدىن خىزمەت، تۇرمۇش ئىشى ۋە باشقا ياردەم تەلەپ قىلىش، مەسلىهەت سوراش ئىشلىرى بىلەن ئائىلىمىزگە كېلىدىغانلار كۆپ بولۇپ، ئۆيىمىزدىن ئادەم ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ئۇلارنىڭ تۇرلىسىنىڭ رازىمەنلىك بىلەن ئۇزاپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىمىزدە ئەجەبلىنەتتىم. مەرھۇم ئۆزىنىڭ تۇرمۇشقا بايلىقى، ئاق كۆڭۈللۈكى، يۇمۇرلۇق نەسىهەتلىرى بىلەن ئازار يېگەن كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ئۇمىد ئۇچقۇنلىرىنى چاقنىتاتتى. ئىناق بولمىغان ئەر - خوتۇنلارنى ياراشتۇراتتى، هاجەتمەنلەرگە ياردەم قولىنى سوزاتتى. هازىرقىدەك ئېسىمدە، ئاپەتلىك يىللارنىڭ سوغۇق بىر كۈنى كەچتە دادام ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، ئەتىسى تۈگىلىغان ۋە چارچىغانلىقتىن چىرايى تاتارغان هالدا ئۆيگە قايتىپ كەلدى. بىز ئۇنىڭ نەگە بېرىپ نېمە ئىش قىلغانلىقىنى تېخى بىلمەيتتۇق. ئەمدىلا چايغا ئولتۇراي دېيىشىمىزدە يەنە ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى، قارىساق شۇ سوغۇق قىشتا بىرىنىڭ لايچىلىق ئىشىغا سېلىپتۇ. لايچىلىق تۇگمەندىن كېيىن كۈرەش، پىپەن قىلىشتى، شۇنىڭدىن بىلدۇقكى، ئالدىنقى كۈنى كەچتە دادام بىر زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان سەپداشىنىڭ بالىلىرىنىڭ سوغۇقتا قېلىنالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ئوچاق سېلىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلىنىپتۇ.

دادام ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى، ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىغا قارىماي ھالال ئەمگىكى بىلەن باشقىلارغا خالىسانە يارىدەم قىلغانلىقى بەدىلىگە تىل ـ ھاقارەت ۋە جىسمانىي ئازابقا ئۇچرىشىكەنىدى.

مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا ئىلىم ـ پەنگە ھېرىسمەن ئىدى، ئىلىم ئەھلىلىرىنى سۆيەتتى. ئۆگىنىشتە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويياتتى، ھارماي ـ تالماي ئىزدىنەتتى. ئۇنىڭ ئۇزۇن يىللار-دىن بۇيان سەنئەت ساھەسىدە خەلق ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەت قىلىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ چوڭقۇر ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولالـ غانلىقى، ئۆگىنىشنى قىلچە بوشاشتۇرمىغانلىقى، ئاممىغا چوڭقۇر چۆككەنلىكى، ھارماي ـ تالماي ئىزدىنىپ مول تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى.

مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدا يەنقان بىردىنبىر دۇنياسى مەشھۇر يازغۇچى، شائىر ۋە دراماتورگلارنىڭ ئەسەرلىرى ئىدى. ئۇن يىللىق قالايمىقانچىلىقتا مەرھۇمنىڭ بارلىق قوليازما ۋە كىتابلىرى مۇساددىرە قىلىنىپ يوقالدى.

«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن دادامنىڭ سىياسىي ھاياتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، رەھىمسىز كەسەل ئۇنىڭ سەھنە ھاياتىنى قايتا باشلىشىغا يول قويمىدى. تەشكىلنىڭ قوللىشى بىلەن 1980 ـ يىلى مەملىكەتلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بېيجىڭغا بېرىپ، نۇرغۇن پىشقەدەم سەپداشلىرى ۋە ئۇستازلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ چەكسىز ئىلھام ۋە مەدەت ئالدى. قايتىپ كېلىپ كېسەللىكىگە قارىماي بەزى ئوپېرا ۋە فىلىملارنى ئىشلەشكە قاتناشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىنىڭ خىزمىتىگە قانچىلىك قولايسىزلىقلارنى كەلتۈرۈۋاتقانلىقىغا قارىماي، ئۆزىنىڭ ئۆتەشكۈر تەبىئىتى ۋەزىپىلىرىنى جان دىلى بىلەن ئورۇندىدى. ئۇنىڭ

«قالپاق زاۋۇتى» دېگەن شاڭشىڭدا جياك چىڭنىك ئوبرازىنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندىغانلىقى نۇرغۇن كىشىلەرگە ئوخشاشلا مېنىمۇ چوڭقۇر ھاياجانغا سالغانىدى. بۇ پەقەت ئاددىيلا بىر ئوخشىتىش بولماستىن، بەلكى بىر پىشقەدەم خەلق سەنئەتكارىنىك ھەق - ناھەق ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىلگەن ئاپەتلىك يىللارنىك سەۋەبچىسى بولغان «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»قا بولغان چوڭقۇر نەپرەتلىكىنىك ئىنكاسى ئىدى.

مەرھۇم كەسپىي جەھەتتە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپلا قالماستىن، ئادەتتىكى ئائىلە ئىشلىرىدىمۇ ھەزگە ئۈلگە بولاتتى. يالغانچىلىققا ۋە خۇشامەتكۆيلۈققا جان - جەھلى بىلەن قارشى ئىدى. ئاداۋەت ساقلاشنى ياقتۇرمايتتى. ئالەمدىن ئۆتۈشتىن بۇرۇن ماڭا دائىم نەسىھەت قىلىپ، مەدەنىيەت ئىنقىلابى جەريانىدا ئۆزىگە ئازار بەرگەن بەزى «نادان» ئادەملەرگە نىسبەتەن كۆڭۈلدە ئاداۋەت ساقلاپ ئۆچمەنلىك قىلماسلىقنى تاپىلاپ: بۇ ئىشلارنى ئۇلاردىن كۆرگىلى بولمايدىغانلىقىنى، پەقەت ئۆزىنىڭمۇ شۇ چاغدا سان - ساناقسىز كىشىلەرگە ئوخشاش ھەربىكەتنىك ئوبيېكتى بولغانلىقىدىن كۆرەش - پىپەن قىلىنغانلىقى، بۇلار ئارقىلىقمۇ ئۆزىنىك نۇرغۇنلىغان ئىجابىي تەرىپىنى ئالغانلىقىنى ئېيتقانىدى.

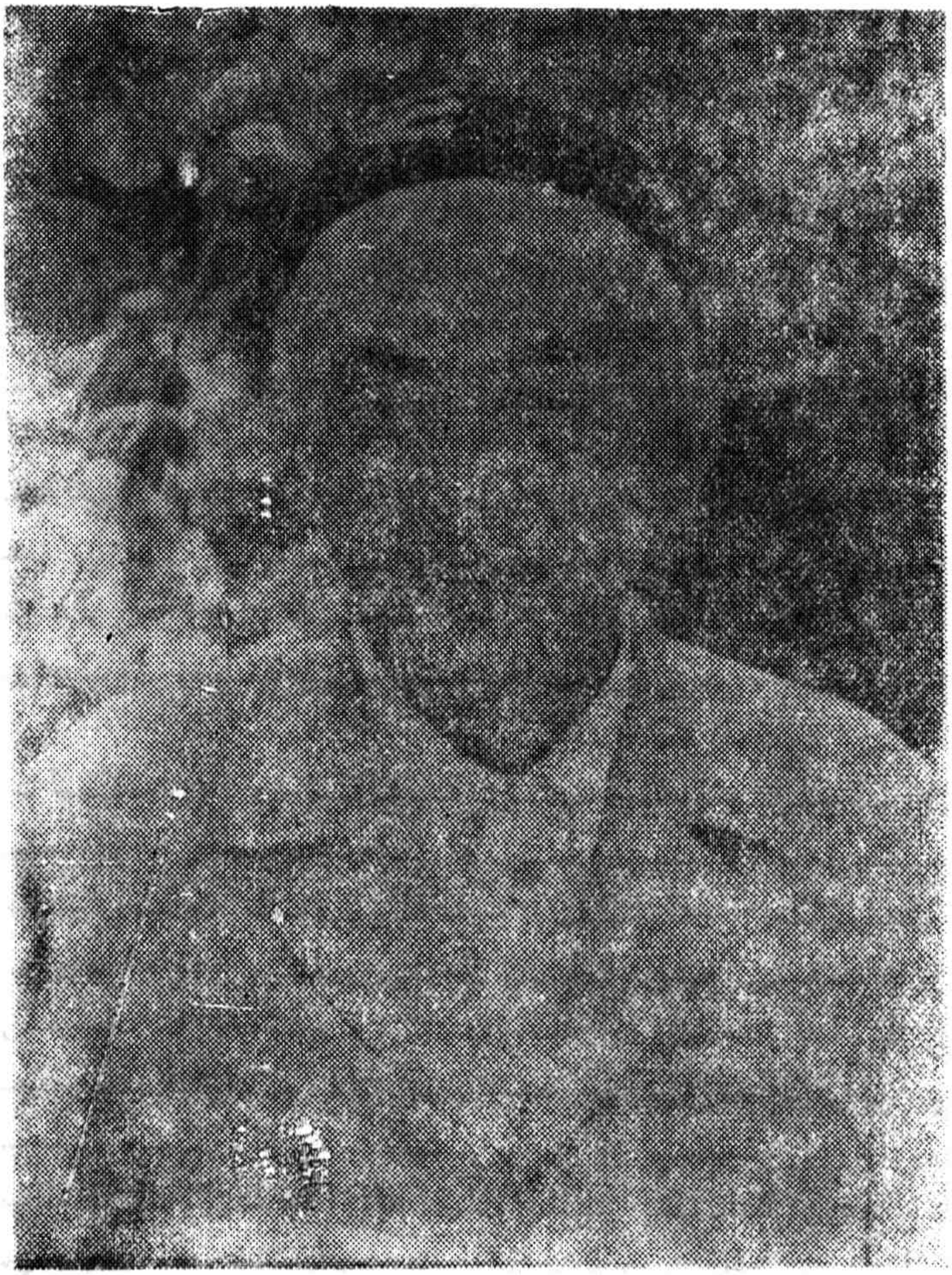
مەرھۇم ھەم دادام، ھەم قەدىرلىك ئۇستازىم. ئۇ مېنىك ئۆۋ سۈپ - يېتىلدۈشۈم ھەمدە خەلقە يارىملىق ئادەم بولۇشۇم ئۈچۈن كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى، ئائىلە يۈكىنىڭ ئېغىرلىقىغا قارىماي خاتىرجەم ئوقۇشۇمغا مەدەت بېرىپ، بىلىم دائىرەمنى كېڭەيتىشىم ئۈچۈن ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بەرگەنىدى.

دادامنىك كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتاتتى. ئۇ ماڭا نەسىھەت قىلىپ ۋاپات بولغاندىن كېيىن تەشكىلگە بولمىغۇر تەلەپلەرنى قويماسلىقىمنى، نەزىر - چىرافلىرىنى

سوۋغات ئالماي ئاددي ئۆتكۈزۈشىمىزنى تاپىلىغانىدى. لېكىن. مەرھۇمنىڭ نامىزىغا كەلگەن ھېسابسىز ئادەملەرنى؛ ناتونۇش كۆزلەردىن تۆكۈلگەن مۇسىبەتلىك ياشلارنى توختاتقىلى بولمىدى! بۇنىڭدىن مەرھۇم دادامنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ يۈرىكىدىن قانچىلىك چوڭقۇر ئورۇن ئالغانلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدىم! مۇشۇ پەرىشتىدەك دادىنىڭ بالىسى بولغانلىقىم بىلەن مەڭگۈ پەخىرلىنىمەن! مەرھۇم دادامنىڭ ۋاپاتى يالغۇز ئائىلىمىز ئۈچۈنلا ئەمەس، سەنئەتخۇمار مىللىتىمىز ئۈچۈن چوڭ بىر يوقىتىش بولدى. دادامنى تولىمۇ سېغىنماقتىمەن! ئۇنىڭ خۇش خۇي ئوبرازى مېنى ھەر قاچان ئۇمىدۋار بولۇشقا، ئۆز مېھنىتىم بەدىلىگە ھالال ياشاشقا ئۈندەيدۇ. قەدىردان دادا، سېنىڭ پۇشتۇڭ بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىلكى، ۋۇجۇدۇمدا نۇرغۇن خىسلەتلىرىڭنى سەزمەكتىمەن. ھاياتلا بولىدىكەنمەن، سەن ھامان مەن بىلەن بىللە ياشايسەن. ئەلۋىدا قەدىرلىك دادا، خاتىرجەم يات. سەن قەلبىمىزدە مەڭگۈ ھايات!

سەن بولغاچ قەلبىمدە مەڭگۈ ھايات،
يېتىم دەپ زارلانماق مەن ئۈچۈن ئۇيات.
بىر ئۆمۈر شەنىگە كەلتۈرمەي نۇقسان،
ياشىسام قىممەتلىك مانا بۇ ھايات!

ئۇنتۇلماس ئادەم

ئۇنتۇلماس ئادەم

(يازغۇچى ۋە تارىخچى مەرھۇم تېيىپجان ھادى ۋاپاتىنىڭ بىر يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن)

تۇرسۇن زېردىن

كىشىلەر بىر شەھەر، بىر مەھەللە، قىسقىسى، بىر كوچىدا ياشاپ تۇرۇقلۇقمۇ بىر - بىرى بىلەن تامامەن تونۇشۇپ كېتىشى ناتايىن. سىرداش ھەمسۆھبەتلەردىن بولۇپ كېتىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەسكەن. مەن غۇلجا شەھىرىدە 30 يىل ياشاپ مۇ بۇ شەھەرنىڭ «شەرق» مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق تېيىپجان ھادى ئاكىنى تونۇمايدىكەنمەن.

1979 - يىلى «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (1 - كىتاب) نى نەشىرگە تەييارلاۋاتقىدا، ئىلى ھارۋىكەشلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى سىكىدۇرۇلگەن «ھارۋىكەش قوشاقلىرى»نىڭ تولىمۇ چولتا بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئەينى يىللىرى غۇلجا ھارۋىكەشلىرى غۇلجا شەھىرىدە ھارۋىسىنى قوشۇپ، قامچىسىنى ئوينىتىپ چۆل - جەزىرە ۋە ھېسابسىز تاغ - داۋانلاردىن ئېشىپ، دەريالارنى كېچىپ غۇلجىدىن شىكىشىكشاغا بېرىپ كېلەتتى. مۇشۇ 2494 كىلومېتر يولنى ئات ھارۋا بىلەن بىر قاتلاپ بېسىش ئاجايىپ جاپا - مۇشەققەتلىك بولسىمۇ بىر مۆجىزە ئىدى. «ھارۋىكەش قوشاقلىرى» ئەنە شۇ مۇشكۈل، ئۇزۇن جەريانىدا ھارۋىكەشلەر تەرىپىدىن توقۇلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھارۋىكەشلىك تۇرمۇشى بەدىئىي ئەكس ئەتتۈرۈلگەنىدى. شۇڭا،

بۇنى چالا - بۇلا رەتلەپلا تۇگىدى قىلغاندا يەرگە قويۇپ ھەيدىمسگەندەك، ئۇرۇق چاچمىغاندەك بولاتتى.
«ھارۋىكەش قوشاقلىرى»نى مۇمكىنقەدەر تولۇقلاشنى نەزەردە تۇتۇپ، ئەينى يىللىرى غۇلجىدىن ئۇرۇمچىگە، ھەتتا شىنخۇا شاغا قەدەر بارغان ھارۋىكەشلەردىن مەشھۇر ئىمامباقى قاتارلىقلارنى ئىزدەپ «ھارۋىكەش قوشاقلىرى» دىن بىلگىنىنى ئېيتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ياشىنىپ قالغىنى ئۈچۈن بەزىلىرى قوشاقلارنى ئۇنتۇپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنە بەزىلىرى بىر نەچچە كۈپلېتتىن ئېيتىپ بېرىپ «ھارۋىكەش قوشاقلىرى»نىڭ قاتارىنى كۆپەيتتى. شۇلارنىڭ بىرى ماڭا: «سەن بۇ قوشاقلارنى ئىزدىمەك بولساڭ «شەرق» مەھەللىسىدىكى تېيىپجان ھادىغا يولۇقۇشنى ئۇنتۇما، ئۇ بىر چاغدا قوشاق يىغىپ يۈرەتتى» دېدى. كۆرۈشمىگەن، سىرداشمىغان ئادەملەرنىڭ تەقى - تۇرقى، مىجەز - خۇلقى، ئىقتىدارى كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا زادى ئەكس ئېتەيدىغۇ، بىرىنچى قېتىم ئۆز ئەجرى بىلەن ئالدىمدا تەرىپلىنىۋاتقان تېيىپجان ھادى ئاكىمۇ مەن ئۈچۈن دەل شۇنداق ئىدى، تېيىپجان ھادى ئاكىنىڭ قىياپىتىنى ئەسلىيەلمىسەممۇ، ئۇنىڭ «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىنىڭ 1948 - يىل 1 - سانىغا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ئائىت «چۈنچۈن سالىۋات» قوشىقىنى رەتلەپ بېرگىنىنى كۆرگەنلىكىمنى دەرھال ئېسىمگە ئالدىم. «ئۇ ئادەم شۇ يىللاردا قوشاق توپلاپ رەتلىگەنىكەن. يەنە خىلمۇ خىل مەزمۇندىكى نۇرغۇن قوشاقلارنى بىلىشى تەبىئىي» دەپ جەزملەشتۇردۇم - دە، 1979 - يىل 3 - ئاي ئىچىدە ئۇنى ئىزدەپ دەپ ئۆيىگە باردىم. زىلۋاغىنا كەلگەن بىر ئايال ئىشىك ئالدىدا چىقىپ، مېنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. مەن بۇ ئوچۇق چىراي ئايالنى «تېيىپجان ئاكىنىڭ ئايالى بولسا كېرەك» دەپ قىياس قىلىپ سورىدىم.

— تېيىپجان ئاكام بارمۇ؟

— بار، ئۆيگە كىرىڭ، — ئايال قازناق ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئۇلۇغ ئاچتى. تېيىپجان ئاكا كۇنگەي تەرەپتىكى دېرىزە تەكچىسىگە ھەر خىل كىتاب، قول يازما، خاتىرە ـ دەپتەرلەرنى ۋەتمىز دەستىلەپ قويۇپ، دېرىزىگە تاقاپ قويۇلغان جوزا ئۈستىدە نېمىنىدۇر يېزىۋاتقانىكەن. ئۇ مېنىڭ سالىمىمنى ئاڭلاپ: «ۋەئەلەيكۇم» دەپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ماڭا قول ئۇزاتتى. مانا بۇ مېنىڭ تېيىپجان ئاكىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم، داستىخان چۆرىسىدە بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، دەسلەپكى گەپلىشىشىم ئىدى. ئۇ مېنىڭ خىزمەت ئورنۇم، ئىسىم ـ فامىلەم ۋە ئەسلى يۇرتۇمنى سىلگەندىن كېيىن:

— ياخشى، سىلەرنىڭ قاش ئوبدان يۇرت، — دېدى جوزا ئۈستىدىكى تاماكىنى ئېلىپ تۇتاشتۇرغاچ، — مەن 1948-يىلى قىشتا قاشقا چىققان. ئەسلىدە قاشنى «قاش بەشيۇزى» دەپ ئاتايدۇ. مەن تۆت يۇزنى شۇ چاغدا سۈرۈشتە قىلغان، يەنە بىرنى ئېنىقلىيالماي قالغانىدىم. قاشلىق ئىكەنسەن، خەۋىرىڭ باردۇر؟

مەن ئۇنىڭدىن سورىماقچى بولغانلىرىمنى قالدۇرۇپ جاۋاب بەردىم.

— قاشنى سىز ئېيتقاندەك «قاش بەشيۇزى» ئاتايدىكەن. چۈنكى، يۇزلۈكلەر تەسىس قىلىنغاندا قاشتا ئاۋاكيۇزى (قاراباغ)، تۇردىيۇزى، سامىيۇزى، بەختىياريۇزى (سېپىل)، سۇلتانشاھيۇزىدىن ئىبارەت بەش يۇزلۈك قۇرۇلغانىكەن. مەن ئاۋاكيۇزلۈك بولىمەن.

— يۇقىرىقى تۆت يۇزى خاتىرەمدە بارئىدى، — تېيىپجان ئاكا دېرىزە ئۈستىدىكى خاتىرە دەپتەرلىرىدىن بىرنى ئېلىپ «سۇلتانشاھيۇزى» دەپ يازدى. ئاندىن:

— مانا ئەمدى قاش بەشيۇزىنىڭ نامى تولۇق بولدى، —

دەپ كۈلدى، ــ يەر - جاي، ئادەم، دەل - دەرەخ، گۈل گىياھلارنىڭ ئىسمىنى ۋە جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكىنى ئەينەن يېزىپ قويۇش كېرەك. تەسەۋۋۇرغا تايىنىپ بىر نەرسە يېزىشقا بولمايدۇ. يازغىنىڭ توغرا بولسا ياخشى، خاتا بولسا، كىشىلەردە ناتوغرا ئۇقۇم پەيدا قىلىپ، ئىشنى بۇزۇپ قويمەسەن.

مەن ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن ھەر قانداق ئىشقا تولىمۇ ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. كېيىن مەن تېيىپجان ئاكىنىڭ ئاشۇ خاتىرىسىدىكى مەلۇماتلارنى ئۇنىڭ «ئىلى تارىخىدىن ئىزلار» دېگەن ماقالىسىدە ئەينەن كۆردۇم.

بىزنىڭ پارىكىمىز ئۇزۇن داۋام قىلدى. داستىخان يېغىلىپ، دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن كېلىش مەقسىتىمنى ئېيتتىم.

ــ ئۇلۇق ئىشقا تۇتۇش قىپسەن. خەلق ئىغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى يىغىۋالمىسا بولمايدۇ. بىلىدىغانلار قېرىپ كەتتى، كۆپى كېتىۋاتىدۇ. كەتكەنلەر بىللە ئېلىپ كېتىدۇ، تاشلاپ كېتىدىغان ئۆي ۋاقا، كىيىم - كېچەك ئەمەس - تە. ئىلگىرى ئىلىدا ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ئىغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى يىغىشقا ئەھمىيەت بېرىلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە تاشلاپ قويۇلدى. شۇ مىراسلارنى قانچىلىك تېز، ئۇمۇم يۈزلۈك يىغىۋالسا شۇنچە ياخشى. يەنە ساقلاپ تۇرۇشقا بولمايدۇ. قېنى خاتىرەڭنى ئال، ساڭا لازىم قوشاقلاردىن بىلگىنىمنى ئېيتىپ بېرەي:

.....

مەلىكە چېرىك چىقسا
يۈگرۈپ چىقتىم تالاغا.
ھارۋىسەش بولۇپ قېلىپ
خۇيمۇ قالدىم بالاغا.

شىڭشىڭشاغا بارمايلا،
يولدا ئۆلدى ئاتلىرىم.
ئايىغىمغا تاش پاتتى،
كۆككە يەتتى ئاھلىرىم.

.....

تېيىپجان ئاكا شۇ كۈنىلا «ھارۋىكەش قوشاقلىرى»دىن بىر نەچچە كۈپلېت ئېيتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن «ھارۋىكەش قوشاقلىرى» بىر قەدەر تولۇقلىنىپ «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (1 ـ كىتاب) غا كىرگۈزۈلدى.

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن تېيىپجان ئاكا بىلەن كونا تونۇشلاردەك بولۇپ كەتتۇق. باردى ـ كەلدىمز قويۇقلاشتى. ئەدەبىيات، تارىخ ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشىمىزدا يۈز بەرگەن بەزى ۋەقەلەرگە دۇچ كەلگەندە، ئۇنى ئىزدەپ بېرىپ قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب ئالىدىغان بولۇپ قالدۇق. بىز ئۇنىڭ ئالدىغا بارساق قىلىۋاتقان ئىشىنى، يېزىۋاتقان ئەسىرىنى تاشلاپ قويۇپ بىزنى رازى قىلىپ يولغا سېلىشقا تىرىشاتتى. قانچىلىك ۋاقىت كېتىشى بىلەن ھېسابلاشمايتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ئەدەبىيات، تارىخ مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى، مىللەتنىڭ تارىخى ئىدى. ئۇ بۇ ساھەدە قانچىلىك كۆپ كىشىلەر، نۇرغۇنلىغان ئىقتىدارلىق يازغۇچى، شائىرلار، تارىخچىلار يېتىشىپ چىقسا شۇنچە خۇشال بولاتتى.

بىر قېتىم تېيىپجان ئاكىنىڭ ئۆيىگە بارغىنىمدا، ئۇ، «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلىنىڭ يېڭى سانىنى ئوقۇپ ئولتۇرغانىكەن. ئىشىكتىن كىرىشىمگىلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاستىدىكى كۆرپىنى ئۆيىنىڭ تۆرىگە تارتىپ:

— قېنى يۇقىرى ئۆت، سالامەت تۇردۇڭمۇ؟ — دەپ ئاماڭلاشتى. ئاندىن مەن بىلەن يانمۇيان ئولتۇردى. نىمىشقىدۇر، بۇگۈن ئۇنىڭ ئۇزايىدىن بىر خىل خۇشاللىق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. بۇنىڭ تېگىگە يەتكۈچە، قولىدىكى «ئىلى دەرياسى»

ژۇرنىلىنى ماڭا كۆرسىتىپ تۇرۇپ، پارىڭنى باشلىدى:

— بۇ ژۇرنالدىكى ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چىقتىم، كۆپ ھۇزۇر ئالدىم. خېلى سەۋىيىلىك ھېكايە، شېئىرلار بېرىلىپتۇ. يېڭى ئاپتورلارمۇ بار ئىكەن. مۇشۇنداق بولسا نېمە دېگەن ئوبدان ـ ھە! ئۆستەكلەرنىڭ مەنبەسى دەريا، دەريا بولمىسا ئۆستەكمۇ قاغجىراپ قالىدۇ. زىرائەتلەر، دەل ـ دەرەخلەر، گۈل ـ گىياھلار ئاينىيالماي قالىدۇ. بۇ ژۇرنال ئىلىدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر، تارىخچىلارنىڭ مەنبەسى بوپ قاپتۇ. مۇشۇنداق بىر مەنبە ۋە يېتەكچى ئورۇن بولمىسا، پېشقەدەملەرنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، قولىغا ئەمدىلەتىن قەلەم ئالغان ياشلارنى ئىزچىل يېتەكلىگىلى، تەرغىا ئىزغا سالغىلى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىقتىدار ئىگىلىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ. مەن بۇنىڭدىن بەك خۇرسەن بولدۇم، — دېدى.

مەن دېمەكچى بولغىنىمنى قويۇپ گېپىمنى باشقا تەرەپكە بۇرىدىم:

— سىز، ياشلار يېتىشىپ قاپتۇ، ئەمدى مەن زىممەمگە يۈك ئالمىسامۇ، قەلەمنى تاشلاپ، بىر نېمىنى بىلەلمەي كەلگەن ياشلارغا بىلدۈرۈپ، ئارامخۇدا ئولتۇرسامۇ بولىدۇ دەمسىز، سىزنىڭ ھېلىتىن بۇ كوچىغا كىرىۋېلىشىڭىزغا بولمايدىغۇ دەيمەن.

— مەن قولۇمغا قەلەم ئالغىلى 50 يىلغا يېقىن بولدى. ياخشى كۈنلەردە كۆپرەك يازدىم. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەك ۋەھىمىلىك يىللاردا «ئەكسىلئىنقىلابچى» قىلىپ قويۇلغان، كالتەكچىلەر تەرىپىدىن چىشلىرىم ئۇرۇپ تۆكۈۋېتىلگەن كۈنلەردىمۇ يازماي تۇرمىدىم. ماتېرىيال يىغىشنى توختىتىپ قويمىدىم، — دەپ بىر ـ بىرىگە چېتىپ ياسالغان سەدەپ چىشلىرىنى ئېغىزىدىن ئېلىپ كۆرسەتتى.

يۇرىكىم تىلىم ـ تىلىم بۇلغاندەك بىلىندى، كۆزلىرىمدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلدى. شۇ چاغدا كۆز ئالدىمدىن 50 تەن هالقىپ 60 نىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان تېيىپجان غايىب بولۇپ، 70 — 80 ياشلار چامىسىدىكى كومىسسىپ قالغان تېيىپجان پەيدا بولدى.

— ياش تۆكمە. بۇ جەمئىيەت، بۇ تۇرمۇش. يازغۇچى، شائىرلار تۇرمۇشنىڭ لەززىتىنىمۇ، ئاچچىقىنىمۇ تېتىپ بېقىشى كېرەك. مانا ئەمدى مەن چىشى ئۇرۇپ تۆكۈۋېتىلگەن بىر كىشىنى يازماق بولسام، تازا كېلىشتۇرۇپ يازالايمەن. نېمىشقا دېسەڭ، ئېغىزىڭغا كالتەك تېگىپ، چىشلار يەرگە چۈشۈپ، شۇرقىراپ ئاققان قاننىڭ يۈز ـ كۆزۈڭنى، يەرنى بۇلغىغان چاغدىكى هالەتنى بىلمەنغۇ!...

— يېزىپ تۇرسىڭىز ياخشى ئەمەسمۇ؟ سىزدە يىغقان ماتېرىيال تولا. ئاڭلىغان، كۆرگەنلىرىڭىز مول. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇرمۇشقا پىششىق، يېزىپ قويغانلىرىڭىزمۇ باردۇر؟

— هەي، يازغانلىرىمنىڭ تولىسى تالان ـ تاراج قىلىنىدى. جىنايەت دەلىلى قىلىنىپ كۆيدۈرۈلدى، — دېدى ـ ده، بېشىنى چاپقاپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشكاپىدىن سېرىق قەغەز بىلەن تاشلانغان 150 ئورىگىنال چامىسىدىكى بىر دەپتەرنى ئېلىپ كېلىپ، — مانا بۇ مېنىڭ «گۈلەمخان» ناملىق هېكايەم. تىڭشاپ تۇر، بىرىنچى قىسمىنى ئوقۇپ بېرەي، — دەپ هېكايىنى باشلىدى.

ئۇنىڭ بىرىنچى قىسمىغا «تۇۋۇق ساقلاش» دەپ سەرلەۋھە قويۇلغانىكەن. ماڭا بۇ سەرلەۋھەمۇ ئاجايىپ يېڭى تۇيۇلدى.

«تۇۋۇق ساقلاش» ئۇيغۇرلار ئىچىدە يار ـ بۇرادەرلەر ئارا ئويىنىلىدىغان بىر خىل ئويۇن ئىدى. هېكايىدە بولسا، ئۇ ئەمدىلا ياش ـ قورامىغا يېتىۋاتقان

گۈلەيخان بىلەن باقىنىڭ باھار يالپۇزىدەك بىخلىنىۋاتقان تۇرمۇشىغا كۆچۈرۈلگەنىدى. يازغۇچى بۇ يەردە ھەر قاچان، ھەر جايدا ھەر قانداق شارائىتتا تۇۋۇقىنى يېنىدا ئېلىپ يۈرۈشنى ئۇنتۇمايدىغانلاردەك، بۇ ئىككى ياشنى بىر - بىرىنى زادىلا ئۇنتۇمايدىغان قىلىپ باغلاشنى ئويلىغان بولسا كېرەك. تېيىپجان ئاكا بىر نەچچە ۋاراق ئوقۇپ ھېكايىنىڭ بىرىنچى قىسمىنى ئاخىرلاشتۇردى. «ياخشى ئات تاي چېغىدىلا مەلۇم» بولغىنىدەك بۇ ئەسەر ماكا باشلىنىشى بىلەنلا تولىمۇ ياخشى تۇيۇلدى. مەن بۇ ئەسەر ئېلان قىلىنسا، كىشىلەر يۈرىكى چىلاشقۇدەك بەدىئىي زوق ئالىدىكەن، دەپ ئويلىدىم. بىراق، يۈزمۇ يۈز تۇرغاندا ئەسەرنى ماختاشنى مۇناسىپ كۆرمەي، گەپنى ئەسەرنىڭ ھەجمىگە يۆتكەپ:

— بۇ ئەسىرىگىز ھېكايىدىن ھالقىپ كەتكەندەك تۇرىدۇ، — دېدىم.

— ۋايتاڭ، ھېكايە بولامدۇ، پوۋېست بولامدۇ بىلمەيمەن، مەنغۇ ھېكايە ئاتاپ قويدۇم.

— ئەمدى بۇ ئەسىرىگىزنىڭ ئانچە - مۇنچە قانات - قۇيرۇقىنى ياساپ، ئۇچۇم قىلىسىگىز بولىدىكەن. ھازىر مۇشۇنداق يىرىك ئەسەرلەر كەم.

— ياق، بۇ كۆڭلۈمگە تازا ياقماي تۇرىدۇ. يەنە بىر قۇر ئىشلىگۈم بار. شۇ چاغدا دەڭسەپ كۆرەرمەن، — دېدى تېيىپجان ئاكا.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا تېيىپجان ئاكىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باتۇر ئوغلانى سادىر پالۋان توغرىسىدا يازغان «پالۋان كەلدى» ھېكايىسى «ئىلى دەريا سى» ژۇرنىلىنىڭ 1980 - يىل 2 - سانىدا ئېلان قىلىندى. بۇ ھېكايە كىتابخانلارنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا، يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى. «تارىم» ژۇرنىلىغا كۆچۈرۈپ بېسىلدى. يولداش تۇرغان شاۋۇدۇن تەرىپىدىن رادىئو

دامىسىغا ئۆزگەرتىپ ئىشلەندى. ئاپتونوم رايون بويىچە مۇ-
نەۋۋەر ئەسەر بولۇپ باھالاندى. 9 - سىنىپ ئەدەبىيات دەرس-
لىكىگە كىرگۈزۈلۈپ، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئوقۇشلۇقىغا ئايلاندى.
شۇنىڭدىن كېيىن تېيىپجان ئاكىنىڭ تارىخىي تېمىدا يازغان
«باتۇر كەلدى»، «چورۇق ھېكىم»، «چىن مودەن» قاتارلىق بىر
نەچچە پارچە ھېكايىسى، «غۇلجا ئاتالغۇسى ۋە غۇلجا شەھىرى
توغرىسىدا»، «ئىلى تارىخىدىن ئىزلار» قاتارلىق بىر نەچچە
تارىخىي ۋە ئىلمىي ماقالىسى ئاپتونوم رايونىمىزدا چىقىدىغان
ھەرقايسى گېزىت - ژۇرناللاردا ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىن-
دى، كەڭ ئۇيغۇر جامائىچىلىكىگە تونۇشتۇرۇلدى. شۇ قاتاردا
تېيىپجان ھادى ئاكىمۇ يازغۇچى، شائىرلار، ھەتتا كەڭ كىتاب
خانلار ئارىسىدا بىر ئىقتىدارلىق يازغۇچى سۈپىتىدە ھۆرمەتلە-
نىدىغان، تىلغا ئېلىنىدىغان بولدى.

تېيىپجان ئاكا بىر تارىخچى سۈپىتىدە 1984 - يىلى بېيە-
جىڭدا ئېچىلغان تارىخ مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىپ كەلدى.
يوقلاپ، ھال سوراپ قويۇش نىيىتىدە ئۆيىگە بارىدىم. ئۇ
يەنىلا ھېلىقى دېرىزىگە تاقاپ قويۇلغان جوزا تۈۋىدە بىر كە-
تابنى ۋاراقلاپ ئولتۇرۇپتۇ. جوزا ئۈستىدە ئون نەچچە پارچە
خەنزۇچە كىتاب يېيىقلىق تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ چۈچۈك گەپ-
سۆزلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئەتەي:

— ھە تېيىپجان ئاكا، بېيجىڭغا بىر بېرىپلا خەنزۇچە كە-
تابلارنى ئېلىپ كېلىپ ئۆگىنىشكە كىرىشىپسىز - دە؟ — دېدىم.

— مەن تەمەچ تېرىپ يۈرگەن ئادەم، بارغانلا يېرىمدە
تېرىپ - تۆشەپ، سىزىپ - يېزىپ يۈرىدىغىنىمنى بىلمىسەڭلار؟
— سىز تەمەچ تەرمەيسىز، ئاكا، ئالتۇن تېرىيسىز،
ئالتۇن.

— ئالتۇن دېسەڭ مۇشۇ جوزا ئۈستىدىكىلەرنى دېگىن.
پەينى كەلگەندە بۇلارنى ئالتۇن بېرىپمۇ ئېلىپ بولمايدۇ جۇمۇ!

— ئۇنداقتا تولىمۇ خاسىيەتلىك ئىش قىپسىز، ئەكسىلىگا قولىگىمزدەكىنى، خەنزۇچە بىلمىسەممۇ ياخشى كۆزۈم بىلەن بىر كۆرۈپ باقاي.

تېيىپجان ئاكا قولىدىكى كىتابىنى ماڭا سۇنۇپ تۇرۇپ:

— بۇ كىتابلار — «چىلىك ئوردىسىنىڭ ھەقىقىي خاتىرىلىرى» ئىكەن. بۇنىڭدا بىزنىڭ شىنجاڭغا، يۇرتىمىز ئىلىغا ئائىت بىز بىلمەيدىغان ناھايىتى قىممەتلىك ماتېرىياللار بار ئىكەن، — دېدى. كىتابنىڭ بەزى ۋاراقلىرىدىكى «ئىلى» دېگەن ئىككى خەنزۇچە خەتنىڭ ئاستىغا سىزىپ قويۇلغانىدى.

— سىز بۇنىڭدىن تەرجىمە قىلدۇرۇپ پايدىلانماقچىمۇ؟

— شۇنداق قىلىمەن. بىزنىڭ بەزى كالتە پەملىرىمىز رىۋايەتلەرگە، كىشىلەردىن ئاڭلىۋالغان بىر نېمىلەرگە، ھەتتا ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا تايىنىپ ئۇنى - بۇنى قىلىۋاتىدۇ. بۇ يامان ئادەت، زادىلا تاش باسالمايدۇ. مەن مەيلى ئەدەبىي ئەسەر يازاي، مەيلى ماقالە يازاي مۇشۇنداق يازما تارىخىي ئاساسلارغا يۆلىنىمەن. ئۇنداق قىلمىسام يەنىلىپ چۈشمەيمەنمۇ!

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنى قېزىش، سۈرۈشتە قىلىش جەريانىدا «يۈسۈپنامە» ناملىق بىر قول يازما داستان قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. داستان ناھايىتى ياخشى ساقلانغان، ھەجىم جەھەتتىمۇ يۈسۈپ ھەققىدە يېزىلغان داستان ۋە خەلق داستانلىرىدىن كۆپ چوڭ ئىدى. داستاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى بېتىگە ئاپتور ئۆز قەلىمى بىلەن: «تارىخقە 1302 - (مىلادى 1884 — 1885) يىلى — توخۇ يىلى تۆتىنچى ئاي بارات ئاي ئىدى. بارات ئاينىڭ ئونى ناماز دىگەر ۋاقتىدا پۈتۈلۈپ تامام بولغان، موللا ئىلى. ئاتمىش سەككىز ياشىمدا پۈتكەن «يۈسۈپنامە»» دەپ يېزىپ قويغانىكەن. مەن خېلى ئىلگىرى «ئىلىدا موللا ئىلى ئىسىملىك بىر شائىر ئادەم ئۆتكەن. ئۇ موللا بىلال بىننى موللا يۈسۈپ بىلەن زامانداش ئىدى» دېگەننى ئاڭلىغانىدىم. «يۈسۈپنامە»نىڭ ئاخىرىدە

كى ئېنىق مەلۇماتنى كۆرگەندىن كېيىن بۇ داستان دەل ئاشۇ شائىر موللا ئېلىنىڭ بولۇشى مۇمكىن، دەپ قىياس قىلىپ، نەشىرگە تەييارلاپ 1986 - يىل 3 - ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىغا سۇندۇم. نەشرىياتنىڭ «بۇلاق» مەجمۇئەسىدىكى يولداشلار داستانىنى كۆرگەندىن كېيىن 1987 - يىل 1 - ئايدا «سىز تەييارلىغان «يۈسۈپنامە» داستانىنى 1987 - يىللىق تېما- تىك پىلانغا كىرگۈزدۇق. دەرھال ئاپتور موللا ئېلىنىڭ تەرجى- مىھالىنى يېزىپ ئەۋەتىپ بېرىڭ» دەپ خەت يازدى. خەت بېشىمنى قاتۇردى. چۈنكى، كاللامدا «ئىلىدا موللا ئېلى ئىسىم- لىك بىر شائىر ئۆتكەن» دېگەن بىلەن «يۈسۈپنامە»نىڭ ئاخى- رىدىكى مەلۇماتتىن باشقا موللا ئېلى ھەققىدە ھېچنېمە يوق ئىدى. نەشرىياتتىكى يولداشلارنىڭ سەممىي تىلىكىنى يەرده قويغۇم كەلمىدى. موللا ئېلىنىڭ تەرجىمھالىنى يېزىش ئۈچۈن ئىزدەندىم. قولۇمدا بار ماتېرىياللارنى بىر - بىرلەپ كۆرۈپ چىقتىم. موللا ئېلىغا دائىر بىرەر دېتال ئۇچرىتالمىدىم. ئاندىن غۇلجا شەھىرىدە ھەممىدىن خەۋەردار ئاتالغان پېشقەدەملەردىن سۈرۈشتە قىلدىم. ئۇلار تەمىنلىگەن يېڭ ئۇچى بويىچە ئىزدەن- گەنلىرىم ئوخشاشلا نەتىجىسىز بولۇپ چىقتى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ توغرىدا يەنە مەن ئاۋارە قىلىشنى ئويلىمى- غان «ھايات تارىخ» — تېپىپچان ئاكىغا مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كەلدى. ئۇنى ئىزدەپ باردىم. ئۇ شۇنچە پايپېھتەك بولغانلىقىمنى ئاڭلاپ، كۈلۈپ كەتتى. ئاندىن:

— ئاۋۇ كۈنى دەپتىرىمنى كۆرۈپ، تولىمۇ ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا ۋاقىت سەرپ قىلىدىكەنسىز، دېگەنىدىڭ. مەن بۇلارنى ئۆزۈم پايدىلىنىش ئۈچۈنلا يىغمايمەن. ساڭا ئوخشاش- لارنىڭ، ئەگ مۇھىمى بىزدىن كېيىنكىلەرنىڭ پايدىلىنىشى ئۈ- چۈن يىغىمەن، — دېدى. مەن ئۇ كۈنى تېپىپچان ئاكىنىڭ «ئىلىدا ئۆتكەن شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ تەرجىمھالى» دېگەن خاتىرىسىنى كۆرگەنىدىم. بۈنى تېپىپچان ئاكىنىڭ نەزەرى

بىلەن ئەمەس، ئۆز نەزەر دائىرەم بويىچە «بۇنىڭ نېمىگە پايدىسى بار، ئۇششاق ئىشلارغۇ» دېگەنىدىم. ئۇ يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ــ سېنىڭ نېيىتىڭ توغرا، چۈشىنىشلىك. بىراقتا ئۇششاق ئىشلارغىمۇ كۆز قىرىڭنى سالمىساڭ بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇششاق ئىشلار ئىچىدىنمۇ چوڭ ئىشلار چىقىپ قالىدىغۇ؟ ئانچە ـ مۇنچە يازمەن دېگەنلەر ھەر قانداق ئىشقا ئەستايىدىل مۇئامىلە بولۇشى كېرەك، ــ دېدى ـ دە، ئىشكاپنى ئاختۇرۇپ بىر قول يازمىنى ئېلىپ كېلىپ، ــ بىز ئۇيغۇرلاردا ئىسمى، ھەتتا ئىسىم ـ فامىلىسى ئوخشاپ كېتىدىغانلار تولا. غۇلجىدا موللا ئېلى ئىسمىلىك كىشىدىن ئۇچى ئۆتكەن. ئۇلارنىڭ ئىككىسى چالا موللا، بىرى كەمكۇتىسى يوق موللا، شائىر. سەن ئۇ ئادەمنىڭ «يۇسۇپنامە» داستانىنى ماڭا كۆرسەتكەندە تەرجىمھالىنى ئوبدانراق پىزىش كېرەك، دېگەنىدىم. ئېسىڭدىن چىققان ئوخشايدۇ. نەشرىيات ھەيدەكچىلىك قىلمىسا، تاشلاپ قويىدىكەنسەن ـ دە، ــ دېدى.

شۇ ھامان يۈزۈم ھۆپپىدە ئوت ئېلىپ، نېمە دېيىشىمنى ئۇقالماي قالدىم. ئۇ قولىدىكى قول يازمىنى ۋاراقلاپ 128 ـ بەتتىنى ئېچىپ ئوقۇدى:

«موللا ئېلى ئاخۇنلۇق نەچچە يىل مۇددەرس بولۇپ دەرس ئۆتتىلەر، كۆپ شاگىرتلارى بولدى. ئىلىم مۇتۇن①، ئىلىم پۇتۇن②، ئىلىم فروغ③ ئۇسۇللاردا ئەئىلەم، روزىگار، دەرسكوي ۋە خۇداكوي، ئاخىرەت ئەندىشىلىك كىشى ئىدى. ئىلىدىن چىقىپ تالغىرغا④ بېرىپ، نەچچە يىل ئولتۇرۇپ ئاندىن يەركەنتكە⑤ كېلىپ بىرنەچچە يىل تۇرۇپ، ئاندىن ۋاپات بولدىلەر، ئەسلى يۇرتى قاش مەۋزە⑥ ئىكەنلەر».

---

① ئىلىم مۇتۇن ــ سەرھى ئىلمى. ② ئىلىم پۇتۇن ــ ئوم مۇم ئىلىم. ③ ئىلىم فروغ ــ شاخچە، ئىلىم شاخچىسى، بۆلىكى. ④ تالغىر، يەركەنت ــ يەر ئىسمى. ⑥ مەۋزە ــ تۇرغان ئورۇن، دائىرە، تەرەپ.

تېيىپجان ئاكا قولىدىكى قول‌يازمىنى قاتلاپ قويۇپ سۆزلىدى:

— مانا بۇ سەن ئىزدىگەن موللا ئېلى. بۇ پاكىت، ئۆزۈڭ تاپقان «يۈسۈپنامە» داستانىدىكى يىلنامىنى بۇنىڭغا قوشساڭ موللا ئېلىنىڭ تەرجىمھالى چىقىدىغۇ. موللا ئېلى ئەينى يىللىرى قورغاس مازاردا مۇددەرىس بولغان، شۇ چاغدىكى شاگىرتلىرىنىڭ بىرى — ئابدۇمۇتائالى خەلپەم ئىدى. خەلپەمدە ساقلىنىپ قالغان موللا ئېلىنىڭ شېئىرلىرىمۇ بار، — دېدى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ھاردۇقۇم چىقىپ قالغاندەك، ئۆزۈمنى ئاجايىپ يېنىك ھېس قىلدىم. تېيىپجان ئاكا قول يازمىنى يەنە قولىغا ئېلىپ:

— بۇ ياقۇپئاخۇن كىچىك (قۇتلۇقيار ئاخۇن) تەرىپىدىن 1912 - يىلى يېزىپ قالدۇرۇلغان «ئىلىدا تەسەۋۋۇپنىڭ پەيدا بولۇشى» ناملىق رىسالە، — دەپ مېنى شائىر موللا ئېلى توغرىسىدىكى يۇقىرىقى دەلىلنى نەدىن ئالغانلىقىمنى ئىزاھلاپ قويۇشقا ئۇندىدى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە گېزىتكە بەرمەك بولغان بىر سۈرەتنى تۇتۇپ ئولتۇراتتىم. تېيىپجان ئاكا بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭغا سالام بېرىپ ئورۇن بوشاتتىم. تېيىپجان ئاكا قولۇمدىكى سۈرەتنى كۆرۈپ:

— ۋۇي، بۇ «بىلىم يۇرتى»نىڭ سۈرىتىغۇ؟ بۇ مەكتەپ 1937 - يىلى سېلىنغانىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە بۇ مەكتەپنى ئالىي مەكتەپكە ئۆزگەرتمەك بولۇپ نامىنى ئىلگىرىكى «گىمنازىيە»دىن بىلىم يۇرتىغا ئۆزگەرتكەن. بۇ چاغدا مەكتەپتە كەسپىي سىنىپلار ئېچىلغانىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ۋاپات بولغاندىن كېيىن «بىلىم يۇرتىنىڭ نامى ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىش

تۇرۇش بىلىم يۇرتىغا ئۆزگەرتىلدى. ھازىرقى 8 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئورنىدا ئىدى.

— مۇشۇ سۇرەتنى گېزىتكە بەرمەك بولدۇق، — دەپ تېيىپجان ئاكىنىڭ سۆزىنى بۆلدۈم.

— ياخشى بوپتۇ. بۇ مەكتەپ ئىلىدا زىيالىيلارنى يېتىشتۈرۈشتە مۇھىم رول ئويناپتۇ. مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتىدا مائارىپ ئەڭ مۇھىم تەرەپ. مائارىپ راۋاج تاپمىسا مىللەت گۈللىنەلمەيدۇ. ھازىر ئىلگىرى مائارىپقا تۆھپە قوشقان مائارىپچىلار، مائارىپقا ھەممە تەئەللۇقاتىنى ئاتىغان ئايخان ئانىدەك مەرىپەتپەرۋەرلەر گېزىت - ژۇرناللاردا تونۇشتۇرۇلمايۋاتىدۇ، — دېۋىدى، بۆلۈمدىكىلەرنىڭ بىرى تېيىپجان ئاكىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ:

— توغرا دەيسىز. ئىلگىرى غۇلجىدىكى نۇرغۇن مەكتەپلەرنى شەخسلەر سالدۇرغان، دەپ ئاڭلىدۇق. بۇ ئىش تەشۋىق قىلىنسا ئاممىنى قوزغاپ، ئاممىنىڭ مەبلىغىنى جۇغلاپ مەكتەپ سېلىشقا، مەكتەپلەرنىڭ كەم - كۈتىلىرىنى غەملەشكە بولاتتى، — دېدى.

— ئىلگىرىكىلەرنىڭ مائارىپقا سالغان مەبلىغى زور، سىڭدۇرگەن ئەجرى كۆپ ئىدى، — دېدى تېيىپجان ئاكا ئۆتكەنكەلەرنى ئەسلەپ، — سىلەرنىڭ ئېسىڭلارغا سېلىپ قوياي، غۇلجىدىكى «روشەن» مەكتەپنى غەنى ھاجىمكەش، «ئۈمىد» مەكتەپنى ھۆسەيىنبەگ يۇنۇس، «شەرق» مەكتەپنى سېيتھۇالدى باي، «مۇرات» مەكتەپنى ئىبراھىم كېمىچى، «تالىبە» مەكتەپنى ئاۋاكرى ھاجىم، «ئايدۆڭ» مەكتەپنى جۇماخۇن ھاجىم، «ئاغز» مەكتەپنى مەتقۇۋانھاجىم، ئىسمىناخۇن، «شەھەر ئىچى» مەكتەپنى بەشىرھاجىم، «ئىلى» مەكتەپنى ماتۇتھاجىم، «يارىدەم» مەكتەپنى «يارىدەم» شىركىتى، قازانچى مەكتەپنى ئايخان ئانا، ئۆزبېك مەكتەپنى ئۆزبېك ئۇيۇشمىسى قاتارلىق مەرىپەتپەرۋەر زاتلار

ۋە ئورۇنلار سالدۇرغان. بۇ مەكتەپلەرنىڭ بەزىلىرىدە ھازىرغا قەدەر باللىرىمىز ئوقۇپ، بىلىم ئېلىپ كەلمەكتە. ھازىر پۇل يىغىپ مەكتەپ سېلىشقا بولامدۇ؟ مېنىڭچە بولىدۇ. گەپ بىزنىڭ تەشەببۇسكارلىقىمىزنىڭ كەملىكىدە. بىز ھەر ئىشتا تەشەببۇسكار بولساق بولىدۇ.

شۇنىڭدىن سەل كېيىن گېزىتىمىزدە ئىلگىرىكى ئۇلۇگلەر بىلەن ھازىر بېيىپ مەكتەپلەرگە يارەدەم بەرگەنلەر تەشۋىق قىلىنىدى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ جايلاردا نەچچە مىڭ يۈەن پۇلنى مەكتەپكە تەقدىم قىلغانلار، نەچچە ئون مىڭ يۈەن پۇل خەجلەپ يېڭىدىن مەكتەپ سالغانلار، تۇرپانيۇزىلىك ئابدۇرېھىمغا ئوخشاش مەكتەپ سېلىش يولىدا پۇل ۋە جېنىنى پىدا قىلغان پىداكارلار بارلىققا كەلدى.

تېيىپجان ئاكا 1940 - يىلى قولىغا قەلەم ئالغان، تۇنجى ھېكايىسى «يېتىم بالىنىڭ تۇسالغۇ» «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1941 - يىل 20 - دېكابىر سانىدا ئېلان قىلىنغانىكەن. بۇنىڭغا ئاز كەم يېرىم ئەسىر بولۇپتۇ. گەرچە مېنىڭ يېرىم ئەسىر ۋاقتىنى ئەدەبىيات ۋە تارىخ ئىشلىرىمىزغا بەخش ئەتكەن تېيىپجان ئاكا بىلەن تونۇشۇپ مىسرداشقان ۋاقتىم بىر ئەر ئۆمرىگە نىسبەتەن بەك قىسقا بولسىمۇ، ئۇ مەندە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇرغانىدى. ئۇ دەريا-دەك كەڭ قورساق ئىدى. ئۆز بىلىمىنى باشقىلارغا يۇقتۇرۇش، سىڭدۇرۇش بىلەن خۇشال ئىدى. نادانلىقتىن، بىلىمسىزلىكتىن قايغۇراتتى. ئۇ ئۆزى ئىزدىنىش، ئۆگىنىش يولىدا ھەر قانچە جاپا چېكىشتىن باش تارتمايتتى، قول ئۇچىدا ئىش قىلمايتتى.

تېيىپجان ئاكا، كېيىنكى كۈنلەردە قان بېسىمى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالدى. كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلاشتى. شۇنداق چاغلاردىمۇ ئۇنىڭ تاماكىنى ئۈزمەي چېكىپ، جوزا تۇۋىدە پۈكۈلۈپ ئولتۇرۇپ يېزىۋاتقانلىقىنى، ماتېرىيال كۆ-

رۇۋاتقانلىقىنى تالاي قېتىم چېلىقتۇرغانىدىم. بۇنداق روھ، بۇنداق غەيرەت، بۇنداق پەزىلەت شۇ ياشتىكى كىشىلەردىلا ئەمەس، ياشلاردىمۇ كەم ئۇچرايدۇ.

مەرھۇم تېيىپجان ئاكا 1989 - يىل 24 - مارتتا 66 يېشىدا ئارىمىزدىن كەتتى. مانا ئۇنىڭغا ھەش - پەش دېگۈچە بىر يىل بولدى. ئۇنىڭ كۈنىگە نەچچە رەت ئېچىلىپ تۇرىدىغان ئىشكاپنى توپا بېسىپ، قۇلۇپلىنىپ قالدى، كىرپىكىگە توپا قوندى، قەلىمىنى دات باستى. بىزگە ئۇنىڭ ياخشى پەزىلىتى، نادىر ئەسەرلىرى، يىغقان بىباھا ماتېرىياللىرى قالدى. كىشىلەر ھامان ئۆز تۆھپىسى بىلەن قەدىرلىنىدۇ، تىلغا ئېلىنىدۇ، ئۇنتۇلۇپ كەتمەيدۇ. مەرھۇم تېيىپجان ھادى ئاكىمۇ دەل شۇنداق ئۆز تۆھپىسى بىلەن قەدىرلىنىدىغان، تەرىپلىنىدىغان، ئۇنتۇلمايدىغان كىشىلەرنىڭ بىرى...

1990 - يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، غۇلجا.

ئۆچمەيدىغان ئەجرىڭىز ئەلنىڭ قەلبىدىن

ــ مەرھۇم تېيىپجان ھادىنى ئەسلەيمەن

غوجائەخمەت يۇنۇس

تەبىئەت ئالىمىدىن بىر يۇلتۇز ئۆچسە، بىپايان ئالەم بوشلۇقىنى قاپلىغان سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار قاتارىغا ھېچ قانچە نۇقسان يەتمىگەندەك بىلىنگەن بىلەن، ئۇ يۇلتۇزلارنىڭمۇ دېرىكىنى ئالغۇچى بار، ھېچبولمىغاندا، ئۇنىڭ غايىب بولغانلىقى دۇنيا ئاسترونوملىرىنىڭ خاتىرىسىدىن ئورۇن ئالىدۇ. ھالبۇكى، ئىنسانىيەت ئالىمىدىن «ئۆچكەن يۇلتۇز»لارنىڭ بەزىسى داغدۇغىلىق مۇراسىم ـ پائالىيەتلەر بىلەن خاتىرىلەنگەن بىلەن، بەزىسى مۇنداق مەرتىۋىدىن بەھرىمەن بولالمىغاچقا، تىرىكچىلىك ھەلەكچىلىكى بىلەن بەنت بولغان كىشىلەرنىڭ يادىدىن نام ـ نىشانسىز يوقاپ كېتىدۇ. شۇ تاپتا مەن ئەسكە ئالماقچى بولغان بۇ ئاددىي «يۇلتۇز» ھايات ۋاقتىدا ھەممىلا ئادەم «ۋاي» دەپ كېتىدىغان، 66 يىل يانغان ھايات شامى ئۆچكەندىن كېيىن گېزىت ـ رادىئودا خەۋەرمۇ قىلىنمىغان، خىزمەت ئىشلەيدىغان ئىدارىسى ۋە قەلەمكەشلىرى تەزىيە يىغىنىمۇ ئاچمىغان ھۇرمەتلىك ئۇستاز تېيىپجان ھادى.

مەرھۇمنىڭ ئەل ئاغزىدا تەرىپلىنىدىغان ياخشى خىسلەت، ئېسىل پەزىلەتلىرى ناھايىتى كۆپ. بۇ ئەسلىمىدە ئۇنىڭ ئەنە شۇ خىسلەت، پەزىلەتلىرىدىن بىرنەچچىسىنىلا تىلغا ئېلىپ ئۆتىمەن.

ئەل يۇرتنىڭ غەم - قايغۇسى بىلەن

تېيىپجان ئاكا يۇقىرى مەكتەپلەردە ئوقۇمىغان بولغاچقا، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش ئۇنىڭغا ئاسانغا چۇشمەيتتى. ئەمما ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يەيدىغان، بارلىقىنى ئەل - يۇرتقا بېغىشلىغان ئالىيجاناب كۆز قاراش ئۇنىڭ قەلبىدىن مەھكەم ئورۇن ئالغاچقا، ئەدەبىيات، تارىخ سېپىگە خۇددى «سادىر ئاتلىنىپ چىققىنى» دېگەندەك جاسارەت بىلەن ئاتلىنىپ چىققان.

— ئادەم دېگەن خەلق دېگىنى ئىچىدىكى بىر تامچا، — دەيتتى ئۇ ھەمىشە، — بىز ئەل - يۇرت بىلەن ياشايمىز، ئۇكا. ئاتا - بوۋىلىرىمىز «ئەل ئىچى ئالتۇن بۆشۈك»، «قولۇڭدىن كەلسە ئەلدىن ئايىما» دەپ بىكار ئېيتمىغان.

ئاتا - بوۋىلىرىمىز ياشىغان ۋە گۈللەندۈرگەن ئىلى ۋادىسى تارىخىنىڭ غۇۋا ھالەتتە تۇرزىپ كېلىۋاتقانلىقى، بۇ ۋادىنى گۈللەندۈرۈش داۋاملىدا خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان ئەل ئوغلانلىرىنىڭ تىللاردا داستان بولغۇدەك ئىشلىرىنىڭ كۆمۈلۈپ قېلىۋاتقانلىقى، تېيىپجان ئاكىنىڭ ئىچىنى پۇشۇرغان ۋە ئۇنى قەلەمنى قىلىچ قىلىپ، قەغەز ئۈستىدىكى «چېلىش مەيدانى»غا ئاتلىنىشقا مەجبۇر قىلغان. تارىخ تەتقىقاتى ۋە تارىخىي ھېكايىچىلىكتىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇشتىن ئىبارەت ئەل - يۇرتنىڭ غېمى ئۇنىڭ شەخسىي غېمىنى — مۇقىم كىرىمىنىڭ يوقلۇقى ۋە يەتتە بالىنى قاتارغا قوشۇش غېمىنى بېسىپ چۈشكەن. ئۇنىڭ تۇنجى يىرىك تارىخىي ماقالىسى «ئىلى خەلقىنىڭ بىرقانچە تارىخىي ناخشىلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە» ئەنە شۇنداق مەيدانغا كەلگەنىدى.

1981 - يىل 4 - ئايدا «ئىلى گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈم رەھبەرلىكى بۇ ماقالىنى گېزىتكە تەھرىرلەپ بېرىشنى

ماڭا تاپشۇردى. مەن بۇ ماقالىنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن ئاپتور بىلەن مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن، تېيىپجان ئاكىنىڭ ئۆيىگە ئىزدەپ باردىم.

— ماقالىگىز قالتىس ئوبدان چىقىپتۇ، — دېدىم تېيىپجان ئاكىغا، — ئەمما گېزىتخانىڭ سەھىپىسى چەكلىك بولغاچقا، ماقالىگىزنى بىرئاز قىسقارتىشقا توغرا كېلىۋاتىدۇ.

تېيىپجان ئاكا بۇ گەپكە دەرھال ئىنكاس قايتۇرمىدى. ئۇ ئۈگەي دەپ قالغان تاماكىسىغا يەنە بىر تال تاماكىنى تۇتاشتۇرغاچ سەل ئويلىنىۋالدى.

— گېزىت سەھىپىسىنىڭ چەكلىك ئىكەنلىكىنى ماڭا مەلۇم، — دېدى ئۇ ئالدىرىماي سۆزلەپ، — قىسقارتىپ تەھرىرلىسەك بولىدۇ، ئەمما كىرىش قىسمىنى تولا يونۇۋەتمە. ماقالەمنىڭ مېغىزى ئاشۇ قىسمىدا.

دېمىسىمۇ، ماقالىنىڭ كىرىش قىسمىدا ئۇنىڭ ئەل - يۇرتىنىڭ غەم - قايغۇسىنى دەيدىغان كۆز قارىشى گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەنىدى. بۇ ماقالە «ئىلى گېزىتى»نىڭ 1981 - يىلى ماي ئېيىدىكى ئۈچ سانىغا بۆلۈپ بېرىلدى ۋە «ئىلى دەرياسى»، «تارىم» ژۇرناللىرىغىمۇ بېسىلدى.

قەلبى ئەل - يۇرتنىڭ غەم - قايغۇسى بىلەن يانغان تېيىپجان ئاكىنىڭ قەلىمىدىن پۈتۈلگەن «چوروق ھېكىم»، «پالۋان كەلدى»، «ئاق ئۆستەڭ، ئاق»، «باتۇر كەلدى»، «كۆزۈمنى ئېچىپ چىقتىم»، «ئۆشكە دۆڭدە لاۋلىدىغان مەشئەلـلەر» قاتارلىق تارىخىي ھېكايىلەر، «غۇلجا شەھىرىدىكى مەشھۇر تۆت باغ»، «ئەخمەتجان قاسىمنى ئەسلەيمەن»، «سادىر پالۋان ۋە ئۇنىڭ يېڭىدىن تېپىلغان قوشاقلىرى ھەققىدە»، «غۇلجا ئاتالغۇسى ۋە غۇلجا شەھىرى توغرىسىدا»، «چىڭ سۇلالىسى ۋە ئۇنىڭ يۇرۇشلىرى»، «ئىلى گۈك - بەگلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى»، «خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى»، «ھاكىمبەگ غوجا»

قاتارلىق تارىخىي ماقالىلەر غۇلجا شەھىرى ۋە ئىلى ئوبلاستى دىلا ئەمەس، ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ خەلق ئاممىسى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

«ئىلىم ـ پەن چەكسىز ئەستايىدىللىقنى تەلەپ قىلىدۇ»

«ئىلىم ـ پەن چەكسىز ئەستايىدىللىقنى تەلەپ قىلىدۇ. تارىخ يېزىش ۋە تارىخنى تەتقىق قىلىش ــ ئىلمىي خىزمەت، ئۇنىڭدا تارىخىي چىنلىققا قاتتىق ئاساسلىنىش كېرەككى، تەسەۋۋۇرنى پاكىت ئورنىغا قويۇشقا بولمايدۇ». بۇ تېپىپچان ئاكىنىڭ ئاغزىدىن تالاي قېتىملاپ چىققان گەپ.

1982 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىكى «ئىلى گېزىتى» نىڭ «گۈلىستان» بېتىگە بېسىلغان «ئىلى بەگلىك تەزكىرىسى» دېگەن ماقالىدە مۇسا گۇڭدىن تارتىپ غىياسىدىن ھېكىمگىچە بولغان ئىلى ھاكىملىرىگ غوجا ئەۋلادلىرى بايان قىلىنىپ كېلىپ، «ئىلياس ھېكىم بەگلىكنى 1891 ـ يىلى ئۇيغۇر غىياسىدىن (جانگىرخان خان غوجا دەپمۇ ئاتىلىدۇ)غا ئۆتكۈزۈپ بەردى» دەپ يېزىلىپ قاپتۇ، مۇھەررىرمۇ بۇ خاتانى بايقىماي ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ. گېزىت چىقىپ، ئاردىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈشىگە تېپىپچان ئاكا تەھرىر بۆلۈمىگە يېتىپ كەلدى.

ــ گېزىتنى كۆرۈپ قىلىۋاتقان ئىشىمنى تاشلاپلا بۇ يەرگە كېلىشىم، ــ دېدى ئۇ، ــ غىياسىدىنغا ھاكىم بەگلىك دادىسىدىن ئەمەس، بەلكى قېيىن ئاتىسىدىن قالغان. ئۇنىڭ ئايالى نۇرنىسا خېنىم ئىلياس ھېكىمنىڭ قىزى ئىدى. ئىلياس ھېكىمنىڭ ئوغلى بولمىغاچقا، كۈيئوغلىنى ھاكىمبەگلىككە كۆرسەتكەن ئەلۋەتتە، بۇنىڭغا ئاپتور مەسئۇل، ئەمما مۇھەررىرمۇ تارىخىي شەخس ۋە تارىخىي پاكىتلارغا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشى لازىم. چۈنكى، مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىپ كەتكەندىن كېيىن

ئۇ تەبىئىي سۈرەتتە، تارىخقا ئايلىنىپ قالىدۇ.

تەھرىر بۆلۈمى بۇ ئىشقا جىددىي قاراپ، «گۈلىستان» بېتىنىڭ نۆۋەتتىكى سانىغا تۈزىتىش بەردى.

1987 - يىلنىڭ ئاخىرى، «خەلق ئىستىراھەت باغچىسىنىڭ ئالدىدا تېيىپجان ئاكا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق. مەن سالام-سائىەتتىن كېيىن «گۈلشەن ۋادىسىنىڭ جەزبىدار كۈچى» دېگەن ماقالەمنى يېزىپ پۈتتۈرگەنلىكىمنى، بۇ ماقالەمدە ئەرشىدىن ھىدايەتنىڭ ماقالىسىدىن كەلتۈرۈلگەن نەقىلنىڭ كۆچۈرۈۋېلىنغان نۇسخىسىدىن ئېلىنغانلىقىنى، ئۇ ماقالە بېسىلغان كىتابنى تاپالمىغانلىقىمنى ئېيتىپ، تېيىپجان ئاكىدىن مەسلىھەت سورىدىم. تېيىپجان ئاكىنىڭ چىرايى بىردىنلا جىددىي تۈس ئېلىپ، دائىم كۈلۈپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى:

— مەن سېنى خېلى ئەستايىدىل بالا دەپ ئويلاپ يۈرەتتىم، ئاغزىڭدىن چىقمۇاتقان بۇ گەپكە ھەيران بولۇۋاتىمەن. كىتابتىن كۆچۈرۈۋېلىنغانىكەن، كىتاب غۇلجىدا جەزمەن بار دېگەن گەپ. ئېلىنغان نەقىلنى كىتابقا ياكى قولىيازمىغا بىرمۇ بىر سېلىشتۇرماي تۇرۇپ، ماقالىنى ئالدىراپ قولدىن چىقىرىشقا بولمايدۇ!

ئارىدىن ھەپتە ئۆتمەي، تېيىپجان ئاكا مېنى پايدىلانسۇن دەپ باش - ئايىغى يىرتىلىپ كەتكەن «تىل، ئەدەبىيات ھەم تارىخ مەسىلىلىرى» («قازاق ئېلى» ژۇرنىلى نەشرىياتى 1948 - يىلى ئالمۇتىدا نەشر قىلغان) دېگەن كىتابنى كۆتۈرۈپ تەھرىر بۆلۈمىگە كەپتۇ. تېيىپجان ئاكا شۇ كۈنلەردە ئۆي سېلىۋاتقان بولغاچقا، كىتاب - ماتېرىياللىرى يىغىشتۇرۇپ قويۇلغانىكەن، ئۇ بۇ كىتابنى يىغىشتۇرۇپ قويۇلغان كىتاب - ماتېرىياللىرى ئارىسىدىن ئاختۇرۇپ تېپىپ ئەكەپتۇ.

تېيىپجان ئاكا ئۆزى يازغان تارىخىي ھېكايىلىرى ۋە **تارىخىي ماقالىلىرىدە ھەر بىر ئۇششاق دېتالغىچە ئەستايىدىل**

ئىزدىنىەتتى ۋە باش قاتۇراتتى. ئۇ «ئىلى تارىخىدىن ئىزلار» ناملىق چوڭ ھەجىملىك تارىخىي ئەسىرىگە (بۇ ئەسەرنىڭ 20 بابقا يېقىن قىسمى يېزىلىپ، ئاخىرى پۈتمەي قالغان) خەنـ زۇچە مەنبەلەردىن ئاساس تېپىش ئۈچۈن بېيجىڭغا مەجلىسكە بارغىنىدا ئالغاچ كەلگەن كۆپ تومۇق «چىڭ ئوردىسىنىڭ ھەـ قىقىي خاتىرىلىرى» دېگەن خەنزۇچە كىتابنى باشتىن ـ ئاياغ ۋاراقلاپ چىقىپ، ئىلغا مۇناسىۋەتلىك جايلىرىنى ئىزدىگەن. مەلۇمكى، تېيىپجان ئاكا خەنزۇچە بىلمەيدۇ. ئۇ «ئىلى» دېگەن سۆزنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشىنى باشقىلاردىن سوراپ بىلىۋېلىپ، نەچچە مىڭ بەتلىك كىتابتا ئۇچرىغانلىكى «ئىلى» دېگەن خەتـ نىڭ ئاستىغا سىزىپ چىققان ۋە شۇ ئاساستا كىتابتىكى ئىلغا مۇناسىۋەتلىك خاتىرىلەرنى تەرجىمە قىلدۇرۇپ، يۇقىرىقى ئەسىرنىڭ مۇناسىۋەتلىك جايلىرىغا نەقىل كەلتۈرگەن. بۇ ھەقتە تەن ئاسان ئىش ئەمەس. تېيىپجان ئاكا مۇشۇ ئەسىرىگە كىرگۈزۈلگەن ئىلى يېزىلىرىدىكى يۇزلۈكلەرنىڭ تارىخىنى ئىگىلەش ئۈچۈن بۇ يېزىلارنى ئارىلاپ چىققان ھەم غۇلجىدە كى مەخسۇت ھاجىم قاتارلىق تارىخنىڭ شاھىدلىرى ۋە تارىخ تىن خەۋەردار كىشىلەردىن يېنىش ـ يېنىشلاپ سوراپ ئېنىق لىغان. مەن تېيىپجان ئاكىنى ئۆيىگە ئىزدەپ بارغىنىمدا، ھەمىشە دېگۈدەك قورۇنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى دېرىزىسى جەنۇبقا قارىغان ئۆيىدە دېرىزە، سافا، ئۈستەل ئۈستىدە چېچىلىپ ياتقان كىتاب، ژۇرنال، قوليازمىلار ئارىسىدا كۆرەتتىم. كۇلدان تاماكا قالدۇقى بىلەن تولۇپ كەتكەنلىكىدىن بۇ ئادەمنىڭ نەچچە سائەتلەپ قادىلىپ ئولتۇرغانلىقىنى ھېس قىلاتتىم.

ئۇنىڭ تالماس قەلىمى 1989 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى كەچتە ئاشۇ ئۆيىدە يېزىقچىلىق ئۈستىدە توختىدى.

تېيىپجان ئاكا بىلمىنى خۇسۇسىي مۇلۈك ئەمەس، خەلق ئىلكى ئورتاق بايلىقى دەپ قارىغاچقا، بىلگىنىنى ئەلدىن ئايىماينتتى. مەيلى ئۇنىڭ ئۆيىگە ئالايىتىەن ئىزدەپ بارغانلار بولسۇن ياكى كوللېكتىپ پائالىيەت - سورۇنلاردا (مەسىلەن، يىغىن، ئولتۇرۇش، ھەتتا توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلاردا) بولسۇن، باشقىلارنىڭ سوربىغان، دېرىكىنى ئالغان ئادەم، ئىشلار توغرىسىدىكى سوئاللىرىغا قىلىۋاتقان ئىشىنى قويۇپ تۇرۇپ ئەستايىدىل جاۋاب بېرەتتى، سوردىغۇچىدا تېخىمۇ قانائەت ھاسىل قىلىش ئۈچۈن شۇ ئىشقا ياكى ئادەمگە مۇناسىۋەتلىك باشقا تەپسىلاتلارنىمۇ ئۆزلۈكسىدىن سۆزلەپ بېرەتتى؛ بەزىدە يەنىمۇ تولۇق چۈشەنچە ھاسىل قىلىشقا ياردەمى بولىدىغان كىتاب - ماتېرىياللارنى ئوقۇپ كۆرۈش ياكى شۇ ئىشتىمن خەۋىرى بار ئادەملەر بىلەن سۆزلىشىپ بېقىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرەتتى. تېيىپجان ئاكىنىڭ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە كۈچلۈك ئىدى. 30 — 40 يىلنىڭ ئالدىدا بولغان ۋەقەلەرنى خۇددى تۈنۈگۈنلا بولۇپ ئۆتكەن ئىشتەك، ۋاقتى، ئورنى، قاتناشقۇچىلار ۋەكىسىنىڭ نېمە دېگەنلىكى قاتارلىقلارغىچە تەسىلىي ئېيتىپ بېرەلەيتتى. شۇڭا بىلىم، مەسلىھەت سوراپ كەلگەنلەر پۇخادىن چىقىپ قايىتاتتى.

تېيىپجان ئاكا نۇرغۇن ئەجىر قىلىپ، مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىن بىرمۇنچە تارىخىي ماتېرىيال توپلىغان، شۇڭا بۇلارنى ئىنتايىن قەدىرلەپ ساقلايتتى. ئەمما، تەتقىقات، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئۈچۈن بۇ ماتېرىياللار ساقلاقلىق ئىشكاپنىڭ قۇلۇپى ھەمىشە ئوچۇق ئىدى. 1986 - يىلنىڭ ئاخىرى مەن بىر كىشىدىن ئاكادېمىك رادلوپنىڭ «سىبىرىدىن» ناملىق

ئەسرىنىڭ 6 - بابى «ئىلى ۋادىسى»نىڭ تۇرکچىدىن تەرجىمە قىلىنغان قول يازمىسىنى پايدىلىنىپ تۇرۇش ئۈچۈن سوراپ ئەكەلدىم. مەن بۇ قول يازمىنى ئوقۇپ بولۇشقا ئۆلگۈرمەيلا، ئەتىسى كەچتە قول‌يازما ئىگىسى «قول‌يازما ئۆزۈمگە كېرەك بولۇپ قالدى، دەرھال ئېلىپ كەل» دەپ ئوغلىنى ئەۋەتىپتۇ. ئوشۇق گەپكە ئورۇن بولمىغاچقا، قول‌يازمىنى قايتۇرۇپ بېرىشكە توغرا كەلدى. ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن تېيىپجان ئاكا بار يەردە گەپتىن گەپ چىقىپ، مۇشۇ قول‌يازمىنىڭ گېپى بولۇپ قالدى. تېيىپجان ئاكا گەپنى دەرھال ئېلىۋالدى:

— ماڭا دېسەڭ بولمامدۇ! مېنىڭدە بار، ئاپىرىپ پايدىلان. بىزنىڭ يېشىمىز بىر يەرگە بېرىپ قالدى، ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق. سىلەر بۇ ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، خەلقىنىڭ چاڭقىغان يېرىدىن چىقىدىغان ئەسەر يازالىساڭلار بىز ئەلۋەتتە خۇش بولىمىز.

بۇ قول‌يازما قولۇمدا بىر ئايدەك تۇردى، ئالاقىدار نەقىلەرنى خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىۋېلىپ قايتۇرۇپ بەردىم. تېيىپجان ئاكىنىڭ كىتاب، قول يازما ۋە تارىخىي ماتېرىياللىرىدىن خېلى كۆپ كىشىلەر تەتقىقات ۋە ئىجادىيىتىدە پايدىلانغانىدى.

تېيىپجان هادىنىڭ ۋاپاتى بىزنى ئىلى ۋادىسىنىڭ تارىخىي ئەھۋاللىرىدىن ساۋات بېرىدىغان تىرىك لۇغەتتىن، ئىزدەنگۈچىلەرنى ياخشى مەسلىھەتچىدىن ئايرىدى. بۇ تۇيۇقسىز خەۋەر بويۇمنى قاتتىق شۇركەندۈردى، يۈرەك قېتىمدىن ئۇرغۇپ چىققان مىسرالار قەلەمنى قولۇمغا تۇتقۇزدى:

ئۇنتۇلماس، جاھاندا ئۆتسە ھەر ئىنسان،
ئايماي بارىنى ئىلى خەلقىدىن.
ئەي ئۇستاز، نامىڭىز تىللاردا داستان،
ئۆچمەيدۇ ئەجرىڭىز ئەلنىڭ قەلبىدىن.

ئەلئاغرقى سۇھبەت

ئەلگ ئاخىرقى سۆھبەت

(ئەسلىمە)

مەمتىمىن ھوشۇر

«داۋۇتجان ناسىر ۋاپات بوپتۇ!»

ئۇشتۇمتۇت تارقىغان بۇ خەۋەر ھاۋا ئوچۇق تۇرۇپ گۈل دۇرلىگەن چاقماقتەك ھەممىنى تاك قالدۇردى. ئەجەلغۇ جىمى تىرىك جاننىك ئارقىسىدىن سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان رەھىمسىز مۇقەررەرلىك. لېكىن، داۋۇتجان تېخى ياش ئىدىغۇ؟ تېخى ئاخشامقى سورۇندىلا ئۇ زۇق بىلەن ناخشا ئېيتىۋىدىغۇ؟... ئاھ، بۇ دۇنيانىڭ ۋاپاسى شۇنچىلىكمىدۇ؟

شۇ كېچە شائىر مەھەممەتجان سادىقنىڭ كۆزىدىن ئۇيقۇ قاچتى. ئۇ ھەسرەت بىلەن قەلىمىنى قولىغا ئېلىپ: «ئەزرائىل! ئەزرائىل كۆزۈڭ يوقمۇ!؟» ... دەپ تەقدىرگە نالە قىلدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئىشىتكەن ھەممىنىڭ كۆڭلىنى ئېغىر غەشلىك باستى. كاسىپلارنىڭ قولى ئىشقا بارماي قالدى. تۇرۇپلا ئادەملەر يەنە ئېسىنى يىغقاندەك بولۇشۇپ، ئۇنىڭغۇ لېنتىلىرىنى ئالدىراش ئاختۇرۇشتى. مەھەللە - كوي، بازار - رەستە ھەممە يەردە داۋۇتجاننىڭ ناخشىسى ياڭراشقا باشلىدى. بۇ خەلقنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتىگە تۇتقان ماتەمى، سېغىنىشى، ھۆرمىتى ئىدى ... شۇ ناخشىلارنى ئاڭلاپ كېتىۋاتقىنىمدا ماڭا ھېلىمۇ داۋۇتجان بىز بىلەن بىللە ياشاۋاتقاندەك بىلىندى. شائىر تېپىپجان ئېلى يېزۇ ئېيتتى:

ناخشىنى ئۆلتۈرگىلى بولمايدىغۇ ھەم كۆمگىلى ...

لېكىن، نېمىلا بولمىسۇن داۋۇتجاننىڭ جىسمى ئارىمىزدىن كەتكەن؛ ئۇنىڭ توي - تۆكۈن، مەشرەپ - ئولتۇرۇشلارنى قىزىتىش ئۈچۈن غۇلجىنىڭ تېرەكلىك كوچىلىرىدىن ئالدىراش مېڭىپ ئوتىدىغان قەدىمى ئەمدى مەڭگۈگە توختىغانىدى.

كىشى ياخشى بىر دوستىدىن ئايرىلغانىدا ئۇنىڭ بىلەن ئۆتكەن خاتىرىلىك كۈنلىرىنى ئۇنتالمايدۇ. شۇ جۈدالىق مىنۇتلاردا ئىختىيارسىز ئېسىمگە داۋۇتجان بىلەن ئۆتكۈزگەن بىر قېتىملىق سۆھبىتىم چۈشتى.

«شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» بۇ يىل ئاپتونوم رايونىمىز- دىكى كۆزگە كۆرۈنگەن سەنئەتچىلەرنىڭ ھاياتىنى تونۇشتۇرۇپ بېرىدىغان بىر كىتابچە ئىشلىمەكچى بولۇپ، داۋۇتجان ناسىر- نىڭ ھاياتىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ ئابدۇ- ساتتار ناسىرغا خەت يازغانىكەن. ساتتار بۇ خەتنى قېشىمغا كۆتۈرۈپ كىرىپ: داۋۇتجاننىڭ ھاياتىنى ئۆتكەنده بىر قېتىم يازغانده‌ك قىلىۋىدىڭ①، بۇ قېتىمۇ سەن تونۇشتۇرۇپ بەرسەڭ، دېدى. ماقۇل بولدۇم. ئۇ چاغدا داۋۇتجان سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا تۇغقان يوقلاپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتتۇق. داۋۇتجان كېلىپ، ئاردىدىن ئىككى مەپتىچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنى زىيارەت قىلىپ باردىم. كۆزۈمگە داۋۇتجان ئىلگىرىكىدىن سەل سەمرەپ قالغانده‌ك كۆرۈندى. بىز داۋۇتجاننىڭ ساراي ئۆيىدىكى ئاددىي بىر ئۇستەلنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ گەپلەشتۇق. سۆھبىتىمىز ئۇنىڭ سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا

① داۋۇتجان ناسىرنىڭ ھاياتى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلغان بۇ ماقالە «خوش ناۋا بۇلبۇل» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا «ئىلى گېزىتى» نىڭ 1981 - يىل 17 - سېنتەبىر سانىغا بېرىلگەن، كېيىن «ئاممىۋى مەدە- نىيەت» (هازىرقى «شىنجاڭ مەدەنىيىتى») ژۇرنىلىنىڭ شۇ يىلقى 6 - سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغانىدى.

چىقىپ ئالغان تەسىراتىدىن تارتىپ سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ بۇ گۈنكى تۇرمۇش ئەھۋاللىرىغىچە داۋاملىشىپ، ئاخىرىدا داۋۇتجاننىڭ ئۆز ھاياتى ئۈستىدىكە كېلىپ توختىدى.

— كىتابلارغا يازغۇدەك نېمە ئىش بار، مەمتىمىن. مويكا مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ ئۆستۈم، پېشقەدەملەردىن ئانچە ـ مۇنچە ناخشا ـ ساز ئۆگەنىدىم. يەنە دېسەم شۇ، ئۆتكەنىدە سىز يازغانىدەكلا گەپلەر...

ئۇنىڭ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشى ئەنە شۇنداق ئاددىي گەپلەر بىلەن باشلاندى. ھەقىقىي تالانت ئىگىلىرىگە ئوخشاش داۋۇتجاننىمۇ ئۆز ھاياتىنى بويىچە كۆرسەتمەيدىغان، ئۆزىنى گەۋدىلەندۈرۈشنى خالىمايدىغان پەزىلەت بار ئىدى.

داۋۇتجان ناسىر غۇلجا شەھىرىنىڭ مويكا مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ناسىر ئاكا خۇش پېئىل، ناخشىچى ئادەم بولۇپ، ھارمونىكا قىلاتتى. داۋۇتجان كىچىكىدىنلا دادىسىغا ئەگىشىپ مەشرەپ ـ ئولتۇرۇشلارغا بېرىپ، ناخشا ـ ساز تىڭشاشنى ياخشى كۆرەتتى. ناسىر ئاكا ھارمونىكا ھەيدەپ يىراق سەپەرلەرگە چىققاندا ناخشا خۇمار بۇ ئوغلىنى بىللە ئېلىۋېلىشنىمۇ ئۇنتۇمايتتى. داۋۇتجان ئەگەر ـ توقاي ھارمونىكا يوللىرىدا چايقىلىپ ئولتۇرۇپ، ئاپتاپلىق دالىدا چۇرۇقلىشىۋاتقان تورغايلارنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سالغىنىچە، دادىسى ئېيتقان ناخشىلارنىڭ ئاھاڭىنى تەكرارلايتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي قوشنا ـ قولۇملارغا ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ سازلىقى مەلۇم بولدى.

— نېمە ئىشكىن بىلمەيمەن،— دېدى داۋۇتجان،— مەھەللىمىزدىكى مومايلار مېنى تونۇۋېلىپ «ئانام ـ ئانام»نى ئېيتقۇزۇشقا خۇشتار ئىدى. مەن ناخشا ئېيتسام، ئۇلار يىغلايتتى. چوڭ كىشىلەر مېنى كۆرسە: قېنى، «خانلەيلۇن» گە بىر تۇۋلىۋەتكىنە. ھە، ئەمدى «سادىر ناخشىسى» غا... — دەپ قويۇپ بەرمەيتتى.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى يىللىرى، غۇلجا شەھىرىدە سەنئەت

ئىشلىرى كەڭ راۋاجلىنىپ، مەھەللە ـ مەھەللىردە سەنئەت كۇرژۇكلىرى تەشكىللىنىشكە باشلىدى. داۋۇتجان 1953 ـ يىلدىن باشلاپ مويكا مەھەللىسىدىكى سەنئەت كۇرژۇكىغا قاتناشتى. ئۇ تۇنجى قېتىم سەھنىگە چىقىپ ناخشا ئېيتقاندا، يېشى ئەمدىلا ئونلاردىن هالقىغان بالا ئىدى. ئەينى يىللاردىكى پېشقەدەم سەنئەتچىلەر بۇ بالا ناخشىچىنىڭ ئاۋازىنى بىر ئاڭلاش بىلەنلا ئۇنىڭدىكى ئۇرغۇپ تۇرغان تالانتنى دەرهال بايقاشقان. ئۇزۇن ئۆتمەي داۋۇتجان شۇ چاغدىكى قازانچى رايونلۇق هۆكۈمەت تەشكىللىگەن سەنئەت ئۆمەككە قوبۇل قىلىندى.

— ئۇ چاغدىكى قازانچى سەنئەت ئۆمىكى ئاجايىپ قايناق بىر تەشكىل ئىدى،— دەپ ئەسكە ئالدى داۋۇتجان،— ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئاتاقلىق سەنئەتچىلەردىن بىر قانچەيلەنمۇ ئۇ يەردە بىر مەزگىل ئىشلىگەنىدى. يەنە هېزىم موللىكام، تەمبۇرچى ئابدۇرېھىم ئاكا، تۇرسۇن ئاۋامۇسىلىم (تۇرسۇنجان مەشچى) قاتارلىق كۈچلۈك نەغمىچىلەر بار ئىدى. هەر كۈنى ئۆمەككە بېرىشقا ئالدىرايتتىم. ئۇ يەردە مېنى قىزىقتۇرىدىغان نەرسىلەر تولۇپ تۇراتتى. ناخشىنى سازغا چۈشۈرۈپ ئېيتىش، ئۇلاپ ئېيتىشلارنى مەن شۇ يەردە ئۆگىنىشكە باشلىدىم ...

قازانچى مەھەللىسى ئەزەلدىن كۈچلۈك ئەلنەغمىچىلەر توپلانغان، سەنئەت ئىشلىرىدا غۇلجا شەھىرى بويىچە مەلۇم تەسىرگە ئىگە ئورۇن بولغاچقا بۇ يەردىكى ئۆمەكتە ئىشلەش داۋۇتجانىنىڭ سەنئەت ئەھلى بولۇپ يېتىلىشىدە هەقسىز تەربىيەچى مۇهىم ئەهمىيەتكە ئىگە ئىدى بولۇپ قالدى. داۋۇتجان بۇ يەردە ناخشا ئېيتىش بىلەن بىللە ساز چېلىشنىمۇ ئۆگىنىشكە باشلىدى. بولۇپمۇ، مويكا مەھەللىلىك تۇرسۇن ئاۋامۇسىلىم ئاكا ئۇنىڭغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەنىدى. داۋۇتجان ئۆزىنىڭ بۇ ئۇستاز ئىنسى ئەسلەپ:

— ئۇ كىشىنىڭ چالغان سازى، ئېيتقان ناخشىلىرى مېنى

سېھىرلەپ، يۈرىكىمدە سەنئەتكە بولغان قايناق ھەۋەس ئويغاتقانىدى. ئۇ مېنىڭ ھۈرمەتكە مۇناسىپ، ئۇنتۇلماس ئۇستازىم!— دېدى.

داۋۇتجان ناسىر ئۆز ئۆمرىدە بىرەر سەنئەت مەكتەپلىرىدە سىستېمىلىق ئۆگىنىش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولالمىغان بولسىمۇ، ئۆز ئىلمىنىڭ سەنئەتكە باي تۇپرىقىدا تەبىئىي ئۆسۈپ ـ يېتىلىپ، خەلقتىن ئىبارەت بۇ قۇرۇماس بۇلاقتىن ئەنە شۇنداق قېنىپ سۇ ئىچىپ، يالغۇز كلاسسىك ئاھاڭ ۋە خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇندا شۇنچىلا ماھىر بولۇپ قالماستىن، دۇتار، تەمبۇر، ئىسكىرىپكا قاتارلىق مۇزىكىلارنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالالايدىغان، مۇكەممەل سەنئەتچى بولۇپ يېتىشتى.

داۋۇتجان ناسىر ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى، تاشكۆۋرۈك يېزىسى، شەھەر ئىككىنچى رايون ۋە قرول سانائەت كارخانىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ سەنئەت ئۆمەكلىرىگە قاتنىشىپ، بۇ ئۆمەكلەرنى تەشكىللەش، راۋاجلاندۇرۇش، يېڭى كۇچلەرنى يېتىشتۈرۈش ئىشلىرىدا مۇھىم رول ئويناپتۇ. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ كېيىنكى چاغلاردا غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىگە قوشقان تۆھپىسى ناھايىتى زور بولۇپ، بۇ ئۆمەكنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ تۇرۇشىدا ھېسسام قۇربان، داۋۇتجان ناسىر قاتارلىق سەنئەتچىلەر كەم بولسا بولمايدىغان كۇچلەردىن بولۇپ قالغانىدى.

— كىشىلەر غۇلجىدىكى ناخشىچىلارنى قازانچى گۇرۇھى، شەھەر ئىچى گۇرۇھى، دەپ بىر قانچە گۇرۇھلارغا بۆلىدىكەن. داۋۇتجان، سىز قايسى گۇرۇھقا مەنسۇپ؟— دەپ سورىدىم. داۋۇتجان كۇلۈپ كەتتى.

— مەنمۇ شۇنداق گەپلەرنى ئاڭلايمەن، — دېدى ئۇ،— مەنمۇ تۆت دۇكان، قازانچى تەرەپلەردە كۆپرەك يۈرگەن. لېكىن،

ھەرکىمنىڭ ناخشىنى ئېلىشى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. مېنىڭ چە، مەن ئۆزۈمگىلا مەنسۇپ!...

داۋۇتجان ناسىر خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇندىشتا ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب يارىتقان سەنئەتچى. ئۇنىڭ ئاۋازى يېقىملىق، دولقۇنلۇق، ھېسسىياتقا باي، تىلى ئېنىق، ئاھاڭ بىلەن ناخشا تېكىستلىرى مۇستەھكەم بىرلىككەن بولۇپ، پەقەت داۋۇتجانغىلا مەنسۇپ ئۆزگىچە پۇراق بىلەن يۇغۇرۇلغان. شۇڭا، خەلق ئۇنىڭ ناخشىلىرىنى بەكمۇ ياقتۇرۇپ ئاڭلايدۇ. مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى ۋە غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىلىرى ئۇنىڭ نۇرغۇن ناخشىلىرىنى لېنتىغا ئالغان ۋە مەخسۇس تونۇشتۇرغان، ھەرقايسى رادىئو ئىستانسىلىرىنىڭ سەنئەت نومۇرلىرى ۋە تەلەپلەر بويىچە بەرگەن كونسېرت نومۇرلىرىغا داۋۇتجان ناسىرنىڭ ئاۋازى ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ كەلدى. ئۇنىڭ ئۆز ئۆمرىدە قانچە توي-تۆكۈن، مەشرەپ - سورۇنلارنى قىزىتقانلىقىنى، خەلق قوللىدا ساقلىنىۋاتقان ئۇنىڭ ئونئالغۇ لېنتىلىرىنىڭ سانى زادى قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ئېھتىمال ھېچكىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەسە كېرەك...

داۋۇتجان ناسىر ئەينى يىللاردىلا غۇلجا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت مۇسابىقىلىرىدە كۆپ قېتىم تەقدىرلەنگەنىدى. 1960 - يىللارنىڭ بېشىدا ئۇ ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئىشچىلار ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ كۆرىكىگە قاتنىشىپ، مۇزىكا - ناخشا نومۇرلىرىنى ئورۇندىغان. تۇنجى قېتىم ئاپتوم رايون سەھنىسىدە كۆرۈنگەن داۋۇتجان ناسىر شۇ نۆۋەت تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشىپ، مەملىكەتلىك كۆرەكتە قاتنىشىشقا تاللانغان بولسىمۇ، سالامەتلىكى يار بەرمىگەنلىكتىن ئېچىكى ئۆتكۈزۈلگەن بارالمىدى. 1984 - يىلى ئۆتكۈزۈلگەن «مەملىكەتلىك ئەدالار ئۇنئالغۇ ناخشا لېنتىلىرىنى باھالاش مۇسابىقىسى» دە ئۇنىڭ ئورۇمچىدە لېنتىغا بەرگەن يەتتە ناخشا

سى مەملىكەت بويىچە ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزغا شەرەپ كەلتۈردى.

داۋۇتجان ناسىر كېيىنكى يىللاردا مۇزىكا ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپمۇ ياخشى نەتىجىلەرنى ياراتتى، ئۇنىڭ «تاغ سۇلىرى»، «ئىلى ئالمىسى»، «سېنى كۈيلەيمەن بەختىم»، «قىزىل گۈل» قاتارلىق ئىجادىيەتلىرى كەڭ ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئۇ ئىشلىگەن بۇ مۇزىكا ـ ناخشىلارنىڭ ئاھاڭلىرى خەلقنىڭ روھىغا يېقىن بولغاچقا، تېزلا ئۆزلىشىپ خەلق ئىچىگە تاراپ كەتتى.

سەنئەتنىڭ كۈچى تەسىرلەندۈرۈشتە. داۋۇتجان ناسىر ئېيتقان ناخشىلار كىشىنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە سالىدۇ، خۇددى قارىغايلىقلار ئارىسىدىن شارقىراپ چۈشۈۋاتقان دولقۇنلۇق تاغ سۇلىرىغا ئوخشاش كىشىگە ئارام ۋە ھۇزۇرلۇق بېغىشلايدۇ.

— ناخشىلىرىڭىز نېمىشقا شۇنچە تەسىرلىك؟ — دەپ سورىدىم داۋۇتجاندىن.

— بۇ سوئالغا بىر نېمە دېمەك تەس، — دېدى داۋۇتجان، — قانداق چۈشەندۈرسەم بولار... دۇتارنى قولۇمغا ئېلىشىم بىلەنلا ۋۇجۇدۇم بىر خىل ھاياجانغا تولىدۇ. ناخشىنى يۇرىكىمدىن چىقىرىپ ئېيتىمەن... كىچىك ۋاقتىمدا كۆزۈم خىرە كۆرەتتى. يىللار ئۆتكەنسېرى يورۇق ئالەمنى كۆرۈشتىن قالدىم. مەن ئېيتقان ھەر بىر ناخشىنىڭ ئاھاڭى يۇرىكىمدىكى مۇڭ ۋە ھاياتقا، ئادەملەرگە بولغان مۇھەببىتىم، قۇياش نۇرى ئاستىدا تاۋلىنىپ ياتقان كەڭ دالا، ياپيېشىل ئوتلاقلارغا بولغان سېغىنىش ھېسسىياتىم بىلەن تولغان...

قايتىدىغان چېغىمدا داۋۇتجان دەرۋازا ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى ۋە قولۇمنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— تونۇشتۇرۇش ماتېرىيالىنى يېزىپ قالسىڭىز ماڭا بىر نۇسخا بېرەرسىز. كېرەك بولۇپ قالسىكەن، ساقلاپ قويايى، — دېدى.

هویلدا تۇرغان داۋۇتجاننىڭ ئوغلىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ پىشانىسىنىڭ ئازراق يېرى ئاق بىنت بىلەن چاپلاقلىق تۇراتتى. «داۋۇتجان ناسىر سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىش سەپىرىدە ماشىنا ۋەقەسىگە ئۇچراپتۇ. ئوغلى بىلەن شوپۇر ياردار بوپتۇ» دېگەن گەپلەر ئېسىمگە كەلدى. بۇ كۆڭۈلسىز ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى داۋۇتجاندىن سوراشقا تىلىم بارمىدى. «ھەر نېمە بولسا داۋۇتجاننى خۇدا ساقلاپتۇ» دېدىم ئىچىمدە. لېكىن، جەبرائىلنىڭ ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئويلىمىغانىدىم؛ بۇ قېتىمقى سۆھبىتىمىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى سۆھبىتى بولۇپ قالىدىغانلىقى، ئۇنىڭغا ئۆز ھاياتى تەنۇشتۇرۇلغان ماتېرىيالنى بېرىشكىمۇ ئۇلگۈرەلمەيدىغانلىقىم ئۇ چاغدا خىيالىمغىمۇ كەلمىگەنىدى ... ئۆزىنىڭ ئاجايىپ يېقىملىق ئاۋازى بىلەن مىڭلىغان كىشىلەرگە مەنىۋى ئوزۇق يەتكۈزۈۋاتقان بۇ ھارماس خۇشناۋا بۇلبۇل 1988 - يىل 18 - سېنتەبىر كۈنى ئەتىگەندە مېڭىسىگە قان چۈشۈش سەۋەبى بىلەن تۇيۇقسىز ئارىمىزدىن كەتتى.

داۋۇتجان ناسىرنىڭ ۋاپاتى سەنئەت سۆيەرلەر خەلقىمىزنىڭ يۈرىكىگە ئېچىنىش ئوتىنى ياقتى. سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن كەلگەن مېھمان — شائىر ئابدۇغوپۇر قۇتلۇق:

ئون گۈلۈڭنىڭ بىرى ئېچىلماي،
پۇراقلىرى ھەر يان چېچىلماي.
خوراپ قالارمىدى بۇ دۇنيا،
تۇرسا بىر ئاز كېپەن پىچىلماي.

يېنىپ تۇرغان بىر ئوت ئىدىڭ سەن،
كۆيۈپ كەتتىڭ بەلكى ئۆرتۈنۈپ.
سەن خەلقە كېرەك ئىدىڭغۇ،
جان بەرمىدىم نېچۈك ئۆتۈنۈپ...

دەپ هەسرەت چەكتى. شائىر تۇرسۇنمۇھەممەت ئىمىن تەقدىر-گە ئاچچىق كىنايە قىلىپ:

خەلقىمىز ئامراق ئىدى ناخشىلارغا،
بۇ دۇنيا موھتاج ئىدى ياخشىلارغا.
خۇدانىڭ قىسمىتىگە ھەيران قالدىم،
ئۆزىمۇ ئامراق چېغى ناخشىلارغا...

دەپ يازدى.

خۇددى غۇلجا شەھەر شۇجىسى تۇرسۇنئەلى ئېيتقاندەك: «داۋۇتجان ناسىرنىڭ ناخشىلىرى مەيۇسلەنگەنلەرگە ئۇمىد، ھارغانلارغا ئارام، چېچىلغانلارغا تەسەللى، غېرىبسىنغانلارغا خۇشاللىق بېغىشلايتتى.» ئۇنىڭ تېخى خەلق ئۈچۈن يەنىمۇ كۆپ يېقىملىق ئاھاڭلارنى ئىشلەش ئۈستىدە كەڭ پىلانى، ناخشا بىلەن خەلقىگە يەتكۈزىدىغان نۇرغۇن قەلب سۆزلىرى بار ئىدى. بۇ جۇدالىق ناھايىتىمۇ تاسادىپىي، ناھايىتىمۇ ئېغىر كەلدى. ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقانلىكى ئادەملەر دۆڭمەھەللە گۈللۈك مەسچىتكە قاراپ ئاقتى. شائىر ئابدۇساتتار ناسىرى بۇ مەنزىرىنى مۇنداق مىسرالار بىلەن ئىپادىلىدى:

تاڭ يورۇپ،
سۇبھى ئەمدى سۆزۈلگەندە
ئۆمرىدىن يېڭى مىسرا تۇزۈلگەندە
داۋۇتجان تىنىپ قالدى،
بىر ئۇھ تارتىپ،
تۇيۇقسىز يۇرەك تارى ئۈزۈلگەندە! ...
نېمە ئۇ؟ ئاق يەلكەنمۇ ئوكيانداكى،
ئاققۇمۇ ئۇچۇپ بارغان ئورماندىكى؟

ئاق بۇلۇت ئىچىدە دىلغا مۇڭلار تۆكۈپ،
ئايمۇ ئۇ ئۇزۇپ ماڭغان ئاسماندىكى؟
ياق دوستلار، داۋۇتجاننىڭ تاۋۇتى ئۇ،
ئادەملەر ئېقىندا كېتىپ بارغان.
تەلمۈرۈپ قارىشىدۇ كۆزلەر ـ كۆزگە،
مۇسىبەت دەريـاسى بۇ ئېقىپ بارغان!

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەئىسى يولداش تۆمۈر داۋامەتنىڭ تەزىيە تېلېگراممىسى ئەڭ بۇرۇن يېتىپ كەلدى. ئۇ يۇقىرى رەھبەر، شۇنداقلا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى سۆيىدىغان ئاددىي بىرقەلب ئىنگىسى ئىدى، داۋۇتجاننى ياخشى چۈشىنەتتى. داۋۇتجان ناسىرنى ئۇ «ئاتاقلىق خەلق سەنئەتچىسى» دەپ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالدى. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىنىڭ پېشقەدەم رەھبىرى ياسىن خۇدابەردى بۇ خەۋەرنى ئىشىتىپ، ھاسا تايىقىنى تاياڭنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ تەزىيە تېلېگراممىسىدا مەرھۇمنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىغا سەۋر تىلىدى. ئاقلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيېۋ گويا شۇ كۈنلەردىكى غۇلجىنىڭ ئەھۋالىنى، ئابدۇۋەلى جارۇللايوپ بىلەن ھېسابلارنىڭ كۆزىدىكى ياشنى كۆرۈپ تۇرغاندەك:

مەن ئىشەنگەيمەن نېچۈك راستتىنلا ئەزرائىل كېلىپ
جان مېۋەكنى ئۈزگىلى قەددىڭ شېخىنى ئەگدىمۇ؟
ھەممە ئۇيغۇر دېگۈدەك «مىڭ ياشا!» دەيتتى سېنى،
كۆپچىلىك سۆزلەۋېرىپ ئاخىر ساڭا تىل تەگدىمۇ؟
.....
غۇلجىنىڭ پەركايى ئۇچقاندەك سېزىلدى ئاشۇ كۈن،
چۈنكى ئۇنىدىن كەتتى بىر تەڭدىشى كەم بۇلبۇل ئۇچۇپ.
ئا. جارۇللايۇپ تۆكۈپ ياش، كۈلكىدىن قاپتۇ ھېسام،
يىغلىسا ئەرزىيدۇ ئۇيغۇر پۇشتى قەبرەڭنى قۇچۇپ...

دېگەن مىسرالارنى تىزدى.

ئاتاقلىق كومپوزىتور ھۇسەنجان جامى داۋۇتجان ناسىرنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تېپىپ چۆچۈپ كەتتى. داۋۇتجاننىڭ ئۇيغۇر سەنئىتىدە تۇتقان ئورنى ئۇنىڭغا بەكمۇ روشەن ئىدى. ئۇ «سەنەمەت گۈلزارىمىز ئۇچۈن ئاجايىپ بىر يوقتىش بولدى» دېدى. يازغۇچى زوردۇن سابىر جۇدالىق ھەسرىتىدە تىترەگەن قولىمرى بىلەن كۆزەينەكنى تارتىپ، «داۋۇتجان ناسىر خەلقىنىڭ سەنئىتى ئىشىغا ئۆزىنى بېغىشلىغان ئۇلۇغ ئادەم» دەپ يازدى. ئۇ ياۋروپا، ئەرەب دۆلەتلىرىدە ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى كۆرگەن بولسىمۇ، يەنە ئۆز ئېلىنىڭ توپىلىق يوللىرىنى، ناخشا ـ سازـ لىرىنى سېغىنغانىدى. داۋۇتجان بىلەن بىر سورۇندا بولۇشنى ئىستەيتتى...

داۋۇتجان ناسىرنىڭ تەزىيە مۇراسىمى 28 ـ سېنتەبىر كۈنى غۇلجا شەھەرلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىناسىنىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدىكى زالدا ئۆتكۈزۈلدى. ئوبلاست، ۋىلايەت، شەھەرنىڭ ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، مەرھۇمنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرى، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىنىڭ ۋەكىللىرى بولۇپ ئىككى ـ ئۈچ يۈزچە ئادەم بۇ كىچىك زالغا تىقىلىپ قالغانىدى. شۇ كۈنلەردە پۈتۈن جەمئىيەت، پۈتۈن ئىلى خەلقىنىڭ نەزىرىمۇ شۇ يەرگە تىكىلگەندەك قىلاتتى. داۋۇتجان ناسىرنىڭ ھاياتى ئەسلەپ ئۆتۈلگەندە كىشىلەر كۆز يېشىنى توختىتىۋالالمىدى. شائىر مەھەممەتجان راشىدىن:

ئۆيۈڭدە دۇتارىڭ قالدى ئېسىقلىق،
ئورنۇڭدا قولىغا كىم ئالار ئۇنى؟
ئېيتقىنا، بىز بارساق غېرىب خانەڭگە،
ئالسىمۇ، سېنىڭدەك كىم چالار ئۇنى؟

سورۇنلار سېنىكسىز چۆل بولدى گويا،
قارىساق، ھېسامكام يېنىدا سەن يوق.
يىراقتىن كەلگەنلەر ئارماندا ـ داغدا
قايتىشتى، سەۋەبى، ئىلمدا سەن يوق.
.....
دەريالار يىغلايدۇ، باغلار كۆزى ياش،
ماتەمدە ۋەتەننىڭ ئالمىزار شەھرى.
ۋادىمىز زارلايدۇ كەتتى دەپ بۇندىن،
ئۈيغۇرنىڭ بۇلبۇلى، ئىلىنىڭ پەخرى...

دەپ، يېزا خەلقىنىڭ كۆڭۈل سۆزىنى ئېيتتى.

شائىر قېيۇم سوپى، ئابلەت ئابدۇللا، ماخمۇت مۇھەممەتـ لەرنىڭ تەزىيە يىغىنىدا ئۇقۇغان شېئىرلىرىدا سېغىنىش بىلەن جۇدالىق، ھەسرەت بىلەن ئۈمىد گىرەلىشىپ كەتكەنىدى. پېشـ قەدەم شائىر مۆمىن سەپىرى مىكرافون ئالدىغا چىققاندا پۇغانـ لىرىنى بوغۇلۇپ قالدى. دائىم كۈلكە پەيدا قىلىدىغان ھېسامنىڭ چىرايىدىن بۇگۈن كىشىلەر چوڭقۇر ھەسرەتنى كۆردى. ئۇ سۆيۈملۈك ئىنىسى، ياخشى ـ يامان كۈنلەردە بىللە بولغان سەپـ دىشى داۋۇتجانغا ئاتاپ بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆز قىلماقچى بولغاندا، كۆز چاناقلىرىدىن ئىسسىق ياش تامچىلىرى دومىلاپ چۈشتى... كىشىلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان شائىر مەسۇم باستىنىڭ شېئىر يېزىلغان قەغەزنى تۇتقان قوللىرى ھاياجانىدىن تىترەيىتـ تى. بۇ يەردە قانچە تەزىيەنامىلەر، شائىرلارنىڭ مەرسىيىلىرى ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن ئوقۇلماي قالدى...

ھەممە «پۇل» دەپ پالاقلاۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، ئەدەبـ يات ـ سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ غۇربەتچىلىكتە ئۆتۈۋاتقان تۇرمۇـ شىنى كۆرۈپ ئۆكۈنەتتىم؛ بۇگۈن مەن ھەقىقىي تالانت ئىگـ لىرىنىڭ ئورنى خەلقنىڭ قەلب تۆرىدە ئىكەنلىكىگە چوڭقۇر

ئىشەندىم. داۋۇتجان ناسىر ئۆزىگە ئەنە شۇنداق يەقىلماس ھەيكەل تىكلەپ ئالەمدىن ئۆتتى.

مەرھۇم داۋۇتجان ناسىر ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئىتى، غۇلجا شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، غۇلجا شەھەرلىك مېيىپلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋە غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ سەنئەت يېتەكچىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە ئىدى. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ جاراڭلىق ناخشىلىرى، مول ئىجادىي ئەمگىكى، سەنئەت ئىشلىرىمىزغا قوشقان تۆھپىسى، كەمتەر ئەخلاق - پەزىلىتى بىلەن ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان بۇ پەرزەنتىنى ئۇنتۇمايدۇ؛ ئۇنىڭ ياقىراق ئاۋازى مەڭگۈ بىز بىلەن بىللە ياشايدۇ.

1988 - يىل 2 - ئۆكتەبر قايتا يېزىلدى.

يادىمدىن ئەسلا چىقمايدۇ

ماخمۇت مۇھەممەت

1974 - يىلى ئەتىياز كۇنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. غۇلجا شەھەرلىك رادىئو ئۇزىلى توساتتىن بىر شېئىرىمغا ئىشلەنگەن ناخشىنى ئاڭلىتىپ قالدى. بۇ مېنىڭ ئەمدىلا يىگىرمىدىن ھالقىغان مەزگىللىرىم، شۇنداقلا ئۇ ئاھاڭغا سېلىنغان تۇنجى ناخشا تېكىستىم ئىدى. مېنى بۇلاردىنمۇ بەكرەك ھاياجانغا سالغىنى شۇكى، «ئورما ناخشىسى» ناملىق بۇ ناخشىنى شۇ چاغلاردا تالانتى، يېقىملىق - جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن ئىلىنى زىلزىلىگە سېلىۋاتقان داۋۇتجان ناسىر ئېيتقانىدى. يادىمدا، شۇ ناخشا ئاڭلىتىلىپ نەچچە كۇنلەرگىچە ئۆزۈمنى ئاجايىپلا بىر خىل خۇرسەنلىك ۋە يەڭگىللىك ئىلكىدە سېزىپ يۇردۇم.

1980 - يىلى دادامنىڭ «ئوڭچى» قالپىقى «ناھەق ئەنزە» سۈپىتىدە ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، مەندۇ ئون يىللىق «قايتا تەربىيە» ھاياتىمنى ئاياغلاشتۇرۇپ غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم. مېنىڭ خىزمەتداشلىرىم ئاساسىدا قىزىقچى ھېسام قۇربان بىلەن ناخشىچى داۋۇتجان ناسىرمۇ بار ئىدى. مەدەنىيەت يۇرتىمىنىڭ خىزمەتبىناسى بولمىغاچقا، ئوبلاستلىق شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ دەرۋازىزىنەگە ئاتاپ سېلىنغان كەڭلىكى بىر يېرىم مېتر، ئۈزۈنلۈقى ئۇچ يېرىم مېترلىق «ئۆي» گە مەدەنىيەت يۇرتىمىنىڭ ئون تۆت خىزمەتچىسى ماڭاش تارقىتىلىدىغان كۈنى تولۇق، باشقا چاغلاردا ئارىلاپ كېلىپ قويىاتقانلىكەن. بىراق، داۋۇتجان ناسىرنىڭ

قوشۇمچە ۋەزىپىسى «ئىدارە كۆزەتچىلىكى» بولغاچقا، ھەر كۈنى ئوغلىغا ئۆزىنى يېتىلىتىپ ئىدارىگە كېلەتتى. مەنمۇ يېڭىياچە خىزمەتچى، شۇنداقلا ياش بالا بولغاچقا ھەر كۈنى كېلىۋالاتتىم، ئەلۋەتتە! ئەنە شۇ چاغلاردا بىر يىلغا يېقىن ھەر كۈنىلا داۋۇتجانكام بىلەن بىرگە ئولتۇرۇپ پاراڭلىشاتتۇق، بىزنىڭ قىلىشمىغان گەپلىرىمىز قالمايتتى. كېيىنچە بىز ئاشۇ ئۆي ئىچىگە مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئىسكىلاتتىكى دۇتارلىرىدىن بىرنى ئەكىلىپ ئېسىپ قويدۇق. شۇنىڭدىن باشلاپ مەن داۋۇتجان ناسىرنىڭ ناخشىلىرىنى شۇنچىلىك نۇرغۇن، شۇنچىلىك قېنىپ، شۇنچىلىك ئۇزاق ۋاقىت ئاڭلىدىمكى، داۋۇتجاننىڭ ھېچبىر تونۇش - بىلىشى ئۇنىڭ ناخشىسىنى ماڭا ئوخشاش مۇنچىلىك كۆپ ئاڭلىمىغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

1986 - يىلى باش يازنىڭ چىرايلىق كۈنلىرىدە بىز، ئىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ سەنئەت بۆلۈمى مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ئون بەش كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر ۋاقىتلىق سەنئەت ئۆمىكى تەشكىللەپ، بىر نەچچە كۈن رېپېتىتسىيە قىلدۇق - دە، قورغاس چېگرا ئېغىزىغا بېرىپ، جۇڭگو-سوۋېت قورغاس سۇيىدىن تەڭ پايدىلىنىش سۆھبەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ۋەكىللىرىگە ھال سوراش ئويۇنى قويدۇق. ئارىمىزدا داۋۇتجان ناسىرمۇ بار ئىدى. سۆھبەت ئاياغلىشىپ، چۈشلۈك تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن بىز يېڭىلا پۈتكەن چىرايلىق بىنانىڭ ئازادە زالىدا ئويۇنىمىزنى باشلىدۇق، بۇ چاغدا سوۋېتلىك مېھمانلاردىن بىر نەچچىسى ئارقا - ئارقىدىن يېنىمغا كېلىپ «ئاراڭلاردا ناخشىچى داۋۇتجان بارمۇ؟» دەپ سوراشتى. «بار» دېگەندىن جاۋابىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ چىرايىدا دەررۇلا خۇشاللىق ئالامىتى ئەكس ئەتتى، داۋۇتجان ناسىر سەھنىگە چىقىشى بىلەن زالنى ئاجايىپ بىر سۈكۈنات قاپلىدى. ئۇ ناخشا

ئېيتمۇاتقاندا بولسا، ھېچقايسىمىز كۈتمىگەن ئەھۋال يۈز بەردى. بايا تىن سۈرلۈك، سالاپەتلىك ئولتۇرۇشقان سوۋېتلىك مېھمانلار خۇددى مەشرەپ سورۇنىدا ئولتۇرۇشقاندەك ئىختىيارسىز ھالدا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى «ئەي داۋۇتجان، ياشاڭ!»، «ئۇلمەڭ، ھەي!»، «بار بولۇڭ بۇلبۇل!» دەپ توۋلىغىلى، توختىماي چاۋاك چالغىلى تۇردى، نەتىجىدە داۋۇتجان ناسىر ئەسلى پىلانىدىكى دەك بىر نەچچە ناخشىنى ئوشۇق ئېيتتى... بۇ ھالنى كۆرۈپ مېنىڭ قاتتىقىم ئېچىشتى، كۆزلىرىمگە ياش پەردىسى تارتىلىدى. كېيىن بىز سوۋېتلىك مېھمانلار بىلەن رەسىمگە چۈشتۇق. ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا داۋۇتجان ناسىرنىڭ يېنىدا تۇرۇپ رەسىمگە چۈشۈۋېلىشقا تىرىشاتتى. سوۋېت سۈھبەت ۋەكىللىرى تۈمىكىنىڭ باشلىقى داۋۇتجاننىڭ قولىدىن چىنە تۇتقىنىچە «داۋۇتجانكا، بىز يەركەنتتە سىزنىڭ ناخشىلىرىڭىزنى ھەر كۈنى رادىئودىن ئاڭلاپ تۇرىمىز، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت بەش يېرىمدا بېرىلىدىغان «سەھەر كۈيى» پروگراممىسىدىن سىزنىڭ ناخشىلىرىڭىزنى ئاڭلاش ئۈچۈنلا مەن ئورنۇمدىن بىر سائەت بالدۇر تۇرىدىغان بولدۇم» دېدى.

داۋۇتجان ناسىر ئەما بولغىنى بىلەن ئىنتايىن سەزگۈر، ئەقىللىك بولىدىغان. ئۇ يېڭى بىر ناخشىنى ئۆگەنگەندە ياكى بىرەر تېكىستكە ئاھاڭ ئىشلىگىنىدە، بىراۋ قۇلىقىنىڭ تۈۋىگە گېزىت ياكى ژۇرنالنى تۇرتەكلەپ تۇتۇپ، ناخشا تېكىستىنى بىر - ئىككى قېتىم ئوقۇپ بەرسىلا، بولجۇتماي تۇتۇۋېلىپ، خاتاسىز ھالدا ئۆزى ئېيتىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ تونۇشلىرى ئىنتايىن كۆپ ئىدى. ھەممىسىنلا ئاۋازىدىن دەرھال تونۇۋالاتتى. مەن ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىنلا ئاۋازىمنى بىر ئاڭلاپ پەرق ئېتىدىغان بولغانىدى. ھەر قېتىم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ «داۋۇتجانكا، ئەھۋالىڭىز قانداق؟»

دېيىشىمگىلا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ «ماخمۇتجانەي، تىنچلىق مۇ؟» دەيتتى... داۋۇتجان ناسىر ۋاپاتىدىن بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىدا ئاپتونوم رايونلۇق ۋە مەملىكەتلىك گاس ـ گاچا، ئەمەلار سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىش ئۈچۈن ئاجايىپ چىدام ۋە تىرىشچانلىق بىلەن مەشق قىلغانىدى. ۋىلايەتلىك ئۆمەكتىكى چالغۇچىلارمۇ ئۇنىڭغا قالتىس ياخشى ماسلاشقانىدى. شۇ چاغلاردا ئۇنىڭ كېيىنچە، يانداۋۇرقى يىلى خەلقئارالىق گاس ـ گاچا ئەمەلار سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىدىغانلىقى مەقسەد ئېنىق گەپ ـ سۆزلەر تارالغانىدى. ئەپسۇس، ئۇ بۇ كۈنلەرگە يېتەلمىدى. لېكىن، شۇ قېتىم لېنتىغا ئېلىنغان ناخشىلار ھېلىمۇ ئۆز پېتى ساقلانماقتا. داۋۇتجان ناسىر ئەسلا يادىمدىن چىقمايدۇ!

مەڭگۈ ھايات سىز كىشىلەر قەلبىدە

(مەرھۇم تاغام داۋۇتجان ناسىرنى ئەسلەيمەن)

رۇقىيە سابىر

دۇنيادا ۋەتەن سۆيگۈسى، خەلق سۆيگۈسىدىن ئۇلۇغ نەرسە يوق، ھەر بىر سورۇندا، قېرى - ياش ئاغزىدا، ھەسرەت، ئارمان بىلەن ئەسلەپ كېلىۋاتقان، خەلقنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلى، شىنجاڭ بۇلبۇلى، ئاتاقلىق ناخشىچى مەرھۇم داۋۇتجان ناسىر كىشىلەر قەلبىدىن مەڭگۈ ئورۇن ئالغان، ئۇنتۇلماس شەخستۇر.

مەن داۋۇتجانغا ئوخشاش خەلق قەدىرلەيدىغان تاغامنىڭ بارلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىنىمەن، لېكىن ئۇنىڭ ياپياشلا تۇرۇپ، نۇرغۇن غايە - ئارزۇلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي ئۇ دۇنياغا كەتكەنلىكى مېنى بەكمۇ ئازابلايدۇ، تۇگىمەس ھەسرەت كە سالىدۇ.

تاغامنىڭ ئاۋازى ئۆزگىچە، ئالاھىدە پۇراقتا ئىگە يارقىن ئاۋاز ئىدى. ئۇ مول مەزمۇنلۇق، قويۇق مىللىي پۇراقتا ئىگە، بەدىئىيلىكى كۈچلۈك، ھېسسىياتقا باي ئىلى ناخشىلىرىنى شۇنچە لىك يېقىملىق ئېيتاتتىكى، كىشىلەر ئۇ ئېيتقان ناخشىلاردىن ئاجايىپ چەكسىز مەنىۋى ئوزۇق ئالاتتى.

ھېلىمۇ ئېسىمدە! تاغاملارنىڭ ئۆيى خۇددى كىچىك بىر مەنئىەت ئۆمىكى ئىدى. بوۋام ناسىر ئاخۇن مەن بەكلا كىچىك ۋاقتلاردا ئالەمدىن ئۆتكەچكە، بوۋام خاتىرەمدە چوڭقۇر ئىز قالدۇرمىغان بولسىمۇ، بىراق بۇ ئائىلىدىكى ئاكا - ئۇكا،

هەدە ـ سىڭىللار دادامدىن ئۆگەنگەن دەپ ئېيتىدىغان ناخشىلارنى تولا ئاڭلايتتىم. مەن ئاشۇ كۆڭۈللۈك ئائىلىگە بېرىپ قونۇشقا بەكمۇ ئامراق ئىدىم. بۇ ئائىلىدىكى ئۇچ كىشىلىك مۇزىكا دۇيى (داۋۇتجان ئاكام ئىسكىرىپكا، باۋۇدۇن تاغام تەمبۇر، زىلەيخان كىچىك ئاپام دۇتار) چالغان سازلار، داۋۇتجان ئاكامنىڭ بالىلارغا خاس ئوماق، مەردانە ئاۋازدا ئېيتقان ناخشىلىرى مېنى ئىختىيارسىز سېھىرلەيتتى. مەندە ئاجايىپ قىزىقىشلارنى قوزغايتتى. ئۇلار بەزىدە شۇنداق ماھارەت بىلەن ناخشا ـ مۇزىكىلارنى ئورۇندايتتىكى، مويكىدا جاپالىق ئىشلەۋاتقان مومام غۇنچىخانمۇ بىر كۈنلۈك جاپالىق ئەمگىكىنىڭ ھاردۇقىنى ئالاتتى، ھەتتا بەزىدە مومام لەرزان، يېقىملىق ھەرىكەتلىرى بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشۈپ ئولتۇرۇشنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋېتەتتى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئانچە ياخشى بولمىغان بۇ ئائىلە، مەنسۇي جەھەتتىن ئەنە شۇنداق شاد ـ خۇرام، كۆڭۈللۈك ئۆتەتتى.

مەن مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن بۇ كۆڭۈللۈك ئائىلىگە پات ـ پات بېرىپ يۈرۈپ، ماڭا تاغامدىن ناخشا ئۆگىنىش ئىشتىياقى چۈشكەنىدى. داۋۇتجان ئاكام ئارزۇيۇمغا ئاساسەن ماڭا خەلق ناخشىلىرىنى ئەستايىدىل ئۆگەتتى. مەن داۋۇتجان ئاكامغا ئەگىشىپ غىڭشىپ ئېيتاتتىم، ياخشىراق ئۆگەنگەن بولسام ئىلھام بېرەتتى، خاتا ئۆگەنگەنلىرىمنى زېرىكمەي تۈزىتەتتى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئېيتىشنى تەلەپ قىلاتتى.

زادى ئېيتىمدىن چىقمايدۇ، بىر قېتىم «جانەي» دېگەن خەلق ناخشىسىنى داۋۇتجان ئاكامنىڭ تەلىپى بويىچە يۇقىرى ئاۋازدا ئېيتىپ بەردىم. داۋۇتجان ئاكام، خۇددى بىر ياخشى نەرسىنى سېتىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ: «ئۇكام، سىز تىرىشسىڭىزلا ياخشى ناخشىچى بولىسىزكەن، ناخشىلارنى كۆپرەك ئۆگىنىڭ، تارتىنماي ئېيتىڭ» دېگەنىدى. مەن داۋۇتجان

ئاكامنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلىشى، ئەستايىدىل ئۆگىتىشى نەتىجىسىدە بىر قىسىم ئىلى ناخشىلىرىنى ۋە ئىجادىي ناخشىلارنى بىمالال ئېيتالايدىغان بولدۇم. داۋۇتجان ئاكام مېنىڭ سەنئىتىمنى ئۇستازىم.

ئەسلىشىمچە، مەن باشلانغۇچ مەكتەپكە يېڭى كىرگەن ۋاقىللىرىمدا داۋۇتجان ئاكامنىڭ كۆزى خېلى ئوبدان كۆرەتتى، چۈنكى ئۇ چاغلاردا ئۆزى يالغۇز بىزنىڭ ئۆيگە ئاپامنى يوقلاپ كېلەتتى. قىشلاردا كانكى تېيىلىپ، كوچىدا ئۆتكەن ماشىنىلارنىڭ ئارقىسىغا ئېسىلىۋالاتتى، شۇڭلاشقا داۋۇتجان ئاكامنىڭ كۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلمەيتتىم. مەن ئوقۇشقا كىرگەندىن كېيىن بىر كۈنى ئاپامدىن: «ئاپا، داۋۇتجان ئاكام نېمىشقا مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇمايدۇ؟» دەپ سورىدىم. ئاپام ئىنتايىن ئازابلانغان هالدا يىغلاپ كەتتى ۋە «بۇ گەپنى هەرگىز ئاكاڭنىڭ ئالدىدا دېمىگىن، كۆڭلى ئەسكى بولۇپ قالمدۇ، چۈنكى ئاكاڭنىڭ كۆزى ئانچە ياخشى ئەمەس، كىچىك ۋاقتىدا كۆزى ئاغرىپ، دوختۇرلارغا كۆرسەتسەكمۇ، ياخشى بولمىغان، بارا-بارا ئاجىزلاپ كەتتى» دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ يۈرىكىم ئېزىلىپ كەتكىنى هېلىمۇ ئېسىمدە.

داۋۇتجان ئاكام دۇنيا يورۇقىنى تولۇق كۆرمەي، ئاي قاراڭغۇسىدا ماڭغان ئادەمدەك يورۇقلۇققا تەشنا بولۇپ ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا قىلچە مەيۇسلىنىش، چۈشكۈنلۈك يوق ئىدى، بەلكى هامان ئۈمىدۋار، شوخ، خۇش‌خۇي ئىدى. تاغام ئۆزى ئاۋازىنى خەلققە تەقدىم قىلىشقا، ئاۋازى ئارقىلىق خەلققە خىزمەت قىلىشقا تىرىشاتتى. داۋۇتجان ئاكامدا مانا مۇشۇنداق يۈكسەك غايە بولغاچقا‌بەش-ئالتە‌يېشىدىن باشلاپ تاكى هاياتىنىڭ ئاخىرقى تىنىقلىرىغىچە خەلققە ئاۋازىدىن هۇزۇر بېرىپ كەلدى.

هېلىمۇ ئېسىمدە! داۋۇتجان ئاكام كىچىك ۋاقتىلىرىدا

بىزنىڭ ئۆيگە كەلسە مەھەللىمىزدىكى بوۋاي، مومايلار «داۋۇتـ جان بالام، سىز ھەدىگىزگىلا ناخشا ئېيتىپ بەرمـەي، بىزگىمۇ بىر ـ ئىككى ناخشا ئېيتىپ بەرسىگىزچۇ» دېسە، داۋۇتجان ئاكام ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى رەت قىلماي، ئەكسىچە خۇشال ھالدا «ئۇكام، ئۆيدىن دۇتـار ئاچقىنىڭ» دەپ مېنى دۇتارغا بۇيرۇيتتى، مەنمۇ ئۇنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاشقا تەشنالاردىن بىرى بولغاچقا، يۈگۈـ رۈپ كىرىپ ئۆيدىن دۇتـار ئېلىپ چىقاتتىم. داۋۇتجان ئـاكام دۇتـار چېلىپ تۇرۇپ (ھەتتا بـەزىدە دۇتـار بولمىسـا قولىدا ئۇدار كەلتۈرۈپ تۇرۇپ) مۇڭلۇق ھـەسرەتلىك «ئانام ـ ئانام» دېگەن ناخشىنى ئېيتقاندا بوۋاي ـ مومايلارنىڭ كۆزىدىن يـاش تامچىلاپ چۈشەتتى، كىچىكلىرىمۇ بىر دەمدىلا يېنىغا ئولىشىپ مۇڭ ئالاتتى. ئارقىدىنلا ۋەتەن، خەلقنى كۈيلەيدىغان ناخشىلارـ نى زوق ـ شوخ بىلەن ئېيتىۋېتىپ ئورنىدىن تۇراتتى. ئـەنە شۇ چاغلاردا كىشىلەر ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ئاكامغا ئۇزۇن ئۆمۈرلەر تىلەپ دۇئالار قىلىشاتتى.

داۋۇتجان ئاكام دۇنيادا ئاز تېپىلمىدىغان ياخشى پەزىلەتـ لىك ئادەم ئىدى، ئۇنى كىشىلەر بەكمۇ ھۈرمەتلەيتتى، ناخشـ لىرىنى سۆيۈپ ئاڭلايتتى، مەن 1986 ـ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭغا خىزمەت بىلەن بېرىپ خوتەنده داۋۇتجان ئاكام بىلەن ئۇچرـ شىپ قالدىم (دەل شۇ چـاغدا غۇلجا شەھـرلىك مـەدەنىيـەت يۇرتى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئويۇن قويۇشقا بېرىپتىكەن). داۋۇتجان ئاكام زۇكـام بـولۇپ قـېلىپ دورا ئېچىۋاتقـانىكـەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئويۇن قويۇشقا ئالدىراۋاتـاتتى. مـەن: «داۋۇتجـان ئاكا، زۇكام بوپكېتىپسىز، دەم ئـالمىسىڭىز بولمـامدۇ؟» دېسـەم، تاغام دەرھال: «ئۇكام، مەن خەلقنىڭ ئاددىي خىزمەتكـارى، مەن بىر ئاجىز بولسامۇ ئاۋازىم ئارقىلىق خەلقنىڭ قەدىر ـ قىممـ تىگە ئىگە بولۇپ كېلىۋاتىمەن، خەلق مېنى شۇنچـە قەدىرلەـ ۋاتقان يەردە ئاۋازىم بىلەن خەلققە خىزمەت قىلمىسام بولامدۇ؟»

دېدى ۋە مۇنداق بىر تەسىرلىك ئىشنى سۆزلەپ بەردى: بىر كۈنى ئۆيدە ئولتۇرسام بىرەيلەن بىر بوۋاي داۋۇتجاننى كۆرەتتىم دەيدۇ، دەپ مېنى چاقىرىپ چىقتى. بوۋايغا مېنى تونۇشتۇرغۇچە بوۋاي خۇددى ئەۋلىيا ئەزەلەر بىلەن ئۇچراشقاندەك قولۇمنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ، قوللىرىمغا سۆيۈپ كەتتى، بەكمۇ ئوڭايسىزلاندىم. بوۋاي: «بالام، سىزنى بىر كۆرسەم دەپ ئارزۇ قىلاتتىم، ئارمىنىمغا يەتتىم، سىزنى بىر كۈن ئۆيۈمدە قوندۇرۇش ئۈچۈن چاقىرىپ كەلدىم» دېدى، بىز ئىشىمىزنىڭ ئالدىراشچىلىقىنى ئېيتىپ ئۆزرە ئېيتىپ رەھمەت دېدۇق، بوۋاي ئامال بولمىغاندىن كېيىن چىقىپ كەتتى، ئەمما بىر-دەمدە بىر قوينى يېتىلەپ كىردى. «سىزگە ئاتىغان مۇشۇ قوينى مەشەدە بولسىمۇ سويۇپ، بىر چىشلەم گۆشىنى بولسىمۇ سىزگە يېگۈزمىسەم ئارمىنىمغا يەتمەيمەن، بالىلىرىم سىلەرگە ئاتاپ قويغان بۇ قوينى سويۇپ بېرەي» دېدى - دە، توسقىنىمىزغا ئۇنىماي قوينى سويۇپ، بىز بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ تاماقلىنىپ، رازىمەنلىك بىلەن خۇشال چىقىپ كەتتى. مېنىڭ ناخشامنى ئاڭلايمىز دەپ كىشىلەر شۇنچە يىراقلاردىن كېلىۋاتسا، ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلى ئۈچۈن مەن زۇكام بولۇپ قالدىم، دەپ چىقمىسام بولامدۇ؟

داۋۇتجان ئاكام 1988 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تۇغقان يوقلاپ چىقىپ، چەتئەلدىكى قېرىنداشلارنىڭ تەشنا بولغان يۈرەكلىرىنى ئازراق بولسىمۇ قاندۇرۇپ كېپتۇ، مەن سۆز ئارىسىدا: «ئوبدان دەم ئېلىپ كەلدىڭىز - دە» دېسەم، ئۇ: «ئۇكام، ئوبدان دەم ئالالمىدىم» دېدى، «نېمىشقا؟» دەپ سوراسام داۋۇتجان ئاكام: «ئۇكام، سوۋېتتىكى قېرىنداشلار تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋەتىنىنى سېغىنىدىكەن، ۋەتەنده قالغان ئۇرۇق-تۇغقان قېرىنداشلىرىنى، ۋەتەنىنىڭ ناخشىلىرىنى سېغىنىدىكەن، مېنى كۆرگەنده ۋەتەنىدىكى قېرىنداشلىرىنى كۆرگەندەك بولدى، ھەر

بىر ناخشامدىن، ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداشلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغانىدەك بولۇپ ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى، ئۇلار مېنى شۇنچە قەدىرلەپ، ناخشامغا تەشنا بولۇپ ئۆيىمۇ ئۆي چاقىرىۋاتسا بارمىسام بولامدۇ، بارماي دېسەم، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى، باراي دېسەم چارچاپ كەتتىم، شۇڭا ھېكچىسىمگە تۇيدۇرمايلا جىملا قايتىپ كەلدۇق، بولمىسا بىلىپ قالسا يەنە قويۇپ بەرمەيتتى» دېدى.

داۋۇتجان ئاكام خۇدا ئاتا قىلغان ئاشۇ ئاۋازى بىلەن چوڭ - كىچىك ھەممىسىنى رازى قىلىشقا تىرىشاتتى، 1988 - يىل 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى مەن كاماندىروپكىدىن كەلدىم. داۋۇتجان ئاكام، ئايالى، بالىسى ئۈچى بىزنىڭ ئۆيگە كېلىشكە تەرەددۇت قىلىشقانىكەن. دەل شۇ چاغدا ئۆزىدىن خېلىلا كىچىك بىر ئوقۇتقۇچى (ئوغلىنىڭ سۇننەت تويىنى قىلغانلىقتىن) داۋۇتجان ئاكامنى كەچلىك ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ كەپتۇ، داۋۇتجان ئاكام ئايالىغا قاراپ: «بۇ بالا ئىنتايىن زور ئۈمىدتە مېنى تەكلىپ قىلىپ كەپتۇ، بارمىسام كۆڭلى ئەسكى بولۇپ قالىدۇ، بۈگۈن ئولتۇرۇشقا بېرىپ مېھمانلارنى، ئۆي ئىگىسىنى رازى قىلاي، ئەتە يەكشەنبە سىنىلىم بىلەن كۆرۈشۈپ كىلى بارايلى» دەپتۇ - دە، ئولتۇرۇشقا كېتىپتۇ، ئولتۇرۇشتا ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ تازا ياخشى ئەمەسلىكىگە قارىماي ئىككى سائەتتىن ئارتۇق ناخشا ئېيتىپتۇ، پەقەتلا بولالماي ھالىدىن كېتەي دېگەندىلا باشقىلارغا ئۆزرە ئېيتىپ، ئەپۇ سوراپ قايتىپتۇ.

ئەجەلنىڭ ئەمدىلا 45 ياشقا كىرگەن نۇرغۇن ئارزۇ - ئارمان غايىلىرىنى تېخى ئىشقا ئاشۇرمىغان ئاشۇ قېران كىشىلەرگە ئولتۇرۇشتىلا خەرىس قىلىشىنى، يەقتىشىنى كىمۇ ئويلىغان؟ قەدىرلىك تاغام ناخشا بىلەن يارالغانىدى، ناخشا بىلەن تىنىقى توختىدى، بۇ ھال كىمنىمۇ ئېچىندۇرمايدۇ؟

داۋۇتجان ئاكام ئون نەچچە يىلدىن بېرى ئىلگىرى - ئاخىر

بولۇپ 100 نەچچە ئىلى ناخشىلىرىنى ۋە ئىجادىي ناخشىلارنى رادىئوغا بەردى، ئەمما قەلەم ھەققى بىلەن قىلچە ھېسابلاشمايتتى، ئۇنىڭ غۇلجا شەھەرلىك رادىئو ئۇيۇشىلى، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ سەنئەت پروگراممىلىرىدا ئاكتىلىتىلغان ناخشا ـ مۇزىكىلىرىغا ھەق بەرمەك ئاسانلىقچە ئالغىلى ئۇنىمايتتى، ئالغاندىمۇ ناھايىتى تەستە ئاز ئالاتتى. ئۇ ئەنە شۇنداق پەزىلەتلىك كىشى ئىدى.

داۋۇتجان ئاكام باشلارنى ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك قىلىپ تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرەتتى. ئۇ ئۇيغۇلىرىغا مۇزىكا چېلىشنى ئۆگەتكەندە ئۇيغۇلىرى «داۋۇتجان ئاكا، ئولتۇرۇشلارغا بىزنىمۇ بىللە ئېلىپ بارغىن، چوڭ سورۇنلاردا چېلىشنى ئۆگىنەيلى» دېگەندە، «ياق، سىلەر ياش، چوكلار بار ئولتۇرۇشلارغا بارساكلار بولمايدۇ. ئۇ يەرلەردە ئىچىدۇ، چېكىدۇ. سىلەر ئۇلارنىڭ ئۆگىنىپ قالمىسىلەر، ھەر خىل گەپلەرنى ئاكلاپ كىچىك تۇرۇپلا مىجەزىگلارىدا ئۆزگىرىش بولىدۇ، شۇڭا چوڭ كىشىلەر بار يەرگە كىچىكلەر بارمايدىغان، مەن سىلەرگە ئۆيدە ئۆگىتىمەن» دەپ ھەرگىز ئېلىپ بارمايتتى، داۋۇتجان ئاكامنىڭ تەربىيىلىگەن شاگىرتلىرىنىڭ بەزىلىرى بېيجىڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا، بەزىلىرى ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا ـ ئۇسسۇل ئانسامبىللىرىدا كۆزگە كۆرۈنەرلىك تالانتلىق ئارتىسلاردىن بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە.

داۋۇتجان ئاكا! مەن سىزنىڭ ئېسىل پەزىلىتىڭىز، 45 يىللىق ھاياتىڭىزدىكى خەلقىمگە تەقدىم قىلغان تۆھپىڭىز، بالىلارغا خاس كەمتەرلىكىڭىزنى سۆزلەپمۇ تۈگىتەلمەيمەن. داۋۇتجان ئاكا، ھەر يىلى يېڭى يىل، نورۇز بايرىمى پائالىيەتلىرىمىزدە سىز ئەزىز مېھمانلىرىمىز قاتارىدىن ئورۇن ئالاتتىڭىز، بۇ يىل نورۇز پائالىيىتىمىزنىڭ قاتناشقۇچىلىرى ئارىسىدا سىز يوق، كۆڭلىمىز يېرىم بولدى، ھەتتا داۋۇتجان ئاكام بولسىچۇ دەپ

كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ كەتتى. توساتتىن، «ئاتاقلىق ناخشىچى مەرھۇم داۋۇتجان ناسىر ئارىمىزدا بولمىسىمۇ ئاۋازى ھەر بىر مىنۇتتا بىز بىلەن بىللە، شۇڭا داۋۇتجان ناسىرنىڭ ناخشىسىدىن بىرنى ئاڭلىساق قانداق؟» دېگەن تەكلىپ بىلەن، ئۇيغۇن ئالقىش چاۋاكلار چىلمندى. سىز ئېيتقان «تاغ سۈلىرى» دېگەن ناخشا بەگەينى ئېيگىز تاغلاردىن شارقىراپ چۈشۈۋاتقان سۈلارنى ئەسلەتتىپ كەشمەلەرنى ئازابلىدى، ئەسلەشتى، سېغىنىشتى.

داۋۇتجان ئاكا! سىز گەرچە كەشمەلەردىن تولىمۇ بالدۇر ئايرىلغان بولسىڭىزمۇ سىزنىڭ ناخشىڭىز مەڭگۈ جارانگلايدۇ، سىزنىڭ ياخشى پەزىلىتىڭىز كەشمەلەر تەرىپىدىن تەرىپلىنىدۇ، سىز مەڭگۈ قەدىرلىك، مەڭگۈ ھاياتسىز، داۋۇتجان ئاكا!

دادا، سېنى سېغىندىم

بۇنايىشەم داۋۇت

دادا، جېنىم دادا! رەڭگارەڭ ئېچىلغان باھار چېچەكلىرى نىڭ خۇش‌بۇي ھىدى، قۇشلارنىڭ قىن - قىنىغا پاتماي ۋىچىرلاشلىرى، بۇلبۇللارنىڭ خەندان ئۇرۇپ سايراشلىرى ساڭا بولغان سېغىنىشىمنى كۈچەيتمەكتە. شۇ تاپتا سۈرىتىڭگە قاراپ ئولتۇرۇپ ئويلانماقتىمەن، سېنى سېغىنىپ ئازابلانماقتىمەن... سېنىڭ بىلەن بىللە بولغان كۈنلىرىم ئىختىيارسىز ئېسىمگە چۈشمەكتە...

ئېسىمنى بىلسەم، باش كېسىم كارخانىسىدا ئىشچى بولۇپ ئىشلەيتتىڭ. كۆزۈڭ غۇۋا كۆرسىمۇ كارخانىغا ئۆزۈڭ بېرىپ كېلەتتىڭ. ھېلىمۇ ئېسىمدە: بىر كۈنى مېنى كارخانىغا ئېلىپ بارىدىڭ، مەن سەن ئىشتىن چۈشكۈچە ئەتراپىڭدا ئويناپ يۈرۈدۇم. بىر چاغدا بىر ئادەم چىقىپ ئالدىڭغا كېلىپ:

— داۋۇتجان، كىگىزلەر قانداقراق؟ — دەپ سورىدى.

سەن خۇش‌خۇي ھالدا:

— دېگەنبىلەن خېلى ياخشى، — دېيىشىڭگە ھېلىقى ئادەم:

— يېنىڭىزغا يەنە بىر ئادەم قوشۇپ بېرەيمۇ؟ دېۋىدى، سەن كۈلۈپ كېتىپ:

— بولدى، ئىككىمىز خېلى يېتىشۇاتىمىز! بۇ كىگىزلەر چېيىغا پىشايلا دەپ قالدى! — دېدىڭ.

سەن كىگىزلەرنى يېنىڭدىكى ئادەم بىلەن قورۇنىڭ ئۇ

چېتىدىن بۇ چېتىگە دومىلاتتىك، پېشانەڭدىكى تەر تامچىلىرى مەڭزىڭگە دومىلاپ چۈشۈپ تۇراتتى. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، سەن ھېرىپ كەتكەنسەڭ، شۇنداق تۇرۇقلۇقمۇ ئارام ئالمايتىتىك، نېمە ئۈچۈن شۇنچە جاپالىق ئىشلەيسەن؟ شۇ چاغدا گۆدەك قەلبىمدىن: «بىچارە دادام... سېنىڭ كۆزۈڭ ئاجىز بولسىمۇ، بىزنى، بىر ئۆيىنى باقسەن دەپ، شۇنچە جاپا تارتىۋاتسەن...» دېگەن خىياللار كۆڭلۈمدىن كەچتى - دە، يۈگۈرۈپ بېرىپ قوللىرىڭغا ئېسىلدىم:

— دادا، مەن مەكتەپكە بارغاندا چوقۇم ياخشى ئوقۇيمەن! — دېدىم. سەن كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ياخشى بالا دېگەن مەكتەپتە ياخشى ئوقۇيدۇ... زېرىكتىڭمۇ؟ — دېدىڭ، مەن بېشىمنى لىڭشىتىپ قويۇپ، يەنە ياغاچ ئويۇنچۇقلىرىمنى ئويناشقا كىرىشىپ كەتتىم.

شۇ كۈندىن تارتىپ سەن ئىشلەيدىغان جايغا سەن بىلەن بىللە بېرىپ كېلىدىغان بولدۇم.

بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن سەن قىزىلبايراق گۈڭشېسىنىڭ كارخانىسىدا ئاپقۇت تىلمىدىغان بولدۇڭ ۋە مېنى مەكتەپكە ئاپىرىپ بەردىڭ. ھېلىمۇ شۇنداق ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. دادا، مەن سېنى ئەتىگەندە ئىش ئورنۇڭغا ئاپىرىپ قويىاتتىم. ھەر راست، قەھرىمان كوچىدىكى ھېلىقى چوڭ ئۆستەڭ بىزگە بەك مۇ ئاۋارىچىلىك سالاتتى. ئۆستەڭ بويىدىكى يول شۇنداق تار ئىدىكى، ئىككى ئادەم سىغمايتتى. سەللا دىققەت قىلمىسا، ئادەم ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتەتتى، شۇ چاغدا مەن سېنى يېتىلەپ، ئالدىدا ماڭسام، سەن: «مەن ئالدىڭدا ماڭاي» دەپ ئۆزەڭدىن ئەنسىرىمەي، مەندىن، مېنىڭ ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتىشىمدىن ئەنسىرەيتتىڭ، بىز مىڭبىر تەستە ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ ئولۇغ-كىچىك تىنىپ كېتەتتۇق. كارخانىغا بارغۇچە ماڭا شېئىر يادلىتاتتىڭ ياكى بولمىسا ئېغىزچە ھېسابلاشنى ئۆگىتەتتىڭ،

شۇنداق قىلىپ ئىككىمىز ئەنە شۇ ئۆزۈن كوچىلاردا يوللىرى مىزنى خۇشال باساتتۇق. موماي - بوۋايلارنىڭ ھەتتا ئۇششاق بالىلارنىڭ بىزگە مەستلىكى كېلىپ، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئارقىمىزدىن قارىشىپ قالاتتى. جېنىم دادا، سەن شۇنداق تىرىشچان ھەم ئەمگەكچان ئادەم ئىدىڭ، كۈندۈزى ئىشلەپ ھېرىپ - چارچىدىم دېمەي، كېچىلىرى يەنە ئۆيدە ئاپقۇت تىلىپ، يەكشەنبە كۈنلىرى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ كېلەتتىڭ، ھېلىمۇ شۇنداق ئېنىق ئېسىمدە، بىر يەكشەنبە كۈنى ئىككىمىز ئاپقۇتلارنى بازارغا ئېلىپ بارغانىدۇق. تۆت كوچا دوقمۇشىدىكى (شەھەرلىك دوختۇرخانا ئالدىدا قاتار ئولتۇرىدىغان) موزدۇزلار:

— داۋۇتجان، بۇ ئاپقۇتلارنى ناھايىتى ياخشى تىلىپسىز جۇمۇ؟ قاراڭ، قېلىن-نېپىزلىكىمۇ ناھايىتى بەلەن بوپتۇ، دەپ باشقىلاردىن قىزغانغاندەك ئۆزلىرىلا ئېلىۋالدى - دە، ئارقىدىنلا، — بۇنىڭدىن كېيىن ئۇدۇللا بىزگە ئەكىلىڭ، ئەگەر ئۆزىڭىز كېلەلمىسىڭىز ماۋۇ بالىلاردىن بولسىمۇ ئەۋەتىپ بەرسىڭىز بولىدۇ، — دېدى. بىز ئاپقۇتلارنى سېتىپ كېلىۋاتساق، يولدا بىر ئادەم ئۇچراپ:

— داۋۇتجان، ئەمدى ئۆزىڭىزنىڭ كونا ھۈنىرى ئەلگەكچىلىكنى قىلىڭ، ھازىر ئەلگەكنىڭ بازىرى بەك ئىتتىك! — دېدى.

دېمىسىمۇ شۇ چاغلاردا ئەلگەك ناھايىتى بازار تېپىۋاتقان مەزگىل ئىدى. جېنىم دادا، سەن شۇ كۈنىدىن تارتىپ، ئاپقۇت تىلىشنى قويۇپ ئەلگەك ياساشقا كىرىشتىڭ. يەكشەنبە كۈنى بىز ئىككىمىز ھارۋىغا ئەلگەكلەرنى بېسىپ بازارغا كېتىپ بارساق، تېرەكمازار كوچىسىدا بىر توپ ئادەم سېنى ئورىۋېلىپ:

— داۋۇتجان، بۇ ئەلگەكلەرنى ئۆزىڭىز ياسىدىڭىزمۇ؟ — دېگىنىچە ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي، سەندىن سوراشىپ كەتتى. سەن كۈلۈپ تۇرۇپ:

— هەئە، ئۆزۇم ياسىغانىدىم، — دېدى بىلمەس، ھېلىقى ئادەملەر:
— بۇ ئەلگەكلەرنى قالتىس ياساپسىز؟ قاراڭ، بۇ قاسقىنى نېمىدېگەن چىرايلىق ئەگگەن؟— دېگىنىچە ساڭا شۇنداق زوقى كەلدى. سەن كۇلۇمسىرىگەن ھالدا بېشىڭنى لىڭشىتتىڭ - دە، يولىمىزغا راۋان بولدۇق.

ھەي، جېنىم دادا، ئاشۇ جاپا - مۇشەققەتلىك تۇرمۇش ئىچىدە مەنمۇ چوڭ بولدۇم. سەنمۇ قىينىچىلىقلارغا باش ئەگمەي ئىشلىدىڭ، كېيىن قىزىلبايراق گۇڭشېسىنىڭ سەنئىتىت ئۆمىكىگە باردىڭ، سېنىڭ بۇ ئۆمەككە بېرىشىڭ ئائىلىمىزگە زور بىر خۇشاللىق ئېلىپ كەلگەنىدى.

جېنىم دادا، سەن ھەقىقەتەنمۇ تىرىشچان بىر ئادەم ئىدىڭ. قولۇڭدىن دۇتار، تەمبۇر، ئىسكرىپكا، ھەتتا راۋاپمۇ چۇشمەيتتى. ئاپاممۇ ھەر تىنىقىڭغا ھەمدەم بولۇپ، ئويۇن قويغان كۈنلىرى تۆۋەندە ئولتۇرۇپ، تاماشىبىنلارنىڭ قىممەتلىك پىكىر - تەلەپ ۋە ئارزۇلىرىنى ئاڭلايتتى ۋە ساڭا بىرمۇ بىر سۆزلەپ يەتكۈزەتتى. سەن بىر كۈنى سەھنىدە: «ئانام-ئانام» دېگەن ناخشىنى ئېيتىۋاتقاندا تۆۋەندىكى كىشىلەر ئۆز-لىرىنى باسالماي قالدى. يېنىمدا ئولتۇرغان بىر مومай ھۆكۈرەپ يىغلاپ تۇرۇپ: «ۋاي جېنىم خۇدايىم... گۆرده ياتقان ئانامۇ بۇ ناخشىنى ئاڭلاپ، ئانىسىنى ئىزدەۋاتقاندۇ-مۇ؟»... دېگىنىچە ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغانىدى. جېنىم دادا، سەن خەلقىمىزنىڭ سەنئەتخۇمار خەلق ئىكەنلىكىنى ئەنە شۇ چاغلاردلا ھېس قىلىپ بولغانىدىڭ.

سەن ئائىلىمىزنىڭ بەخت - سائادىتى ئىدىڭ. سىرتلارغا ئويۇن قويۇش ئۈچۈن چىقىپ كەتسەڭ قايتىپ كەلگۈچە ئالدى-رايتتىڭ. بىزمۇ سەن كەتكەن كۈندىن باشلاپلا، خۇددى بىر نەرسىنى يوقتىپ قويغاندەك بولۇپ قالاتتۇق. چۈنكى، سېنى يېتىلەپ يۈرۈش بىزگە ئادەت بولۇپ كەتكەنىدى. ئاپاممۇ دائىم

سەندىن ئەنسىرەپ، تامىقىنى قانداق قىلىۋاتقاندۇ؟ بىر يەر-
لەرگە بارالمايۋاتامدىغاندۇ، دېگەنگە ئوخشاش خىياللار بىلەن
كەلمىگەن ئىشلار كۆڭلىگە كېلىپ، بىئارام بولۇپ ئۇخلىيالمايتى.
تى. كېچىلىرى سەن توي - تۆكۈن، مەشرەپلەرگە كەتسەك،
سەن قايتىپ كەلگۈچە كىرپىك قاقماي چىقاتتى. جېنىم دادا،
ئائىلىمىزدىكى بۇ مېھرىبانلىق يۈرىكىمىزگە ئورناپ كەتكەن
ئەمەسمۇ؟...

— سەن شۇنچىلىك ئاق كۆڭۈل، يۇمشاقدىل ئىدىڭ، كىشى
لەرنىڭ كۆڭلىگە زادىلا ئازار بەرمەيتتىڭ. كېچىلىرى توي-
تۆكۈن مەشرەپكە بېرىپ، بەكلا هېرىپ - چارچاپ كېلەتتىڭ،
بۇنداق كۈنلەردە ئاپام بىزدىنمۇ بەكرەك پەرۋانە بولۇپ،
هاردىم - چارچىدىم دېمەي، ئائىلىمىزنىڭ ئىغىر - يېنىك
ئىشلىرىنى ئۆز زىممىسىگە ئالاتتى. سېنىڭدىن بىرەەمۇ نېرى
بولمايتتى.

جېنىم دادا، بىر كۈنى سەن ئامبارداا قويلارغا يەم
بېرىۋاتاتتىڭ، ئىككى ئادەم سېنى ئىزدەپ كەلدى. ئۇكام
ئىككىسىز يۈگۈرۈپ چىقىپ: «دادام يوق، ئۇ ئىشتىن قايتىپ
بىر يەرگە بارىمەن دېگەنىدى» دەپ تۇرۇۋىدىلا، سەن:
«ۋۇي كېلىڭلار!...» دېگىنىچە ئامباردىن چىقىپ، ئۇلارنى ئۆيگە
باشلىدىڭ. سەن كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى شۇنداق ئايايتتىڭ. ئۇ-
لارنى شۇنداق ھۇرمەتلەيتتىڭ... ھەتتا بىزنىڭمۇ ئىززىتىمىزنى
قىلاتتىڭ. شۇڭا، بىر كۈنى سەن بىزنىڭ نېمە يىلى تۇغۇلغانى-
لىقىمىزنى ھېسابلىغاندا، بىز ساڭا چاقچاق قىلىپ: «دادا، سەن
يۇمشاق يىلى تۇغۇلغانمۇ؟» دېگەنىدۇق. بۇ سۆزىمىزدىن ئاپام
ئىككىڭلار قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتكىنىڭلار ھېلىمۇ ئېسىمدە.

دادا، گەرچە سەن مەكتەپ قوينىنى كۆرمىگەن بولساڭمۇ،
ئەمما بىزنى كۆز قارىچۇقۇڭنى ئاسرىغاندەك ئاسراپ، تەربىيە-
لىدىڭ، بىلىم ئېلىشقا ئۈندىدىڭ. بىر كۈنى مەن مەكتەپتىن

قايتىپ كېلىپ، ئاكاردىيون چېلىۋاتسام، سەن: «بۇ چېلىۋاتقان مۇزىكا خاتا!» دېگىنىڭچە تۇيۇقسىز ۋارقىراپ كەتتىڭ، مەن قورققىنىمدىن قولۇمدىكى ئاكاردىيوننى تاشلىۋەتكىلى تاسلا قالدىم. سەن ئۆيگە كىرىپ كەلدىڭ - دە، «مانا ماۋۇ تىلىنى مۇنداق باسسىسز، ئاندىن بۇنىڭغا ماس ھالدا ماۋۇ باش تەپنى مۇنداق ئۇرۇپ بېرەسىز...»، دېگىنىڭچە قولۇڭغا ئاكاردىيوننى ئېلىپ چېلىشقا باشلىدىڭ، مەن ھەيران بولغان ھالدا: «توۋا... دادامۇ ئاكاردىيون چالالايدىكەن - ھە!...» دېگىنىمچە قاراپلا قالدىم. ئاڭغىچە تالادىن ئۆكام كىرىپ كەلدى - دە، ئۇمۇ ھەيران بولغان ھالدا:

— دادا، بۇ گارمۇننى چېلىشنى نەدىن ئۆگەنگەنسەن؟— دەپ سورىدى.

— ۋاي، جېنىم بالىلىرىم، نېمە دېسەم بولار... مېنىڭ ئىچىمدە بىر بۇلاق بار. مۇزىكىنى قولۇمغا ئېلىشىم بىلەنلا ئىچىمدىكى شۇ بۇلاق قاينىشقا باشلايدۇ، — دېدىڭ.

كېيىن «قېنى، بايىقى مۇزىكىنى چېلىپ بېقىڭا؟» دەپ ئاكاردىيوننى مۇرەمگە ئېسىپ قويدۇڭ ۋە قايتا - قايتا مەشق قىلدۇرۇش ئارقىلىق بىر مۇزىكىنى تولۇق ئۆگىتىپ چىقتىڭ.

بىر كۈنى ئوقۇتقۇچۇمىڭ يېڭى يىل مۇناسىۋىتى بىلەن ئائىلىمىزگە ئەۋەتكەن تەكلىپنامىسىنى كۆتۈرگىنىمچە ئۆيگە خۇشال كىرىپ كەلدىم. سەن يالغۇز ئولتۇرۇپ مۇزىكا ئىشلەۋاتقانىكەنسەن، مېنىڭ كەلگەنلىكىمدىن خوشال بولۇپ قولۇڭدىكى دۇتارنى قويۇقلا ئاۋايلاپ ئېسىپ قويدۇڭ - دە، «قىزىم، بىر پىيالە قىزىق چاي دەملەڭا!» دېدىڭ. ئىككىمىز بىللە چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندا، ئوقۇتقۇچۇمىڭ تەكلىپنامىسىنى ئوقۇپ بەردىم. سەن سەل ئەپسۇسلانغان ھالدا:

— ھەي... چاتاق ئىش بولدى - دە، ئەتىگەن مېنى كۆنچىدىكى بىر ئاغىنەم مەشرەپكە تەكلىپ قىلىپ كەپتىكەن،

ئەمدى قانداق قىلارمىز؟... قېنى، سىز بىر نەرسە دەپ بېقىڭا! قايسىسىغا بارسام بولار؟... دەپ سورىدىك.

— ئوقۇتقۇچى هەمساۋاقداشلىرىمسىنى كېلىدۇ دەپ بەك خۇشال. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى سېنى كۆرمەپتىكەن. شۇڭا، سېنى كۆرۈشنى، سېنىڭ دۇتارىڭنى ئاڭلاشنى بەكلا ئارزۇ قىلىدۇ، — دېدىم مەن جاۋابەن.

سەن ئادىتىڭ بويىچە مېيىقىڭدا كۈلۈپ قويۇپ:

— بوپتۇ بارسام باراي... مەكتەپكە بېرىپ سىزنىڭ ئۆگىنىش ئەھۋالىڭىزنى بىر ئۇقۇپ كېلەي دېۋىدىم. چوقۇم باراي!— دېدىڭ!

سېپىنىڭ تەكلىپىمىزنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلغانلىقىڭدىن سۆيۈنۈپ:

— جېنىم دادا، خۇدايىم سالامەتلىكىڭنى بەرسۇن! — دېگىنىمچە ساڭا ئېسىلىپ سۆيۈپ كەتتىم.

چايدىن كېيىن ساراي ئۆيىدىن بىر قىزىل تاشلىق خاتىرىنى ئېلىپ چىقىپ: «قىزىم، سىز بۇ شېئىرنى ئالدىرىماي ئوقۇڭ. مەن لېنىنغا ئېلىۋالاي...» دېگىنىڭ هېلىمۇ ئېسىمده.

لېنىننى ئۇنىڭالغۇغا سالدىڭ، مەن قايسى بىر شائىرنىڭ بىر شېئىرىنى ئوقۇپ بەردىم. سەن ئۇنىڭالغۇنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ قويۇپ ئۇ شېئىرغا مۇزىكا ئىشلەشكە كىرىشتىڭ.

يېڭى يىل كېچىسى، پۈتۈن يەر ـ جاهان ئاپئاق تون كىيىگەن. سىنىپ ئىچى رەڭگارەڭ بېزەلگەن بولۇپ، نۇرغۇنلىغان ئۈمىدۋار كۆزلەر سېنىڭ كېلىشىڭنى تەقەززالىق ئىچىده كۈتمەكتە ئىدى. سەن هايال ئۆتمەي سىنىپقا كىرىپ كەلدىڭ. ئۇزۇلمەي چېلىنىۋاتقان چاۋاك سىنىپ ئىچىنى لەرزىگە كەلتۈرىدى. هۇرمىتىڭ ئۈچۈن چېلىنىۋاتقان چاۋاكلار ساڭا ئۈمىد بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەر مېنى هاياجانلاندۇرۇپ، كۆزلىرىمنى ئىسسىق ياشلار ئورىۋالغىنى هېلىمۇ ئېسىمده... يېقىملىق، جاراڭلىق ئاۋازىڭ كىشىنىڭ يۈرىكىنى زىلزىلىگە سالاتتى،

ئادەمگە ئاجايىپ ھۇزۇر بېرەتتى. دۇتار چېلىپ ئولتۇرۇپ كەينى - كەينىدىن بىر نەچچە ناخشا ئېيتتىمكىن، ساۋاقداشلىرىم ئاجايىپ ئاۋازىدىن سېھىرلەنگەندەك جىممىدە ئولتۇراتتى، ھەممە كۆزلەر ھۇرمەتتە تىكىلگەنىدى. مەن سېھىنىك ئۇدۇ- لۇكىدا ئولتۇراتتىم. سېھىنىك ئاۋازىكىنى ھازىرلا ئاڭلاۋاتقاندەك ھاياجانلانماقتا ئىدىم. شۇ كۈنى سەندىن بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتىم. ئەمما كۆزلىرىگە كۆزۈم چۈشىلا كۆڭلۈم يېرىم...

«ھەي، جېنىم دادا، كۆزلىرىكىنى ھەر دائىم قاراڭغۇ تۇن پەردىسى قاپلاپ تۇرامدۇ؟» دېگەن ئوي بىلەن ئازابلاندىم، كېيىن ئۆز - ئۆزۈمگە تەسەللى بەردىم: ياق... ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. سېھىنىك كۆزلىرىكىنى قاراڭغۇلۇق ئوراپ تۇرسىمۇ، ئەمما دىلىكىنى ئوتقاشلار يورۇتۇپ تۇرىدۇ. قاراڭغۇلۇق قەلب روشەنلىكىنى مەڭگۈ توسۇيالمايدۇ... مىللىي پۇراققا ئىگە جاراڭلىق ناخشاڭ، مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان يۈرەكلەرنىڭ قەلب كۈيلىرى!... سېھىنىك جاپالىق ئەمگىكىڭ بەدىلىگە كەلگەن ئىجادىيىتىڭ سەنئىتىت گۈلزارىدىكى يېڭى گۈللەر... خەلقىم سېھىنىك ناخشاڭنى سۆيۈپ ئاڭلايدۇ! سەن كەڭ خەلقىمنىڭ يۈرەك قەلبىدىن ئورۇن ئالغان سۆيۈملۈك ناخشىچىسەن! سېھىنى ھېچكىم ئەمما دەپ ئويلىمايدۇ. جېنىم دادا، سېھىنگىدەك دادامنىڭ بوغانلىقىدىن پەخىرلىنىمەن! جېنىم دادا، شۇ كۈنى ئوقۇتقۇچۇمنىڭ، ساۋاقداشلىرىمنىڭ كۆڭلى ئۇچۇن دۇتارنى نۇرغۇن پەدىلەرگە چالدىڭ، ئەمما قوللىرىڭ تالمىدى، كۆپ ناخشىلارنى ئېيتتىڭ، ئاۋازىڭ پۈتمىدى، ئاخىر ۋاقتىنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى ئويلاپ، قايتماقچى بولۇپ، ئۆزۈر خاھلىق ئېيتتىڭ، تەشەككۈر چاۋاكلىرى سىنىپنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئورنۇڭدىن قوزغالماقچى بولۇۋىدىڭ، ئىلدام بېرىپ، قولۇڭدىن تۇتتۇم - دە، ئورنۇڭدىن تۇرۇشۇڭغا ياردەملەشتىم، ئوقۇتقۇچۇم دەرھال كېلىپ، قوللىرىكىنى سىقىپ تۇرۇپ:

— بۇگۈن سىزنى بەكلا ئاۋارە قىلدۇق، سىزگە نېمىدەپ رەھمەت ئېيتىسام بولار؟— دېدى، سەن:

— مەنمۇ ئۆزۈم بىر كىلىپ، سىز بىلەن كۆرۈشمەكچىدىم، بىراق زادىلا بىرپۇرسەت بولماي قېلىپ كېلەلمىدىم. بۇنىڭدىن كېيىن ۋاقىت بولسىلا كېلىپ تۇرىمەن! — دېدىك. شۇ كۈنى ئىككىمىز ئۆيگە تولىمۇ خۇشال قايتىپ كەلدۇق. ساڭا تولىمۇ ئەركىلەپ، يول بويى چۈگۈلداپ سۆزلەپ ماڭغىنىم ھېلىمۇ ئېسىمدە مەرھۇم دادا!

ھەي جېنىم دادا، بۇلبۇللار كېپتىپ يەنە كەلدى، قۇشلار قىن - قىنىغا پاتماي ۋىچىلدىشىپ قورۇنىڭ ئىچىنى بىر ئالدى. قايسى بىر شائىر سېنى بۇلبۇلغا ئوخشىتىپ شۇنداق دېگەن: «ئۆمرۈمدە بۇلبۇلنى كۆرۈپ باقمىغان. باھار كۈنلىرى ئۇنى مۇشۇ غۇلجىدا بار دەيدۇ. ئەمما، بۇگۈن قىش - ياز توختىماي سايرايدىغان غۇلجىنىڭ بىر بۇلبۇلنى كۆردۈم». دادا، سەن راست بىر بۇلبۇل ئىدىڭ، تەبىئەت بۇلبۇلى باھاردىلا سايرايدۇ، ئەمما سەن پەسىل تاللىماي، قىش - ياز تىنماي سايرايتتىڭ!

جېنىم دادا، قەيەردىندۇر كاككۇكنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ئاڭلانماقتا! ئايرىلغىنىمىزغا ئىككى يىل بولدى. سەن مەڭگۈلۈك ئۇيقۇدا!... جېنىم دادا، خاتىرجەم يات! بىز سېنىڭ قەبرەڭنى يوقلاپ تۇرۇۋاتىمىز. سېنى مەڭگۈ ياد ئېتىمىز! جېنىم دادا، ئۇكام سەن ئېسىپ قويغان قوزۇقتىكى دۇتارىڭنى قولىغا ئالدى. مەن سەن ئۆگەتكەن ھېلىقى مۇزىكىنى تولۇقلىماقتىمەن. ئاپام سېنىڭ ناخشاڭنى تىنماي ياڭراتماقتا!...

سېنىڭ ناخشاڭ پۈتۈن شىنجاڭدا ياڭرىماقتا!...

جېنىم دادا، سەن بىزنىڭ قەلبىمىزدە مەڭگۈ ھايات!...

1990 - يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

مەسئۇل مۇھەررىسى: مەمتىمىن شىپە
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: جەۋلان جېلىل
مەسئۇل كوررېكتورى: ئىلياس رەھمى

قازىغۇلۇق ئەسلىمىلەر
(ئەسلىمىلەر توپلىمى)
تۈزگۈچىلەر: تۇرسۇن نىياز، ماخمۇت مۇھەممەت

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھرى جەنۇبىي ئازادلىق كوچىسى: №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 3 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 17.375 قىستۇرما ۋاراقى: 2
1996 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى
تىراژى: 3000 —— 1
ISBN 7 — 228 — 02851 — 1/I·1009
باھاسى: 14.90 يۈەن

责任编辑：买买提依明·西帕
责任校对：伊力亚斯·热依迷
封面设计：加吾兰·吉利力

悲痛的回忆 （维吾尔文）

（回忆录）

吐尔逊·尼亚孜
马合木提·穆罕默德 编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001）
新疆新华书店发行 新疆新华印刷三厂印刷
850×1168毫米 32开本17.375印张 2 插页
1996年4月第1版 1996年4月第1次印刷
印数：1——3000

ISBN7-228-02851-1/I·1009 定价14.90：元

ISBN 7-228-02851-1

I·1009（民文）定价：11·90元